MIRCEA ELIADE (București, 28 februarie – stil vechi – 1907 – Chicago, 22 aprilie 1986) a făcut studii de filozofie la București, încheiate cu o teză despre filozofia Renașterii (1928), și la Calcutta (India, decembrie 1928 – decembrie 1931), în urma cărora își susține doctoratul în filozofie, la București, cu o lucrare asupra gîndirii și practicilor *yoga* (1933). Între 1933 și 1938, simultan cu o intensă activitate beletristică și publicistică, ține cursuri de filozofie și istoria religiilor la Universitatea din București. În timpul războiului, este atașat cultural al ambasadei României la Londra (1940–1941) și al legației române de la Lisabona (1941–1945).

Din 1945 se stabilește la Paris, unde predă istoria religiilor întîi la École Pratique des Hautes Études (pînă în 1948), apoi la Sorbona. Solicitat în S.U.A., după un an de cursuri ținute ca *Visiting Professor* pentru „Haskell Lectures“ (1956–1957), acceptă postul de profesor titular și de coordonator al Catedrei de istoria religiilor (din 1985 „Catedra Mircea Eliade“) a Universității din Chicago.

CRONOLOGIA OPEREI BELETRISTICE (prima ediție a volumelor):

Isabel și apele diavolului (1930); *Maitreyi* (1933); *Întoarcerea din Rai* (1934); *Lumina ce se stinge* (1934); *Șantier, Jurnal indian* (1935); *Huliganii* (1935); *Domnișoara Christina* (1936); *Șarpele* (1937); *Nuntă în cer* (1938); *Secretul doctorului Honigberger, Nopți la Serampore* (1940); *Amintiri I* (1966); *Pe strada Mîntuleasa* (1968); *La Țigănci* (1969); *Noaptea de Sînziene* (1971), *În curte la Dionis* (1977); *Tinerețe fără tinerețe, Nouăsprezece trandafiri* (1980); *Romanul adolescentului miop* (1989); *Memorii, I-II* (1991).

MIRCEA ELIADE

JURNAL

VOLUMUL II
1970–1985

Ediție îngrijită și indice de
MIRCEA HANDOCA

HUMANITAS
BUCUREȘTI, 1993

Coperta colecției
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

© HUMANITAS, 1993

ISBN 973-28-0361-4
ISBN 973-28-0363-0

Stockholm, 19 august 1970

Scriu nota aceasta la o cafenea lîngă Universitate. Acum o jumătate de ceas mă oprește pe sală un tînăr scund, brun, cu ochelari, purtînd sub braț o geantă încărcată pînă la refuz. Alături de el, o tînără – una din acele figuri pe care le uiți îndată ce întorci capul. Este Franklin Pease, directorul Muzeului Național de Istorie din Lima și profesor de „Historia Andina" la Universitatea pontificală – iar fata îl ajută să se înțeleagă cu cei ce nu știu spaniola. Îmi amintește că mi-a scris acum vreo două luni, împreună cu președintele Congresului Internațional de Americanistică, invitîndu-mă să particip la Congres. Și pentru că n-am putut veni la Lima, a venit el la Stockholm, să mă întîlnească.

Vorbim toți trei repede, în limba care ne vine la îndemînă, și dr. Pease scoate din geantă carte după carte, broșuri după broșuri, extrase din reviste provinciale peruane, ale lui dar și ale altora: bunăoară, *La Sal de los cerros,* carte pe care mi-o trimite, „con admiración", Stefano Varese. Sunt copleșit. Cu brațul plin de publicații, îl ascult. Înțeleg, mai mult ghicesc, că *a trebuit* să mă întîlnească după ce i-am scris că lucrez la partea a II-a din studiul *South American High Gods.* Și-a închipuit, pe bună dreptate, că multe din textele pe care mi le dăruiește nu sunt accesibile la Chicago, și poate nicăieri altundeva în afară de bibliotecile din Peru. Îmi mărturisește că

Traité, *Le Mythe de l'Éternel Retour* și alte cărți ale mele l-au ajutat să înțeleagă concepția cosmico-religioasă andină.

Vrea să stăm mai pe îndelete de vorbă despre simbolismul orașului Cuzco, adevărat „Centru al Lumii“ (era numit de altfel „buricul Pămîntului“). Spațiu sacru prin excelență: acolo au avut loc revelațiile primordiale, acolo au fost învățați oamenii să cultive pămîntul și să se hrănească „omenește“ (iar nu ca pînă atunci, asemenea „fiarelor sălbatice“). Zidirea orașului Cuzco echivalează cu o creație a lumii. De altfel, orice nouă construcție urbană se înalță în conformitate cu planul exemplar aplicat pentru întîia oară de miticul Manco Cápac la Cuzco.

Multe din lucrurile acestea le știam. Și e probabil că Franklin Pease le-a ghicit importanța tocmai pentru că, citind *Traité* și *Le Mythe de l'Éternel Retour,* descoperise funcția simbolismului cosmologic și importanța noțiunii de „Centru al Lumii“. Dar tînărul americanist vrea să stăm de vorbă despre *Nueva Cronica y Buen Gobierno* a lui Felipe Guamán Poma de Ayala, din care a publicat o selecție, un volumaș de vreo sută de pagini, pe care mi-l dăruiește și pe care mă imploră să-l citesc. Căci, adaugă Pease, conform concepției cosmologice andine, universul a fost creat și distrus de patru ori, după fiecare distrugere urmînd un interval echivalent haosului primordial. Dar cronicarii spanioli lasă cîteodată impresia că ar fi vorba de cinci faze, pentru că disting ultima, a patra creație a Universului, de epoca imediat următoare, inaugurată de incași. Așa face, bunăoară, Guamán Poma, care încearcă de altfel o interpretare biblică a cosmo-mitologiei andine (vorbește, între altele, de „inocența originară“). Pease stăruie: oare ar fi posibil să citesc *Nueva Cronica* chiar zilele acestea și să stăm pe urmă de vorbă?

Uppsala, 20 august 1970

Bisericuța veche, cea dintîi clădită în toată regiunea. Am vizitat-o în noiembrie 1957, cu Stig Wikander. Mormintele din curtea bisericii erau și atunci tot atît de îngrijite, cu flori destule, deși ne aflam la sfîrșitul toamnei.

Și iarăși părerea de rău că în acele două săptămîni petrecute în Uppsala n-am însemnat nimic în *Jurnal.* Dar cîte nu-mi amintesc încă! Acele stoluri dense de corbi care, mai ales după apusul soarelui, se roteau în jurul turnului. Stig îmi găsise cameră într-o pensiune chiar în fața turnului. Îmi plăcea mai ales pentru că puteam urmări zborul neistovit al corbilor și le auzeam croncănitul.

* * *

Prînzim într-una din acele faimoase „case studențești“, jinduite de toți studenții europeni. Dar în ce alt oraș din lume – așa cum ne amintea, cu mîndrie, ghidul nostru în autocar – mai alcătuiesc studenții *majoritatea* populației?

Apoi, vizita Catedralei. O las pe Christinel cu Alice și Chuck Long și mă plimb singur, încercînd să-mi adun gîndurile. Widengren m-a rugat să spun cîteva cuvinte la recepția de la Universitate, răspunzînd cuvîntului de bun venit al Rectorului. Voi vorbi în numele meu personal, ca unul care a ținut cursuri la Uppsala. Plimbîndu-mă prin parc, oprindu-mă la răstimpuri în fața pietrelor cu inscripții runice, încercînd să-mi controlez fluxul amintirilor, apoi odihnindu-mă pe una din băncile de lîngă Catedrală, în plin soare, fermecat de acest neverosimil cer albastru, fără nici un nor – îmi dădeam încă o dată seama că nu sunt făcut pentru asemenea „orații“. Nu am nici cel mai modest talent îndată ce nu mai e vorba de a comunica idei, fapte, metode.

* * *

Întorcîndu-mă de la cafenea întîlnesc pe Franklin Pease. Fata care-l însoțește ne fotografiază pe amîndoi: pe trotuar, nu departe de Catedrală, el cu geanta plină de cărți în mînă, eu cu pardesiul pe braț zîmbind încurcat – pentru că, așa cum îi spuneam n-apucasem încă să citesc *Nueva Cronica*. Și mă acuzam de asemenea că nu vom putea sta de vorbă acum, pentru că trebuia să-l întîlnesc pe Widengren.

Îmi reiau plimbarea în parc. Hotărăsc să dau „orației“ mele un ton de glumă. Aș fi început așa: *Et in Arcadia ego!*, amintind lecțiile pe care le-am ținut în 1957; aș fi vorbit apoi de Uppsala ca de un *haut lieu* al studiilor de Istoria Religiilor, adăugînd că de un asemenea *haut lieu* se leagă întotdeauna un cult și o mitologie. Așadar, aș fi vorbit despre „cultul strămoșilor mitici“ ai Istoriei Religiilor – de la Max Müller la Nathan Soederblom – și mai ales despre „mitologiile“ lor. Aș fi reamintit cîteva din „miturile uppsaliene“ de care aflasem în tinerețea mea, bunăoară acesta: în vagonul în care călătorea Nyberg prin 1920 în Asia Mică, se aflau tot felul de străini și se vorbeau nu știu cîte limbi, și marele orientalist – care nu se prezentase și pe care nu-l cunoștea nimeni – le vorbea pe toate, de la persană și arabă, la urdu, chipriotă și turcă. Pînă ce unul din cei prezenți îi spuse: „Si vous n'êtes pas le diable, vous êtes certainement le professeur Nyberg![1]“

Aș fi menționat, de asemenea, ce-mi spunea odată Wikander: Widengren, mare specialist în limbile semitice și tot atît de mare iranizant, se apucase să învețe sanscrita. Într-o zi i se plînge lui Wikander: „Învăț de două săptămîni și totuși sunt texte pe care nu le înțeleg!“

Și cîte alte „mituri“ în legătură cu viața academică din Uppsala! Bunăoară, corbii care se rotesc în jurul turnului: sunt sufletele celor care nu și-au trecut doctoratul pînă la 50 de ani, și acum sunt urmăriți și admonestați de profesorii lor. Dar ezitam să menționez ce-mi povestise cineva, mai de mult, nu mai știu la ce Congres: că Uppsala e singurul loc din lume unde tradiția sacrificiului uman s-a menținut intactă, din timpurile pre-creștine (Sfîntul Erik fusese martirizat aici în 1160) pînă în zilele noastre, cînd sacrificiul uman se

---

[1] „Dacă nu sunteți Diavolul, sunteți cu siguranță profesorul Nyberg!“

efectuează numai în cercurile academice. Aș fi încheiat exprimîndu-mi dorința și speranța că asemenea mitologii nu vor fi niciodată demitologizate...

* * *

...Și totuși, n-am apucat să spun decît foarte puțin din tot ce-mi propusesem să vorbesc. La 5,00 ne-am adunat toți în prima sală a rectoratului și Rectorul a spus cîteva cuvinte, stăruind asupra spiritului de toleranță și universalism care domină astăzi disciplina noastră. Apoi Widengren mă cheamă. Trebuie să mă urc pe un scaun, ca să pot fi văzut și auzit de toți. Vorbesc în franțuzește, căci toate cuvîntările ținute pînă acum au fost în germană și engleză. Dar mi-era tot timpul teamă că am să cad și mă rezemam cu mîna dreaptă de perete...

Stockholm, 21 august

După ce ne-am întors de la Uppsala, am fost aseară la Hultkrantz. Locuiesc destul de departe, afară din Stockholm. Cu toată oboseala n-am regretat că acceptasem invitația. Suedezii nu prea obișnuiesc să invite pe străini la ei acasă. Curînd sosesc și soții Parinder și Andreys Johanson. Ceremonialul bine cunoscut al „seratei suedeze“: la început cafea și prăjituri, apoi alcooluri tari.

Între altele, discuție animată despre Strindberg. Nu știu de ce, mă trezesc făcînd un rechizitoriu criticilor literari suedezi: nici pînă astăzi nu există o ediție completă și critică a operei; apar mereu cărți, dar mai toate în legătură cu viața lui Strindberg, cu familia și prietenii lui; foarte puține studii despre valoarea artistică a creațiilor strindbergiene. Am impresia, le mărturisesc, că nici pînă astăzi criticii literari suedezi nu l-au iertat pe Strindberg. Nu l-au iertat că a fost așa cum a fost și a îndrăznit atîta și în atîtea domenii. Și, evident îi plictisește sau îi tulbură multilateralitatea lui, și toate acele incursiuni extravagante în ocultism, alchimie, misticism. În fond, cine se poate lăuda că a citit și a înțeles toată producția neliterară a lui Strindberg?

* * *

Citesc, pe apucate, *Nueva Cronica y Buen Gobierno.* Pease avea dreptate: cu toată ariditatea și dificultatea textului, acest Guamán Poma de Ayala, născut pe la 1585, descendent din aristocrația inca (maică-sa era fiica lui Túpac Inca Yupanqui), devenit înalt funcționar ecleziastic (auxiliar al lui Cristobal de Albornoz, „extirpator de idolatri“), ne-a lăsat poate cel mai interesant document al religiei andine. Cîte n-ar fi de spus despre efortul lui de a înțelege lumea ca un bun creștin și a scrie spaniolește, rămînînd totuși un inca autentic și, cînd i-a venit rîndul să-și spună cuvîntul în legătură cu drama colonizării, reușind să ne transmită „versiunea celor învinși“? Chiar prezentarea mitologiei și cosmologiei andine în perspectiva teologiei catolice trădează speranța lui Guamán Poma într-o viitoare sinteză spirituală ibero-americană.

Dar discuția unor asemenea probleme nu-și are locul în caietul de față. Vreau doar să notez cîteva din caracteristicile celei mai recente orientări a etnologilor sud-americani. Mai întîi, importanța crescîndă pe care o acordă teologiei și mitologiilor autohtone.

Regăsesc în comentariile lui Pease în marginea lui Guamán Poma sau Francisco Avila și publicațiile lui Stefano Varese despre populațiile campa din selva peruviană, ca și în contribuțiile atîtor americaniști argentinieni, colombieni, guatemalezi, regăsesc pretutindeni aceeași pasiune obiectivă pentru tradițiile spirituale aborigene. Nu numai că atît creațiile triburilor „primitive“ cît și ale civilizațiilor andine și mesoamericane sunt cercetate cu o pasiune și o precizie științifică neegală pînă acum. Dar, ceea ce mi se pare într-adevăr semnificativ, se încearcă integrarea acestor valori în istoria – și mai ales, în actualitatea – culturală a continentului sud-american.

Poeții, scriitorii, artiștii plastici, coregrafii au început acest proces de asimilare, revalorizare și sinteză mai de mult. Dar, evident, efortul lor creator se limita la reactualizarea tradițiilor artistice precolumbiene. De data aceasta, fenomenul este mult mai vast și mai complex. Se încearcă recuperarea întregii culturi aborigene; și nu printr-o exaltare a „primitivității“, a elementelor extravagante sau patetic spectaculare, ci în primul rînd printr-o hermeneutică atentă a teologiei, mitologiei și eticei precolumbiene.

O asemenea orientare nu poate decît să mă bucure. Confirmă încă o dată ce am susținut de vreo treizeci de ani în toate lucrările mele de istoria religiilor și filozofia culturii: că universurile spirituale pe care ni le revelează lumile arhaice și orientale nu sunt piese moarte de muzeu, că cercetarea și înțelegerea lor pot provoca mutații și metamorfoze culturale.

Stockholm, 22 august

Cu Christinel, plimbare de două ceasuri cu vaporul. Zadarnic aș încerca să descriu aici acele insule și lacuri, canale și parcuri și clădirile, vilele și palatele despre care, din fericire, ghidul nostru nu ne spune decît ceea ce știe că am putea asculta...

* * *

Aflu de la Joe Kitagawa că s-a îndurat Dumnezeu și profesorul Robinson a murit. Avea patruzeci de ani și era unul din cei mai înzestrați orientaliști americani; învățase bine sanscrita, chineza și japoneza; se specializase în buddhismul medieval. Nu fusese norocos în căsătorie și de cîțiva ani avea o prietenă, o indiană, dar soția amîna necontenit divorțul. În cele din urmă, de curînd, acceptase. Robinson închiriază un nou apartament, își aduce mobila, biblioteca și logodnica. Seara, coboară în pivniță și aprinde un chibrit ca să găsească comutatorul electric. O explozie – căci cineva, poate proprietarul sau chiriașul dinaintea lui nu închisese bine robinetul gazului. Robinson e salvat, dar atît de sălbatic desfigurat (orb, cu brațul drept amputat etc.) încît se știa că nu-și va putea relua niciodată meseria de profesor. Logodnica a trebuit să informeze soția, de care Robinson se separase cu mulți ani în urmă. La Chicago, înainte de plecare, auzisem tot felul de zvonuri despre scene tragi-comice, aproape neverosimile. Iar bietul orb și mutilat încerca, se pare, să precizeze, la spital, că adevărata lui soție era logodnica...

Din fericire, s-a îndurat Dumnezeu...

Oslo, 23 august

Ajungem la opt dimineața. Ziua se anunță superbă. Breakfast împărătesc la Hotel Bristol – apoi așteptăm, zadarnic, autocarul în care trebuia să vizităm orașul.

Mă plimb, singur, în jurul hotelului. Scuarul cu statuia maternității. Pe o stradă vecină, femeia bătrînă pironită în fața unei vitrine; mă apropii să privesc ce privea ea: erau ceasornice deșteptătoare. Probabil că aștepta să le audă sunînd; cînd am revenit, după vreo cinci minute, bătrîna era tot acolo...

Prînzim într-o grădină, după ce vizităm portul și admirăm Primăria (Radhuset), inaugurată în 1950, nouă sute de ani de la fundarea orașului Oslo.

...Aș fi vrut să-l întreb pe Zwi dacă exaltarea erotismului sub toate aspectele lui și ofensiva publicitară a pornografiei nu echivalează cu o reactualizare „modernă“ – adică accesibilă omului occidental din zilele noastre – a complexului mitico-ritual *vagina dentata.* În fond, pansexualitatea fără limite nici inhibiții, care triumfă astăzi în societățile occidentale, comportă inevitabila ambiguitate a „probelor inițiatice“: pe de o parte, există riscul de a fi „ucis“ (la început, evident, pe plan spiritual) prin omniprezența și agresivitatea sexualității; pe de altă parte, curajul și inteligența de a înfrunta, birui și transforma această revărsare incandescentă de forțe telurice într-o experiență de maximă vitalitate echivalează cu o „inițiere eroică“. În timp ce sute de mii de „profani“ (adică naivi, imaturi), lăsîndu-se „orbiți“ și „consumați“ de voluptate, de însăși forța al cărei mister trebuia să-i „lumineze“, își săvîrșesc moartea spirituală, pregătindu-și-o totodată pe cea fizică, alți cîțiva, cei puțini, izbutesc să dobîndească acel mod de a exista pe care tradițiile îl numesc „eroic“. Întocmai după cum, pentru a folosi expresia autorilor tantrici, „yoghinul își cucerește libertatea făptuind exact acele acte datorită cărora anumiți oameni ard în Infern milioane de ani“. Dar cu deosebirea că experiența orgiastică, accesibilă în tradiția tantrică numai printr-o lungă inițiere și comportînd nenumărate riscuri – este astăzi la îndemîna oricui. De aceea mi se pare că mitul *vagina dentata* reflectează mai corect situația de astăzi decît mistica erotică indiană.

Dar cîte altele n-ar mai fi de adăugat... Bunăoară, aceasta: în istoria spiritului se întîmplă uneori ca repetarea unor situații exemplare pe un nivel din ce în ce mai grosolan să ascundă, sau să prevestească, o paradoxală creativitate („paradoxală“, pentru că e neașteptată și, mai ales, irecognoscibilă, cu neputință de a fi ghicită de contemporani...).

* * *

În sfîrșit, la începutul după-amiezii sosește autocarul. Traversăm orașul și pătrundem în peninsula Bydoy. Într-un parc vast cît o pădure, lîngă Ferma Regală, se află *Folk Museum:* vreo sută cincizeci de locuințe vechi de lemn, din toate provinciile Norvegiei. Ne oprim în fața unei splendide case din 1737, cu ornamente exterioare și iarba crescută blajin pe acoperiș. Mai departe, o bisericuță de lemn, fără ferestre, așa cum se construiau de altfel toate locuințele din Norvegia între secolele XI–XIII. Prima casă de fermier pe care o întîlnim avînd ferestre cu geam e din 1670.

Dar de ce-aș însemna asemenea amănunte pe care le pot găsi oricînd în ghid? Fascinația cu care privesc aceste nobile, vetuste creații ale civilizației lemnului e provocată de alt fel de semne. În primul rînd de imaginea pe care o regăsesc la toate unghiurile locuințelor, acolo unde se întîlnesc și se întretaie bîrnele: e desenul din care avea să ia ființă *Coloana* *infinită*, imaginea pe care Brâncuşi a văzut-o desigur în Oltenia copilăriei sale, la casele de lemn, şi nu numai acolo (căci seria de blocuri romboidale se regăseşte, bunăoară, în structura „stîlpului casei“). O imagine pe care, la un moment dat, amintirea a abandonat-o imaginaţiei, eliberînd-o astfel de matricea ei concretă, îngăduindu-i să dobîndească funcţia primordială de Stîlp al Centrului, de *axis mundi*. O imagine banală din repertoriul civilizaţiei lemnului, aşa cum sunt nenumărate altele, zăcînd inertă, ca într-un somn folcloric, atîtea mii de ani pînă ce a fost „trezită“, înnobilată, transfigurată de imaginaţia geniului...

* * *

Ieşim din parcul cu cele o sută cincizeci de case străvechi şi, trecînd drumul, ne îndreptăm spre *Viking Museum*. În cîteva limpezi, spaţioase săli sunt expuse corăbii din secolul al IX-lea şi care cu patru roate, cu admirabile ornamente (îndeosebi acel cap de bărbat atît de expresiv, de parcă ar fi fost torturat...). De cîte ori încerc să „situez“, pentru propria mea înţelegere, fenomenul viking, mă simt frustrat; este undeva, îmi spun, un mister pe care istoricii n-au izbutit încă să-l descifreze; sau, poate şi mai grav, „misterul“ îl constituie însuşi destinul vikingilor: au irumpt deodată în istorie, pe la 800, au cucerit, au prădat, au fundat dinastii, au colonizat Islanda şi Groenlanda, au descoperit America de Nord – şi numai după două sute şi ceva de ani epoca vikingă s-a încheiat. Pe corăbii asemenea acestora din faţa mea au străbătut toate mările Nordului, au atacat Anglia, Irlanda, Franţa, au biruit regii şi principii care li se împotriviseră şi le-au luat locul, creînd regatul Irlandei, al Norvegiei, al Danemarcei; au stăpînit o vreme Anglia, au înfiinţat ducatul Normandiei, au coborît în Spania, pătrunzînd în Mediterana, ajungînd pînă în Sicilia – şi acolo s-au întîlnit cu alţi vikingi, care porniseră, prin Baltica, spre răsărit, subjugînd pe slavi, întemeind regatul Gardarike, cu faimoasele cetăţi Novgorod şi Kiev, şi apoi, pe marile fluvii ale Rusiei, au navigat spre sud,

unii din ei atingînd Marea Caspică şi intrînd în legătură cu califatul de Bagdad, alţii, cei mai mulţi, îndreptîndu-se spre Constantinopol, unde s-au pus în slujba împăratului bizantin şi s-au avîntat apoi mai departe, pînă în Sicilia. Dar în jurul anilor 1000 mulţi dintre şefi s-au creştinat, s-au întors în ţările lor de baştină, au impus noua credinţă populaţiei rămase pe loc, au ocupat tronuri sau s-au dedicat comerţului – şi pe la 1030 „momentul viking“ a luat sfîrşit.

Evident, spiritul, instituţiile, creaţiile vikingilor au contribuit în mod decisiv la configurarea culturii germanice medievale şi „epoca vikingă“ face parte din istoria fiecărei naţiuni nordice. Dar acea exuberanţă eroică, orgiastică, a anilor 800–1000, risipa aceea de sînge, energie şi geniu creator, n-au mai fost niciodată atinse. După 1030, „factorul viking“ ca atare a dispărut din Istorie. Fără să vrei îţi aminteşti de aventura mongolă, cu deosebire că Gengizhanizii au izbutit să creeze şi să menţină „imperiul stepei“, în timp ce aventura vikingă s-a istovit în zeci şi sute de întreprinderi singulare, discontinue sau excentrice. Îţi aminteşti, de asemenea, de experienţele polinezienilor care, în cîteva secole, au străbătut şi civilizat toate insulele, mari şi mici, ale Pacificului.

Dar înainte de toate simţi, în aventura vikingă, omniprezenţa şi atotputernicia destinului. Dacă n-ar fi decît faptul că, în 1002, faimosul Leiv Erikson a descoperit şi a colonizat acel teritoriu pe care el l-a numit Vinland-cea-Bună, şi care, foarte probabil, era Newfoundland, căci acolo săpăturile recente au scos la lumină aşezări vikinge. O parte din coloni au coborît apoi spre sud şi au ajuns pînă în Rhode Island. Legăturile între Vinland şi Groenlanda s-au menţinut pînă prin mijlocul secolului al XIV-lea. Ce s-a întîmplat după aceea nu ştim, dar la sfîrşitul secolului al XV-lea populaţia norvegiană de pe coasta americană, descendenţii vikingilor, a dispărut fără urmă.

Inutil să ne întrebăm, sau să ne imaginăm, „ce-ar fi fost dacă...“ Bunăoară ce-ar fi fost dacă Leiv Erikson ar fi atins coasta nu între Labrador și Virginia, ci cîteva sute de kilometri mai la sud și astfel ar fi descoperit bogatele teritorii care, șase, șapte secole mai tîrziu aveau să farmece imaginația atîtor mii de coloniști veniți din Anglia. Ce-ar fi putut însemna pentru istoria lumii descoperirea și colonizarea Americii de Nord înainte de invenția armelor de foc, deci într-un răstimp cînd populațiile amerindiene nu ar fi putut fi atît de ușor alungate și exterminate și ar fi fost încă posibilă o confruntare și o simbioză între cele două civilizații?

În tinerețe, ne plăcea să vorbim despre tragedia culturilor mici, provinciale, unde adesea geniul creator se istovește zadarnic, redescoperind și reinventînd idei și instrumente de mult cunoscute în alte părți; ca și cum (ca să amintesc exemplul pe care-l cita Camil Petrescu) cineva ar fi descoperit bicicleta douăzeci-treizeci de ani după ce începuse să fie fabricată în Occident. Dar parcă și mai tragic este destinul acelor indivizi sau națiuni al căror geniu s-a istovit în creații și descoperiri făcute înainte de vreme. Cît de inutile apar eforturile, sacrificiile, inteligența lui Leiv Erikson, numai pentru că a descoperit America trei, patru secole prea devreme – și trei, patru sute de kilometri prea la nord!...

* * *

Vizitez doar în treacăt Muzeul *Kon-Tiki*. Admirabilă *reprezentare* a aventurii lui Thor Heyerdahl și a tovarășilor săi: ambarcația (făcută din lemn de balsa) cu toate uneltele și merindele pe care le avea în timpul navigării; pe pereți, extrem de sugestive fotografii, iar la subsol, într-un fals aquarium, impresionanta faună submarină, chiar sub pluta *Kon-Tiki*.

Și cu toate acestea, muzeul nu mă cucerește. Poate mă supără publicitatea făcută, întîi de Thor Heyerdahl, apoi de autoritățile norvegiene, acestei expediții. Eroismul navigatorilor nu poate fi pus la îndoială. Dar teoria lui Heyerdahl – că Polinezia a fost colonizată de populații preistorice din America de Sud – este numai o ipoteză, pe care traversarea celor 8000 de km în

ambarcația *Kon-Tiki* nu e de-ajuns s-o valideze. Or, muzeul – clădit anume pentru a conserva și prezenta ambarcația – echivalează cu o apoteoză a lui Heyerdahl și, implicit, dă să se înțeleagă că este și o confirmare a ipotezei lui. Vizitatorii sunt invitați să cumpere nu numai *Kon-Tiki*, cartea în care e atît de pitoresc povestită expediția, ci și savanta monografie a lui Heyerdahl, *American Indians in the Pacific. The Theory behind the Kon-Tiki Expedition* (1952). Dar îmi amintesc de atîtea obiecții pe care le-au adus, între alții, Robert Heine-Geldern și Josef Haekel. Cum ar putea afla nespecialiștii, adică aproape totalitatea vizitatorilor, că nu e vorba decît de o ipoteză? Dar cînd se amestecă „autoritățile“ într-o controversă academică, nu mai încape îndoială că e vorba de altceva: de „ideologie“.

* * *

Ne reîntoarcem în oraș la sfîrșitul după-amiezii. Vedem în mare grabă picturile Catedralei, căci începea slujba de ora șase.

Apoi la Munch Museum, inaugurat de curînd (în 1963). Pur și simplu extraordinar; o clădire întreagă ridicată pentru a păstra cele o mie de tablouri și optsprezece mii de acuarele, gravuri, desene și sculpturi ale lui Edvard Munch. Artistul a murit în 1944, dar era fără îndoială destul de cunoscut cu cincizeci de ani înainte; făcuse acel portret în peniță al lui Mallarmé în 1898. Nu sunt expuse decît vreo două sute de pînze, dar după primele săli îți dai seama că Munch a fost obsedat de moarte, boală, iubire. Pictura lui pare a fi în bună parte o autobiografie spirituală. Și-a pierdut sora la cinci ani și mama cîțiva ani în urmă – și nu le-a mai uitat de atunci; n-a mai uitat suferința bolii, apropierea morții și, mai ales, moartea fizică, trupul rămas neînsuflețit. Strania atracție a lui Munch pentru morfologia și dramaturgia morții; cele două versiuni ale morții lui Marat *(Marat'Dod)*. Și încă o obsesie: autoportretele. Cîte sunt? zece, douăzeci, mai multe?

Ar trebui să revin aici mai ales pentru a pătrunde în acele imense pînze cosmogonice, mitologice, escatologice, ocupînd cîte un perete întreg, pe care le privesc acum cu uimirea și admirația neofitului. Din cînd în cînd, surprize; bunăoară portretul lui Stanislav Przybyszewski, din 1897, unul din puținii oameni despre care aș vrea să știu cît mai mult. Prietenul lui Strindberg, în epoca lui berlineză, cînd se întîlneau în faimoasa tavernă *Zum schwarzen Ferkel* și continuau să bea pînă dimineața (zice-se, ca să poată vedea soarele prin sticlele colorate, care alcătuiau ferestrele). Stanislav era obsedat de sex și de moarte – dar mai ales ar fi vrut să scrie, să „creeze". A scris, după cîte îmi aduc aminte, cîteva broșuri...

* * *

Șoferul nostru a urmat cîțiva ani cursurile de literatură engleză la Universitate și a călătorit destul, din Spania pînă în Siria. Ține neapărat să ne arate tot ce trebuia să fie văzut azi dimineață dacă, printr-o inadvertență a portarului hotelului, n-am fi pierdut autocarul. Traversăm, așadar, încă o dată orașul și începem să urcăm șoseaua în serpentină care duce, printre pădurile de brazi, pînă sus de tot, pe muntele cu cele mai bune piste de schi, acolo unde au loc concursurile internaționale. Privim panta pe care coboară schiorii, trambulina de unde se zvîrle în vid, plutind pe deasupra spectatorilor, zeci și zeci de metri, și aterizînd cît pot mai departe – și ni se arată semnul ultimului record: nouăzeci și șapte de metri.

Evident, fiecare își amintește o întîmplare, o aventură, auzită sau citită, și ne-o povestește, mai mult, ne-o rezumă, căci nu prea e timp. Mi-ar fi plăcut să povestesc și eu întîmplarea auzită de la ministrul Iurașcu, la Lisabona, în 1941, cu cei doi îndrăgostiți, reîntîlnindu-se după douăzeci de ani, la o cabană de schi undeva în munte, nu prea departe de Oslo. Dar e prea frumoasă ca s-o rezum. Renunț.

* * *

La apusul soarelui intrăm în Frogner Park, ca să vedem grupurile de statui ale sculptorului Gustav Vigeland. Nu cred

că mai există altundeva pe lume ceva asemănător. Parcul, imens, urcă în terase, cu arbori înalți pe lături și partere de flori în mijloc – și încă de la intrarea principală din Kirkeveien te întîmpină geniul lui Vigeland, căci în fierul din care au fost lucrate Porțile se dezvăluie o adevărată lume a reptilelor. Dar cu cît înaintezi în parc, cu atît te vrăjește imaginația și curajul acestui sculptor. Treci pe podul cu cincizeci și opt de grupuri în bronz, figurînd diferitele faze ale vieții omului, flancate de patru grupuri reptiliene în granit; traversezi terenul unde se joacă copii, și nouă bronzuri arată procesul creșterii, de la foetus la primii ani ai copilăriei (și ce alt sculptor a mai îndrăznit să atingă limitele grotescului, ale pretențiosului și pompozității – fără să le cadă, totuși, victimă?...); apoi fîntîna, cu șaizeci de reliefuri și douăzeci de grupuri înconjurînd imensul bazin din centru, reprezentînd întreg ciclul vieții, de la copilărie la bătrînețe și moarte. În jurul fîntînii, un labirint în mozaic de pietre albe și negre, iar mai departe, monolitul de șaptesprezece metri înălțime, un stîlp de granit făcut din o sută douăzeci și unu de trupuri și figuri umane încolăcite unele în altele, asemenea șerpilor sau larvelor, zbătîndu-se să se înalțe cît mai sus, trudindu-se să se cațere deasupra celorlalți și să se înalțe să ajungă la lumină... Impresie extraordinară. Pe care o accentuează cele treizeci și șase de grupuri de granit care înconjoară monolitul, figurînd toate muncile, emoțiile, conflictele, situațiile omului. Imposibil de comentat. Ar trebui să-mi procur un album cît mai complet al acestor grupuri și figuri de o surprinzătoare varietate de expresie. Nu am timp să mă opresc în fața tuturor femeilor, mamelor, bătrînilor, agonicilor – dar iată aici, sus, cei doi bătrîni cu barbă, atît de asemenea unui N. Iorga exemplar...

Soarele apune aproape de 8,00, dar florile îi păstrează încă lumina. Ne despărțim cu melancolie de Roata Vieții, ultima și una din cele mai pasionante compoziții – și ieșim prin poarta din stînga, pe sub arborii stufoși unde ne întîmpină răcoarea.

Oslo, 24 august

Plecăm de dimineață și îndată ce ieșim din Oslo cerul se înseninează. Pîrîul care curge pe stînga, paralel cu șoseaua, îmi amintește brusc de un peisaj de la poalele Carpaților – dar unde? din ce parte? și văzut în ce an? Caut, aștept, abandonîndu-mă acelei încîntări blînde, somnolente, pe care o regăsesc de cîte ori, îmi place să spun, cobor în labirintul timpului trecut – și poate, pînă la urmă, aș fi identificat fragmentul de viață trăit undeva la poalele Carpaților, dacă ghidul nu ne-ar fi anunțat că lacul Tryfjorden, care ni se va dezvălui îndată, este unul din cele mai mari lacuri din Norvegia și e bogat în pește.

Îl privim cu toții. Apoi îl văd pe Zwi că închide ochii și încearcă să doarmă, după obiceiul lui, cîteva minute.

Aseară, îl ascultasem cu emoție vorbindu-ne, atît de calm, de situația Israelului; care este așa cum știm toți că este. Totul ar putea să dispară, de la o zi la alta; și atunci, oamenii trăiesc, își văd de treabă, muncesc, își cresc copiii, creează și speră – căci ce-ar putea face altceva? Asta e Istoria; cel puțin *așa este ea astăzi*...

Mă întrebam aseară, așa cum m-am întrebat de atîtea ori: dacă „Istoria“ a fost descoperită de geniul religios iudaic, o dată cu profetismul și mesianismul, atunci n-ar trebui să vedem în existența, necontenit amenințată, a Israelului, un nou model exemplar? În fond, Israelul anticipează, astăzi, soarta pe care mîine, poimîine, o vor avea toate statele și toate popoarele lumii și exemplul pe care ni-l dau israelienii ne va ajuta să suportăm, mîine, poimîine, nu numai „teroarea istoriei“, ci și teroarea iminentei catastrofe apocaliptice...

Orășelul Hönefoss. Urcăm pe malul lacului Spaillen și primii douăzeci-douăzeci și cinci km de șosea mediocră ne amintesc fiecăruia alte țări, ținuturi, iar unora dintre noi, alte timpuri.

Păduri de brazi – și fabricile de hîrtie, singurul venit al acestei regiuni sărace. Șoseaua urcă tot mai sus, în serpentină. Se zăresc uneori turnuri pe creste. Peisaj elvețian. După încă o jumătate de ceas, încep să se vadă case și ferme în coasta dealului.

La 1,00 ajungem la Fagerness Hotel, curat, nou, ticsit de turiști; dejun, și apoi plimbare prin grădina, neașteptat de înflorită, în marginea lacului, sub soare. Un hidroavion somnoros așteaptă să-și ia zborul.

* * *

Plecăm din Fagerness la 2,30 și urcăm pe marginea lacului. În depărtare, începe să se zărească zăpada pe munți. După trei sferturi de ceas, ne oprim în dreptul unei splendide, uriașe cascade. Pe buza prăpastiei, campanule albastre și panselele sălbatice. *La pensée sauvage!*, spune Zwi, și îmi aduc aminte de întâlnirea cu Lévi-Strauss, acum doi ani, la Chicago. Mirarea lui că nici chiar Ed. Leach, care pretindea că știe bine franțuzește, nu înțelesese ambiguitatea termenului *la pensée sauvage*, și în recenzia atît de favorabilă pe care o scrisese se întreba ce caută acele pansele sălbatice pe copertă...

Către sfîrșitul după-amiezii ajungem la Nystova (Nistus Hot), unde vom cina și vom petrece noaptea. Oarecum dezamăgiți. Hotelul este așezat între lac și șoseaua tăiată în coasta dealului. Ne plimbăm pe cîmpul sărac, îmbîcsit de urzici. La cîteva sute de metri de hotel se zărește o construcție ruinată, năpădită de bălării. Apropiindu-mă, înțeleg că aici trăiseră, într-o melancolică deși generoasă captivitate (căci aveau loc destul și trunchiuri înalte pe care să se cațere) acei urși gigantici, majestuoși, care străjuiesc acum, împăiați, barul și sala de mese.

* * *

În *Paris Match* din 15 august, într-un articol în legătură cu problemele turismului în Franța, aceste rînduri despre Lourdes: „Les miracles, les pelerinages et la Vierge, en assurant une saison de six mois, rentabilisent l'hotellerie plus sûrement que n'importe quel expert financier.“[1]

25 august

Un cer de Africa, clar, sticlos, fără un singur nor. Un ceas după plecarea din Nistus Hot ne oprim în dreptul celebrei biserici cu stîlpi (*stavkirke)* din Borgund, clădită în 1150 în cinstea Sfîntului Andrei și păstrată aproape intactă pînă astăzi (numai ornamentele, draperiile brodate și statuia în lemn a Sfîntului au pierit). Ce curioasă construcție! Privită de afară, parcă ar fi patru, cinci acoperișuri așezate unul peste altul. Dar totul se sprijină pe parii (staver) care separă partea centrală a naosului de părțile laterale. Pe drept cuvânt e considerată capodopera construcției în lemn, creație a civilizației nordice în clipa când aceasta asimila valorile internaționale introduse în Norvegia de creștinism. Elementele vikinge sunt încă în mare cinste; bunăoară, dragonii care se ridică în unghiurile celor două acoperișuri superioare, inscripțiile runice și urmele desenelor improvizate pe pereții exteriori (nu toate de natură religioasă).

Mă depărtez cîțiva zeci de metri și privesc din nou această bisericuță de lemn profilîndu-și conturul fabulos pe colina stîncoasă din spate. Îmi spun: așa va trebui să mi-o amintesc, *așa cum o văd acum...*

* * *

Schimbăm autocarul la Laerdalsöyra, și o jumătate de ceas mai tîrziu șoseaua pătrunde, și se oprește, în orășelul Refsnes, chiar în fața fiordului, unde ne îmbarcăm. Vaporul înaintează lin între munți și parcă niciodată n-am văzut ape mai limpezi și mai albastre. În cincizeci-șaizeci de ani, numai pe aici, în fiordurile, lacurile și golfurile Norvegiei, vei mai putea *asculta liniștea.* Foarte probabil, pe coastele acestea stîncoase,

abrupte, se vor ridica hoteluri și cabane și oamenii vor veni aici ca să uite, cîteva zile, cîteva săptămîni, infernul sonor în care suntem deja condamnați să trăim. Așa cum, în Japonia, există acele splendide grădini, cu arbori și stînci și lacuri în miniatură, unde nu se aude nici un zgomot și nimeni nu vorbește, și unde te poți izola cîteva ceasuri, ca să contempli, să-ți vii în fire, să te regăsești.

Pe nesimțite, fiordul se lărgește. După un ceas, vaporul nostru, care își va continua cursa pînă la Bergen, se oprește; un altul, mai mic, care ne va duce la Flam, i se alătură cuminte și o parte din noi transbordăm. Ne găsim iarăși împreună, Zwi, Joe și cu mine, și dacă cerul n-ar fi fost atît de adînc și clar, l-aș fi întrebat pe Zwi de ce nu se întîlnește în literatura iudaică nici o aluzie la credința în vampiri? Să nu fi existat această credință, atît de populară și de răspîndită, sau absența ei în textele scrise s-ar explica prin cenzura teologilor, exegeților, moraliștilor?

* * *

L-aș fi putut întreba mai tîrziu, cînd ne apropiam de Flam, dacă pe neașteptate, după ce rămăsesem singur cîtva timp, într-un colț, nu mi-aș fi adus aminte de o sumă de detalii în legătură cu prietenia între Munch, Strindberg și Przybyszewski („Popovski“ din *Inferno).* În clipa următoare regretam deja că ne-am oprit atît de puțin la Oslo. Cît aș fi dat să pot petrece încă două-trei ceasuri în Muzeul Munch; să revăd cîteva tablouri, mai ales *Jalousie* (pe care o analizase Strindberg într-un articol cu prilejul Expoziției de la Paris), dar și *Le Cri,* despre care s-a spus că anticipează expresionismul.

Dar cine poate surprinde misterioasele procese ale anamnezei? De ce ieri, copleșit, fascinat de bogăția, varietatea și, în fond, enigma producției lui Munch, nu mă gîndisem la Strindberg decît dînd cu ochii de portretul lui Przybyszewski, cînd *știam* de atîtea portrete ale lui Strindberg făcute de Munch și cînd iarăși *știusem* că în timpul boemei berlineze toți trei fuseseră pe rînd amanții acelei extravagante, lubrice norvegiene care va sfîrși prin a deveni soția lui Przybyszewski? *Acum* îmi aduc foarte bine aminte – și de orgiastica amoralitate din acei ani (așa cum Europa nu va mai cunoaște decît în Germania de după primul război mondial și, acum în urmă, de vreo cîțiva ani, în Scandinavia), și de importanța pe care o acorda Strindberg propriilor lui tablouri (nu mărturisise odată lui Munch că el, Strindberg, era cel mai mare pictor scandinav?), și de ruptura dramatică, violentă, atingînd mai tîrziu aspecte odioase și uneori comico-tragice între Strindberg și Przybyszewski („Popovski"). Cînd Strindberg s-a reîntîlnit cu Munch, la Paris, cîțiva ani mai tîrziu, genialul pictor era deja alcoolizat; pentru că, încerca el să se justifice, era înconjurat și urmărit de femei și o mai bună apărare decît alcoolul nu găsea.

---

[1] „Miracolele, pelerinajele și Fecioara Maria, asigurînd un sezon de șase luni, rentabilizează industria hotelieră mai sigur decît orice expert financiar.“

Toate aceste excese de tot felul, obsesii și izbucniri aproape demențiale constituie „experiențele" care stau la baza acelei cărți teribile (și teribiliste) care e *Inferno.* Se știa de mult că, deși autobiografic, *Inferno* este în primul rînd opera unui scriitor, adică o interpretare a evenimentelor și o recreare a personajelor reale. Dar mai este și altceva: mărturia unei „inițieri", cuprinzînd bine-știutele motive: suferință, agonie, „moarte" și „reînviere". Numai după ce a izbutit să scrie *Inferno,* Strindberg s-a simțit, cum se spune, „în afara pericolului" de a-și pierde mințile (în acei ani, credea el, nebunia era doar unul din mijloacele pe care le utilizau „Puterile" pentru a-și distruge adversarul).

Și mai e ceva: scriind *Inferno* Strindberg își regăsește creativitatea literară, blocată în ultimii cinci, șase ani nu numai datorită aventurilor, ci și din cauza cercetărilor lui „științifice", în primul rînd convingerii că a reușit să fabrice „aurul chimic" (de altfel, la un moment dat nu se mai îndoia că persecuțiile și atacurile criminale din partea „Puterilor" fuseseră provocate de reușita experienței lui chimice: aurul artificial ar fi distrus lumea prin crahul financiar pe care l-ar fi produs).

* * *

Cu cît se lărgește fiordul, cu atît se văd mai bine munții înalți, stîncoși, fără urme de ruine pe vîrfuri. Ce splendidă, melancolică dovadă că, în Evul Mediu, pămînturile acestea sărace, pietroase, singuratice nu erau tînjite de nimeni...

... Dar nu într-un asemenea vast fiord, la mai mult de o sută de kilometri de coastă, aș putea regăsi peisajele din *Séraphita.* Poate de aceea nu m-am gîndit deloc la acest roman al lui Balzac, și nu mi-am amintit de el decît pentru că Strindberg povestește în *Inferno* cum cartea îi căzuse „întîmplător" în mînă și cum redescoperise astfel pe Swedenborg, într-un moment cînd avea mai mare nevoie de el.

Nu am reușit niciodată să citesc un text de Swedenborg pînă la capăt, și acum poate înțeleg de ce: nu mă atrăgea felul „naturalist" în care marele mistic și teozof suedez descria ființele și lumile supranaturale. Dar asta era tocmai ce-l fascina pe Strindberg, care se voia un „Zola al ocultismului" și care disprețuia sau neglija tot ce nu era concret sau „încarnat". În *Inferno* afirmă de nenumărate ori că „spiritele au devenit pozitiviste ca și timpurile în care trăim", că nu mai comunică prin viziuni și extaze, ci intervin direct în viața noastră materială. Pretindea că a văzut monștri, dragoni și chiar pe Diavol, dar nu fusese niciodată cuprins de spaimă, pentru că toate acestea erau „naturale". Spaima, teroarea, nebunia care-l amenințase de mai multe ori erau provocate de colosala *forță fizică și politică* (i. e. socială, polițienească etc.) cu care se simțea urmărit de „Puteri".

Ceea ce frapează în cercetările și meditațiile alchimice, ocultiste și „spiritualiste" ale lui Strindberg este concepția lor materialistă. Pentru Strindberg alchimia era *adevărata* chimie; pentru că, întocmai ca și cu celelalte științe oculte, *adevărul* putea fi *demonstrat,* în laborator sau în întîmplări de toate zilele (bunăoară, un ritual magic poate îmbolnăvi sau omorî un om). „Coincidențele“, evenimentele insolite, premonițiile etc., toate acestea sunt reale, așa cum, pentru Swedenborg (dar și pentru Strindberg) erau *reale,* adică concrete, ființele regnurilor supranaturale. În *Inferno* povestește cum „Popovski“ (care voise să-l ucidă la Berlin pentru că soția lui se culcase întîi cu el) își manifestă prezența la Paris cîntînd la pian, doar la cîțiva metri de camera lui, dar nevăzut, ascuns fiind de un gard de frunze. Teroarea izvorăște întotdeauna dintr-o acțiune fizică aparent „normală“, și totuși suspectă; bunăoară, Diavolul îi răsturna paharul cu absint, la *Closerie des Lilas,* nu intervenind direct, ci printr-o serie de accidente fără nici o legătură între ele și care nu se puteau explica decît postulînd o voință și o finalitate. „Dușmanii“, „Puterile“ îl urmăreau pretutindeni – și oriunde s-ar fi refugiat (la Dieppe sau într-un alt sat din Suedia meridională) descoperea întotdeauna (la timp!) acele „mașini electrice“ care trebuiau să-l omoare prin efluviile lor. Ar fi fost o crimă perfectă – pentru că totul *părea* normal. Și cea mai cumplită teroare îl cuprinde când își dă seama că este întotdeauna *singur* cînd e atacat; nimeni nu va putea fi bănuit...

* * *

Debarcăm la Flam și luăm trenul spre Myrdal. În mai puțin de un ceas, parcurgem cei douăzeci de kilometri, pe marginea prăpăstiilor, alături de cascade, și urcăm aproape șapte sute de metri, pînă la Myrdal. Peisaj elvețian, care la un moment dat se va lăsa asimilat de atîtea alte peisaje alpine. Și încă o dată înțeleg cît de norocoși suntem, uitînd, selectînd, amalgamînd peisajele; și cît de mult ar trebui să ne bucurăm, știind că toate „frumusețile“ pe care le contemplăm acum, nu numai că mîine nu vor mai fi (nu vor mai fi *aceleași),* dar nici măcar nu le vom putea păstra, intacte, în fotografiile pe care le iau unii din noi, căci „frumusețile Naturii“ participă și ele la modalitatea epifanică pe care omul a introdus-o în Cosmos.

La Myrdal ne plimbăm mult pe peron, pînă ce un alt tren ne duce la Voss.

Și de abia aici, unde ne întîmpină din nou căldura cîmpiei, vom lua rapidul Oslo-Bergen, despre care auzisem și citisem atît (între altele, că străbate două sute de tunele și trece trei sute de poduri, majoritatea în regiunea pe care o parcurgem acum).

* * *

Ajungem la Bergen la apusul soarelui. Zadarnic aș încerca să „descriu“ acest oraș. Mă cucerește înainte de a-l cunoaște. Nu seamănă cu nimic din tot ce-mi amintesc a fi văzut pînă acum, și îmi amintește, totuși, de atîtea alte orașe vechi, „germanice“, care au izbutit să-și păstreze profilul și farmecul chiar după ce s-au adaptat zilelor noastre și au acceptat prestigiile tehnologiei.

Autocarul ne duce pe rînd la hotelurile unde ne-au fost reținute camerele. În fața hotelului Bristol, o pereche tînără, amîndoi frumoși, în zdrențe și cu picioarele goale. Băiatul are căutătura somnoroasă, puțin piezișă, a drogatului. Alte două fete se opresc în fața lor și le vorbesc. Sunt toți probabil *American hippies.* Pe neașteptate apar doi bărbați; unul îi fotografiază, iar celălalt îi prinde și-i păstrează aproape două minute, în lentila aparatului de cinematografiat. Brusca, sincera satisfacție care iluminează acum figurile tinerilor. Alături de ghitară, sex, Zen și celelalte, voluptatea de a fi cinematografiați face parte din colecția lor de droguri.

* * *

Noi suntem cei din urmă, căci hotelul unde ni s-a reținut camera se află afară din oraș. Ajungem în zece minute. Într-o văgăună, un *building* uriaș, cenușiu, cu nouă sute de paturi (aflăm mai tîrziu că aici sunt dormitoarele studenților, în timpul vacanțelor puse la dispoziția turiștilor). Ne întoarcem la Hotel Norge, unde au rămas Kitagawa și Zwi. Imposibil de găsit o cameră; nu numai aici, dar la nici unul din hotelurile orașului. Suntem îndreptați către biroul de informații turistice, unde mai așteaptă vreo zece persoane. Tot ce putem avea pentru noaptea asta este o cameră într-o casă particulară, în vechiul Bergen. Acceptăm.

Șoferul caută strada pe hartă. Ajungem într-un sfert de ceas. Era ultima cameră liberă – și cea mai puțin arătoasă. În celelalte camere, cîteva americance tinere. Destul de scump și nici măcar nu vom putea avea cafeaua de dimineață. Proprietarul ne asigură că putem cumpăra tot ce ne dorește inima la un „magazin general“ din apropiere.

Ne reîntoarcem la Hotel Norge, unde Zwi a găsit, pentru o noapte, „apartamentul regal“; cincizeci de dolari, dar destul de vast pentru a invita, de-ar fi fost nevoie, o bună parte din membrii congresului nostru. Ne trezim, tîrziu, în plină „atmosferă“ a congresului. Totul a început cînd Zwi ne spusese, într-o doară, că, astăzi, cel care nu poate fi monoteist se trezește că este, cu sau fără voia lui, ateist. Nu există altă alternativă – așa cum ar putea fi, bunăoară, într-o cultură în care supraviețuiește politeismul etc. Discutăm aproape două ceasuri. Ca de obicei, „cazul“ buddhismului complică discuția. De reluat într-o zi schița morfologică a religiozității pe care am propus-o.

Bergen, 26 august

Visul de azi noapte: ascultam o operă, și înțeleg că subiectul e luat din *Forêt interdite.* Mă întrebam, flatat și totuși puțin iritat, de ce nu mi-au spus și mie că-mi împrumută subiectul și personajele romanului?

* * *

Am dormit destul de prost, dar avem plăcuta surpriză, de dimineață, a unui telefon de la Alisa Werblovski: ne-au găsit cameră la Norge.

Străbatem încă o dată orașul în mașină. După dejun, mă plimb singur un ceas. Intru în librării. Dar nu găsesc cele cîteva cărți de arheologie nordică pe care aș fi voit să le cumpăr.

* * *

Ce stranii sunt cîteodată capriciile memoriei! Pentru că, prin 1934, începusem să urmăresc îndeaproape publicațiile Institutului de Cultură Comparată din Oslo și primisem cele trei tomuri ale *Operelor complete* ale lui Moltke Moe, am citit *Poveștile norvegiene* de Peter Asbjőrnsen și Jőrgen Moe. Multe din aceste superbe povești le-am uitat, dar îmi aduc aminte de cîteva detalii în legătură cu familia lui Asbjőrnsen. Bunăoară, că bunica lui după tată avusese o viață foarte „aventuroasă“ pentru epoca în care trăise; iar mama lui Asbjőrnsen, care sfîrșise prin a-și pierde mințile, vedea duhuri, zîne și demoni, și povestea copiilor vedeniile și întîmplările ei supranaturale... În schimb, în afară de faptul că era sărac și avea o sănătate șubredă, nu-mi amintesc aproape nimic de Asbjőrnsen și de colaborarea lui cu Moe...

* * *

Orașul e pur și simplu invadat de turiști. Majoritatea americani. Și tot americani par a fi și cei care așteaptă în fața birourilor de turism – tineri, cei mai mulți *hippies,* încercînd, de cîte ori au prilejul, să surprindă, să provoace, să jignească.

Și e curios cum mă întorc necontenit cu gîndul la „criza“ pe care o povestea Strindberg în *Inferno;* o povestea și totodată o analiza, exorcizînd-o. Această ruptură violentă între generații, pe care o proclamă necontenit tinerii și care ar justifica agresivitatea, „contestarea“ oricărei instituții tradiționale, a oricărei dogme, a oricărui „adevăr“, oricît ar fi el de evident, care ar justifica mai ales amoralismul orgiastic, cruzimea și nihilismul unui anumit tineret – amintește „atmosfera“ din *Inferno.* Tortura reciprocă între prieteni sau amanți, descompunerea prin alcoolism, sexualitate și surmenaj, abandonarea în voia impulsurilor irupte din zonele cele mai întunecate și mai „demonice“ (Strindberg a anticipat, între altele, și scrisul automatic!) – toate acestea au pregătit, și poate au ajutat, apariția unei noi epoci spirituale. Strindberg era perfect conștient că „experiențele“ din *Inferno* vor face posibilă o *vita nova.* Nu se îndoia că „noua generație e gata, așteptînd ceva nou“, și identifica pretutindeni „dorința pentru religie“, dorința noii generații de a se apropia de „lumile nevăzute". La un moment dat, către sfîrșitul cărții, nu se sfiește să profetizeze. „Religia se va întoarce... dar sub alte forme", și orice compromis cu ce-a fost cîndva (el scrie: „cu vechiul regim") pare imposibil...

Cum notam mai sus, *Inferno* este și romanul unei „inițieri". Dar cînd s-a hotărît să facă o carte, relatînd tot ce i s-a întîmplat și prin cîte a trecut, Strindberg nu s-a mulțumit să publice notele și paginile de Jurnal, pentru că nu i se păreau destul de autentice, nu erau *expresive.* A ales, a reinterpretat, a inventat – și *Inferno* a încetat să fie un simplu document, devenind operă de artă, așadar, pentru Strindberg, mai *adevărată* decît întîmplările povestite. Cînd scria „literatură", întocmai ca și atunci cînd experimenta cu felurite substanțe, Strindberg se voia alchimist, iar nu un simplu chimist.

* * *

În fond, poate că trecerea lui Strindberg de la literatura „naturalistă" la ceea ce s-a putut numi „expresionism" poate fi mai clar înțeleasă dacă ținem seama de concepțiile lui „ocultiste". Alchimia este tot o chimie, dar este mai *adevărată* decât chimia pentru că nu e îngrădită de prejudecățile și inhibițiile chimiștilor moderni. Tot așa, fenomenele oculte aparțin și ele Naturii și au, ca și fenomenele naturale, legile lor – dar sunt mai spectaculare, mai evidente, mai expresive, pentru că exprimă *esențialul;* și-l exprimă direct, concis, aproape laconic – așa cum va face Strindberg curînd după aceea în teatrul și nuvelistica sa.

* * *

... Dar de ce mă tot gândesc la tinerii nihiliști, agresivi, provocatori, de ce mă obsedează mai ales voința lor de a fi *murdari* și exhibiționismul lor orgiastic? Să fie și astea „încercări inițiatice"? Trăiesc și ei un *Inferno,* poate chiar mai demoniac, și așteaptă o *vita nova?* Știu că mulți *hippies* visează o „nouă religie" și se zbat să se apropie de „lumile nevăzute". Aceasta este, de altfel, justificarea pe care le place s-o dea drogurilor de care abuzează. Dar pot omologa asemenea extaze artificiale, facile, mecanice, cu o „inițiere" – chiar de tipul celei din *Inferno*?...

Paris, 29 august

E.P. îmi dă să citesc o serie de fragmente dintr-o autobiografie exemplară; adică, îmi explică, referindu-se la experiențele și condiția istorică a generației lui, fără elemente personale. Le citesc cu pasiune, dar și cu strîngere de inimă. Cît au suferit cei din țară! Ceea ce e și mai tragic, încheierea epocii staliniste n-a putut elimina consecințele anilor de teroare. Cum scrie E.P., „tragicul paradox pe care-l trăiește individul și națiunea, omul de pe stradă ca și conducătorul, este de a nu mai putea lupta contra vechiului (= stalinism, indiferență, subdezvoltare etc.) decît cu mijloacele vechiului." Obligați să trăiască atîția ani „un total divorț între cuvintele pe care le spuneau și faptele la care se refereau" – nu mai pot crede în *adevăr,* cînd acesta e proclamat oficial de regim, iar nu, ca pînă atunci, șoptit în mare taină, între cîțiva prieteni de încredere. În faimoasele ședințe de demascare a ajutorului sovietic, cînd pentru prima oară a fost abolit „divorțul între cuvinte și realitate", oamenii nu îndrăzneau să participe nici să se bucure. Stăruia teama că totul ar putea fi o provocare. De aici lipsa de entuziasm cu care oamenii ascultau propriile lor gînduri, adevărul pe care nu-l putuseră rosti timp de doisprezece-cincisprezece ani.

Sunt alte, nenumărate, observații și analize revelatoare, pe care nu încerc să le rezum. Cînd va fi încheiată, cartea trebuie tipărită aici, în Occident, evident sub un pseudonim – și distribuită în țară pe ascuns.

* * *

Seara invităm la masă pe Sorana Țopa, Sibylle, Sorin, Cioran, Virgil Ierunca. O revăd pe Sorana după treizeci și șase de ani. E marea prietenă a lui Sorin și mai ales a Corinei, pe care o vede de două-trei ori pe săptămînă. Cioran era terorizat la gîndul că Sorana citise textul lui din *Festschrift* cu aluzia obscură la criza din 1933. Dar puțin timp în urmă și-a regăsit verva lui de totdeauna. Ne întoarcem în Place Charles Dullin și continuăm discuția pînă la unu dimineața. Mă întristează ce-mi spune Sorin: că „generația" lor nu a cunoscut solidaritatea de care am dat noi dovadă; fiecare a crescut și s-a dezvoltat singur, și numai pentru el; cărturarii și scriitorii tineri sunt egocentrici, invidioși, în permanentă „concurență" unul cu altul, refuzînd să-și admire colegii mai înzestrați. (A spus asta după ce ne auzise vorbind, pe Cioran și pe mine, cu atîta entuziasm despre Mircea Vulcănescu, Sorin Pavel, Dinu Noica și ceilalți.)

Visul de azi noapte: Mă aflam la poștă. În fața mea, o doamnă cumpără ultima emisiune de nouă timbre românești. Vrea să verifice dacă sunt toate, și întreabă: Este și *Maitreyi?* Răspunsul: Este, doamnă, este al treilea timbru din serie.

Înțeleg că noua emisiune prezintă personagii din romanele celebre.

1 septembrie

Citesc cu cel mai mare interes *La Sal de los cerros* a lui Stefano Varese. Pasionant capitolul III („El siglo de la rebelion"), în special tot ce aflu despre Juan Santos Atahualpa, acel „Mesia" care a dat semnalul rebeliunii și a cucerit autonomia politică și economică a indigenilor Campo, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Regăsesc întreg sindromul mișcărilor mesianice „indigene". Dar ce e mai interesant: mișcarea nu se prăbușește și credincioșii nu cunosc acea descurajare totală, acea furie deznădăjduită sau astenie cu care suntem obișnuiți. Timp de zece ani, indienii rebeli trăiesc într-o independență aproape completă. De abia mai tîrziu, misionarii franciscani îndrăznesc să pătrundă din nou în zona insurecțională. De la o vreme nu se mai știe nimic de Juan Santos – și e probabil că murise la vreo opt-zece ani de

la rebeliune, dar pentru indieni el doar „dispăruse, făcîndu-se fum"...

Nu mai puțin interesant, și umilitor pentru cuceritori, este mitul originii albilor. Ei n-au fost creați, ca indigenii, la începutul timpului cînd zeul Oriatziri a creat și speciile animale, transformînd un anumit număr de oameni (cei care „păcătuiseră") în diferite animale. Albii au apărut din apele și tenebrele de sub pămînt, fiind astfel asimilați dragonului monstruos Nónki, omologați principiului răului, al maladiilor și Morții. Într-adevăr, mitul vorbește de exterminarea aborigenilor de către oamenii albi, cu excepția șamanului primordial – și salvarea va veni datorită eroismului și înțelepciunii șamanilor. „Știința" pe care o dobîndește șamanul fumînd și meditînd va triumfa în cele din urmă, și lumea întreagă va fi purificată și reînnoită, albii fiind reintegrați haosului precosmogonic de unde au apărut.

2 septembrie

Ca de obicei cînd sunt plictisit și fără chef de lucru, răsfoiesc *Ensayos* de Unamuno. Am recitit cu aceeași încîntare fragmentele de scrisori *(Unamuno en sus cartas. Antologia epistolar),* publicate la începutul volumului al doilea. Cîte planuri de cărți, cîte lecturi (și cît de variate!), cîtă prietenie risipită la cafenea, în corespondență, la Universitate! Sunt atît de entuziasmat după această nouă lectură încît scriu imediat în Spania cerînd să mi se trimită eventualele volume, dacă s-au publicat, din corespondența lui Unamuno.

Mă reîntorc apoi la *Agonia creștinismului,* pentru simpla plăcere de a savura încă o dată inteligența cu care Unamuno știa să integreze cărții la care lucra *orice* lectură, orice text care-i cădea atunci sub ochi. Bunăoară aici, în *Agonia,* voluminoasa *Enquête sur la Monarchie* a lui Maurras, cele trei volume ale lui Houtin despre *Le Père Hyacinthe* și texte de Leon Șestov, Valéry și alții. Foarte puține din aceste lecturi aveau vreo legătură cu *Agonia creștinismului.* Dar Unamuno nu ezită să le aducă în discuție, să le comenteze, să le rezume, chiar (cum face cu *Le Père Hyacinthe*). Asta îi dă, probabil, aerul acela unic de improvizație permanentă, de conversație dezordonată într-o bibliotecă – asta creează unitatea stilistică a întregii eseistici unamuniene. Pe de o parte, despre *orice* ar scrie, poți fi sigur că va pomeni, la un moment dat, pe Don Quichotte, Oberman, Sfînta Theresa, Kierkegaard etc. Iar pe de altă parte: chiar atunci cînd discută un „subiect precis", poți fi sigur că va face aluzie sau va comenta cărțile noi și vechi pe care le citea, le răsfoia sau le avea pe masă.

23 septembrie

După-amiază, la cafeneaua Cluny, întîlnesc din nou pe Țepeneag; numai noi doi, singuri. Deprimat de tot ce-mi povestește despre țară; totul e blocat, și orice „revoltă" e ca „un pumn într-un perete de vată". Deci, va rămîne la Paris, ca să pregătească o teză (dacă se poate, cu Barthes) despre „oniricul în literatura franceză". Îl întreb despre scriitorii tineri. Sunt foarte talentați, dar o dată intrați în ierarhia partidului, nu mai pot face nimic. Îmi citează exemple.

24 septembrie

Discutam acum cîteva zile despre succesul și publicitatea care se fac „superstițiilor", „miracolelor" de tot felul, întîmplărilor inexplicabile etc. Le spuneam că lucrurile nu stau tocmai așa; marea publicitate nu se face în jurul cazurilor misterioase și inexplicabile. Interesul omului modern pentru supranatural nu se compară cu interesul lui pentru evenimentele politice, bunăoară. Le dădeam acest exemplu: cine a auzit de țăranul brazilian Jose Pedro de Freitas, care, între 1950 și 1964, a făcut sute de operații chirurgicale, unele din ele destul de dificile, folosindu-se de ce avea la îndemînă: foarfece, scule, briceag, cuțit, fără să le sterilizeze, și totuși fără să aibă un singur accident, nici o infecție, nici o hemoragie. Am aflat întîmplător de acest caz citind articolul din Enciclopedia *Man, Myth and Magic* (nr. 8). Pedro de Freitas a fost observat, fotografiat și chiar cinematografiat în timpul operațiilor de mulți medici brazilieni și toți aceștia au depus în favoarea lui la proces. Pentru că, bineînțeles, Pedro a fost arestat, judecat în 1964 și condamnat la șaisprezece luni închisoare ca „witch-doctor"; se pare că un articol din Codul penal brazilian consideră drept delict orice „spiritual healing". Partea senzațională o constituia *originea* acestor cunoștințe medico-chirurgicale: Pedro era „posedat" de spiritul unui doctor german, „dr. Fritz", și atunci vorbea portugheza cu un puternic accent german. Opera oarecum în transă: se apropia de bolnav și, cu briceagul sau foarfecele, fără nici o ezitare, ca un automat, deschidea abdomenul, extirpa chistul, sau opera un canceros, sau, și mai uluitor (aici se reproduce fotografia), opera, fără anestezie, cu un foarfece, nu știu ce excrescență de sub pleoape... Odată Pedro a fost invitat să asiste la filmul uneia din operațiile sale – și cînd s-a văzut operînd a leșinat.

După cît pot judeca, e vorba de un caz excepțional, pentru că a fost observat de doctori aproape cincisprezece ani; cred că se dispune de cea mai copioasă și mai sigură documentare pe care a avut-o cîndva vreun guérisseur. Și cu toate acestea, cine a aflat de Pedro și de misteriosul „dr. Fritz" care nu numai că îi conducea mîna în timp ce opera cu un foarfece sau cu un briceag, dar, mai ales, evita hemoragiile și infecțiile?

27 septembrie

Valoarea *culturală* a miturilor grecești: Oedip, Prometeu, Pandora, Ulise etc. ne revelează condiția omului occidental, ne pregătesc pentru înțelegerea tragediei, a filozofiei, ba chiar a creștinismului (speculațiile în jurul condiției umane, bunăoară).

De comparat cu funcția mitului în culturile arhaice și tradiționale: de *model exemplar* al comportamentelor, condiției și acțiunilor omului.

5 octombrie

Cît de aproximativă, dacă nu chiar înșelătoare, sursă de informație este corespondența unui autor! Mă gîndesc la mine: aproape totalitatea scrisorilor din adolescență și tinerețe a fost distrusă. Chiar din foarte bogata corespondență trimisă din India, nu cred că s-a păstrat mare lucru. Scrisorile cele mai interesante către cîțiva prieteni din țară – Nae Ionescu, Haig Acterian, Ionel Jianu – și toate acestea, știu bine, au dispărut. Foarte probabil aceeași soartă au avut-o scrisorile către Buonaiuti, în care îmi mărturiseam „crizele“ și deznădejdile. De asemenea, scrisorile către familie au fost distruse.

Dacă s-ar găsi mai târziu câteva scrisori din liceu sau din anii studenției, sau din India – ce „valoare documentară“ ar putea avea? În ce măsură s-ar putea spune că acele pagini „exprimă“ ce era semnificativ și important în anii formației mele intelectuale, când știu bine că scrisorile în care vorbeam despre lucrurile esențiale s-au pierdut? Ce valoare, ce interes ar putea avea o carte poștală expediată în grabă unui fost coleg de liceu sau de universitate dintr-un port italian sau un oraș indian?

octombrie

Abraham nu putea înțelege sensul sacrificiului lui Isaac; aparent, era un infanticid, și totuși Abraham știa că Yahve nu-i putea cere un asemenea act. „Sacralitatea“ sacrificării lui Isaac era camuflată nu în „profan“, ci în negativul pur, în „crimă“. De comparat cu situația actuală: azi, experiența religioasă este irecognoscibilă, pentru că e camuflată în contrariul ei, în a-spiritualitate, anti-religie, opacitate etc.

* * *

Ce admirabil instinct are X! Cum știe să descopere cărțile noi, despre care se vorbește și se va vorbi, și autorii încă insuficient cunoscuți, dar destinați unei glorii iminente! Îi descoperă, îi citează, îi laudă. În 1945–1946, pe J.P. Sartre și Camus, în 1960–1961, pe R. Barthes, zilele trecute, pe Claude Lévi-Strauss și structuralismul. Este întotdeauna *à la page* cu celebritățile elitelor intelectuale. Și aproape întotdeauna, împărtășește ideile și opiniile lor.

* * *

Extraordinara încredere în om, în „realitatea lui interioară“, pe care o proclamă Hegel, capătă uneori o intensitate

vecină cu cruzimea. Antichitatea întreagă l-a admirat pe Caton: s-a sinucis pentru că nu putea supraviețui ruinei Republicii romane. Dar Hegel îl critică „pentru că realitatea sa interioară nu era nici mai amplă nici mai înaltă decît Roma“ (Enzyklopädie, § 406).

* * *

Definiția specialistului, dată de Marshall McLuhan, „cel care nu face niciodată greșeli mărunte, în timp ce se îndreaptă către marea eroare“.

Chicago, 14 noiembrie

Discuție cu Eric despre istoria Genovei. Genovezii au fost neplăcut surprinși cînd au înțeles că Cristofor Columb a avut dreptate. Ei nu crezuseră în „teoria“ lui. Dar toate itinerariile către Orient au trebuit să fie schimbate, și stabilimentele genoveze și-au pierdut importanța. Așa a început decadența generală a Genovei ca putere maritimă, comercială, politică. Și totuși, cum a arătat Wilhelm Suida încă din 1906, epoca de splendoare artistică *abia acum începe.* De fapt, cea mai importantă epocă genoveză *(Blütezeit)* începe imediat după pierderea importanței maritime și culminează în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, cînd Genova ajunge „città d’Arte“.

17 noiembrie

Vine să mă vadă acea studentă din College, A.F., care a participat, iarna trecută, la seminarul despre Mit. Era atît de timidă încît, cînd își citea lucrarea, se uita necontenit la mine, să-mi ghicească impresiile... Și totuși, cîteva luni mai tîrziu, sfioasa Miss F., cu încă două-trei studente au făcut atît scandal pe culoar, cînd se reunise Senatul universitar, încît a trebuit să fie admisă să-și spună doleanțele: fetele cereau mai multe drepturi pentru femei, întrebau de ce nu sunt 50 la sută profesoare, cît ar corespunde, statistic, populației Statelor Unite etc.

Astăzi a venit să mă consulte în legătură cu *term-paper*-ul pe care-l pregătește: o analiză a povestirii lui Tolstoi, *Stăpîn și slugă.* Mă surprinde acuitatea cîtorva observații. Bunăoară, aceasta: stăpînul care își îmbrățișează sluga, apărînd-o de frig, și moare în zăpadă, ar avea acest înțeles simbolic: aristocrația rusă se sacrifică (știind că e condamnată de „Istorie"), încercînd să salveze țărănimea...

6 decembrie

Lucrez la studiul „Spirit, Light, Seed", pentru volumul X *History of Religions.* Va trebui, mai tîrziu, să pregătesc și o versiune franceză, fără note (sau foarte puține), pentru că subiectul e într-adevăr pasionant. Echivalența spirit-lumină – *semen virile,* în India, Tibet, Iran, reluată de „gnosticii lubrici", se regăsește și la tribul amazonian Desna. Ceea ce mă impresionează și mai mult este continua „creativitate" a acestei omologări; formulele nu se repetă, sunt „deschise".

New York, 2 ianuarie1971

Kernel Teodoru îmi vorbește despre o fetiță care nu utilizează decît douăzeci și șase de cuvinte. E paralizată de probleme – în special părinții (care *nu* o voiau, care se ceartă încontinuu etc.). Îmi amintesc de băiatul pe care l-a tratat dr. Dolto Marette: părinții fuseseră arestați în fața lui și trimiși la Buchenwald, unde au fost uciși. De la acea descindere a Gestapoului, băiatul (avea pe atunci trei-patru ani) n-a mai putut rosti un cuvînt. Era mut – și desena tot timpul desene curioase: labirinte cu multe metereze și ascunzișuri. Am analizat pe îndelete simbolismul labirintului (invulnerabilitatea, apărarea contra demonilor și morților, dar și contra dușmanilor în carne și oase etc) și dr. Dolto Marette mi-a mărturisit mai tîrziu că acel comentariu al meu a ajutat-o să pătrundă în drama secretă a orfanului. Pînă la urmă, băiatul a început să vorbească.

New York, 3 ianuarie

Citesc în cartea lui Sykes (p. 91): „Webern jumped when somebody dropped a fork at the next table. His sensitivity seems fantastic, but some day we'll be as sensitive to sounds as he was."[1] Să fie adevărat? Și eu sufăr de o asemenea sensibilitate (aproape că am palpitații cînd cineva scapă un pahar din mînă sau cînd pornește brusc, în spatele meu, o motocicletă etc.) dar nu sunt deloc mîndru de ea. O consider un simptom mai degrabă penibil.

New York, 4 ianuarie

Răsfoiesc cartea lui Em. Ciomac despre Enescu pe care am găsit-o în biblioteca Lisettei. Capitolul închinat prieteniei între Maruca și Enescu e pasionant. Scrisorile arse în 1918 (ce păcat!). Amintiri despre primele mele întîlniri cu Maruca și Maestrul (deja gîrbovit), prin 1946–1947. Ar trebui să scriu toate acestea cît mai e timp...

Chicago, 10 ianuarie

J.B. – brună, frumoasă, probabil destul de bogată – îmi ceruse astă toamnă o bibliografie despre vrăjitorie; pentru că, spunea, voia să-și înțeleagă experiențele ei din vara trecută. Acum două zile mi-a adus *term-paper*-ul pentru cursul *Inițiere:* „Admission into a coven: a personal experience".[2] Asta se petrecea în insula Formentera, la răsărit de Valencia, în iulie-august 1970. Odată, după ce împreună cu prietenul ei au fumat „a large amount of hashish"[3] , s-au dus, către miezul nopții, la o „party", organizată de un grup de tineri americani la cîțiva kilometri, în pădure. Au rătăcit prin întuneric mult timp, pînă ce-au zărit lumini și au auzit muzică. Erau vreo douăzeci de băieți și cîteva fete, toți drogați. Au cerut și ei –

---

[1] „Webern a tresărit cînd cineva de la masa alăturată a scăpat jos o furculiță. Sensibilitatea lui pare fantastică, dar într-o bună zi și noi vom fi la fel de sensibili la sunete ca el."

[2] „Admitere la un sabat: o experiență personală".

[3] „O mare cantitate de hașiș".

și, după hașiș, doza de LSD a avut un efect teribil. Își amintește doar atît: vede un bărbat înalt, cu părul roșu, cu pieptul gol. Uneori părea de treizeci și cinci de ani, alteori de șaptezeci. Era centrul întregii petreceri. Fata nu-și aducea aminte decît fragmente – aproape nici o scenă întreagă. Dar își amintea de cîntece, dansuri, îmbrățișări. Bărbatul o ia deoparte și face dragoste cu ea. Și atunci începe să creadă că adunarea aceea de *hippies* era, de fapt, o sărbătoare rituală vrăjitorească. I se pare că a fost „sacrificată“ ritual – căci se vede goală, înconjurată de „necunoscuți“ (nu-și amintește dacă erau mascați).

A doua zi, află întîmplător că insula Formentera e considerată de cei din Valencia, și din alte părți, ca un „centru de inițieri magice“.

Biata fată venise la cursul meu despre *Inițiere* ca să înțeleagă ce se întîmplase cu ea. O vedeam cîteodată, în clasă, aproape adormită (mai precis: drogată). Abia putea vorbi (nu o întreba nimeni – dar încerca ea, cu eforturi, să spună ceva, fără să reușească să se facă înțeleasă). Cînd nu era drogată, părea inteligentă, cu o minte ascuțită, originală... Din păcate, după cîte mi-au spus „specialiștii“, nu va mai putea fi salvată; pare a fi definitiv intoxicată de droguri. O fată de douăzeci-douăzeci și unu de ani, căreia nu-i lipsea nimic, nici măcar banii necesari călătoriei anuale în Europa... Sau poate de aceea...

4 februarie

Chiar și sfinții pot fi lași; sau, mai precis, nedrepți față de cei pe care-i consideră „eretici“. Manicheistul Fortunat face apel la buna credință a lui Augustin, rugîndu-l să dezmintă calomniile care li se reproșează: „Toi qui as été des notres, tu sais pourtant que nous ne faisons rien de ces choses qu'on nous reproche“.[1] Dar Augustin se eschivează într-un chip

---

[1] „Tu, care ai fost de-al nostru, tu știi totuși că noi nu facem nimic din lucrurile care ni se reproșează“.

penibil (amintind desolidarizările politice din deceniile noastre), cu o scuză care e în același timp și o insinuare: „Je n'ai été qu'auditeur; je ne sais pas ce que vous autres, élus, pouvez faire quand vous êtes entre vous“[1] *(Disp. I contra Fortunatum,* 1–3, citat de Simone Pétrement, *Le dualisme chez Platon, les gnostiques et les manicheens,* p. 297). Ce mi se pare mai grav: poate că Augustin credea cu adevărat în infamiile care se reproșau manicheiștilor (ca și tuturor „ereticilor“ – și în toate cele trei religii monoteiste). *Credea* în aceste infamii, deși îi cunoscuse atît de bine, și fusese impresionat de frugalitatea și ascetismul manicheiștilor.

6 februarie

De ce poate depinde viitorul unei națiuni (sau al unui stat): începînd din secolul al IX-lea a. Chr., barbarii nomazi central-asiatici atacau necontenit China și pentru că erau arcași-călăreți deveneau tot mai amenințători. Dar chinezii nu acceptau să le adopte tactica de luptă, pentru că costumul călărețului cerea o tunică scurtă în locul robei lungi pînă la călcîie care, în ochii chinezilor, era obligatorie pentru un bărbat cu prestigiu social. În cele din urmă, regele a izbutit, uzînd cînd de persuasiune, cînd de forță, să alcătuiască un corp de călăreți armați – și așa a început apărarea victorioasă a frontierelor.

24 februarie

Nu știu dacă am notat ce-i spunea Raja Rao lui Sykes: că *Yoga* mea e considerată de indieni drept singura carte a unui occidental în care nu au nimic de schimbat, nici de adăugat. Singura carte scrisă nu ca un autor indian, dar dintr-o perspectivă pe care o acceptă în întregime, deși nu e perspectiva în care se situează autorii indieni.

---

[1] „Eu n-am fost decît unul care ascultă; eu nu știu ce puteți voi ceilalți, cei aleși, să faceți cînd sunteți între voi“.

Albion, 5 martie

Am ajuns alaltăieri; ne-a adus, cu mașina, fostul meu student Jay Kim, instructor de Istoria Religiilor la Albion College. Am acceptat invitația de a fi „în rezidență“ aici, pînă la începutul lui iunie, pentru că nu am aproape nimic de făcut: trei lecții publice și întîlniri cu studenții, discuții cu profesorii.

Locuim într-o casă enormă, confortabilă, la marginea orășelului. În față, peste drum, linia ferată. Trec din cînd în cînd trenuri de marfă – și un tren cu două, trei vagoane, spre Chicago.

Am început să lucrez: Orfeu și orfismul.

Albion, 7 martie

Dacă aș vrea să am cincisprezece-douăzeci de ani mai puțin, este mai ales pentru a putea scrie o istorie a culturii occidentale, concepută din perspectiva istoricului religiilor. Bunăoară: „orfismul“, despre care știm atît de puțin (adică: dispunem de puține documente sigure din epoca primei înfloriri, secolele VII–VI a. Chr.), dar a cărui „mitologie“, elaborată de erudiți și teozofi, a jucat un rol considerabil în istoria conștiinței și imaginației europene, mai întîi în epoca elenistică, apoi la începutul Renașterii, în plin Iluminism, în Romantismul german și continuă să fie prezent și astăzi și nu numai în creațiile poetice...

În noaptea de 8 către 9 martie am suferit o gravă criză de pericardită. Am fost transportat de urgență la clinică unde am rămas pînă la începutul lui aprilie. De atunci, *Jurnalul* a fost redactat la întîmplare în agende, caiete și foi detașate. În paginile care urmează, am lăsat la o parte notițele din agendă. Multe însemnări sunt aproximativ datate și m-am mulțumit să indic doar anul și luna.

Albion, 20 mai

Între 5 și 7, vine să ne vadă M.S. În sfîrșit, întîlnesc pe această pasionată cititoare a mea, care a învățat românește pentru a putea citi și scrierile mele literare. De vreo doi ani, cred, îmi trimitea mereu scrisori, poeme. O femeie de vreo cincizeci-cincizeci și cinci de ani, cu ochii luminoși și un zîmbet blînd. Locuiește în Salem, North Carolina. A venit să mă vadă în urma unui vis. Scrisese la Universitate, cerînd să fie admisă ca „auditoare“ la cursul meu din toamnă. I s-a răspuns că am suferit un atac cardiac și nu este sigur că voi putea relua cursurile, la toamnă. În aceeași noapte a avut acest vis: venise la Chicago, sosise pe seară și s-a îndreptat spre Universitate (pe care o vizitase cu cîțiva ani în urmă). Dar nu era, nicăieri, nici o lumină. Clădirile păreau pustii, ruinate, abandonate – și pe alei crescuseră buruienile... Deșteptîndu-se, s-a hotărît să vină să mă vadă. (Nu mi-a spus, evident, că-i fusese teamă că nu mă va mai găsi în viață. Și voia cu orice preț să mă cunoască...)

I-a adus lui Christinel un braț de liliac, pe care l-a cules pe drum.

Chicago, 6 iulie

Ne-am întors acum cîteva zile. Și pentru că nu mă pot, încă, apuca *serios* de lucru, recitesc primele caiete din *Jurnalul* parizian (1945–1950), însemnînd pasagiile pe care le va dactilografia Christinel. Deocamdată, destul de puține. Căci mă întreb necontenit: ce pagini ar putea interesa cititorul străin? În fond, este *Jurnalul* unui cărturar din Europa orientală. Și, din fericire, experiența exilului este deocamdată inaccesibilă majorității intelectualilor occidentali.

11 iulie

Structura gîndirii științifice nu ți-o revelează decît geniile și inovatorii. Cît am învățat din observația aceasta a lui Einstein (într-o conversație cu Heisenberg): „*Teoria* este aceea care decide ce putem observa“!... Sau, cum îmi spunea matematicianul Bellman, la Santa Barbara: „There is nothing so practical as a good theory“.[1]

---

[1] „Nu există nimic mai practic decît o teorie bună.“

16 iulie

Nu voi uita niciodată figura lui Jung, brusc iluminată de furie și indignare, cînd mi-a spus că Freud „nici măcar nu știa grecește“!.

19 iulie

„Le monde ne sera sauvé, s'il peut l'être, que par des *insoumis.* Sans eux, c'en serait fait de notre civilisation, de notre culture...“ (Gide, *Journal,* 24 Février, 1946)[1]. Cît era de fericit Gide crezînd încă, acum vreo treizeci de ani, că „les insoumis“ ar putea rezista poliției statelor concentraționare! Și cu toate acestea, avea dreptate: nu există altă soluție.

21 iulie

Iorga spunea: „Unde se muncește, este și de măturat. Unii se ocupă numai de aceasta.“ Motto obligatoriu la orice lucrare de anvergură.

1 august

Îmi închipui că fiecare din noi am suferit, măcar o dată, de două ori în viață, de ceea ce aș numi „remușcări retrospective“. De ce mi-am amintit azi de acel teatru din Londra, la care mă invitase Vardala prin mai-iunie 1940? Eram chiar în primul rang și piesa mi se părea sub orice nivel. (Mă înșelam: era doar o piesă de propagandă.) M-am prefăcut atunci că dorm, dar printre pleoape vedeam cum actorii mă privesc fascinați. Pur și simplu nu-și puteau lua ochii de la mine. Era imediat după premieră: un spectator care adormea în banca întîi și înainte de sfîrșitul primului act putea fi semnalul catastrofei iminente. Terorizată, artista principală clătina necontenit din cap, încercînd zadarnic să-și desprindă privirile de mine. Am avut cruzimea să nu deschid ochii pînă la căderea cortinei. Apoi m-am ridicat brusc, cu zgomot, și am plecat.

---

[1] „Lumea nu va fi salvată, dacă poate fi, decît de *nesupuși*. Fără ei, n-ar mai exista civilizația, cultura noastră...“

Fără dată

Din *Jurnalul* ei, descopăr că Virginia Woolf nu era fascinată de *Ulysse.* (Cf. *Diary of a Writer,* p. 46). Detaliu care ar trebui să cîntărească greu într-o Istorie a romanului modern.

Acel actor atenian care, în inscripția pietrei lui sepulcrale, cerea camarazilor din corporația actorilor să-i strige numele în cor cînd vor trece prin fața mormîntului și să bată din palme – *ca să-i facă plăcere,* căci așa făceau spectatorii în timpul vieții lui. Vanitate, sau îndoială într-o nemurire pur spirituală?... (E drept, inscripția e din secolul al II-lea p. Chr.)

Admirabilul Lord Acton! Cît de bine înțelegea sensul romantismului german. Romanticii, scrie, și în primul rînd istoricii, erau fascinați de „fenomenele spontane“; au atras astfel atenția oamenilor de cultură asupra mitologiei, limbajului, legendelor și poeziei populare. Datorită romantismului, adaugă Lord Acton, germanii s-au îndrăgostit de ceea ce era „îndepărtat“; de aici interesul lor pentru limbile orientale și pentru propria lor literatură arhaică *(Edda* etc.).

Mă gîndeam, citind aceste rînduri, la concepția istoriografică a lui Hasdeu. Cînd, în 1936, am publicat o selecție din scrierile lui literare și istorice, am pus în lumină pasiunea lui pentru „începuturi“, pentru „origini“, într-un cuvînt, pentru *primordial,* pasiune specifică istoriografiei romantice. Dar unii critici au înțeles că încercam să promovez *această* concepție, evident desuetă, în locul metodologiei moderne. Mai tîrziu mi-am dat seama că e riscant să prezinți cu simpatie și înțelegere un fenomen cultural exotic (în primul rînd, religios): se vor găsi întotdeauna critici care vor spune că faci apologia acestui fenomen, încercînd să-l propui ca model; că ești, în fond, un „obscurantist“, un retrograd.

20 august

Un tînăr blond, frumos, cu păr lung și un început de barbă, trece prin fața librăriei din strada 57; *jeans* albaștri, și în dreptul genunchilor, o ruptură de o palmă. Cei cîțiva tineri strînși în fața vitrinei îi privesc ruptura cu o admirație aproape mistică, dar și cu o anumită invidie. Îl urmăresc lung cu privirile. Cît vor fi discutat mai tîrziu, întrebîndu-se unde a putut oare cumpăra tînărul blond o asemenea superbă, splendid zdrențuită pereche de pantaloni...

septembrie

Deschid întîmplător *Jurnalul* lui Jules Renard și dau peste însemnarea din 3 martie 1891: „Nettoyer les écuries d'Augias avec un cure-dent“.[1] Apoi întorc, tot la întîmplare, foile și citesc: „Tout cela est bien, mais quand irons-nous dans la Lune?“.[2] Exact după nouă luni, la 3 decembrie 1891.

L.T., căruia îi arăt citatele, pare profund impresionat. Nu îndrăznește să-mi spună, dar bănuiesc la ce se gîndește: la *I King*...

Poezia pastorală, *Georgicele, Eglogile* și toate imitațiile lor ulterioare, însuflețite de nostalgia condițiilor simple, rustice, campestre, nu înseamnă neapărat paseism, evaziune din prezentul istoric, represiune în stările primare dinaintea „civilizației“. Asemenea creații poetice urmăresc „înseninarea“ cititorului, „cultivarea lui întru fericire“; toate acele pagini bucolice și paradisiace îl purifică și îl umanizează. Iubitorii de poezie pastorală nu se mai lasă ușor ispitiți de violență și agresiune. În acel univers imaginar, omul nu mai este, față de om, lupul de care vorbea Zarathustra, și după el Plaut, și Bacon, și Hobbes.

octombrie

Aș vrea să știu mai mult despre acel istoric german de la mijlocul secolului al XIX-lea, citat și lăudat de Lord Acton. După ce scrie că a avut prilejul să cunoască majoritatea autorilor germani, de la grupul prietenilor lui Niebuhr pînă la Harnack și Stieve, maeștrii generației tinere, Lord Acton adaugă: „But at eight universities I met no man with whom it

---

[1] „Să cureți grajdurile lui Augias cu o scobitoare.“

[2] „Toate bune, dar cînd o să mergem pe Lună?“

was so interesting to talk“.[1] Era perfect informat, de la Philon din Alexandria pînă la Maria Theresa. Citise mai mult ca Böhmer!, exclamă entuziast Lord Acton. Avea „an eye for doctrines, for institutions, for politics, for literature, for police. In grasp and vivid perception of past ages, he was, I think, beyond any other man“.[2] Avea imaginația care „realiza și transforma“ documentele istorice. Descoperea și analiza diferitele niveluri ale unui text, ca un talmudist. Textul pe care-l examina, „it grew in his hands like the seed under the manipulation of an Egyptian juggler“.[3]

Acest prodigios istoric se numea Gfőrer. Nu l-am găsit citat în nici unul din dicționarele biografice care îmi sunt la îndemînă.

* * *

Straniul interes al Lordului Acton în fabricarea documentelor false... „Forgery, scrie el, is a vice very common amongst zealous Cristians and also with zealous Liberals“.[4] Precizează că „almost all societies begin with forged charters“.[5]

De comparat cu importanța scrisorilor și textelor apocrife în istoria ideilor și a mitologiilor creștine: scrisoarea lui „Prêtre Jean“, bunăoară, sau *Fama Fraternitatis,* prezentînd societatea secretă a Rosicrucienilor etc. Scenariul e mult mai vechi: în epoca alexandrină, apocalipsele și revelațiile de tot felul (mistice, alchimice, gnostice) erau „descoperite“ în temple, în caverne, în morminte. Ca și textele tantrice, în

---

[1] „Dar în opt universități n-am întîlnit nici un om cu care să fiu atît de interesat să stau de vorbă.“

[2] „un ochi pentru doctrine, pentru instituții, pentru politică, pentru literatură, pentru poliție. În înțelegerea pătrunzătoare și vie a epocilor trecute, el se situa, cred, mai presus de oricine altcineva“.

[3] „creștea în mîinile lui ca sămînța manipulată de un scamator egiptean“.

[4] „Falsificarea, scrie el, e un viciu foarte întîlnit printre creștinii evlavioși și chiar printre liberalii zeloși“.

[5] „aproape toate societățile încep cu acte (legi) falsificate“.

India, de altfel. Subiectul e pasionant, și ar trebui analizat pe îndelete într-o zi.

Observația Lordului Acton îmi mai amintește și altceva: fraudele mediumurilor spiritiste și ale unor „specialiști" în fenomenele parapsihologice. Ceea ce e curios: fraudele sunt efectuate (inconștient?) chiar de cei care făcuseră dovada anumitor însușiri paranormale.

noiembrie

Ce-mi amintesc în cele douăzeci de zile petrecute în clinica de la Albion? mă întreabă F.F. Îmi amintesc de nopțile într-un vagon de clasa a treia, în trenul care mă ducea, la sfîrșitul anului 1928, de la Madras la Calcutta. Aș fi voit să notez acele stranii amintiri (căci revedeam figuri, peisagii, stații de cale ferată pe care le uitasem demult, poate chiar după „instalarea" mea în pensiunea dnei Perris, în 82 Ripon Street), dar n-am reușit să scriu decît cîteva rînduri.

Ce altceva? mă întreabă din nou F.F. Cîteva scene din camera de „intensive care"[1]; apoi, cînd fusesem transportat într-o altă cameră, spațioasă, cu un perete întreg de sticlă, ninsoarea din mijlocul lunii martie, care speriase păsările și veverițele din grădină; Marduk, cîinele lui Kim, privindu-mă curios în dreptul ferestrei; melodia pe care o transmiteau, în surdină, megafoanele clinicii. Și totuși, stăruie F.F., au fost desigur o sumă de întîmplări, sau gînduri, sau „viziuni", mult mai semnificative; pe care, probabil, le-ai uitat.

Am ezitat să-i vorbesc despre atacul de pericardită, din noaptea de 8 spre 9 martie. Inima pe care o simțeam strivită (parcă ar fi călcată de o locomotivă, îmi spuneam), dureri cum nu mai cunoscusem pînă atunci. Nici măcar o clipă n-am avut un sentiment că această criză cardiacă ar putea fi fatală. Mi-am amintit ce-mi spunea dr. Roger Godel: că inima este un organ extraordinar de rezistent, dar că, în timpul durerilor, trebuie să te *împaci cu ea,* să o „vizualizezi" (și tehnica asta o

---

[1] „Terapie intensivă"

învățasem în India), să vorbești cu propria ta inimă, să o rogi. După un ceas, durerile au început să mi se pară suportabile. Dimineața, cînd a venit doctorul C. și mi-a făcut o injecție, s-a mirat că am putut rezista atîtea ceasuri fără să-l chem. Evident, nu i-am spus nici de „vizualizarea" inimii, nici de dialogul care a urmat.

Un citat tulburător din Montaigne: „le bien public requiert qu'on trahisse, qu'on ment et qu'on massacre".[1]

Aș vrea să cunosc contextul. Dar cei pe care i-am consultat m-au sfătuit să mă adresez unui specialist.

* * *

Cît de „complexați" sunt intelectualii occidentali! Încearcă cu orice preț să descopere „cauzele camuflate" (adică: de ordin politic, economic, social) ale tuturor întreprinderilor și creațiilor care singularizează cultura europeană. Iată acum că și orientalistica este „demistificată". N-ar fi vorba de curiozitate științifică, de dorința sinceră de a cunoaște istoria și cultura orientală, matricea civilizațiilor mediteraneene, greacă și romană, ci pur și simplu de interese militare, de exploatare economică și de obiective imperialiste. Tinerii erau încurajați să învețe sanscrita, hieroglifele sau cuneiformele, ca să servească mai bine planurile colonialismului britanic, german sau francez. (O cît de sumară cercetare a prestigiului de care se bucurau „înțelepții orientali", începînd din secolul al VI-lea a. Chr. și pînă la sfîrșitul Antichității, dovedește naivitatea acestei „demistificări" a orientalisticii moderne.) Dar ce deprimantă este această nevoie, maladivă, de a suspecta totul, refuzînd de a crede în spontaneitatea oricărei creații culturale, a oricărei preocupări spirituale.

decembrie

Faimoasa scenă, care a inspirat atîtea discursuri, tablouri și meditații: Eneas, purtînd în brațe pe Anchises, fugind din

---

[1] „binele public face necesară trădarea, minciuna, masacrul".

Troia în flăcări. Pentru ca, după multe aventuri peste mări și țări, să devină (legendarul) strămoș al romanilor. Dintr-un dezastru care nimicește un neam și încheie o splendidă epocă istorică, se salvează un singur erou; ai cărui descendenți vor crea, în cele din urmă, Imperiul Roman.

Este, evident, numai o legendă, alcătuită de mitografi, încurajată de politicieni și dezvoltată de poeți. Și totuși, legenda lui Eneas își găsește cea mai patetică paralelă într-un eveniment istoric: în timpul asediului Ierusalimului de către legiunile lui Titu, asediu care se va încheia cu incendierea și distrugerea cetății sfinte, cîțiva tineri, purtînd un coșciug pe umeri, cer sentinelelor îngăduința de a părăsi orașul, ca să poată înmormînta mortul în cimitir. În coșciug se afla, viu, Rabbi Jochanan ben Zaccai, și tinerii care-l purtau erau discipolii lui. Astfel a fost salvat cel mai important gînditor și șef religios al secolului. (E drept, Rabbi Jochanan se împotrivise din răsputeri grupului de fanatici care dăduse semnalul răscoalei contra autorităților romane.) Curînd după aceea, R. Jochanan obținu permisia lui Titu de a înființa în satul Yabné, aproape de Jaffa, o școală pentru copii.

Acolo, într-o modestă școală elementară, au fost salvate valorile spirituale ale iudaismului învins pe plan național-politic și amenințat de anihilare.

* * *

Se spunea: un adevărat savant (sau filozof, sau istoric) învață de la profesorii, de la colegii și de la elevii lui.

Îmi îngădui să merg mai departe: un *mare* gînditor (sau om de știință, sau istoric) își verifică geniul în măsura în care contribuie ca unul din elevii lui să-l întreacă.

Admirabilul meu student J.O. mă întreabă astăzi cum se poate învăța *repede* limba sanscrită. Îi spun: așezîndu-te în fiecare dimineață la birou și studiind, douăsprezece–șaisprezece ore pe zi, numai sanscrita. (Pentru igienă, lungi plimbări, diminețile și serile.) După patru-cinci luni, ai dreptul să citești și altceva; deși ar fi preferabil să citești numai lucrări în legătură cu istoria sau cultura indiană. Așa am făcut și eu, în primul an, la Calcutta, adaug cu oarecare melancolie (căci, de cîtva timp mă simt detașat de pasiunea tinereții mele).

– Bine, dar dumneavoastră... începe J.O.

– Nu e vorba de mine, îl întrerup. Așa au făcut mulți; bunăoară acel indianist și poligraf italian, astăzi aproape uitat, Angelo de Gubernatis. Citește cartea lui de amintiri, *Fibra,* și vei vedea cum a învățat sanscrita într-o vară, închizându-se în casă, într-un sat de lîngă Berlin, și neieșind decît ca să-și cumpere de-ale mîncării...

24 decembrie

Mă întreb cîți preoți au avut curajul să citeze în predicile lor de Crăciun această frază a lui Angelus Silesius: „Peu importe que Christ naisse à Bethléem, l'important est qu'il naisse dans ton coeur“[1] (*Le Pelerin chérubinique,* 1, 6i).

Misticii n-au avut noroc. Pe vremuri, Bisericile (mai ales cea romano-catolică) îi suspectau de erezie sau excesivă emotivitate. Astăzi, au devenit, cum spun teologii anglo-americani, *irrelevant.* Căci astăzi, principala preocupare a Bisericilor creștine este, evident, „problema socială“...

3 ianuarie 1972

Plecăm din New York pe o vreme mizerabilă. La Chicago, lacul a înghețat. Zi pierdută cu parcurgerea corespondenței aglomerate în lipsa noastră. Scrisori, reviste, cărți. Tresar de emoție de cîte ori, deschizînd pachetele, dau cu ochii de o carte interesantă... Apoi îmi vine să rîd. Știu bine că nu voi avea timpul să citesc nici jumătate din „cărțile interesante“ pe care le primesc. Dar știu, de asemenea, că nu mă voi dezbăra niciodată (sau numai pe patul de moarte) de pasiunea adolescenței mele.

---

[1] „Nu este important că Cristos s-a născut la Bethleem, important este ca el să se nască în inima ta“.

ianuarie

Ce stranii sunt studenții (dar și savanții) americani. L., care a învățat bine chineza, nu îndrăznește să se apuce de limba germană. Un specialist în limbile kwakiutl socotește că franceza e „foarte grea“, iar latina „inaccesibilă celor lipsiți de geniu lingvistic“.

Mă fascinează rezistența teoriilor tradiționale față de victorioasa ofensivă a spiritului științific. Van Helmont respinge hotărît doctrina omului-microcosm. Și totuși consideră maladiile un fenomen similar... creșterii metalelor în adîncurile subpămîntene (adică: în pîntecul Mamei Pămînt).

Fără absolut nici un rost, fără nici o justificare, mă obsedează acest rînd din *L'Education sentimentale:* „Il était question des ambassadeurs tunisiens et de leurs costumes“.[1] Cine știe ce enigme sau dorințe refulate ar descoperi un psihanalist...

S-ar putea ca trecerea de la *mit* la *istoriografie* să se datorească în primul rînd Regilor. Iată, de pildă, cronicile dinastiilor tibetane. Suveranii sunt prezentați în ordine cronologică, dar în conformitate cu modelul lor exemplar: fiecare se încadrează într-o bine cunoscută schemă mitic-cosmologică. Dar, cu timpul, încep să apară și informații „istorice“ (e.g., sub cutare rege s-au făcut poduri, altul a extins agricultura în teritoriile considerate pînă atunci sterile, un al treilea a introdus etalonul măsurilor și greutăților etc.; cf. Haarh *The Yar Lum Dynasty,* pp. 122 ș. urm.).

Evident, se știa demult că istoriografia antică nu e „obiectivă“, că abundă în falsuri și legende. Dar documentele tibetane ne arată că istoriografia e construită conform modelului mitologic: orice „creație“ (poduri, propagarea tehnicii agricole, fixarea etalonului pentru măsuri și greutăți etc.) se adaugă cosmogoniei și „istoriei sacre“ care i-a urmat. Numai că aceste noi expresii ale mitologiei tradiționale pregătesc elaborarea istoriografiei.

---

[1] „Se punea problema ambasadorilor tunisieni și a costumelor lor.“

Inegalabilul Goethe: „Nu mi-am îngăduit niciodată să folosesc inducția.“

Misterul (sau enigma?) conversiunii. Cu mulți ani în urmă, Alec Guinness juca într-un film rolul unui preot. După ce se încheia una din scene, Guinness pleacă să se plimbe pe o stradă care, pustie cum era, părea părăsită. Un copil se apropie deodată de el, îl ia de mînă și merge alături de el cîteva „blocuri“. Încrederea copilului în „preot“ l-a impresionat atît pe Alec Guinness încît n-a uitat niciodată această întîlnire. Cîțiva prieteni pretind chiar că a fost unul din factorii care au contribuit la conversiunea lui.

Dar nu voi mai îndrăzni să povestesc această întîmplare vreunui teolog. Indignarea lui Father M. cînd a auzit-o. Îl acuza pe Alec Guinness (și poate și pe mine) de un „exces de emotivitate“. Deși ar fi putut descifra atîtea alte lucruri; bunăoară camuflarea misterului conversiunii în banalitate (și chiar în „emotivitate“).

28 ianuarie

Astăzi i-am dus lui Victor Turner *Australian Religions: An Introduction.* Este textul celor cinci articole publicate mai demult în *History of Religions.* Va apărea în seria pe care o conduce V.T. la Cornell University Press: *Symbol, Myth, Ritual.*

Înțeleg că nu voi completa niciodată cartea începută prin 1960, *Primitive Religions.* Melancolie – dar răsuflu ușurat. Cartea aceasta demult întreruptă mă apăsa ca un mort pe care-l duceam în spate...

februarie

Jules Renard notează la 17 august 1896: „Il ne me manque que le goût de l'obscurité“.[1]

Nu știu la ce fel de „obscurité“ făcea aluzie Renard. Dar aș subscrie fraza fără nici un fel de ezitare. În literatura mea, ca și în scrierile de istoria religiilor și filozofia culturii, „il me manque le goût de l'obscurité“. Și am înțeles, de mult, cît de scump se plătește o asemenea lipsă.

---

[1] „Nu-mi lipsește decît gustul obscurității.“

Aborigenii, oamenii locului: cei care se consideră „născuți“ acolo unde locuiesc. S-a spus că asemenea credințe caracterizează populațiile sedentare, agricultorii. Dar ideea se regăsește și în civilizațiile vînătorilor arhaici; bunăoară, la bambuti, pigmeii din pădurea tropicală africană. „Ni se spune oamenii Pădurii... Cînd va muri Pădurea, vom muri și noi.“

Pentru bambuti, Pădurea e o adevărată *Terra Mater;* ea i-a zămislit și ea îi nutrește, întocmai ca o Mamă. Într-un anumit sens, bambutii nu au depășit și nu vor depăși niciodată stadiul de prunc. Depind exclusiv de resursele Pădurii-Mamă. Cînd va dispărea Pădurea, vor dispărea și ei.

Admirabil exemplu de mitologizare a sentimentului de dependență față de natură. Căci, departe de a fi rămas *pueri eterni,* bambutii au dovedit o extraordinară maturitate, fizică și mentală. Nu numai că au supraviețuit într-un mediu excepțional de dificil, dar au creat o cultură surprinzător de bogată și de originală.

23–24 februarie

Ieri au sosit de la Iowa City, unde sunt „writers in residence“, Ion* Bănulescu și Marin Sorescu, cu soțiile, invitații noștri la Quadrangle Club. I-am întîlnit pentru întîia oară la Roma, în vara 1968. Erau cei dintîi scriitori tineri din țară pe care îi cunoșteam. Și se întîmpla că erau singurii pe care îi citisem. Îmi plăcuse mult *Iarna bărbaților,* volumul de nuvele al lui Bănulescu, și *Poeme* de Sorescu. Pînă atunci încercasem zadarnic, și de mai multe ori, să citesc noua literatură din România „socialistă“. Imposibil. Romanele, revistele, cărțile de poeme pe care le deschideam erau produsul unei lamentabile „proletculturi“. Dar prin 1966–1967 începuse „liberalizarea“ și au putut apărea operele cîtorva scriitori autentici. Apoi lucrurile s-au schimbat din nou, în urma invaziei sovietice în Cehoslovacia. Restul se știe.

Inutil să rezum lungile noastre conversații. Le puneam necontenit întrebări – despre prietenii și colegii din țară, despre noile generații de scriitori etc. etc. Miracolul unei culturi care se încăpățînează să creeze și să se adîncească în puținele clipe de liniște pe care i le îngăduie „Istoria“; uneori o dată la zece–douăzeci de ani, alteori o dată pe secol...

martie

Cum mă regăsesc în mărturisirile pe care le făcea André Gide către „La petite Dame“ (4 martie 1929): „...je suis plein de faiblesse, je suis sans résistance vis-à-vis d'autrui, sans résistance devant la sympathie“.[1]

Și cît n-aș da să știu dacă Gide a înțeles *gravitatea* acestei propoziții: „sans résistance devant la sympathie“...

„Là où il y a symbole, il y a création“[2], spunea Mallarmé. Așa cum era de așteptat, cunoașterea poetică surprinde esențialul. Dar au trebuit multe zeci de ani, și cercetări de tot felul, ca formula poetului să înceapă a fi înțeleasă.

13 martie

Cinăm la Mid American Club, invitați de Edward și Kate Levi. Mă întreb cîți dintre colegii mei au ghicit pasiunea cu care inspiră, conduce și apără Edward Universitatea din Chicago. Știe ca nimeni altul să se camufleze sub cîteva *persoane* care-i seamănă, dar numai în parte. Îmi amintesc iscusința, umorul și decizia (atît de riscantă) de a nu apela la poliție în timpul crizei de acum cîțiva ani, cînd o mînă de „specialiști“ și cîteva zeci de naivi zburdalnici ocupaseră localul Administrației. La cîte provocări – care, sperau „specialiștii“, trebuiau să reacționeze chemînd poliția – Ed a răspuns zîmbind enigmatic, cerînd colaboratorilor lui să țină seama de virtuțile simple ale răbdării și ale imaginației...

---

* Ștefan (M.H.)

[1] „...Sunt plin de slăbiciune, sunt lipsit de rezistență vizavi de semenul meu, fără rezistență în fața simpatiei“.

[2] „Acolo unde există simbol, există creație.“

Mi-am amintit de acea seară, la un restaurant francez, cînd, uitîndu-se la ceas și văzînd că a trecut de zece jumătate, Edward Levi s-a înseninat brusc. Am scăpat și de data aceasta! spuse. Un grup de studenți „rebeli" hotărîseră să ruleze, în seara aceea, un film pornografic în sala de cinematograf a Universității. Speraseră, desigur, că cineva va anunța poliția; deci scandal, arestări, televiziune și toate celelalte. Și nu puteam interzice intervenția poliției, adăugase Ed. Căci spectacolele pornografice cad sub jurisdicția poliției de moravuri și Constituția dă dreptul poliției de moravuri să facă descinderi în orice local public.

martie

Alexandre Dumas are și astăzi mai mulți admiratori decît s-ar fi așteptat anumiți istorici literari. Din întîmplare, am întîlnit și eu cîțiva. Dar nici unul nu cunoștea acest pasaj dintr-o scrisoare a lui Dumas către Hyacinthe Meynier, care, în ciuda curții înflăcărate pe care i-o făcea tînărul autor, continua să-i reziste. „Hyacinthe chérie, îi scrie Dumas, je n'aurais pas cru qu'on pût faire un homme si heureux en lui refusant tout..."[1]

Mi-e teamă, uneori, că hotărîrea mea de a „concentra" la maximum *Histoire des idées religieuses* mă silește să las deoparte o seamă de observații și comentarii interesante și utile. Cît de inspirate și patetice mi se păreau prelegerile pe care le-am ținut de mai multe ori despre religia vedică!... Paginile scrise săptămîna aceasta, consacrate zeilor Varuna, Agni, Indra, mi se par sumare și pripite. Dar dacă le-aș dezvolta, economia cărții ar fi din nou amenințată și ar trebui să revin asupra capitolelor deja scrise, să le refac, să le amplific – și astfel nu voi termina niciodată!

---

[1] „Scumpă Hyacinthe, n-aș fi crezut că cineva poate face un om atît de fericit refuzîndu-i totul..."

Arsène Houssaye afirmă că lui Dumas nu-i era frică de moarte. „Elle me sera douce, disait-il, parce que je lui conterai une histoire."[1]

Îmi place să cred că anecdota nu e apocrifă. În orice caz, Universul imaginar de structură arhaică și „populară" pe care îl dezvăluie anecdota corespunde întru totul viziunii lui Alexandre Dumas. Experiența morții este imaginată ca o *trecere* și în același timp este antropomorfizată, personificată într-o figură feminină; încă destul de tînără, pentru că e sensibilă la farmecul (adică *magia)* povestirii.

23 martie

Vine să mă vadă acel tînăr care lucrează la o teză despre „Jesus in the Work of M.E.". Nu l-am putut convinge nici de data aceasta că, în miile de pagini de Istoria Religiilor pe care le-am scris nu am atins niciodată „problema" lui Isus Christos. Doar cîteva observații despre „creștinismul cosmic", așa cum a fost trăit în Europa orientală.

8 aprilie

Dejunăm cu John și Evelyn Nef la Ed Levi. John mi se pare neschimbat; poate, pentru că e atît de fericit în căsătorie, și tot atît de concentrat în cartea pe care o pregătește.

Reîntors în biroul meu de la Meadville, încerc să regăsesc, în caietele anilor 1957–1960, însemnările în legătură cu primele întîlniri, acele neuitate dineuri pe care le organiza John, de două ori pe lună, cu membrii faimosului „Committee on Social Thought". Recitesc, emoționat, întîlnirea cu Jacques Maritain, cu Jean Hippolyte, cu Julian Huxley...

12 aprilie

Am făcut imprudența de a accepta să vorbesc, la dejunul lunar „Faculty and Students", despre literatura mea, mai precis despre raportul și, mai ales, tensiunea dintre cercetarea riguroasă a orientalistului și istoricului religiilor și „imaginația creatoare“ a scriitorului. Am vorbit după ce s-a servit desertul. Aproape o jumătate de ceas. De abia la urmă mi-am dat seama că subiectul e pasionant, dar bogat în surprize. Va trebui să reviu pe îndelete. Dar cînd?

---

[1] „Moartea mea va fi blîndă, pentru că am să-i spun o poveste."

13 aprilie

Am reluat lectura caietelor din *Jurnal,* pentru selecția pe care o traduce L.B. Uneori am impresia că sacrific paginile cele mai „personale“, amintiri, dialoguri cu oamenii încă în viață, opinii despre opere și autori etc. Mă întreb dacă nu fac o greșeală; un jurnal trebuie publicat, dacă nu în întregime (căci, fatal, repetițiile abundă), cel puțin „în doză masivă“. Dar ce editor ar accepta patru mii de pagini de caiet? (probabil vreo două mii cinci sute de pagini dactilografiate). Există însă riscul de a pierde și aceste caiete – așa cum am pierdut atîtea alte manuscrise. Oricît de imperfectă va fi „selecția“, tot are meritul *(pentru mine!)* de a salva măcar cîteva fragmente din *Jurnal.*

aprilie

Privind zecile de hîrtiuțe adunate în colțul biroului – note, observații, citate, bibliografie – simt mereu ispita de a le aduna și a le zvîrli la coș. Atunci, revăd imaginea lui N. Iorga, însemnînd pe dosul plicurilor, pe orice hîrtiuță la îndemînă: uneori, la curs, le descoperea din întîmplare în buzunar, le parcurgea cu mirare, ezitînd, apoi în cele din urmă, le băga la loc. (Probabil că datorită acestei amintiri nu îndrăznesc să mă descotorosesc de nenumăratele mele hîrtiuțe...)

Acele detalii care, dacă sunt amintite *cînd trebuie,* contribuie să creeze autoritatea științifică a unui coleg (mai mult sau mai puțin obscur). Ce-mi povestește Martin (dar nu mai știu dacă asta se întîmpla la o universitate din S.U.A. sau din Canada): comisia profesorală și candidatul; toți obosiți după aproape trei ore de discuție; subiectul tezei: „Schelling și predecesorii lui“ (sau cam așa ceva). Și deodată, unul din profesori, care tăcuse ironic pînă atunci, intervine: de ce candidatul n-a citat și pe medicul scoțian John Brown, autor al unei cărți faimoase la timpul ei, *Elementa medicinae,* în care elaborase teoria „stimulenților“ și a „reacției totale“ a corpului omenesc? Doctrină eronată, desigur; dar a avut meritul că a sugerat lui Schelling concepția lui romantică a polarității și totalității.

Intervenția a durat mai puțin de cinci minute, dar a lăsat, spune Martin, „o impresie puternică“. Numai cîteva luni mai tîrziu a descoperit întîmplător că „influența“ lui Brown asupra lui Schelling e citată în toate Istoriile Medicinei.

Iowa City, 21 aprilie

La aeroport ne întîmpină soții Ion* Bănulescu și M. Sorescu. Suntem invitați de Bănulescu. Ne-au rezervat două camere în blocul Universității unde locuiesc un mare număr de studenți căsătoriți și scriitorii străini *in residence.* Păcat că imobilul se află la cîțiva kilometri de oraș.

Seara cinăm la un restaurant chinezesc. Apoi la un tînăr profesor grec, Stavros Deligiorgis, care vorbește perfect românește.

Iowa City, 22 aprilie

Plimbare în oraș. Apoi, urcăm coasta dealului din spatele blocului. Discuții, povestiri, amintiri. Inutil să le notez aici, în mare grabă. Ar trebui scrise pe îndelete; document pentru generațiile viitoare (dacă vor mai exista generații viitoare...).

Seara, discuție cu alți *writers in residence,* un japonez, un iugoslav (de la care aflu, întîmplător, că *Myth and Reality* a apărut în traducere sîrbocroată, acum doi ani).

24 aprilie

Ieri, plimbare cu mașina în Amana. Dejunăm într-un adorabil, vetust și melancolic restaurant, *Ronneberg.*

---

* Ștefan (M.H.)

Ne-am întors astăzi la Chicago. Toată seara, și pînă tîrziu după miezul nopții, copleșit de tristețe. Singura speranță care mi-a rămas, aproape că nu îndrăznesc s-o mărturisesc aici. Îmi spun mereu, cu încăpățînare: toate încercările și umilințele prin care trece neamul românesc ar putea constitui prețul mutației spirituale care se va împlini mai tîrziu. Lucrul acesta e adevărat pentru *individ;* mă încumet să cred că e adevărat și pentru *națiuni.*

1 mai

Admirabila confesiune extatică a lui Kepler după ce-a descoperit a treia lege a mișcării planetare: „Ce-am prezis acum douăzeci și doi de ani, ce-am gîndit în ultimii șaisprezece ani și pentru care am trecut de partea lui Tycho Brahe, și m-am instalat la Praga, și mi-am dedicat aproape întreaga mea viață – am descoperit acum: am văzut primele semne ale aurorii. acum optsprezece luni, lumina zilei acum trei luni, dar numai acum cîteva zile am văzut Soarele fără nici un nor în toată splendoarea lui, și acum nimic nu mai mă reține: mă dăruiesc liber sfintei nebunii și desfid pe toți muritorii cu această mărturisire: am furat vasele de aur ale Egiptului ca să zidesc un tabernaclu pentru Dumnezeul meu! Scriu o carte pentru posteritate; poate își va aștepta cititorii o sută de ani, dar Dumnezeu a așteptat șase mii de ani ca să fie descoperit!“

3 mai

După lunga discuție de aseară, în care s-a analizat mai ales acest fapt: că noi nu mai putem *auzi* pe Bach sau Mozart așa cum îi auzeau contemporanii lor, pentru că „urechea“ noastră a fost obișnuită să recepteze pe un Wagner, Schönberg, Bartok etc. – *teribilă insomnie:* să știi că *toate* creațiile culturale ca și *toate* „frumusețile“ Naturii se schimbă – deci *dispar* pentru totdeauna – numai pentru că geniul omenesc inventează, adaugă, preface necontenit propria lui istorie. Distrugerea totală, nucleară, nu este decît formula ultimă, definitivă, a acestui proces al „Istoriei“.

6 mai

Sosește C.C. Giurescu, pe care (împreună cu Eric Hamp) l-am invitat să țină o conferință la Universitate. Vine însoțit de Căpățînă, atașat de presă (sau poate e atașat cultural la ambasada română din Washington). Îl revăd pe C.C. Giurescu după treizeci de ani. Rămînem toți trei de vorbă în biroul meu de la Meadville, pînă seara. C.C.G. îmi spune cum, îndată ce-a fost arestat, Securitatea i-a scos biblioteca în curte (nu numai cărțile, ci și manuscrisele, fișele etc.) și i-a dat foc. Evident, adaugă, acum s-au schimbat lucrurile. „E mult mai bine!“, repetă și subliniază C.C.G. „S-au făcut greșeli“, spune Căpățînă, clătinînd trist din cap.

7 mai

Toată ziua confiscată de corespondență; șapte lungi epistole. Seara invităm vreo zece colegi la noi acasă, ca să întîlnească pe Giurescu. Vine și Căpățînă deși n-a fost invitat – și deși nu prea înțelege englezește. (Cred că e consul, – și poate, și altceva – și se ocupă mai ales de românii din S.U.A. și de americanii de origine română.)

8 mai

Conferința lui C.C.G. Numai vreo cincisprezece persoane în jurul mesei, dar aproape toți istorici. La plecare, C.C.G. îmi mulțumește și mă îmbrățișează. Îi amintisem încă din prima zi că lui, și lui Al. Rosetti, îi datorez faptul că sunt liber și că pot lucra, de treizeci și opt de ani, în străinătate. La cererea lui Rosetti, el m-a numit consilier cultural la Londra.

11 mai

Decid să opresc selecția din *Jurnal* în 1969.

Încep *Corespondența* lui Aldous Huxley.

Ar fi trebuit să fiu la La Salle College, ca să primesc doctoratul *honoris causa.* Dar, de aseară, sufăr de o gripă intestinală neobișnuit de virulentă (mă simt din nou redus la 10 la sută din ceea ce sunt de obicei). Renunț.

20 mai

Renunț și la călătoria pînă la Oberlin College (un alt doctorat *honoris causa!).* Nu pot lucra. Nu pot nici măcar citi...

Hanover, 24–26 mai

Luni, 24 mai, zburăm spre Boston. Vine să ne ia de la aeroport fostul meu student, Hans Penner. Două ceasuri și jumătate cu mașina pînă la Hanover. Orașul ne cucerește de cum intrăm. Suntem găzduiți la „Hanover Inn". Apoi la soții Penner, o casă (ca din povești!) în pădure. Șampanie. Ne amintim, Hans și cu mine, primele cursuri, prin 1958–1959. Îmi este recunoscător că l-am îndemnat de la început să învețe sanscrita.

A doua zi dimineața, plimbare cu Christinel prin oraș. La 3,30 conferința (The Sacred City), la 5,00 discuție cu profesorii, la 6,30 cina. De la 8,30 la miezul nopții, acasă la Hans, continuăm discuția.

Azi dimineață, la 11,00, întîlnire cu studenții. Fel de fel de întrebări. Apoi, la 12,15, la minusculul aeroport de unde o avionetă ne duce la Boston. Ajungem la New York la 4,00. Superb.

New York, 28 mai

Ar fi trebuit să notez o seamă de observații în legătură cu discuțiile „metodologice" de la Hanover.

Plecăm spre aeroport la 4,00. La Chicago e cald și întunecat. S-a anunțat, pentru mîine, o „furtună severă"...

Consult agenda: de mîine, toată săptămîna examene, întîlniri cu studenții și alte mărunțișuri care *trebuie* făcute (o lungă recenzie a *Enciclopediei* Vallecchi despre religii etc. etc.).

mai

Lui Leigh Hunt, acel curajos și inteligent gazetar, care a remarcat cel dintîi geniul lui Keats, nu-i plăcea Homer. Și știa

de ce: într-un acces de furie, unul din profesori îi scosese un dinte plesnindu-l peste gură cu un exemplar din *Iliada.* Din ziua aceea, Hunt a preferat pe Tasso și Ariosto.

* * *

Anumite pagini din *Amintiri* sunt nedrepte. Mi-era teamă să nu exagerez, vorbind despre însușirile pe care le aveam în adolescență și la începutul tinereții, și atunci le diminuam, sau le prezentam pe un ton aproape umoristic. Mi-am dat seama de greșeală prea tîrziu, cînd volumul era de mult tipărit. Cîtă dreptate avea Jowett, spunînd că una din marile primejdii pentru cel care-și scrie autobiografia este *self-depreciation.*

* * *

Adalbert von Chamisso: „Je suis partout étranger."[1] Eu – dimpotrivă.

* * *

„Baza axiomatică a fizicii teoretice nu poate fi extrasă din experiență, ci trebuie inventată în deplină libertate." Asta o spune Einstein *(Ideas and Opinions).*

Și iată ce spune J. Bronowski: „Demersul prin care se adaugă o nouă axiomă nu poate fi mecanizat. Este un joc liber al spiritului, o invenție în afara proceselor logice. Acesta este actul central al imaginației în știință și este, din toate punctele de vedere, asemenea oricărui act similar în literatură" *(The American Scientist,* Spring, 1966).

Cînd mă gîndesc la X sau la Y, și la atîți alți colegi de-ai mei, care și-au închinat viața disciplinelor umaniste, dar suferă de complexul de inferioritate al „ne-științificilor", și atunci se vor „obiectivi" și „detașați" de valorile pe care le studiază, tînjind după „metode riguroase" și visînd la ziua cînd vor putea „lucra" cu computere și calculatoare electronice... Cînd mă gîndesc... Dar „știința" de care vorbesc ei n-a existat niciodată. A existat doar o ideologie pozitivistă, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în care n-au crezut decît anumiți literați și psihologi amatori. Dar asta a fost de-ajuns. Prin cîteva romane, prin publiciști cu oarecare renume și așa-ziși popularizatori științifici, o ideologie desuetă creează și astăzi complexe de inferioritate în numele „rigurozității științifice". Marea teamă a „umaniștilor" este ca nu cumva să nu fie luați în serios; adică, să se creadă că fac „literatură"...

---

[1] „Sunt străin pretutindeni."

5 iunie

Constantin Noica a obținut pașaport. Se va duce în Anglia, să-și vadă copiii și pe Wendy. Apoi se va opri la Paris, două săptămîni. Evident, vom veni și noi. Îl voi revedea pe Dinu după treizeci de ani!... Va fi una din marile bucurii pe care mi le dăruiește viața. Și încă o confirmare a credinței mele: că, *atît timp cît trăim,* totul e posibil. Nu pot uita că prin 1960, D.N. a fost implicat într-un „complot" (cultural!) și condamnat la douăzeci și cinci de ani temniță grea. Nu îndrăzneam să sper că va supraviețui. Știam că i se extirpase un rinichi (tuberculoză) cînd nu împlinise treizeci de ani. Și totuși, a scăpat...

iunie

Dacă aș avea zece, cincisprezece ani mai puțin, aș compila o antologie ce o numeam pe vremuri „misticii laici" – de la presocratici la Nietzsche. Mi-ar place să încep cu aceste rînduri ale lui Einstein pe care le găsesc citate în cartea lui Philip Franck, *Einstein, His Life and Times* (New York, 1947), p. 284: „The most beautiful emotion we can experience is the mystical. It is the power of all true art and science. He to whom this emotion is a stranger, who can no longer wonder and stand rapt in awe, is as good as dead. To know that what is impenetrable to us really exists, manifesting itself as the highest wisdom and the most radiant beauty, which our dull faculties can comprehend only in their most primitive forms – this knowledge, this feeling, is at the

center of true religiousness. In this sense, and in this sense only, I belong to the rank of devoutly religious men."[1]

18 iunie

Seară petrecută cu Ovidiu Cotruș. Stăm de vorbă pînă la 2,00 dimineața. Extraordinara lui memorie; în închisoare, ținea conferințe despre literaturile română, franceză și rusă. Cita pe dinafară nu numai poeme, ci pagini întregi din romanele pe care le analiza. (Asta am aflat-o demult, de la tovarășii lui de închisoare, întîlniți la Paris.) Îl îndemn să-și povestească amintirile (și nu numai cele din închisoare) cu un dictafon în față, aici, în S.U.A., sau în Franța. Ar fi un document unic. Nimeni altul nu are memoria lui excepțională și șansa de a fi în Occident... Inutil să rezum tot ce mi-a spus. Sper că le-au notat măcar unii din cei, destul de numeroși, care l-au auzit povestind.

O.C. trăiește printr-un miracol; doctorii care l-au examinat nu înțeleg cum de supraviețuiește. Suferă de *tot:* de ficat, de inimă, de tuberculoză pulmonară, de colită cronică etc. etc. Și cu toate acestea, vitalitatea lui este pur și simplu uluitoare: nu obosește nici după zece ceasuri de discuții, fumează întruna, mănîncă orice (ar trebui să țină un „regim absolut!"), bea alcooluri tari...

19 iunie

După-amiază pierdută scriind lungi epistole. Din fericire, petrecem seara cu Ovidiu Cotruș. Pregătim un interviu pentru revista din Oradea – dar O.C. nu e sigur că va putea apărea...

---

[1] „Cea mai frumoasă emoție pe care o putem trăi este cea mistică. Ea generează întreaga artă autentică și știința. Cel căruia această emoție îi este străină, cel care nu se mai poate minuna, cel care nu e copleșit de venerație e ca și mort. A ști că ceea ce e de nepătruns există cu adevărat, manifestîndu-se ca supremă înțelepciune și strălucitoare frumusețe, pe care mințile noastre obtuze le pot pătrunde numai în formele cele mai primitive – această cunoaștere, acest simțămînt se află în centrul adevăratei evlavii. În acest sens, și numai în acesta, aparțin lumii oamenii profund religioși."

20 iunie

Conferință la Lutheran School of Religion despre „Implications of History of Religion for Contemporary Culture“. Subiectul e atît de pasionant încît ar merita să scriu o carte întreagă. Dar cînd? În biroul meu mă învîrtesc numai între dosare și lădițe cu note și însemnări: cărțile începute... Cu puțin noroc, voi reuși să închei *Histoire des idées religieuses*. Mă încăpățînez să cred că și de data aceasta „norocul“ mă va întovărăși pînă la capăt.

New York, 21 iunie

Dimineața pun la punct corespondența. Apoi la aeroport. Avionul decolează la 6,00. Ajungem la New York pe ploaie. Pentru că avionul spre Paris pleacă mîine dimineață, hotărîm să dormim la hotelul de lîngă aerodrom. Toată noaptea auzim vîntul ca în *Wuthering Heights!* Adormim greu.

Paris, 22 iunie

Ajungem la 10,30 noaptea. Ne așteaptă la aeroport Sibylle, Giza și Dinu. Apoi, în Place Charles Dullin, stăm de vorbă cu Sibylle pînă la 2,00 dimineața (ora Parisului; dar la Chicago este numai 7,00 seara și nu ne este somn; ar trebui să luăm un somnifer, dar nici eu, nici Christinel nu îndrăznim. Oroarea noastră de barbiturice...).

23 iunie

După-amiază, Dinu Noica vine să mă vadă și stăm de vorbă trei ceasuri. Ce-aș putea însemna mai întîi?... Totul mi se pare extraordinar: faptul că ne reîntîlnim după treizeci de ani; că îl găsesc *neschimbat*, adică tot atît de optimist, de încrezător în viață, în „Istorie“, deși această mult prețuită „Istorie“ l-a ținut vreo zece ani în temniță; insistența cu care repetă că acei ani „au fost cei mai fericiți din viața lui“, mai ales anii petrecuți într-o celulă, singur, fără o carte, fără o foaie de hîrtie și un creion... „Tot timpul era *al meu!*, îmi

spune. Puteam medita pe îndelete, fără grabă; puteam gîndi la tot ce citisem pînă atunci. Așa am parcurs întreaga istorie a filozofiei occidentale, de la presocratici la Husserl...“

Îmi repetă și el ceea ce îmi mărturisiseră toți cei care au trecut prin închisoare: că numai în temniță ies la iveală virtuțile fiecărui individ, ignorate sau minimalizate pînă atunci. Descoperi că oamenii sunt mai buni, mai curajoși, mai „autentici“ decît îi credeai. Marea revelație a fost calitatea morală a românilor, pe care noi, aproape toți, îi judecăm „neserioși“, superficiali, mediocri. (Îmi aduc aminte de ce-mi spunea Cioran că, ascultîndu-i pe cei care suferiseră ani și ani în temnițe și lagărele de exterminare de la Canalul Dunăre – Marea Neagră, se simțea mîndru că e român...)

Între alte multe lucruri ar trebui notată încrederea lui Dinu în posibilitățile creatoare ale culturii românești de astăzi. Dar mă întreb dacă aceste „posibilități creatoare“ vor putea rodi într-o societate riguros și sistematic politicianizată; dacă, bunăoară, o filozofie originală poate fi formulată *public* într-o cultură controlată de cenzură...

26 iunie

În fiecare zi, întîlniri și lungi discuții cu Dinu. Imposibil să le rezum. Iau doar cîteva note în *Agendă*. Îmi propun să scriu, după reîntoarcerea la Chicago, o prezentare amănunțită a ideilor și sugestiilor lui Dinu în legătură cu „colaborarea culturală“ pe care o propune între exil și regimul din țară.

30 iunie

Cu Rodica și Marie-France la *Macbeth* (care mă entuziasmează prin îndrăzneala cu care repovestește această bine cunoscută și tragică poveste, fără a anula, totuși, universul shakespearean); apoi la ei acasă, unde ne aștepta Eugen. Și, evident, discutăm despre Dinu Noica și tot ce-am aflat de la el.

2 iulie

Ultima întîlnire cu Dinu, la Mariana și François Parlier (unde am cinat aseară, împreună cu Dinu și soții Stéphane Lupasco). Am notat o seamă de amănunte în *Agendă.*

Noaptea continuu *Faust II,* pe care nu-l mai recitisem de cîțiva ani. Ca de obicei, lectura mă entuziasmează. Pentru că nu pot dormi, aprind lumina, mă îmbrac și reiau cartea. Îmi spun că ar trebui să organizez un Seminar despre *Faust II,* împreună cu un germanist și un specialist în literatură comparată. Eu aș încerca să comentez anumite episoade în perspectiva Istoriei religiilor.

3 iulie

La Cafeneaua Cluny îl întîlnesc pe Sorin Titel, care, într-un fel, mă deprimă (tragedia scriitorului român), dar pe de altă parte îmi dă curaj. Îmi spun: siliți să creeze în condițiile de astăzi, nu este exclus ca măcar unii dintre scriitori să descopere tehnici narative sau limbaje poetice care să camufleze ceea ce este interzis de cenzură, reușind astfel să *publice* opere care, dacă ar fi utilizat mijloacele stilistice curente, n-ar fi putut apărea.

5 iulie

Seara sosește Sorin de la Amsterdam. Cinăm împreună, invitați de Virgil și Monica, apoi stăm mult de vorbă. Cînd m-au văzut intrînd în restaurant, Virgil și Monica au înmărmurit. „Ce s-a întîmplat?“ mă întreabă. Le povestesc întîlnirea de azi după-amiază. Aproape două ceasuri Z. n-a vorbit decît despre el și despre succesele lui... Ani de zile am crezut, și am sperat, că în lupta dintre înger și demonul trufiei, va învinge îngerul. Ascultîndu-l astăzi, după ce-l mai ascultasem de atîtea ori în ultimii ani, mi-am dat seama că mă înșelasem. Dezamăgirea a fost atît de puternică, încît am amuțit. Parcă aș fi aflat de moartea unui frate, a unui foarte bun prieten...

6 iulie

Lungi discuții cu Sorin. Însemn esențialul în *Agendă.*

Seara vin la noi Eugen, Rodica, Marie-France, Cioran, Virgil și Monica. Sunt toți sub impresia reîntîlnirii cu Dinu. Atîtea enigme pe care nu știu cum să le dezlege. Un singur lucru este sigur: C.N. a izbutit să „asimileze“ experiența închisorii, adică să se împace, și să-i găsească o justificare; a ieșit din această tragică încercare mai adîncit, mai împlinit. Și, mai ales, hotărît să accepte condițiile istorice ale României de azi, și deci să-și concentreze activitatea și creația în acele sectoare care sunt tolerate. Într-un cuvînt, Dinu, care a înțeles atît de bine filozofia lui Hegel, acceptă „Istoria“ – știind că oricare altă decizie l-ar conduce la tăcere, sterilitate sau nevroză.

Chicago, 7 iulie

Am plecat din Paris azi dimineață la 9,00, conduși la aeroport de Giza, Dinu și Sorin. Escală la Montreal. Ajungem la Chicago la 4,00 (ora locală), 11,00 noaptea la Paris.

8 iulie

Extraordinar de frumos. Toată dimineața citesc corespondența adunată.

Amintiri: verile tinereții mele, la București, pe Carpați, în Delta Dunării. Dar, mai ales, mă obsedează o frază a lui Ionel Teodoreanu (prin 1928?): „Sunt niște nopți de vară la Iași!...“ Rămîneau – el, soția, Ibrăileanu, alți prieteni – pînă foarte tîrziu în curte, bînd cafele, discutînd. Revăd parcă și acum imaginile pe care le evoca Ionel Teodoreanu cum, sub bătaia lunii, casele deveneau de cretă, apoi de argint. (Așa cum le-am văzut și eu, de atîtea ori, la Calcutta, la Jaipur, la Fatehpur Sikhri.) Dar mă întreb de ce mă obsedează *fraza* lui Ionel T., de ce mi-o tot repet. Cunosc prea puțin Iașul, și nu am petrecut niciodată, *acolo,* o noapte de vară. Să fie oare adînca, iremediabila părere de rău că n-am cunoscut unul din

„locurile sfinte“ ale culturii românești, Iașul lui Creangă și Eminescu, al Junimii, al *Vieții Românești?*

Santa Barbara, 11 iulie

Am sosit ieri, invitați de Robert Hutchins (The Center for Democratic Institutions). Suntem găzduiți la un motel cu piscină, înconjurat de arbori și liane. Mi-am adus toate dosarele cu texte buddhiste și cîteva cărți. Hotărît să încep (în sfîrșit!) redactarea capitolului „Buddha și buddhismul în India“, pe care îl pregătesc de mult. Printre invitații la simpozion se aflau istoricul austriac Heer, Garaudy, fostul ministru al culturii în guvernul Dubcek și alții.

13 iulie

Azi după-amiază, privind eucalipții din parcul „Centrului“, mi-am adus aminte de o zi de toamnă (în 1959? în 1960?) cînd le-am explicat studenților de ce Buddha era considerat „Regele medicilor“. (Văd încă arborii înalți, și mai ales acel stejar din Quadrangle, pierzîndu-și frunzele galbene, una cîte una – și uneori îmi era teamă că voi rămîne cu ochii pe fereastră, uitînd să-mi termin fraza... De ce oare mă impresiona atît de mult *contextul* – toamna, căderea frunzelor, moartea vegetației – în care analizam „structura și funcția medicinală“ a mesajului lui Buddha?...) Le spuneam: pentru Buddha, oamenii („ființele“) sunt bolnavi – iar „mesajul“ lui constituie tratamentul medical care conduce la vindecare. Sănătatea este „absența maladiei“ *(ārogya)*, și acest termen servește și de epitet al Nirvanei. Am citat cu oarecare emfază unul din textele mele favorite. „Datorită transmigrației fără început, toate ființele sunt torturate de maladiile Pasiunilor, și nimeni n-a reușit să le vindece... Acum am apărut în lume, eu, marele Rege al medicinei, și am adunat toate medicamentele Legii.“

Dar cîte alte „probleme“ nu s-au ivit pe urmă!... Cea dintîi: bolile de care a suferit Buddha, doctorii care l-au îngrijit (mai ales Jîvaka, un laic), faptul că a murit în urma unei indigestii

(de carne de porc sau de trufe). Toate acestea trebuiau „explicate“. Tînărul F. era obsedat de ce credea el că este o surprinzătoare contradicție: pe de o parte ermiții *(bhikhu)* erau incontinuu învățați de Buddha să se îngrijească între ei cînd erau bolnavi. (În paranteză: Buddha nu admitea în ordin pe cei grav bolnavi; aceștia, de fapt, voiau să se asigure că vor fi îngrijiți de tovarășii lor), pe de altă parte, li se interziceau studiul și exercitarea medicinei („meserie mondenă“). Li se interzicea chiar și „terapeutica orală“. (Am amintit cazul acelor călugărițe care recitau o *Sutra* cuprinzînd rețete utile; de ce nu recită *sutrele* buddhiste care vindecă maladia transmigrării? au protestat laicii). Orice *bhikhu* care, în public, dădea un medicament unui alt călugăr – se făcea vinovat de încălcarea disciplinei.

Evident, buddhismul prelungea tradiția brahmanică a impurității medicilor (cf. *Manu* III, 80; IV, 212; *Taitliriya Sámnita* interzice brahmanilor de a exercita medicina). Anumite texte afirmă că cei doi Asvini fuseseră excluși la început de la sacrificiul Somei pentru că erau numiți „medici“... Dar cîte altele ar mai fi fost de spus. În primul rînd, aceasta: ca să înțelegem rolul medicului, al taumaturgului și al maestrului spiritual în culturile tradiționale, trebuie să cunoaștem în amănunte și să înțelegem funcția, atît de complexă, a șamanului în societățile arhaice.

16 iulie

„Adam“ – căci așa i se spune – este un tînăr cu totul remarcabil. L-am cunoscut aseară și aș fi vrut să-l mai întîlnesc, dar, din păcate, a trebuit să plece chiar în dimineața aceasta. Una din bunicile lui, mi-a mărturisit, a avut un atac (hemiplegie) și vrea cu orice preț să o găsească în viață. De ce? Ca să afle ora exactă cînd a venit pe lume; căci „Adam“ e hotărît să-și facă horoscopul, să știe *ce-l așteaptă...*

O memorie pur și simplu senzațională. Aveam cu mine *Buddhist Text* și mi-a spus că n-a apucat să citească decît primele treizeci și două de pagini, dar i-a plăcut mult

Conversiunea lui Anathapindika. Și ca să mă convingă că într-adevăr i-a plăcut, a început să-mi recite textul din *Vinaya-pitaka,* II, 154–159. „The householder Anathapindika, who was the husband of a sister of a banker in Rajagaha..."[1] și așa mai departe, pînă ce l-am întrerupt, rîzînd (dar înspăimîntat...). Cîteva minute în urmă am aflat de ce n-a citit decît treizeci și două de pagini. (Prea complicat pentru a încerca să rezum. Ar fi vorba de o numerologie inspirată din Kabbala, dar, adăugă, „sub forma pe care o practică" este o creație personală.) Între altele, îmi spune că una din „zilele tragice și sinistre" ale secolului al XX-lea este 24 ianuarie 1914. Pentru că în acea zi André Gide își trădează în *Jurnal* sentimentele lui antisemite. Și citează pe nerăsuflate cele două pagini în care, plecînd de la portretul lui Léon Blum, Gide afirmă „que de nos jours, il y a en France une littérature juive, qui n'est pas la littérature française"[2] etc. etc.

20 iulie

În ultimele zile l-am întîlnit de mai multe ori pe Robert Hutchins. Ar trebui să scriu într-o zi portretul acestui om, care a fost timp de douăzeci și cinci de ani rectorul Universității din Chicago (abia împlinise douăzeci și șase de ani cînd i s-a oferit acest post de imensă răspundere) și a întreprins una din cele mai îndrăznețe reforme ale învățămîntului universitar. Într-adevăr, Hutchins a luptat aproape de unul singur contra curentului (care cerea o timpurie „specializare" a studenților și promova în primul rînd științele aplicate și tehnologia), demonstrînd importanța umanismului și insistînd asupra „educației de bază", singura care asigură acea cultură generală, fără de care descoperirile științifice și progresul tehnologiei riscă să împlinească rolul proliferării celulelor canceroase. Marele meu regret este că nu l-am apucat ca rector al Universității din Chicago. „Centrul" pe care l-a creat Hutchins la Santa Barbara are, desigur, meritele lui. Dar îi lipsesc dimensiunea și posibilitățile de „rayonnement" al unei mari Universități.

22 iulie

După-amiaza, timp de aproape două ceasuri, înregistrez un dialog cu Wilkinson despre „Momente decisive în Istoria Religiilor". Nu știu dacă textul va fi interesant. Îmi place să-l *ascult* pe Wilkinson, nu să „dialoghez" cu el. Îmi place pentru că, oricare ar fi subiectul discuției – timpul și spațiul în filozofia postkantiană, Constituția americană, situația politică în Africa, *pop-art* sau ecologie – Wilkinson cere cuvîntul și vorbește, am impresia, de ce-i trece în acea clipă prin cap... Dar este întotdeauna interesant.

23 iulie

Ileana Mărculescu și cu S. Bratu vin să ne ia în mașina lor. Excursie de trei ceasuri pe munții din spatele acestei fermecătoare Santa Barbara. Încerc s-o conving pe Ileana M. să fie mai prudentă, mai *effacée*: prea știe multe și, pînă la urmă, colegii ei (filozofi, sociologi, psihologi) au să reacționeze. (În fond, e vorba nu numai de prestigiul lor științific, dar și „de leur biftek"). Ileana a studiat timp de patru ani biologia la Universitatea din Moscova, dar s-a specializat apoi în fenomenologie; ajunsese „experta" României în „dialogul" marxism-creștinism; de altfel așa a izbutit să ajungă în S.U.A. La un colocviu internațional pe această temă s-a apropiat de un important personagiu catolic și i-a spus: „Vreau să scriu o Metafizică și nu o pot scrie în România..." Dar deocamdată, în loc să-și scrie Metafizica, lucrează la „Centru" și frecventează tot felul de cercuri și societăți filozofice și, mai ales, cînd este cazul nu șovăie să critice incompetența sau superficialitatea anumitor „autorități" cu care se mîndresc universitățile americane. Fii atentă, îi spun, o cultură multilaterală și profundă (șase limbi europene, între care limba rusă, biologia, marxismul, fenomenologia) nu se iartă; mai ales în California...

---

[1] „Capul de familie Anathapindika, care era soțul unei surori a unui bancher din Rajagaha..."

[2] „În zilele noastre, în Franța există o literatură evreiască, ce nu este literatura franceză".

14 august

Mary Stevenson a venit de cîteva zile să ne vadă. Locuiește la o prietenă, în campus. Mă surprinde cît de bine a învățat românește. Își propune să traducă nuvelele mele și cîteva romane. Dar mă îndoiesc că va găsi editor. În S.U.A., ca și în Europa, sunt cunoscut, și acceptat, *exclusiv* ca istoric al religiilor. Iar dacă opera literară va apărea, măcar în parte, va stîrni nedumeriri – și va indispune, probabil, pe editorii cărților mele „serioase“...

25 august

Numărînd astăzi paginile dactilografiate descopăr, cu groază, că am trecut de cinci sute, plus o sută cinci pagini de „Bibliographies critiques“ – și nu sunt încă nici la jumătatea volumului I! Va trebui, deci, să împart *Histoire des croyances et des idées religieuses* în trei volume, și nu în două, așa cum plănuisem. Ar mai fi o soluție: să condensez încă și mai mult capitolele scrise. Dar operația asta de „concentrare“ a ajuns să mă exaspereze; am efectuat-o deja de vreo două ori.

* * *

Despre importanța *scrisului* la popoarele semitice. Iată cîteva exemple citate de Goldzieher:

„Orice cunoștință care nu e /înregistrată/ pe hîrtie e pierdută“.

„Ce se păstrează în memorie dispare, dar ceea ce e scris durează“.

Pe de altă parte, Abu'Alî al-Basri (secolul al IX-lea) afirmă că:

„În timp ce învățăceii științelor nu învață nimic altceva decît ceea ce se păstrează în cărți,

„Eu îi întrec pe toți prin zelul meu de a face din ureche sticla cu cerneală și din inima mea carnetul de note.“

august

În studiul său *On medieval Hebrew Poetry,* Shalom Spiegel insistă asupra faptului că multe creații originale erau, în Evul Mediu, „înecate în exegeza biblică“. Expresia medievală lua adesea forma unui comentariu al Scripturii. „Even dissent and revolt are clothed in what is in name or shape but a commentary“[1] (capitol din volumul îngrijit de Finkelstein, *The Jews,* New York, 1960, pp. 860 ș.urm.).

Este, desigur, o caracteristică a culturilor religioase „tradiționale“. Întîlnim exact aceeași situație în India, în China, în Tibet – dar și în creștinismul medieval și în Islam. „Originalitatea“ nu era prețuită ca o creație personală; ea consta într-o înțelegere mai profundă a expresiilor și formulelor utilizate de Revelația primordială.

* * *

Ce admirabil critic literar era, deja la douăzeci de ani, André Gide! În caietele lui de lectură *(Le Subjectif),* nota despre Balzac: „Il a des gaîtés insupportables de commis voyageur après le repas“[2] (20 nov. 1889). Parcă ar fi o frază de Cioran! Sau, despre Paul Bourget *(Mensonges):* „Il explique, trop, comme s'il écrivait pour des imbéciles“.[3] Goncourt, în *Manette Salomon,* „voit la nature comme un marchand de couleurs, évaluant les mélanges d'ocre, de terre de Sienne et de bitume que rendront les sillons labourés“.[4]

Într-o scrisoare către Paul Valéry (3 nov. 1891), în legătură cu *Narcisse:* „Cette histoire, nous la dirons encore.

---

[1] „Chiar dezacordul și revolta sunt înveșmîntate în ceea ce poartă numele sau are forma unui simplu comentariu.“

[2] „Există chefuri insuportabile ale comișilor voiajori după-masă“.

[3] „Explică prea cu amănuntul, de parcă ar scrie pentru imbecili“.

[4] „Vede natura ca un negustor de culori, care cîntărește amestecurile de ocru, pămînt de Sienna și de bitum ce vor face ogoarele fertile“.

Toutes choses sont dites déjà; mais comme personne n'écoute, il faut toujours recommencer".[1]

Paris, 10 septembrie

Răsfoiesc agenda ca să-mi dau seama cum au trecut aceste două săptămîni. În ultimele zile la Chicago am scris nenumărate scrisori și am făcut pachete cu cărți pentru România (în speranța că măcar unele din ele vor ajunge!...). Apoi, la 1 septembrie, la aeroport. Trebuia să decolăm la 5,00, dar la 8,00 aflăm, că zborul nostru a fost anulat (unul din motoare era defect...). Cinăm și dormim la *Sheridan South Hotel,* pe spezele Companiei *Air France.* A doua zi ni se spune că noul motor va sosi de abia la miezul nopții, așa că ne reîntoarcem la hotel. Pe seară, intrăm la bar. Aproape plin; recunoaștem, la alte mese, cîteva persoane din grupul nostru. Apar neconteni piloți, stewardese și anumite figuri pe care mi se părea că le-am mai întîlnit – în filme, în alte baruri, în holurile hotelurilor. Pe nesimțite, „atmosfera" începe să mă cucerească. S-ar spune că toți acești „familiari ai barului" se cunosc între ei; mai mult, că fac parte dintr-o comunitate aparte, oarecum esoterică, în care nu poți pătrunde imediat și la întîmplare; trebuie să practici anumite rituri inițiatice...

Am decolat, în sfîrșit, în după-amiaza de 3 septembrie. După o escală la Montreal ajungem la Paris a doua zi de dimineață. Sibylle ne aștepta la aeroport. Acasă, în Place Charles Dullin, găsesc un teanc de scrisori, multe din țară. La 6 septembrie încep corectarea traducerii *Jurnalului* pe care a încheiat-o de curînd L.B. A doua zi aflu de măcelul de la Olimpiada din München. Deprimat, întrerup lucrul la *Jurnal.* Seara cinez cu Al. Rosetti în cartier, și stăm de vorbă pînă la 11,00 noaptea. Ca de obicei, A.R. e pesimist; nu-i nimic de făcut atîta timp cît Imperiul de lîngă noi e invulnerabil. Îi amintesc ce spunea Blaga prin 1950: că România a intrat într-o nouă „noapte medievală", care ar putea dura chiar o mie de ani; dar că el, Blaga, e optimist: crede că „neamul" va rezista și de data aceasta (dar fără elite intelectuale? fără oameni liberi?...).

Din fericire, toată după-amiaza de 8 septembrie am petrecut-o la Orangerie. Expoziția impresioniștilor. M-am întors acasă reconfortat, aproape fericit. Cît timp ni se mai îngăduie asemenea bucurii, nu avem dreptul să deznădăjduim... Seara, telefonăm la București. Extraordinara seninătate a mamei, încrederea ei în viață, în viitor. Dimpotrivă, vocea Corinei mi s-a părut mai tristă ca de obicei.

Două zile întregi – 9 și 10 septembrie – închinate lecturii *Jurnalului,* în excelenta traducere a lui L.B.

Paris, 14 septembrie

Aproape în fiecare zi, întîlniri cu prietenii. Serile am cinat la Sibylle, la Ieruncii (unde am stat de vorbă pînă la 2,00 dimineața; atunci, la 12 septembrie – am aflat de moartea Anișoarei Odeanu și a lui N. Crainic). Ieri, 13 septembrie, la Payot, ca să fac serviciul de presă pentru *Les Religions australiennes.* Primul serviciu de presă din 1956! Apoi la Cioran, unde l-am reîntîlnit pe Vasko Popa.

Astăzi, patru ceasuri de lucru cu L.B., revizuind întreg manuscrisul *Jurnalului.*

15 septembrie

Vine să mă vadă Grigori Sturdza. L-am întîlnit ultima oară în 1938.

18 septembrie

Istoricul sovietic Boris Hessen arăta într-un articol publicat în englezește, în 1933 („The Social and Economic Roots of Newton's *Principia"),* că teoria gravitației universale era doar un subprodus al capitalismului mercantil al secolului al XVII-lea.

---

[1] „O să mai povestim asta. Toate lucrurile sunt spuse deja; dar cum nimeni nu ascultă, trebuie întotdeauna s-o iei de la capăt".

Hessen a dispărut curînd după aceea într-una din „purgele“ staliniene.

21 septembrie

De cîteva zile, glorioasă toamnă pariziană. Zadarnic mă deștept cu bine știutele dureri artritice (de data aceasta, concentrate în zona osului sacru), în mai puțin de un ceas uit de ele (deși, la început, mă mișc cu greutate...).

La 4,00 vine să mă vadă Paul Anghel. Îmi aduce cîteva cărți din România și manuscrisul lucrării lui: *O istorie posibilă a literaturii române.* Citesc primul capitol, care mă interesează. Nu e o istorie cronologică, ci pe „motive“ sau „teme“ (bunăoară, după prezentarea miturilor cosmogonice populare, urmează analiza *Luceafărului* și a altor piese de Eminescu etc.).

22 septembrie

Seara, la Leonid Mămăligă citesc *Uniforme de general.* Nu-mi dau seama dacă a plăcut. În orice caz, nuvela e prea lungă ca să poată fi citită într-o singură ședință. Mă întreb cîți mai puteau urmări textul după o oră și jumătate de lectură!

27 septembrie

Vine să mă vadă Constantin Tacou, pe care nu-l mai văzusem de vreo cincisprezece ani: este acum directorul editurii L'Herne, și ar vrea să-mi consacre unul din *Cahiers de l'Herne.* Dar mă roagă să-l ajut, indicîndu-i numele celor care ar trebui invitați să colaboreze și, mai ales, pregătind documentația iconografică, alegînd cîteva scrisori interesante (de la C.G. Jung, Papini, E. Jünger etc.) și punînd la punct bibliografia. Îi sugerez să încredințeze organizarea Caietului lui Jean Varenne (care s-ar ocupa de colaborările orientaliștilor și istoricilor religiilor) și lui Marie-France Ionesco; ea ar putea contacta atît o seamă de autori francezi cît și anumiți critici și scriitori din țară.

28 septembrie

Aseară, invitați la masă de Madeleine și Georges Dumézil. Evocăm cu melancolie toamna 1969 și iarna 1970, petrecute împreună în campusul Universității din Chicago. Acea atmosferă „familială“ care caracterizează viața universităților americane. Ne întîlneam cel puțin o dată pe săptămînă, invitați să cinăm la unul din colegii noștri. Și interminabilele discuții care urmau – de la teologie (și chiar „God-is-dead theology“) la critică literară, preistorie sau lingvistica indoeuropeană...

2 octombrie

Cu L.B. la Robert Gallimard. Îi predăm manuscrisul *Fragments d'un Journal.*

Chicago, 5 octombrie

Am ajuns la 5,00 (ora locală). Foarte obosiți. Surpriza: în casă e frig! Ni se întîmplă asta pentru prima oară de cînd am venit în Statele Unite. (De obicei ne plîngem de prea multă căldură...)

6 octombrie

Urît, frig, întunecat. Am de citit o enormă corespondență. Trebuie, de asemenea, să pun la punct de urgență proiectul operelor complete în traducere japoneză: paisprezece volume (evident, nu sunt incluse scrierile literare).

Primesc un exemplar din *Auf der Mântuleasa Strasse,* în excelenta traducere a lui Edith Silbermann, apărută la Suhrkamp Verlag. Este prima traducere a *Mântulesei.* Sunt curios să văd dacă va avea succes...

octombrie

În sfîrșit îmi cade în mînă *My Autobiography* a lui Max Müller. Aflu o seamă de amănunte pasionante despre orientaliștii de la jumătatea secolului al XIX-lea. Înțeleg de ce Roth și Müller „nu se aveau bine“. O mărturisește cu admirabilă candoare autorul *Autobiografiei.* Sărbătorind nu știu ce ocazie solemnă, Müller, Roth și alți doi studenți de vîrsta lor au prînzit odată într-un restaurant. „Pentru mine, scrie Max Müller, cu mijloacele mele atît de limitate, asta însemna o mare extravaganță, dar n-am putut refuza. Spre surprinderea și, trebuie să adaug, enervarea mea (căci și mie îmi plăceau foarte mult), Roth își umplea mereu farfuria cu stridii. De atunci, de cîte ori îi întîlneam, în persoană sau în scris, îmi aduceam aminte de acel incident. Iar cînd, mai tîrziu, Roth s-a oferit să colaboreze la ediția *Rig Veda,* am refuzat, poate influențat de acea impresie din tinerețe pe care nu o mai puteam uita..." *(My Autobiography. A Fragment,* 1901, p. 166).

Ce articol interesant s-ar putea scrie, comparînd metodele acestor doi giganți ai filologiei vedice și felul lor personal de a explica mitologia și religia vechilor indieni! Cel dintîi studiu, amplu și sistematic, asupra divinităților și mitologiei vedice se datorește lui Roth (1846). Lungul eseu al lui Max Müller *Comparative Mythology* apare zece ani mai tîrziu, dar se bucură de un succes fără precedent. Dar ar fi interesant de urmărit în ce măsură Max Müller își precizează propria lui metodă în opoziție față de rezultatele la care ajunsese Roth. Pentru că, așa cum mărturisește, pe Roth îl suspecta: nu putea crede în „obiectivitatea" lui științifică. Acea farfurie cu stridii, mereu plină, a contribuit, mai mult decît ne putem închipui, la gloria lui Max Müller. Dacă n-ar fi decît faptul că a fost silit să ducă la bun sfîrșit, singur, monumentala ediție *Rig Veda...*

* * *

Primejdia care ne amenință, pe fiecare din noi, cînd ne lăsăm antrenați, vreme îndelungată, în cercetarea unui subiect fără mare interes. Am observat asta la mulți dintre colegii mei. Dar exemplul cel mai tragic îl citează Burckhardt *(Weltgeschichtliche Betrachtungen,* p. 64), amintind că marele Buckle s-a ales cu o „paralizie mentală" studiind cu mare atenție predicile pastorilor scoțieni din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea...

14 octombrie

Pentru că în cîteva zile trebuie să expediez articolul promis pentru *Mélanges Puech,* răsfoiesc materialele adunate în dosarele „la légende de la Mandragore". Le-am parcurs ultima oară cînd redactam „Gayomard et la Mandragore", contribuția mea la *Festschrift Widengren.* De data aceasta decid să scriu un scurt articol despre „Adam, le Christ et la Mandragore".

Despre nici o altă carte a mea nu se potrivește mai bine adagiul: *Habent sua fata libelli.* Mitologia mătrăgunei a început să mă intereseze încă de cînd eram în India. Îmi amintesc acele după-amiezi din 1930, petrecute la Imperial Library din Calcutta, citind și transcriind pagini întregi din studiile lui Berthold Laufer, pentru că știam că *Sino-Iranica* și colecția revistei *T'oung Pao* nu existau în bibliotecile bucureștene. Am publicat primele articole despre mătrăgună în 1932, iar cîțiva ani mai tîrziu adunasem o bogată documentație despre plantele miraculoase și, mai ales, materiale în legătură cu miturile arborilor, fructelor și ierburilor care dăruiau nemurirea, longevitatea sau întinerirea. Prin 1938 redactasem deja cîteva capitole dintr-o carte pe care o intitulasem *La Mandragore. Essai sur la formation des légendes;* unele din ele au apărut în *Revista Fundațiilor Regale* și *Zalmoxis.* Făgăduisem cartea lui Al. Rosetti pentru vara 1939. Dar a izbucnit războiul, iar în primăvara 1940 am plecat la Londra. Singurele dosare pe care le-am luat cu mine au fost manuscrisele și notele despre mătrăgună și mitologiile plantelor miraculoase. Și, evident, cînd am fost transferat la Lisabona, în februarie 1941, toate aceste materiale – pe care le completasem la British Museum – au fost reținute la aeroport. Nu mai speram că le voi recupera vreodată. Și totuși, cîteva luni mai tîrziu le-am primit la Lisabona, împreună cu alte caiete de note.

După atîția ani de cercetări, planul inițial fusese radical modificat. Dacă aș fi folosit toate materialele adunate, ar fi trebuit să scriu două, trei volume. M-am felicitat mai tîrziu pentru decizia pe care am luat-o îndată ce-am ajuns la Paris: de a renunța definitiv la *Essai sur la formation des légendes,* așa cum a trebuit să renunț la atîtea alte lucrări începute între 1938 și 1941 *(Anthropocosmos, Simbolismul labirintului și riturile inițiatice; La physique et la métaphysique de l'orgie* etc.).

19 octombrie

Termin de citit autobiografia lui Allan Watts. Îmi amintesc primele lui conferințe despre Zen, ținute aici, la Chicago. Mi s-au părut pur și simplu extraordinare. Și totuși, atunci, în 1959, nu le asimilasem încă „mesajul“. Dovadă surpriza noastră, a lui Christinel și a mea, cînd venind să ne vadă într-o dimineață, și oferindu-i cafea, Allan Watts ne-a întrebat dacă aveam vodcă...

25 octombrie

Cît e de greu să ghicești cum va judeca „istoria“ anumite evenimente contemporane!... Julien Green scria în *Jurnalul* lui, la data de 7 noiembrie 1956: „Le sort de l'Hongrie, écrasée par les Russes, a causé une émotion considérable. On ne l'oubliera pas plus qu'on n'a oublié le partage de la Pologne au dis-huitième siécle.“[1] Și totuși, doar cîțiva ani mai tîrziu, soarta Ungariei a fost uitată, și în Occident, și în S.U.A., așa cum a fost uitată Cehoslovacia și toate celelalte victime care au urmat. Intelighenția occidentală și nord-americană nu uită însă niciodată „victimele imperialismului capitalist“. (Ce emoționantă formulă!...)

28 octombrie

Alaltăieri a venit să mă vadă, pe neașteptate, L.S. Lungă, plicticoasă, deprimantă discuție, pe care aș fi izbutit s-o evit dacă aș fi avut la îndemînă acest citat din Max Plank: „Le pire qui pourrait arriver serait que l'on nous imagine une philosophie sur une physique qui n'existe plus“.[1]

6 noiembrie

Prima conferință publică din seria de patru despre *Prehistoric Religions.* Am mai ținut cursuri și seminarii despre același subiect; dar de data aceasta vreau să prezint o sinteză care va servi de bază pentru primele două capitole din *Histoire des idées religieuses.* Sunt mulți ani de cînd mă pasionează (mă fascinează) problema *studiului* religiilor preistorice. Evident, nu dispunem decît de cîteva obiecte (oase, sepulturi, arme etc.) și, destul de tîrziu, de cîteva semne și desene. Cum îmi place să le calific: „documente“, dar caracterizate de o „opacitate semantică“. Și totuși, chiar cel mai neînsemnat obiect, cele mai banale semne (spirale, linii, puncte) au o semnificație precisă, se integrează într-un limbaj. Geniul lui Freud a dovedit acest lucru care mi se pare astăzi evident: că toată acea, pînă la el, gratuită fantasmagorie a viselor alcătuiește un limbaj cifrat. Într-o bună zi s-ar putea descifra și codul pe care-l reprezintă documentele preistorice. Păcat că savanții sunt atît de timorați și nu mai îndrăznesc să facă apel la documentele etnografice. (E drept, primii cercetători comparau la întîmplare, fără nici o metodă, materialele preistorice cu documentele etnografice.) Cînd se va putea face legătura între universurile de semnificații revelate de preistorie, de etnografie și de folclor – istoria religiilor va deveni singura istorie universală a spiritului care ne este încă accesibilă.

11 noiembrie

Termin corecturile și Indexul la *Australian Religions: An Introduction,* pe care o publică profesorul Victor Turner, în seria *Simbol, Myth and Ritual* (Cornell University Press).

---

[1] „Soarta Ungariei, zdrobită de ruși, a provocat o emoție considerabilă. Ea nu va fi uitată, așa cum n-a fost uitată partajarea Poloniei în secolul al XVIII-lea.“

[1] „Cel mai rău lucru care ar putea să se întîmple ar fi să ni se imagineze o filozofie despre o fizică ce nu mai există“.

Cărțulia aceasta e doar un fragment dintr-o istorie a religiilor primitive, pe care am început-o acum vreo cincisprezece ani. Dar în afară de Australia n-am apucat să redactez decît cîteva capitole despre religiile triburilor sud-americane. Restul – materialele despre America de Nord, Africa, Oceania, Asia Septentrională – zace în dosare. Mă întreb uneori de ce mai păstrez aceste sute de pagini și mii de fișe, care îngălbenesc și se prăfuiesc în rafturile bibliotecii. Dar de cîte ori eram gata să le incinerez, îmi spuneam că poate voi mai ține cursuri despre religiile primitive – și atunci îmi vor fi de folos...

14 noiembrie

Încep redactarea primului capitol din *Histoire des croyances*: „Comportements magico-religieux des paléanthropiens“. Îmi mai rămîn de scris, în afară de acest capitol, altele două: despre religiile neoliticului și religiile megalitice. Restul manuscrisului este corectat și dactilografiat de mult. Aproape că nu-mi vine să cred că *Histoire I* ar putea apărea într-un an, doi...

17 noiembrie

La spitalul Columbus ca să-l văd pe Vasile Posteucă, bolnav de cancer, pe moarte. Nu ne-am mai întîlnit de vreo cinci-șase ani, de cînd Posteucă se convinsese că nu mai eram „bun patriot“ și a început să mă atace în publicațiile exilului. Nu-l citeam, dar aflam de la alții că, în ochii lui, eram... etcetera etcetera.

L-am găsit în pat, slăbit, foarte palid, aproape galben. I-am întins mîna și l-am întrebat, ca și cum ne văzusem cu cîteva zile mai înainte: Ce mai faci, Vasile? Mi-a răspuns ceva, dar nu l-am înțeles bine, pentru că vorbea cu greutate – iar cîteva clipe în urmă a făcut semn și infirmiera s-a apropiat repede cu un lighean. Doctorul R. m-a tras de braț, dar tot am avut timp să văd: vomitase o mare cantitate de fiere. Și, în sfertul de ceas cît am rămas, operația aceasta s-a repetat la fiecare trei, patru minute.

Posteucă supraviețuiește prin miracol. Nu vrea să moară înainte de a-și revedea fata și băiatul, pe care i-a lăsat copii mici cînd a fugit din țară și care se apropie acum de treizeci de ani. Au intervenit nu știu cîți parlamentari, au scris toate ziarele, o echipă de la televiziune a venit de două ori aici la spital. În sfîrșit, autoritățile românești le-au dat pașapoarte – și Vasile își așteaptă copiii de la o zi la alta. Doctorii sunt sceptici: nu înțeleg cum a supraviețuit pînă acum, dar nu cred că va putea rezista pînă dimineață...

Vorbește cu un enorm efort, și uneori ininteligibil. Înțeleg totuși că e *sigur* că-și va revedea copiii; că și-a iertat toți dușmanii și i-a iertat și pe comuniștii care i-au nenorocit țara...

(N.B. 21 noiembrie; V. Posteucă a murit cîteva ceasuri după ce și-a îmbrățișat copiii. A cerut să fie înmormîntat la *Vatra*, în pămînt românesc.)

20 noiembrie

Cînd se vorbește de „optimismul american“ trebuie să ne amintim că majoritatea scriitorilor din secolul al XIX-lea subliniau, dimpotrivă, aspectele negative ale societății americane. Nathaniel Hawthorne e obsedat de „that pit of blackness that lies beneath us, everywhere. The firmest substance of human happiness is but a thin crust spread over it /.../ It needs no earthquake to open the chasm. A footstep, a little heavier than ordinary, will serve; and we must step very daintly, not to break through the crust at any moment. By and by, we inevitably sink!“[1] *(The Marble Faun)*. În *Clare: A Poem and Pilgrimage in the Holy Land* (1876), Melville evocă o scenă idilică (o mamă legănîndu-și copilul), apoi adaugă: „Under such scenes abysses be dark quarries where few care to pry...“[1] Melville e terorizat de apropiata „Dark Ages of Democracy“[2] , cînd „Lumea Nouă“, adică America, se va trezi deodată „bătrînă și bolnavă“ – și atunci: „No New World to mankind remains!“[3]

---

[1] „acea gaură neagră aflată sub noi, peste tot. Fericirea cea mai palpabilă e o biată crustă subțire depusă deasupra (...). Nu e nevoie de cutremur ca s-o fisurezi. Un pas, puțin mai apăsat, va face treaba; și trebuie să pășim foarte ușor, ca să nu spargem crusta. Din cînd în cînd, ne afundăm inevitabil!“

Chiar „optimistul“ Whitman, în *Democratic Vistas* (1875–1878) anunță prețul pe care îl va plăti America pentru că s-a lăsat antrenată de ambiții imperialiste. America va cunoaște și ea „the struggle, the traitor, the wily person in office, scrofulous wealth, the surfeit of prosperity, the demonism of greed, the hell of passion, the decay of faith, the fossil-like lethargy, the ceaseless need of revolution“.[4]

noiembrie

Citisem demult (poate în J.H. Fabre?) despre curtea scorpionilor. Cît timp sunt „logodiți“, scorpionul și aleasa lui se plimbă *en se tenant par la pince*[5] – și plimbările acestea au uneori o durată și o morfologie surprinzătoare. Acum cîteva zile, întîlnindu-l pe L.V., specialist în comportamentele animalelor, i-am cerut detalii. Surîzînd ironic, L.V. mi-a mărturisit că această „curte a scorpionilor“, deși reală, e mai puțin interesantă decît ne-o închipuim noi, diletanții. Este o antropologizare a instinctului sexual, mi-a spus. „Logodna“ este numai faza preliminară a unirii sexuale etc. „Plimbarea-dans“ este, evident, reală – dar noi îi acordăm funcția și valoarea dansului. Etc. etc.

Eram dezamăgit. Dar mai tîrziu, i-am dat într-un anumit fel dreptate. Mă gîndeam: tot astfel istoricii chimiei apreciază anumite experiențe ale alchimiștilor pentru simplul motiv că văd în ele prefigurarea științei de mai tîrziu, i.e. o chimie embrionică. De fapt, alchimiștii urmăreau alte obiective decît chimiștii secolelor XVIII–XIX.

* * *

1 decembrie

Am început un scurt articol despre călușari pentru *Festschrift Theodor Gaster*. Știu că subiectul îl interesează; a făcut de mai multe ori aluzie la acest dans cathartic românesc. Dar nu voi avea timp să redactez un adevărat studiu; de altfel, nu mi s-au îngăduit decît douăzeci și cinci de pagini dactilografiate. Va trebui să revin cîndva asupra acestui fascinant subiect. Căci e vorba de o „fosilă vie“, o rămășită de scenariu inițiatic arhaic, în care au supraviețuit elemente și mai vechi decît cele identificate în *hobby-horse dance* și în dansurile „militare“ (bunăoară *Schwerttanz*).

Deocamdată, clasînd documentația și răsfoind notițele adunate de mulți ani, îmi repet mereu că nu trebuie să trec de douăzeci și cinci de pagini și că trebuie să le scriu *repede*, în cîteva zile.

6 decembrie

Vine să ne vadă, și apoi cinăm împreună, la Quadrangle Club, Mircea Zaciu, critic și istoric literar, profesor la Universitatea din Cluj. Discutăm mai ales despre scriitorii din țară; îl întreb de cutare poet, de cutare romancier, de ultimele cărți apărute. Și, ca de obicei după asemenea întîlniri cu scriitori, profesori sau oameni de cultură din țară, un sentiment ciudat de „irealitate“; parcă am fi, amîndoi, personaje dintr-o piesă bine cunoscută și banală, de atîtea ori jucată, deși niciodată pînă la capăt; o piesă pe care *trebuie* s-o joc, pentru că altminteri întîlnirile și dialogurile cu scriitorii veniți din România, și doritori să mă vadă, n-ar avea nici un sens. Toți îmi repetă același lucru: că în țară sunt citit, admirat etc. etc. Și cu toate acestea, *nu exist* în istoria literaturii moderne – și nu se publică articole despre cărțile mele, vechi și noi. Evident, știu că, deocamdată, nu se poate *scrie* despre mine, mă bucur că se poate măcar vorbi. Dar sentimentul de „irealitate“ izvorăște din această descoperire pe care am făcut-o de atîtea ori: că, în țară, aparțin culturii orale, asemenea personajelor folclorice; bunăoară, asemenea unui erou de baladă. Însă această „glorie“ e nemeritată și, în fond, neconcludentă, pentru că se referă la un autor, zice-se, „extrem de popular“, dar ale cărui cărți nu pot fi citite...

---

[1] „În asemenea scene, abisul e un animal hăituit, și puțini se încumetă într-acolo...“

[2] „vremurile sumbre ale democrației“

[3] „Omenirii nu-i rămîne o Lume Nouă!“

[4] ... „Lupta, trădătorul, slujbașul viclean, averea necinstită, excesul de prosperitate, demonismul lăcomiei, iadul pasiunii, decăderea credinței, letargia fosilă, nevoia neîncetată de revoluție“.

[5] ținîndu-se de clește

9 decembrie

Tînărul G.G. vine să-mi comunice ultima lui descoperire: precursorii musulmani ai lui Dante. A citit traducerea engleză a cărții marelui orientalist spaniol Asin Palacio, *Escatologia musulmană și Divina Commedia.* A citit, de fapt, primele cincizeci de pagini, dar i s-au părut convingătoare. Deschide caietul de note și îmi rezumă, după Asin, similitudinea imaginilor în legătură cu ascensiunea mistică *(mîraj)* a lui Mahomed. Întovărășit de arhanghelul Gabriel, Profetul zboară „ca vîntul“ sau „ca săgeata“, pînă ce ajunge la „Tronul Gloriosului“. După ce citează textele, Asin observă că aceleași imagini sunt utilizate de Dante. „Ca o săgeată“ *(come saeta: Paradiso,* V , 91–92) ajunge Dante în cerul Lunii și al planetei Marte. Sufletele care vin să-l întîmpine în sfera planetei Venus zboară „ca vîntul“ *(Paradiso,* VIII, 22–24), și ca un „vîrtej“ (turbo) cele care îi ies înainte în cerul lui Saturn *(Par.* XXII, 99)

G.G. își închide triumfător caietul de note și mă întreabă ce cred. Îi spun că, de la apariția cărții, teza lui Asin a provocat nesfîrșite discuții și controverse; iar astăzi, puțini islamologi o acceptă în întregime. Dar nu asta interesează, adaug. În fond, problema metodologică e următoarea: avem dreptul să considerăm similitudinea între două grupuri de imagini o dovadă sigură de împrumut? Îi amintesc că simbolismul săgeții e arhaic și destul de complex. Caut un articol de al meu, *Notes on the Symbolism of the Arrow,* și îi citesc cîteva exemple. Bunăoară, în tradițiile indotibetane, sufletul, după ce „țîșnește“ prin *Brahmarandhra* („deschizătură“ invizibilă din creștetul capului), își ia zborul „ca o pasăre“ și pătrunde prin „deschizătura“ Cerului „ca o săgeată“. Ieșirea vertiginoasă a sufletului prin *brahmarandhra* este descrisă ca o săgeată luminoasă, asemenea unei stele căzătoare. Imagini similare se întîlnesc în toată Asia Centrală, și nu numai acolo.

– Și atunci, ce e de făcut? mă întreabă, dezamăgit, G.G.

Îi sugerez să cerceteze morfologia și istoria acestei imagini – ascensiunea sufletului comparată cu zborul săgeții – în literaturile clasice, la Sfinții Părinți, în folclorul creștin medieval. Foarte încurcat, G.G. recunoaște că problema nu-l mai interesează; îl interesase doar atît timp cît crezuse că ar fi putut constitui o dovadă a influenței eschatologiei musulmane asupra lui Dante...

Așa am pierdut aproape un ceas; la care se adaugă cele zece-cincisprezece minute cît mi-au trebuit ca să scriu această notă. (Dar știam că, scriind-o – ca să-mi amintesc mai tîrziu cum nu trebuie să procedez cu studenții în căutare de subiecte pentru *term-papers* – îmi voi regăsi seninătatea...)

15 decembrie

Christinel a plecat ieri la New York. Este neobișnuit de frig. Petrec cîteva ceasuri la Biblioteca Regenstein, trecînd de la un etaj la altul, coborînd de mai multe ori la parter, unde se află catalogul, urcînd din nou ca să caut o anumită carte și să verific un citat. Obosit, plictisit, mă pregăteam de plecare – cînd descopăr că nu mai am căciula; am lăsat-o, desigur, pe unul din rafturi, dar unde? Sunt cinci etaje și vreo zece kilometri de rafturi. M-am oprit în fața a cel puțin cincizeci de rafturi, căutînd volumele care mă interesau, răsfoindu-le ca să verific citatele etc. etc.

Evident, aveam toate fișele bibliografice cu mine, dar le băgasem în buzunar la întîmplare, fără nici o ordine. Îmi aminteam, totuși, că începusem lucrul în secția de arheologie clasică. De abia ajuns în dreptul primelor rafturi, mi-am amintit că, pe drum, în acel nesfîrșit coridor care străbate clădirea de la un capăt la altul, m-am oprit de mai multe ori, atras de anumite colecții de periodice, și în loc de a continua pe coridor pînă la secția de arheologie clasică, m-am lăsat antrenat prin nenumăratele culoare care despart bibliotecile. Am pornit deci la întîmplare, grăbind necontenit pasul, tresărind de cîte ori vedem de departe un loc gol pe rafturi, sperînd că, apropiindu-mă, voi găsi căciula.

După ce am cercetat zadarnic secția de arheologie clasică, m-am îndreptat spre ascensor, hotărît să parcurg, la etajul II, culoar după culoar. Dar cînd, ieșind din ascensor, m-am trezit într-un coridor parcă exact același ca și coridorul pe care-l traversasem cu cîteva minute mai înainte, am avut deodată impresia că visez și că de la o clipă la alta visul se va transforma în coșmar. Dacă aș fi avut un scaun la îndemînă, m-aș fi așezat și aș fi încercat să mă gîndesc *la altceva*. Dar știam că scaunele sunt puține, ascunse între biblioteci și sunt aproape întotdeauna ocupate. Am coborît în sala de lectură și m-am odihnit cîtva timp într-un fotoliu, în fața autorilor clasici din colecția Loeb. Apoi m-am hotărît brusc, și m-am îndreptat spre ieșire. Mi-am înfășurat șalul gros în jurul capului ca un turban și am pornit spre casă.

Nu-mi făceam iluzii; ar fi putut să treacă o săptămînă, două, înainte ca vreun funcționar al bibliotecii să dea cu ochii de căciula mea și să se decidă s-o trimită la biroul „Obiectelor găsite" (ar fi putut crede că proprietarul ei se află în apropiere și că va veni curînd să și-o caute). Și faimoasa iarnă chicagoeană era de abia la început.

Am telefonat lui Christinel la New York, ca să aflu de unde mi-a cumpărat căciula. Apoi am cerut un taxi, și după o jumătate de ceas eram la Marshall Field, doar cîteva minute de închiderea magazinului. Din fericire, am zărit de departe acea lungă, nesfîrșită masă pe care se aflau ceea ce mi s-a

părut la început nenumărate coșuri, pline pînă în vîrf cu felurite modele de căciuli...

decembrie

Admirabilul Edgar L. De cîtva timp îmi tot repetam acest vers: Claudite iam rivos, pueri... sat prata biberunt.[1] Știam că e al lui Virgiliu – dar *unde?* I l-am recitat astăzi – și Edgar mi-a răspuns: Este din *Bucolica* III. Am căutat cartea la bibliotecă și am parcurs întreaga *Bucolică*. Într-adevăr, era acolo: III. Din nou marea mea tristețe: memoria, pe care simt că o pierd, de la un an la altul, de la o zi la alta...

* * *

Mitul celtic al Suveranității: regele Irlandei era considerat soțul zeiței Medb. Această hierogamie asigura independența și prosperitatea insulei. De-a lungul secolelor, poeții au continuat să vadă în regele legitim partenerul zeiței teritoriale. În secolul al XVIII-lea, Stuarții exilați erau priviți drept adevărații soți ai Zeiței, adică ai Irlandei; cei care se perindau pe tron erau doar niște uzurpatori străini care izbutiseră să subjuge cu forța zeița Medb.

De adăugat la dosarul despre arhaismul instituțiilor irlandeze.

New York, 24 decembrie

Ar trebui să mă informez despre viața și activitatea lui Olimpiodor din Teba (Egipt). Știu doar că a trăit în secolul al V-lea și a fost cel dintîi reprezentant al diplomației bizantine; misiunile lui diplomatice l-au purtat pretutindeni, la Roma, în Nubia, pe Nipru. Dar mă fascinează acest amănunt: oriunde călătorea, Olimpiodor era întotdeauna întovărășit de un papagal care vorbea limba greacă cea mai pură, greaca clasică *(Attic Greek)*.

---

[1] Închideți aceste canale, copii; sunt saturate de apă.

Scriu nota aceasta în apartamentul Lisettei. Și, ca de obicei, îmi amintesc de prima noastră găzduire aici, în septembrie 1956, cînd venisem, Mamy, Christinel și cu mine, cu vaporul *l'Ile de France;* venisem pentru un an, mai precis pentru nouă luni, doar să țin Haskell Lectures la Universitatea din Chicago și să predau Istoria Religiilor trei trimestre, ca *Visiting Professor.*

Și, tot ca de obicei, mă felicit pentru decizia pe care am luat-o, cîteva luni mai tîrziu, de a accepta catedra de Istoria Religiilor la această admirabilă Universitate.

3 ianuarie 1973

Anul a început cu o zi superbă; un cer neverosimil de albastru, cer fără un singur nor. Dar destul de frig. Am stat aproape toată ziua la birou, clasînd materialele în legătură cu religiile preistorice (mezoliticul). Apoi m-am apucat de scrisori: am scris cinci, unele de patru-cinci pagini.

Astăzi, miercuri, cînd notez rîndurile acestea, sunt la a patra scrisoare.

7 ianuarie

Am început capitolul despre religiile în mezolitic. Dar nu mă simt bine.

Și totuși, așa cum îmi spun mereu, trebuie să scriu.

12 ianuarie

În cartea lui despre Mbuti, *Pigmeii din Pădurea Tropicală,* Turnbull povestește această întîmplare: într-o noapte, descoperind că Kenge, tînăr foarte „popular“ la petreceri, dansează singur într-un luminiș, îi mărturisește surpriza. Kenge îl privește cu mirare. – „Dar nu dansez singur, spune. Dansez cu pădurea, dansez cu luna“. Apoi, adaugă autorul, „Kenge mă ignoră cu o supremă indiferență și își continuă dansul lui de iubire și viață“ (C. Turnbull, *The Forest People,* p. 272).

În teza lui de doctorat, Jerry L. discută în cîteva pagini sensul acestei comunități cu pădurea și cu luna. Comentariul este destul de interesant. Și dacă Jerry, care e negru, a simțit nevoia să explice pe îndelete răspunsul tînărului Mbuti, înseamnă că această laborioasă exegeză trebuia făcută. Dar tocmai asta mi se pare întristător: că *trebuia făcută,* că numai un *astfel* de comentariu poate comunica cititorului de astăzi semnificația acelui dans, semnificație *care ar trebui să fie evidentă...*

14 ianuarie

Pentru o istorie comparată a „probei inițiatice“ a lui Wilhelm Tell.

Tribul Luba din Congo meridional practica acest ritual nupțial: mirele trebuia să tragă cu arcul de la o anumită distanță și să lovească din plin oul așezat pe capul miresei. Evident, „proba inițiatică“ anticipează ritual (și asigură) deflorarea miresei; oul simbolizează organul sexual feminin.

16 ianuarie

Zi fără pereche de frumoasă. Făcută parcă anume pentru a iubi acest oraș alcătuit din contraste.

Am întîlnit mulți americani care admiră și exaltă Chicago. Cînd vreau să-i necăjesc, le povestesc un episod mărturisit de Julien Green în *Jurnalul* lui din 1942–1943: s-a oprit o dată în Chicago, dar drumul de la gară la hotel l-a deprimat într-atît, încît timp de trei zile n-a mai ieșit de la hotel; a rămas tot timpul în cameră, citind.

21–23 ianuarie

Bolnav. Ieri și azi, am pierdut multe ceasuri la Billings Hospital. Tot felul de analize. Și, ca întotdeauna, dr. Cohen nu găsește *nimic.* Mai precis: este doar consecința celor șapte–opt aspirine înghițite zilnic, în timpul crizelor de artrită.

Ce e mai curios: mi s-a întîmplat de multe ori *să uit* durerile înainte de a lua prima pastilă de aspirină și era suficient să mă *intereseze* ceva (o amintire, o idee, pagina pe care o scriam) ca să nu mai simt nimic... Dar în aceste dimineți tîrzii de iarnă, după un somn de multe ori întrerupt (căci citesc pînă aproape de trei dimineața, și îmi trebuie un ceas ca să adorm, și apoi mă trezesc mereu), arareori mă interesează altceva decît cafeaua fierbinte, și foarte tare, pe care mi-o pregătește Christinel.

25 ianuarie

De cîte ori citesc sau recitesc texte și studii în legătură cu biografia lui Mahomed și începuturile Islamului, descopăr amănunte semnificative; sau, uneori, numai amuzante. Astăzi îmi cade sub mînă acest fragment din Ibn Sa'd, pe care nu mi-l mai aminteam: exaltînd frumusețea, statura și noblețea celor zece fii ai lui Abd el Muttalib, fără pereche printre arabi, istoricul precizează că „nimeni nu avea un mai nobil profil. Nasurile lor erau atît de mari, încît nasul bea înaintea buzelor".

28 ianuarie

Ieri și azi, răcit, cu febră, am stat toată ziua în casă. Tocmai cînd lucram mai cu spor și speram să termin în cîteva zile ultimele paragrafe despre religiile neolitice.

Exerciții de memorie: de la Albion (evident, după ce-am trecut de la „Intensive care" în camera mea, cu acel neuitat perete de sticlă); apoi, încerc să-mi amintesc (menționez doar cîteva „subiecte", la întîmplare) ultima întîlnire cu Papini, la Florența, în mai 1952; sau discuția cu Ortega y Gasset cînd, într-o seară, la Lisabona, în 1943, i-am atras atenția că s-ar putea să se înșele afirmînd că ontologia occidentală este rezultatul acelei *gigantesca arbitrariedad* a lui Parmenide, cînd a proclamat că devenirea *nu poate* participa la Ființă. Exact același lucru îl afirmă și ontologia indiană, i-am spus. „Nu cunosc textele, mi-a răspuns politicos Ortega, așa că nu am dreptul să te contrazic. Dar mă întreb în ce măsură se poate vorbi de o *filozofie sistematică indiană...*" I-am făgăduit că-i voi trimite comentariul lui Shankara la Brahma-sutra. Sperasem, evident, că-l voi găsi la Biblioteca Institutului

Englez (de unde Eugenio Navarro îmi aducea cărțile dorite). Dar din cele cincizeci de volume ale seriei „Sacred Books of the East", lipsea tocmai traducerea lui Shankara...

5 februarie

Ieri am terminat capitolul despre religiile din mezolitic și neolitic. Azi noapte am curățat biroul și azi dimineață am început să clasez dosarele despre Mesopotamia. Găsesc planul lecțiilor ținute acum vreo patru-cinci ani. Și, din fericire, foarte multe texte, copios adnotate.

februarie

Citesc cu încîntare declarațiile unui fizician de mare prestigiu, Louis Kahn (*Time,* 15 ianuarie 1973): „Am putea spune că, de fapt suntem născuți din lumină. Cred că lumina este creatorul totalității materiei. Materia e lumină epuizată." (În englezește, propoziția sună mai frumos și e mult mai sugestivă: *„Matter is spent light".)*

Îmi amintesc de atîtea mituri și credințe arhaice în legătură cu lumina, îndeosebi cu experiența „luminii interioare", atît de importantă pentru spiritualitatea indiană. Într-adevăr, experiența „luminii interioare" *(antarjiotih)* este singura verificare posibilă a ceea ce indienii numesc „realizarea de Sine", cînd omul devine deplin conștient de propria sa ființă *(atman).* Lumina este co-naturală cu Ființa *(atman-Brahman)* și cu Nemurirea. Deja în epoca vedică se precizează echivalența Divinitate–Soare–Lumină–Spirit *(atman).* Și pentru că toate aceste epifanii ale Ființei sunt creatoare la diferite niveluri cosmice, seria echivalențelor se completează cu încă o epifanie: *semen virile.*

Am închinat un întreg studiu acestei probleme *(Spirit, Light and Seed);* inutil să-l rezum. Dar afirmația lui L. Kahn – *„Matter is spent light"* – îmi amintește îndeosebi miturile în care omul primordial era luminos și asexuat. După anumite legende gnostice (dar și iudeo-creștine), Adam și-a pierdut lumina după „păcat", adică după ce a devenit conștient de actul sexual. În mitologiile tibetană și mongolă, la început oamenii erau luminoși și asexuați, dar instinctul sexual a făcut să apară organele genitale. Pe atunci, unirea se împlinea prin privire și procreația avea loc prin lumină (era destul ca lumina emanată de bărbat să atingă corpul luminos al femeii). Apoi oamenii au început să se atingă cu mîinile, iar mai tîrziu au descoperit unirea sexuală; în acel moment lumina s-a stins în ei, și pe cer au apărut soarele și luna...

Miturile acestea lămuresc anumite concepții și tehnici specifice tantrismului indian și gnosticismului. În tantrism, *semen virile* este într-un anumit fel lumină „materializată". Unirea sexuală ceromonială *(maithuna)*, trebuie interpretată în această perspectivă. Nu mai repet aici tot ce-am scris în legătură cu practicile orgiastice ale ebioniților care, întocmai ca și manicheienii și alte secte gnostice, considerau că fragmente minuscule din lumina divină se găsesc captive în fluidele seminale.

Nu e lipsit de interes faptul că pentru fizica modernă materia este lumină epuizată, pietrificată, în timp ce în miturile menționate mai sus, lumina – epifanie a Spiritului – se ascunde (sau e ținută captivă) în materia vie, mai exact în esența și sursa vieții: în *semen virile.* De abia după „epuizarea" vieții, adică în clipa morții, lumina se materializează definitiv, se pietrifică.

Evident, n-are rost să compar două viziuni ale lumii atît de diferite. Dar dacă cineva va scrie într-o zi o istorie comparată a ontologiei, de la asemenea exemple trebuie să plece. De la exemple care ilustrează cît se poate de clar omologia specifică ontologiilor arhaice, și anume seria de echivalențe: realitate absolută - sacru (divin) - spirit - creativitate - viață - eros.

* * *

Primul *semn* al seducției exercitate de cultele orientale asupra populațiilor din Italia: sanctuarul zeiței Ashtarte ridicat de un rege etrusc.

Pittsburgh, 1 martie

Dureri artritice. Dar a trebuit, totuși, să luăm avionul pentru Pittsburgh, căci acceptasem mai demult să țin un „mini-curs" la Universitatea catolică.

Sanda L. ne aștepta la aeroport. Vom dormi noaptea asta la ea. Mîine, Christinel pleacă la New York, iar eu mă instalez la Holy Ghost Fathers.

Pittsburgh, 2 martie

Prima conferință despre Spațiul și Timpul sacru. (Rezum cursul ținut la Princeton University.) Apoi, discuție cu studenții. Seara, din nou discuții – de astă dată cu cîțiva profesori.

Am camera la ultimul etaj al acestei clădiri uriașe, de douăzeci de etaje, în care se găsesc restaurantele și dormitoarele studenților și studentelor, și cîteva săli de conferințe și, probabil, alte multe „săli funcționale".

Îmi închipui că o bună parte din părinții-profesori locuiesc la acest etaj. Cînd m-am întors, pe la 10 noaptea, cîțiva din ei jucau poker. Father C., gros, gras, volubil, simpatic, este, aș spune, păzitorul și intendentul acestui etaj. Am impresia că nu-l părăsește niciodată (dar s-ar putea să mă înșel...). El este „sufletul" partidelor de poker, prelungite, desigur, mult după miezul nopții. (Scriu rîndurile acestea aproape de două dimineața și îi aud glasul, în sălița de la intrare; parcă puțin supărat; poate că unuia din parteneri i s-o fi făcut somn...)

Pittsburgh, 3 martie

Bolnav – dar nu e nimic de făcut. A doua ședință; întîi o lecție de un ceas și jumătate, apoi discuție cu studenții. Dejun și discuție. După masă. Două „mini-lecții", concentrate într-un ceas, cu întreruperi pentru discuții. Cinăm cu Father C. și doi alți profesori într-un restaurant elegant din oraș, suspendat pe malul înalt, deasupra fluviului.

Pittsburgh, 4 martie

După-amiază, plimbare prin parc. Îmi dau seama că aproape n-am văzut orașul.

Înregistrarea dialogului cu M. la Televiziunea Universității – o catastrofă. Mult mai rău decît mă așteptam. Cred că este ultima oară cînd m-am lăsat convins să „dialoghez“ în fața microfoanelor, orbit de reflectoare, intimidat de acei tehnicieni care mă priveau – și mai ales, mă ascultau – plictisiți (aveau, desigur, dreptate, căci mă mișcam mereu, nu terminam frazele, pronunțam unele cuvinte aproape în șoaptă...).

Chicago, 6 martie

De reținut această declarație a lui G.M. Trevelyan (considerat de unii cel mai important istoric englez de astăzi): „Let the science and research of the historian find the fact, and let his imagination and art make clear its significance.“[1]

10 martie

Ieri, în apartamentul lui Gugu, am invitat vreo douăzeci de prieteni – majoritatea colegi de la Universitate. Împlineam șaizeci și șase de ani. Am primit și cîteva daruri. Cel care mi-a plăcut mai mult – lanțul cu o piatră curios cioplită, pe care-l făcuse Sonja Gilkey – a dispărut. Îl lăsasem, împreună cu celelalte daruri, în odaia Floricăi. La plecare, nu l-am mai găsit. Probabil l-a luat tînărul care servea șampania...

...Am plecat din țară la treizeci și trei de ani. Au trecut de atunci tot cam atît: treizeci și trei de ani. Asta îmi dă de gîndit. Mai întîi, cu privire la *Autobiografie.* Am scris, cred, „povestea“ vieții mele pînă la plecarea spre Londra. Să o continui tot așa, an cu an? Sau să încep de acum, și să mă întorc înapoi, pînă voi regăsi pe acel M.E. care își lua rămas bun de la familie și prieteni, pe peronul Gării de Nord, într-o după-amiază de aprilie 1940?

---

[1] „Lăsați știința și cercetarea istoricului să descopere fapta; lăsați-i imaginația și priceperea să-i clarifice semnificația.“

martie

Arta modernă: orice material anestetic (chiar și gunoaiele și excrementele) poate deveni expresie artistică. De comparat cu procesul de hierofanizare al materiei brute (stînca, piatra *ca atare,* nu piatra cioplită).

* * *

Și pe vremea lui Platon grecii erau fascinați de „origini“ și genealogii. „Le place mult să asculte genealogiile eroilor și ale oamenilor (de seamă) și istorisirea zidirii orașelor din vechime; pe scurt, (le place să asculte) orice istorisire în legătură cu cele întîmplate în vechime“ (*Hippias major,* 285 d).

25 martie

Termin capitolul despre religiile mesopotamiene, început la 6 februarie.

Mă întreb dacă, așa cum redactez, această *Histoire des idées religieuses* va fi înțeleasă. Căci, pe de o parte, vreau să fie, într-un anumit sens, un „Manual“, la îndemîna oricărui cititor; pe de altă parte, selecția „momentelor creatoare“ o face un istoric al religiilor (un „generalist“), iar nu „specialistul“ religiei respective (care ar putea să-mi reproșeze că... etcetera, etcetera). În sfîrșit, *interpretarea* textelor capitale este, uneori, rezultatul cercetărilor și meditației mele din ultimii douăzeci-treizeci de ani; dar alteori utilizez interpretarea specialiștilor (mai ales în cazul religiilor pe care le-am studiat mai superficial, fie că nu mă prea atrăgeau, fie că o bună parte din bibliografia critică îmi era inaccesibilă, bunăoară, religiile japoneze); dar utilizez această interpretare a „specialiștilor“ numai în măsura în care, judecînd din perspectiva mea, a „generalistului“, mi se părea valabilă. În nici un caz nu pot accepta interpretarea și „explicația“ unui orientalist – filolog, arheolog, epigrafist – care, citind și traducînd un text religios, îl înțelege și îl valorizează prin clișeele la modă acum optzeci de ani: animism, fetișism, *mana,* magie sau teoriile lui Frazer, Durkheim, Lévi-Bruhl etc.

2 aprilie

Din nou acel vis, din care mă deștept întotdeauna înseninat, fericit: mă aflu într-un oraș necunoscut, așezat în amfiteatru deasupra unui golf. Urc printre case și palate vechi, superbe, al căror stil nu-l pot identifica; unele, ruinate, dar sunt ruini nobile, pe care orașul le păstrează ca pe niște piese de muzeu; le poți vizita, nu e nici un paznic, nici ghișeu, nu trebuie să-ți cumperi bilet. Urc mereu, și deodată ajung sus de tot; orașul e la picioarele mele și, jos de tot, zăresc golful; nu mi-aduc aminte să fi văzut vreo barcă de pescari și nici iahturi sau vapoare. Și totuși orașul nu e părăsit. Întîlnesc mereu oameni, și foarte mulți copii. Dar nu-i aud vorbind. În visul de azi noapte, cîțiva copii îmi arătau, rîzînd, cireșii înfloriți în marginea drumului.

5 aprilie

Ar trebui să scriu odată despre anumiți studenți americani care, deși foarte înzestrați, își întrerup pe neașteptate studiile – uneori definitiv – din motive „existențiale“. Cred că am menționat undeva cazul acelui excelent student în antropologie, lăsînd totul baltă și ducîndu-se să trăiască într-o pădure din Columbia Britanică. Încă și mai spectacular este exemplul unuia din cele mai bune elemente pe care le-am avut în departamentul de Istoria Religiilor: după numai doi ani de studii, tînăra P.R. părăsește Universitatea din Chicago și își urmează iubitul, care-și găsise un „post“ în California. „Postul“ era acesta: trebuia să evacueze, cît se putea de repede, caii morți sau răniți pe cîmpul de curse...

Dar neuitata noastră – a lui Christinel și a mea – Dorothy P.?

Am cunoscut-o cînd intra în al doilea an de College. A urmat cîteva cursuri de-ale mele. Excepțională; a învățat atît de repede și de bine persana încît, prezentîndu-se la un concurs a fost aleasă printre cei zece-cincisprezece studenți *orientaliști* și a petrecut cîteva luni în Iran. O interesa de asemenea bengaleza (pe care începuse s-o învețe), arta și literatura medievală; cînta la ghitară, desena, picta... Și cînd a terminat College-ul, n-a vrut să continue, deși i se oferiseră nu știu cîte burse. A plecat la New York, ca să se ocupe de copiii între trei și șase ani.

10 aprilie

Aseară la Quadrangle Club, cu Florica, Gugu și Octav Onicescu. Pe acesta din urmă nu-l mai văzusem din iarna 1940! A trecut de optzeci de ani, dar mi se pare neschimbat. Ne povestește, prudent, sumar, enigmatic, întîmplări din țară. Inutil să le rezum aici.

Am fost, toată seara, emoționat și melancolic. Atît de multe, și atît de precise, de *concrete,* amintiri – parcă m-aș fi aflat pe neașteptate în acel continent scufundat: anii de studenție, întîlnirile de la *Cuvântul* din 1926–1928, și apoi din nou, 1932–1934, și tot ce a urmat: arestarea lui Nae Ionescu, lagărul de la Ciuc, spitalul militar din Brașov unde N.I. a fost internat după atacul de inimă; apoi convalescența lui în Vila de la Băneasa, ultimele crize cardiace, moartea lui la 15 martie 1940.

Mă obsedau anumite amănunte, aparent fără importanță. Bunăoară: știam că, pasionați amîndoi de istoria științelor, Nae Ionescu și Onicescu cumpăraseră operele complete ale lui Paul Tannery, în vreo zece volume. Îmi aminteam că le-am consultat și eu, prin 1927–1928. Și mă tot întrebam: unde vor mai fi acum acele splendide volume? Cîte vor mai fi rămas?

12 aprilie

Citesc cu cel mai viu interes *Autobiografia* lui Charles Chaplin. Dacă e scrisă în întregime de el, Chaplin trebuie considerat un adevărat scriitor, iar mărturia lui va servi mai tîrziu la înțelegerea Americii din anii 1950. Cel mai popular artist al epocii nu s-a putut apăra contra intrigilor și calomniilor atît de bine orchestrate de *Establishment*. În cele din urmă, părăsește Statele Unite și se stabilește în Elveția.

Zece, cincisprezece ani mai tîrziu, scandalul provocat de acuzația de cripto-comunism nu numai că ar fi fost de neînchipuit, dar dacă, prin imposibil, ar fi izbucnit – s-ar fi încheiat repede printr-o apoteoză a lui Chaplin.

13 aprilie

Vine să mă vadă lingvistul C. Poghirc, autorul acelei admirabile cărți despre B.P. Hasdeu.

Curînd după aceea, întîlnire cu M. După aproape patruzeci și trei de ani. Totul mi se pare neverosimil, ireal, fals – și, într-un anumit sens, de prost gust.

14 aprilie

Seara la președintele Universității, Edward Levi; cină în onoarea lui John Nef. La un moment dat, discuție despre influența realităților sociale, politice, economice, asupra creațiilor religioase. Aș fi vrut să le atrag atenția că pînă mai acum cîteva secole, războaiele, politica, economia aveau semnificații *religioase;* adică, în fond, depindeau de o *metafizică.*

Acasă am regretat rezerva mea. Sunt anumite lucruri *evidente,* pe care nu le spun pentru că mi se par truisme. Dar mi-e teamă că mă înșel; lucrurile acestea sunt *evidente* pentru unul ca mine, care a învățat să facă distincția între comportamentul firesc și normal al unei societăți tradiționale (unde, bunăoară, războiul este înainte de toate un ritual) și comportamentul celor care se nasc și trăiesc într-o societate desacralizată.

20 aprilie

Vine Lisette de la New York.

Trebuie să însemn aici această întîmplare, petrecută în 1936. Eroul – Paul Fejos, pe atunci mare cineast, ajuns mai tîrziu directorul Fundației Werner-Green. În Danemarca, pe vapor, remarcă o tînără artistă și jurnalistă, Inga Arvad. Inga îi admirase ceasul, un mecanism complicat, indicînd, în afară de ore, minute, secunde, data și fazele Lunii. Paul își scoase ceasul și i-l întinse : – E al Dumneavoastră! Evident, tînăra refuză. Și continuă să refuze în ciuda insistenței lui Fejos. Atunci, pe neașteptate, Fejos zvîrle ceasul în mare. „Ce putea să facă altceva decît să se mărite cu el?“, scrie biograful, John W. Dodds (*The Several Lives of Paul Fejos,* 1973, p. 56).

23 aprilie

Seara vine la noi și cinăm împreună la Quadrangle Club, poetul Cezar Baltag și soția. Au fost *writers in residence* la Iowa City, ca și acum cîțiva ani Adrian Păunescu, Șt. Bănulescu, Marin Sorescu.

Descopăr întotdeauna cu bucurie că *se poate* supraviețui, ca om și artist, într-o societate post-istorică.

26 aprilie

M. pleacă să conferențieze în mai multe Universități. Deci, o săptămînă, două, în liniște.

N-am notat aici nimic în legătură cu această vizită. Va trebui să povestesc totul, pe îndelete, în al doilea volum al *Autobiografiei.* Deocamdată, un singur amănunt: admirabila („angelica“, spunea Y.) purtare a lui Christinel. A întovărășit-o peste tot, a fost tot timpul liber cu M. (Sunt multe altele de adăugat.)

28 aprilie

Îl zăresc pe William O'Meara de departe, așteptînd pe trotuar. Aș fi crezut că așteaptă semnalul verde ca să treacă strada. Dar ajungîndu-l din urmă mi-am dat seama că nici măcar nu privea semnalele. Întoarse puțin capul spre dreapta și-și lăsă fața să i-o scalde soarele, nu se mai îndura să plece.

Cred că a tresărit cînd i-am dat bună ziua. Și apoi, cu zîmbetul lui blînd, ofilit, îmi spune că Jacques Maritain a murit acum cîteva zile într-o mînăstire din Franța. Avea nouăzeci și unu de ani...

O fi bănuit vreodată că are să trăiască atît de mult? Cînd l-am întîlnit pentru prima oară, în casa lui John Nef, prin 1957–1958, cîțiva ani după ce avusese criza cardiacă, m-a impresionat severitatea cu care se îngrijea; parcă s-ar fi pedepsit pentru un păcat din tinerețe... Își întinsese picioarele și le odihnea pe un scăunaș. Mi-a cerut iertare că trebuie să stea în această poziție: ordinul doctorului... Și pentru că John Nef îmi atrăsese atenția că nu trebuie să-l obosesc, punîndu-i prea multe întrebări, aproape că nu îndrăzneam să deschid gura. A vorbit mai mult el. Mi-a spus cît de mult i-a plăcut *Le Mythe de l'Éternel Retour,* pe care o folosește și o citează mereu în *Gifford Lectures.* M-a întrebat ce mai știu de Mihai Șora. Dar discuția era inhibată. Mi-era teamă că-l obosesc, și treceam deja de la una la alta. Am evocat impresia lăsată de lectura primei lui cărți care-mi căzuse în mînă, *Trois réformateurs,* și am regretat pe loc, pentru că, îmi mărturisește zîmbind încurcat, cartea nu-i mai place acum, patruzeci de ani de la apariție. Și, deodată, poate tocmai pentru că se întorsese cu patruzeci de ani în urmă, își aduce aminte de Mircea Vulcănescu și mă întreabă dacă mai trăiește. Atunci, prin 1957, nu știam nimic precis. Știam că e în închisoare și speram că trăiește...

L-am mai văzut de atunci de cîteva ori, și aproape întotdeauna eram prevenit că nu trebuie să-l obosesc. N-am mai întîlnit un alt om atît de „marcat" de o criză cardiacă. (E drept, Maritain era trecut de șaptezeci de ani cînd o avusese.) S-ar fi spus că e terorizat de eventualitatea unei noi crize, care ar fi putut fi fatală. „Ordinul doctorului", se scuza zîmbind, ridicîndu-se de la masă imediat după desert și ducîndu-se la el în cameră, ca să-și întindă picioarele.

– A suferit mult în ultimul timp, adaugă O'Meara. Ar fi voit să moară, și moartea îl tot ocolea...

Acesta să fi fost prețul pe care a trebuit să-l plătească pentru că a respectat cu atîta rigoare „ordinele doctorului"?

Winston-Salem, N.C., 3 mai

Am sosit ieri, invitați de Mary Stevenson. Prima noastră călătorie în North Carolina. Găsim *adevărată* primăvară, pe care, de mulți ani, n-o mai cunoaștem la Chicago. Casa sa află în marginea orașului, cu grădina, plină de flori, în față – și, în spate, o livadă care se prelungește pînă în pădure.

La căderea nopții se dezlănțuie furtuna și plouă toată noaptea. Teribile dureri artritice. Nu cred că am dormit mai mult de două ceasuri. Șiam că, în asemenea crize, aspirina nu prea ajută. Am ales cealaltă metodă: „exercițiile de anamneză", cum îmi place să le numesc. Am început prin evocarea durerilor cardiace din noaptea de 8 spre 9 martie 1971. M-am regăsit în camera mea de lucru din Albion, cu *Orphicorum fragmenta* pe masă, recitind (pentru a cîta oară?) textul înscris pe lamelele de aur găsite la Petelia și Eleutherne. Cînd ajunsesem la acel pasaj faimos – „Te salut!, tu, care, înaintînd pe cărarea din dreapta, te îndrepți către cîmpiile sacre și crîngul Persefonei" – am simțit deodată o puternică, necunoscută pînă atunci, durere de gîtlej; aproape că nu mai puteam înghiți. M-am ridicat cu greutate de la birou, căci amîndoi genunchii erau inflamați (criza artritică dura de vreo patru-cinci ceasuri), hotărît să mai iau două pastile de aspirină. Și atunci mi-am simțit inima strangulată, parcă ar fi fost prinsă și strivită într-un pumn de fier. Mă așteptam, de la o clipă la alta, să se întîmple *ceva* – și totuși, nu mi-a fost frică: în cîteva ceasuri împlineam șaizeci și patru de ani. Nu-mi puteam închipui o moarte mai frumoasă decît aceasta: să pleci din lume chiar în ziua cînd te-ai născut. Dar *știam* că nu era vorba de moartea mea fizică. Dacă această durere cardiacă avea vreun sens (iar dacă nu avea, *trebuia* să-i impun eu sensul), mă aflam la începutul unei „épreuve initiatique“ în care suferi cumplit și „mori“, ca să poți „renaște“ la o nouă viață. Am început atunci să „vizualizez“ inima, așa cum învățasem...

* * *

Am scris paginile acestea la biroul pe care Mary mi l-a pus la dispoziție ca să „lucrez“ (am luat cu mine mai multe dosare cu note și capitolul de curînd început despre religia hitită). Mi-ar trebui cîteva ceasuri ca să descriu pe îndelete exercițiile de anamneză de azi-noapte (și totuși, va trebui să le descriu într-o zi, pentru că asemenea meditații nu au numai o valoare cathartică, ci sunt, în ele însele, instructive și chiar foarte „frumoase“, în sensul că te proiectează într-un univers de imagini care se transformă pe nesimțite într-o scenografie dramatică, în „spectacol“...).

Azi dimineață continuă să plouă. A venit, de la Louisburg, profesorul Mac Ricketts, fostul meu student, care a învățat românește ca să poată citi și producția mea literară.

După-amiază, cerul începe să se lumineze. Lungă plimbare de-a lungul șoselei, prin fața vilelor pe jumătate ascunse sub arbori.

Winston-Salem, 4 mai

Zi glorioasă. Cu mașina la Casa Reynolds. Vizităm parcul și această vetustă, melancolică vilă-palat-muzeu.

De mai multe ori, privind pe fereastră boltele de trandafiri, ispitit de începutul unei nuvele...

Winston-Salem, 5 mai

Azi noapte, lungă insomnie (și asta mi se întîmplă destul de rar). Am adormit în zori. Dimineață tot atît de superbă ca cea de ieri. Cu mașina, pe colinele din apropiere. Petrec o bună parte a după-amiezii la birou; scriu o seamă de note în caietul galben.

Chicago, 7 mai

Ne-am întors azi, pe seară. Recitesc însemnările de alaltăieri despre *puer eternus:* Jung îl interpretează exclusiv în termeni psihologici. Pentru Jung, în orice adult stă ascuns un „copil etern“, în permanentă devenire, care nu ajunge niciodată la maturitate și cere mereu să fie îngrijit și instruit. Ceea ce este, desigur, adevărat. Dar dincolo de psihologie, mai sunt atîtea de spus. Mitologia lui *puer eternus* e completată de o „ontologie“ încă insuficient studiată: un mod specific de a exista în lume, în primul rînd: spontaneitate, joc, creativitate pură, gratuită. (De completat cu observațiile mele din septembrie 1957.)

9 mai

Conferința lui Jean Filliozat. L-am întîlnit ultima oară în Japonia, la Congresul Internațional de Istoria Religiilor, în august-septembrie 1958. Ascultîndu-l astăzi, îmi aminteam primele noastre convorbiri, la Societatea Asiatică și la Institutul de Civilizație Indiană. Melancolie: erau anii cînd credeam că mă voi dedica din nou, și exclusiv, indianisticii. Dar, probabil, nu sunt făcut să mă cantonez într-o singură disciplină, cît ar fi ea de vastă. În cei trei ani petrecuți în India cred că am învățat tot ce trebuia să învăț ca să înțeleg *esențialul* (evident, „esențial“ pentru direcția în care voiam să-mi continuu cercetările). Mă întorc întotdeauna cu bucurie la „dosarul indian“, chiar cînd cursul pe care-l țin este consacrat altor domenii. Dar după câteva săptămîni, sau o lună, două de lucru intens, mă trezesc atras de alte probleme – și atunci transport „dosarul indian“ într-un raft al bibliotecii.

12 mai

De alaltăieri a venit Matei Călinescu, *visiting professor* la Universitatea din Bloomington. Astă seară, la noi acasă, lungă discuție despre situația culturii, în primul rînd a literaturii și criticii literare, în țară. Nu mai încerc s-o rezum.

20 mai

Discuție cu R. despre „logică și fantezie". Îl citez ca exemplu pe Nicola Giarletta la stațiunea balneară recomandată de specialistul care-i găsise ficatul „obosit și leneș". Nicola a urmat întru totul programul prescris. Cu paharul în mînă își aștepta rîndul în fața izvorului de apă termală, discuta cu vecinii virtuțiile ei terapeutice, își umplea cu atenție paharul; apoi se plimba ca toți ceilalți un sfert de ceas, prin parc, ca să-și facă efectul lichidul miraculos. Dar el nu i-a știut niciodată gustul. După cîțiva pași, vărsa paharul și-și continua plimbarea. Timp de trei săptămîni, n-a lipsit nici o singură zi de la „cură".

22 mai

Nietzsche: „Cine e ca mine, pierde, ca să vorbesc ca Goethe, dreptul de a fi judecat de egalul său" (*Werke,* ediția Naumann, XII, 337).

30 mai

Îmi scrie de la Viena profesorul Otto Höffler. Mă anunță că (desigur, datorită lui) am fost ales membru al Academiei Austriece de Științe. Tot el a fost acela care, curînd după ce-a apărut *Traité,* a convins editura Otto Müller să publice traducerea germană. Mi-a scris de multe ori; ca germanist și specialist în religiile Nordului era încîntat că mai există istorici ai religiilor care se străduiesc să descifreze *semnificația* creațiilor religioase și nu se limitează numai la *istoria* lor.

Fantastica erudiție – filologică, arheologică, istoriografică – a lui Otto Höfler. Îmi amintesc entuziasmul cu care am descoperit și citit, cu creionul în mînă, *Geheimkulte der Germanen.* Și, din nou, îmi dau seama de catastrofa fără precedent, în toate domeniile, provocată de nazism. Între 1934–1940, cercetarea inițierilor militare la diversele națiuni indoeuropene luase mare avînt. În acei ani au apărut cîteva cărți rămase pînă astăzi „clasice", semnate de Höfler, Stig

Wikander, Jan de Vries, Georges Dumézil. Apoi a venit și s-a încheiat războiul, s-au descoperit lagărele de exterminare și crematoriile, Buchenwald, Auschwitz și celelalte. De-atunci, studiile – cît ar fi fost ele de savante – asupra inițierilor militare indo-europene au devenit suspecte. Autorii lor riscau să fie considerați naziști sau pro-naziști...

1 iunie

T.A. îmi spune că soția l-a dat afară din casă. Vor fi „separați" doi, trei ani.

5 iunie

De cînd am aflat cum au izbutit să-și continue lucrul cei doi mari invalizi ai secolului, Franz Rosenzweig și Giovanni Papini, amîndoi literalmente pietrificați, înmormîntați în propriul lor trup (Papini era în plus aproape orb și în ultimele lui luni nu emitea decît sunete inintelígibile), mi-am descoperit o nouă curiozitate. Anume, sunt curios să știu cum s-au împăcat cu bolile și invaliditățile bătrîneții anumiți autori de geniu. Impresionantă îmi pare mărturisirea lui Goethe către Frederic Soret, din 16 noiembrie 1823, în legătură cu durerile sale cardiace. „Ce mal, dit-il, m'empéche de travailler avec suite. Je ne puis même me permettre de lire longtemps et si je veux penser, il faut que je le fasse, pour ainsi dire, à la dérobée et par surprise dans de bons intervalles."[1]

«„Penser... a la dérobée et par surprise"...» Cît i-ar fi plăcut lui Nietzsche fraza aceasta!

* * *

10 iunie

Evocînd prima lui vizită în Italia, în 1843, cînd avea opt ani, Samuel Butler notează, printre altele, acest amănunt:

---

[1] „Această boală, spune el, mă împiedică să lucrez cu continuitate. Nu pot nici măcar să-mi permit să citesc mult timp și dacă vreau să gîndesc trebuie s-o fac, ca să spun așa, pe furiș și prin surprindere în momentele bune."

„cerșetorii alergau ziua întreagă după trăsura tatălui meu, și cînd vedeau că nu li se dă nimic, începeau să strige: «Eretici!»“

M., căruia îi citesc aceste cîteva rînduri din *Notebooks*, clătină din cap cu melancolie.

– Ce timpuri fericite!, exclamă, cînd insulta aparținea semanticii religioase!

16 iunie

Stormy weather.[1] Cald, înăbușitor, apoi întunericul sinistru, parcă ar fi prevestit un nou ciclon. Furtuna izbucnește din două părți deodată. Parcă toate trăsnetele cad deasupra Campusului.

Și tocmai într-o asemenea zi a venit Sergeant, cronicarul muzical de la *New Yorker*, cu imensul manuscris al *Bhagavad-Gitei*; textul în *devanagari*, trasliterația, traducerea fiecărui cuvînt în parte, analiza gramaticală a fiecărui vers, traducerea literară, comentariu etc. Nu cred că s-a mai încercat vreodată o asemenea ediție (aproape două mii de pagini dactilografiate).

Pe Sergeant l-am condus acum cîțiva ani, la New York. Mare admirator al interpretărilor lui Ionel Perlea; scria lungi, splendide cronici după fiecare concert al lui Ionel. Pasionat de sanscrită pe care, mi-a mărturisit în prima noastră întîlnire, o învățase singur, cînd putea și unde putea (bunăoară, înainte de a se duce la concert, în timp ce-și aranja cravata, sau diminețile, așteptînd să-i pregătească soția breakfastul). Lucrează la această monumentală ediție și traducere a *Bhagavad-Gitei* de mulți ani. A venit azi dimineață ca să-l caute pe Hans van Buitenen (care traduce, integral, *Mahabharata!*). Pe seară, m-am dus să-l văd la hotel. Mi-a cerut să scriu „o prefață de cîteva rînduri“ – și am acceptat.

17 iunie

Termin de scris, și de transcris, capitolul despre religiile cananeene. Nu știu cum îl vor judeca semitizanții (dacă își vor

da vreodată osteneala să citească *Histoire des idées religieuses...*).

Dar am acest merit: foarte probabil, sunt singurul ne-specialist care am citit (și recitit) *toate* traducerile textelor ugaritice apărute pînă astăzi, în patru limbi, și aproape toate studiile publicate în legătură cu ele...

20 iunie

Paul Tillich repeta adesea că, oricare ar fi vîrsta la care cineva își pierde mama, rămîne orfan. Ceea ce nu se întîmplă, adăuga, la moartea tatălui.

22 iunie

Cît de mult regret că n-am notat pe loc convorbirea cu acel bătrîn întîlnit în aeroportul din Windsor, în timp ce așteptam să se ridice ceața (am așteptat aproape trei ceasuri). Nu știu cum a venit vorba despre tînăra generație (mai ales *hippies*) și despre „limita de vîrstă“ (șaizeci-șaizeci și cinci de ani), cînd majoritatea funcționarilor sunt pensionați. După cîte am putut să-mi dau seama, el ieșise demult la pensie. Mi-a mărturisit, deodată, zîmbind melancolic, că oricît ar încerca oamenii – chiar cei mai inteligenți și cei mai cultivați: filozofii, preoții diferitelor religii, oamenii de știință – oricît s-ar trudi ei să găsească *un sens* bătrîneții, nu vor reuși. Într-o societate ca cea nord-americană (și toate celelalte societăți o vor imita, și vor fi siliți s-o imite și mai mult în viitor), bătrînețea și-a pierdut *definitiv* semnificația. Mulți bătrîni se prefac că nu-și dau seama de „situația lor existențială“. (M-a surprins această expresie în gura lui.) Sau încearcă s-o uite, prelungind cu un fals entuziasm comportamentele tinereții și maturității: se „amuză“, dansează, fac sporturi, sau chiar orgii etc.

Și pentru că îi aminteam că în societățile tradiționale, și în Europa și America de acum două generații, bătrînețea nu era numai „respectată“, ci și foarte utilă (mai ales în mediile rurale, în familiile cu mulți copii) – pentru simplul motiv că, în asemenea societăți, fiecare vîrstă își are funcția și prestigiul ei specific – m-a întrerupt, aproape iritat, deși continua să zîmbească. Evident, mi-a spus, *așa a fost!* Dar asta nu mai poate fi într-o societate modernă. Acesta e prețul pe care a trebuit să-l plătim ca să ajungem unde am ajuns: nu poluarea orașelor, nu distrugerea Naturii, nu revoluția sexuală – ci absența de sens a bătrîneții. Toate celelalte efecte pot fi corectate – dar nu pierderea semnificației bătrîneții, pentru că în cazul acesta este vorba de o „transmutație existențială“ (și iar l-am privit surprins, aproape bănuitor). Este vorba de ceva care nu mai poate fi recuperat.

---

[1] Vreme de furtună.

Am încercat să-l contrazic. M-a ascultat cîtva timp, apoi m-a întebat, ironic: în acest caz dumneata crezi că se poate recupera și *Inocența,* după ce-ai pierdut-o?...

27 iunie

Cină la Olivier, consulul general al Franței. Mulți invitați din felurite medii sociale și cercuri intelectuale.

La întoarcere s-a dezlănțuit iar furtuna. Am străbătut jumătate din Chicago sub fulgere și trăsnete. Ploaia a încetat ca prin farmec chiar în clipa cînd taxiul se oprea în fața casei noastre.

2–7 iulie

Zile de vară superbe, așa cum rar am întîlnit aici, la Chicago. Am completat și pus la punct capitolul despre Israel.

* * *

iulie

Descoperi cîteodată tulburătoare analogii între creațiile folclorice – expresiile geniului popular – și anumite experiențe și concepții ale celor mai îndrăzneți dintre gînditorii moderni. Cine ar îndrăzni, bunăoară, să evoce pe Nietzsche alături de păstorul din *Miorița?* Și totuși, aceste două *existențe* sunt comparabile. Marele bolnav care a fost Nietzsche nu numai că și-a acceptat boala, dar a izbutit s-o domine, transmutîndu-i semnificația. Asumînd-o ca făcînd parte din destinul lui, Nietzsche consideră boala drept singurul mijloc de a dobîndi sănătatea; mai exact, o consideră un mijloc *spiritual,* căci, așa cum scrie, „prin spirit trebuie să venim în ajutorul Naturii“.

Nu numai atît. Suferințele, migrenele atroce, vertigiile care ar fi trebuit să-i întunece mintea și să-i paralizeze elanul creator – Nietzsche le transformă în daruri de mare preț. Datorită lor, mărturisește, se descoperă pe sine, izbutește să pătrundă în profunzimi care altminteri i-ar fi rămas inaccesibile. Într-un cuvînt, Nietzsche transmută nenorocul într-o experiență beatifică și astfel își înzecește creativitatea spirituală.

Tot astfel se petrec lucrurile și în balada românească. Aflînd că va fi ucis, păstorul nu se lamentează și nu-și blestemă nenorocul. Dar nici nu acceptă, pasiv, *evenimentul;* nu se împacă, resemnat, cu condiția pe care i-o impune destinul: aceea de *victimă.* Dimpotrivă, transformă nenorocul în privilegiu. Moartea nu e acceptată, *pur și simplu,* ca o nuntă (conform străvechiului simbolism care solidarizează aceste două modificări radicale ale modului de a fi), ci e transfigurată într-o nuntă de proporții cosmice. În cele din urmă, păstorul reușește să transmute un eveniment într-un „mister“ care adaugă noi înțelesuri lumii și existenței. Iar „răspunsul“ pe care îl dă nenorocului devine model exemplar pentru întregul neam.

* * *

Gurdjiev spera că *nu* se va vorbi și nici *nu* se va scrie despre *l'enseignement.* Și totuși, în ultimii zece ani au apărut cîteva cărți de Gurdjiev, ca să nu mai vorbesc de lucrările altora despre *l'enseignement.*

Fenomenul nu e izolat. Se publică tot mai multe texte ezoterice, aparținînd tradițiilor inițiatice secrete (tantrismul, hermetismul etc.). Intrăm, aș spune, într-o epocă pe care aș numi-o „phanică“: sunt *arătate* lucruri (texte, idei, credințe, metode, rituale etc.) care „în timpurile normale“ sunt ascunse, accesibile doar printr-o inițiere. Nu știu dacă acest fenomen a fost studiat de vreun filozof al culturii. E pasionant – și paradoxal: doctrinele și metodele secrete (i.e. ezoterice) sunt publicate, la îndemîna tuturor – pentru că *nu mai există riscul de a fi înțelese;* mai precis, de a fi greșit înțelese, și răstălmăcite, de neinițiați.

* * *

Îmi cad sub ochi cîteva pagini dintr-o carte recentă, *Social Sciences as Sorceries* (1972). Autorul, Stanislav Andreski, e profesor de sociologie la Universitatea din Reading. Merită să citez cîteva pasagii. Bunăoară: „Dezorientarea morală și nihilismul fanatic de care suferă tineretul de astăzi au fost stimulate de sociologie și psihologie; în primul rînd, datorită prejudecății de care se fac vinovați sociologii și psihologii ignorînd creațiile majore și concentrîndu-se asupra mediocrității sau chiar a sub-normalului.“

Mai departe: „Interpretînd orice manifestare afectuoasă între persoane de același sex drept dovadă de homosexualitate latentă, psihologii au degradat, și aproape au distrus, noțiunea de prietenie.“

Sau: „Studiile sociale și politice au deschis porțile universităților unui mare număr de aspiranți la statutul omului de știință, indivizi care ar fi putut deveni cetățeni foarte utili ca funcționari de poștă sau confesori în spitale, dar care au ajuns șarlatani prin simplul fapt că au fost împinși într-o meserie mult peste puterile lor mentale.“

Profesorul Andreski arată importanța pe care a dobîndit-o „verbozitatea nebuloasă“. Ea deschide drumul „către cele mai prestigioase posturi universitare unor indivizi de puțină inteligență, ale căror limite ar fi fost imediat evidente dacă ar fi exprimat limpede și succint ceea ce vor să spună.“

În sfîrșit, această frază, care ar merita să devină celebră: „Never have so many stayed in school so long to learn so little“. (În traducere fraza își pierde concizia, și deci virulența:

„Niciodată n-au stat în școli atît de mulți, și atît de mult, ca să învețe atît de puțin“.)

Din păcate, situația e ireversibilă. Cel puțin, deocamdată.

* * *

Numai ca să-l văd din nou cum se înfurie împotriva unuia din autorii lui favoriți, îi citez azi lui Felix F. acest text din André Gide: „Question sociale!...′ Si j'avais rencontré ce grand trébuchoir au début de ma carrière, je n'aurais jamais écrit rien qui vaille“ (*Journal,* 30 mai 1940)[1].

* * *

O doctrină secretă este, uneori, transmisă de cineva care „n-o ia în serios“. Așa a făcut A.W. Howitt, descriind cu meticulozitate inițierile secrete ale triburilor din sud-estul Australiei. Acceptat membru al tribului Kurnai, participase la toate ceremoniile inițiatice. Howitt nu vedea în doctrina și riturile inițierii decît „obiceiuri și credințe primitive“; de mare interes pentru antropologi, dar lipsite de semnificație spirituală. Puțin timp după ce-a publicat descrierea ceremoniilor secrete, triburile respective au dispărut. Astfel, datorită curiozității lui Howitt, cunoaștem, cel puțin în parte, una din cele mai vechi „doctrine secrete“, care era încă accesibilă la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

Nu este, de altfel, singurul caz de „transmisie printr-un *malentendu*[2] a fragmentelor de spiritualitate arhaică. În alte epoci, doctrinele secrete se comunicau, prin inițiere, de la o generație la alta; sau – mutilate și denaturate – prin adversarii lor (așa s-au petrecut lucrurile cu Misterele elenistice, cu hermetismul și gnosticismul). „Transmisia prin *malentendu*“ este o caracteristică a lumii moderne. Ultimele rămășițe ale spiritualității tradiționale au fost salvate de la definitiva lor dispariție de oameni urmărind cu totul alte obiective: misionari, antropologi, exploratori, reporteri.

---

[1] „Dacă aș fi întîlnit această mare piedică la începutul carierei mele, n-aș fi scris niciodată ceva valoros.“

[2] neînțelegere

* * *

1 august

De cîteva zile citesc – mai precis, recitesc – cărți pe care le iubeam în adolescență și în prima tinerețe: Papini, Panzini, Goethe. Din Papini, nu-mi plac decît anumite proze poetice (*Giorni di festa)* și prima parte din *Un uomo finito.* Dezamăgit de Alfredo Panzini; nu recitisem niciodată *Il padrone sono me!* Cred că nu împlinisem șaptesprezece ani cînd am descoperit această carte care mi s-a părut, atunci, o „revelație“, adică, un nou fel de a scrie romane: lăsîndu-te în voia inspirației, fără teamă de a abuza de dialoguri, de umor sau de erudiție (citisem deja *Xantipe* și *Il diavolo nella mia libreria),* utilizînd expresii și cuvinte dialecticale (chiar în titlul cărții; corect ar fi fost: *Il padrone sono io!).*

Numai Goethe cîștigă la orice nouă lectură. Am citit pe nerăsuflate *Dichtung und Wahrheit...*

3 august

La Billings Hospital, pentru nu mai știu cîte analize. Și, ca de obicei, dr. Cohen mă asigură că „totul e în regulă“. Sîngele pe care îl simt cîteodată în gură se datorează gingiei iritate.

4 august

Într-adevăr, așa era. Dentistul decide pe loc extracția unui canin. Dar trebuie să iau penicilină, cel puțin trei zile. Și îi voi simți consecințele...

Fără dată

Ascult întotdeauna cu interes pe acei tineri care „practică Yoga“ și care îmi relatează experiențele lor în timpul anumitor meditații; recunosc adesea fraze întregi din cărțile mele...

* * *

Nu mai am de mult vești de la Douglas W. A plecat acum vreo doi în Orientul Apropiat; mi-a scris o carte poștală din Cairo și, după cîteva luni, am primit o scrisoare (surprinzător de banală pentru „stilul“ lui) din Teheran.

Între alte proiecte de vaste și îndrăznețe sinteze era și aceasta: o listă comentată a „zilelor negre“ din istoria Occidentului. Am găsit adineauri notița pe care mi-o lăsase odată ca să înțeleg structura acestei lucrări. Bunăoară: 28 octombrie 1492 era o „zi neagră“ pentru că doi tovarăși ai lui Cristofor Columb – Luis de Torres și Rodrigo de Jerez – au văzut în acea zi indigenii din Cuba fumînd niște frunze uscate învelite într-o altă foaie uscată. Erau, desigur, foi de tutun. Șase ani mai tîrziu, în 1498, Rodrigo de Jerez s-a întors în Spania cu o mare cantitate de asemenea frunze pe care le fuma pe străzile Barcelonei...

Aceasta era doar „prezentarea evenimentului“. Urmau comentariile, foarte sumar schițate în notița pe care mi-o lăsase: primele referințe în literatura epocii, reacția Inchiziției, răspîndirea obiceiului în Europa, primele observații medicale în legătură cu fumatul etc. Înțeleg că Douglas considera nefastă ziua în care cei doi spanioli au descoperit „gustul tutunului“, pentru că *au ignorat funcția rituală a fumatului.* „Gustul tutunului“ era deja o experiență profană (asta o învățase de la mine). *Fumatul a fost introdus în Europa ca „o drogă, iar nu ca un sacrament“.* De aceea consecințele, după patru secole, sunt de-a dreptul dramatice...

La 23 octombrie 1828, Goethe îi spunea lui Eckermann că va veni un moment cînd Dumnezeu va fi atît de dezamăgit de omenire, încît va trebui s-o nimicească în întregime, pentru a produce „o Creație reîntinerită“ *(einer verjüngten Schöpfung).*

Cîte imagini, viziuni și idei arhaice se regăsesc în opera lui Goethe! „Reîntinerirea Creației“ constituie una din concepțiile specifice, și fundamentale, ale gîndirii arhaice. Pentru

„primitivi“, ca și pentru civilizațiile orientale, lumea, viața, omul, „istoria“ își aveau același model: ciclul cosmic, așa cum se lăsa văzut în ritmul circular al anotimpurilor. Întocmai după cum orice formă organică se naște, se dezvoltă, îmbătrînește și moare, tot astfel și omenirea: perfectă și bogată în virtualități creatoare *la început,* își epuizează resursele prin simplul fapt că *durează,* că există *în timp.* În cele din urmă degenerează, istovită, și trebuie anihilată pentru a lăsa locul unei noi umanități.

Nu mă surprinde faptul că Goethe a redescoperit această idee, atît de neobișnuită pentru epoca în care a îndrăznit s-o formuleze. Pentru Goethe, modelul suprem era „Natura“. Evident, nu cea pe care începuseră s-o cerceteze și se pregăteau s-o cucerească naturaliștii secolului al XIX-lea, ci „Natura“ așa cum o înțelegeau alchimiștii Renașterii și precursorii lor. Adică, un Cosmos viu și misterios, în continuă și inepuizabilă creație. „Misterul“ exemplar al Naturii era tocmai această palingeneză, care îngăduia (se credea atunci) chiar renașterea plantelor din propria lor cenușă. Alchimiștii, a căror eschatologie Goethe n-a uitat-o niciodată, nu urmăreau altceva: Piatra Filozofală era doar aplicarea corectă a misterioasei palingeneze.

16 august

Pregătesc plecarea. Adică, în primul rînd, încep să răspund scrisorilor adunate în mapă: vreo treizeci. Evident, nu voi putea răspunde tuturor corespondenților din România și Franța. Ca de obicei, voi sacrifica prietenii...

New York, 19 august

Uit în taxiul care ne-a adus de la aeroport servieta ticsită cu manuscrise. Între altele, agenda, caietul de note și dosarele cu primele zece capitole din *Histoire, I.* Din fericire nu descopăr asta decît după vreo două ceasuri, imediat după cină, cînd voiam să-i arăt Lisettei o revistă. N-am avut timp să realizez proporțiile dezastrului căci puține clipe în urmă auzim sunînd la ușă. Era tînărul șofer portorican; își aducea aminte numărul casei, dar nu știa etajul nici numărul apartamentului. După ce și-a încheiat orele de serviciu, s-a întors, a sunat la întîmplare la mai multe apartamente, pînă a dat de Lisette. Cînd l-am văzut cu servieta în mînă eram gata să-l îmbrățișez. I-am întins o bancnotă de cinci dolari, dar n-a voit s-o ia, spunînd că i-am dat *a very good tip.* În cele din urmă, Lisette a izbutit să-i strecoare bancnota în sîn.

New York, 20 august

Dezolați că Metropolitan Museum e închis. A ajuns aproape un ritual: vizită pe care o facem îndată ce ajungem la New York.

New York, 21 august

Ajunși la aeroportul Kennedy îmi dau sema că mi-am pierdut ochelarii de citit. I-am uitat, probabil, în taxi.

Este, desigur, un „semn“ – dar cum să-l descifrez? Uit în mașină (= *voiture)* tot ce-am scris mai important în ultimii trei, patru ani, și instrumentul (= *l'outil)* datorită căruia am putut scrie aceste sute de pagini (căci nu pot scrie, nici citi, cu ochelarii „de stradă“...) Primele două interpretări ale simbolurilor implicate sunt evidente. Dar cea de-a treia interpretare mă tulbură...

Paris, 22 august

Am sosit azi noapte. Giza și Dinu ne așteptau la Orly. Sibylle e plecată în vacanță pînă la 1 septembrie.

23 august

Îmi cumpăr ochelari de citit. Seara, cinăm la Giza și Dinu. Astfel aflu ce s-a mai întîmplat în lume, pentru că, necitind ziarele, la Chicago singurele noutăți mi le comunică Christinel, după ce ascultă informațiile la televiziune.

24 august

Recitesc *Le Colonel Chabert,* mai ales pentru a mă lăsa ispitit de amintiri. Cred că a fost a treia scriere a lui Balzac – după *Père Goriot* și *Gobseck* – pe care am citit-o, pe la doisprezece-treisprezece ani, în traducerea românească. O văd și acum: o cărțulie cu coperta verde-cenușie, în colecția populară „Căminul“. N-am uitat niciodată apariția Colonelului, ieșind din groapa comună: capul răsărit ca o ciupercă din zăpada care acoperise cîmpul de luptă, țipetele speriate ale țăranilor care-l zăriseră mai întîi, curajul femeii, singura care a îndrăznit să se apropie de el...

A doua zi de dimineață, am luat cartea cu mine la liceu și, în recreație, am rezumat-o cîtorva colegi (nu o citise decît Mircea M. care, în curînd, va deveni, ca și mine, pasionat „balzacian“). Le-am citit cu glas tare, emoționat, aproape cu frică, scena strecurării Colonelului printre cadavre și apariția capului. Cînd am închis cartea și i-am privit, am înțeles cît erau de impresionați. În clipa următoare a sunat clopoțelul și ne-am îndreptat toți spre clasă. Umblam cu capul în jos, cu umerii ușor plecați, strivit de victorie; parcă *eu* aș fi autorul...

Turku, 26 august

Schimbăm de două ori avionul: la Bruxelles și la Helsinki. Ajungem la Turku pe la 9 seara. Apoi la căminul studențesc, unde sunt găzduiți membrii Congresului. La restaurantul-cabaret întîlnim pe Joe Kitagawa, Werblowski, Hans Penner cu soția.

La un moment dat, muzică: începe spectacolul „Cabaret“. O tînără, complet goală, se contorsionează în fața noastră, îngenunchează, se întinde pe covor și, mi se spune (pentru că n-am mai privit, prins de discuția cu Zwi), imită, aproape masturbîndu-se, acuplarea sexuală.

Nu trebuie să uit, totuși, că ne aflăm într-un „restaurant-cabaret“ studențesc, în Finlanda anului 1973.

Turku, 27 august

De dimineață, întîlnire cu membrii Congresului de Istoria Religiilor. Încîntat să cunosc personal cîțiva colegi, ale căror lucrări le citisem cu interes; bunăoară Honko.

Dejun la Cofetăria studențească, la cîteva sute de metri de sălile unde au loc conferințele și comunicările (pe care le ascult numai în parte). Seara, cinăm cu Joe Kitagawa, Zwi Werblowski și alți prieteni într-un excelent restaurant.

M-am plimbat mult prin sălile Universității, am privit panourile cu anunțuri. Nicăieri, nici un slogan politic, nici o propagandă marxistă. Și totuși, Finlanda se află în sfera de influență sovietică. (Am uitat să notez acest amănunt: la aeroport, nu s-au controlat bagajele.)

* * *

Cît îmi plăcea, pe vremuri, să iau parte la Congresele Internaționale (și nu numai de Istoria Religiilor și Orientalistică)! În afară de faptul că puteam cunoaște sau reîntîlni marii savanți pe care-i admiram, mă interesa însăși prezența, în masă, a atîtor învățați. Așa cum descoperisem încă din tinerețe, cu cît era mai *mare* (mai erudit, mai inteligent, mai original, mai productiv) un savant, cu atît era mai modest. (Evident, există și excepții...) Cei care mă atrăgeau îndeosebi erau ne-creatorii (nu îndrăznesc să spun: mediocrii), al căror prestigiu științific se datora aproape exclusiv faptului că erau profesori universitari și făceau parte din diferite comitete naționale și internaționale. Congresele constituiau marile lor momente, aș spune, „existențiale“. Pentru cîteva zile, pentru o săptămînă, erau convinși că se aflau în centrul atenției generale (mai ales dacă Congresul avea loc într-un oraș de provincie sau în capitala unui mic stat marginal). Se publicau articole și fotografiile grupurilor în presa locală, iar dacă făceau parte dintr-un „Comitet internațional“ li se luau interviuri. Mulți veneau cu soțiile, și mă impresiona fericirea care li se citea în ochi; erau singurele zile cînd soțiile acestor profesori, specialiști în cine știe ce disciplină excentrică (epigrafia Arabiei meridionale, lingvistica oceaniană, gramatică sumeriană etc. etc.) aveau confirmarea publică și eclatantă a valorii științifice a soților, a prestigiului lor internațional...

Spectacolul era, într-adevăr, pasionant. Să vezi acești universitari (de o anumită vîrstă) cît de profund se iau în serios, cît sunt de satisfăcuți de propria lor persoană, cît sunt de mîndri de titlurile lor academice...

Turku, 28 august

Ascultînd comentariile la o comunicare despre „metodologia Istoriei Religiilor“, eram ispitit să cer cuvîntul. Aș fi vrut să spun doar atît: oricare ar fi metoda pe care a ales-o, un istoric al religiilor este dator să cunoască aceste rînduri din William James (se întîmplă să am în buzunar citatul): „A Beethoven string – quartet is truly, as someone has said, a scraping of horses' tails on cats' bowels, and may be exhaustively described in such terms; but the application of this description in no way precludes the simultaneous applicability of an entirely different description“ (*The Sentiment of Rationality*)[1].

*

De-abia azi ne-am învrednicit să vizităm *Sibelius Museum*. Priveam pălăria și bastonul Maestrului expuse într-o vitrină (cu respectul pentru obiectele devenite istorice, dar, mi se pare, și cu oarecare umor), cînd încep să se audă primele măsuri din Simfonia a III-a. Căci muzeul este totodată o sală de concert. Din bogata discotecă, vizitatorii pot alege oricare operă a lui Sibelius. Ne așezăm în fotolii și ascultăm, reculeși.

Dar timpul trece, și sunt atîtea alte relicve și piese istorice de văzut. (Mă urmărea încă fotografia unui șef de orchestră, Yrjö Kilpinen, 1892–1959. Admirabilă figură. Imaginea exemplară a muzicantului de geniu. Dar nu știam nimic

despre el, nu-i auzisem niciodată numele.) În vîrful picioarelor, ne apropiem din nou de vitrine. Iată, aici, selecția din țigările favorite ale Maestrului (havane, trabuce olandeze...). Iată fotografia (la loc de cinste, Sibelius primind, la Yale University, titlul de Doctor Honoris Causa) și cărțile scrise despre el (sunt și volume și broșuri în maghiară, chineză, japoneză). În sfîrșit, vitrinele cu manuscrise, mai ales pagini din cele dintîi compoziții. F. le cercetează îndelung, cu delectare și totodată melancolic, aproape frustrat.

De-abia după ce ieșim din Muzeu încep să înțeleg. Ne așezăm pe o bancă, lîngă Catedrală. Ca mulți alții F. ar fi vrut să știe de ce n-a mai compus Sibelius în ultimii douăzeci de ani de viață. De ce n-a scris mult așteptata Simfonie a VIII-a? Bătrînețe? Învățase prea mult? Sau timiditate față de capodopera pe care o plăsmuise în gînd, dar pe care nu se încumeta s-o realizeze? Problema îl fascinează. A descifra originea și motivele sterilității unui artist de geniu i se pare tot atît de pasionant ca și hermeneutica creativității lui. Nici bătrînețea, nici oboseala nu sunt explicații plauzibile.

Îi mărturisesc că întrebarea mi-am pus-o și eu, încercînd să înțeleg sterilitatea lui Brâncuși în ultimii săi douăzeci și cinci de ani. Îi rezum ipotezele pe care le-am schițat (cf. *Fragments d'un Journal,* p. 532 ș. urm.), dar recunosc că, deocamdată, nu dispunem de nici un mijloc de a le verifica. Sunt de acord cu F. că dispariția creativității este un proces tot atît de misterios ca și cea dintîi epifanie a geniului creator. Dar cum am putea surprinde acest proces? În anumite cazuri (bunăoară, Brâncuși), artistul se amăgește pe sine, repetîndu-se; în altele, ajuns la o anumită vîrstă, nu mai produce nimic, dar păstrează o discreție aproape absolută în tot ce privește „laboratorul său interior“. Este cazul lui Sibelius. Știm destul de vag ce-și propusese să realizeze în Simfonia a VIII-a – dar nu știm nimic despre încercările zadarnice de a o compune, nici despre etapele pe care le-a parcurs pînă în pragul renunțării definitive.

---

[1] „Un cvartet de coarde beethovenian constă, de fapt, așa cum spunea cineva, în frecatul cozilor de cal pe mațe de pisică și în mare el poate fi descris ca atare; dar a ține seama de această descriere nu anulează defel aplicarea concomitentă a unei prezentări cu totul diferite.“

Turku, 29 august

După-amiază, plimbare cu vaporul. Golful, „portul“ (atît de minuscul, că l-ai fi luat drept un debarcader), pădurea de brazi, cabanele pentru *sauna,* hotelul. Ne plimbăm pe mal, printre stînci. Urmăresc mult timp jocul unui cățel cu un pește mort, descoperit în nisip lîngă o piatră. Amurgul de o neînțeleasă melancolie; boarea care coboară deasupra apelor. Superbe păduri de brazi și mesteceni.

Discuție cu Van B. despre religiile preistorice. Și acea tînără studentă, foarte blondă, care zîmbește de cîte ori o privim. Își pregătește teza de doctorat despre șamanismul siberian. Va pleca curînd în U.R.S.S., să cerceteze nu știu ce arhive... Dacă aș fi avut douăzeci de ani mai puțin, aș fi invidiat-o.

Turku, 30 august

Zi fără pereche de frumoasă. Asist la discuția generală, dar nu ascult întotdeauna. Era suficient să-mi îndrept privirile spre fereastră, ca să mă simt foarte departe de “metodologie“.

Aș vrea să știu mai mult despre literatura finlandeză contemporană – și despre noua orientare a școlii finlandeze de folclor, să aflu ce lucrează anumiți colegi (bunăoară, Maarti Haavio). Am stat prea puțin de vorbă cu Honko. Dintr-un anumit punct de vedere, savanții finlandezi sunt cel mai bine pregătiți ca să realizeze ceea ce mi se pare mie că va fi „misiunea“ viitoarei generații de istorici ai religiilor, și anume valorizarea materialelor etnografice și folclorice în perspectiva universală a Istoriei Religiilor. Dispun de uriașe arhive folcloristice, au la îndemînă, chiar pe teritoriul lor, o populație arhaică (laponii), cunosc, în afară de limbile de circulație, rusa, și pot învăța ușor maghiara și alte limbi fino-ugriene. Au chiar cîțiva predecesori; în primul rînd, pe Uno Harva...

Seara, dineu de gală într-un superb restaurant, în pădure.

Helsinki, 31 august

Am plecat la 12,30, cu Anne și Hans Penner. Vagonul nostru era plin de studenți. Curînd, descoperim un aspect mai

puțin cunoscut al acestui splendid tineret finlandez. Aproape fiecare dintre studenți a golit două, trei sticle de bere. Au devenit veseli, gălăgioși; dar parcă era o veselie tristă, mohorîtă.

Descindem la Seurahuones Hotel, clădit, ni se spune, în 1917. Deși a fost renovat, nu-și poate ascunde vîrsta. Îmi închipui că așa arătau hotelurile din St. Petersburg înainte de Revoluție.

Ne plimbăm prin oraș pînă ajungem în port. Privim cum se desprinde de chei vaporul care face cursa Helsinki-Leningrad. Seara, în barul hotelului, nu întîlnim decît oameni în vîrstă, sau îmbătrîniți înainte de vreme. Și mă surprinde urîțenia lor; parcă n-ar fi din același neam cu tinerii de astăzi.

Helsinki, 1 septembrie

Ploaie, negură, frig. Prima zi de ploaie de cînd am sosit în Finlanda. Petrec, cu Hans Penner, mai mult de un ceas în librăria Akademska, desigur cea mai vastă librărie din Europa, unde poți cumpăra cărți publicate în zece-douăsprezece țări. (Ce admirabil subiect de eseu! Îmi închipui ce-ar fi scris Ortega...)

Seara, împreună cu soții Penner și Rantanen (de la *USA Cultural Service),* cinăm în splendidul restaurant Linnunrata Ravintoh, într-o suburbie a capitalei, clădită de vreo zece-doisprezece ani. Restaurantul de lux se află la etajul 12, iar la etajul superior este *cofetăria* studențească, plină de *hippies.* (Scandalul pe care l-a provocat unul din ei, care greșise etajul!...)

Luăm cafeaua la Rantanen. Soția e artistă și a debutat în *La Cantatrice chauve.* Detalii pitorești de la premieră (acum mulți ani). Nu putea crede că l-am cunoscut pe Eugen Ionescu în 1933. Pentru o tînără ca ea, anul 1933 aparține oarecum preistoriei – iar Ionescu reprezintă prin excelență avangarda...

Helsinki, 2 septembrie

Duminică. Mohorît, ploaie. De dimineață vizităm Temppelcankio, acea spectaculară catedrală clădită într-o imensă stîncă. Lumina care se revarsă prin geamurile groase, cu atîta măiestrie fixate între pereții de piatră.

Apoi, la biserica rusească. Asistăm la sfîrșitul slujbei. (Ar trebui să descriu măcar cîteva din acele blînde, melancolice figuri...)

Paris, 4 septembrie

Am sosit alaltăieri și ne-a întîmpinat Sibylle la Bourget. Arată odihnită, întinerită, arsă de soare, așa cum o reîntîlnim întotdeauna cînd se întoarce din vacanță.

Început de toamnă pariziană, parcă mai frumoasă ca niciodată. Am rămas toată ziua acasă, punînd la punct și transcriind însemnările din Finlanda.

Paris, 5 septembrie

Superb; dar numai în englezește poți spune totul în două cuvinte: *Glorious day*.

Jean Varenne vine la noi pentru interviul pe care-l făgăduisem revistei: *Question de...* Dar vine cu magnetofonul și asta a fost de-ajuns ca să mă paralizeze. Răspundeam la întrebările pe care mi le punea fără nici o spontaneitate, repetînd banalități... Ar fi putut fi, totuși, un dialog interesant – căci amîndoi avem o formație de indianiști, am petrecut mulți ani în India și ne pasionează anumite probleme ale istoriei religiilor (în primul rînd, importanța ritualului).

6 septembrie

Interesul pentru spiritualitatea asiatică a căpătat proporțiile și intensitatea unei mode. Ca orice modă, nu durează mult. Dar pasiunea pentru valorile orientale revine după un interval mai mult sau mai puțin lung. Firește, fiecare generație descoperă altceva în acest fascinant și inepuizabil „Orient“. Mai mult: conduita proaspeților convertiți este atît de diferită de cea a înaintașilor încît anevoie i-ai putea considera adepții aceleași „revelații“ (simplist, dar corect, rezumată în dictonul: *ex Oriente lux*). Ce deosebire, bunăoară, între „vedantiștii“

anglo-americani din anii 1920-1930 – blînzi, clorotici, asexuați – și tinerii americani de azi, proclamîndu-se discipoli ai feluritelor școli Zen sau Yoga, dar practicînd, cei mai mulți dintre ei, o continuă, monotonă orgie, amestec aberant de alcool, sex și stupefiante...

Evident, anevoie se poate rezista „Spiritului timpului“, faimosului *Zeitgeist*. Și trăim, precum se știe, cea mai radicală revoluție a moravurilor și eticii sexuale pe care a cunoscut-o Istoria. „Libertatea“, sau „eliberarea“ spirituală, cucerită prin tehnicile Yoga și meditațiile Zen, a sfîrșit prin a fi confundată cu libertatea și licența sexuală.

Fenomenul este, de altfel, destul de frecvent. Dar e semnificativ că, în zilele noastre, libertinajul se justifică în numele „spiritualității“.

14 septembrie

Am notat în Agendă vizita familiei Kitagawa (6– 9 sept.; hotelul l-a găsit Cioran), toate întîlnirile cu prietenii, colegii francezi și scriitorii români, serile petrecute cu Sibylle și chiar restaurantele unde am cinat. Astă seară vom cina la Cioran. Astfel voi putea reconstitui mai tîrziu săptămînile petrecute la Paris.

Restul, adică ce mi se pare mai important (note de lectură, observații, anumite discuții), însemn pe foi separate. Asta îmi îngăduie să scriu unde apuc.

*

Extraordinara vogă a ocultismului în lumea anglo-americană nu se limitează la succesele de librărie ale publicațiilor (cele mai multe de un nivel lamentabil) despre astrologie, alchimie, Yoga, parapsihologie. Apar și lucrări onorabile, unele chiar excelente, despre vrăjitorie și științele hermetice. Iar parapsihologia cunoaște o nouă perioadă de înflorire. Mi se spune că *trebuie* să citesc *The roots of coincidence* a lui Arthur Koestler, și mai ales *Psychic discoveries beyond the Iron Curtain* de Ostrander și Schroeder. Despre bătrîna rusoaică Nelya Mikhailova și tînărul israelian Uri Geller mi-a vorbit întîi unul din colegii mei («om de știință, dar lipsit de prejudecățile scientismului», cum îi place să se definească). Sunt, îmi spune, poate cei mai extraordinari parapsihologi din zilele noastre. Amîndoi pot mișca mici obiecte de la scurte distanțe – numai prin concentrare mentală. Dar Geller a dovedit, la Standford Research Institute, și însușiri telepatice. Șansele erau, îmi spune „omul de știință", una la un trilion.

Înțeleg de ce e atît de interesat de asemenea performanțe. Nu numai pentru că au fost controlate științific. Dar mai ales pentru că „spiritul" se dovedește a fi o „energie" care poate acționa direct asupra materiei. Deci tehnicile spirituale dobîndesc prestigiul operațiilor fizico-chimice și sunt susceptibile de a fi luate în serios de savanți. Într-un cuvînt, colegul meu speră că succesul experiențelor parapsihologice ar putea contribui la integrarea celor două universuri: al lumii spațio-temporale și al interiorității.

Dar nu e greu de ghicit cum vor interpreta această integrare cei care nu sunt lipsiți de prejudecățile scientismului...

15 septembrie

Vine să mă vadă Sergiu Al-George. Știam atîtea despre el de la Dinu Noica, de la Poghirc, de la Arion Roșu. Îmi scrisese de cîteva ori – iar de la Calcutta îmi trimisese o lungă scrisoare, căci nu se mai temea de cenzură. Mă cucerește de la început cu „prezența" lui: deschis, sincer, fără rezerve, nici inhibiții. Stăm de vorbă de la 4,00 la 7,00. Îl voi vedea din nou poimîine.

Ce-aș putea nota mai întîi? Știam de la Dinu, și din scrisorile lui, cît de mult mă admiră și cît de bine cunoaște întreaga mea activitate. Știam că socotește *Forêt interdite* opera mea cea mai importantă și cel mai bun roman românesc. Pentru că a citit traducerea franceză, prin 1955–1956, a fost condamnat și a făcut cinci ani și jumătate de închisoare. De altfel, pentru aceleași motive au fost condamnați Vladimir Streinu (care avusese cartea de la Șerban Cioculescu, dar acesta n-a pățit nimic) și Nicu Steinhardt și Dinu Pillat. Toți au fost inculpați în procesul lui Dinu Noica. (Nu mai însemn alte amănunte asupra acestui proces, care va rămîne în istoria culturii românești moderne ca un foarte trist și întunecat capitol. Îmi închipui că măcar unii din cei condamnați și-au scris amintirile – și că aceste documente vor reuși să fie salvate.) Îmi mărturisește, cu mîhnire, că atît el cît și Steinhardt și Dinu Pillat au suferit aflînd că nici eu, nici Cioran n-am publicat în presa străină un singur articol asupra acestui proces monstruos, în care, de fapt, ei fuseseră implicați și condamnați pentru simplul fapt de a ne fi citit cărțile. Îi explic de ce: fiind considerați „fasciști", protestele noastre, al lui Cioran și al meu, i-ar fi deservit: ar fi fost interpretate ca o confirmare indirectă a „reacționarismului" lor.

Foarte impresionat de Maitreyi. A întîlnit-o la Calcutta, în toamna 1972. Atunci, M. cunoștea deja romanul. I s-a plîns că nu i-am răspuns la scrisorile din 1950 (?). Aflu acest amănunt: Veronica Porumbacu (acea stalinistă care-i spusese lui M. că sunt „mort" pentru ei, pentru că sunt „nazist") a tradus ultima carte de poeme și vrea să le publice în *Secolul XX,* prefațîndu-le cu fragmente din romanul meu și comentîndu-le. Îmi sugerează să-i scriu lui Dan Hăulică, protestînd.

Speranța lor: destinderea între U.R.S.S. și S.U.A. Intervalele de destindere se traduc printr-o „liberalizare", care, oricît ar fi ea de modestă, este totuși importantă. Crede că interviul lui A. Păunescu m-a servit, și i-a servit și pe ei: dacă n-ar fi decît faptul că s-a vorbit despre *Noaptea de Sînziene,* pentru care, cu 12 ani în urmă, intraseră ei în închisoare.

Ar fi vrut să fotografieze Strada Mântuleasă și să-mi aducă fotografiile, dar n-a mai găsit la București, în septembrie, pelicule Leica.

De ce nu apare traducerea românească a cărțuliei *Aspects du Mythe?* Pentru că nimeni nu îndrăznește să-și ia răspunderea și să trimită manuscrisul la tipografie. Acum vreo doi-trei ani, a fost „problema" citatului din Norman Cohn (în care comunismul și nazismul erau numărate printre mesianismele moderne). „Problema“ s-a rezolvat demult; Sorin, la sugestia mea, le-a spus să elimine citatul. Și totuși, cartea zace într-un sertar, nu se știe unde. În toamna trecută, în preajma plecării spre India, Al-George a fost rugat să revadă traducerea *de urgență*. Cartea trebuia să apară *imediat*, și Virgil Cândea avea „misiunea“ să mă întîlnească la Paris, să mă „convingă“. În legătură cu ce? Nu-mi dau seama. L-am văzut pe Cândea și mi-a plăcut. Dar e probabil că „misiunea“ lui a eșuat – pentru că o dată întors la București, n-a mai fost vorba de apariția *Mitului*.

17 septembrie

Îl văd din nou pe Al-George. Vine pe furtună, la 4,15, și seara luăm masa, împreună cu Christinel, la „Carlos“.

Îi pun o seamă de întrebări precise, în legătură cu felurite probleme (Ce mai face cutare? Cum s-a comportat X sau Y în închisoare? etc.). Inutil să însemn informațiile pe care mi le dă. Discutăm „Indian things“. Admirabile intuiții și o adîncă înțelegere a gîndirii indiene. Amănunte senzaționale în legătură cu încercările lui, repetate, de a identifica pe Zerlendi și a descoperi urmele doctorului Honigberger la Brașov (unde, de fapt, a izbutit să găsească pe unul din descendenți, care i-a arătat cîteva scrisori inedite ale doctorului).

Pasiunea cu care sunt căutate și citite cărțile mele. Un doctor a transcris cu mîna *Le Yoga*...

Omul care m-a urmărit și m-a persecutat prin 1946–1955: un oarecare (n.b., imposibil să-mi amintesc numele). Era informat de tot ce făceam la Paris, de toate încercările mele disperate de a nu muri de foame. Bunăoară, știa de cererea la *Recherche Scientifique*, în 1947, și cunoștea scrisoarea pe care am adresat-o directorului după ce fusesem respins. Scrisoarea a ajuns desigur în țară: se amuzau de „argumentația“ mea pe lîngă directorul Centrului că, deși redactasem *Yoga* în engleză, o publicasem în franțuzește...

Septembrie

Cu prilejul morții lui Allende, manifestație la Milano. Cîțiva manifestanți zăresc un turist englez ridicînd brațul drept în aer – salut fascist! – și-l atacă. Omul e bătut, rănit, călcat în picioare și ar fi fost desigur omorît dacă, în ultimul moment, nu l-ar fi scăpat carabinierii. E transportat de urgență la spital. În ambulanță, sanitarul se miră de inconștiența lui, să schițeze salutul fascist la o manifestație comunistă.

– Dar nu era salut fascist, răspunde turistul. Ridicasem brațul ca să fac semn unui taxi!

Mă tot întreb: cu ce „seamănă“ întîmplarea aceasta, din ce univers imaginar descinde: Charlie Chaplin, Eugene Ionesco, cîmpurile de concentrare?

*

Chicago, 6 octombrie

Am ajuns ieri după-amiază după o scurtă escală la Montreal. Început de toamnă caldă; regăsim cerul senin de la Paris.

Răsfoiesc însemnările din agenda din ultimele două săptămîni. E de necrezut cît de mulți oameni am putut vedea!

Pregătesc lista serviciului de presă pentru *Fragments d'un Journal*, care va apărea zilele acestea. Am adăugat numele și adresele a vreo cincisprezece scriitori și critici din România. Sunt curios să aflu cîți dintre ei le vor primi...

13 octombrie

Cel puțin două dintre paradoxurile lui Zenon au fost descoperite de logicienii și sofiștii chinezi. Iată faimoasa aporie a lui „Achile și broasca țestoasă“:

„Dacă un băț lung de un picior este tăiat zilnic în jumătate, tot va mai rămîne ceva de tăiat după zece mii de generații“.

Și iată paralela chineză la aporia mișcării în spațiu (săgeata zboară și în același timp stă pe loc):

„Sunt momente cînd o săgeată care zboară nu este nici în mișcare și nici imobilă“.

Citez aceste două exemple dintr-o listă de „paradoxuri“ discutate, scrie Joseph Needham, pe la 320 a. chr. (*Science and Civilization in China*, II, pp. 190 ş. urm.).

Cînd lucra la primul volum din *Griechische Denker* (apărut în fascicule începînd din 1893), Theodor Gomperz nu cunoştea decît aporia lui „Achile şi broasca ţestoasă“ în versiunea citată de Chuang-Tze (*Sacred Books of the East*, vol. XI, p. 230). O aminteşte într-o notă, cu acest comentariu: „L'esprit subtil des Chinois fournit de curieux pendants à ce que l'on appelle les sophismes des Eristiques, et en particulier à l'Achille et la tortue de Zenon“[1] (*Les penseurs de la Grèce*, vol. I, p. 237, n.I). Atît. Dar e probabil că această referinţă sumară l-a îndemnat pe Guthrie să citească splendida operă a lui Needham. Astfel a descoperit versiunea chineză a zborului săgeţii, paradox pe care Guthrie îl socoteşte, pe bună dreptate, mai profund şi mai original decît exemplul grec (*A History of Greek Philosophy*, vol. II, p. 101).

Dar aş vrea să ştiu dacă cineva a cercetat, cu de-amănuntul şi în chip comparativ, presupoziţiile şi consecinţele acestor aporii în cele două civilizaţii... Cum de s-a ajuns la formule aproape identice? Şi de ce versiunea chineză a paradoxului săgeţii care zboară şi totuşi stă pe loc deschide o problematică necunoscută gîndirii greceşti?

14 octombrie

Astăzi am scris nouă scrisori, unele de cîteva pagini. Nu îndrăznesc să fac socoteala celor pe care le mai am de scris...

17 octombrie

Joint-Seminar cu Paul Ricoeur, despre hermeneutică în filozofia şi în istoria religiilor. Ricoeur face o excelentă expunere istorică, de la Aristot la Kant.

---

[1] Spiritul subtil al chinezilor a furnizat pandante curioase la ceea ce se numeşte sofismele eristicilor, mai cu seamă lui Achile şi broaştei ţestoase a lui Zenon.

19 octombrie

Vine să mă vadă Aurel Martin, Directorul Editurii Minerva. Îmi cere să pregătesc planul unei ediţii româneşti a *Operelor complete*. Evident, îmi spune, nu e vorba de o realizare imediată a acestui „proiect grandios“. (Sunt, de altfel, vreo patru mii de pagini de tradus din franceză şi engleză.) Dar e bine (şi sunt cu totul de acord cu el) ca autorul însuşi să precizeze, încă din timpul vieţii, criteriile după care vor trebui grupate diversele sale scrieri.

Discutînd această problemă, aveam impresia că nu e vorba de mine, ci de *altcineva:* acel autor care va intra, în douăzeci-treizeci de ani, în istoria culturii şi a literaturii române... Dar cine ar putea ghici, de pe acum, în ce măsură producţia mea, ca şi a altora, va mai fi *actuală* în pragul anului 2000?...

23 octombrie

Prima conferinţă publică despre *Istoria religioasă a civilizaţiilor agricole*. Sunt din nou surprins de *pasiunea* cu care analizez şi discut această revoluţie – descoperirea agriculturii – începută acum vreo cincisprezece mii de ani şi ale cărei consecinţe le suportăm şi în ziua de astăzi. *Totul* a devenit posibil din momentul în care omul a ales o existenţă sedentară în locul nomadismului pe care-l practica de două milioane de ani.

octombrie

În discuţia de aseară, X a revenit, ca de obicei, asupra problemei lui favorite: „viitorul religiei“ (mai precis: viitorul creştinismului). Spune: societatea industrială a anulat vechile sisteme tradiţionale (familia patriarhală, religia ca „instituţie totală“, etc.). Şi procesul de desacralizare nu mai poate fi oprit...

E adevărat, îi răspund. Cam tot aşa se întîmpla şi cu evreii, de cîte ori „istoria“ le îngăduia o scurtă perioadă de linişte şi prosperitate: uitau de Yahve şi celebrau zeităţile fertilităţii de tipul Baal şi Ashtarte. Dar se întorceau la Yahve cînd teroarea istoriei devenea intolerabilă. Deocamdată, noua societate industrială profită din plin de opulența pe care i-o dăruiesc progresele tehnologiei. Asistăm, am putea spune, la triumful unor Baal și Ashtarte desacralizați. Dar progresul tehnologiei moderne impune anumite structuri politice, care conduc inevitabil la o nouă teroare a istoriei. În ceea ce mă privește, nu mă pot îndoi că o asemenea teroare va da naștere la noi, și importante, creații religioase.

Evident, există și posibilitatea războaielor nucleare, dar și în acest caz ne aflăm tot într-un orizont religios: 1) sau omenirea e redusă la cîteva zeci sau sute de mii de supraviețuitori practicînd o tehnologie elementară (și atunci se verifică doctrina ciclurilor cosmice); 2) sau specia *homo sapiens* dispare în totalitatea ei (și atunci se verifică avertismentul biblic: fructul arborelui cunoașterii aduce după sine *moartea* – nu numai a individului, așa cum a fost interpretat textul pînă acum ci, în cele din urmă, *moartea speciei*).

1 noiembrie

Între 12,00 și 5,00, întîlnesc studenții în biroul meu de la Meadville. Jumătate de ceas cu fiecare din ei. Pe cei nou-veniți îi invit să-mi vorbească despre studiile făcute și profesorii cu care au lucrat, și, mai ales, de interesul lor *personal* în Istoria Religiilor și de „aria de specializare" pe care și-au ales-o. Îi întreb, de asemenea, ce limbi orientale vor să învețe. Dar încă n-am îndrăznit pînă acum să le spun că Giuseppe Tucci nu admitea nici un student hotărît să pregătească teza de doctorat despre buddhism, dacă nu-i făgăduia să învețe cele cinci limbi indispensabile: sanscrita, pali, tibetana, chineza și japoneza...).

9 noiembrie

Ieri la 8,00 seara, la Palmer House, în enorma sală *Red Lacquer,* am ținut conferința „Mythologies of Death". Peste 2 000 de persoane – așezați pe unde puteau, chiar pe podiumul de unde vorbeam, în spatele meu, și, în sală, pe jos, oriunde se nimerea. N-am mai cunoscut o asenenea afluență de la conferințele *Criterionului,* în Bucureștiul anilor 1933–1935. Aplauze la început, după ce m-a prezentat Chuck Long, aplauze puternice, cîteva minute, la sfîrșit.

Acum un an, cînd Chuck Long a fost numit Președinte al Asociației profesionale „American Academy of Religion", m-a rugat să accept invitația de a ține conferința de deschidere, la congresul din noiembrie 1973. De fapt, făgăduise Comitelului Academiei că „mă va aduce". Nu l-am putut refuza – cu atît mai mult cu cît e ultimul an al lui Chuck la Universitatea din Chicago.

De mult tot speram să mă pot apuca de redactarea cărțuliei *Mythologies de la Mort.* Foarte probabil, nu voi mai avea timp s-o scriu. Măcar să existe acest text, oricît de imperfect. (Precizez că textul conferinței nu atinge decît o parte din cuprinsul cărții. Cîteva capitole, descriptive – despre geografiile funerare, etc. – au fost, evident, ignorate.)

Mă gîndeam, ascultînd aplauzele finale: ce-ar fi să am, în noaptea asta, un atac cardiac fatal? Cum s-a întîmplat cu Tillich... Dar el își încheiase opera, în timp ce eu mai am de lucru cel puțin cinci, șase ani.

10 noiembrie

Întîlnire la Palmer House cu T.A. Și-a lăsat barbă, aproape argintie, și-l recunosc cu greu. Îmi spune că Alma l-a părăsit definitiv. (Astă vară, în iunie, încă spera să se împace.) Adevăratul motiv, după T.: faptul, că Dumnezeu joacă un rol atît de important în viața lui. (În iunie, îmi spunea că la separare a contribuit și adeziunea Almei la Women Liberation Movement.)

11 noiembrie

Încă un record: zece scrisori! Ieri au venit să mă vadă Mac Riketts și Doeing. (Amîndoi au luat parte la Congresul asociației American Academy of Religion.) Și unul și altul au învățat românește ca să poată cunoaște „începuturile“ mele. Doeing a fost de două ori la București și, la Biblioteca Academiei Române, a consultat revistele și ziarele la care am colaborat între 1925–1939, a copiat și rezumat sute de articole. Nu-mi aduc aminte dacă am însemnat în *Jurnal* ce mi-a povestit în legătură cu experiențele lui bucureștene (bunăoară „observatorul“ care se așeza întotdeauna lîngă el, în sala de lectură a Bibliotecii Academiei; „observatorii“ din holul hotelului etc.). I-am citit teza de doctorat; interesantă, în ceea ce mă privește, și pentru marele număr de texte pe care le citează.

13 noiembrie

A treia conferință publică din seria *Istoria religioasă a civilizațiilor agricole*. Consacrată enigmaticelor culturi megalitice. Va trebui să găsesc timp (dar cînd?) ca să redactez lungul studiu „Megaliths and History of Religions“ pentru revista noastră. În ultimii douăzeci de ani am adunat un material imens și am ținut chiar un seminar. Și totuși, au rămas atîtea lucruri pe care încă nu sunt sigur că le înțeleg corect...

28 noiembrie

Matei Călinescu a ținut o admirabilă conferință despre conceptul de modernitate. Deosebirea esențială între criticii literari din Europa Orientală și cei din Occident și S.U.A.: informația acestora din urmă se limitează de obicei la bibliografia accesibilă în două, cel mult trei, limbi; cei din România sau Polonia și Ungaria stăpînesc cel puțin patru limbi occidentale și, în afară de limba lor, cunosc și rusa.

Dar ce folos! Cea mai mediocră monografie publicată într-una din „limbile de circulație“ este citită în trei continente și recenzată în toate revistele de specialitate. În timp ce o carte, chiar genială, tipărită într-o limbă din Europa orientală, așteaptă uneori douăzeci-treizeci de ani pînă ce este descoperită...

Fără dată/noiembrie/

Theodore L. și-a ales ca teză de doctorat semnificația religioasă a artelor în Japonia. Îmi aduce capitolul despre „ceremonia ceaiului“ *(chado)*. Într-un seminar de acum cîțiva ani, arătasem în ce sens poate contribui Istoria Religiilor la înțelegerea creațiilor artistice, mai ales în civilizațiile arhaice și orientale. Citind astăzi studiul despre *chado,* îmi aminteam de acel an îndepărtat, 1922, cînd am descoperit *Cartea ceaiului* de Okakura Kakuzo. Parcă mi s-ar fi revelat o altă lume de valori, lume pînă atunci nebănuită. *Cartea ceaiului* rămîne și astăzi o excelentă introducere în spiritualitatea sino-japoneză. Dar, așa cum arată Theodore L., analiza poate fi dusă mult mai departe.

Mai întîi, cîteva observații preliminare. În cartea lui, *Zen in Japanese Art,* Hasumi, scria că, în Japonia, arta reprezintă drumul către Absolut. Dar mulți cercetători, chiar și japonezi, nu consideră ceremonia ceaiului drept „artă“ (*do* = „cale“, derivat din termenul chinez *tao*), ci văd în ea doar un „amuzament estetic“. Atitudinea aceasta mi se pare neîntemeiată. Ceremonia ceaiului, ca și celelalte „căi“ (*do*) – pictura, poezia, aranjamentul florilor, caligrafia, arta de a trage cu arcul etc. – constituie o tehnică spirituală, căci are ca scop obținerea „experienței nirvanice“ în viața de toate zilele. Este pasionant de urmărit procesul prin care asemenea îndeletniciri artistice au devenit tehnici spirituale. Tradiția japoneză autohtonă, pre-buddhistă (înainte de 550), considera Natura funciarmente „bună și frumoasă“; cu alte cuvinte, Natura participa și ea la sacralitate. Pentru shintoism nu exista ruptură între Cosmos, om și divinitate (manifestată în milioanele de *Kami*). A intervenit apoi influența sino-buddhistă, în primul rînd ideea fundamentală a *Mahayanei,* că întreaga realitate constituie într-un chip misterios „Corpul Legii“ (buddhiste), Dharmakaya. Asta însemna că, în cele din urmă, toți oamenii vor deveni Buddha: mai exact, vor lua cunoștință de faptul că sunt Buddha.

Kukay (774–835), fondatorul școlii Tendai, proclamă că tot ce e „frumos“ participă la esența lui Buddha. Așadar, arta și religia alcătuiesc una și aceeași realitate. Datorită lui Kukay, concepția tradițională japoneză despre „sacralitatea“ Naturii se adîncește; acum se afirmă că întreaga lume fenomenală participă la realitatea absolută, adică la esența lui Buddha. Astfel, Natura – care era numai „sacră“ – e considerată acum „soterică“. Într-adevăr, în timp ce arta buddhistă din Asia meridională și China se concentrează asupra imaginii lui Buddha, artiștii japonezi continuă tradiția shintoistă, reprezentînd aproape exclusiv aspecte ale Naturii.

În fond avem de-a face cu o nouă interpretare a buddhismului. „Iluminarea“ nirvanică e declarată superioară doctrinei buddhiste, superioară chiar lui Buddha. Dar „iluminarea“ e, am spune, de-mitologizată: ea nu proiectează pe cel care o dobîndește într-un alt nivel al realității. E vorba de altceva, în aparență mult mai simplu: înțelegerea lumii și a existenței umane e radical modificată prin experiența intuitivă a adevăratei esențe a lui Buddha. Iluminarea se obține spontan, fără efort. „Cultivarea spirituală nu poate fi cultivată.“ Îndeletnicirile artistice (dansul, ceremonia ceaiului) sunt creații spontane ale „realității nirvanice“. Viața, în aspectele ei cele mai vulgare și banale, poate deveni o Artă.

Rikyu descrie astfel ceremonia ceaiului:

„Esența ceremoniei ceaiului
Este pur și simplu a fierbe apa,
A face ceaiul,
Și a-l bea – nimic altceva!
Fii sigur că înțelegi asta.“

Cu alte cuvinte, tot ceea ce este natural și comun devine act soteric, în măsura în care e un act firesc, senin și fără scop. Omul participă astfel la diferite lumi – cosmică, estetică, religioasă – dar fără ruptură nici contradicție între ele.

„Estetica“ lui Rikyu poate fi rezumată în doi termeni, *sabi* și *wabi*. Amîndoi termenii nu se lasă traduși decît prin parafraze. Primul înseamnă „viguroasa frumusețe a ceea ce e bătrîn și zdravăn“. Iar *wabi* se referă la „frumusețea de la sine dobîndită a ceea ce este sărăcăcios“. Theodore L. citează un poem de Tlika, în care în locul splendorii magnifice a florilor de cireș (clișeul poeziei japoneze) e prezentată o frumusețe sumbră, rustică și simplă:

„As far as the eye can see,
There are neither cherry blossoms
Nor tinted maple leaves;
Nothing but the thatched hut on the coast
In the dusk of the autumn evening.[1] “

Pentru Rikyu, *sabi* și *wabi* fac posibilă experiența nirvanică. Cu alte cuvinte, condiția de Buddha se poate dobîndi oricînd și oriunde, chiar (s-ar putea spune: mai ales) într-o existență cu totul comună. Experiența nirvanică poate avea loc în simplitatea și banalitatea cotidiană: bunăoară, cu prilejul ceremoniei ceaiului. Ceea ce implică identitatea mesajului soteric al buddhismului cu operații de toate zilele, precum „a fierbe apa, a face ceaiul și a-l bea...“

Inutil să subliniez *actualitatea* acestei concepții, pasiunea cu care ar fi meditată și comentată dacă ar fi cunoscută în anumite cercuri americane și europene (măcar atît cît sunt cunoscute doctrina și tehnica Zen). Căci niciodată nu s-a pus cu atîta urgență problema: cum pot fi găsite semnificații transistorice într-o existență condamnată să se desfășoare exclusiv în imanentă și opacă banalitate. Semnificația spirituală, religioasă și deci „mesajul salvific“ al unei experiențe este camuflat în ordinea profană, în fluxul întîmplărilor cotidiene. Recunoașterea sensului trans-istoric echivalează cu o operație de decodare, cu descifrarea mesajului.

Evident, „sacrul“ este întotdeauna camuflat în realități sau acte „profane“. Orice experiență religioasă consistă, în fond, în „sfîșierea voalului“, adică în anularea camuflajului. Dar în zilele noastre această dialectică a sacrului se dovedește anevoie de realizat. Problema e imensă, și nu încerc s-o abordez în nota de față. Amintesc doar că majoritatea curentelor reli-

---

[1] „Cîtă vreme ochiul vede, /Nu există nici flori de cireș /Nici frunze colorate de arțar: Nimic... Doar coliba cu acoperiș de trestie de pe mal /În amurgul serii de toamnă.“

gioase contemporane insistă asupra necesității de a accepta Natura, Viața și Istoria așa cum ne sunt ele date, și, deci, de a căuta împlinirea (sau mîntuirea, sau libertatea, sau beatitudinea) în această lume. Este exact ce-și propune ceremonia ceaiului și toate celelalte arte japoneze...

19 decembrie

De ieri, ninge întruna. Troiene ca în iernile bucureștene. Și, ca de-obicei, amintiri: copilăria, mansarda din Strada Melodiei (ferestruicile erau uneori aproape în întregime acoperite cu zăpadă). Rezist cu greu ispitei de a reciti una din cărțile mele favorite „de iarnă" (bunăoară, *Gösta Berling* de Selma Lagerlöf, sau *Le problème des Centaures* a lui Georges Dumézil). Din fericire, pe seară reîncep durerile: acea măsea demult condamnată... Îmi reiau lucrul și curînd izbutesc să uit și durerile și melancolia amintirilor.

20 decembrie

De dimineață, la dentist pentru extracția măselei. Una din rădăcini pătrunsese în sinus și doctorul W. astupă perforația cu un fel de alice din materie plastică. Nu-mi ascunde însă că există primejdia de a pierde „alicea". De aceea, îmi spune, timp de o săptămînă nu trebuie să strănut sau să-mi suflu nasul. Cînd află că vom pleca în cîteva zile la Palm Beach, îmi comunică mai multe nume de dentiști cu telefoanele respective. „La cel dintîi semn" (dar nu înțeleg prea bine *ce fel* de semn), va trebui să telefonez, precizînd că vin din partea lui, și să menționez perforarea sinusului...

Asta se întîmplă tocmai acum, în ajunul plecării. Prima noastră *vacanță* de Crăciun în cincisprezece ani!

Palm Beach, 24 decembrie

Am sosit ieri după-amiază. Mihai Marinescu ne-a găsit un mic apartament de două camere, surprinzător de ieftin, la *Ocean View*. În sfîrșit, după atîția ani, ne-am învrednicit și noi să vizităm Florida. Uluiți – îndată ce-am coborît din avion. Timp de primăvară: arbuști în floare, paseri necunoscute; și cîțiva fluturi portocalii, zburînd leneș pe deasupra camionului încărcat cu sticle de Coca-Cola. Ne-am lăsat bagajele, și am ieșit să ne plimbăm pe bulevardul din fața oceanului, la vreo sută de metri de hotelul nostru.

Azi dimineață, lungă plimbare prin orășel. E atît de frumos și de „elegant", încît pare aproape artificial; ca un decor de film californian din 1930. Deși e cald și aproape că nu se simte briza marină, îmi păstrez bascul pe cap, nu cumva să strănut...

După-amiază, Marineștii ne duc cu mașina la sera de unde își cumpără orhideele, la vreo cincisprezece-douăzeci de kilometri. Pe o tufă de *pointsetia* descopăr zeci de himenoptere necunoscute: viespi mari cu aripi albastre, altele mărunte, tot albastre; altele, de diferite culori, semănînd a albine minuscule. Încerc să-mi închipui beatitudinile primilor entomologi explorînd Florida, așa cum era ea acum vreo sută cincizeci de ani. Primele lor articole, publicate în revistele științifice din Europa, pe care le rezumă și le citează Brehm în marea, inepuizabila lui monografie *Die Insekten...*

Palm Beach, 25 decembrie

Pur și simplu superb: 80° Farenheit. Ne plimbăm toată dimineața. Apoi, surpriza: restaurantele sunt închise pînă seara. În camera noastră de hotel, mîncăm nuci și mere.

Seara, invităm pe Marinești la restaurantul *La Marmite* Din mărturisirile lui Mihai M.: îi este rușine că are atîția bani; mai mulți ca „adevărații creatori". Încerc să-l conving că, în felul lui (inginer, constructor de avioane) este și el un „creator".

Palm Beach, 26 decembrie

La 9,00 dimineața ne deșteaptă lucrătorii: repară și vopsesc zidul, chiar în dreptul camerelor noastre. Ne refugiem repede pe plajă.

Descopăr, cu o bucurie de copil, că începînd de mîine, voi putea strănuta fără grijă.

Palm Beach, decembrie

Am căutat zadarnic la Biblioteca publică *Examen critique de l'histoire de la géographie du nouveau continent* (Paris, 1837) a lui Alexander von Humboldt. Citisem cartea la Lisabona, acum mai bine de treizeci de ani, și îmi aduceam vag aminte că, în volumul III, Humboldt discuta legenda unei „fontaine de jouvence", legendă pe care navigatorii spanioli ar fi auzit-o de la aborigenii din Cuba. (Foarte probabil, spaniolii n-au făcut altceva decît să redescopere vechiul mit al Paradisului terestru, pe care îl cunoșteau din copilărie). În 1512, Juan Ponce de Léon, descoperind insula Bimini din arhipelagul Bahamas, era convins că acolo se afla „La fontaine de jouvence". Nu mai știu datorită căror împrejurări Juan de Léon începe să se îndoiască. Dar este sigur că, acolo, în Bimini, aude vorbindu-se de un tărîm paradisiac, undeva către nord-vest, și, pornind în căutarea lui, descoperă peninsula Florida.

De altfel, nu este singura descoperire geografică făcută în căutarea Paradisului terestru și nici singurul teritoriu interpretat în termeni paradisiaci datorită clișeelor literare moștenite din Orient și antichitatea greacă. Îmi aduc aminte de fascinanta monografie a lui Leonardo Olschki, *Storia letteraria delle scoperte geografiche* (1937). Cît erau de „condiționați" navigatorii de propriile lor lecturi din adolescență și tinerețe, și de imaginile tradiționale ale beatitudinilor și frumusețile „Naturii"!... Celebrul exemplu, citat în toate manualele: Columb vorbește în termeni aproape extatici de cîntecele privighetorii – pasăre necunoscută în America...

*

Nu știu ce-aș putea însemna din impresiile, atît de contradictorii cu care m-am întors după o zi întreagă petrecută în Miami. Deprimanta banalitate a cartierelor „populare" (adică, locuite de „oamenii locului", care nu sunt săraci, dar nici milionari). Și apoi, pe nesimțite, ne trezim pe unul din acele poduri nesfîrșite de-a lungul oceanului, trecem alături de magnifice *Palaces*, zărim vile aproape ascunse în parcuri semănînd a grădini tropicale. Și acea continuă circulație de mașini de tot felul, în toate sensurile, pe toate șoselele...

Da, îmi spune M.M., aici, pe coasta occidentală a Floridei, din Miami și pînă la Jacksonsville, clima este, acum în toiul iernii, *aproape, aproape perfectă*. Zic „aproape", pentru că nu se compară cu clima din Golful Mexic, de cealaltă parte a peninsulei. Să veniți odată și să petreceți iarna în St. Petersburg. O să vă simțiți ca în rai. Dar ce păcat, orășelul este locuit aproape în întregime de oameni bătrîni; bogați, dar bătrîni, foarte bătrîni. St. Petersburg a ajuns celebru mai ales pentru asta: este orașul cu cea mai mare mortalitate din Statele Unite, și, probabil, din lumea întreagă. Statisticienii spun că coeficientul mortalității este aproape egal cu cel atins în timpul epidemiilor de gripă spaniolă... Interesant, nu? Mai ales că, în oraș, nu se observă nimic excepțional; dimpotrivă, unii spun că pe străzi n-au zărit niciodată un convoi funebru. Dar dacă te plimbi prin cimitire te frapează jerbele și buchetele de flori proaspete. Parcă te-ai afla într-o imensă florărie...

*

Recitesc paginile scrise în ultimele zile. Ar fi trebuit să însemn mai mult despre Miami (bunăoară, acel restaurant unde am dejunat invitați de M. și unde m-a frapat din nou faptul că, ori unde te-ai afla în S.U.A., ai impresia că ai intrat în același restaurant...).

Încerc, zadarnic, să-mi reamintesc capitolul din *Examen critique* al lui Alexander von Humboldt. Și din nou regretul de a nu fi fost înzestrat cu „memoria fotografică" a lui Berthold Laufer sau Paul Pelliot. (Deși am înțeles demult, de cel puțin treizeci de ani, că o asemenea însușire mi-ar fi schimbat radical viața. În tinerețe, n-aș fi putut rezista ispitei de a învăța toate limbile asiatice...)

Dar cît am admirat, și o admir și acum, „memoria fotografică“ a lui Paul Pelliot! Nu știu cîți dintre contemporani cunosc acest amănunt: după descoperirea acelor vreo douăzeci de mii de manuscrise în grotele din Tun-Houang, s-a hotărît ca tezaurul să fie împărțit între Franța, Anglia și China. Lui Pelliot i-a revenit onoarea de a cerceta cel dintîi documentele și a alege după voia inimii. Cum marele orientalist citise *tot* ce se cunoștea pînă atunci, tipărit sau manuscris, și nu numai în limba chineză, îi era de ajuns să-și arunce ochii pe primele rînduri ale unui document din Tun-Houang ca să știe dacă este sau nu cunoscut. Astfel că aproape toate textele importante se găsesc astăzi în bibliotecile pariziene...

*

Vizităm *Safari-Land*. Un imens parc, pe alocuri curățat de arbori, traversat de șoseaua pe care înaintează încet mașini cu toate ferestrele închise. Nici nu încerc să aflu cum a fost construit acest fragment de peisaj african. Atît de „natural“ încît aproape că nu te miră cei dintîi lei pe care-i zărești, tolăniți lîngă o stîncă, și nici girafele încercînd să smulgă ultimele frunze din vîrful unui arbore sfrijit, fără ramuri. Apoi, mai departe, grupul de zebre; iar, după o cotitură, balta caldă în care dormitează cîțiva hipopotami.

Încă nu știu ce să cred. Evident, *nu* este o grădină zoologică. Animalele traversează leneș șoseaua, se plimbă unde vor (în perimetrele care le sunt îngăduite). Într-un anumit sens – în comparație cu cuștile din grădinile zoologice – se bucură de „libertate“; dar sunt în „domiciliu forțat“. Poate că nu este chiar așa de rău. Mă gîndesc la acele zeci și sute de mii de condamnați din închisorile și lagărele țărilor din Est; cît ar fi fost de fericiți dacă li s-ar fi transferat pedeapsa în „domiciliu forțat“...

*

Cînd l-am cunoscut, la Londra, în 1940, Theodor Besterman lucra la o carte grandioasă: își propunea să prezinte, în patru volume, America de Nord așa cum arăta în secolul descoperirii, înainte de colonizare. Primul volum era consacrat faunei și florei, iar celelalte trei descriau diferitele triburi aborigene (instituții, religie, obiceiuri, arte etc.). Cucerit, curînd după aceea, de opera lui Voltaire (la început Th.B. își propusese s-o traducă în întregime în limba engleză!) și în special de editarea corespondenței complete – a abandonat proiectul. La Paris, prin 1947, mi-a dat să citesc manuscrisul primului volum. Cu cîtă încîntare l-aș reciti acum după ce am străbătut o bună parte a Floridei! Să descopăr cum arătau flora și fauna acum aproape cinci secole. Flora era, probabil, mai săracă; zecile de specii importante din insulele Pacificului (de exemplu bougainvilliea) din Australia (eucaliptul) din Europa (aproape toate florile de grădină, foarte mulți arbori).

Palm Beach, 2 ianuarie 1974

De dimineață, cer întunecat, ploaie.

Într-o scrisoare a lui Georges Dumézil, retransmisă de la Chicago, aflu de moartea lui Pére Jean de Menasce. Știam că de cîțiva ani nu mai putea vorbi; comunica prin sunete guturale și prin puținele cuvinte pe care izbutea să le scrie, cu un deget de la mîna stîngă, la mașină. (Cînd îl văzusem ultima oară, în 1970, avea brațul drept paralizat, umbla anevoie, dar vorbea fără dificultate).

M-am gîndit adesea la încercările prin care a trecut, de la primul atac de hemiplegie, în vara 1959, și care, probabil, s-a repetat de atunci de mai multe ori. Descendent al unei foarte bogate familii evreiești din Alexandria, fusese, în prima tinerețe, mi s-a spus, un *arbiter elegantiarum* dublat de un poet (a tradus, printre cei dintîi, pe T.S. Eliot). Apoi a învățat bine ebraica, a descoperit Kabbala și mistica creștină – și puțin timp după convertire s-a hotărît se să călugărească. Știu că și-a păstrat credința neștirbită pînă în ultima zi. Dar nimeni nu va afla vreodată cum a izbutit să și-o păstreze. Căci hemiplegia și tot ce a urmat *ar fi putut* semnifica, pentru un altul, mînia lui Yahve, cel din Vechiul Testament, adevăratul și singurul Dumnezeu...

Chicago, ianuarie

Cînd răscolesc mormanele de dosare în care s-au adunat note, scrisori, planurile lecțiilor și tot felul de însemnări din primii zece ani petrecuți în Chicago, am impresia că fac săpături în propria mea „istorie". Dar mă silesc să rezist, să *nu* reactualizez experiențele, emoțiile, speranțele de atunci.

Sunt lucruri grave, la care un misterios instinct ne interzice să ne gîndim. Bunăoară, acest detaliu în aparență trivial: în S.U.A. se aruncă, zilnic, *un miliard* de butelii de sticlă sau din material plastic. O parte din ele ajung, în cele din urmă, în oceane, și contribuie la „îmbolnăvirea" lor. (Un Congres Internațional de acum cîțiva ani era închinat „Mediteranei, mare bolnavă"). Cealaltă parte e zvîrlită pe unde se nimerește: pe maidane, în văi, în șanțuri, în lacuri. Dar ce se va întîmpla în zece, în douăzeci de ani? Acele mii de miliarde de butelii, la care se vor adăuga milioanele de cutii de tot felul, incinerate zilnic laolaltă cu miile de tone de hîrtie tipărită?

*

...În dimineața aceea m-am trezit cu această întrebare:

– La douăzeci și unu de ani am pornit spre Orient, la treizeci și trei de ani am plecat în Occident, la patruzeci și nouă de ani m-am îndreptat spre Extremul Occident... Și acum, *cînd* și *unde?*... Ghici ghicitoarea mea!

3 februarie

Mi se spune că în ultimii ani vreo două sute de medici români au cerut azil politic și au emigrat în S.U.A. Majoritatea au profitat de faptul că obținuseră pașaportul ca să participe la vreun congres în străinătate – și nu s-au mai întors. Fenomenul este, de altfel, general; rămîn oameni din toate categoriile sociale, de la muncitori și sportivi, la muzicanți, arhitecți, scriitori, savanți. Evident, dacă ar fi siguri că pot obține pașaport de cîte ori sunt invitați la congrese internaționale, sau, pentru cei tineri, de cîte ori primesc burse de studii în străinătate – numărul lor ar fi mult mai redus (mă refer mai ales la medici, la oameni de știință, la istorici și filologi).

Dar nu pentru a evoca aceste lucruri arhicunoscute scriu rîndurile de față. Am aflat, întîmplător, că în Chicago se găsesc și vreo douăzeci de medici, emigrați în ultimii cinci-șase ani. Nu i-a întîlnit nimeni pe la bisericile românești; n-au încercat să cunoască alți compatrioți, veniți în America acum zece sau douăzeci de ani. Își văd fiecare de treabă, în spitalele sau institutele în care au reușit să-și găsească un rost. Ca și ceilalți cetățeni ai Statelor Unite, idealul lor este: o mașină model recent și un apartament într-un imobil luxos, dacă se poate cu piscină.

Refugiații pe care i-am cunoscut la Paris între 1945 și 1956, oricare le-ar fi fost vîrsta sau meseria, aveau toți același „ideal": fugiseră din țară ca să informeze „lumea liberă" de ce se întîmplă în România și să lupte pentru redobîndirea libertății. Foarte puțini dintre refugiații din ultimii ani mai cred că „informarea opiniei publice internaționale" și „lupta pentru independența țării" ar putea avea rezultate concrete. În marea lor majoritate, cei care nu cred în miracole nu mai speră nimic. „Idealul" lor e mult mai modest: fericiți că au avut norocul să ajungă într-o țară liberă, se mulțumesc să-i împrumute „idealurile": mașină, apartament și toate celelalte.

5 februarie

Recitind paginile scrise alaltăieri, mi-e teamă că am fost prea sever. Izolarea medicilor din Chicago, ca și a tuturor celorlalți intelectuali, de comunitățile românești – oriunde s-ar afla ele, în Europa sau S.U.A. – este probabil consecința „activității politico-sociale" care le-a fost impusă în țară: aceste lungi, extenuante ședințe, inevitabilele discursuri și clișee, îndelung aplaudate etc.etc. Le vor trebui mulți ani ca să poată suporta din nou adunările de români, organizațiile și comitetele lor și toate „activitățile sociale“ pe care le implică...

13 februarie

Oral examination a studentei noastre Sandy Siser, care pregătește o teză despre „Revivalism in America“. Subiectul mi se pare fascinant și, într-un anumit sens, exemplar pentru tînăra generație de cercetători. Sandy Siser analizează fenomenul „revivalismului“ american nu în perspectiva istoriei (sau sociologiei) protestantismului, ci în aceea a istoriei religiilor. Cîte descoperiri se pot face într-un domeniu aproape exhaustiv explorat de istorici și sociologi dacă se aplică un nou demers. Cît de clar apare structura scenariilor inițiatice – aceleași de multe mii de ani și atestate aproape în toată lumea – în experiențele religioase ale atîtor predicatori și vizionari aparținînd diferitelor secte ale Reformei!

De cîțiva ani îmi tot spun – și spun colegilor și studenților mei – că adevărata *Istorie universală* a religiilor va deveni posibilă numai după ce acea masă considerabilă de documente de care dispun, pe de o parte, etnologii și folcloriștii, iar pe de altă parte istoricii diverselor confesiuni și secte creștine, va fi interpretată de istoricii religiilor și integrată în sistemele de referință cu care lucrează aceștia din urmă.

14 februarie

Aseară am cinat cu Charles și Alice Long la Quadrangle Club. Mă împac anevoie cu gîndul că „Chuck“ va părăsi la vară Universitatea din Chicago. (A acceptat de curînd catedra de Istoria Religiilor la Chapel Hill, North Carolina). Argumentul lui: se află aici de aproape treizeci de ani. A fost elevul lui Joachim Wach; era instructor cînd am venit eu și după ce și-a luat doctoratul a devenit *Associate Professor* și *Dean of Students;* apoi a fost numit profesor titular. Simte nevoia să cunoască și alte medii universitare, deși e convins că cel mai bun departament de Istoria Religiilor se află aici, la Chicago.

Îi dau dreptate – dar îmi pare rău! Ne-am împrietenit încă din primul an. Cunoaște și înțelege ca puțini alții concepțiile mele despre Istoria Religiilor. Este un excelent profesor, deși publică prea puțin (ca mulți savanți americani, suferă de obsesia „perfecționismului“). Pasionat de religiile primitive, cu pregătirea lui de teolog și experiențele pe care le-a avut datorită condiției lui de negru nord-american, este singurul care ar putea elabora o teologie sistematică și istorică a populațiilor arhaice; în primul rînd o teologie a Africii autohtone, pre-creștine.

19 februarie

Cît de emoționantă este *voința* de a anticipa era mesianică prin rituale periodice sau chiar printr-un comportament caracteristic! Am recitit de curînd textele descoperite la Qumran. Esenienii interpretau mesele pe care le luau în comun ca o anticipare a „banchetului eschatologic“ pe care sperau să-l celebreze într-un viitor cît se poate de apropiat. Întocmai ca cei dintîi creștini, care, participînd la ritualul „ruperii pîinii“, reactualizau, pe de o parte, prezența lui Isus la Cina cea de taină, iar, pe de altă parte, anticipau banchetul de la sfîrșitul Timpului. Concepția aceasta era destul de familiară în epoca helenistică (cf. bunăoară, banchetele inițiaților în Misterele lui Dionysos).

Dar credința și speranța că gesturile rituale și anumite comportamente pot anticipa – și *grăbi!* – începutul erei mesianice s-au menținut pînă în zilele noastre. Berdiaev n-a consumat nunta cu femeia cu care se căsătorise, convins că, purtîndu-se astfel, anticipa a Treia Epocă, anunțată de Gioacchino da Fiore: cea a libertății spirituale, dominată de Duhul Sfînt, cînd oamenii vor fi între ei frați și surori, adică relațiile sexuale vor fi abolite. (Și cîte „paralele“ se pot găsi acestei concepții, din India, Tibet și Mongolia pînă în Orientul Apropiat!)

Alt exemplu: deși nu mai credea în expresia literară a dogmelor, Teilhard de Chardin n-a voit să renunțe la sacerdoțiu, pentru simplul motiv că celebrînd liturghia (*la Messe*) în fiecare dimineață, anticipa transmutarea substanței cosmice în trupul și sîngele Mîntuitorului.

24 februarie

Cei doi tineri strîns îmbrățișați, lipiți de zid, încercau să imite copularea. Era suficient să le surprinzi privirile sau zîmbetul ca să înțelegi că făceau asta numai ca să indigneze pe cei cîțiva trecători, care încarnau, în ochii lor, toată ipocrizia unei societăți corupte (odiosul *Establishment!*).

Acuplarea reală în văzul tuturor nu constituie o inovație. Cinicii făceau același lucru: se comportau ca animalele (urinau, defecau, se masturbau și se împerecheau în fața oamenilor); purtau cele mai murdare zdrențe, utilizau expresii obscene, provocatoare, agresive; urlau ca fiarele și gesticulau ca nebunii. Dar toate acestea erau justificate de o anumită filozofie și urmăreau un obiectiv parareligios: pe de o parte, imitînd animalele, cinicii (ca și taoiștii) se sileau să regăsească spontaneitatea și „înțelepciunea“ animală, pe care le refulaseră civilizația. Unii din ei mîncau carnea crudă, deși, scrie Diogene Laertius (6:22), dieta aceasta „de sălbateci“ le dădea indigestii. (Și în orgiile dionisiace animalele erau sfîșiate și devorate *crude,* dar în acest caz omophagia urmărea alt scop: asimilarea mistică a lui Dionysos, deci, recuperarea beatitudinilor și libertății primordiale. Am analizat acest fenomen în *Histoire des croyances et des idées religieuses,* § 124.) Pe de altă parte, provocînd oprobriul public, cinicii demonstrau totala lor eliberare de valorile impuse de societate; modelul era Herakles, pe pămînt „cel mai nevrednic și mai mizerabil dintre oameni“, dar care, după moarte, devenise zeu: lui i se rugau muritorii ca să-i apere de mizerie și decrepitudine morală (Dion Chrisistome, *Orationes,* 8: 28).

25 februarie

Tot în legătură cu copularea publică, pe care o parodiau atît de naiv tinerii de ieri: cam aceleași practici și doctrine se

regăsesc la secta shivaistă Pâshupata (sec. II a. Chr.–sec. VII p. Chr.). Respingător de murdar, discipolul se silește să pară imbecil, depravat, agresiv sau nebun. Se comportă ca un animal (*pâshu*), sperînd astfel să se transforme în Shiva, *le Seigneur des bêtes* (*pâshupata*). Batjocorit și umilit de semeni, considerat o brută obscenă și dezgustătoare, lovit și bătut, discipolul dobîndește un trup supraman și, în cele din urmă, libertatea absolută *(moksha)*. În ultima instanță, imitînd animalele, *pâshupata* își însușește condiția divină a lui Shiva, adică *libertatea de a face orice.*

Parodiind copularea în public, tînăra pereche de ieri se silea, cu mijloacele derizorii pe care le îngăduie o societate desacralizată, să demonstreze că sunt liberi *să facă orice.* Dar mă întreb cum ar fi reacționat aflînd că „imitația animalelor“ constituie unul din actele rituale care, în cele din urmă, i-ar putea identifica cu Herakles sau cu Shiva...

27 februarie

Recitesc ultimele pagini. Cîte ar mai fi adăugat!... Parodia acuplării în public constituie doar un aspect, negativ și polemic („jos cu *Establishment!*“), al unui fenomen mult mai complex și mai important: redescoperirea de către unii tineri (și *nu* numai hippies) a religiozității cosmice. Nuditatea rituală, unirea sexuală liberă și spontană fac parte dintr-un sindrom în care se poate descifra nostalgia Paradisului, adică a existenței înainte de păcatul originar, înainte de cunoașterea binelui și a răului.

Pe de altă parte, nu trebuie să uităm că sexualitatea și mai ales imaginația și simbolica sexuală au jucat un rol considerabil în istoria *spirituală* a omenirii. Ca să nu amintesc decît un singur exemplu: ambiguitatea simbolismului și vocabularului sexual. Termenii pot fi înțeleși *concomitent* în sens concret și spiritual („mistic“). În anumite școli tantrice (bunăoară, *Sahajiya*), vocabularul – paradoxal, enigmatic – urmărește surpriza și indignarea neinițiaților: foarte dificile meditații yogice sunt descrise în termeni erotici; copularea cu o prostituată pariah semnifică starea de beatitudine nirvanică, libertatea absolută. Pentru inițiați, această continuă și multilaterală confuzie terminologică grăbește depășirea condiției profane; *coincidentia oppositorum* pe toate planurile experienței sfîrșește prin a revela acea misterioasă realitate ultimă, inaccesibilă atît rațiunii cît și devoției religioase. Evident, în anumite împrejurări, și ținînd seama de pregătirea discipolului, tehnicile yogico-sexuale sunt efectuate în mod concret. Dar în acest caz, experiența sexuală este „transfigurată“, în sensul că nu mai aparține fiziologiei.

Provocarea oprobriului public și a indignării colective se reîntîlnește și în alte contexte culturale. Pentru a proclama cît mai puternic ruptura definitivă de „lume“ – adică de societatea Imperiului roman, de „păgînism“ – călugărițele creștine din primele secole purtau costume caracteristice prostituatelor. Unii călugări își făceau haine din petece colorate („arlechini“) și se comportau ca „ieșiții din minți“. Etc. Etc.

7 martie

Abraham nu putea înțelege sensul sacrificiului lui Isaac; aparent, era un infanticid, și totuși Abraham știa că Yahve nu-i putea cere un asemenea act. „Sacralitatea“ sacrificării lui Isaac era camuflată nu în „profan“, ci în negativul pur, în „crimă“. De comparat cu situația actuală: azi experiența religioasă este irecognoscibilă, pentru că e camuflată în contrariul ei, în a-spiritualitate, anti-religie, opacitate etc.

16 martie

Răsfoiesc Agenda: la 11 martie am început nuvela *Incognito la Buchenwald* și am terminat-o astăzi. În ziua de 13 martie am primit *Manuscriptum* în care Mircea Handoca a publicat *Iphigenia,* scrisă în 1939, singura piesă de teatru care a apucat să fie jucată (la Teatrul Național din București), în iarna 1941 – dar pe care eu n-am văzut-o (în aprilie 1940 fusesem numit atașat cultural la Legația din Londra). Ce curioasă coincidență: am primit *Iphigenia* tocmai cînd scriam

o nuvelă ale cărei personagii sunt tineri actori și actrițe, repetînd o piesă de teatru – *Incognito la Buchenwald* – destul de misterioasă (cititorul află numai fragmentar subiectul și „genul“), dar care, în concepția lor (de fapt, în concepția lui Ieronim Thanase, actorul-regizor din *Uniforme de general),* vizează transformarea „magic-spirituală“ a spectatorilor.

20 martie

Ultimul seminar. Sunt „liber“ pînă în octombrie. Dar mă îngrozesc cîte am de făcut – și repede! În primul rînd conferința John Nuveen Lecture. Am ales un subiect pasionant: vrăjitoria analizată și interpretată în perspectiva istoriei religiilor. Evident, problema este extrem de complicată; dar mă voi limita la vrăjitoria și credințele magico-religioase în Europa, și voi trata numai cîteva aspecte.

22 martie

Am recitit astăzi *Incognito la Buchenwald.* Mi-era teamă că mă va dezamăgi – dar îmi place! (Ceea ce mi se întîmplă rareori, recitind – imediat după redactare – un text de-al meu.) Nu știu însă dacă va place și altora. Mai ales că ultima frază deschide o nouă „taină“, sau o enigmă – și va trebui, poate, să scriu o altă nuvelă ca s-o lămuresc. Dar mă încîntă pentru că reia personagiile din *Mântuleasa, Uniforme de general* și (puțin!) din *În curte la Dionis.*

23 martie

Mă gîndeam azi că eu, care n-am „vocația dramaturgiei“ (singura excepție: *Iphigenia;* dar e o piesă din tinerețe), am revenit de mai multe ori asupra „problemei“ teatrului în trei din nuvelele mele: *Adio!, Uniforme de general, Incognito la Buchenwald.* În fiecare din ele e vorba de un „fel nou“ de a valoriza spectacolul dramatic (deși nicăieri nu precizez în ce constă această „noutate“).

Zilele trecute, vorbind cu o studentă, Marjorie Y., despre transformarea *timpului* și a *spațiului* prin spectacolele dramatice, m-a întrebat dacă am văzut vreodată un spectacol de Robert Wilson. Nu văzusem, și astăzi primesc cîteva articole și dări de seamă în legătură cu ultima creație a lui Wilson: *The Life and Times of Joseph Stalin.* S-a jucat în decembrie trecut la New York; durează douăsprezece ceasuri, de la 7 p.m. la 7 a.m. Un critic, Martin Gottfried, explică de ce: „The length is partly because that is simply how long it takes, but mainly to take the time to slow down your pace of life, draw you into its rhythm, and make you susceptible to hypnotism, trance and, perhaps, pull your brain waves into an Alpha state. To put it very plainly, Wilson can draw you toward the most exciting aspects of drugs – freedom of consciousness and imagination – without feeding chemicals into your system".[1] Sau: „If you are willing to be enfolded and then set really free – to let go off the moorings that have made your life seem logical and „real" – Wilson can show you a world of inner vision and outer dreams, his and then yours".[2] Altul, Mel Gussow, scrie că: „Instead of trying to condense time as in traditional theater, Mr. Wilson expands time. One minute becomes an hour. As a key to his method, he descriebed a favorite image: a mother picking up a crying baby, a scene filled with tenderness – until it is witnessed in slow motion. Then, said Mr. Wilson, «the mother lunges at the child», and the child rears back in fright. Mr. Wilson, as slow-motion camera, sees such a flash of reality as a series of complex emotions. Actually, by Mr. Wilson's own standars, *Stalin* is medium-length. *Deafman Glance,* his last major work to be seen in New York, ran three hours. His „KA MOUNTAIN AND GUARDENIA TERACE", which was staged last year on a mountain in Iran, ran 168 hours."[1]

Evident, „spectacolul dramatic" la care fac de mai multe ori aluzie (mai exact: de care vorbește, dar niciodată explicit, Ieronim Thanase), nu cere neapărat douăsprezece sau o sută șaizeci și opt de ceasuri. Dar *secretul* acestei dramaturgii constă în tehnicile prin care actorii ca și spectatorii sunt proiectați într-un „spațiu-timp" inaccesibil experienței cotidiene. Datorită acestor tehnici dramaturgice (adică: gimnice, coregrafice, yogice, extatice etc.) – condiția umană este depășită (iar în cazul lui Ieronim, chiar anulată).

1 aprilie

Încep redactarea conferinței despre vrăjitorie. Aleg un titlu enigmatic și provocator: *The Professor and the Witches.*

14 aprilie

Înnourat, frig: stă să ningă. Scriu două pagini din *The Professor and the Witches.* Ca de obicei, cînd am redactat aproape jumătate dintr-un text oral, încep să regret că am ales un asemenea subiect pentru o conferință: mi se pare prea important și gîndul că paginile pe care le scriu vor fi *citite* în fața un auditor lipsit de omogeneitate înfrînează orice impuls către o analiză mai profundă. (Deși știu foarte bine că Heidegger a citit *Was ist Metaphysik?* într-un amfiteatru arhiplin, și nu numai cu studenții lui...)

---

[1] „Noțiunea de timp e relativă, ea se reduce, de fapt, la durată; în viață, important e să-ți reduci pasul, să intri în ritm, să te lași în voia hipnozei, a transei și, poate, să-ți dirijezi efluviile creierului într-o stare Alfa. Sau, mai pe șleau, Wilson te poate trage către cele mai senzaționale efecte ale drogurilor – eliberarea conștientului și a imaginației – fără a-ți introduce substanțe chimice în corp."

[2] „Dacă vrei să fii captiv și apoi cu desăvârșire liber – dă drumul odgoanelor care-ți fac viața aparent logică și «reală» – Wilson îți poate dezvălui o lume a viziunii interioare și a viselor exterioare, ale lui și, mai apoi, ale tale."

---

[1] „În loc să încerce să comprime timpul ca în teatrul tradițional, dl Wilson îl dilată: minutul devine oră. Imaginea lui favorită e însăși cheia metodei sale: o mamă ridică un copil care plînge, scenă plină de tandrețe – pînă a fi luată cu încetinitorul. Apoi, zice dl Wilson, «mama se repede la copil», iar copilul se retrage înspăimîntat. Dl Wilson, la fel cu încetinitorul aparatului de filmat, vede realitatea de-o clipă ca pe o serie de imagini complexe. De fapt, conform standardelor personale ale dlui Wilson, *Stalin* este filmul de metraj mediu. *Privire de surd* – ultima sa producție majoră care a putut fi vizionată la New York – a durat trei ore. Spectacolul *Muntele KA și terasa cu gardenii,* montat anul trecut pe un munte din Iran, a durat 168 de ore."

18 aprilie

După-amiază conferința lui Zwi Werblowski. Seara cinăm, cu Zwi și Kitagawa, la Quadrangle Club. Apoi la noi acasă; vin și alți prieteni. Discuții. Îi dau lui Zwi *Fragments d'un Journal* și *Auf der Mântuleasa Strasse.* (Unul din puținii savanți care știu că citesc cu interes și alte cărți decît cele în legătură cu „specialitatea“lor).

24 aprilie

De cîteva zile mă simt iar prost (stomac?, ficat?). Notez pentru mai tîrziu: vizita lui Petru Popescu (17 aprilie) și discuția la noi acasă, după cina de la Q.Club. La 20 aprilie încep cartea lui Tulmin, *Wittgenstein's Vienna;* admirabilă. Descopăr aspecte necunoscute ale acestui straniu geniu, Wittgenstein, pe care nu le bănuiam citindu-i textele.

Azi, vizita poetei Ana Blandiana și a soțului ei, Rusan. Am însemnat cîteva amănunte în celălalt caiet.

aprilie

Imposibil să-mi amintesc numele acelui student care venise de mai multe ori să mă vadă, fără să se anunțe, și întotdeauna sub o ploaie torențială. Nu l-am putut primi și sta mult de vorbă împreună decît a treia sau a patra oară. Priveam amîndoi pe fereastră potopul și, mai mult în glumă, dar totuși exasperat, i-am amintit un episod povestit de marele istoric chinez Sse-ma-tsien. Într-o vară, imperiul Tang a fost devastat de catastrofice inundații. Împăratul, cunoscut după moarte sub numele de Hsien Tsung, era convins că inundațiile se datorau excesului de *ying,* adică al principiului feminin, care dezechilibrase armonia cosmică. Și pentru că știa că el, Fiu al Cerului, putea contribui la restabilirea echilibrului, Hsien Tsung a evacuat din palat două sute de căruțe încărcate cu femei. Femeia încarna esența *ying* și deci și principiul Apei...

Studentul m-a ascultat cu atenție, aproape fermecat.

– Acum înțeleg, mi-a spus. *Women Liberation Front* e de vină. Ați văzut, de cîteva săptămâni se agită întruna...

S-a întrerupt, privindu-mă curios, apoi a adăugat, cu o stranie seriozitate:

– Dar nu putem face nimic. Nu le putem expulza...

29 aprilie

Sunt zile care merită să fie însemnate cu un semn roșu, pentru „descoperirea“ pe care o faci (fără să vrei, fără să o fi căutat). Bunăoară, astăzi, găsesc în *Wittgenstein's Vienna* (p.215) acest amănunt: „Wittgensten was unwilling to discuss technical points in philosophy with the members of the Vienna Circle, and he insisted rather on reading poetry to them, especially the poems of Rabindranath Tagore.“ „Wittgenstein n-a voit să discute probleme tehnic filozofice cu membrii Cercului de la Viena; a insistat să le citească poezie, în special poemele lui Rabindranath Tagore.“

1 mai

Am terminat acum cîteva zile *The Professor and the Witches,* și am început redactarea conferinței „Freud Lecture“, despre voga ocultismului, pe care o voi ține la Philadelphia. Cîte lucruri aș avea de spus!... Este poate ironic, dar este și semnificativ, că, pe la începutul secolului, Freud îi mărturisea lui Jung teama lui de o iminentă popularitate a ocultismului și spiritismului. (Jung îmi spunea, prin 1950, că teama lui Freud era aceasta: poate că fantomele există cu adevărat!) Și cel mai bun antidot era teoria și practica psihanalitică; mai precis, popularizarea și triumful psihanalizei ca disciplină totală. Și totuși, voga ocultismului a crescut simțitor în ultimii zece ani, mai ales în S.U.A., adică tocmai acolo unde Freud și psihanaliza au cunoscut cel mai statornic succes, atît în mediile științifice cît și în cultura de masă.

S-ar putea descifra o curioasă solidaritate între succesul psihanalizei și voga ocultismului: amîndouă tendințele se împotrivesc ideologiei și modelului existențial impuse de societățile burgheze „de consum“ (*=Establishment);* amîndouă ilustrează profunda deziluzie față de bisericile creștine (dar și o crasă ignoranţă a tradiţiilor autentice iudeo-creştine); amîndouă trădează dorinţa şi speranţa omului modern într-o *renovatio* spirituală care să-i reveleze sensul şi justificarea existenţei.

2 mai

Tot în legătură cu „Freud Lecture": în ultimii treizeci de ani s-au descoperit două colecţii de texte ezoterice: manuscrisele de la Qumran (aparţinînd unei comunităţi eseniiene) şi biblioteca gnostică de la Nag Hamâdi, în Egipt. De asemenea, în ultimii treizeci de ani s-au publicat, în original şi în traducere, multe texte de origine şi structură ezoterică; adică, texte care pînă atunci se comunicau şi erau explicate oral numai „iniţiaţilor". (Mă refer în primul rînd la Tantra, la textele taoiste, sau aparţinînd tradiţiei ezoterice iraniene.) Ca să nu mai menţionez admirabilele studii ale lui Gershom Sholem, Henry Corbin, G.Tucci, Frances Yates etc. Într-un cuvînt, astăzi, „lucruri de taină" sunt comunicate şi difuzate prin toate mijloacele de care dispune industria editorială contemporană.

Acest fenomen de „des-ocultare" a tradiţiilor secrete, iniţiatice, e semnificativ: s-ar putea scrie un foarte interesant studiu de Istoria ideilor, făcîndu-se comparaţii cu anumite fenomene similare din trecut („descoperirea" cărţilor secrete, ascunse cu milenii în urmă, motiv mitologic foarte popular în epoca helenistică, în India medievală, în Renaştere etc.). Dar, mai ales, fenomenul e semnificativ dacă îl interpretăm într-o perspectivă „tradiţională", şi anume: textele ezoterice sunt „descoperite" şi devin accesibile publicului (*oricărui* public), în preajma catastrofelor istorice, cînd se apropie „sfîrşitul lumii" (adică: sfîrşitul lumii noastre).

13 mai

Azi am ţinut „John Nuveen Lecture": *The Professor and the Witches* (Evident, va fi publicată cu un titlu mai puţin provocator: *Some observations on the European Witchcraft).*

M-a prezentat Edward Levi. Swift Hall plin pînă la ultimul loc. Dar mă întreb dacă toţi ascultătorii au putut urmări conferinţa pînă la capăt; prea lungă; aproape un ceas şi jumătate.

Apoi, seara, la Quadragle Club, cină organizată de Decan, Joe Kitagawa; cu Dna Nuveen, soţii Levi şi alţi doisprezece-cincisprezece profesori.

Notez toate acestea ca să-mi amintesc un amănunt: după conferinţă, un tînăr sinolog, în trecere prin Chicago, a vrut să stea de vorbă cu mine. Eram prea obosit ca să prelungesc convorbirea mai mult de cinci, şase minute. Tot ce mi-a spus m-a pasionat. Speram că-l voi reîntîlni la cină, sau măcar la cocteil. Dar nu fusese invitat, şi tînărul a dispărut. Nu-mi amintesc numele şi nu ştiu nici măcar la ce Universitate îşi pregăteşte doctoratul.

19 mai

Vine să mă vadă S.T., fostul meu student de acum cîţiva ani. Credeam că renunţase la doctorat (poate în urma repetatelor experienţe cu droguri). Aflasem, vag, că şi-a găsit de lucru într-o întreprindere fără nici o legătură cu Istoria Religiilor. Stăm de vorbă aproape două ceasuri, dar nu cred că l-am convins. Vrea să pregătească o teză despre diferitele tipuri de „corpuri spirituale". Se gîndea, în primul rînd, la tradiţiile indiene, pe care le-am discutat în *Le Yoga* şi într-un seminar despre misticism şi fiziologia subtilă (corpul format dintr-o „substanţă spirituală", de care vorbeşte Buddha; corpul „spiritual" sau „divin" – *cinmaya, divya de ha* – al yoghinilor, sau corpul „matur", *pakva,* al alchimiştilor, etc.) Ştia, evident, despre „Floarea de aur" şi „Embrionul misterios", (făcuse chiar o comunicare la Seminar), acel „corp nemuritor"născut din combinarea exemplară a forţelor *Yin* şi *Yang* în trupul alchimistului taoist, şi care, în clipa morţii, evada prin occiput şi se înălţa la Cer.

Voia însă să se oprească aici. I-am spus că lucrurile acestea sunt oarecum cunoscute. Ar trebui să lărgească aria cercetării. Chiar dacă va evita problema „corpului pneumatic" în creștinism și gnosticism, va trebui să discute noțiunea „corpului celest" în tradițiile iraniene, pe care le-a analizat atît de pertinent Henry Corbin. Va trebui, de asemenea, să urmărească ideile și credințele similare în alchimia și teologia creștină, mai ales după Boehme și Swedenborg.

Spre surprinderea mea (căci știam că-l interesase ezoterismul; e drept, numai în Orient), mi-a răspuns că în orice caz nu se va lăsa antrenant în „jungla teozofiei creștine". Mii și mii de pagini de citit, și aproape toate „fără interes filozofic". I-am atras atenția că, parcurgînd o parte din „jungla teozofiei creștine", Schelling a ajuns și el la ideea „corpului spiritual" *(Geistleibichkeit).* „E prea mult!", a exclamat. „În cazul acesta n-aș termina teza nici în zece ani!"

A trebuit să-i dau dreptate.

Philadelphia, 24 mai

Dorm prost și mă deștept la 8,00. Apoi în mare grabă, la aeroport. Cînd ajungem la Philadelphia, mă surprinde (neplăcut) căldura, prevestind inevitabila furtună. Găzduiți la Hotel Barday (hotel, se pare, „istoric", cu acel superb square în față! pe vremuri, loc de întîlnire și plimbare al „protipendadei"; azi, aglomerat de negri). Mă culc, și dorm un ceas. Mă deștept la 4,00, ca să recitesc manuscrisul conferinței de astă seară. „Freud Memorial Lecture"! Ce demon m-a împins, anul trecut, să accept invitația Societății de Psihanaliză din Philadelphia? Poate, chiar faptul de a fi fost invitat s-o țin – eu, care de treizeci-patruzeci de ani critic încontinuu explicația dată de Freud religiei. Mi-am spus: sau nu au citit *nimic* din tot ce-am scris, sau au citit, și sunt curioși să mă asculte; cu alte cuvinte, au depășit pozițiile dogmatice și intransigente și acceptă, în *principiu,* critica dogmelor freudiene. Am ales ca subiect: „The Craze for the Occult". (Adaug că acum douăzeci și unu de ani seria de conferințe a fost inaugurată de Anna Freud; tot ea a rostit, anul trecut, cea de a douăzecea „Memorial Lecture".)

Recitesc manuscrisul conferinței în timp ce se dezlănțuie furtuna. Apoi, la 6,00, vine să ne ia dr. X., redactorul revistei de psihanaliză unde se va publica „The Craze for the Occult". Cinăm la Restaurantul Muzeului; cunosc pe președintele societății, dr. Eckart, și încă vreo zece perechi. Marele succes al lui Christinel: președintele își începe astfel prezentarea mea pe tribună: „Madame Eliade, Ladies and Gentlemen." Amfiteatrul, cu cinci sute de locuri, aproape plin. Îmi citesc conferința cu oarecare brio: un ceas și zece minute și mi s-a părut că toți m-au ascultat cu interes. Apoi, „recepție cu șampanie" pentru vreo două sute de persoane (cei care au plătit). Mă înconjoară tot felul de persoane și-mi pun întrebări. Încerc să găsesc răspunsuri inteligibile...

Ne întoarcem la miezul nopții la hotel.

Philadelphia, 25 mai

Luăm micul dejun la 8,30, apoi un taxi ne duce la Barnes Foundation, în Merion, la cîțiva kilometri de oraș. Cum dr. Eckart nu izbutise să ne obțină bilete, trebuia să ne încercăm norocul; căci, în acele cîteva zile pe săptămînă cînd se poate vizita Muzeul, numărul vizitatorilor e limitat la două sute: o sută își rezervă biletele cu luni înainte; cealaltă sută o alcătuiesc vizitatorii care s-au prezentat la poartă cu cel puțin o jumătate de ceas înainte de deschidere.

Rămînem vreo două ore, fermecați, aproape speriați, de bogăția acestei Barnes Foundation: trei sute de tablouri de Renoir, șaptezeci de Matisse, apoi nenumărați Manet, Degas, Seurat, Picasso etc. Dacă aș avea mai mult timp (și poftă de scris) aș rezuma aici cariera acestui industriaș (fabricant de medicamente), care s-a îmbogățit lansînd niște picături contra guturaiului și tusei. Prin 1910 – 1912, s-a hotărît să cumpere impresioniștii francezi (care, la început, nu-i plăcuseră deloc) – și a cumpărat tot ce-a găsit. A cumpărat mai ales Renoir și Matisse, pictorii lui favoriți.

Inutil aș încerca să descriu impresia „covîrșitoare" pe care mi-au lăsat-o sutele de pînze ale *aceluiași artist.* N-am simțit-o pînă acum în nici una din retrospectivele pe care le-am văzut (Van Gogh, bunăoară, la Orangerie, acum vreo cincisprezece-șaisprezece ani). Peste putință de înțeles această emoție – care nu mai era pur și simplu estetică – a *masei*, a *operelor complete* (în cazul lui Renoir, cred că se găsesc adunate aici cam șaizeci-șaizeci și cinci la sută din întreaga lui producție).

New York, 26 mai

Ieri a fost o zi de neuitat! Acele cîteva ceasuri petrecute în muzeul și parcul Muzeului Barnes; îmi vor trebui multe săptămîni ca să „asimilez" tot ce-am descoperit, tot ce-am învățat... Dar, ca întotdeauna, melancolia de a *nu mai avea timp;* mi-ar fi plăcut să pot revedea albumele cu reproduceri, după ce-am văzut originalele; să pot citi măcar unele din monografiile recente asupra impresionismului francez, asupra picturii moderne... Dar cînd? cînd?

Am prînzit cu dr. Eckart, care venise să ne ia cu mașina de la Muzeu. Admirabilă casă între flori și arbori; admirabile gazde. Ce mă interesează mai mult în cazul dr. Eckart, este faptul că, specializat în fiziologia creierului, se declară freudian ortodox fără să renunțe la credința lui creștină (e romano-catolic). Aș fi vrut să dispunem de mai mult timp pentru discuție. Dar la 3,00 ne-am întors la hôtel, ca să ne luăm bagajele, și, apoi, în mare grabă, la gară, să prindem trenul spre New York.

Aproape uitasem călătoria cu trenul în S.U.A. Confortabilă și melancolică. Barmanul îți aduce băutura pe care o dorești, apoi se retrage în colțul lui, fără zgomot, parcă ar călca pe pîslă. Așa se călătorea în America acum două, trei generații. Dar înțelegi că „lumea" pe care o reprezintă călătoria cu trenul agonizează, dacă nu cumva a murit, fără ca nimeni să observe.

O găsim pe Lisette mai destinsă ca de obicei; de data aceasta n-a mai telefonat la aeroport ca să afle dacă avionul nostru a sosit la timp... A invitat la masă pe B. și T. Coste.

Chicago, iunie

Cîte lucruri aș vrea să spun în Prefața la *Histoire des idées religieuses!...* Printre altele, mi-ar plăcea să mărturisesc că n-am suferit de complexele de inferioritate ale atîtor colegi occidentali: bunăoară, n-am fost seminarist (ca sinologul Creel și atîția alții), n-am simțit presiunea Bisericii (ca mulți din savanții italieni), n-am fost antrenat în crizele și revoltele provocate, nutrite, exacerbate de catehism, confesional, sau educația într-un colegiu iezuit. În România adolescenței și tinereții mele am putut crește în chip firesc. „Religia" mi se dezvăluia mai degrabă ca o formă a culturii. Creștinismul răsăritean, „ortodoxia", făcea parte din istoria neamului românesc. Eram liber să examinez aceste expresii spirituale și creații istorice fără complexe. Le putem judeca, le putem critica și le putem respinge, fără nici un risc.

Libertatea aceasta mi-a îngăduit „obiectivitatea" și totodată „simpatia" față de fenomenul religios; m-a ajutat să devin un istoric al religiilor fără complexe. (De dezvoltat; compară cu E. de Martino etc.)

12 iunie

Cina de despărțire pe care i-o oferim lui Chuck și Alice Long. M-am împăcat cu gîndul că nu-l voi mai avea printre noi. Sunt curios să văd cum „va evolua" la Chapel Hill.

În ultimele zile am adăugat notele la *Witchcraft* și am pregătit textul pentru tipar. Sunt recunoscător lui Joe Kitagawa, care a insistat să public această „John Nuveen Lecture" cît de curînd. Altminteri, aș fi fost ispitit să „dezvolt" și să „adaug", și eseul ar fi rămas multă vreme în sertar; căci, acum am atîtea altele pe cap.

22 iunie

În afară de scrisori și notele pentru „Freud Lecture", nimic de însemnat. Am început să pregătesc materialele (dosare, manuscrise, cărți) pe care le voi lua la Paris.

24 iunie

Cină la Olivier, consulul general al Franței. Bruscă reintegrare a „atmosferei diplomatice“ pe care am trăit-o în 1941 – 1945. Ne întoarcem acasă pe furtună.

Paris, 26 iunie

Avionul a decolat ieri seară, la 8,00. N-am dormit deloc. Dinu și Giza ne așteptau la noul aeroport, Charles de Gaulle.

Paris, 8 iulie

Am notat în agendă: întîlniri, vizite, lecturi. De abia azi simt că m-am adaptat „timpului parizian“. Ca de obicei, în prima săptămînă eram somnoros în timpul zilei și insomniile mă țineau treaz toată noaptea.

Inutil să însemn bucuria cu care am recitit șapte volume din Balzac (ediția Marcel Bouteron).

Cu Sibylle și Marie France Ionesco, la „moara“ lui Eugen. Rămînem toată ziua. Aniversarea a treizeci și opt de ani de căsătorie.

Între altele, evocăm întîlnirile noastre în Parisul anilor 1945 – 1950, cînd eram toți cît se poate de săraci. E curios cum fiecare din noi ne aducem aminte de anumite împrejurări, dar uităm altele. Bunăoară, uitasem acest amănunt, pe care mi-l reamintește Rodica: la prima noastră întîlnire, îmi dă să țin în brațe pe Marie France, care abia împlinise un an; s-a amuzat nespus de neîndemînarea mea, căci o țineam ca pe un pachet, la douăzeci-treizeci de centimetri de mine, neîndrăznind s-o reazăm pe pieptul meu. Ascultînd-o, mi-am adus imediat aminte: citisem de curînd un articol subliniind „riscurile“ la care este expus copilul în brațele celor care nu aparțin „mediului familial“, celor care vin „de departe“, din provincie sau din altă țară. Eu, abia sosisem din Portugalia.

Fără dată /iulie/

Aflu de moartea lui Julius Evola. Nu l-am mai văzut de vreo zece-doisprezece ani, deși am trecut de mai multe ori

prin Roma. Amintiri. Descoperirea primelor cărți, în Universitate. Scrisorile pe care le primeam la Calcutta (rugîndu-mă să *nu-i* vorbesc despre yoga, „puterile magice“ etc., decît în cazul cînd aș avea de raportat experiențe precise, la care am fost martor). Mi-a dăruit, pe cînd eram în India, cîteva publicații dar nu mai mi-aduc aminte decît de fascicolele din *Krur.*

L-am cunoscut prin 1937, în casa lui Nae Ionescu. Nu eram decît noi trei, Octav. Onicescu și prietena de atunci a profesorului. Evola îl văzuse în dimineața aceea pe Corneliu Codreanu și fusese foarte impresionat. Mai ales pentru acest motiv: întrebîndu-l despre tactica lui politică și șansele electorale ale Legiunii, Codreanu i-a vorbit despre virtualitățile ascetic-contemplative ale temniței, despre singurătate, tăcere și întuneric ca instrumente de auto-revelare și alte asemenea lucruri. Evident, Evola era încîntat. Îmi aduc vag aminte de observațiile lui în legătură cu dispariția disciplinelor contemplative în lupta politică din Occident.

Apoi a venit războiul și n-am știut nimic de el. Pînă într-o zi, la Hôtel de Suède, cînd am găsit o scrisoare din Roma. Îmi aflase adresa de la René Guénon (care o știuse, probabil, de la Vâlsan). Îmi scria că este „imobilizat pentru restul vieții“, dar că poate primi, la el acasă, și că ar fi fericit să mă vadă dacă voi trece prin Roma.

M-am dus să-l văd, după ce îi telefonasem, în august 1949. Am fost rugat să aștept în salon pînă cînd infirmiera și (cred) tatăl lui au izbutit să-l ridice de pe fotoliu. M-a primit în picioare și mi-a strîns mîna cu putere. Apoi infirmiera și bătrînul Evola l-au ajutat să se așeze, fără să se prăbușească, în fotoliu. Am rămas de vorbă aproape un ceas. Mi-a spus că avînd tot timpul la dispoziția lui, traduce din germană și franceză. Mi-a vorbit despre cartea în pregătire: *Metafizica sexului.* La un moment dat a scos o cheiță, mi-a arătat un elefant mărunt, de fildeș, și mi-a spus cum să introduc cheia și să descui. A apărut un bar în miniatură, cu numeroase sticluțe și păhăruțe de cristal. M-a întrebat ce vreau să beau. Era o după-amiază caldă și nu aveam poftă de nimic – dar, mi-a explicat, era vorba de un ritual, așa că am acceptat. Am ridicat amîndoi păhăruțele și am sorbit, ceremonial, conținutul.

L-am mai văzut de-atunci o singură dată, prin 1952 – 1953, deși am continuat corespondența cîțiva ani. Îmi scrisese, odată, cu oarecare iritare, mirîndu-se că nu citez niciodată pe Guénon, nici pe el. I-am răspuns așa cum am găsit de cuviință. (Și ar trebui să explic, și să justific, într-o zi acest răspuns. „Teza“ mea era simplă: cărțile mele se adresează publicului de azi, nu „inițiaților“. Pentru aceștia din urmă – spre deosebire de Guénon et compagnie – eu n-aș scrie cărți...)

Apoi, mai tîrziu, am primit la Chicago volumul lui autobiografic, în care amintea și de vizita la București, scriind, între altele, că în „cercul lui Codreanu“ l-a întîlnit și pe „faimosul istoric al religiilor de mai tîrziu, M.E.“ Am avut impresia, probabil nejustificată, că încercase să spună: uite, au mai fost și alți pasionați de extrema dreaptă, și ei, acum, după război, pot publica, sunt discutați etc. Eu, Evola, de ce sunt încă sabotat, ignorat de marea presă etc.?

Amănuntul acesta m-a mîhnit și totodată m-a iritat. Nu i-am mai scris de atunci. Dar am continuat să-l citesc – și cu același interes.

Bruges, 18 iulie

Am plecat din Paris pe la 1,00, sub un cer întunecat, amenințător. Foarte curînd străbăteam perdeaua cenușie și grea a ploii torențiale. Pe alocuri, șoseaua e inundată, și mașina lui Sibylle înaintează anevoie. Apoi, pe nesimțite, cerul se luminează. Cînd ajungem la Bruges, la 4,30, ne întîmpină o după-amiază de vară dintr-o altă lume, dintr-un alt secol. Aproape că nu-mi vine să cred că un asemenea oraș *există* și e viu, e locuit – la vreo două sute de kilometri de Paris. Și, ca de obicei, tristețea că au trecut atîția ani pînă ne-am învrednicit să-l vizităm.

Ne lăsăm bagajele la hotelul Duc de Bourgogne, și plecăm să ne plimbăm de-a lungul canalelor. Către apusul soarelui, plimbare cu barca. Veneția Nordului!... Dar e cu totul *altceva;* încerc zadarnic să-mi precizez impresiile. Mă trezesc, pe nesimțite, foarte departe de „timpul“ în care mă aflam, pînă azi la amiază, în Paris. Mă trezesc înseninat și totuși emoționat, parcă aș fi în pragul unei mari descoperiri. De abia în timpul cinei, la Hotelul Bourgoensch Hof, încep să înțeleg ce se întîmplă. Scriu rîndurile acestea în mare grabă așa că nu știu dacă, atunci cînd le voi reciti, îmi voi reaminti de toate amănuntele, atît de revelatoare și de proaspete în clipa de față. Într-un cuvînt, descopăr încă o dată – dar cu o intensitate aproape paroxistă – funcția creatoare a „decorului“. A fost suficient să pătrund aici, în acest oraș care n-a fost desfigurat de progresele tehnologiei și de „arhitectura modernă“ –, în care casele nu sunt „mașini de locuit“ –, a fost de-ajuns această ieșire din banalitatea cotidiană (căci toate „programele“ au fost suspendate, mă simt „liber“; *incipit vita nova...)* ca să redobîndesc spontaneitatea și beatitudinile imaginației.

Cunoșteam de mult această experiență: știam chiar că ea e posibilă *în orice împrejurare,* că nu se declanșează numai în urma „schimbărilor de decor“. Dar descoperirea de astăzi îmi revelează și altceva: că, stimulată de „decor“ (sau de o operă de artă etc.), imaginația atinge o intensitate creatoare care echivalează cu o „renaștere“, cu regenerarea radicală a ființei. (De continuat.)

Bruges, 19 iulie

Dimineață superbă. Vizităm Muzeul Memling, apoi Muzeul de Artă. Inutil să-mi însemn aici „impresiile“. Doar atît: frumusețea caselor și palatelor care adăpostesc astăzi colecțiile de artă. Spitalul St. Jean; „Apothecariul“, curat, fără miros farmaceutic. Apoi, sandvișurile pe care le mîncăm la o berărie, în plin soare.

Memling, sau oricare alt pictor mare: nu e nevoie să te numeri printre cunoscători ca să experimentezi sentimentul de palingeneză de care scriam aseară. Este suficient să contempli: *lumea* pe care o privești îți deschide ferestre spre un alt Univers de semnificații și valori. Mai precis: contemplația operelor de artă eliberează forțele imaginației, care zac în fiecare din noi ferecate, oprimate. Același lucru se petrece cu anumite „descoperiri" – mai precis: revelații – în muzică sau poezie; sau vizitînd pentru întîia oară anumite „monumente ale naturii". În toate aceste cazuri, „schimbarea de decor" echivalează cu descoperirea unei „lumi noi" – cea revelată de dialectica imaginației creatoare (de dezvoltat).

Amsterdam

Ajungem la 4,00. Camere la Hotel Polen, pe strada Rokin. Exemplu tipic de hotel caravanserai.

Cald. În spatele hotelului, o stradă rezervată exclusiv pietonilor, acoperită literalmente de jurnale și hîrtii murdare, mototolite, unsuroase, cutii de conserve, sticle de bere și coca cola, cutiuțe și cartoane de toate dimensiunile... Nu cred că am văzut vreodată, nici măcar în mahalalele orașelor orientale, o asemenea, parcă deliberat, dobîndită murdărie. Desigur, încă un semn de revoltă împotriva *Establishment*-ului.

O întîlnim pentru întîia oară pe Liliana. Apoi sosește Sorin, și ne conduce la apartamentul lor, pe un vapor. Seara, cinăm într-un restaurant turc, Topkath. Stăm de vorbă pînă aproape de miezul nopții.

Amsterdam, 20 iulie

Superb. Dejunăm pe vapor. Îmi aduc aminte de prima săptămînă petrecută în Amsterdam (septembrie, 1950), cu prilejul Congresului de Istoria Religiilor. Cît eram de sărac! Maurice Leenhardt m-a invitat odată la un restaurant indonezian ca să pot mînca și altceva decît sandvișurile cu care ghicise că mă mulțumeam la prînz. Cîți savanți – maeștrii, colegii și prietenii mei – au murit de-atunci! Leenhardt, Massignon, Pettazzoni, Van der Leeuw, Pincherle...

Îmi aduc aminte și de acest amănunt: *La nuit bengali* sta să apară. Traducerea germană avusese oarecare succes. Speram că versiunea franceză ar fi putut avea succesul de critică și de public pe care îl avusese originalul românesc, în 1933. Îmi spuneam că, pe de o parte aș putea scăpa de sărăcie, iar pe de altă parte s-ar putea traduce și alte romane și nuvele, în așteptarea cărții la care lucram atunci, *Forêt interdite*. În acest caz, eram hotărît să mă concentrez asupra literaturii, lăsînd pe al doilea plan Istoria Religiilor *(Le chamanisme* era aproape încheiat și începusem lucrul la ediția a doua, revăzută și considerabil augmentată a cărții despre Yoga).

Dar *La nuit bengali* n-a avut succes (cum nu va avea, cinci ani în urmă *Forêt interdite),* și activitatea mea literară s-a redus la simple nuvele și micile romane „fantastice" (bunăoară, *Pe strada Mântuleasa)* pe care le scriam pentru mine, pentru Christinel și pentru alți prieteni români....

*

După amiază, vizită la Muzeul Van Gogh. Cinăm într-un restaurant francez, apoi ne întoarcem pe vapor. Ascultăm discuri. Surpriza cea mare, filmul pe care ni-l arată Sorin, cu mama și Corina în fața căsuței lor de la București. Nu le-am mai văzut *animate* de treizeci și doi de ani! Văzusem doar cîteva fotografii recente și le auzisem vocile la telefon.

Bruxelles, 22 iulie

Încă o zi superbă de vară.

Sorin și Liliana ne întovărășesc, în automobilul lor, pînă la Breda. Ne despărțim la 4,00. Către seară, ajungem la Bruxelles. Marie-Louise și Christian Dehollain ne-au rezervat două camere la acest elegant și original Hotel Mayflower. Cinăm la Dehollain. De la fereastra apartamentului lor, grădinile par a alcătui un imens parc, în care recunoști, surprins, turla unei biserici...

Din agendă: ne-am reîntors în seara de 22 iulie. La 23 iulie cinăm, cu Ioan Cușa și o vară a lui, profesoară de franceză la

București, la restaurantul Copechou. La despărțire, conform tradiției macedonene, tînăra profesoară îmi sărută mîna... *24 iulie:* cinăm la *Pizzeria* cu Oani și Sibylle. *25 iulie:* zi pierdută (cîteva vizite; scrisori). *26 iulie:* scriu toată ziua, deși nu mă simt bine (stomac? ficat?). Cinăm cu Sibylle și Jacqueline la Tatăreștii. *27 iulie:* zi de vară, lucrez; seara, cinăm la Cioran. *28 iulie:* este tot atît de frumos. Lucrez ziua întreagă. Cinăm cu Jean și Gaby Gouillard la „Flute de Pan“ în Ile St. Louis. Dezamăgiți. *29–31 iulie:* zile de vară, senine; lucrez pînă tîrziu după miezul nopții. *31 iulie:* am scris șase scrisori: efort disperat – dar inutil – de a pune la zi corespondența...

Puerto de Andraitx, 7 august

De o săptămînă aici, în acest vechi port de pescari la vreo treizeci km de Palma de Majorca. La aeroport ne așteptau Sibylle și Jacqueline. Foarte cald, fără să fie totuși înăbușitor. În mașina închiriată de Sibylle am traversat Palma, invadată de turiști (un milion!...). Avem două camere, la ultimul etaj, într-un hotel – *Villa Italia* – care ne-a fermecat de cum l-am văzut. Desuet și melancolic, și totuși magnific, seducător. Parcă arhitectul s-ar fi inspirat dintr-un roman de D'Annunzio. Scările de marmură albă urcă, în spirală, pînă la a treia terasă, vastă cît o sală de teatru, din fața hotelului. Clădirea, cu risipa ei de marmură și roșul palid al zidurilor, imită admirabil tipul de vile italiene de pe la 1900. I-ar fi plăcut Eleonorei Duse să joace *La Cità morta* pe această imensă terasă, sub balcoanele de piatră roșie, cu Mediterana în față și pinii ombeliferi și măslinii crescînd la întîmplare pe costișa din spatele hotelului...

Una din odăi am transformat-o în cameră de lucru. Dar încă n-am găsit o masă bună de scris. Lucrez, cum pot, la o măsuță de șah, care se clatină la orice mișcare a brațului.

9 august

De mult n-am mai cunoscut o asemenea vacanță de vară. În fiecare dimineață ne întîmpină același cer senin și arșița nu te apasă pentru că adie încontinuu briza marină.

Programul zilnic e același. Către ora zece, cu Christinel la cafeneaua noastră favorită din piața portului, unde am descoperit cel mai bun *espresso.* Apoi, pe jos, pe șoseaua umbrită de arbori mari, pe lîngă zidurile de piatră acoperite cu zorele, ne ducem la Villa, unde Sibylle a închiriat un apartament. Ca aproape în toată insula, nu există plajă cu nisip. Ne coborîm în mare de pe o stîncă, cimentată și prevăzută cu o scară de metal. Prînzim la vilă. Apoi eu mă întorc la hotel, cu speranța că voi putea lucra cîteva ceasuri. Uneori, arșița pe șosea și praful pe care-l ridică automobilele îmi amintesc de România.

11 august

La 2,00 vine să ne vadă Stig Wikander, pe care nu-l mai întîlnisem de vreo doi ani. Discutăm pînă la 11 noaptea. Între altele, îmi vorbește despre importanța simbolismului hermetic în opera celui mai important poet romantic suedez.

13 august

Superb. Lucrez cu spor pînă la 5,30, cînd plecăm cu Sibylle la Palma. Într-o cafenea, la umbră, stau de vorbă cu Stig pînă la 8,00. Reluăm cîteva din „subiectele“ noastre favorite: vikingii și arabii, tradițiile ocultiste camuflate în literaturile secolelor al XVII-lea și al XIX-lea, ultimele „mode“ în Istoria Religiilor etc.

Sibylle și Christinel se reîntorc de la aeroport cu Marie-France (a părăsit doar acum cîteva ceasuri Dubrovnik, unde își petrec vacanța Eugen și Rodica. Amănunt: către amiază, Eugen, bine cunoscut pentru indiferența sau neglijența lui vestimentală, se îmbracă foarte corect – cămașă, cravată, veston, pălărie elegantă – și se plimbă pe plajă). Cinăm cu toții la restaurantul *El Tunel,* în Palma Viega. Plimbare prin orașul vechi pînă aproape de miezul nopții. La despărțire, îi spun (oarecum în glumă) lui Stig că am vorbit de multe afară de Raimundo Lull, deși ne-am plimbat de atîtea ori în jurul statuii lui, în Piață...

15 august

Ni se spune că *Villa Italia* a fost pe vremuri un cazino. Printr-o fereastră prăfuită, am privit o dată sălile de joc, devenite acum odăi de debara și magazie.

Managerul hotelului, Joan, tînăr german de origine letonă, pare tot atît de enigmatic și anacronic ca și *Villa Italia.* Blond, înalt, frumos, ineficient, dar plin de bune intenții. Hotelul e locuit mai ales de tineri germani, aproape toți înscriși la Școala de Yahting a Clubului nautic, care se zărește pe celălalt mal al golfului. Instructorul, german și el, mărunt, agitat, cu barbă de viking, își ține cursul, în fiecare după-amiază, pe terasă, chiar sub fereastra camerei în care încerc să lucrez. Într-o noapte, tîrziu, i-am auzit cum spărgea sticlele de bere, pline sau goale, repezindu-le cu putere de parapetul terasei. „Acesta este obiceiul marinarilor, mi-a explicat Jaan a doua zi. Este o tradiție de mai multe ori seculară. Nu pot face nimic!..."

21 august

Acum cîteva zile, cu mașina, excursie la Val de Mossa. Vizităm, evident, casa în care au locuit George Sand și Chopin. Grădina, malancolică, încă bine îngrijită. Odăile în care atîta a suferit de frig Chopin.

La întoarcere, pe șoseaua de munte cu nenumărate serpentine, Sibylle, orbită o clipă de razele apusului de soare, intră cu mașina într-un șanț, doar la cîțiva metri de prăpastie. Accidentul ar fi putut fi fatal. În orice caz, motorul e detracat. Mai multe automobile se opresc lîngă noi, oamenii coboară și ne întreabă cu ce ne pot fi de ajutor. Trimitem vorbă lui Rousseau, proprietarul vilei, să telefoneze la garajul de la care Sibylle închiriase mașina.

Așteptăm zadarnic pînă ce se întunecă bine. (Am aflat a doua zi că Rosseau nu fusese acasă.) Apoi coborîm pe jos, admirînd luna plină, silindu-ne să părem bine dispuși, nu cumva să-i creăm Sibyllei „complexul accidentului". Pe la unsprezece noaptea ajungem într-un sat izolat, minuscul. Spre surprinderea și bucuria noastră găsim totuși un taxi care ne aduce la Puerto, într-o viteză mai mult decît imprudentă (dar nu îndrăzneam să spunem ceva: sculasem șoferul din pat...)

24 august

Moartea mamei. Am primit întîi o telegramă (18 august), apoi scrisoarea lui Sorin de la București. A ajuns prea tîrziu; n-a mai găsit-o în viață.

Avea aproape nouăzeci de ani. Și pînă acum cîteva luni, încă sănătoasă și energică. Doar că nu mai vedea destul de bine, nu mai putea citi. S-a stins încet, fără suferință; ca și tata.

Îmi aduc aminte de prima convorbire la telefon, de la Paris, în toamna 1967. (În acel an fusesem „reconsiderat" în țară și numele meu putea fi citit în articole.) Nu-i mai auzisem glasul din august 1942. Părea mai puțin emoționată ca mine. Mi-a spus să nu mă grăbesc să mă întorc în țară: ea are răbdare, mă așteaptă. Și niciodată de atunci, nici în scrisori, nici în convorbirile telefonice, n-a insistat să vin la București, să ne revedem. Cred că înțeleg de ce: douăzeci și cinci de ani, și ea, și Corina, și toți ceilalți, au trăit sub teroarea Securității din cauza mea. Eu eram liber, eram la Paris, publicam cărți, apoi, mai tîrziu, predam la Universitatea din Chicago – eu, obscurantist și retrograd, fostul asistent al lui Nae Ionescu, fost colaborator la ziarul *Cuvântul* etc. etc. Eram, cum se mai spune, un „dușman al poporului muncitor".

Cred că mama nu a uitat niciodată această lungă perioadă în care toți ai mei trăiseră terorizați de anchetele și suspiciunile Securității. Și cînd, cel puțin în aparență, lucrurile s-au schimbat – Mama n-a vrut să uite. Bănuia, probabil, că nu mă va mai întîlni, în această viață – dar s-a bucurat ghicind că nu mă voi lăsa ademenit de curtea care începuse să mi se facă, și că nu voi accepta să fiu „cumpărat".

Paris, 6 septembrie

Ne-am întors la 1 septembrie. Aeroportul de la Palma era ticsit; anevoie îți puteai face loc prin mulțime. Și deși avioanele – pentru toate marile orașe ale Occidentului – își luau zborul din zece în zece minute, masa aceea de turiști și de copii (am numărat șase colonii de vacanță!) se menținea tot atît de compactă. Cam așa arătau, probabil, gările multor țări europene în „marile momente“ (cum se exprima Churchill) ale războiului...

Întîlniri: Octavian Nistor, fostul meu student la Universitatea din București, în 1938; Marghescu (a căpătat un post la departamentul de franceză din Chicago); Ioan Culianu, tînăr istoric al religiilor foarte înzestrat (timid și cutezător în același timp). Lucrez cînd și cum pot, în special la începutul după-amiezelor și după miezul nopții.

Aseară am cinat cu Sibylle și Jacqueline la Giza și Dinu. Întorcîndu-ne de la Parly II, ploaia torențială mi-a amintit de dezlănțuirea monsoonului în Bengal. Lipseau doar revărsările apocaliptice de electricitate, acea lungă, neîntreruptă vîlvătaie de flăcări albastre.

12 septembrie

Alaltăieri am petrecut patru ceasuri cu R.S., tînăr savant italian care și-a trecut doctoratul cu o teză despre mine. Mă surprinde cît de bine vorbește românește (a fost doi ani în țară). Ne întîlnim din nou astăzi, de la 2,00 la 6,00, ca să discutăm teza. Îi mărturisesc că, de obicei, citesc cu mare efort asemenea lucrări, independent dacă autorul este „pozitiv“ sau „negativ“; este însuși „subiectul“ lucrării (activitatea mea științifică sau literară) care mă interesează din ce în ce mai puțin. Asta nu înseamnă că nu prețuiesc (cel puțin în parte) ce-am publicat pînă acum. Dar am impresia că știu despre ce este vorba. Cînd sunt bine înțeles, nu am nimic de adăugat; iar dacă nu sunt înțeles, ce-aș mai putea adăuga?

13 septembrie

După-amiaza, vizite. Notez pe cît pot numele vizitatorilor în agendă.

Noaptea găsim un cloșar culcat în fața ușii noastre. Este acel bătrîn pe care-l vedem adesea pe o bancă, în Place Charles Dullin, cu sticla de vin și două jumătăți de baghetă. Nu cerșește, dar acceptă banii pe care Christinel îi dă pentru pachetul de Gauloise. Astăzi, părea mirat de surpriza noastră: „Mais madame, spune, moi je garde votre appartement!..“[1]

De abia cînd l-am văzut coborînd pe scări mi-am dat seama că șchioapătă.

14 septembrie

O revăd pe Cloclo după treizeci și doi de ani. Am cunoscut-o cînd era încă în școala primară.

Noaptea, telefonăm din nou Corinei, la București. Încă nu pot crede că nu voi mai auzi glasul mamei.

16 septembrie

Cină cu Ioan Culianu la un restaurant chinezesc, apoi stăm de vorbă, în biroul meu, pînă la miezul nopții.

Știam de mult că Dumézil avea dreptate spunînd: În Istoria Religiilor, ca și în orice altă disciplină, un singur lucru contează: ai sau nu ai *le feu sacré*.[2]

20 septembrie

Un cineast olandez (?) ar fi vrut să facă un film despre viața sexuală a lui Isus Christos. Autoritățile franceze i-au interzis să-l realizeze în Franța. Ziarele (cel puțin, unele din ele) protestează: Libertatea e sugrumată în Franța etc. etc. Cineastul e deja celebru.

Va trebui să aflu numele acestui artist norocos; și cît mai multe amănunte asupra filmului. La Chicago, la New York, la Santa Barbara – ce extraordinară impresie voi face, citînd acest exemplu. Atîția tineri care mă tot întreabă: care sunt „secretele lansărilor pariziene?“

---

[1] „Dar, doamnă, eu vă păzesc apartamentul!...“

[2] Focul sacru

Paris, septembrie

X, care a citit cu mare interes *Fragments d'un Journal,* mă întreabă de ce n-am ales și câteva texte în legătură cu „laboratorul" meu. Mă mulțumesc, spune, doar cu aluzii la cărțile la care lucrez. Își închipuie că, în caietele mele, sunt destule pagini în care am notat observații mai precise: problemele și dificultățile pe care le înfruntam, citate din autorii cu care eram de acord sau pe care îi criticam etc. Îi spusesem că în ultimele patru luni am recitit, de mai multe ori, *Deuteronomul, Psalmii* și *Profeții* în cele trei traduceri comentate pe care le folosesc și că, după ce încheiam lectura unei cărți (bunăoară, *Psalmii),* am citit, recitit sau consultat cîteva din lucrările critice fundamentale, precum și alte monografii sau articole publicate în ultimii ani. X e curios să afle în ce măsură aceste lecturi și meditații au fost notate în Jurnal. (Cum aflase că lucrez acum la capitolul XVI din *Histoire des croyances et idées religieuses* – „La Religion d'Israël à l'époque des Rois et des Prophètes" – era curios să cunoască „laboratorul".)

Avea și nu avea dreptate. Desigur, ar fi fost interesant dacă etc. etc. Dar cu problemele Istoriei Religiilor mă îndeletnicesc de aproape cincizeci de ani. Notele de lectură, cîte au mai rămas, se găsesc adunate în dosare și caiete de tot felul. Unele pagini – rezumate și observații personale – au fost scrise acum douăzeci-treizeci de ani; altele, de foarte curînd. Ce-aș putea nota în „laboratorul" capitolului al XIV-lea. Dacă aș încerca – măcar la un singur capitol – să țin un „Jurnal de laborator", ar fi, probabil, de două , trei ori mai voluminos decît capitolul respectiv. Ce sens ar avea acest efort? Cui i-ar folosi? În afară de cîteva excepții, i-am spus, mă mulțumesc să notez în Agendă subiectul și numărul paginilor scrise în fiecare zi. Și fac asta numai ca să-mi pot aminti, mai tîrziu, perioadele de intensă activitate, întrerupte de „intervale sterile", mai mult sau mai puțin lungi: (cursuri, călătorii, boală, oboseală etc.)

30 septembrie

Cinăm, invitați de Madeleine și Georges Dumézil, la un restaurant din cartierul lor. Între altele, G.D. îmi spune că are înregistrate pe bandă, dar încă netranscrise, multe zeci de povestiri, legende, basme, proverbe și fabule în oubyk, cherkez și alte dialecte caucaziene; material pentru cîteva mii de pagini dactilografiate. Cînd va simți că nu mai are nimic de spus despre religiile și mitologiile indo-europene (dar va veni oare vreodată un asemenea moment?...), se va concentra exclusiv asupra transcrierii, traducerii și comentariilor acestor materiale folcloristice caucaziene. (Dumézil cunoaște vreo treizeci și cinci de limbi și dialecte, dar marea lui pasiune, încă din tinerețe, au fost – și au rămas – limbile și dialectele caucaziene.)

3 octombrie

Azi noapte Christinel a avut acest vis: se afla, singură, într-o imensă sală de bal, somptuos luminată. Deși nu se vede orchestra, se aude, tot mai clară, melodia unui vals celebru și atunci Christinel începe să danseze singură. Cîteva secunde în urmă apare un bărbat tînăr, frumos, elegant și o înlănțuiește. Dansează așa amîndoi pînă cînd, orchestra încetînd brusc, Christinel îl întreabă: „Dar cine ești dumneata? Nu te cunosc!" Tînărul se închină politicos, și zîmbește: „Je suis votre clochard, Madame".[1] „Dar cum se face că pînă ieri înaintai cu atîta greutate și acum dansezi mai bine ca cel mai bun dansator?" Tînărul se înclină din nou și zîmbește: „Mais c'est pour vous, Madame!"[2]

Sunt cîteva săptămîni de cînd nu l-am mai zărit. Astăzi, întrebînd pe unul din cloșari, am aflat că fusese transportat mai de mult la spital.

---

[1] „Sunt vagabondul dumneavoastră, Doamnă".

[2] „Dar o fac pentru Dumneavoastră, Doamnă".

Chicago, 8 octombrie

Am ajuns azi după-amiază. Început de toamnă. Deprimat de numărul scrisorilor și pachetelor cu cărți pe care le-am găsit la noi acasă și în biroul de la Meadville.

16 octombrie

Ieri am deschis cursul despre „Gîndirea mitică“. Surpriza: clasa era plină pînă la refuz și pe culoar așteptau vreo 20–30 de studenți. A trebuit să schimbăm sala, coborînd întîi la primul etaj, apoi la parter.

Azi după-masă, seminarul. Recunosc cîțiva din studenții mei favoriți – și mă înseninez pe loc. Vom avea din nou discuțiile noastre pasionante de acum doi ani.

octombrie

Într-o scrisoare către Saint-Martin („Les Philosophes Inconus“) din 25 octombrie 1974, Kirchberger îi comunică o serie de informații despre căsătoria mistică a lui Johann-Georg Gichtel (1683–1710) cu Sophia. (Informațiile le găsise, de altfel, în *Prefața* scrisă de Ueberfeld la *Operele* lui Gichtel.) Prețioase mi se par mai ales aceste detalii: „Sophia, sa chère, sa divine Sophia qu'il aimait tant et qu'il n'avait jamais vue, vint le jour de Noël 1673, lui faire sa première visite. Il dit à cet égard qu'il vit et entendit dans le troisième principe, cette Vierge qui était d'une beauté éblouissante et céleste. Elle l'accepta pour son époux dans cette première entrevue, et les noces furent consommées dans des délices ineffables. Elle lui promit par des paroles distinctes la fidélité conjugale: de ne jamais l'abandonner, ni dans les croix, ni dans la pauvreté, ni dans la maladie, ni dans la mort, et qu'elle habiterait toujours avec lui dans le fond lumineux intérieur: elle l'assura de la dédommager amplement de tout ce qu'il avait sacrifié pour elle en renonçant aux alliances de femmes riches qui l'avaient recherché. Elle lui fit espérer une progéniture spirituelle, et pour dot elle porta la foi, l'espérance et la charité essentielle et substantielle dans son

coeur. Les noces durèrent jusqu'au commencement de l'année 1674. Il prit dès lors un logement plus commode dans une maison spacieuse à Amsterdam et d'un loyer cher. Cependant il ne possédait pas un sou, et il ne travaillait point pour acquérir de l'argent et ne demandait rien à personne ni pour lui, ni pour les autres; et pourtant il exerçait l'hospitalité envers bien des amis qui venaient le voir de loin.“[1] (Vezi textul integral al scrisorii în Antoine Faivre, *Kirchberger et l'illuminisme du dix-huitième* siècle, 1966, pp. 172–173).

Motivul nunții sufletului cu divinitatea (sau cu o ipostază personificată a divinității) este destul de frecvent în istoria misticii. Dar căsătoria lui Gichtel prezintă anumite elemente specifice; bunăoară, asigurarea pe care i-o dă Sophia că va avea o „progenitură spirituală“ și că îi va despăgubi materialicește pentru tot ce-a sacrificat „en renonçant aux alliances de femmes riches qui l'avaient recherché“. (Așa explica Kirchberger casa spațioasă de la Amsterdam și averea lui Gichtel...)

Este curios că aceste elemente specifice se regăsesc în practicile șamaniste din Siberia și India aborigenă. Nu voi aminti decît cîteva exemple (cf. *Le chamanisme,* ed. II, 1968, pp. 73 ș. urm., 329 ș. urm.). Un șaman goldi povestește că în tinerețe în timp ce zăcea bolnav i-a apărut o foarte frumoasă femeie, de înălțimea unei fetițe, și i-a mărturisit că este spiritul tutelar *(ayami)* al strămoșilor lui șamani. A adăugat că-l iubește și vrea cu orice preț să-i fie soție. Ea îl va învăța cum să șamanizeze și să vindece bolnavii, iar „oamenii ne vor aduce hrană îndeajuns". Tînărul a consimțit, s-a vindecat și puțin timp în urmă a devenit șaman. „De atunci dorm cu ea ca și cu soția mea, dar nu avem copii."

---

[1] „Sophia, scumpa, divina lui Sophia, pe care el o iubea atît de mult și pe care n-o văzuse niciodată, vine în ziua de Crăciun 1673 să-i facă prima ei vizită. El spune în această privință că trăiește și aude în al treilea principiu această Fecioară care era de o frumusețe orbitoare și celestă. Iar ea îl acceptă ca soț în cursul acestei prime întrevederi, iar nunta a fost consumată în delicii inefabile. Ea îi promite în cuvinte clare fidelitate conjugală: să nu-l abandoneze niciodată, nici la durere, nici la sărăcie, nici la boală, nici în moarte și că ea va locui cu el întotdeauna în abisurile interioare luminoase: ea îl asigură că îl va despăgubi mărinimos de tot ceea ce el a sacrificat pentru ea, renunțînd la căsătoriile cu femei bogate care au umblat după el. Ea îl face să spere la o progenitură spirituală și ca zestre ea aduce credința, speranța și bunătatea esențială și substanțială din inima ei. Nunta durează pînă la începutul anului 1674. De atunci, el ia o locuință mai comodă într-o casă spațioasă din Amsterdam și cu o chirie mare. Dar el n-avea un ban și nu muncea ca să cîștige bani și nu cerca nimic de la nimeni nici pentru el, nici pentru alții; cu toate acestea, era foarte ospitalier cu mulți prieteni care veneau de departe să-l vadă.“

Și mai interesante sunt experiențele șamanilor Saora, populația Munda din Orissa. Un spirit tutelar feminin vine în timpul somnului și cere tînărului s-o ia de soție. Dacă se împotrivește, tînărul își pierde mințile și, în cele din urmă, moare. Un șaman Saora mărturisește că a avut cu soția-spirit un băiat și două fete. După cinci ani s-a căsătorit cu o femeie din satul lui, care i-a dăruit trei copii. În ziua nunții, soția-spirit s-a adresat miresei (prin glasul șamanului): „De acum înainte ai să trăiești cu soțul meu. Ai să-i aduci apă, ai să cureți orezul, ai să-i gătești mîncarea. Ai să faci totul... Eu nu pot face nimic altceva decît să ajut oamenii la nevoie..."

Ca și Sophia lui Gichtel, soția-spirit modifică radical modul de a fi al soțului. Șamanul se deosebește întru totul de restul comunității; este medic, protector, poet extatic și totodată „înțelept".

25–26 octombrie

Răcit, sunt nevoit să stau acasă. Încerc zadarnic să citesc proza fantastică-ocultistă a lui Yeats. Insuportabila banalitate a „mesagiului ezoteric" (ca și la Gustav Meyrinck, de altfel; pe care îl citesc, sau recitesc, cu plăcere pentru talentul său de „povestitor", nu pentru presupusul conținut „ezoteric").

9 noiembrie

A treia zi, și ultima, de „dialog cu teologii". Alaltăieri, joi 1 noiembrie, lunch cu B. Lonergan și Karl Rahner, la „Jesuit House". Ieri, la Mandel Hall, mi s-a cerut să prezint pe Cardinalul König; cum este istoric al religiilor și editorul acelui admirabil *Wörterbuch d. Religionsgeschichte,* nu mi-a fost greu. În aceeași seară, cină oferită de Facultatea noastră Cardinalului König, lui Rahner, Lonergan și altor teologi.

În sfîrșit, astă seară, recepție la Edward Levi pentru Cardinal. Erau invitați teologi reprezentînd toate confesiunile creștine și rabinul Bronstein (fostul meu student) cu soția. Benedicțiunea de la începutul cinei a rostit-o el.

Santa Barbara, 13 noiembrie

Cînd ne-am luat zborul, Chicago era acoperit de negură. Frig, burniță tristă amestecată cu fulgi de zăpadă. (Păreau și ei murdari. *Pollution...)* Ajungem la Santa Barbara pe seară (7,00). La aeroport ne întîmpină Capps, Bradford și Michaelson. Primii doi ne conduc la Casa de Maria, în Montecito. (De cîte ori trecusem prin fața acestei melancolice și totuși somptuoase proprietăți, cînd locuiam la San Ysidro Inn!) Dintre participanții la simpozion, nu sosise decît Mary Stevenson. Ne lăsăm bagajele în camera nr. 27 (de fapt, un mic apartament) și mergem cu toții să stăm de vorbă la barul de la San Ysidro.

Aflu că azi dimineață a murit Thomas O'Dea. Prea multe amintiri ca să le însemn aici. Capps îi telefonează – și Raimundo Pannikar vine pe la 9,30. Îl revăd cu bucurie. (În octombrie îl reîntîlnisem la Chicago, după, cred, vreo optsprezece ani...)

Santa Barbara, 14 noiembrie

De dimineață mă deșteaptă ciripitul unei paseri necunoscute – și ciocănitoarea. (Amintiri din săptămînile petrecute la San Ysidro Inn.)

Sister Bernardette ne pregătește cafeaua. Apoi, la „Mission"; serviciul pentru Tom O'Dea. Slujește și R. Pannikar. Scurtă evocare, pe care o citește simplu, convingător, Michaelson.

Îl reîntîlnim pe Zwi Werblowski și alți cîțiva prieteni de la „Center". La 3,30 începe Colocviul despre Mircea Eliade. Destulă lume – majoritatea profesori și „savanți". Mac L. Ricketts citește un lung studiu: „The Image of Death in Eliade's Writings". Foarte sugestiv. Apoi, scurte prezentări de C.J. Larson (University of Santa Barbara) și Francis P. Sullivan, S.J. (Loyola University, New Orleans) care declară că *Sacred and Profane* l-a ajutat să devină el însuși, adică: poet! Seara, Dennis Doening citește „The Spiritual Itinerary of M.E., 1926–1928". Multe citate din seria de articole – „Itinerariu spiritual" – publicate în *Cuvântul.*

Urmează „Tribute and Reminiscences": Th. Jacobsen Pannikar și Werblowski (foarte cald – deși rămînînd critic; insistă asupra „modestiei mele proverbiale", „umilității" mele; admite că trăim, în Istoria Religiilor o „Eliade-era"). Întîlnesc pe Kees Bolle, David Rasmunsen etc. etc. Prea obosit ca să continuu.

15 noiembrie

Am adormit abia la șase dimineața!... Și dureri artritice la încheietura mîinii. Mă scol totuși și asist la prima comunicare la 9,00. După-amiază de la 2,00 – 5,00, o serie de scurte comunicări. Unele, excelente. La 5,30, cinăm. Apoi, – la 8,00 – în marele amfiteatru, Lehmann Hall, al Universității, arhiplin (stăteau și pe jos), citesc conferința despre „Voga ocultismului". Mare succes. Capps remarcă: de la Paul Tillich, nimeni n-a mai avut un asemenea public. Urmează „Reception", 9,30–11,30. Vorbesc, ascult, răspund la întrebări, pînă la extenuare.

Reîntorși la Casa de Maria, îmi pregătesc cîteva note pentru conferința de mîine.

Santa Barbara, 16 noiembrie

Am putut dormi – dar puțin (vreo patru-cinci ore.)

Dimineața, ne deșteptăm în ceață. Doar către amiază începe să se lumineze. Contribuții critice în legătură cu metoda mea: J. Waardenberg (Utrecht), Jonathan Smith, Jacob Needleman (San Francisco State University). La 11,00 țin conferința „Self Reflections on My Work" (pe care ar fi trebuit s-o țin aseară, la Universitate, așa cum fusese anunțat în program. Dar mi-am dat seama că nu puteam vorbi unui public de cinci-șase sute de persoane despre problemele discutate în timpul simpozionului). Inutil s-o rezum. Am vorbit, liber, vreo cincizeci de minute. Un început de autobiografie spirituală. Explicația ororii de „provincialism cultural" prin faptul că aparțineam unei culturi minore. Importanța descoperirii – *nu* a Renașterii italiene, ci a *exemplului* de „umanism integral" pe care-l găsisem în Pico etc. Recunosc că am fost „configurat" de experiența indiană. Ce-am învățat în India – ce-am descoperit apoi, în România, în legătură cu creațiile folclorice etc. etc. Dar am spus un lucru pe care țineam de mult să-l spun în fața colegilor și studenților mei: că ceea ce interesează într-un „maestru" nu este *cum* a lucrat, ci *ce* a lucrat. (Eu, bunăoară, mă recunosc discipolul lui Pettazzoni – deși nu-i împărtășesc metoda; dar *exemplul* lui – a încerca o Istorie *universală* a religiilor – l-am luat de model.)

Toate acestea le voi scrie mai limpede în textul care va întovărăși celelalte studii și comunicări, cînd vor fi pregătite pentru tipar. Interesante și amuzante observațiile lui Capps despre „mitologia" M. Eliade.

Printre savanții pe care i-am cunoscut: Marija Gimbutas (care mărturisește că a învățat Istoria Religiilor *numai* prin cărțile mele), Joan Puhvel, Amos Funkenstein. Regretul că n-a fost nici un român de față... În acel amfiteatru arhiplin. Sau cînd s-a vorbit de „Eliade's era".

Los Angeles, 16 noiembrie

Am plecat din Santa Barbara ieri după-amiază, cu mașina. Petrecem seara la Nunuș și dr. Nicolae Costa.

Fericit că am zărit acel iepuraș în grădină.

Chicago, 19 noiembrie

Ioan Cușa (care participă la un Congres Internațional de Arte grafice) vine să ne vadă astă seară. Entuziasmat de frumusețea Campusului. Înțeleg repede de ce: taxiul l-a adus prin Midway, splendid iluminat de noile lampioane electrice, revărsînd o lumină portocalie-roșietică. „Parcă aș fi pătruns într-o pădure de aramă", îmi spune.

Cinăm la Quadrangle Club, apoi ne reîntoarcem, la noi.

28 noiembrie

Thanksgiving. Seara, la noi la masă, Joe și Evelyn Kitagawa, Matei Călinescu, Res Ley etc. Ca de obicei, discuții. Prea multe de notat...

1 decembrie

Foarte frig. Începe să ningă. Izbutesc să lucrez aproape toată ziua (ch. XVII din *Histoire).*

2 decembrie

Seara, cină la Nathan Scott. Întîlnesc pe dna R. Niebuhr. Îmi mulțumește încă o dată pentru „marele serviciu" pe care i l-am făcut acum cîțiva ani, trimițîndu-i, la cererea ei, zece exemplare din articolul: *History of Religions in Retrospect: 1912–1962.*

Înțeleg foarte bine: articolul este didactic – și util pentru bibliografia critică pe care o cuprinde. Dar ascultînd-o vorbindu-mi *numai* despre acest text, mi-am adus aminte despre comedia pe care avea de gînd s-o scrie, acum vreo cincizeci de ani, N.D.: într-una din călătoriile lui, Balzac este recunoscut de un nobil italian: timp de o jumătate de ceas, acesta îi vorbește entuziasmat de articolele pe care celebrul romancier le publicase în lucrarea colectivă *Les Français peints par eux-même...* Așa începea comedia, dar nu știu ce se întîmpla după aceea. N.D. intrase în anul V de medicină și a renunțat la teatru...

Fără dată (decembrie)

Vine să mă vadă R., fosta mea studentă de acum șase-șapte ani. E căsătorită, are un copil și nu mai poartă ochelari. Își aduce aminte de lucrarea de seminar care a impresionat atît de mult pe colegii ei: izvoarele grecești despre celți. (De fapt, la sugestia mea, citise și aprofundase doar un singur studiu, dar cel mai important: *The Celtic Ethnography of Posidonius,* al lui J.J. Tierney.) Îmi spune, între altele, că la petreceri, mai ales la ea acasă, îi place să citeze anumite pasagii din Posidonius; bunăoară, mărturisirea lui că la început era tulburat de căpățînile țintuite la intrarea locuințelor aristocraților celți, dar că, mai tîrziu, se obișnuise și le putea privi cu seninătate. Sau descrierea pe care a făcut-o Euphorus, pe la 350 a. Chr. (și pe care a găsit-o citată în Strabon), că celții sunt: „tineri, helenofili și mult prea grași, dar că nu-și părăsesc locuințele cînd sunt inundate"...

-- Nu vă puteți închipui ce succes am!, adaugă. Sunt unii care îmi cer să le repet citatele și le copiază în carnet. Nu este același lucru cînd le citez pasagiile despre druizi. Discuția devine serioasă, mai ales cînd vine vorba despre credință în metempsihoză și soțul meu are oroare de discuțiile serioase; îi e teamă că se pot prelungi mult după miezul nopții...

12 decembrie

Zi superbă. Frig; zăpada se păstrează încă pe marginea trotuarelor – și totuși cerul adînc albastru ca în miezul verii...

Dar vîntul!... Îl aveam în spate, în drum spre Swift Hall. Umblam cu capul plecat, grăbind pasul. Și cel pe care îl auzeam înapoia mea, grăbea și el pasul, parcă ar fi vrut să mă imite. Îl auzeam tot mai aproape, un pas curios, parcă ar fi vrut să mă ajungă patinînd. Cînd am simțit că a ajuns în dreptul meu, am întors capul. Era o mică ramură, cu cîteva frunze galbene, miraculos păstrate, pe care vîntul o purtase zece-cincisprezece metri, cu aceeași viteză cu care izbuteam să înaintez eu.

29 decembrie

Așa cum i-am făgăduit lui Sibylle, vom sărbători cei douăzeci și cinci de ani de căsătorie la Paris. Îmi pregătesc dosarele, deși nu cred că voi avea prea mult timp de lucru propriu-zis.

New York, 30 decembrie

Am ajuns la căderea nopții.

New York, 31 decembrie

Petrecem revelionul la Lisette, cu Peggy și Burton Feldman, G. Duca și Sanda.

Paris, 3 ianuarie 1975

Am plecat aseară de la New York. Zbor penibil; două ceasuri, avionul sălta și se cutremura, zguduindu-se, parcă ar fi fost lovit de crivăț din toate direcțiile. Au fost momente cînd nu mai credeam că vom scăpa.

Am ajuns la 8,30 dimineața. Sibylle ne aștepta la aeroport. O găsim pe Liliana acasă; Sorin este la București: încă n-a obținut viza de ieșire.

5 ianuarie

Somnoros; aș dormi toată ziua, iar noaptea mă lupt cu insomnia. Din fericire, pot citi. (Mi-am adus dosarele cu texte egiptene. Și, evident, am la îndemînă inepuizabilul Balzac.)

6 ianuarie

Insomnie de la 3 la 9 dimineața. Cerul e acoperit. Zi tristă. „Je vais vous dire un grand secret, mon cher. N'attendez pas le jugement dernier. Il a lieu tous les jours“[1] *(La chute,* p. 129). Cît aș da să știu dacă A. Camus a înțeles semnificația și importanța *teologică* – mai precis: de teologie mistică – a acestor rînduri. Probabil că nu. Camus era înainte de toate un moralist, suferind în propria lui ființă teroarea demoniei contemporane. Într-o *anumită* perspectivă teologică, toate crizele și speranțele care definesc condiția umană se desfășoară dincolo – sau dincoace – de Timp și de temporalitate.

7 ianuarie

Lungă insomnie. Din fericire, recitesc textele de la Tellel-Amarna. Ca de obicei, profund emoționat de rugăciunea găsită în sarcofagul lui Akhenaton. Fervoarea religioasă a acestui enigmatic faraon, iubirea și venerația lui față de Aton, Zeul-Soare, sunt fără egal. „Je vais respirer la douce haleine de ta bouche. Chaque jour, je vais contempler ta beauté... Donne-moi tes mains, chargées de ton esprit, afin que je te reçoive et que je vive par lui. Appelle mon nom tout au long de l'éternité: il ne manquera jamais à ton appel!“.[1]

8 ianuarie

...Îmi place mai ales să-mi aduc aminte de după-amiezile de la Capri, asurzit de cigale, încercînd să lucrez la *Noaptea de Sînziene.* Și de acea noapte de vară, cînd ne-am rătăcit în *cartierul nostru* și ne-a trebuit mai mult de un ceas ca să ne trezim deodată în fața casei, *Hôtel de Suède...*

Nu-mi iert nici astăzi, după douăzeci și cinci de ani, că n-am îndrăznit s-o trezesc, tîrziu după miezul nopții, cînd trenul spre Roma se oprise într-o pădure din apropierea frontierei și din toate părțile au început să cînte privighetorile...

Eram foarte săraci. În 1950, Délia și René Laforgue ne cedaseră admirabilul lor apartament din Rue de la Tour, cu condiția să păstrăm pe Anna, femeia de menaj. De multe ori, îi lăsam ei bani pentru dejun, și noi, pretextînd că suntem invitați la prieteni, ne mulțumeam cu un sandviș în Jardin du Luxembourg.

---

[1] „Am să-ți spun un mare secret, dragul meu. Nu aștepta judecata din urmă. Ea are loc în fiecare zi.“

[1] „Am să respir suflul dulce al gurii tale. În fiecare zi o să contemplu frumusețea ta... Dă-mi mîinile tale, încărcate de spiritul tău, ca să te prime și ca să trăiesc prin el. Cheamă-mi numele de-a lungul întregii eternități: e nu va lipsi niciodată la chemarea ta!“

O singură dată am uitat de cele nouă flori. Confundasem ziua; credeam că este 8 mai. Aveam întîlnire cu doi colegi și Christinel a plecat să se plimbe prin pădure, în somptuosul parc-pădure care înconjoară Universitatea. Un sfert de ceas mai tîrziu, pe neașteptate, s-a abătut furtuna. Se anunțase apropierea ciclonului, dar la hotel nu-i spusese nimeni nimic. Nu-și mai aduce aminte cum i-a zburat umbrela din mînă, smulsă de vînt. Vijelia era atât de puternică încît nu mai simțea că aleargă; i se părea că e purtată de vînt. Aproape de hotel a alunecat și și-a scrîntit glezna.

Cît de simplu s-ar explica acest accident și cît de limpede ar reieși răspunderea mea, în orizontul gîndirii chineze.

10 ianuarie

Am celebrat cei douăzeci și cinci de ani la restaurantul românesc *La flûte de Bar* în l'Ile Saint Louis. Sibylle și cu Siegfried au aranjat meniul și au decorat sălile. Am invitat toți prietenii români și francezi. Dintre cei care au fost acum douăzeci și cinci de ani erau de față Madeleine și Georges Dumézil, Stig Wikander, Cioran, Jacqueline.

La un moment dat, au apărut lăutarii. Și, evident, inevitabila horă în care a intrat și Paul Ricoeur, spre mirarea Simonei, care, ne spune, l-a văzut pentru întîia oară jucînd...

11 ianuarie

Liliana se reîntoarce la Amsterdam. Seara telefonăm Corinei. Desigur că ne vom revedea în vara aceasta. Dar va obține viza de ieșire?

Continuu lectura textelor egiptene (pentru a cîta oară?) Și de data aceasta adaug scurte comentarii. Adevărata dificultate mă așteaptă la Chicago, cînd voi reciti paginile scrise acum cîțiva ani și va trebui să suprim, să rezum, să concentrez... În economia lucrării *(Histoire,* I) capitolul despre religiile egiptene va avea cel mult cincizeci-șaizeci de pagini dactilografiate.

13 ianuarie

Dintr-un articol al lui Zwy Werblowski, aflu de această scrisoare a Sfîntului Bernard de Clairvaux *(Pat. Lat.* 182, col. 169–170). Prin 1129, un călugăr englez din dioceza Lincoln, pe nume Philip, pleacă în pelerinaj spre Țara sfîntă. În drum spre Ierusalim se oprește la Clairvaux. Curînd după aceea Episcopul de Lincoln primește o scrisoare de la Bernard, Superiorul mînăstirii din Clairvaux, anunțîndu-l că Philip a ajuns cu bine la destinație și că e hotărît să se stabilească acolo pentru restul vieții. „A pătruns în cetatea sfîntă și și-a ales moștenirea... Nu mai e un simplu spectator curios, ci un pios locuitor și cetățean de drept al Ierusalimului.“ Dar acest Ierusalim, precizează Bernard, este Clairvaux. Mînăstirea este Ierusalimul /terestru/ unit cu cel din ceruri printr-o puternică credință, printr-o viață fără pată și printr-o anumită afinitate spirituală.

Chicago, 16 ianuarie

Zbor lin pînă la Boston. Aici, surpriza: trebuie să așteptăm trei ceasuri avionul spre Chicago. Ajungem pe seară, obosiți.

19 ianuarie

De cînd ne-am întors, n-am făcut altceva decît să desfac pachete cu cărți și să citesc scrisori. (Îmi dau încă o dată seama de enorma pierdere de timp a călătoriilor... Timpul pe care îl pierd pînă ce izbutesc să mă reintegrez „ritmului“ întrerupt. Lecturi la întîmplare și, de cele mai multe ori, inutile.)

Din fericire, am încheiat corectura noii ediții din *Techniques du Yoga.*

20 ianuarie

Prima conferință din ciclul *The Beginnings of High Religions.* Sala plină. După cîte îmi pot da seama, foarte mulți *freshmen,* studenți care mă ascultau pentru întîia oară. Am regretat că n-am avut timp să dezvolt o problemă pe care am discutat-o în cursul de anul trecut (despre religiile preistorice).

Anume: enervarea lui Teilhard de Chardin că păstrăm încă imaginea lui Dumnezeu asemenea unui „propriétaire néolithique". Judecînd în perspectiva Istoriei Religiilor, Teilhard se înșela de două ori: imaginea acestui „propriétaire néolithique" este destul de recentă (douăsprezece-cincisprezece mii de ani) și a fost precedată de alte „imagini", mult mai arhaice: Dumnezeu stăpîn al Cerului, sau divinitățile vînătorilor preistorici, les Seigneurs des fauves. Încă și mai grav: nu cu asemenea „imagini" începe Istoria religioasă a umanității – ci cu *experiența sacrului,* cu acele infinite hierofanii care organizează lumea și o încarcă de semnificații. În fond, simbolismul religios a *creat omul,* adică l-a diferențiat de primate. E suficient să se compare comportamentul primatelor în „spațiul lor familiar" cu *orientatio,* ritul care *fundează* lumea oamenilor.

22 ianuarie

A doua conferință *Beginnings of High Religions.* Q. se miră că, de atîția ani, îmi continuu munca (mai ales ceea ce i se pare lui mai plicticos: erudiția, cercetarea riguroasă) – deși știu foarte bine că există bombele termonucleare și toate celelalte; știu că, în fond, *totul* poate dispărea de la o zi la alta. Încerc să-i explic: indiferent la ce fel de ontologie a aderat *rațional,* omul cunoaște, experimental, și o ontologie de structură epifanică. Frumusețea și parfumul unui trandafir sunt, evident, efemere, dar ele există, și acest tip de existență – epifanică, „fulgurantă" – poate, uneori, schimba lumea. (Îi dau mai multe exemple pe care nu le mai citez aici.)

În concluzie: fie că lumea, sau numai civilizația occidentală, va avea sau nu „un viitor"; fie că voi reuși, sau nu, să închei *Histoire des idées religieuses;* în măsura în care cercetările mele îmi revelează semnificații, credințe și înțelesuri uitate și mi le revelează așa cum *mi se arată* trandafirul – munca mea își găsește justificare *in aeternum.*

25 ianuarie

Pregătesc volumul pentru Chicago University Press *(Occultism, Witchcraft and Cultural Fashions).* Scriu o scurtă prefață de trei pagini.

Seara la Jonathan Smith, cu toți prietenii și colegii noștri. Jonathan a organizat această „party" pentru cei douăzeci și cinci de ani de căsătorie a noastră; Jerry Brauer spune cîteva cuvinte; ca întotdeauna, cu măiestrie și cu haz. Ar fi trebuit să răspund, să mulțumesc; dar o inexplicabilă timiditate mă țintuiește pe scaun...

29 ianuarie

Azi, după ultima conferință publică *(Bhagavad-Gîtâ)* m-am hotărît să-mi ard notele despre India și Iran. Cîteva zeci de dosare și caiete (unele, de la Paris, Hôtel de Suède, 1948–1950). Trebuie să încep să mă scutur de acest balast inutil; inutil de cînd am redactat capitolele respective din *opus magnum.*

...Și totuși, melancolie. Cîteva note, pe care îmi arunc întîmplător ochii, îmi aduc aminte de caietele și dosarele lucrate în India și lăsate în țară. *Știu* că însemnasem acolo idei, sugestii, observații pe care nu le-am dezvoltat niciodată. *Enfin!...* n-are nici un sens să mă întristez degeaba.

Păstrez dosarele cu schițele lecțiilor. Pentru cazul că voi relua vreodată cursul din iarna aceasta.

5 februarie

Alaltăieri am dus manuscrisul la University Press.

Astăzi încep seminarul despre religiile indo-europene. Am acceptat doar cîțiva studenți, dintre cei „avansați".

10 februarie

Ioan Culianu a sosit acum cîteva zile. Din nefericire, după încheierea ciclului de conferințe *The Beginnings of High Religions.*

Astă-seară cinăm cu el și cu Marghescu la Quadrangle Club.

14 februarie

Mi se întîmplă adesea acest lucru: cînd mă împrietenesc cu un preot (de orice confesiune creștină), sau chiar mai curînd, îndată ce ne întîlnim a treia sau a patra oară – omul îmi cere să-i spun pe nume, să nu-i mai spun „Părinte", „Father", „Père". Mi-e greu să mă las convins (deși sunt nevoit s-o fac cu colegii mei de la Facultate). Mi-e greu, de asemenea, să le explic că îi prețuiesc, *în primul rînd,* pentru că au avut această vocație a sacerdoțiului și au acceptat-o. Pentru mulți dintre ei – cel puțin în ochii mei – faptul că sunt preoți mi se pare singurul lucru interesant și valoros.

16 februarie

Seara la noi, Marghescu și Culianu. Christinel le-a făgăduit o „masă românească". Rămînem de vorbă pînă la miezul nopții. Culianu spera să poată „lucra" cu mine – dar deocamdată nu avem decît seminarul despre indo-europeni, limitat la zece studenți (și numai doi, trei sunt foarte bine pregătiți).

20 februarie

Teilhard scrie undeva: „Il suffit, pour la vérité, d'apparaître une seule fois, dans un seul esprit, pour que rien ne puisse, jamais plus, l'empêcher de tout envahir et de tout enflammer".[1]

Să fie adevărat? Mi se pare o viziune „chimică" a Adevărului.

28 februarie

Patru nopți am dormit la Quadrangle Club; ni se zugrăvește apartamentul.

---

[1] „E de ajuns ca adevărul să apară o singură dată, într-un singur spirit, pentru ca nimic să nu-l mai poată împiedica să cuprindă și să înflăcăreze totul."

Continuu revizia capitolului despre Canaan și Israel.

Noaptea, în camera de la Quadrangle Club, am încercat zadarnic (pentru a cîta oară?) să citesc *The Ring*. Nu înțeleg succesul extraordinar al acestei cărți. „Fantasticul" este doar o travestire laborioasă a cîtorva legende medievale.

Noaptea asta vom dormi acasă, în pofida mirosului de vopsea proaspătă.

5 martie

Azi am aflat vestea teribilă: Sibylle a fost operată de cancer la sîn.

10 martie

Frig. Zăpadă.

Ieri am invitat cincisprezece prieteni la Quadrangle Club, apoi la noi acasă. Printre cei mai tineri: Juliana Marghescu, Ioan Culianu.

14 martie

Detaliu: de comunicat lui Cioran.

În Massalia, străvechiul oraș grecesc pe ruinele căruia s-a înălțat Marsilia, cine voia să se sinucidă trebuia să ceară autorizația Senatului, arătînd motivele care l-au silit să recurgă la acest gest. Dacă motivele erau socotite justificate, i se dădea gratuit cantitatea de cucută necesară.

24 martie

Am pierdut trei zile ca să compilez din publicațiile mele anterioare un eseu despre structura și funcția mitului: introducere la un elegant volum pe care îl va publica marea casă de editură McGraw.

29 martie

Seara cu Ioan Culianu și Marghescu, la maiorul Bumbăcescu. Cină pregătită de Eglantina D. Era și un profesor universitar din Ardeal cu soția și copilul. Cînd l-am întrebat:

în ce speră românii? n-a vrut să-mi răspundă. Mi-a arătat băiatul, de vreo opt-nouă ani și mi-a spus: Singura mea speranță este că *el*, cînd va avea vîrsta noastră, va ști în ce poate spera...

4 aprilie

De patru zile ninge întruna. Zăpadă ca în toiul iernii. Am revăzut și pus la punct capitolele I și IV. Revizuirea a constat mai ales în „concentrarea" textelor scrise; am izbutit să elimin aproape o treime din capitolul despre religiile egiptene.

9 aprilie

Noapte de insomnie, datorită unei noi crize de artrită. Îmi spuneam: poate nu frigul și zăpada sunt de vină, ci faptul că am dus prea departe operația de „concentrare"; că, în fond, am distrus singur multe zeci de pagini, pe care le scrisesem cu atîtea eforturi în ultimii ani...

10 aprilie

Nu pot „lichida" acele părți din trecutul mort (adică: materiale, dosare, note, însemnări etc. etc.) decît distrugînd masiv, fără nici o „selecție". Nu trebuie păstrate decît scrisorile. Și cîteva dosare cu planurile lecțiilor – căci, foarte probabil, voi mai ține anumite cursuri devenite, aici, la Universitate, „clasice" (bunăoară, „From *Rig Veda* to *Bhagavad-Gîtâ*", *The Beginnings of Hîgh Religions* etc.).

11 aprilie

Culianu mă ajută să fac ordine în bibliotecă. Îmi dau seama că anumite cărți, pe care le credeam ascunse sub maldăre de dosare sau în dosul rafturilor, sunt definitiv pierdute. Dar nu mai îmi pare rău (ca altădată!). E drept, erau cărți importante, de mult epuizate. Dar m-am învățat să mă despart chiar de aceste cărți prețioase. Am dăruit un mare număr de volume bibliotecii Meadville și cîteva lui Bruce Lincoln.

O problemă: ce mă fac cu dosarele și materialele capitolelor scrise din *Histoire?* Dosarele India și Iran le-am incinerat treptat, treptat, iarna aceasta. Îmi mai rămîn: două lădițe de carton cu note și extrase despre religiile preistorice și nu știu cîte dosare relative la Mesopotamia, Siria, Israel...

21 aprilie

Încerc să-i demonstrez lui Paul Ricoeur – ca noi toți, admirator al lui Aristotel – cît de *mare* a fost Alexandru, cît de „modernă" (*i.e.*, „creștină") era concepția lui despre om. Aristotel susținea că sclavii sunt sclavi prin însăși „natura" lor, și că „barbarii" sunt *naturaliter* sclavi. Dar Alexandru, la Susa, s-a cununat cu două principese achemenide; în aceeași zi, a celebrat căsătoriile, *după ritul persan,* a nouăzeci din camarazii lui cei mai intimi cu descendente din familiile nobile a zece mii de macedoneni cu tinere iraniene.

Cînd macedonenii s-au răzvrătit, la Opis, strigîndu-i „Vous avez fait les perses vos parents!"[1] – Alexandru le-a răspuns: „Mais je vous ai fait *tous* mes parents!"[2]

30 aprilie

În sfîrșit au început să se deschidă lăzile lui Berthold Laufer, care zăceau de patruzeci de ani la Field Museum (în pivnițe). Zelda Hauser, „voluntară" la muzeu, îmi povestește tot felul de amănunte (soția lui Laufer era pasionată de cinematograf și el o însoțea la toate filmele, aproape în fiecare zi; cînd s-a dus la clinica unde i se făcuseră analizele și a aflat că are cancer, nu s-a mai întors acasă: s-a azvîrlit de la fereastra etajului; etc. etc.).

Amintiri: primele cărți ale lui Berthold Laufer, citite prin 1929–1930, la *Imperial Library* din Calcutta; discuțiile despre el cu Van Manen, în biblioteca Societății Asiatice; entuziasmul cu care am devorat, nopțile, acasă, în pensiunea Dnei

---

[1] „I-ai făcut pe persani rudele tale!"

[2] „Dar eu v-am făcut pe *toți* rudele mele!"

Perris, *Sino-Iranica* pe care mi-o împrumutase Van Manen. Nu-mi venea să cred că acea imensă, universală erudiție, Laufer o stăpînea cînd abia împlinise treizeci de ani. Pe lîngă el, lecturile mele mi se păreau elementare. Nu înțelegeam cum *e posibil* să cunoști atîtea lucruri, și în atîtea domenii, să le cunoști de la sursă, citind biblioteci întregi de texte chineze, tibetane, mongole, japoneze... Admirația pentru Laufer și Paul Pelliot a crescut în anii următori, cînd am putut consulta colecțiile de periodice de la Stadt-Bibliothek din Berlin.

Acestor doi giganți ai orientalismului le datorez imens. Datorită lor, nu m-am lăsat antrenat în cercetările comparative pe care le visam atunci, în 1930–1934. Mi-am dat seama că nu sunt înzestrat, ca ei, cu o „memorie fotografică"; inutil să studiez tibetana, chineza, japoneza, pentru că studiile acestea mi-ar fi luat zece-cincisprezece ani. Am renunțat și m-am mulțumit cu Istoria Religiilor, etnologia și folclorul. Exemplul lui Berthold Laufer m-a ajutat să rămîn eu însumi. Un asemenea lucru nu se uită niciodată.

2 mai

Ieri m-am apucat în sfîrșit de capitolul V; prima parte e consacrată megalithelor. Imense materiale, adunate de vreo cincisprezece-șaisprezece ani; și dosarele în care notam observații pentru studiul „Megaliths and History of Religion". Voi mai ajunge oare să-l scriu? Dacă am rămîne mai mult, vara asta, la Chicago, poate aș îndrăzni să sper.

(Un lung articol – patruzeci-cincizeci de pagini – pentru *Hist. of Rel.)* Ar trebui să-l redactez cît mai repede și să mă descotorosesc de „documentație" (trei saci de hîrtie, plini pînă în vîrf; dosare și fotocopii de articole; și apoi cărțile, cărțile...).

Obsesia mea în ultimii ani: să ard hîrtiile, să golesc rafturile bibliotecii și sertarele... Mă întreb de ce...

4 mai

Seara la noi la masă: James Barr și soția, Gugu și Saul Bellow, Paul Ricoeur, dr. Horner.

Saul nu citise *Un solitaire* al lui Eugen Ionescu. I-am spus că aș vrea să-mi pot reaminti măcar aceste rînduri.

„Tout se vérifie. On fait ce qu'on veut. «Ils», pas moi. Moi je ne suis pas dans le coup"[1] (p. 80).

10 mai

Prima zi de *adevărată* primăvară. (Pînă ieri, alaltăieri, caloriferele erau fierbinți...) Acum, la 1,00, Culianu se află în salon, înconjurat de dosare (cum le-or fi așezat pe covor?), clasîndu-mi o parte din corespondență. Îl voi întîlni în trei, patru ceasuri, și sper că vom putea sta puțin de vorbă. Băiatul a venit la Chicago ca să, pasămite, „lucreze" cu mine. Ne-am tot întîlnit, dar rareori am discutat de ale noastre...

Azi noapte am citit pînă tîrziu cartea lui Bazil Gruia, *Blaga inedit,* și ca de obicei după o asemenea lectură („sîngele... noaptea se trage înapoi în părinți..."), insomnia m-a chinuit pînă dimineața. M-am trezit spunîndu-mi că *trebuie* să-i scriu lui Dorli Blaga, care mi-a trimis acum un an cele două volume de *Poezii.*

Trebuie!... Trăiesc de cîtva timp cu sufletul la gură; de cînd m-am hotărît să împart vol. I din *Histoire* în două părți. Mai am de scris capitolul V (lung și complicat), de completat capitolul despre zeii și eroii greci și de scris Prefața (sau Introducerea, depinde de ce voi decide în ultimul moment). Am atîtea capitole gata din ceea ce este acum vol. II. Dacă aș fi procedat „cronologic", vol. I ar fi fost de mult tipărit. Și totuși, *trebuie* să închei pînă la 10–12 iunie, cînd plecăm la Paris.

20 mai

De cîteva zile, s-a făcut foarte cald. Ieri seară, cinăm la Gugu și Saul. Discutăm, între altele, despre Rudolph Steiner – pe care Saul îl apreciază pentru importanța acordată „imaginației active".

---

[1] „Totul se adeverește. Fac ce vor. «Ei», nu eu. Eu nu sunt amestecat."

Astăzi, arșița se întețește. Către seară, teribilă furtună; parcă ar fi anunțat un ciclon. Cu tot efortul meu, nu reușesc să lucrez.

25 mai

Cînd unul din studenții mei îmi arată o excesivă admirație, încerc să-l calmez. Știu ce are să se întîmple mai tîrziu, dacă „admirația“ nu e redusă la proporții firești. Devin, fără voia mea, o „imagine a tatălui“ *(father-image)*. Și, evident, după cîțiva ani, cînd începe să lucreze singur și pe propria lui răspundere, e silit să-și „ucidă tatăl“, ca să-și verifice maturitatea, independența și posibilitățile de creație. Am avut această experiență – uneori penibilă, de cele mai multe ori amuzantă – cu cei mai înzestrați din studenții mei, mai ales în primii ani. De atunci, am învățat lecția. Încep să mă apăr de la primele simptome.

Fără dată /mai

Aseară, invitați de Brauer, cinăm cu Hannah Tillich la Court House. Cît am încercat să evit această întîlnire! Dar a fost imposibil.

Hannah coboară din taxi, însoțită de Harold Rosenberg. Îmbătrînită, dar încă „plină de viață“. Ne îmbrățișăm, ca și cînd ne-am fi despărțit ieri, alaltăieri. De fapt, nu ne mai văzusem de vreo șapte-opt ani. Dar, mai ales, intervenise între noi tăcerea paralizantă, provocată de apariția cărții ei. Nu i-am mulțumit pe loc, îndată ce-o primisem. Iar după ce-am citit-o, nu i-am mai putut scrie. De atunci – acum vreo doi ani – nu i-am mai dat nici un semn de viață. Deprimat, furios, indignat de felul în care alesese să se răzbune pe Paulus. Gloria lui, fără îndoială, o exasperase. Tillich era considerat unul din geniile teologice ale secolului, cel mai „contemporan“ dintre creștini etc. Urînd creștinismul, dar și disprețuindu-l, Hannah nu putea înțelege cum un om ca Paulus putea fi considerat creștin; mai mult, pastor luteran. Și atunci – *a spus tot*. A spus tot ce știa că poate distruge „autoritatea“ lui – de teolog creștin existențialist, adică un teolog care își *trăiește* credința. A povestit, cu penibile amănunte, escapadele lor în felurite bordeluri, scenele de desfrîu la care luau parte etc. – a povestit pînă și împrejurările în care și-au zămislit cei doi copii...

Ar mai fi atîtea de adăugat, dar vreau să închei nota aceasta cu reîntîlnirea noastră de aseară. Hannah se întorcea, entuziasmată de la „New Harmony“, unde, acum aproape zece ani, fusese risipită cenușa lui Paulus. Discuția generală s-a purtat asupra acestui „centru“ prestigios (pe care, din păcate, nu-l cunosc). Am evitat orice aluzie la carte – dar toți îi simțeam prezența și parcă așteptam ca, dintr-o clipă la alta, Hannah să ne întrebe: – Ei, cum v-a plăcut?... Am aflat însă că pregătește, acum, o a doua carte: despre locurile pe care le-a vizitat împreună cu Paulus: „New Harmony“, Ierusalim, Grecia, și toate celelalte. O ultimă șansă de a se putea „exprima pe sine însăși“ și a obține succesul pe care l-a visat din tinerețe.

5 iunie

Scriu o scurtă prefață la traducerea japoneză a unui volum de studii și eseuri care n-a fost publicat – și probabil nu va fi publicat – în nici o limbă europeană. Volumul face parte din ediția *Operelor complete* (Istoria religiilor și filozofia culturii) în japoneză (cred că va fi vol. XIII sau XIV). Notez acest detaliu amuzant, pentru eventualul bibliograf al viitorului. Și încă un detaliu (poate amuzant, poate patetic): în bibliografia traducerilor cărților și studiilor care alcătuiesc aceste 16 volume de *Opere complete* nu este înregistrată nici o traducere în limba română...

9 iunie

Întîlnire cu Burton Feldman, care va locui toată vara în apartamentul nostru. Burton se instalează aici ca să poată lucra mai cu spor (Biblioteca Regenstein este renumită!...). Speră să termine cartea – mai precis, una din cărțile începute cu mulți ani în urmă. Îi urez, din inimă, tot succesul. Este unul din cei mai cultivați savanți americani; o adevărată enciclopedie! Și puținele texte pe care le-a publicat sunt admirabil scrise, pline de observații originale. Dar Burton suferă și el de „perfecționism“ (s-ar spune, una din puținele afecțiuni care nu și-au găsit încă leacul...)

New York, 11 iunie

Am ajuns ieri. Neuitată zi de vară. Cîteva ceasuri la Metropolitan Museum; de data aceasta, aproape exclusiv Vechiul Orient, Etruria, Grecia. Bucuria de a regăsi „piesele favorite“; unele din ele demult descoperite, și totuși pe cale de a fi uitate...

Coborînd scările întîmpin un grup de tineri italieni și japonezi, încercînd să se înțeleagă într-o engleză stîlcită și simplificată. Mă întorc din drum și îi urmăresc cîteva minute. Discutau despre Marco Polo și Giuseppe Tucci.

Paris, 13 iunie

Ajungem la zece noaptea. Sibylle ne aștepta la aeroport. Fericiți s-o vedem atît de bine, parcă n-ar fi avut operația de acum trei luni. Apoi rămîne de vorbă, la noi în Place Charles Dullin, pînă tîrziu după miezul nopții.

M-am deșteptat tîrziu, și sunt încă somnoros. Zi superbă. Cu mare efort, încep revizia finală a manuscrisului, dar întrerup lucrul după un ceas.

15 iunie

N-am notat nimic în legătură cu „ecourile“ *Jurnalului. (= Fragments d'un Journal)* în cercurile criticilor și istoricilor literari americani. Am primit cîteva scrisori cu adevărat interesante. Cum se exprima un profesor de literatură comparată, *Jurnalul* le-a revelat *„omul* în autorul cărților savante“ și au recunoscut în el „scriitorul, artistul“. Iar un altul mărturisea că de abia acum s-a convins de „valoarea existențială a hermeneuticii simbolismului religios“...

17 iunie

Închei revizia primelor trei capitole. O problemă pe care încă n-am atins-o în *Histoire*. Uneori, ocultației sacrului (*e.g.*, Graalul) îi corespunde ocultația tehnicilor salvifice (care devin „secrete“); dar în anumite epoci (bunăoară, în zilele noastre), lucrurile par a se petrece tocmai contrariu: „secretele“ sunt traduse și publicate în zeci de mii de exemplare, și totuși valoarea lor „sacră“ (inițiatică) rămîne inaccesibilă...

20 iunie

Invitați de Eugen și Rodica la restaurantul de la etajul 59 (?) al buildingului Montparnasse. (Ca să ne aducem aminte de Chicago, precizează Marie-France.) Apoi cu Cioran, la ei acasă. Eugen tot mai interesat de anumite scrieri mistice. Aș fi crezut că Cioran se va lăsa antrenat și-și va aminti de lecturile lui din tinerețe, de sfinții și sfintele pe care îi cunoștea atît de bine. Dar, așa cum mi-a mărturisit acum cîteva zile, lectura ziarelor și a revistelor săptămînale îl menține în „orizontul tragediei grecești și al Apocalipsului“. Singurele probleme cu adevărat actuale, precizează.

25 iunie

În ultimele zile, a tot plouat și s-a făcut frig. Continuu revizia manuscrisului.

Ieri am cinat cu Evelyn și John Nef la Ritz. Ca de obicei, ne-am amintit de discuțiile cu Jacques Maritain și Chagall, la Chicago și Washington. Și seara cînd Jean Hippolyth a cinat cu întreg grupul „Social Thought“ – iar von Blankenhagen nu scosese o vorbă; pentru că, spusese, franceza este singura limbă în care un străin n-are voie să facă greșeli...

Astă-seară, invitați la Ricoeur, împreună cu dna Mounier și soții Marroux. Între altele, prof. Marroux îmi spune că *Traité d'Histoire des Religions* dispare cu regularitate din Biblioteca Sorbonei, și aproape în fiecare an trebuie cumpărate alte exemplare. Adaugă, zîmbind: N-aș fi crezut că un furt de cărți îmi face atîta plăcere!

La un moment dat, discuţia alunecă asupra capriciilor memoriei; ne amintim cu precizie lucruri oarecare şi uităm multe altele, esenţiale. Îi spun lui Marroux că din admirabila lui carte despre Istorie nu pot cita decît o singură propoziţie: „l'oeuvre encombrante de Benedetto Croce“[1] ...

iunie

Îmi plac cu deosebire acele zile cînd mă descopăr „străin de mine însumi“; „altul“ decît cel care mă ştiam: parcă venit din altă parte. Emoţia cu care „mă ascult“; nerăbdarea greu stăpînită de a mă surprinde trăind o viaţă încă necunoscută, străină; poate o „viaţă nouă“...

iunie

Cu cît trece timpul, cu atît mă întristează certitudinea că nu voi mai apuca să scriu cîteva din cărţile la care visez din tinereţe. Între altele, acea *Introducere în Geografiile mitice,* începută, cred, la Hotel de Suède (manuscrisul – vreo douăsprezece-cincisprezece pagini – a fost incinerat din greşeală, împreună cu alte dosare şi caiete, ale mele şi ale colaboratorilor revistei *Luceafărul).* La răstimpuri, căutînd altceva, dau peste însemnări vechi şi le recitesc cu melancolie. (Îmi tot făgăduiesc să le adun într-o mapă specială – *Geografiile mitice* – dar amîn mereu cercetarea dosarelor...)

Astăzi am regăsit notele în legătură cu imaginea Imperiului Roman – *Ta Ch'in* – în izvoarele chinezeşti de la sfîrşitul dinastiei Han (sec. II a. Chr.). Imagine tot atît de „mitică“ şi fabuloasă pe cît era imaginea Chinei în cultura romană. De fapt, cum scrie Rolf Stein, *Ta Ch'in* era în bună parte „la projection de l'utopie chinoise de l'état parfait“[2] . Acest „Imperiu Roman“ era descris asemenea miticului *T'ai P'ing,* regat utopic pe care-l căutau mişcările revoluţionare ale timpului inspirate de taoism, în primul rînd societatea semi-secretă a „Turbanelor Galbene“. Asemenea mişcări mistic-politice sperau să reinstaureze „vîrsta de aur“ şi, deci, Statul perfect, pacea universală, într-un cuvînt: *T'ai P'ing,* „Paradisul“ primordial. Ce e pasionant în această utopie este mitologizarea Extremului Occident, transfigurarea „Imperiului Roman“ în Statul Perfect, în Paradisul pierdut (dar totuşi accesibil) al „Începuturilor“. Fenomenul este, de altfel, atestat la toate nivelurile de cultură. După Marco Polo europenii considerau China „Paradisul terestru“.

2 iulie

Mi se spune că cea mai „exactă“ descriere a electronului a fost dată de Sir Arthur Eddington: „Ceva necunoscut, care face nu ştim ce“ (Something unknown that is doing we don't know what). Admiraţia mea faţă de *adevăraţii* oameni de ştiinţă nu mai cunoaşte margini...

6 iulie

Seara cinăm la Mariana şi François Parlier, cu Cioran şi soţii Lupasco.

Mi-am adus aminte, dar n-am spus nimic, de acea noapte din toamna 1943, cînd am cinat la B. Fondane cu Lupasco, Lică Cracanera şi Cioran. Prima, şi ultima oară, cînd l-am întîlnit pe Fondane. Locuia ascuns, cu sora lui, şi nu vedea decît foarte puţini prieteni. I-am mărturisit lui Fondane cît de mult a însemnat, şi nu numai pentru mine, *Imagini şi cărţi din Franţa.* I-am vorbit de legenda care circula, prin 1926–1928, printre cei foarte tineri: că fusese chemat la Paris ca să conducă *Imprimeria Gourmontienne* şi se aştepta de la el „reactualizarea“ lui Rémy de Gourmont...

Am vorbit, între altele, despre norocul sau nenorocul în istorie; nu mă gîndeam neapărat la *realitatea istorică* (bunăoară, suferinţele micilor popoare, datorită exclusiv situaţiei lor geografice, în marginea imperiilor militare sau în drumul marilor invazii), ci mai ales la prezenţa sau absenţa documentelor istorice. Citam acest exemplu: dacă Herodot nu ar fi auzit de la grecii din Hellespont mitul lui Zalmoxis, astăzi nu s-ar fi știut decît *numele* acestui zeu geto-dac.

---

[1] „Opera plictisitoare a lui Benedetto Croce“...

[2] „proiecţia utopiei chinezeşti a statului perfect“.

Fondane nu era cu totul de acord: nici mitul lui Zalmoxis, spunea, așa cum ni l-a transmis Herodot, nu ne învață mare lucru. Zalmoxis trebuie descifrat, interpretat și chiar „elaborat“ de savanții, poeții sau filozofii noștri. De abia atunci va deveni o figură, sau un simbol, comparabil zeilor greci, și ar putea contribui la îmbogățirea culturii europene. După Fondane, „nenorocul“ de ordin istoriografic se datorește în primul rînd lipsei de imaginație creatoare a reprezentanților culturii respective.

Nu cred însă că avea dreptate.

8 iulie

Sibylle a plecat ieri la Puerto de Andraitx, unde vom veni și noi într-o săptămînă.

Seara, cinăm la Corbin. Henry e foarte mulțumit de cum au decurs conferințele la l'Université de St. Jean de Jérusalem. (Mă număr și eu printre membrii fondatori, dar n-am putut asista la colocviu.) Mă bucur că își împlinește visul lui cel mai scump: un grup de savanți, teologi și filozofi aparținînd celor trei tradiții biblice și alcătuind într-un anumit fel un cerc hermetic, adresîndu-se unui public încă restrîns, dar select.

Henry încearcă să mă convingă să particip cu o conferință la viitorul *Eranos*. Îi spun ce i-am răspuns și lui Ritsema: că nu mai îndrăznesc să accept alt „proiect“ pînă ce nu voi încheia *Histoire*. Fiecare conferință *Eranos* îmi lua două, trei luni de pregătire și redactare. (Cazul lui Henry e diferit, căci își pregătește conferințele în cursurile de la Hautes Études.)

11 iulie

Duc manuscrisul lui Pidoux-Payot. Aproape șapte sute de pagini – și mai am încă de adăugat cîteva paragrafe (circa cincisprezece-douăzeci de pagini) și de completat bibliografiile.

Nu îndrăznesc deocamdată să judec acest prim volum. Mă întreb chiar dacă *poate* fi judecat înainte de a încheia opera. (Adică – în cîți ani?...) Pentru moment, defectele vor fi mai repede descoperite decît calitățile. De ce îmi este teamă *mai mult:* că foarte puțini lectori vor începe cu începutul și vor citi cartea pînă la sfîrșit, fără să sară capitolele (în ochii lor) mai puțin interesante...

12 iulie

Trecînd prin fața unei cafenele din rue de Rivoli, văd de departe două femei tinere, așezate la una din mese, rîzînd cu hohote. Erau frumoase, elegante și gesticulau întruna, prăpădindu-se de rîs. Numai după ce m-am apropiat și am trecut, fără grabă, prin fața lor, m-am lămurit: de abia auzeam hohotele, care, de departe, mi se păreau indiscret de puternice. Și nici un cuvînt. Erau două surdo-mute care își povesteau, probabil, o sumă de întîmplări neobișnuit de caraghioase.

Extraordinară emoție. M-am convins încă o dată că la *joie de vivre,* bucuria de a fi tînăr, frumos și bogat (căci fetele erau într-adevăr elegante) izbutește să triumfe asupra invalidității.

Puerto de Andraitx, 14 iulie

N-am putut dormi toată noaptea. În Place Charles Dullin, megafoanele restaurantului din față au urlat (muzică pop!) pînă la 4 dimineața.

Sibylle și Jacqueline la aeroport. Regăsim cu încîntare Villa Italia.

15 iulie

Superb. Înot o jumătate de ceas, apoi mă întorc în camera mea hotărît să redactez paginile pe care le așteaptă Pidoux-Payot. Merge greu. După-amiază, începe să se simtă căldura...

19 iulie

Pînă ieri am izbutit să lucrez. Dar de aseară mă obsedează o nuvelă. Nu cunosc decît începutul. La București, în zilele noastre; cineva, un bărbat purtînd o pelerină veche și peticită, oprește trecători în stradă și-i întreabă: „Vă rog, îmi puteți spune în ce an suntem?“

21 iulie

Ieri, am întrerupt lucrul – și am început nuvela. Pînă seara, am scris zece pagini (aproape ilizibile). Astăzi, încă zece pagini, tot atît de repede și de ilizibil scrise. De foarte multă vreme n-am mai cunoscut o asemenea „inspirație“.

26 iulie

Am scris în fiecare zi, între zece și douăzeci de pagini. Titlul nuvelei: *Pelerina.* Descopăr subiectul pe măsură ce scriu.

28 iulie

Azi am terminat nuvela, dar încă nu-mi dau seama de valoarea ei, pentru simplul motiv că nu pot citi manuscrisul; trebuie să-l descifrez cuvînt cu cuvînt.

31 iulie

Am corectat și transcris *Pelerina* (dar au fost și rînduri indescifrabile, la care a trebuit să renunț): nouăzeci și cinci de pagini. Am citit-o grupului: Christinel, Sibylle, Siegfried și Cella. Succes.

2 august

Bertrand Russell a avut, se spune toate curajele: curajul omului de știință, al omului politic, al gînditorului și chiar al „libertinului“ (vezi, bunăoară, cele trei volume din *Autobiografie).* Dar n-a îndrăznit niciodată să tipărească, sub numele lui, nuvelele și povestirile pe care le scria; acestea au fost publicate postum. Cel mai „revoluționar“ dintre gînditorii și savanții secolului al XX-lea n-a îndrăznit să înfrunte venerabilul *tabu* al vieții academice anglo-americane: că un romancier *nu poate fi* și un savant riguros sau un cugetător original.

10 august

Cu efort, am pus la punct ultimele paragrafe din *Histoire I,* pe care le va dactilografia Christinel la Paris.

11 august

Va trebui să revin într-un lung eseu asupra acestui fapt: că imaginația ne reintegrează ritmurilor cosmice, ignorate sau minimalizate de „omul modern“.

15 august

Pentru Calvin, ca și pentru atîția alți teologi, omul este „immonde, souillé de péché originel“[1] etc. Dar, „d'autant que tu es plus débile en toi, Dieu te reçoit d'autant mieux“.[2] *Felix culpa!,* exclamase deja Sfîntul Augustin. *Pecca fortiter,* adaugă Luther.

S-ar putea spune că și gîndirea indiană (în primul rînd, Samkhya-Yoga) a valorizat o situație paradoxală analogă: cu cît devin mai intolerabile suferințele provocate de ignoranța metafizică, cu atît cresc șansele de a obține eliberarea finală *(moksha, mukti* etc.).

În terminologia creștină, s-ar spune: cu cît „păcătuim“ mai mult (sau: cu cît consecințele păcatului originar devin mai intolerabile), cu atît cresc șansele „mîntuirii“. Dar în India (cu excepția diverselor curente de devoțiune mistică), eliberarea („mîntuirea“) este rezultatul cunoașterii de ordin metafizic sau al practicilor yoga. Pentru Luther, Calvin și mulți alții, *le salut est gracieusement accordé par Dieu*[3], cu o singură condiție: *avoir foi en lui*[4].

Paris, 17 august

Surpriza: acasă ne așteptau Corina, Sorin și Liliana. Stăm de vorbă pînă tîrziu după miezul nopții. Inutil aș încerca să rezum...

---

[1] „josnic, bălăcit în păcatul originar“

[2] „cu cît ești mai firav în tine, cu atît Dumnezeu te primește mai bine.“

[3] mîntuirea este acordată cu bunăvoință de Dumnezeu

[4] să ai încredere în el.

20 august

Lui Papini îi plăcea să scrie biografii imaginare. Dacă aş avea timp şi, mai ales, documentaţia necesară, aş scrie biografia cîtorva intelectuali *care s-au înşelat,* care n-au ştiut să recunoască geniul. Bunăoară, acel profesor german de filologie clasică (îmi scapă acum numele) care a criticat sîngeros *Originea tragediei* (aş aminti cu acest prilej şi de gafa marelui von Willamowitz...); sau acel critic de artă american care, la procesul lui Brâncuşi cu Direcţia Vămilor din New York, a declarat că lucrările lui Brâncuşi nu aparţin artei, ci sunt pur şi simplu blocuri, pietre şi pietroaie.

23 august

Aflăm de moartea lui Mircea Popescu. Colaps cardiac. Prea multe amintiri ca să le pot însemna aici... Fără Mircea P., Roma nu va mai fi aceeaşi...

septembrie

Rectorul Alphonse Dupront îmi scrie, anunţîndu-mă că în februarie mi se va decerna titlul de *doctor honoris causa* al Sorbonei. Rareori am mai simţit o asemenea bucurie. Conform tradiţiei, vestea trebuie ţinută secret pînă în preziua ceremonialului.

Sibylle se bucură cu atît mai mult cu cît ne vom revedea în iarnă.

septembrie

O., care a citit de-abia acum scrisorile mele către Valeriu Bologa *(Steaua,* decembrie, 1969) se miră de interesul, atît de viu şi de statornic, pe care l-am arătat încă din anii studenţiei faţă de istoria medicinei. Îi explic (în grabă, pentru că se făcuse tîrziu): cu excepţia epocii pozitiviste (şi nici atunci *în întregime),* toate doctrinele şi metodele medicinale, din toată lumea, aveau ca obiect omul în raporturile lui, pe de o parte, cu Cosmosul, iar pe de altă parte cu „lumea spirituală" (înţelegînd prin această expresie atît zeii şi forţele divine sau demoniace, cît şi activitatea psiho-mentală a fiecărui individ în parte). Cu alte cuvinte, doctrinele şi terapeuticile medicale prelungeau, sau completau, teologia, mitologia şi experienţele religioase caracteristice epocii respective. Uneori (bunăoară în epoca renascentistă sau romantică), medicina păstra încă doctrina şi practicile tradiţionale relative la raporturile Om-Cosmos, raporturi reprimate sau radical alterate de teologiile oficiale.

Şi mai e ceva, i-am spus la despărţire: toate terapeuticile tradiţionale urmăresc restabilirea „normalităţii", a echilibrului rupt prin apariţia sindromurilor patogene. Începînd de la un anumit moment în istoria spiritului, religiile se proclamă drept singurele mijloace eficiente prin care poate fi restaurată situaţia primordială, cu alte cuvinte condiţia omului înainte de „cădere", (de „păcat"), sau de irupţia Răului în lume, sau de apariţia „iluziei" şi aşa mai departe. Ce carte pasionantă s-ar putea scrie comparînd concepţiile „omului în lume" elaborate, în ultimele cinci, şase mii de ani, de gîndirea religioasă universală şi de sistemele şi terapeuticile medicale!

septembrie

În polemicile lui contra lui Celsius, Origen este rareori de acord cu afirmaţiile preopinentului său. Recunoaşte totuşi *(Contra Celsum,* VI, 75) că Isus era urît *(dyseidés).* Dar de unde o ştia? Evident, Origen apăra cu înverşunare istoricitatea lui Isus şi autenticitatea Patimilor. (Isus fusese răstignit în prezenţa mulţimii; cutremurul şi întunericul au fost confirmate de către Phlegmon din Trables etc.) Dar care era „tradiţia" urîţeniei lui Isus?

28 septembrie

Aseară, „cenaclu" la L.M. Citesc *Pelerina.* Evident, este o nuvelă fantastică; sunt, deci, liber să prezint scene dintr-un Bucureşti din timpurile noastre, fără să ţin totdeauna seama de „realităţile unei ţări socialiste". Nu mă tulbură eventualele inadvertențe. Mă surprinde, însă, „simpatia“ cu care descriu diversele personagii aparținînd securității și altor servicii de represiune. Ca și în *Pe strada Mântuleasa* polițistul nu se comportă ca o brută; dimpotrivă, pare blînd, înțelegător, tolerant – deși lectorul ghicește că orașul întreg trăiește sub teroare.

Mă întreb dacă această „simpatie“ nu are un înțeles mai adînc, dacă ea nu exprimă, în universul imaginației literare, ceea ce încerc să spun, încă din anii 1938–1939 *(Mitul reintegrării),* despre vasta morfologie a tendințelor spre *coincidentia oppositorum,* pe care am schițat-o, bunăoară, în *Méphistophélès et l'Androgyne.*

Chicago, 13 octombrie

Ajungem pe o vreme neînchipuit de frumoasă. Agendă: *7 octombrie,* cinăm la Yves Bonnefoy, cu Henry Michaux, pe care nu-l mai întîlnisem de cîțiva ani. Mi s-a părut neschimbat. *9 octombrie,* la Pidoux-Payot, ca să iau primele corecturi; *11 oct.* la New York.

14 octombrie

Va trebui să continuu *Autobiografia.* Deși, după ce-am recitit azi dimineață ultimele capitole, îmi dau seama cît am fost de nedrept cu mine însumi; pe de o parte, minimizîndu-mi însușirile cu care am fost înzestrat, pe de altă parte silindu-mă să fiu *foarte sincer.* Cîtă dreptate are Pierre Emmanuel scriind: „Rien n'est partiel comme la sincérité; ce n'est qu'un angle de vue, une perspective déformante. Tout ce qui n'entre pas dans le tableau, ou n'y entre que par force, est systématiquement ignoré ou méjugé“[1] .

20 octombrie

Plimbîndu-te, la căderea serii, mai ales duminicile și sărbătorile, pe una din străzile mărginașe ale oricărui oraș

american, te apropii pe nesimțite de izvorul deznădejdii și nihilismului tineretului de azi. Acele clădiri dreptunghiulare, fumurii, întunecate, ruinate înainte de vreme; trotuarele crăpate, sparte; felinarele palide și lumina violentă a reclamelor colorate; și, mai ales, grupurile de adolescenți, băieți și fete, privindu-te ironic, disprețuitor sau agresiv. *Nimic* care i-ar putea amuza – un parc, o piață cu arbori și fîntîni, o cafenea de tip european iar nu inevitabila, trista, *cafeteria,* cu miros de hamburgheri, de cartofi prăjiți și coca cola.

31 octombrie

Seara, la Palmer House (unde se ține Congresul anual al Asociației americane pentru studiul religiilor – aproape 5 000 de membri!), întîlnesc pe Tom Altizer. Între alte lucruri, îmi spune că la secția *Judaica* s-au ținut vreo trei comunicări în legătură cu cercetările mele asupra simbolismului Centrului și al spațiului sacru și, în general, asupra „religiozității cosmice“. Tom nu a asistat la toate, așa că nu mi le poate rezuma. Îmi spune însă că acest interes se explică prin tendința multor tineri savanți evrei de a înțelege și a revaloriza anumite creații religioase de structură cosmologică, atestate în Vechiul Testament, dar pe care Profeții, pe de o parte, și exultarea Thorei, pe de altă parte, le-au refuzat sau le-au devalorizat. În fond, aceste creații religioase de structură cosmologică, adică „arhetipale“, universale (mai exact: „universaliste“, prezente și valabile în toate culturile neolitice), au constituit o ispită permanentă în istoria evreilor *(e.g.* nesfîrșitele apostazii, reîntoarcerea periodică la cultele fertilității, la Baal și Belit). Monoteismul absolut proclamat de Profeți și de Thorah, credința că Istoria este o „Istorie sacră“, hotărîtă și controlată de Jahve, certitudinea că această Istorie are un început și va avea un sfîrșit – o asemenea teologie nu putea tolera „religiozitatea cosmică“ pe care o practica întreaga *oekumene* pînă la Abraham și Moise.

Probabil că Tom are dreptate. În orice caz, R. Rubenstein – teolog și rabin – încearcă să revalorizeze nu numai sistemul ritual iudaic, dar și aspectele lui cosmologice, „arhetipale“.

---

[1] „Nimic nu este atît de parțial ca sinceritatea: ea nu e decît un unghi de vedere, o perspectivă deformantă. Tot ce nu încape în tablou nu intră în el decît cu forța, este sistematic ignorat sau prost judecat.“

8 noiembrie

Corectez ultimele șpalturi primite de la Payot. Dureri de gît începînd de la 1 noiembrie. La 5 noiembrie dr. Emil Popescu a venit să mă vadă, împreună cu dr. Miereanu (sosit de curînd din România în vizită la unul din copii), mare „specialist“ în operația flegmoanelor. (A efectuat, mărturisește, cîteva mii, mai ales la copii...) Desface o trusă de la începutul secolului (piesă de muzeu, cum spune dr. E.P.), alege un bisturiu – și operația e încheiată înainte ca eu să-mi dau seama că a început-o... Apoi îmi povestește despre prietenii lui, scriitori din țară (Păstorel Teodoreanu, V. Voiculescu), morți mai demult. Îmi recită zeci de epigrame de Păstorel, probabil ca să mă facă să rîd – și să mă împiedice să vorbesc. Sunt, totuși, emoționat: am în fața mea un *contemporan,* un martor al României în care am trăit și eu pînă în primăvara 1940...

13 noiembrie

Agendă: Alaltăieri, prima conferință din ciclul *Shamanism and Hallucinogens;* astăzi, la a doua conferință, sala era și mai plină. Se răspîndise probabil vestea în tot Campusul. Ce alt subiect ar putea interesa mai mult admirabila *youth culture* americană?

18 noiembrie

Simt tot mai mult nevoia de a ține un „jurnal secret“ (ca al lui Tolstoi, bunăoară), numai pentru mine; caietul va fi ars îndată după moartea mea, sau îndată ce va fi descoperit printre hîrtiile mele. De altfel, total lipsit de interes pentru oricine altcineva. Dar, foarte prețios pentru mine: să-mi aduc aminte, mai tîrziu, răsfoindu-l, de crizele de artrită sau melancolie, de bruștele izbucniri (furie, exaltare, „inspirație“), de anumite previziuni – și de cîte alte mărunțișuri. *De senectute,* văzut „la microscop“...

20 noiembrie

În prima conferință din ciclul *Shamanism and Hallucinogens* încercam să analizez cauzele interesului, din ce în ce mai autentic, pentru șamanism. Am insistat asupra cîtorva motive: curiozitatea tineretului, dar și a cercetătorilor (istorici, sociologi, psihologi) față de „misticism“ și „ocultism“; valoarea sacramentală acordată, în „youth-culture“, drogurilor halucinogene (LSD, bunăoară, poate declanșa o experiență mistică); aprecierea creațiilor artistice specifice culturilor dominate de șamanism (măști, sculpturi în os și în lemn, dansuri, spectacole dramatice, poezie); descoperirea, încă prea recentă pentru a fi suficient înțeleasă, a semnificației spirituale, „religioase“, a maladiilor. Ar trebui să revin într-o zi mai pe îndelete asupra acestei ultime observații: asumarea maladiilor (crizele psiho-mentale, dar și suferințele de ordin fiziologic: febra, migrenele, durerile reumatice etc.) ca o serie de „încercări inițiatice“. Pentru că această valorizare religioasă a bolilor și suferințelor de tot felul constituie marea contribuție a șamanismului în istoria spiritului.

După atîtea sute de pagini pe care le-am scris despre șamanism, îmi voi putea permite să fiu concis. Mă voi mulțumi să amintesc că, de cele mai multe ori, vocația șamanică se manifestă printr-o gravă afecțiune psiho-somatică, prezentînd adesea sindromul nebuniei. Suferințele sunt însă înțelese și asumate ca tot atîtea încercări inițiatice, echivalînd cu moartea și învierea simbolic-rituală a neofitului. Ultima fază a inițierii coincide cu deplina însănătoșire. Șamanul este totuși mai mult decît un bolnav care a reușit să se vindece: este un „om nou“, o personalitate perfect integrată și net superioară restului comunității. Într-un cuvînt, maladia este considerată „ocazia“ procesului de integrare a personalității și de radicală transformare spirituală.

Un fenomen asemănător are loc în anumite sectoare ale medicinei contemporane. Conștient sau mai puțin conștient, mulți psihiatri și medici, mai ales tineri, consideră afecțiunile psihosomatice drept mijloace de împlinire, de „self-realization“; în fond, fără să știe, le omologhează unei „inițieri“. Faptul e cu atît mai semnificativ cu cît tradiția inițiatică a dispărut, în Occident, de cîteva secole. În lumea modernă, scenariile inițiatice supraviețuiesc „ocultate“ în universurile imaginare (activitatea fantastică și onirică, creațiile literare și artistice etc.). De data aceasta e vorba de o experiență mai complexă, care angajează omul contemporan în totalitatea lui: maladia psiho-somatică este una și aceeași cu *existența* pacientului. În măsura în care își asumă suferința ca o încercare inițiatică, pacientul izbutește să *realizeze* o transformare spirituală comparabilă cu experiența inițierilor șamanice.

De continuat: analogia tehnicilor de vindecare șamanică, psihanalitică și psihiatrică; rolul halucinogenilor în tratamentul șamanilor sud-americani și al LSD-ului în psihiatria modernă etc.

Fără dată / decembrie/

Răscolind astăzi în maldărul de mape și dosare, așezate unul peste altul pe unul din scaune, în biroul meu, găsesc un dosar purtînd această însemnare cu creionul: „Subiect de nuvelă“. Cîteva pagini de caiet scrise în mare grabă. Transcriu începutul:

Un tînăr intră: – Vă rog să mă scuzați că vă deranjez, dar am găsit ușa deschisă... Se întrerupe, îl privește lung, apoi îl întreabă, timid: – Dumneavoastră sunteți x x x, nu e așa? Atunci sunt băiatul dumneavoastră... Scoate din buzunar o hîrtie și începe să citească. E un poem. – Sens dificil, adaugă după ce termină lectura. Nu înțelegeți? E viața mamei – și a dumneavoastră... Dispare o clipă (Scuzați!) și se reîntoarce cu un geamantan. O fată îl urmează înaintînd încet, speriată. – E logodnica mea!, spune. Am venit să vă cer consimțămîntul. Ne căsătorim în cîteva ceasuri...

Mai sunt și alte însemnări indicînd scene fără prea mare legătură între ele... Imposibil să-mi aduc aminte cum continua nuvela și îmi pare rău. Bănuiesc că am scris aceste pagini de caiet acum vreo șapte-opt ani, la Santa Barbara, întorcîndu-mă din plimbarea mea obișnuită pe plajă; scriam în mare grabă, pentru că, probabil, așteptam studentul care trebuia să mă conducă în mașină la Universitate, la cincisprezece km depărtare, în cealaltă parte a orașului.

* * *

Frank colecționează de mulți ani ceea ce el numește „întîlniri semnificative“, adică: detalii în legătură cu prima întîlnire între două personalități importante, istorice sau imaginare (*i.e.,* personagii literare). A strîns pînă acum un întreg dosar. Mai tîrziu, speră să publice o carte. M-a rugat și pe mine să colaborez. Și astăzi, recitind cartea X din *Dichtung und Wahrheit,* am descoperit această scenă, care l-a încîntat. („Este întîlnirea semnificativă *par excellence!“* mi-a spus). Puțin timp după ce aflase că Herder a sosit la Strassburg, tînărul Goethe se duce la *Geist-Tavern* să viziteze un oaspete străin. În fața scării se afla un bărbat îmbrăcat în negru, asemenea unui pastor. Goethe recunoaște pe Herder și i se prezintă. Apoi încep să urce amîndoi scara, treaptă cu treaptă, discutînd din ce în ce mai însuflețit.

Acest *urcuș în doi* – și convorbirea lor atît de „însuflețită“ pe scară – anticipează și rezumă tot ce a urmat, tot ceea ce Goethe va învăța de la Herder, ca și tot ce va respinge, mai tîrziu, din această învățătură.

31 decembrie

Agendă: La 20 decembrie, bolnav (gripă intestinală). Lucrez, cu mare efort. A doua zi, continuu lucrul – deși somnolența se agravează. *23 decembrie:* dorm o bună parte din după-amiază. Către seară, încep să mă simt mai bine, dar nu mă duc la Meadville; recitesc *Gespräche mit Goethe* (ca întotdeauna, cartea aceasta mă „trezește“, mă înseninează...). *24 decembrie:* sosesc Uca și Matei Călinescu și Sanda L. Seara, la noi la masă, discutăm între altele despre limbajele preverbale. Amintesc de acel rit de inițiere feminină, atestat în Australia pînă acum vreo treizeci-patruzeci de ani (c. *Nais-*

sances mystiques, p. 95). Nu se *spune* nimic: în fața întregului clan, adunat ca pentru o mare ceremonie, cîteva femei arată adolescenta de curînd „inițiată" (instruită, adică, în misterul feminității și maternității, în cele trei zile de recluziune, îndată după prima menstruație). Toți cei de față aclamă, izbucnesc în urale. Este, de fapt, o nouă epifanie a misterului fertilității. *Verbul* „a zămisli" este *arătat*...

25 decembrie: cinăm toți – Călineștii, Sanda, Feldman – la Kitagawa. Discuție despre simbolismul solstițiului de iarnă și supraviețuirea lui, *camuflat* în structura „petrecerilor de Crăciun".

Astăzi, ultima zi a anului, o pierd întocmind Indexul la cărțulia *Occultism, Witchcraft and Cultural Fashions.*

6 ianuarie 1976

Catul despre opera rivalului său, Appolonius Rhodos: „O carte groasă e cu atît mai proastă cu cît e mai groasă."

Întreaga poetică alexandrină formulată într-o butadă.

10 ianuarie

Găsesc în Scholem un text din *Sanhedrin* (98 a), care ar trebui meditat de toți cei care „iau în serios" creștinismul. Ni se spune că Mesia se află la porțile Romei, printre leproși și cerșetori. Scholem precizează că această „fabulă rabinică" datează din secolul al II-lea; adică, mult timp înainte ca Roma – ale cărei legiuni distruseseră Templul, în 60 p. Chr., și risipiseră pe evrei în exil – să devină scaunul Vicarului lui Christos, centrul Bisericii care se considera împlinirea mesianismului ebraic.

Ce splendidă și cutremurătoare imagine! Pentru evrei, adevăratul Mesia își așteaptă ceasul, pierdut printre leproși, la porțile Romei, de unde porniseră legiunile care le nimiciseră statul, Templul și cetatea sfîntă, Ierusalimul. Și tot acolo continuă să aștepte Mesia și după dispariția Imperiului roman cînd Roma a fost luată în stăpînire de capul creștinismului occidental.

11 ianuarie

Ninge. Parcă niciodată Campusul n-a arătat atît de frumos... Am început seminarul despre alchimie. Descopăr, cu părere de rău, că nici unul din studenți n-a cercetat mai îndeaproape alchimiile chineză și indiană. E drept, am anunțat un seminar despre tradițiile hermetice în Renaștere, Post-Reformă și „Epoca Luminilor". Dar mi-ar fi plăcut să știu că măcar unii din studenți sunt familiarizați cu concepțiile și metodele alchimice asiatice. S-ar fi înțeles mai bine asemănările și deosebirile cu alchimiile occidentale. Sunt nevoit să rezum eu „dosarul asiatic"; mai precis, să completez capitolele respective din *The Forge and the Crucible* – carte pe care au citit-o toți și o recitesc acum ca pe un *text-book* – insistînd asupra ultimelor publicații (Sivin, Joseph Needham etc.).

14 ianuarie

Primul seminar despre „Australian and South-American High Gods". Un grup restrîns – dar (sper!) de cea mai bună calitate. Ca de obicei, am început printr-o prezentare sumară a problemei care a durat un ceas. Apoi, trei studenți mi-au pus întrebări în legătură cu „metoda cea mai adecvată în studiul religiilor primitive". Le-am răspuns că vom întîlni această problemă la a treia sau a patra ședință a seminarului. Deocamdată, trebuie să se familiarizeze cu materialele, să citească cît mai multe *documente.* (Le comunicasem deja o bibliografie adnotată.)

Observ, și de data aceasta, obsesia studenților americani: să afle cît mai repede, dacă se poate de la prima lecție „metoda cea mai adecvată". Nu cumva să-și piardă timpul cu metode desuete.

15 ianuarie

Dacă aș avea o după-amiază liberă, aș scrie o lungă, patetică „Meditație asupra arderii notelor și manuscriselor". Aseară am adunat dosarele cu note și extrase în legătură cu

Mediterana, Grecia și Egiptul, le-am transportat în curte și am umplut două găleți de gunoi. Am repetat operația azi dimineață, pregătind pentru incinerare manuscrisele celor cinci capitole (Mégalithes, Grèce I–II, Égypte, Mésopotamie). Le păstrasem pînă în ultimul moment, în cazul cînd aș fi avut verificări de făcut la corectura în pagină. Am terminat corectura – și am vrut să scap de acele maldăre de hîrtii, unele din ele vechi de douăzeci și cinci de ani, note și extrase adunate încă din Rue de la Tour și în anii cînd locuiam la Val d'Or... Și totuși, melancolia cu care m-am despărțit de anumite dosare, mai ales cele despre religiile mediteraneene și greacă. Transcrierile din autorii mei favoriți (Homer, Hesiod, Herodot, Pausanias). „Observațiile personale“, pe care le scriam în grabă, întrerupînd o lectură sau transcrierea unui text, convins fiind că erau „profunde“ și „originale“; pe care le reciteam cîteva luni, sau cîțiva ani, mai tîrziu, adeseori neînțelegînd ce voisem să spun (mă grăbesc întotdeauna cînd însemn asemenea „observații“), sau descoperind că notasem lucruri fără mare importanță...

Oricum, îmi dau deodată seama, incinerarea (în ultimele luni) a peste trei mii de pagini mă sărăcește – fără să înțeleg prea bine *în ce sens.*

Fără dată, ianuarie

Seara se prelungea, monotonă, în discuții risipite, insipide și începusem să regret că venisem. Cînd, nu mai știu în ce context, L.L. aminti această frază a lui Thoreau: „Feriți-vă de orice întreprindere care cere neapărat haine noi“ *(Beware of all enterprise that require new clothes).* Parcă la un semnal, întreg grupul de studenți și profesori se însufleți. Extraordinara „ieșire“ a lui R., care vedea răsfrîntă în acea maximă întreaga ideologie „obscurantistă“, primitivistă a lui Thoreau, rezistența lui față de tot ce implica civilizație, industrie, tehnologie, obsesia lui de a regăsi paradisul originar, bucuriile simple etc. Și comentariile lui F. în legătură cu funcția rituală a hainelor noi. Am plecat aproape de miezul nopții, cînd se discuta nuditatea și simbolismul veștmintelor arhaice...

Paris, 9 februarie

Am ajuns ieri, la miezul nopții. Sibylle ne aștepta la aeroport. Acasă, în Place Charles Dullin, ne surprinde neplăcut frigul.

La Chicago, am păstrat cu grijă „secretul“: doctoratul honoris causa la Sorbona. Nu i-am comunicat vestea decît lui Joe Kitagawa.

Zilele pierdute, ca de obicei, înaintea călătoriei. N-am putut scrie decît scrisori: douăzeci și nouă în trei zile...

Paris, 11 februarie

Cu Giza și Dinu, la Versailles, să vedem *Godspell.* Dezamăgit, (de altfel n-am mai avut răbdare să asist la partea a II-a). Falsa „îndrăzneală“ de a reactualiza Evanghelia după Matei. De fapt, textul parabolelor e rostit cuvînt cu cuvînt – dar comportamentul celor care le ascultau e altul: țipă, cîntă, se trîntesc pe jos, se amenință, se îmbrățișează.

Greșeala inițială: autorul l-a adus pe Isus pe scenă, sub înfățișarea unui *hippy* mai de treabă și oarecum „charismatic“. E greu de închipuit un Isus care dansează pe muzică rock, care sărută fetele etc. etc. Concepție ieftină și, în fond, naivă: că *reactualizarea* acelui *illud tempus* evanghelic trebuie să integreze chiar pe Isus în „gloata păcătoșilor“ din zilele noastre. În orice context istoric, Isus *trebuie* să se deosebească de contemporani – și nu numai prin parabolele pe care le povestește, ci și prin prezența lui. Scenariul ar fi fost admirabil dacă cineva, un „învățător“, ar fi povestit Evanghelia unui grup de păcătoși și inocenți din zilele noastre. Jucînd rolul lui Isus.

Paris, 13 februarie

Dejun la Meslin, titularul catedrei de Istoria Religiilor, care mă va prezenta mîine în amfiteatrul Richelieu. Tînăr, erudit, simpatic. Reîntîlnesc pe Charlotte Vaudeville și pe Marroux.

*

Încă nu „realizez“ semnificația doctoratului *honoris causa*, decernat de Sorbona unui refugiat, care predă la Chicago, fără „relații“ academice la Paris (sau aiurea), unui istoric al religiilor care nu e nici marxist, nici structuralist, tocmai astăzi, în 1976, cînd întreaga cultură franceză e dominată de marxiști, stîngiști, freudieni etc.

Ceea ce mă impresionează mai mult: singurul român care a primit pînă acum această distincție a fost N. Iorga, „idolul“ adolescenței și tinereții mele.

14 februarie

Foarte emoționantă ceremonia din amfiteatrul Richelieu. Corul și orchestra de studenți, de o sobră și totuși originală eleganță, în stînga estradei, în mijlocul căreia se afla rectorul Alphonse Dupront, înconjurat de noi, cei cinci proaspeți doctori *honoris causa* și cei cinci profesori care ne prezentau. Printre cei cinci „onorați“, Menuhin și Heath, fostul premier al Marii Britanii; cunoscîndu-i-se *son violon d'Ingres,* a fost invitat să dirijeze *Alleluiah.*

Ascultîndu-l pe Dupront citindu-mi „elogiul“, îmi aminteam de anii 1937–1938, cînd îl rugasem să revadă manuscrisul studiului lui Pettazzoni, trimis pentru *Zalmoxis.* Dar mai ales de anul 1946 (sau 1947?), cînd, crezînd că îmi asigură bursa la CNRS, s-a dus la ministrul României (marele savant matematician, Stoilov), rugîndu-l să nu se opună, căci el, Dupront, mă cunoaște bine de la București și știe că n-am fost „fascist“. Stoilov, se pare, i-a dat asigurări. Dar a telefonat la București pentru instrucțiuni și rezultatul a fost: *Niet!*

Dacă n-ar fi luat această inițiativă, Legația n-ar fi aflat de cererea mea și aș fi primit bursa.

15 februarie

Sibylle a invitat vreo patruzeci de prieteni și colegi la restaurantul Beauvillier. Seară neuitată. Vorbesc Eugen Ionescu (amintind, cu mult umor, „conflictul generațiilor“ din tinerețea noastră bucureșteană), Henry Corbin și Paul Ricoeur. Impresionanta mărturisire a lui Paul: că *Traité* l-a ajutat să se elibereze de Karl Barth.

Georges Dumézil îmi spunea, amintindu-mi dificultățile create de ambasadă, în 1948 – și referindu-se la discursul atît de elogios al lui Meslin: „Într-o asemenea traiectorie se poate descifra intervenția Providenței.“

22 februarie

Julien Green notează în *Jurnalul* lui: „Même si mon livre n'est rien, ce livre doit être écrit et, paradoxalement, ce rien doit exister, car l'écrivain n'est crée que pour créer lui-même“[1] (20 février, 1945).

În ceea ce mă privește, îmi place să compar cărțile pe care le scriem cu florile. Știm foarte bine că, o dată ce le-am tăiat și le-am adus în casă, le-am așezat în vaze, nu vor supraviețui decît cîteva zile – dar certitudinea asta nu le micșorează frumusețea. Ca și florile, cărțile participă la modul epifanic de a fi. Esențialul este să se arate, chiar dacă vor fi uitate în cîțiva ani.

Chicago, 26 februarie

Am ajuns ieri, pe la 4,00; lumină, zi de primăvară. Găsesc multe cărți și prea multe scrisori (la care *trebuie* să răspund).

Cinăm la Kitagawa (o veste proastă: Nathan Scott a acceptat invitația la Universitatea din South Carolina). Apoi, acasă, încep Jurnalul lui Octav Șuluțiu. Îl termin azi dimineață, în biroul meu de la Meadville. Melancolia amintirilor: 1933–1938. Dar mai ales, melancolia evocărilor lui Șuluțiu. L-am cunoscut puțin; îl întîlneam cînd venea în Capitală de la Brașov, unde își avea atunci catedra. Îmi plăcea, și îl admiram pentru „sinceritatea“ lui – în tot ce scria, în tot ce vorbea

---

[1] „Chiar dacă ea nu reprezintă nimic, această carte trebuie scrisă și, în mod paradoxal, acest nimic trebuie să existe, căci scriitorul nu este creat decît pentru a crea el însuși.“

(despre scriitori, despre „problemele la ordinea zilei“). Dar nu mă entuziasmase romanul lui, *Ambigen*. Știam, vag, despre pasiunea lui pentru Lydia; sunt, de altfel, paginile cele mai patetice din *Jurnal*.

1 martie

Recitesc cele cîteva zeci de pagini din ceea ce am numit, pretențios, *Jurnalul secret*. Certitudinea că vor fi distruse, că deci nu le va citi nimeni, îmi îngăduie o „libertate“ depășind spontaneitatea cu care mi-am redactat *Jurnalul**, sau scrisorile către prieteni, sau *Autobiografia* (deși, în acest ultim caz, unii mi-au reproșat „sinceritatea“ exagerată care, în cele din urmă, se confundă cu indiscreția...). Lectura acestor pagini m-a surprins și m-a încîntat. Îmi dau seama ce poate însemna, pentru autorul lor, regăsirea unor „pagini intime“. Este ca și cum s-ar privi din nou în oglinda în care, copil, s-a privit pentru întîia oară cu atenție, și fără să-i fie frică...

Dar cîte alte descoperiri, pe care nu le-aș fi bănuit! De ce am revenit de atîtea ori (deși cu o altă intensitate, aproape cu fervoare) asupra unor probleme pe care le-am discutat, totuși, în *Jurnal* și chiar în diferite scrieri? Bunăoară, dialectica, atît de misterioasă, a camuflării sacrului în profan...? S-ar spune că problema aceasta începe să devină o obsesie. Căci o reîntîlnesc nu numai în lucrările mele de Istoria Religiilor și în scrierile literare din ultimii treizeci de ani, dar și în reflecțiile pe care le notez exclusiv pentru mine.

3 martie

...În fond, între multe altele, descopăr în acest *Jurnal secret* și nostalgia unei „opere“ pe care încă n-am îndrăznit s-o scriu. „Fervoarea“ cu care reiau și dezvolt reflecțiile despre camuflarea sacrului în profan are, desigur, o semnificație mai adîncă. Cred că încep s-o înțeleg: această dialectică a camuflajului este mult mai cuprinzătoare și mai profundă decît am prezentat-o pînă acum. „Misterul camuflajului“ fundează o întreagă metafizică, și anume: „misterul“ condiției umane. În fond problema camuflajului mă obsedează pentru că nu mă hotărăsc s-o adîncesc, adică s-o prezint sistematic și s-o discut pe planul care îi este propriu, cel al meditației filozofice.

S-ar putea ca asemenea reflecții, destinate să rămînă secrete, îmi reproșează, indirect, că sunt pe cale să-mi trădez vocația de filozof...

9 martie

Împlinesc șaizeci și nouă de ani.

Azi am încheiat seminarul despre Alchimie. W.T. m-a întovărășit pînă acasă, după ce ne-am plimbat de mai multe ori pe Woodlawn Avenue, între Midway și strada 57. Era cel mai bine pregătit din toți membrii seminarului. Este în al treilea an la Committee on Social Thought; în teza de doctorat va cerceta cîteva probleme de istoria științelor în secolele XVII–XVIII. Ca de atîtea ori în discuțiile seminarului, revenim mereu la această fascinantă problemă: de ce „știința modernă“ *a trebuit* să ignore, sau să respingă, tradiția hermetistă, care dominase alchimia și iatro-chimia secolului al XVII-lea? Cum arătasem într-una din ședințele seminarului, triumful mecanicii lui Newton a sfîrșit prin a desființa însuși idealul științific al lui Newton. (Toate acestea sper să le precizez în *The Myth of Alchemy*, conferința pe care o voi ține la Seattle în 29 aprilie. Dar, mai ales, va trebui să le discut într-o perspectivă mai largă în volumul III din *Histoire des croyances.)*

Ce extraordinară pleiadă de savanți, filozofi, medici – de la Paracelsus și John Dee la Comenius, J.W. Andreae, Ashmole, Fludd, Newton – și toți visau desăvîrșirea omului occidental printr-o reformă a educației, implicînd o *renovation* radicală a creștinismului și o nouă metodologie științifică. Idealul lor era „holistic“, ca al lui Pitagora și Platon, sau al științei chineze, adică implica omul întreg. Efortul lor de a integra tradiția creștină, hermetismul alchimic și gîndirea științifică (în primul rînd matematica, mecanica, astronomia), speranța lor de a salva bisericile creștine de provincialism și războaie fratricide și de a funda un nou tip de educație – toate aceste proiecte, sinteze, nostalgii, anticipații le consider drept ultima creație religioasă a Europei occidentale, cu atît mai anevoie de judecat cu cît a fost sugrumată în germene.

---

* Este vorba, evident, de textul integral al *Jurnalului*, nu de fragmentele publicate (Nota lui Mircea Eliade).

12 martie

Mircea Handoca îmi trimite cartea postumă a lui Comarnescu, *Chipurile și priveliștile Americii.* Ultima parte (pp. 419–582) cuprinde *Jurnalul* lui Titel, în timpul vizitei lui în S.U.A. (ianuarie–februarie 1968). Încep să-l citesc, pe nerăsuflate. De la început, uluit de energia lui Titel, de extraordinara lui vitalitate, bine stăpînită de voința și generozitatea lui. Îndată ce-a avut la îndemînă o mașină de scris, s-a apucat să-și redacteze *Jurnalul;* de fapt o lungă scrisoare pentru prietenii din țară, în care însemna, după obiceiul lui, tot ce-ar putea fi interesant: idei, informații practice, impresii, amintiri, statistici. Pur și simplu formidabil!

martie

Două săptămîni înainte de încheierea seminarului despre Alchimie, am zărit într-o vitrină *The Foundations of Newton's Alchemy* (1975), de B.T. Dobbs. Am cumpărat-o pe loc. Aflu lucruri uluitoare: sutele de manuscrise alchimice ale lui Newton (transcrisese cu mîna lui aproape toate textele importante și le adnota pe măsură ce încerca să repete în laborator experiențele propuse), au fost ignorate de cercetători mai mult de două secole (căci, spuneau ei, aceste manuscrise reprezentau activitatea „mistică și obscurantistă“ a genialului fizician). În cele din urmă, prin 1930, au fost vîndute la licitație de către descendenții familiei Newton. O mică parte din ele au fost recuperate de John Maynard Keynes, în 1936–1939. Din nefericire, colecția originală n-a mai putut fi reconstituită. Dar profesorul Dobbs a cercetat cu o desăvîrșită minuțiozitate cele

vreo patruzeci–cincizeci de manuscrise dăruite de Keynes bibliotecii Universității din Oxford. Și a ajuns la concluzii pasionante și tulburătoare.

Newton a verificat, experimental, în laborator, întreaga literatură alchimică „așa cum nu se mai făcuse pînă la el, și nu s-a mai făcut după el“ (p. 88). Prin aceste experiențe, Newton spera să descopere structura micro-Universului, care ar fi trebuit să corespundă sistemului său cosmologic. Descoperise în gravitație forța care menținea planetele în orbitele lor și încerca acum să identifice forțele care acționează corpusculele în Universul molecular. Dar deși a experimentat necontenit din 1668 pînă în 1696, n-a izbutit să le identifice.

Foarte semnificativ mi se pare rolul alchimiei în teologia lui Newton. Ca și hermetiștii din epoca helenistică și din Renaștere, Newton credea într-o revelație primordială, pierdută și apoi regăsită de cîțiva inițiați; aceștia ar fi comunicat-o camuflat, în fabule și mituri, ca să nu fie înțeleasă de profani. Dar Newton era convins că, în zilele noastre, revelația primordială poate fi recuperată în întregime prin experiențele repetate în laborator. De aceea studia mai ales textele ezoterice, socotind că „adevăratele secrete“ erau ascunse acolo.

Ca și mulți dintre contemporanii lui, Newton nu se îndoia de realitatea transmutației metalelor. Iată o frază din *Optics:* „Transformarea corpurilor în lumină și a luminii în corpuri, convine dinamicii Naturii, care s-ar spune că iubește transmutația“ *(which seems delighted with transmutation).* Dobbs scrie că Newton nu s-a îndoit niciodată de validitatea principiilor alchimiei și într-un anumit sens întreaga lui carieră după 1675 pare un lung efort de a integra alchimia și „filozofia mecanicistă“ într-un sistem unitar. La apariția faimosului op, *Principia,* detractorii spuneau că „forțele“ lui Newton erau de fapt ceea ce hermetiștii numeau „calități oculte“. Dobbs le dă dreptate: „forțele“ lui Newton erau foarte asemănătoare „simpatiilor“ și „antipatiilor“ oculte de care vorbeau hermetiștii din Renaștere. Dar, pe de altă parte, Newton conferă „forțelor" un statut ontologic echivalent statutului materiei și mișcării, cu alte cuvinte, le „cuantifică", și astfel fundează știința mecanicii. Cum scrie Richard Westfall în *Force in Newton's Physics*, știința modernă este produsul căsătoriei între tradiția hermetică și filozofia mecanicistă.

30 martie

Am revăzut traducerea engleză a porțiunii din *Fragments d'un Journal* (pp. 231–571) pe care o va publica Harper and Row. Cred că am făcut o greșeală acceptînd această drastică reducere a textului. (E drept, editura m-a asigurat că se va traduce restul – „dacă volumul va avea succes"). Deja *Fragments d'un Journal* reprezintă o selecție destul de severă: mai puțin de o treime din manuscrisul original. Am eliminat aproape toate însemnările de interes strict personal, toate aluziile la evenimentele politice, precum și „indiscrețiile" relative la contemporani. Dar, în afară de asta, am lăsat la o parte o sumă de note de lectură și comentarii (mai mult sau mai puțin savante), socotindu-le mai puțin atrăgătoare pentru „cititorii nespecialiști" – deși s-ar putea ca tocmai asemenea însemnări să intereseze publicul: în fond, zecile de mii de exemplare ale edițiilor *livre de poche* n-au fost cumpărate numai de „specialiști"...

8 aprilie

Termin Prefața pe care mi-a cerut-o John Shopp pentru *No Souvenirs* (căci acesta va fi titlul traducerii engleze a selecțiilor din *Jurnal).* Am scris-o cu interes, și dacă n-aș fi fost prins cu multe alte treburi, aș fi adăugat încă zece–cincisprezece pagini. Sunt atîtea lucruri de precizat, atîtea *malentendus* de lămurit. Pentru mulți din cititorii mei de limbă engleză, descoperirea „scriitorului" îi va surprinde, poate chiar îi va deruta. Clișeul „omului de știință" terorizează încă mediile academice. Mulți cred că imaginația poetică, creativitatea literară nu se împacă cu cercetările

științifice „obiective". (Clișeul este moștenit din epoca pozitivistă dar încă nu și-a pierdut prestigiul.) Foarte puțini știu că „adevărații" oameni de știință gîndesc tocmai contrariul. Încă de acum vreo douăzeci de ani, Norbert Wiener (și nu era singurul) afirma că fizicianul nu înregistrează „obiectiv" (cum se credea pe vremuri) propriile sale observații, ci participă activ la experiențele pe care le face. Cita în special rolul observatorului în teoria relativității și teoria cuantelor.

Va trebui să mai treacă zece–cincisprezece ani pînă ce omologarea creativității științifice cu creativitatea artistică va deveni evidentă pentru toată lumea, inclusiv mediile academice. Curînd după aceea, observațiile de față vor părea truisme...

9 aprilie

Mai este un aspect al activității mele (așa cum se poate ghici din anumite pagini ale *Jurnalului)* care ar trebui explicitat. Și anume: tendința de integrare (de „totalizare") a diferitelor niveluri de cunoaștere (teoretică, psihologică, literară, istoriografică etc.). Cred că omul contemporan – și mai ales „omul de mîine" – va fi obligat să integreze cunoașterea logic-rațională și cea simbolic-poetică. Sunt de asemenea convins că presiunea Istoriei ne va forța să ne familiarizăm cu diversele expresii ale geniului creator extraeuropean (în primul rînd asiatic și african, dar și creațiile culturilor arhaice din Oceania și America de Sud). Așa cum am repetat de nenumărate ori în ultimii treizeci de ani, disciplina Istoriei Religiilor constituie cea mai potrivită metodă pentru înțelegerea civilizațiilor tradiționale („primitive") și orientale. Într-un cuvînt, această disciplină (cel puțin, așa cum o înțeleg și o practic eu) va contribui considerabil la „planetarizarea" culturii. („Planetarizarea" s-a efectuat, pînă acum, exclusiv pe planul tehnologiei industriale și al ideologiilor politice – cu rezultatele care se cunosc.)

16 aprilie

Primesc un exemplar din *Histoire des Idées religieuses,* 1. Nu îndrăznesc încă să-l recitesc. Cartea aceasta apare aproape 30 de ani după *Traité d'Histoire des Religions* (al cărui titlu original era *Prolégomènes à l'Histoire des Religions: Morphologie et Structures du Sacré),* și pe care îl continuă și completează.

Source-Book (= *From Primitives to Zen*) constituie o antologie de texte religioase clasate tematic (mituri, figuri divine, rituale, tehnici extatice și contemplative etc.). Dacă voi reuși să închei *Histoire des idées religieuses,* cititorul va avea la îndemînă, în cinci volume, esențialul întregii discipline.

21 aprilie

Dogma marxistă - că nu conștiința oamenilor le determină ființa, ci, dimpotrivă, situația lor socială le determină conștiința - poate fi justificată numai dacă luăm în considerare condiția umană așa cum e dată, adică, „decăzută“. Dar toate tradițiile religioase insistă că tocmai de această predeterminare și condiționare omul trebuie să se elibereze. Toate tradițiile posedă o „metodă“, o „asceză“, o „yoga“, prin care omul își poate dobîndi adevărata lui identitate, trecînd de la ignoranță la „știință“ (gnoză), de la condiționare și sclavie la libertate.

Acum treizeci de ani, încheiam *Le Mythe de l'éternel retour* spunînd că creștinismul este „la religion de l'homme déchu“[1].(Observație care n-a prea fost înțeleasă - dar asta e altă poveste...) Aș putea adăuga astăzi că marxismul este „la philosophie de l'homme déchu“.[2] Singura filozofie care îi justifică păcatele și îi validează resentimentele.

Seattle, 29 aprilie

La Washington University, citesc conferința *The Myth of Alchemy.* Profesorul Weber, care m-a invitat, a ținut, anul trecut, un seminar despre simbolismul alchimic în literatura engleză, utilizînd ca *text-book* noua ediție în *Livre de poche* a *The Forge and the Crucible.* Majoritatea studenților, îmi spune, s-au pasionat de „problema temporalității“, adică de accelerarea timpului prin *opus alchymicum.*

Chicago, 30 aprilie

Azi dimineață, la Seattle, seminar de un ceas cu studenții lui Weber. Cîțiva mi-au pus întrebări interesante, mai ales în legătură cu interpretarea alchimică a marilor descoperiri științifice din secolele XVII-XVIII (circulația sîngelui, legea gravitației universale etc.).

3 mai

Corectez și dezvolt interviul pentru *Parabola,* despre „inițiere“. Întîmpin (pentru a cîta oară?) aceeași dificultate: ne aflăm într-o epocă de radicală desacralizare, în care scenariile inițiatice supraviețuiesc în universurile onirice și artistice. Dar numai acolo? Dacă acceptăm ceea ce am numit „dialectica camuflării sacrului în profan“, trebuie să admitem și această posibilitate: că un anumit tip de „inițiere“ se împlinește, în zilele noastre, sub ochii noștri, dar atît de perfect cumulat în „profan“ încît nu poate fi recunoscut ca atare. Numai că, pentru a face inteligibilă această situație paradoxală, trebuie explicitată „dialectica camuflării sacrului“ – și operația aceasta mi-ar cere șaizeci-șaptezeci de pagini...

Fără dată /mai/

În ultimii zece, doisprezece ani am citit o duzină de cărți despre Alexandru Macedon; aproape toate excelente (în primul rînd lucrările lui W.W. Tarn, F. Schachermeyr, F. Altheim, R.D. Milns, R.L. Fox). Și totuși, cred că figura și destinul celui mai enigmatic geniu militar al lumii își așteaptă încă istoriograful. Nu pentru că ce s-a scris pînă acum n-ar fi valabil, dar nici unul din autorii pe care i-am citit nu prezintă „fenomenul Alexandru“ în totalitatea lui. Istoricii se ocupă de

---

[1] „religia omului decăzut“

[2] „filozofia omului decăzut“.

Alexandru *personaj istoric;* și apoi alți cercetători, în zeci de studii și articole erudite, analizează și discută *legendele* urzite în jurul lui, circulația *Alexandriei,* motivele folclorice cristalizate cu timpul în jurul eroului transformat în personaj mitologic. Dar *semnificația* lui Alexandru se revelează numai într-o viziune unitară, în care biografia e completată de mitologia pe care a inspirat-o. Ca și Buddha, ca și Mohamed, destinul lui Alexandru își descoperă adevăratele dimensiuni mult timp după moarte. Distincția între *istoria* și *legenda* lui Alexandru se datorează unei iluzii metodologice, moștenire a istoriografiei secolului al XIX-lea. Ceea ce oamenii au crezut și au imaginat după moartea unei personalități excepționale, completează și lămurește semnificația și misiunea specifice acestei personalități. Modelul care l-a fascinat pe Alexandru a fost Herakles sau Dionysos. Din biografia faimosului cuceritor memoria populară a reținut *istoria exemplară a Eroului* care nu s-a mulțumit să fundeze cel mai vast Imperiu cunoscut în antichitate, ci a vrut să ajungă la „capătul Pămîntului" și, mai ales, a căutat fîntîna tinereții fără de bătrînețe și a vieții fără de moarte.

15 mai

Cu Charlotte și Nathan Scott la Milwaukee, invitați de Ihab Hasan. Aproape două ore cu mașina, sub o ploaie torențială. Cînd ajungem, pe seară, nu ne putem da seama că Lacul Michigan se află la cîțiva metri în fața casei...

Discuția [se] poartă mai ales asupra ultimelor orientări ale criticii literare. Hasan este tot mai interesat de simbolismul religios, de alchimie și, în special, de gnosticism. Fascinația gnosticismului pentru contemporani ar merita o lungă analiză; dar efectuată din altă perspectivă decît aceea a lui Eric Voegelein.

20 mai

Voiam să recitesc paginile din *Jurnalul* lui Julien Green, imediat după reîntoarcerea lui la Paris, în septembrie 1945 (eu sosisem doar cu cîteva zile mai înainte). Și, cum mi se întîmplă adesea cu Julien Green, nu l-am mai lăsat din mînă vreo două ceasuri. Dar cît de trist mi se revelează creștinismul lui, obsedat de „păcat", de „carne", de „lupta între suflet și trup" etc. etc. Amintește, uneori, de dualismul gnostic și, mai ales, manicheist. Și totuși, J.G. știe foarte bine (o spune de mai multe ori, dar cu sfială, fiindu-i parcă teamă să nu fie contrazis de teologi), știe că întreg creștinismul poate fi rezumat în cuvintele lui Isus: „Bucurați-vă, zic vouă, bucurați-vă! Pentru că Împărăția Cerului se apropie!" (Adică – oricum am interpreta expresia „Împărăția Cerului" – *mîntuirea* a devenit posibilă. Mîntuitorul se află printre noi.) Dualismul suflet-trup, devalorizarea vieții și a timpului, ascentismul riguros – nu aparțin structural creștinismului, care, și în această privință, continuă tradiția religioasă ebraică.

26 mai

În fond, ar trebui să fim mai îngăduitori față de moravurile politice din România secolului al XIX-lea; moravuri pe care le înfierau Eminescu, Hasdeu, Iorga. Nu erau mai degradante decît în alte țări, în toată Europa orientală și chiar în Occident. Căci iată ce scria Saint-Simon, adresîndu-se fiului său: „Mon fils, quand un homme est ministre, tenez-lui le pot de chambre. Quand il a cessé de l'être, renversez-le lui sur la tête".[1]

28 mai

Cinăm la dr. Emil Popescu, împreună cu familia Matei Călinescu. Apartamentul doctorului, într-un cartier prin care nu trecusem niciodată. Îmi dau încă o dată seama cît de puțin cunosc Chicago. Mărturisesc asta fără nici o părere de rău. În afară de Centru, The Loop, de anumite cartiere (în special șoselele din fața lacului), de Campus – această megapolis

---

[1] „Fiule, cînd un om este ministru, ține-i olița. Cînd a încetat să mai fie, varsă-i-o în cap."

(populația a trecut de opt milioane!) nu mă atrage. Tragedia marilor orașe americane: au fost astfel construite încît „îmbătrînesc" urît și repede; clădirile nu apucă să fie înnobilate de „patina timpului"; nu vezi nicăieri „ruini", ci numai case goale, fără geamuri, așteptînd să fie dărîmate, și maidanele acoperite de gunoaie, așteptînd să se clădească alte case, care vor „îmbătrîni" în zece ani...

2 iunie

„S'enfuir dans un village pour en faire le centre du monde"[1] *(Journal,* 14 septembrie, 1895).

Imaginația literară a lui Jules Renard regăsea uneori idei și scenarii tradiționale, a căror semnificație, foarte probabil, o ignora.

5 iunie

Într-un articol al lui Antoine Faivre găsesc citate aceste rînduri din Novalis despre „întoarcerea acasă". În *Henric d'Offerdingen,* pelerinul întreabă pe Cyané „où donc allons-nous?"[2] și acesta îi răspunde: „Toujours à la maison!"[3] Iar într-unul din *Imnurile nopții* Novalis scrie: „Lassé des éternels voyages, rentrons au foyer paternel" („Die Lust der Freude ging uns aus, /zum Vater wollen wir nach Haus").[4] A. Faivre remarcă, pe bună dreptate, că: „Le mineur, dans son chant alchimique, semble lui répondre: «Portés par (la mer) sur ses douces ailes vertes, /Nous rentrons au sein de la patrie!»."[5]

„Întoarcerea acasă" echivalează cu drumul spre Centru și regăsirea de sine. Imagini și scenarii analoge abundă în literatura universală. Exemplul cel mai ilustru ni l-a păstrat

---

[1] „Să fugi într-un sat ca să faci din el centrul lumii."
[2] „Încotro mergem?"
[3] „Tot acasă".
[4] „Plictisit de veșnicele călătorii, să ne întoarcem la căminul părintesc."
[5] „Minerul, în cîntecul său alchimic, pare să-i răspundă: «Purtați de (mare) pe dulcile ei aripi verzi/Noi ne întoarcem în sînul patriei»."

Odiseea: drumul – lung și greu – al lui Ulise spre casă constituie totodată o serie de *épreuves initiatiques.*

Washington, 15 iunie

La Kate și Edward Levi, care, anul trecut, a renunțat la postul de Președinte al Universității din Chicago și și-a asumat răspunderea de *attorney general.* Superbă, nobilă casă – cu o grădină în spate, vastă ca un parc.

Cinăm cu Evelyn și John Nef. Din discuția cu Edward Levi notez acest amănunt: la conferințele de presă, întrebările gazetarilor sunt uneori atît de necrutătoare, încît lui Ed i se părea că Președintele se află într-o groapă cu lei...

Paris, 25 iunie

Un modest: „J'ai pu, seul en mon siècle, comprendre Jésus et François d'Assise"[1] (E. Renan, *Souvenirs d'enfance et de jeunesse,* p. 113 ed. Garnier-Flammarion).

2 iulie

Recitesc, după douăzeci și cinci de ani, *Thésée* al lui Gide. Proză superbă, proaspătă, atît de subtil camuflată în ironia ieftină a primelor capitole. Dar atît. „Mesajul", capital în ochii lui Gide, mi se pare nesemnificativ. Scriitorii occidentali continuă să reinterpreteze, într-un chip mai mult sau mai puțin „personal", vechile clișee moștenite de la greci, mai ales prin intermediul eruditilor alexandrini. Gide, ca și toți ceilalți care l-au precedat, pleacă de la imaginea „Eroului" așa cum a învățat-o în manualele de mitologie clasică sau în Plutarh. *Noua* lui interpretare e deja „orientată" de însăși materia cu care lucrează: este acel Theseu transmis de poeți clasici și de mitografi.

Dacă Gide și-ar fi dat osteneala să descopere Figura care se ascunde în dosul acestor clișee... Dacă ar fi citit, bunăoară,

---

[1] „Sunt singurul din veacul meu care am putut să-i înțeleg pe Isus și pe Francesco d'Assisi."

Couroi et Courètes a lui Jeanmaire, ar fi aflat înțelesul „saltului“ lui Theseu în mare, al dansului berzelor, al labirintului... Ar fi descoperit, mai ales, sensul inițiatic al pătrunderii în labirint și al confruntării cu „monstrul“ (Minotaurul). Toate acele episoade pe care Gide le „reinterpretează“ cu oarecare ironie (saltul în mare, labirintul, Minotaurul, Ariana) sunt, de fapt, încercări inițiatice; așa se dobîndește condiția de Erou. Aceste semnificații n-au fost introduse ulterior de exegeți și erudiți; ele sunt constitutive mitului lui Theseu. Aparțin, deci, unei realități culturale, uitate sau camuflate în *Grecia clasică*. Ținînd seama de Figura primordială a Eroului, așa cum au izbutit s-o reconstituie cîțiva cercetători contemporani, Gide ar fi putut propune o „reinterpretare“ infinit mai profundă și mai originală.

3 iulie

În ultimele zile, călduri cu totul neobișnuite, așa cum n-am mai cunoscut la Paris din 1946 (?). La Hôtel de Suède, camera era atît de fierbinte, chiar în timpul nopții, încît nu puteam dormi nici după ce udasem abundent podeaua. În cele din urmă, am golit cîteva căni cu apă deasupra cearșafului, am afundat pijamaua în chiuveta plină și am îmbrăcat-o nestoarsă. Așa am reușit să adorm...

Canicula mi-a amintit de anumite veri din Bucureștii adolescenței și tinereții mele. În mansarda din Strada Melodiei lucram gol, cu ușa închisă și cu un lighean plin cu apă lîngă mine, în care îmi scufundam fața la fiecare sfert de ceas... Doar la căderea nopții zăduhul începea să se potolească. Plecam atunci să mă plimb pe jos pe bulevarde; ajungeam uneori pînă la Șosea.

E curios că arșița din săptămîna aceasta nu mi-a amintit de India. Poate pentru că nu era acea căldură umedă, asemenea băilor de aburi, care te istovea. Poate pentru că, la Calcutta, clădirile erau adaptate climei tropicale: zidurile groase de două, trei palme, jaluzelele de lemn, arborii înalți din grădină...

6 iulie

Vine să mă vadă dr. Brătescu, istoric al medicinei, autor al unei excelente monografii despre hipocratism. Vine însoțit de soția lui. Figura mi se părea oarecum cunoscută. – Este fata Anei Pauker!, mă lămurește doctorul. Citiseră, amîmdoi, *Pe strada Mântuleasa*. – Dar cum de-ați cunoscut atîtea detalii precise?, mă întreabă. Nu știu dacă m-au crezut, cînd le-am mărturisit că povestirea este inventată de la început pînă la sfîrșit, că o inventam pe măsură ce o scriam...

Puerto de Andraitx, 8 iulie

Am sosit ieri; stăm la vila închiriată de Sibylle.

11 iulie

Întristați, îngrijorați de durerile curioase ale lui Sibylle, mai ales la umărul drept. Doctorii de la Paris au asigurat-o că sunt dureri reumatice – dar, totuși, ne este frică...

20 iulie

Redactez capitolul despre originile creștinismului. Mai precis, pun la punct, refac, condensez paginile scrise de curînd la Chicago.

Multe amintiri, din prima tinerețe: lectura celor șapte volume ale lui Renan (nu mi-a plăcut niciodată *La Vie de Jésus*, dar m-a pasionat *L'Antéchrist...*); descoperirea primei cărți a lui Paul Louis Couchoud și, datorită ei, multele lucrări („proaste“) pe care le-am citit în legătură cu „mitul lui Christos“; fascinația „enigmei esenienilor“ etc. De abia în ultimii zece-cincisprezece ani, pe măsură ce se editează și se traduc textele de la Qumran, începem să înțelegem cît de apropiați erau esenienii de primele comunități creștine – și, totuși cît erau de diferiți...

25 iulie

Primesc de la Paris „Une nouvelle Légende des siècles“, articolul lui G. Dumézil din *Le Monde*, despre *Histoire des* *croyances.* Admirabil. Oricare ar fi reacția altor savanți, adeziunea lui Dumézil mi-e de-ajuns: știu, acum, că n-am făcut *fausse route...*

Tot Dumézil, prin Prefața pe care a scris-o în 1948, a decis succesul lui *Traité.* Și nu pot uita că el m-a invitat, în 1945, să țiu cursuri la École des Hautes Études, și, în anul următor, m-a prezentat lui Brice Parain, insistînd să publice *Techniques du Yoga,* în colecția „La Montagne Sainte-Geneviève“.

30 iulie

Sibylle: durerile continuă, deși, spun doctorii, analizele sunt bune.

Paris, 5 august

Ne-am întors ieri. Azi, toată ziua, am corectat și transcris ultimele pagini din capitolul despre originile creștinismului.

Nebănuitele consecințe pe care le-a avut amînarea indefinită a Parusiei! A doua venire, triumfală, a lui Isus Christos, anunțată de apostoli, nu se împlinea. Și, totuși, creștinismul a continuat să se răspîndească, pentru că, afirmau credincioșii, Împărăția Cerului fusese deja instituită pe Pămînt: era Biserica, trupul mistic al lui Christos. Evident, prezența Împărăției Cerului nu era *evidentă* decît pentru cei mai autentici, mai „creatori“, dintre credincioși. Pentru toți ceilalți, în primul rînd pentru evrei și pentru păgîni, comunitatea creștină, Biserica, nu arăta ca o împărăție a Cerului, nu era o societate umană *transfigurată.*

Începe astfel *camuflarea sacrului* în *istoria* creștinilor; sacralitatea Bisericii se revela numai credincioșilor. (Întocmai după cum divinitatea lui Christos, *camuflată* în omul Isus, nu era evidentă decît creștinilor.) Procesul de de-sacralizare a lumii, a vieții și a istoriei, care triumfă în zilele noastre, își are originea în incapacitatea de a înțelege misterul camuflajului sacrului în profan...

10 august

Dumitru Țepeneag îmi repetă ce-i spunea Marin Preda despre țăranii „dezrădăcinați“ care părăsesc satul și-și caută de lucru în orașe. Întregul lor sistem de valori se prăbușește. Nu mai cred în nimic; nu-i mai interesează decît succesul imediat, învîrteala, afacerile. Uimitoare este dispariția solidarității comunale (ca să nu mai vorbim de solidaritatea națională): nu sunt numai egoiști, sunt și egocentrici, într-o măsură anevoie de imaginat acum cîteva generații.

Concluzia lui Preda: modelul, inspirația și izvorul creativității spirituale era satul, acel micro-univers de norme, obiceiuri și comportamente în care se integrau treptat adolescenții și „junii“ în trecere spre maturitate, apoi șefii de familie și în cele din urmă bătrînii.

De comparat cu fenomene similare (evident, încă și mai dramatice) produse de aculturizarea societăților arhaice. Bunăoară, tribul Bororo din Matto Grosso, ale cărui colibe se grupau în cerc în jurul ariei rezervate dansurilor rituale; la rîndul lui, cercul era împărțit în patru prin două axe, nord-sud și est-vest. Acest sistem de orientare și împărțire teritorială rînduia întreaga viață socială și religioasă a tribului Bororo. Dar misionarii Salezieni au voit să le îmbunătățească traiul și i-au reinstalat într-un sat constituit din două rînduri paralele de colibe rectangulare... Rupți din cosmologia și sociologia lor tradițională, atît de limpede reflectată în structura satului circular, indienii Bororo și-au pierdut repede identitatea și au crezut în tot ce le-au spus misionarii – apoi n-au mai crezut în nimic.

20 august

Am terminat astăzi nuvela *Les trois Grâces* începută acum zece zile. În preziua plecării din Puerto, plimbîndu-mă pe un drum pe care nu-l cunoșteam, am descoperit un grup de trei vile care, deși independente, comunicau între ele într-un mod discret și original. Numele vilelor: *Les trois Grâces.* Am rămas multă vreme admirîndu-le – pînă ce a izbucnit de undeva un cîine negru, lătrînd amenințător.

Cînd m-am întors acasă, aveam începutul unei nuvele. Restul l-am descoperit după ce-am scris primele zece-cincisprezece pagini.

Cairo, 5 septembrie

Cu Simone și Paul Ricoeur. Am plecat la 12,00 din Paris, spre Roma, unde am schimbat avionul. Haltă la Atena. Am ajuns aici la 9,00 seara. Ne lovește căldura îndată ce coborîm din avion. Aeroportul e ticsit. Din fericire, ghidul nostru, Omar, ne identifică repede și, după ce ne cere pașapoartele, ne simplifică formalitățile vamale. E un tînăr frumos, subțire, simpatic, vorbind perfect franceza și engleza. Ne întovărășește într-un mic autobuz pînă la Hilton. Grupul nostru este destul de modest: doar cinci perechi; un doctor cu soția, doi tineri francezi în voiaj de nuntă, un reprezentant comercial cu soția, amîndoi belgieni.

În holul hotelului, Omar ne amintește programul. Mîine dimineață, la 7,00, vom lua avionul spre Assuan. Deșteptarea la 3,45...

Assuan, 6 septembrie

Noapte de insomnie. De la fereastra camerei noastre, la etajul 16, am privit mult timp Nilul. (Emoția cu care îl descoperisem, într-o dimineață din decembrie 1928, după noaptea petrecută într-un vagon de clasa a III-a, în trenul Cairo-Alexandria...)

Omar vine să ne ia cu autocarul de la aeroport. Tot atît de aglomerat, deși nu era nici 6,00 dimineața. Îndată ce avionul aterizează la Assuan, simt că mă doboară oboseala. Din fericire, ajungem repede la hotelul *New Cataract*. Avem o cameră cu terasă, la etajul 10. În fața, la picioarele noastre, parcul hotelului (și inevitabila piscină), la dreapta se vede fluviul și insula Elephantine, iar pe colină, sus, mausoleul de marmură roz al lui *Aga Khan*.

Dorm puțin imediat după dejun. Apoi cobor în parcul-grădină ca să privesc mai de aproape arborii și florile. La 5,00 plimbare în barcă pe Nil. Ajungem la un sat nubian în insula Sehel. Evident, face și asta parte din programul turistic: suntem poftiți să bem ceai de mentă, într-una din locuințele mai arătoase, unde ascultăm cîteva cîntece și ne prefacem încîntați de măiestria dansurilor.

Pe de altă parte, ar fi ridicol să ne supărăm. „Turismul" aparține momentului nostru istoric cu aceleași drepturi ca și televiziunea, discoteca sau *livres de poche*. De altfel, asemenea „programe" ca cel de astă-seară se efectuau (probabil cu mai multă autenticitate) și acum o sută, două de ani. Ar fi interesant de comparat descrierile primilor călători europeni în Egipt – de la Greffin Affagart, în secolul al XVI-lea – cu cele ale lui Chateaubriand, Gerard de Nerval și Flaubert și, în sfîrșit, cu reportajele din zilele noastre. Sunt convins că nu există soluție de continuitate. Doar intenționalitatea „programelor" s-a schimbat: de la cîntece și dansuri rituale pentru cinstirea oaspeților străini, la cîntece și dansuri menite să „amuze" turiștii.

Assuan, 7 septembrie

Excursie, pe cămile, apoi pe asini, la mînăstirea Sfîntul Simion. Surprinzător de bine conservată. A fost părăsită cînd nu s-a mai găsit apă. Destinul pe care l-a avut în India Mogulilor, incomparabilul Fatehpur-Sikhri. Vizităm apoi mormintele „nobililor egipteni". Tipuri nubiene.

*

De la balconul camerei noastre privesc fascinat insula Elephantine. Aici a fost instalată, în secolul al IV-lea a. Chr., o colonie militară de iudeeni. Apărau frontiera Egiptului contra nomazilor care năvăleau din Nubia. Și datorită documentelor pe care le-a păstrat uscăciunea deșertului, se cunosc astăzi credințele religioase iudeo-arameene. Departe de „Centru" – de Templul de la Ierusalim – monoteismul proclamat de Moise a sfîrșit prin a deveni o religie sincretistă. Alături de Jahve, evreii din Elephantine venerau un alt zeu, al vegetației, și o zeiță a fertilității...

Probabil că așa ar fi evoluat viața religioasă și în Israel și Iudeea, dacă n-ar fi fost templul din Ierusalim și Profeții. Și, mai ales, dacă nu s-ar fi exercitat, de la Nabucodonosor pînă la Titus și Vespasian, teroarea istoriei...

Assuan, 8 septembrie

De dimineață, plimbare cu vaporul în jurul insulei Elephantine. După-amiază, vizită la mausoleul lui Aga Khan. (Clima aridă de aici i-a alinat durerile; suferea de reumatism.) Pe sepulcru, un singur trandafir; îl depune văduva lui Aga Khan, în fiecare dimineață.

Apoi coborîm și vizităm grădina botanică din insula Kitchener. Extraordinară aliniere de palmieri-regali, înalți de cîteva zeci de metri.

*

Fascinația exercitată de Egipt – mai precis de „misterele egiptene", de „înțelepciunea egipteană" – este extrem de semnificativă; trebuie numărată și ea printre creațiile civilizației egiptene. Motivele acestei fascinații sunt numeroase. Cel mai puternic: vechimea și imobilitatea civilizației egiptene; grecii (care-i ignorau pe sumerieni), o considerau cea dintîi civilizație, deci cea mai aproape de zei și de modelele divine. Imutabilitatea formelor proclama vechimea și perfecțiunea lor; interpretare, de altfel, justă, căci pentru gîndirea religioasă egipteană (ca și pentru gîndirea arhaică) perfecțiunea aparținea începuturilor; exaltarea originilor implica imitarea cît mai exactă a modelelor. În credința grecilor, egiptenii păstraseră „înțelepciunea" primordială. Mai tîrziu, în epoca helenistică, „înțelepciunea" aceasta dobîndește o dimensiune salvifică: inițierea în „Misterele" lui Isis și Osiris asigura mîntuirea celebrantului.

Dar cîte alte aspecte ale civilizației egiptene n-au contribuit la fascinația pe care o exercită de trei mii de ani! Bunăoară, majestatea, și secretele Piramidelor, theriomorfismul zeilor, enigma și „magia" hieroglifelor.

Abu Simbel, 9 septembrie

Ne deșteptăm la 5,00. La 6,00, întîlnim deja destulă lume pe cheiuri. Cu autocarele la aeroport, unde ni se face controlul (arme? dinamită?). După o jumătate de ceas, avionul aterizează la Abu Simbel. În marginea aeroportului, cîțiva arbori și brazde cu flori. La cîteva sute de metri, începe cîmpia pietroasă, pustie. Un autocar ne duce, în mai puțin de zece minute, aproape de templul lui Ramses al II-lea.

Zadarnic aș încerca să descriu această construcție gigantică, cu cei patru coloși de douăzeci și șapte de metri fiecare, tăiați în colina de gresie, străjuind intrarea în sanctuar. Impresia este cu atît mai covîrșitoare cu cît știm că întreaga colină cu templul săpat în interiorul ei și cu cele patru gigantice statui ale lui Ramses al II-lea se afla, pînă acum doi, trei ani, la cîteva sute de metri mai departe și la o sută de metri în jos, acolo unde se întinde acum imensul lac artificial Nasser. Povestea ne era de mult cunoscută, dar surpriza este totuși neașteptat de puternică. Ghidul ne amintește că întreaga colină a fost decupată în șapte sute șaizeci de blocuri de douăzeci și treizeci de tone fiecare: blocurile, numerotate și învăluite în paie, au fost transportate aici, pe înălțime, și întreg complexul arhitectonic a fost reconstituit. Atît de perfect, încît faimoasa rază de soare care, o dată pe an, pătrundea în sanctuar și lumina figura zeului – o luminează și astăzi, în aceeași zi și la aceeași oră...

*

Vizităm, cît ni se îngăduie să vizităm, marele baraj, *Sadd-el-Aali*. Locul pare nesfîrșit; cinci sute de kilometri. Nu mai însemn cîte milioane de metri cubi de apă cuprinde. (Un detaliu pe care ni-l spune Omar: în fiecare dimineață se scot zece tone de pește; care nu pot fi totuși transportate la Cairo, lipsind frigoriferele necesare.)

Casele clădite pentru cei șaizeci de mii de nubieni, locuitorii celor treizeci și trei de sate sacrificate, care zac astăzi în fundul lacului. Blocuri cubice de piatră, aliniate unul lîngă altul. Casele sunt, ni se spune, confortabile, cu dușuri și bucătării. Dar sunt de o tristă banalitate, lipsite de ornamentația și culorile caselor nubiene tradiționale. Și acest amănunt esențial: vitele și cămilele sunt instalate într-un grajd comun, în marginea satului – dar nubienii își păstrau cămilele la ei acasă...

*

Plimbare pe lac într-o veche barcă cu motor. Înaintăm de-a lungul unui mal stîncos. Arareori, din înălțime își ia zborul cîte un vultur. Ce poet nubian va evoca într-o zi satele și livezile de palmieri înecate? (Erau, ni se spune, cinci milioane de palmieri...)

Debarcăm pe un dig, apărînd o limbă de pămînt, ca să vedem încă o parte din lucrări. Nu ascult întotdeauna explicațiile ghidului. La mai puțin de un kilometru, se văd coloanele templelor din insula Philae, scufundată și ea în apele marelui lac. Ni se spune că măcar cîteva din aceste temple – majoritatea din timpul ptolomeilor și epoca romană – vor putea fi salvate...

10 septembrie

Vaporul nostru a plecat azi dimineață la 4,30. Am simțit vibrația motoarelor. Deșteptarea la 6,30. Pe malul drept, palmieri și trestii de zahăr. După ce ne oprim la Kom Ombo, pe punte năvălesc vînzători de „mărunțișuri exotice“; îmi amintesc primele experiențe din Ceylan și India. (Recunosc, aceste bruște reîntoarceri în tinerețe mă încîntă. Nici urmă de melancolie; aș spune mai degrabă, un *avant-goût* de reîntinerire...)

Primul templu pe care-l vizităm în această călătorie este destul de curios. Pe o colină deasupra Nilului; reconstruit în epoca ptolemaică, pe ruinele unui vechi sanctuar. Fiind consacrat la două divinități, lui Sobek (cu cap de crocodil) și lui Horus, este dublu: are două sanctuare, două galerii care duc la cele două porți de intrare. Din scenele pictate aș vrea să-mi amintesc aceste cîteva: suveranul sacrificînd celor două divinități; calendarul sărbătorilor; instrumentele medicale. Iar din sala hypostilă, aceste scene de cult: Ptolemeu Everget II figurat ca un zeu, purificat de doi preoți; ceremonia încoronării cu cele două coroane, reprezentînd Egiptul de Jos și de Sus. Familia lui Ptolemeu; parcă s-ar trezi dintr-o călătorie extatică. Unele chipuri, mutilate de copții creștini.

Cînd ne întoarcem la debarcader, printre atîția alți copii care strigă: *bacșiș!,* ne întîmpină o fetiță cu un miel negru în brațe și un băiat stînd în picioare pe măgăruș.

*

Vaporul își continuă lin cursa pînă la Edfu. Debarcăm, și cîteva minute în urmă ne urcăm în trăsurile vechi, uzate, dar frumos împodobite, care ne duc la templu. Îl cunoaștem destul de bine din albume și din monografiile care i s-au consacrat, căci templul de la Edfu cuprinde esențialul religiei egiptene, îndeosebi al mitologiei și cultului lui Horus. Construcția a durat, sub Ptolemei, aproape două secole; în mărime nu-l întrece decît templul de la Karnak. Și, din fericire, este foarte bine conservat. Dacă l-aș fi cunoscut așa cum l-am văzut astăzi, și nu numai din fotografii și din cărți, paragrafele despre Osiris, Horus și Seth din *Histoire I* ar fi fost scrise nu *altfel,* ci mai „poetic“...

*

Vaporul pleacă la 5,30. Rămîn pînă seara pe punte. De data aceasta, amintirile mă poartă spre plimbările din tinerețe pe Gange. Încerc să notez cîteva din reflecțiile pe care le reiau neîncetat de cinci zile. „Egiptomania“ înfloritoare în epoca helenistică e redescoperită și domină în timpul Renașterii italiene. După ce Marsilio Ficino (la insistențele lui Cosimo de Medici) traduce în latinește *Corpus hermeticum,* prestigiul „misterelor egiptene“ crește vertiginos; și, o dată cu el, certitudinea că matca „înțelepciunii salvifice“ universale (din care se credea că se împărtășiseră și Moise, și Zarathustra, și Platon) se afla în Egipt. Francis Yates a pus admirabil în lumină rolul hermetismului (considerat de origine egipteană) în Renaștere și post-Renaștere. Este epoca în care se difuzează pretutindeni „egiptomania“. Importanța acestei credințe, și anume, că tradiția reprezentată de hermetism este universală și extrem de veche, nu a fost încă perfect înțeleasă de istoriografia modernă. De fapt, avem de a face cu o „deprovincializare“ a creștinismului occidental mai radicală decît cea încercată, mai mult sau mai puțin direct, de Renașterea italiană.

După ce eruditul Isaac Casaubon a demonstrat, în 1614, că textele care alcătuiesc *Corpus hermeticum* au fost, în majoritatea lor, redactate la începutul erei creștine, s-ar fi putut crede că „egiptomania“ își va pierde virulența. Dar voga „misterelor egiptene“ a continuat. În fond, se putea spune, *Corpus hermeticum* era o culegere de texte grecești. „Adevăratele Mistere egiptene“ sunt incifrate, „ocultate“, în plastica și iconografia egipteană, dar mai ales în hieroglife. În secolele XVI–XVII–XVIII, apar nenumărate lucrări, însoțite de splendide gravuri, despre „secretele“ și „simbolurile“ arhitecturii și iconografiei egiptene. „Voga“ aceasta, cît ar fi ea de ironizată de egiptologi, a jucat un rol important în reactivarea imaginației creatoare („mitologizante“) în elitele Europei occidentale.

Luxor, 11 septembrie

Aseară, un excelent *Karaghioz* jucat de personalul vaporului: „Le maire du village et son barbier“.

Esna. Ne-am deșteptat la 6,30, ca să putem vizita, cît mai de dimineață, templul lui Khnum, zeul cu cap de berbec, purtînd o coroană între coarne. (Văzusem statuile și basoreliefurile zeului în multe muzee.) Khnum mă interesa mai ales pentru că era un zeu cosmogonic; pe roata lui de olar, făcuse, din argilă, oul cosmogonic, din care au luat naștere lumea și omul.

Scene pe care aș vrea să le studiez mai atent în reproducerile fotografice accesibile la Chicago: preotul care dansează în fața zeiței, vizita lui Septimiu Sever cu soția lui, Julia Domna.

Zidul și coridorul exterior al templului au devenit cariera de piatră a orașului (Esna numără astăzi treizeci și cinci de mii de locuitori).

La 9,30 ne reîmbarcăm. Puțin timp în urmă, ecluza.

*

Cît îl admir pe Paul Ricoeur! Nu poate trăi fără ziare, și cu toate acestea nu se lasă măcinat de veștile pe care le află. Îmi închipui că-și poate relua lucrul un ceas după ce-a terminat lectura ziarului. Lui i se potrivește faimoasa imagine a lui Hegel: cititorul comuniază cu Spiritul Universal citind ziarul de dimineață... Într-adevăr Paul părea absent, preocupat, aproape trist, azi-dimineață, pentru că nici pe vapor și nici pe chei n-a găsit nici un ziar, în nici una din limbile pe care le cunoaște. A pornit atunci, cu pas hotărît spre bazar. S-a întors după o jumătate de ceas, fericit; găsise ziarul local tipărit, evident, în limba arabă, dar avînd totuși pe ultima pagină, rezumatul ultimelor informații în franțuzește.

*

Debarcăm la Luxor. Doi kilometri în trăsură, ca să ajungem în preajma ruinelor și monumentelor, vastă arie a ceea ce a fost cîndva jumătatea meridională a fabuloasei cetăți Theba.

Aleea cu sfincși în formă de berbeci, care ducea pînă la Karnak, în partea de nord a Thebei. Ce-aș putea nota mai întîi? După ce vizităm marele templu al lui Amon, închid carnetul și-l bag în buzunar. Inutil să mai notez nume, date, legende. Din plimbările de astăzi printre monumentele și ruinele din Luxor și din Karnak, aș vrea doar să-mi amintesc emoția cu care am intrat în sălile hypostile: uriașele coloane papiriforme care susțin plafonul, lumina misterioasă care pătrunde prin ferestrele de sus... Ce experiență extraordinară pentru un tînăr poet, sau istoric, sau filozof! Căci mai ales tinerii ar asimila în mod creator descoperirile care te îmbie pretutindeni în această incomparabilă vale a Nilului...

În fond, informațiile de ordin istoric nu mai pot stimula imaginația, nici reflecția contemporanilor. (Cîți din grupul nostru își vor mai aminti că templul lui Amon a fost construit în mare parte de Amenophis al III-lea și de Ramses al II-lea? De fapt, asemenea informații nu interesează decît pe istorici.) Luxor și Karnak sunt prețioase ca opere ale spiritului, intraductibile într-o proză didactică. Poate că într-o zi vor putea fi văzute și fără ajutorul turismului. Îmi închipui că un cineast de geniu va izbuti într-o zi să ne arate templele și sălile hypostile așa cum le-am văzut noi astăzi...

Luxor, 12 septembrie

Toată ziua petrecută în Valea Regilor, pe malul stîng al Nilului. Necropola vechii Theba. Vizităm, printre altele, mormîntul lui Tuthankhamon. Dar ceea ce mă impresionează mai mult sunt cele trei terase, tăiate în stîncă, asemenea unui amfiteatru: *Deir-el-Bahari*, complexul funerar creat de cel mai genial arhitect al Egiptului vechi, Senmut, favoritul și protejatul reginei Hatshepsut.

...Mă regăsesc deodată în mansarda din Strada Melodiei. La stînga mesei de lucru, pe perete, prinsă în pioneze, o reproducere aproape corectă a basoreliefului din templul de la Deir-el-Bahari. Regina Hatshepsut fusese una din „pasiunile“ adolescenței mele. Cît n-aș da să pot reciti articolul pe care l-am publicat într-una din revistele de popularizare la care colaboram pe-atunci! Îl compilasem după ce citisem voluminoasele Istorii ale Orientului antic de Gaston Maspero

și Ed. Meyer, și mai ales, studiul lui Alexandra Moret din *Rois et Dieux d'Égypte*. Regina Hatshepsut mă fascinase pe de o parte prin curajul cu care inaugurase o nouă politică (expansiune culturală și comercială în locul războaielor de cucerire ale faraonilor care o precedaseră), pe de altă parte, prin destinul ei excepțional: timp de douăzeci și doi de ani reușise să țină în umbră pe nepotul și ginerele ei, Thutmosis al III-lea, suveran doar cu numele; regina guverna ca și cum ar fi fost bărbat, fiind reprezentată pe monumente ca întruparea lui Osiris (deci, purtînd o barbă ascuțită, caracteristică zeului). Destin, totuși, patetic; pentru că, imediat după moarte cartușele cu numele ei au fost șterse pe monumente și înlocuite cu numele lui Thutmosis; iar două săptămîni în urmă, Thutmosis pornise deja, în fruntea armatei, spre Siria și Palestina, hotărît să nimicească „rebelii“. I-a înfrînt, definitiv, la Meggido (am văzut ieri la Luxor, celebra frescă a bătăliei) și Egiptul a devenit de atunci „imperialist“.

Personagii, destine și conflicte „shakespeariene“ (căci, în afară de genialul arhitect Senmut, regina era înconjurată de mulți oameni excepționali, în frunte cu vizirul ei Hapuseneb, profet al lui Amon). Mă întreb și acum de ce această epocă, adevărată „cotitură a Istoriei“, n-a interesat nici un mare romancier (bunăoară, Thomas Mann), nici un dramaturg, nici un mare poet...

*

La sfîrșitul după-amiezii, debarcăm și ne instalăm la hotelul *New-Winter*. Rămîn cătva timp în grădină. Omar își aduce aminte că, iarna, venea aici, copil, cu părinții.

Luxor, 13 septembrie

Aseară, spectacol „Son et Lumière“ la Karnak. Excepțional. Imposibil de descris surpriza și emoția provocată de iluminarea primelor monumente: parcă ar fi apărut atunci, pentru întîia oară, din haos.

Astăzi, toată ziua, excursie la Denderah (templul zeiței Hathor, surprinzător de bine conservat) și Abydos, cetatea prin excelență a lui Osiris; nu pretindeau localnicii că aici fusese îngropat capul zeului? Și tot aici, la Abydos, se celebrau faimoasele „mistere ale lui Osiris", care obsedează gîndirea religioasă europeană de peste douăzeci de secole. Cine o fi fost ultimul inițiat în aceste mistere arhaice, autentic egiptene, care au precedat misterele greco-egiptene ale lui Isis și Osiris? Poate că Cavafis a scris vreun poem pe această temă. (Mă gîndesc ce-ar fi putut scrie Saint-John Perse, dacă n-ar fi suspectat „religia", sau Paul Claudel, dacă n-ar fi fost atît de impermeabil la creațiile religioase extra-biblice...

Cairo, 14 septembrie

Am sosit azi-dimineață. Același hotel: *Nil Hilton.*

După-amiază încerc să descifrez și să transcriu notele din carnetul de buzunar. Apoi recitesc paginile scrise în legătură cu fascinația exercitată de Egipt de la Herodot și Platon încoace, și cu „egiptomania" Renașterii și post-Renașterii. S-ar fi putut crede că dacă „demistificarea" Corpului hermetic întreprinsă de Isaac Casaubon n-a izbutit să anuleze „voga" hermetismului, cel puțin descifrarea hieroglifelor a pus capăt speculațiilor despre „secretele Egiptului". Și totuși, nu s-a petrecut așa. E adevărat, egiptologia a devenit o disciplină autonomă, cu filologia, arheologia și istoriografia ei. Publicul cultivat citea cu interes cărțile scrise pentru nespecialiști; erau atîtea lucruri de admirat în civilizația egipteană, așa cum era descoperită și înțeleasă de generațiile marilor egiptologi, încît nu mai era nevoie de alte „mistere" și „secrete". Dar „mirajul" persistă. De la Champollion încoace, mulți au continuat să creadă în semnificația ocultă a hieroglifelor. Se spunea, bunăoară, că sensul descifrat de egiptologi nu este decît cel mai superficial, comparabil cu sensul imediat, literal, al Bibliei. Pe de altă parte, „misterul" piramidelor și al templelor continua să obsedeze imaginația occidentală. Calculele matematice implicate în construcția piramidelor se dovedeau a fi anticipat nu numai pe Pitagora, ci și pe Galileu și Newton. Asemenea afirmații nu le făceau numai „ocultiștii" și amatorii de senzațional, ci, din timp în timp, autori cu oarecare responsabilitate. (Îmi aduc aminte de acel *best-seller* de prin 1925: *Les Mystères des Pyramides* de Abbé Moreux).

Apoi a survenit descoperirea mormîntului lui Thutankhamon (singurul mormînt, în tot Egiptul, păstrat neviolat) de către Howard Carter și moartea misterioasă a acestuia, urmată de alte morți nu mai puțin enigmatice. Evident, subiectul era prea senzațional ca să nu fie exploatat de gazetari. Dar scenariul s-a repetat treizeci-patruzeci de ani mai tîrziu. Un excelent arheolog și egiptolog francez, Varille, descifrează „secretul" templelor și monumentelor egiptene, descoperind că în fiecare nouă construcție egiptenii utilizau ca „piatră din capul unghiului" un element dintr-o clădire veche; această piatră era, deci, „sămînța" din care creștea noul templu (idee care se poate susține). Varille a publicat doar cîteva studii preliminare; dar n-a avut timp să-și redacteze monografia în care examina imensul material adunat în cincisprezece ani de cercetări în Valea Regilor, pentru că și-a pierdut viața într-un accident de automobil, în Franța, prin 1955. N-a murit pe loc și se spune că a avut timp să explice de ce a virat brusc, părăsind șoseaua și sfărîmîndu-și mașina într-un arbore: ar fi văzut deodată în fața lui, barînd șoseaua, un imens scarabeu...

Cairo, 15 septembrie

De dimineață, vizită la Muzeul Național de Antichități, la cincizeci de metri de *Nil Hilton.* Umplu multe pagini din carnetele de buzunar, dar mă întreb dacă le voi reciti vreodată...

*

După-amiază, în Vieux Caire; frumoasa, melancolica sinagogă *Ben Ezra;* admirabile biserici copte. E suficient să te plimbi pe aceste străduțe umbrite de cîțiva arbori și de casele printre care se strecoară, ca să regăsești Orientul medieval. Mi-am adus deodată aminte de plimbarea făcută acum aproape cincizeci de ani. Extraordinară emoție, prea complexă pentru a încerca s-o exprim. (În fond, dacă îmi va fi dat s-o mai resimt încă o dată, nu va fi datorită rîndurilor pe care le scriu acum – ca de obicei, în mare grabă.)

Cairo, 16 septembrie

O „dimineață plină“, așa cum numai turiștii reușesc s-o realizeze. Vizităm, repede, Memphis (Sfinxul și imensa statuie a lui Ramses al II-lea; e tot ce-a mai rămas). Apoi Saqqara, necropola cetății Memphis, cu acea piramidă *à degrés* pe care alt geniu egiptean, Imhotep, a înălțat-o pentru regele Djeser, pe la începutul mileniului al III-lea. De tînăr am avut mare slăbiciune pentru Imhotep. Era vizirul lui Djeser, dar și un arhitect îndrăzneț și original (e destul să vezi cum a ajuns la forma piramidei în trepte). Era însă, foarte probabil, și un *lettré* și mare înțelept, căci după tradiție ar fi scris cărți de filozofie. În orice caz, scribii își aminteau întotdeauna de el, iar în epoca saită (secolul al VII-lea a. Chr.) a fost proclamat zeu taumaturg și venerat în diferite ipostaze (unii greci l-au identificat lui Asklepios). Dar ce păcat că statueta de bronz de la Luvru este atît de urîtă...

Multe, multe *mastaba*, mormintele nobililor, clădite în vecinătatea piramidelor, care conțineau și apărau mormîntul regelui (Într-un curs, la Universitatea din Chicago, am discutat această „solidaritate funerară“ între Faraon și clasa nobililor.)

În sfîrșit, ajungem și pe platoul de la Giseh, cu cele trei mari piramide ale faimoșilor faraoni (i-am învățat în clasa întîia de liceu), Kheops, Khephren și Mykerinos. Le revăd după o jumătate de secol. Și cred că descrierea cea mai convingătoare (în orice caz, pentru mine) este a lui Flaubert, copiată la Paris, înainte de plecare: „Elles ont cela de drôle, ces braves Pyramides, que plus on les voit, plus elles paraissent grandes... A cinquante pas, chaque pierre n'a pas l'air plus considérable qu'un pavé. Vous vous en approchez. Chaque pavé a huit pieds de haut et autant de large. Mais quand on monte dessus, que l'on est arrivé au milieu, cela devient immense. En haut on est tout stupéfait“[1] (Către Louis Bouilhet, 15 ianuarie, 1850).

Cairo, 17 septembrie

Îmi aduceam destul de bine aminte de citadela lui Saladin și de moscheea Sultan Hassan (superba curte interioară) și El Azhar, pe care, le-am vizitat azi dimineață.

Apoi, plimbare în bazarul Khan et Khalili – din care îmi rămăseseră cele mai multe și mai precise amintiri. Doar circulația vehiculelor pe străzile bazarului și zgomotul au ajuns infernale.

Cînd acum cîteva săptămîni recitisem, la Paris, scrisorile lui Flaubert din Egipt, aveam uneori impresia că un anumit stil de viață al străzii, așa cum îl surprinsese el în 1849–1850, îl cunoscusem și eu în decembrie 1928. Bunăoară, ceea ce Flaubert definește ca „le grotesque“. Și continuă: „Tout le vieux comique de l'esclave rossé, du vendeur de femmes bourru, du marchand filou, est ici très jeune, très vrai, charmant“[2] (Către Louis Bouilhet, 1 decembrie, 1849).

De data aceasta, n-am umblat prea mult pe străzile Cairo-ului, dar cred că orașul pe care l-am cunoscut cu cincizeci de ani în urmă aparține, demult, trecutului. Nu e de mirare. Cairo este acum o megapolis și un *bidonville*, cu cîteva milioane de refugiați. Unii din ei locuiesc în cimitire, printre morminte.

Cairo, 18 septembrie

De dimineață, a doua vizită la Muzeul Național de Antichități.

---

[1] „Ce e nostim la piramidele astea grozave e că cu cît le privești cu atît îți par mai mari... La cincizeci de pași, fiecare piatră nu pare mai mare decît un caldarîm obișnuit. Te apropii. Fiecare pavaj are opt picioare înălțime și tot atîtea lățime. Dar cînd urci pe ele, cînd ajungi în mijloc, devin imense. Sus, ești stupefiat.“

[2] „Tot comicul vechi al sclavului bătut, al negustorului de femei țicnit, al vînzătorului șmecher este aici foarte tînăr, foarte autentic, încîntător.“

*

Rămîn toată după-amiaza în camera noastră. Răsfoiesc dosarul cu note adus de la Paris. Nu pot rezista tentației de a transcrie aici acest pasaj din *Corpus hermeticum:* „Un temps viendra où il paraîtra que les Égyptiens ont en vain honoré leurs dieux, dans la piété de leur coeur, par un culte assidu: toute leur sainte adoration échouera inefficace, sera privé de son fruit. Les dieux quittant la terre, regagneront le ciel; ils abandonneront l'Égypte. Cette contrée qui fut jadis le domicile des santes liturgies, maintenant veuve de ses dieux, ne jouira plus de leur présence. Des étrangers rempliront ce pays, cette terre, et non seulement on n'aura plus souci des observances, mais, chose plus pénible, il sera statué par de prétendues lois, sous peine de châtiments prescrits, de s'abstenir de toute pratique religieuse, de tout acte de piété ou de culte envers les dieux. Alors cette terre très sainte, patrie des sanctuaires et des temples, sera toute couverte de sépulcres et de morts. O Égypte! Égypte! il ne restera de tes cultes que des fables et tes enfants, plus tard, n'y croiront même pas; rien ne survivra que des mols gravés sur les pierres qui racontent tes pieux exploits. Le Scythe ou l'Indien, ou quelque autre pareil, je veux dire un voisin barbare, s'établira en Égypte“ (trad. Festugière).[1]

---

[1] „Va veni o vreme cînd va părea că egiptenii și-au venerat zadarnic zeii în evlavia inimii lor, printr-un cult asiduu: toată adorația lor sfîntă va eșua lamentabil, va fi lipsită de roadele ei. Părăsind pămîntul, zeii se vor întoarce în cer; ei vor abandona Egiptul. Acest ținut, odinioară lăcaș al sfintelor liturghii, văduvit acum de zeii săi, nu va mai beneficia de prezența lor. Străinii vor umple această țară, acest pămînt, și nu numai că vor fi date uitării practicile religioase, dar, lucru și mai dezagreabil, va fi statuată, sub pretinse legi, sub amenințarea unei pedepse prescrise, abținerea de la orice practică religioasă, de la orice act de pietate sau cult față de zei. Atunci acest pămînt foarte sfînt, patrie a sanctuarelor și a templelor, va fi acoperit în întregime de morminte și de morți. O Egipt, Egipt! din religiile tale nu va mai rămîne decît legenda, iar mai tîrziu copiii tăi nici nu vor crede. Nu vor supraviețui decît digurile pe piatră gravată, care vor povesti faptele tale de credință. Scitul sau indianul, sau un altul – vreau să zic un vecin barbar – se va stabili în Egipt.“

Evident, se poate spune că profeția s-a împlinit întocmai. Dar fascinația Egiptului antic, mai precis a „misterelor“ și „înțelepciunii inițiatice“, persistă pretutindeni în societățile occidentale. S-ar putea chiar spune că un „alt Egipt“, Egiptul reconstruit de imaginația mitologizantă, continuă să suscite creativitatea onirică și poetică a occidentalilor.

Paris, 19 septembrie

Aseară, spectacol „Son et Lumière“ la Piramide. Apoi, cinăm sub un cort uriaș: „soirée d'adieu dans le désert“.

Am ajuns la Paris către seară. Aflasem deja, după telefonul de alaltăieri, că durerile de care suferă Sibylle sunt provocate de metastază. Va începe tratamentul de chimioterapie. *Trebuie,* totuși, să sperăm...

10 octombrie

Hotărîm să rămînem la Paris, lîngă Sibylle...

L'Académie Royale de Langues et de Littérature Françaises din Bruxelles mi-a făcut onoarea de a mă alege membru. Voi ocupa fotoliul Marthei Bibesco. De cîtva timp, citesc tot ce găsesc de autoarea acelui admirabil *Isvor, pays des saules.*

octombrie

De cîteva zile citesc *La vie d'un Amitié,* corespondența, comentată, a Marthei Bibesco cu abatele Mugnier. Scrisorile Marthei sunt mai interesante. (Și cîte lucruri extraordinare auzisem despre celebrul Abbé Mugnier!) Extraordinara ei memorie! Și pe cine n-a cunoscut, ce rege, principe, duce, aristocrat, scriitor celebru, politician sau savant, de la 1900 încoace! Ce admirabilă biografie s-ar putea scrie: *Marthe Bibesco et ses contemporains.* Pasagiile cele mai enervante sunt paginile despre genealogii (a ei și ale tuturor celor pe care-i frecventează). Parcă ar fi încontinuu *speriată* că e Marthe Bibesco, în vinele căreia curge sîngele atîtor Principi...

Totuși, e o excelentă scriitoare. Iar *Isvor*, una din cele mai interesante prezentări ale civilizației țărănești.

octombrie

Într-o librărie din cartier, privesc rafturile cu *Livres de Poche*. Ce m-a făcut să cumpăr *Salammbô* (ediția Garnier-Flammarion)? N-am mai recitit-o din liceu, deci, de vreo cincizeci și cinci de ani. Poate că asta a fost: luînd-o în mînă, m-am regăsit deodată în acea vară, 1921 sau 1922, la Gara de Nord, urcînd într-un vagon de clasa a III-a a trenului de Constanța. Peste măsură de cald. Mă duceam la moșia prietenului meu Dinu Sighireanu, în Bărăgan (halta se numea de-altfel: Sighireni). Îmi tot scrisese, invitîndu-mă să petrec o săptămînă la el. Mă hotărîsem brusc.

Am regăsit deodată, în această librărie din fața Funicularului Montmartre – arșița, praful, mirosurile (de pepene roșu, de bragă și alviță, și altele, pe care nu le-am mai recunoscut...) din vagonul meu de clasa a III-a. Luasem cu mine mai multe cărți – dar am scos din geantă *Salammbô*, într-o ediție în pînză albastră (publicată, cred, imediat după război, în Germania). Am ales într-adins această carte, nu pentru că era „frumoasă“, dar pentru că voiam să mă fălesc că citesc franțuzește.

Mi-am amintit de bătrînul cu tabachera aurită, de o elevă de la Școala de Sericicultură de undeva, în Bărăgan, de soldatul care sta rezemat cu coatele pe fereastra deschisă.

La Sighireni, una din surorile lui Dinu (ambele surori făcuseră liceul la Notre-Dame de Sion) m-a întrebat a doua zi:

– De cîte ori ai citit prima frază?

Am roșit; credeam că face aluzie la cunoștințele mele, modeste, de limba franceză.

– O singură dată, am răspuns. (Voiam s-o asigur că înțelesesem fraza de la prima lectură.)

– O singură dată? *„C'était à Mégara, faubourg de Carthage, dans les Jardins d'Hamilcar?“* Dacă n-ai repetat-o de cinci, șase ori, pe dinafară, cu ochii închiși, nu știi să apreciezi, încă, proza lui Flaubert... Mai bine ai citi altceva.

23 octombrie

În *Itinéraire de Paris à Jérusalem* regăsesc un detaliu pe care îl uitasem de mult. Și anume: Parthenonul s-a păstrat în întregime, pînă în 1687: Père Balin, iezuit, care și-a scris impresiile în 1672, îl văzuse cu cîțiva ani înainte. Îmi aminteam, vag, că Propileele și templul Minervei fuseseră distruse de artileria venețiană, dar uitasem în ce împrejurări. Aflu din Chateaubriand: „Une bombe tombe sur ce dernier édifice, enfonce la voûte, met le feu à des barils de poudre, et fait sauter en partie un édifice qui honorait moins les faux dieux des Grecs, que le génie de l'homme.“[1]

Ce păcat că obscurantismul religios al lui Chateaubriand intervine tocmai atunci cînd te așteptai mai puțin! (În fond, pentru cine erau „falși“ zeii greci...?) Dar tot ce urmează merită să fie reținut și meditat: Morosini care, „dans le dessein d'embellir Venise des débris d'Athènes veut descendre les statues du fronton du Parthénon, et les brise...“;[2] Lordul Elgin care, voind să ia basoreliefurile frizei, mutilează întreaga fațadă...

26 octombrie

Aflu de la Cioran moartea lui Raymond Queneau. Îl întîlnisem toamna trecută, la Editions de l'Herne; aducea materiale pentru caietul pe care i-l pregăteau. Același ca acum mulți ani; doar mai trist, mai melancolic. Îmi mărturisește că a citit de două ori, de la prima la ultima pagină, *Fragments d'un Journal*.

---

[1] „O bombă cade pe această din urmă clădire, îi sparge bolta, dă foc la butoaie de pulbere și face să sară în aer parțial o clădire care îi slăvea mai puțin pe falșii zei greci decît geniul omului.“

[2] „În intenția de a înfrumuseța Veneția cu ruinele Atenei vrea să coboare statuile de pe frontonul Partenonului și le sparge...“

Amintiri: Emoția cu care am acceptat să scriu studiul introductiv la cele trei volume *Histoire des Littératures,* în colecția Pléiade. Eram abia la începutul „carierei“ mele în Franța – și, totuși, dintre zecile de savanți, Queneau mă alesese pe mine.

Și acea neuitată scenă, la el în birou: întinzînd brațul, răstorn sticluța cu cerneală pe care o avea în față. Cerneala se întinde repede peste foile pe care tocmai le scosese dintr-un dosar. Mă simt paralizat, dar Queneau părea amuzat; zîmbea visător, tamponînd cu măiestrie cerneala care se întinsese mai departe decît ne-am fi închipuit.

Eu rămăsesem cu batista în mînă neîndrăznind să mai întind brațul și s-o așez, întreagă, peste „băltoaca“ de cerneală din mijlocul biroului...

Mi-am dat seama că nu se supărase, deși aproape nici una din foile întinse pe masă nu scăpase nepătată. Mi-am spus mai tîrziu că, foarte probabil, iubea încă surprizele, absurdul și insolitul pe care le descoperise în tinerețea lui de poet suprarealist.

octombrie

La 8 martie 1936 Marthe Bibesco îi scria Abatelui Mugnier: „Pelworth est si grand qu'une légende est née dans le pays, celle de la chambrière occupée à fermer les rideaux quand vient la nuit et à les ouvrir, le jour suivant, sans que son travail cesse jamais! C'est la Danaide de l'ombre et de la lumière.“[1]

Dacă e adevărată, legenda aceasta constituie un strălucit exemplu de creație mitologică în Anglia secolelor XVI–XVIII. Nici o descriere concretă nu poate evoca imensitatea edificiului; și atunci imaginația populară împrumută scenariul și limbajul basmelor.

---

[1] „Pelworth este atît de mare încît în regiune s-a născut o legendă: aceea a fetei în casă ocupate să tragă draperiile cînd vine seara și să le lase a doua zi, fără ca munca ei să înceteze vreodată! Este o Danaidă a umbrei și a luminii.“

7 noiembrie

Imposibil să închid ochii. Mă obsedează începutul unei nuvele, imaginată în autocarul care ne ducea la Denderah.

Scriu patru pagini.

8 noiembrie

Telefon de la Bruxelles. Academia a amînat recepția pentru 19 februarie. Asta mă liniștește; îmi pot continua nuvela. Ca aproape în fiecare seară, cinăm cu Sibylle.

20 noiembrie

Contribuție la „sursele“ lui Jean-Jacques P.: de cîte ori nu l-am auzit spunînd: „Je sais qu'il est très facile de calomnier les matheureux!“[1] Îi dădeam dreptate, mai ales pentru că îmi plăcea cum rostește fraza. Am regăsit-o, aseară, în *Itinéraire de Paris à Jérusalem.*

Ce memorie extraordinară! Îi plăcea să spună despre Robert Hutchins: „Il a les yeux tristes de ceux qui ont longtemps surveillé l'horizon“.[2] Așa scria Marthe Bibesco despre George V.

Răsfoiesc o parte din corespondența primită în Portugalia, între 1941–1945. Dintr-o scrisoare a lui Bucur Țincu, aflu ce-i spunea, pe atunci, Emil Cioran: că singurele scrisori pe care le scrie cu plăcere sunt petițiile.

decembrie

Ce extraordinară influență au avut, și continuă să aibă, exilații germani în S.U.A.! Mă gîndesc la „cazul Ernst Jünger“. În Franța – unde totuși Jünger a venit o dată cu trupele germane de ocupație – i s-au tradus vreo douăzeci de cărți; în S.U.A. nici una. La Table Ronde i-a închinat un volum omagial; în S.U.A. nici măcar nu este menționat cînd se vorbește de literatura germană contemporană.

Indignarea lui Von Blankenhausen cînd a aflat că *Antaios* se publică la Stuttgart, sub conducerea lui Jünger și a mea. I-am spus că singura carte a „rezistenței interioare“ apărută în

---

[1] „Știu că e foarte ușor să-i calomniezi pe nenorociți!“

[2] „Are ochii triști ai oamenilor care au privit prea mult orizontul.“

Germania nazistă a fost *Falezele de marmură*. Francezii, care au trăit patru ani sub ocupația germană, sunt mai îndreptățiți ca alții să judece „cazul Jünger“...

Mi-am adus aminte de acest amănunt citind Prefața generalului Juin la *Orages d'acier*, retipărită de curînd în colecția *Livre de poche*.

25 decembrie

Petrecem Crăciunul la Sibylle, cu familia și cîțiva prieteni. N-am mai fost împreună de Sărbători, la Paris, din 1955...

*

Ieri cînd am fost să-l văd la Sorbona, în biroul lui de „President“ – mi-a spus că, întîlnindu-l pe actualul ambasador Flitan, i-a comunicat vestea cu doctoratul *honoris causa* – adăugînd: Sper că nu aveți nimic împotrivă!

Flitan l-a asigurat că, *din contra*, se bucură, că e mîndru ca român etc.

28 decembrie

Acum cîteva zile (la 22 dec.) am terminat micul roman început la 6 noiembrie; nu are încă titlu (la început, îi spuneam: „Tinerețe fără de bătrînețe“, iar în franțuzește „Un Centenaire“). Christinel a terminat dactilografierea: o sută cincisprezece pagini. (Probabil cam tot atît cît *Pe strada Mântuleasa*). Notez la întîmplare cîteva observații: 1) Pentru întîia oară, am scris ultimul capitol (VI) înainte de a încheia al IV-lea și a începe pe al V-lea („văzusem“ sfîrșitul într-o seară, și pentru că al IV-lea capitol nu mă prea atrăgea, m-am apucat imediat de scris și l-am încheiat în cîteva ceasuri); 2) pentru întîia oară am păstrat toate însemnările, schițele și manuscrisele (originalul și prima trascriere); 3) m-am hotărît să scriu după o noapte de insomnie, în care am „văzut“ începutul și semnificația nuvelei; 4) primele idei le-am avut astă vară, în Egipt, în mașina care ne ducea de la Luxor la Dendarah (mă sculasem la 4 dimineața, era încă întuneric; în mașină dormitam – și mă trezeam la răstimpuri cu cîte o „viziune“).

Încă nu știu ce să cred despre această ultimă „creație literară“. Am recitit-o ieri și mi s-a părut că „rezistă“. Dar anumite episoade sunt prea sumar prezentate. Și mi-e teamă că prezența „dublului“ complică țesătura povestirii (dar cum s-ar putea „explica“ altminteri tot ce i se întîmplă bătrînului amnezic?).

30 decembrie

Vine să mă vadă Ion Caraion. Aceleași vești tragice, deprimante din țară. Copiii, de la patru ani, vor fi educați de Partid. Etc etc.

Notez acest episod pentru că nu l-am auzit niciodată: Noaptea de revelion 1944–1945. Caraion lucra la *Scânteia tineretului*. Într-o mare sală, cu un bufet bine garnisit, erau adunați vreo sută de gazetari comuniști și membri ai partidului. Cu vreun sfert de ceas înainte de miezul nopții apare Gheorghiu-Dej; e primit cu aplauze. Se sting luminile, iar cînd se reaprind, la 12 fix, Dej era suit pe scaun și urina bine dispus deasupra farfuriilor cu bunătăți care alcătuiau bufetul. Toți cei prezenți aplaudă.

A doua zi, spune Caraion, și-a redactat demisia în termeni foarte duri. Acest text a constituit, de fapt, adevăratul motiv al proceselor de mai tîrziu (a doua oară, a fost condamnat la moarte; în total unsprezece ani de temniță).

Paris, 8 ianuarie 1977

Amîn mereu, fără să înțeleg prea bine de ce, redactarea, să spunem, a „testamentului meu literar“. Ar trebui să mă grăbesc. Așa cum se găsesc astăzi – în lăzi, în mape, la Chicago, la Paris (în rue Duhesme și aici), risipite peste tot – articolele publicate, manuscrisele inedite, *Jurnalul*, corespondența – alcătuiesc un haos pe care nici un „cercetător“ al operei mele nu l-ar putea organiza. Trebuie să scriu, *precis* și în *amănunte*, unde se găsesc toate aceste materiale, cum ar putea fi editate, *cine* trebuie să se ocupe de ele (bunăoară, pentru tot ce privește Istoria Religiilor și orientalistica, Ioan

Culianu; pentru literatură și *Jurnal*, Sorin și Virgil Ierunca). Mi-e teamă că multe capitole din *Histoire* II și III nu vor putea fi identificate, așa cum sunt, astăzi, îngropate în cele cîteva sute de dosare la Chicago, în biroul meu de la Meadville și acasă, în Woodlawn Avenue.

10 ianuarie

Revăd, aproape în întregime, textele mitologice scandinave. Ca deobicei, sunt impresionat de faptul că sfîrșitul lumii *(ragnarök)* este deja înscris în cosmogonia pe care o evocă (destul de sumar, de altfel) *Edda*.

Și iarăși vechea mea întrebare: cum a fost posibil (psihologic posibil) ca o generație întreagă de *Hitlerjugend* să fie crescută într-o mitologie atît de *pesimistă?* O mitologie care anunța bătălia apocaliptică între zei (și eroi) și demoni, bătălie în care vor pieri *toți*, pînă la unul, și lumea va fi distrusă!

Chicago, 18 ianuarie

Ne-am întors acum patru zile, prin Montreal. Joe Kitawaga ne povestește serviciul religios pentru Norman Perin, mort astă vară, în urma unui atac cardiac (el, care fusese operat de un cancer la rinichi acum vreo cinci ani...). După slujbă, a invitat pe cei prezenți la Quadrangle Club, mărturisindu-le că așa hotărîse Norman; să încheie requiem-ul cu șampanie (sau fiecare cu băutura lui favorită).

Îl admiram sincer pentru marea lui erudiție în tot ce privește teologia Noului Testament și pentru curajul cu care își acceptase boala. Ne-a povestit odată cum a ajuns profesor la o universitate americană: în timpul războiului, se afla în deșert cu un pluton de soldați britanici; obosiți, însetați, înaintau toți cu mare efort, abia tîrîndu-și picioarele. Întîlnesc o patrulă americană și sergentul îi întreabă, foarte bine dispus, dacă n-ar dori înghețată. Evident, au crezut că glumește, și i-au răspuns și ei tot în glumă. Dar ce fel de înghețată? a stăruit sergentul. De vanilie, de cafea, de ciocolată – sau de fructe? Fiecare și-a ales înghețata favorită. – Un *pound* de cap de om ar fi de-ajuns? a întrebat din nou sergentul. – De-ajuns! de-ajuns!, au strigat toți, silindu-se să-și stăpânească rîsul.

Sergentul a scos din raniță un *walkie-talkie*, i-a potrivit antena, și a început să citească lista felurilor de înghețată cerută, apoi a precizat locul unde se aflau, în deșert. În mai puțin de jumătate de ceas au auzit apropiindu-se un avion, apoi au văzut deschizîndu-se o parașută și în cîteva minute fiecare și-a primit rația de înghețată pe care o comandase. Dacă scap cu viața din război, și-a spus Perin, mă stabilesc în Statele Unite. Cu asemenea bogăție și organizație, orice universitate ar trebui să fie superioară celei mai bune universități europene...

20 ianuarie

Emoția cu care am citit poemul pe care Bruce Lincoln, fostul meu student și în ultimii doi ani asistentul meu, mi l-a lăsat pe birou, cînd a plecat. Vreau să păstrez aici măcar acest fragment:

*

„In a wood-paneled study atop the grey
Seminary, a man nearing seventy sits
At his desk. Laden shelves sag under polyglot
Volumes; the excess spills to tables,
Chairs and floor while folder-waves flow
Across the room. For a while he reads,
Puffs pipe, twirls letterknife,
Chews an imported biscuit. Many
Secrets of the Whare-wananga are his...
Likewise Midewewin, Djunggawon,
Ngakola and more; Vedas, Eddas, and
Soft shaman's songs. Possessing all Zalmoxis taught,
He muses, writes, chats with the occasional
Visitor.

Wisdom passed down from his fathers...
Wisdom passed on to his sons.[1]

Bruce Lincoln
August 19, 1976

* * *

Lucrul cel mai important în „originea şi dezvoltarea" creştinismului este faptul că atunci, în primele două, trei secole, existau atîtea idei şi credinţe şi tehnici religioase similare, unele dintre ele de o mare nobleţe spirituală, şi că *tocmai* creştinismul, creaţia unui „Juif obscur", a izbutit să triumfe.

28 ianuarie

Agendă: Ieri am terminat discursul de recepţie la Academia belgiană.

Noapte proastă. Vînt ca în *Wuthering Heights*. Foarte frig. Criză de artrită.

Azi la 2,00, Christinel a plecat la New York. De acolo, la Paris aşa cum i-a promis lui Sibylle.

30 ianuarie

Primesc un exemplar din noul tiraj al lui *Vieil homme et l'officier*. Ediţia s-a epuizat, deci, în trei săptămîni. Primul meu „succes literar" în Franţa. Datorat în întregime faptului că, la televiziune, în cadrul emisiunii „Le Livre du Mois", Marcel Brion a vorbit cu entuziasm despre carte.

Acelaşi succes a avut traducerea germană *(Auf der Mântuleasa Strasse);* trei tiraje, douăsprezece mii de

---

[1] Într-un birou cu pereţii îmbrăcaţi în lemn, deasupra cenuşiului şemineu, stă un bărbat de aproape 70 de ani la masa de lucru. Rafturile se prăbuşesc sub povara volumelor poliglote; prea-plinul se revarsă peste mese, pe scaune şi pe podea, pe cînd rîuri de hîrtie curg prin încăpere. Un timp citeşte, pufăind din pipă, roteşte cuţitul de scrisori, şi mestecă un biscuit străin. Multe din secretele lui Whare-Wananga îi aparţin... De pildă Diewewin, Djunggawon, Ngakola şi cîţi alţii; Vedele, Edele şi cîntecul duios de şaman. Ştiind tot ce Zamolxis îi învăţa pe alţii, el visează, scrie, stă la taifas cu orice musafir. Înţelepciunea ce i-a fost dată din bătrîni, înţelepciune ce-o dă mai departe fiilor săi.

Bruce Lincoln

exemplare, în mai puţin de doi ani. Faptul mă bucură; poate că editorii vor îndrăzni în curînd să publice şi traducerea nuvelelor mele fantastice. De abia atunci voi începe să fiu cunoscut ca autorul unei *opere,* iar nu numai ca istoric al religiilor, exeget al miturilor sau romancier.

* * *

Absurda, pernicioasa „viziune creştină" a cîtorva sinceri credincioşi. Bunăoară, Julien Green (scriind la 7 august 1972, cînd trecuse de şaptezeci de ani!); „On voudrait savoir qui est sauvé. Est-ce que la majorité des hommes est vouèe aux flammes?"[1]

Mi-e peste putinţă să înţeleg cum poate *crede* un scriitor catolic contemporan în „literalitatea" acestor imagini şi metafore arhaice.

2 februarie

Acel profesor de arhitectură care, acum cîţiva ani, mă invitase să ţin un curs la Facultatea lor din Londra. Imposibil să-mi amintesc numele. Inutil să încerc a regăsi scrisoarea în cartoanele unde îmi îngrămădesc la întâmplare corespondenţa. Am refuzat, bineînţeles, dar i-am mărturisit cît de mult m-ar fi interesat acel curs. În fond, era încă o confirmare a „exemplarităţii" oricărei exegeze competente a simbolismului religios.

Cu mulţi ani înainte un arhitect îmi scria de la Atena că „înţelesese adevărata funcţie a podului" numai după ce-i aflase simbolismul, citind întîmplător una din cărţile mele: trecere de la un mod al realului la altul, de la o condiţie la alta (de la viaţă la moarte, bunăoară; cf. podul în mitologiile morţii). Îmi scria, de asemenea, despre descoperirile pe care le făcuse în legătură cu structura *arhitectonică* a cetăţilor şi caselor, pur şi simplu pentru că exemplele pe care le citam ilustrau atît de convingător sensul şi funcţia locuinţei ca o *imago mundi* şi un „Centru al Lumii".

---

[1] Lumea vrea să ştie cine e salvat. Să fie majoritatea oamenilor destinaţi flăcărilor?

7 februarie

Ar trebui să regăsesc scrisoarea arhitectului grec de care aminteam acum cîteva zile. Îmi aduc aminte că i-am răspuns, politicos și scurt; dar ar fi meritat să-i scriu pe îndelete, și amănunțit. Ar fi trebuit să insist mai ales asupra acestui fapt: pentru un adevărat istoric al religiilor, pentru cineva care și-a petrecut o bună parte din viață încercînd să descifreze sensul și finalitatea atîtor divinități, mituri, imagini și simboluri, într-un cuvînt pentru un hermeneut al universurilor religioase, aprecierile maeștrilor, colegilor și elevilor lui contează mai puțin decît interesul „nespecialiștilor". Idealul unui asemenea hermeneut este să fie citit și înțeles de „lucrători și creatori" în domenii alăturate: arte plastice, muzică, literatură, critică și istorie literară, arhitectură, psihologie etc. Nu e vorba numai de binecunoscuta și, în fond, inocenta ambiție a oricărui cercetător de a deveni accesibil și anumitor cititori din afara disciplinei sale. Datorită naturii documentelor cu care lucrează, istoricul religiilor știe că exegeza lui e susceptibilă tuturor celor pasionați de creațiile spiritului omenesc.

10 februarie

Lucrez cu un mare efort, dar mă bucur că izbutesc totuși să lucrez. Au fost și zile cînd a trebuit să scriu opt, nouă scrisori...

Paris, 16 februarie

Am ajuns ieri dimineață. Răcit; probabil gripat. Și în două zile trebuie să fiu la Bruxelles, să-mi citesc „discursul de recepție".

20 februarie

Am ajuns la Bruxelles alaltăieri seara. Atît de bolnav (desigur e o gripă!) încît mi-a fost teamă că nu voi putea citi discursul.

Marcel Lobet ne aștepta la gară. Suntem găzduiți la Fondation Royale. Mă culc imediat, după ce mă îndop de

droguri. Dimineața, mă simt tot atît de prost. Dejun oferit de *Académie* cu G. Sion, le Secrétaire perpétuel, Prof. Maurice Piron, Prof. Prigogine (pe care îl întîlnisem mai demult la Chicago), Pierre de Boisdeffre, și alții.

La 3,00, la Palais des Académies. Președintele – Maurice Piron – îmi înmînează o medalie. Suntem fotografiați. Apoi, în sala de conferințe. Lobet își citește lunga și măgulitoarea prezentare. Îmi vine rândul mie. Eram atît de extenuat, încît trebuia să mă opresc după două-trei cuvinte. Din fericire; pentru că, mi s-a spus, microfonul nu era pus la punct...

Cred că am avut, *sincer,* succes. Am pierdut mult timp citind pe Marthe Bibesco, dar mai ales un aspect al operei ei aproape necunoscut. În orice caz, prilej de a vorbi despre spiritualitatea populară românească.

Discuții, după, cu fel de fel de oameni. Veniseră, de la Liège, J. Duchesne-Guillemin. Și de la Amsterdam, Sorin cu Liliana – cu care apucăm să stăm de vorbă un ceas, la Fondation Royale.

Apoi, seara, la Dehollain. Ne invită la admirabilul restaurant „Chez Jean", de lângă piață. Complet intoxicat de medicamente, nu izbutesc să mănînc decât o farfurie de supă de legume și cîțiva cartofi. Rămînem pînă la miezul nopții. Sorin și Liliana, în mare vervă.

Noaptea același somn adânc, febră; amețeală; probabil și o criză de ficat, după acest „tratament de șoc" pe care-l aplic de trei zile (fără nici un rezultat, de altfel).

Ne-am întors astăzi, duminică 20 februarie. Seara cinăm cu Sibylle.

25 februarie

Acum cîțiva ani, un pictor de avangardă din New-York a anunțat o expoziție a ultimelor lui creații și a trimis un mare număr de invitații. În ziua vernisajului, pereții galeriei erau goi, cu excepția cîtorva inscripții, rezumînd estetica artistului. Erau, de asemenea, mai multe megafoane. Pictorul se afla în fundul Galeriei, sub un podium, nevăzut de invitați. „Expoziția“ consta în acest scenariu: artistul se masturba sub podium și megafoanele îi amplificau suspinele în întreaga sală.

Evident, „evenimentul“ a fost comentat în toate revistele de avangardă...

1 martie

Sibylle se află, pentru trei săptămîni, la Clinica doctorului Israel, faimosul cancerolog. E curios cum prestigiul doctorului ne-a dat la toți curaj; începînd cu Sibylle...

4 martie

„Ah! ce que je donnerais, dit Gide, pour écrire un bon conte fantastique!“[1] *Les Cahiers de la Petite Dame,* II, p.380 (10 mai, 1943).

Dintr-un roman detectiv de Marjory Allingham: „How wise I was to let you marry me!“[2] (vorbește soțul).

7 martie

Tragicul cutremur de la 4 martie. Cum spune Cioran: România modernă, industrială, a fost distrusă în mai puțin de 2 minute. Nimeni nu poate calcula pierderile, dar ele sunt imense. Numărul victimelor e încă necunoscut; unii corespondenți străini au anunțat două-trei mii, alții zece mii. Am încercat zadarnic să vorbim la telefon cu Corina. Erau vreo șase sute de cereri, înaintea noastră. Dar a reușit să vorbească Sorin, chiar în dimineața de 5 martie. Casa Corinei n-a suferit prea mult. Și nici o victimă printre prieteni.

8 martie

De trei zile nu mai pot face nimic. Nenorocul României mă deprimă, mă paralizează. Acum cîțiva ani, inundațiile; la 4 martie cutremurul fără precedent în România.

Printre victime, mai mulți scriitori, muzicanți și artiști. În imobilul prăbușit unde își avea apartamentul Veronica Porumbacu, au murit soții Baconski și alți cîțiva. Nu l-am întîlnit niciodată pe Baconski, dar îi admiram scrisul, talentul, erudiția. Biata Veronica P. nu-mi era simpatică. Acum vreun an, doi, a publicat un articolaș – „Maitreyi regăsită“ în *Secolul XX,* drept prefață la traducerea cîtorva poeme ale lui M. (Dar, îmi povestea M. la Chicago, cînd a întîlnit-o prin 1950, la un Congres al Femeilor Democratice, în Elveția, și, aflînd că e romancă, a întrebat-o dacă știe ceva despre mine, i-a spus că am murit. A doua zi, văzînd-o cu ochii în lacrimi, a precizat: n-am murit, dar fiind un „scriitor fascist“, ea și toți scriitorii români democrați mă consideră mort...).

Alexandru Ivasiuc se plimba pe stradă; tocmai trecea pe sub un balcon cînd s-au simțit primele zguduituri. Balconul s-a prăbușit, omorîndu-l pe loc. Îmi amintesc acele cîteva zile cînd a venit să ne vadă, la Chicago. Îmi amintesc mai ales descrierea închisorilor (pe care nu le cunoscuse, dar despre care era foarte bine informat) și a lagărului din Bărăgan, unde a stat cinci ani. Pretindea, totuși, că e marxist. Adăuga: ca scriitor, sunt cum sunt, dar adevărata mea vocație este filozofia. Dacă voi rămîne în istoria culturii românești, voi rămâne ca filozof...

10 martie

Am sărbătorit cu cîțiva prieteni cei șaptezeci de ani, pe care i-am împlinit ieri. Inutil să mai încerc un „bilanț“. Mă trezesc deodată în pragul bătrîneții, dacă nu chiar „bătrîn“, și-mi dau seama că n-am încheiat *Histoire des idées religieuses,* nici autobiografia, și că n-am început acel scurt tratat despre *Homo religiosus,* în care vreau să expun sistematic tot ce cred că am înțeles după cincizeci de ani de cercetări și reflecții...

11 martie

Cu Rodica și Eugen, la Teatrul „Sarah Bernhardt“: *Jacques ou la Soumission,* în regia lui Pintilie. Spectacol impresionant „din toate punctele de vedere“, cum se exprima cineva, la ieșire. Eugen ne mărturisește că i-a plăcut, deși nu și-a recunoscut întotdeauna intențiile și dramaturgia pe care le credea *evidente* în text. Geniul regizorului recreează, uneori, piese; ceea ce îngăduie în continua reactualizare a clasicilor literaturii dramatice. Dar pentru un autor contemporan această „recreație" poate părea suspectă: un început de alienare a propriei lui creații.

---

[1] „Ah, ce n-aș da să scriu o povestire fantastică bună!“

[2] „Ce deștept am fost să te las să te măriți cu mine!“

20 martie

Din scrisoarea lui William Mcguire aflu că Vaun Gilmor a murit anul trecut, în septembrie. N-o mai văzusem de vreo patru-cinci ani. După moartea soțului ei, doctorul, părăsise New Yorkul și locuia în Virginia.

Am cunoscut-o în august 1950, la Ascona. Ca în fiecare an, venise cu John Barett și Herbert Read să asiste la conferințele *„Eranos"* și să-l întîlnească pe Jung. Alături de Barett, reprezenta Bollingen Foundation. Ca și John Barett, vorbea bine franțuzește. Într-o seară, pe malul lacului, în fața casei Tamaro unde erau găzduiți conferențiarii, am rămas mult de vorbă; erau și Louis Massignon, Henry și Stella Corbin, Herbert Read, Père Beirnard și alți cîțiva. Nu mai știu cum am ajuns să le povestesc experiențele mele la UNESCO, în 1948, cînd Theodore Besterman izbutise să mă numească, pentru cinci luni, suplinitorul unui funcționar trimis în misiune în Liban. Le-am povestit mai ales scene și convorbiri cu diferiții mei colegi, de toate naționalitățile, care lucrau la secția de informații și bibliografie. Atunci, în 1948, recoltarea funcționarilor părea făcută oarecum la întîmplare. Îmi aduc aminte de un tînăr elvețian care dăduse examenul de șef de gară, dar în ultimul moment aflase că-și poate pune candidatura la UNESCO, și fusese acceptat. Cînd se plictisea citind ziarele în birou, anunța că pleacă „la Bibliotecă", și nu se mai întorcea. Un alt funcționar lucra la un „proiect de șase luni": întocmirea unui Anuar al tuturor catedrelor de sociologie existente la data aceea pe tot globul. Am lucrat o dată în biroul lui și, cercetînd rafturile, am găsit mai multe

Anuare internaționale în care erau indicate toate catedrele de sociologie din lume. O dactilografă harnică și inteligentă ar fi putut executa „proiectul" în cel mult trei zile...

Dar de ce evoc toate aceste amănunte, *acum?* Poate, pentru că nu mai știu dacă le-am notat în *Jurnalul* acelor luni. Dar și pentru că povestirile mele au amuzat-o mult pe Vaun Gilmor. Își aducea aminte mereu de cît rîsese în acea seară, pe malul lacului, în fața casei Tamaro, ascultînd povestea tînărului jurnalist new-yorkez care venise la Paris să scrie un reportaj despre UNESCO – și nu s-a mai întors, pentru că reușise să fie numit în nu mai știu ce secție de informații culturale.

Vaun era înaltă, blondă și avea un rîs fermecător. Ar fi putut fi chiar frumoasă dacă n-ar fi avut un început de gușă. Mulți ani în urmă un doctor chirurg a convins-o să se opereze. A operat-o chiar el, și curând după aceea s-au căsătorit. Îmi place să cred că a fost fericită. Cel puțin, la început, pînă ce soțul a trebuit să fie el însuși operat de cancer; operație care i-a schimbat și fizionomia, și comportamentul. Vaun nu ne-a vorbit de acei ultimi ani decît după ce-a rămas văduvă.

27 martie

Cinăm cu Sibylle. Încă nu ne dăm seama de rezultatele chimioterapiei. Ceea ce este sigur: singurătatea nopților la spital o deprimă peste măsură.

Chicago, 4 aprilie

Christinel a rămas la Paris, lîngă Sibylle. Foarte obosit.

12 aprilie

Astă-seară, la zece fără un sfert, telefon de la V. Cândea, din Cleveland, unde se află cu un întreg grup de istorici și cu noul ambasador al României, Nicolae Nicolae (Simpozion despre Războiul din 1877 și independența României). V. Cândea mă imploră să accept invitația Academiei de a deveni „membru de onoare". I-am explicat (poate puțin prea brutal) de ce sunt silit să refuz.

19 aprilie

Ieri a început Colocviul despre iudaism, organizat de Divinity School. Astă seară, după cina de la sinagogă, conferința lui Zwi Werblowski despre Kabbala lurianică. Joe Kitagawa mă rugase să spun ceva despre kabbaliștii creștini din Renaștere. Am acceptat, deși aceștia din urmă cunoșteau numai kabbala „clasică" (*Zohar* și celelalte toate din secolele XII–XIII). N-am vorbit decît un sfert de ceas, improvizând. Ajuns acasă, aproape că mi-a părut rău: subiectul mă pasionează din anii studenției, și totuși n-am scris niciodată nimic în legătură cu el. E drept, nu cunosc limba ebraică; dar kabbaliștii din Renaștere scriau în latinește; și apoi, cunoașterea limbii ebraice, ea singură, nu asigură înțelegerea kabbalei...

20 aprilie

Am primit multe scrisori de la profesori de limba engleză sau de filozofie, în legătură cu *No Souvenirs* (traducerea parțială din *Fragments d'un Journal*). Scrisori entuziaste care sfîrșesc prin a mă convinge că publicarea fragmentelor din *Jurnal,* în timpul vieții mele, n-a fost o greșeală. Aș vrea să copiez aici cîteva rînduri din scrisoarea lui Matthieu Casalis de la 14 aprilie 1977, (Casalis audiase cursurile mele prin 1968–1969. Își pregătea atunci teza de doctorat despre simbolismul și teologia Potopului): „Personne ne m'avait fait réaliser comme vous à quel point le mythe traverse et englobe toute mon existence en profondeur. La lecture de votre «odyssée» personnelle a un effet rajeunissant, initiatique, cathartique sur votre lecteur."[1]

Ce și-ar putea dori mai mult un scriitor contemporan?

---

[1] „Nimeni nu m-a făcut să înțeleg ca dumneavoastră pînă în ce punct mitul traversează și înglobează în profunzime întreaga mea existență. Lectura «odiseei» dumneavoastră personale are un efect întineritor, inițiatic, catartic asupra cititorului dumneavoastră."

25 aprilie

Din prefața lui Elémire Zolla la volumul *Il superuomo e i suoi simboli nelle letterature moderne,* V (Firenze, 1977) aflu aceste amănunte surprinzătoare: Disraeli, în romanul său *Lothair* (1870), anunța că, în urma eclipsei creștinismului, va apărea un cult al supraomului implicînd cultul neopăgîn al rasei și abandonarea culturii bazate pe carte; Disraeli preconizează că în Germania va triumfa o doctrină „ariană" și o „reîntoarcere la Sparta", iar în Italia un cult cezaric. „Of such principles, I believe, a great renewal is at hand."[1]

Tot în 1870 apare *Clarel,* romanul lui Melville. Autorul „prevede că în viitor se vor confrunta în Europa doar două forțe politice: Biserica romano-catolică și comunismul, prima sprijinită de partide demo-creștine (folosește acest termen); prevede extincția spiritului de frontieră în Statele Unite și, într-un viitor mai îndepărtat, vede sîngele tulburărilor rasiale în orașele americane; înainte de sionism, descrie deja conflictul între colonii evrei și arabi în Palestina".

5 mai

Încep *Hope against Hope* de Nadejda Mandelstam. Rareori am citit o mărturie atît de autentică și de convingătoare. Și totuși... Cum scrie autoarea: „One only has to think of all the people abroad who still do not believe us..."[2]

7 mai

Se întoarce Christinel de la Paris. Starea lui Sibylle, staționară – dacă nu chiar mai rău ca astă iarnă.

mai

Cît de firesc se poate trece de la bibliografie la probleme de filozofia culturii! N.F. venise acum cîteva zile ca să pună la punct lista traducerilor lucrărilor mele de Istoria Religiilor, pe care i-o ceruse casa de editură unde lucrează. S-a mirat descoperind că, în cîteva luni, traducerile japoneze vor fi cele mai numeroase. M-a întrebat cum explic eu acest lucru. I-am răspuns că nu m-am gîndit niciodată; că, poate, interesul editorilor japonezi se datorește profesorului Hori, care a tradus primele mele cărți și a contribuit atît la succesul lor. N.F. nu era satisfăcut și mi-a mărturisit-o.

---

[1] „Cred că ne putem aștepta la o puternică revenire a acestor principii."

[2] „Ajunge să ne gîndim la toți cei din străinătate care încă tot nu ne cred."

A venit astă seară din nou, cu o expresie de triumf luminîndu-i fața (el, care zîmbește atît de rar...). A vorbit aproape jumătate de ceas. Greu de rezumat. Notez cîteva observații: 1) Japonezii sunt mai sensibili decît occidentalii la interpretarea sistematică și generală a simbolurilor și figurilor religioase; 2) mai ales cînd e vorba (ca în cazul meu) de o exegeză a simbolurilor de structură; 3) pe de altă parte, japonezii sunt înzestrați cu un extraordinar instinct, aproape o „divinație“, a viitorului imediat al diverselor curente culturale contemporane (N.F. îmi dă a înțelege că hermeneutica istoric-religioasă va avea mare succes într-un „viitor imediat“...); 4) de multe ori japonezii întrec, în imitațiile lor, modelele originale (ei fac cele mai bune ceasuri „elvețiene“, cea mai bună bere „bavareză“ etc.); 5) cu alte cuvinte, ceea ce am încercat să fac eu pînă acum, va fi făcut, pe curînd, mult mai bine, de către japonezi...

Precizez că N.F e un excelent bibliograf. Ar fi de ajuns să citez ultimele lui două contribuții bibliografice, ca să fie imediat recunoscut de specialiști (căci, evident, inițialele N.F. nu corespund numelui adevărat).

* * *

Petrec aproape toată ziua la bibliotecă. Către seară mă îndreptam spre casă, melancolic, obosit. Și deodată, oprindu-mă în dreptul passage-ului „clouté“ din Woodlawn Avenue, așteptând semnalul verde, simt cum mă înseninez brusc. Un grup întreg de adolescenți negri și cîțiva hippies zdrențăroși, cu pletele căzîndu-le pe umeri, traversa strada, fără să se grăbească, în pofida semnalului roșu și spre

exasperarea automobiliștilor, siliți să încetineze, claxonînd cu furie, înjurînd. Expresia lor de triumf, imensul lor orgoliu, că reușiseră încă o dată să ignore regulile și să înfrunte autoritățile, să-și bată joc de normele impuse de odiosul „Establishment“.

I-am recunoscut imediat: făceau și ei parte din acea mult discutată (și televizată, și filmată) masă a contestatarilor și a „tineretului revoluționar“ care, în ultimii ani, datorită eficacității diferitelor mass media, confiscase aproape în întregime atenția opiniei publice. Înțelegeai din privirile lor cît de mult se prețuiau și cît de sincer se admirau. Căci dăduseră, și de data aceasta, o dovadă de mare curaj; își riscaseră libertatea, poate chiar viața. Ghiceai certitudinea lor că sunt pe cale să înfăptuiască „revoluția“ care va face să se prăbușească redutabilul *American Establishment* ca un castel de nisip...

... Și s-ar putea să aibă dreptate. Poate de aceea îmi venise, deodată, să rîd. Dacă într-adevăr *American Establishment* se va prăbuși datorită *acestui* gen de activitate revoluționară, atunci vom descoperi, uluiți și totuși înveselindu-ne, că istoria contemporană a lumii zise libere încearcă să imite unul din scenariile lui Charlie Chaplin.

* * *

Acum vreo cinci-șase ani, Auden a fost invitat să citească din traducerea poemelor epice scandinave. Nu-l mai văzusem de mult și m-au impresionat fruntea și obrazul lui: zbîrcite, brăzdate de riduri nefiresc de adînci. Eram vreo doisprezece invitați la Quadrangle Club, în sala de mese unde cinează săptămînal Departamentul de Antropologie. Am venit cîteva minute înainte de a ne așeza la masă. Auden sorbea gînditor dintr-un pahar cu gin (al cîtelea? După Richard Stern, al cincilea sau al șaselea). I-am amintit lui Auden prima noastră întîlnire, la Paris, prin 1950–1951, la o recepție organizată de Congresul pentru Libertatea Culturii. Și el și-a reamintit că-i vorbisem de un traducător român al poeziilor lui, al cărui nume îmi scăpase atunci, așa cum îmi scapă și acum. Apoi ne-am așezat la masă, și Dora a umplut paharele cu vin. Înainte de a-și termina supa, Auden băuse două pahare; pe al doilea și l-a turnat singur și, pentru orice eventualitate, a păstrat sticla în fața lui. Pînă la desert a golit-o singur. Îl priveam fascinat, pentru că tot ce spunea mi se părea „bine gîndit“ și admirabil rostit. Îl întrebasem la un moment dat dacă pasiunea cu care mi se spusese că traduce din *Edda* (ajutat, evident, de un lingvist) se răsfrînge și asupra conținutului mitologic al poemelor. Mi-a răspuns că-l interesează mai ales eschatologia, acel *ragnarök* pe care-l anunță *Volupsa* – dar regreta că multe detalii sunt descrise aluziv sau sunt trecute sub tăcere, și trebuie să le caute în alt poem, *Vafthrúdnismál,* care aparține unui alt univers poetic.

A avut timp să bea cîteva păhărute de cognac, înainte de a ne îndrepta toți spre Mandel Hall. A citit aproape două ceasuri; admirabil, cu o voce fermă stăpînind toate nuanțele. Nici o ezitare, nici o vocală insuficient – sau excesiv – rostită... Absolut extraordinar! Și mi s-a spus, apoi, că, în odaia lui de al Quadrangle Club, băuse, în acea după-amiază, o jumătate de sticlă de whisky...

31 mai

Seară petrecută cu Barbu Brezianu. Cinăm la Quadrangle Club, apoi la noi acasă, discuție pînă aproape de miezul nopții.

L-am văzut pe Barbu, după aproape treizeci de ani, la Roma, în 1966, dar în mare grabă. De data aceasta, stăm de vorbă mai pe îndelete. Este unul din foarte puținii membri ai generației noastre care n-a cunoscut temnițele și torturile – sau, în orice caz, dacă le-o fi cunoscut, nu vrea să vorbească de ele. Era magistrat și colabora la revistele literare; a devenit istoric al artelor, specialist în Brâncuși, și publică studii și monografii în revistele de specialitate.

Ce mă impresionează la el, ca și la mulți alții, este *voința* de „a face cultură“, în pofida tuturor dificultăților. Parcă ar spune: în măsura în care mi se îngăduie să studiez și să interpretez pe Brâncuși, mă simt „creator“, deci *liber.* Ar putea continua: deocamdată, și pentru încă multă vreme, este singura libertate care ne este accesibilă. Într-o zi, mai mult sau mai puțin apropiată, Europa, și poate lumea întreagă, se vor afla în situația pe care o cunoaștem noi, intelectualii din Răsărit. Nu știu cum vor reacționa *atunci* elitele occidentale; dar, în orice caz, noi vom avea de partea noastră *trecutul;* acei treizeci, cincizeci sau o sută de ani în care am suferit, ne-am adaptat și am încercat să „creăm“, sau măcar să ne vedem de treabă – dar nu ne-am risipit timpul; nu se va putea spune că *trecutul* nostru este doar un șir nesfîrșit de ocazii pierdute...

New York, 15 iunie

Am sosit ieri după-amiază. Astăzi, petrecem cîteva ceasuri la Muzeu. Seara, printre prietenii și cunoscuții pe care i-a invitat Lisette, întîlnim pe Henry Peyre și soția. Nu cred că-și mai amintea prima noastră întîlnire, prin 1957–1958, la John Nef acasă. Dar nici eu nu-mi aminteam că volumele din ciclul *Le Rameau d'Or,* pe care le citisem în timpul studenției, fuseseră traduse de el.

Discuție pasionantă în legătură cu cele mai noi orientări în critica literară.

16 iunie

Aproape toată ziua la Metropolitan Museum. Îmi amintesc de primele luni la Paris, în 1945–1946, cînd petreceam aproape zilnic un ceas la Luvru. Mă întreb unde or mai fi carnetele mele de buzunar, în care îmi notam „impresiile“ (rareori le transcriam în *Jurnal).* Cu cîtă emoție le-aș reciti astăzi, după mai bine de treizeci de ani...

Paris, 18 iunie

Am ajuns azi noapte.

Astăzi o văd pe Sibylle. Mi se pare mai slăbită decît în martie.

21 iunie

Ieri și azi, compilez „Repères biographiques“ pentru *Cahier de l'Herne*. Senzație curioasă: parcă aș scrie *curriculum vitae* al altcuiva, pe care îl cunosc bine, dar în care nu izbutesc să mă recunosc întotdeauna.

27 iunie

Am început să copiez, după hîrtiuțe și agende, *Jurnalul* anilor 1971–1972. Uneori nu izbutesc să descifrez grafia abreviată și mutilată. Din fericire, găsesc destule „note și observații“ redactate mai pe îndelete, deși nu le pot data întotdeauna cu precizie. (Le scriam de fapt, cu gîndul de a le grupa într-un volum, *Carnets*, fără nici o ordine.)

29 iunie

La Editions Belfond întîlnesc pe Claude Bonnefoy și fac cunoștință lui Claude-Henri Rocquet; cu el voi sta de vorbă și vom pregăti volumul de *Entretiens*. Este profesor la Facultatea de Arhitectură din Montpellier; un tînăr simpatic, deschis, cu o barbă de sihastru himalayan; așa cum e îmbrăcat, și în sandale, în Montmartre ar fi luat drept pictor, iar la Chicago șef de sectă neohinduistă.

Îi mărturisesc, foarte sincer, panica mea în fața magnetofonului. Îmi repetă ce mi-a spus Bonnefoy (și asta m-a făcut să accept propunerea de a publica un volum de *Entretiens*): că am dreptul să corectez textul dactilografiat; că vom putea relua anumite pasagii dacă mi se vor părea prea anodine sau aproximative etc. Zîmbeam silindu-mă să par convins. Dar m-am întors acasă plin de îndoieli.

30 iunie

La 9 seara vin să mă vadă Virgil Ierunca și Ion Negoițescu. Ar trebui să notez tot ce mi-a spus Negoițescu despre „cazul Paul Goma“, și cum a fost anchetat după ce i-a scris lui Goma, dîndu-și adeziunea la acțiunea lui etc. Poate o voi face altădată, pe îndelete. (Am luat cîteva note.)

Deocamdată, însemn doar ce mi-a mărturisit Negoițescu: „Eu nu am stofă de erou.“ Era trist, deprimat, că atunci, după scrisoarea către Goma, nu i s-a alăturat nici un scriitor, nici măcar unul din cei care se bucură de mare prestigiu și au „influență politică“, bunăoară Geo Bogza sau Marin Preda.

1 iulie

Prima zi de vară. Seara, la Ierunca, întîlnesc pe părintele profesor Dumitru Stăniloaie. Îl ascultăm toți trei – Monica, Virgil și cu mine – povestindu-ne despre situația Bisericii din România. Inutil să însemn aici ce știe aproape toată lumea.

2 iulie

E tot atît de cald și cerul tot atît de senin. Între 3 și 5 după-amiază, prima înregistrare cu Rocquet. Nu sunt prea entuziasmat. Alaltăieri, am stat mult de vorbă; îmi punea întrebări și eu răspundeam cu destulă spontaneitate; asta, pentru că venise fără aparat. Crezusem, chiar, la început, că a renunțat la magnetofon, că se va mulțumi să ia note și apoi, acasă, să redacteze convorbirile (de fapt, i se detracase magnetofonul...).

3 iulie

Îi vorbeam ieri, lui Rocquet, de marele meu noroc: din cei trei copii, eu eram al doilea, n-am fost deci prea răsfățat, ca fratele meu mai mare sau sora mea mai mică; părinții mei mi-au acceptat toate îndrăznelile: la șaisprezece-șaptesprezece ani m-au lăsat să plec cu o barcă, împreună cu alți șapte camarazi de liceu, pe Dunăre și pe Marea Neagră, de la Tulcea la Constanța (nu le-am povestit multă vreme furtuna din care am scăpat ca prin minune); iar la douăzeci și unu de ani, cîteva zile după ce-mi luasem licența, mi-au dat destui bani (și erau săraci) ca să pot ajunge în India. Apoi, primejdiile prin care am trecut, în 1938, și în toamna 1940, la Londra, în timpul bombardamentelor; norocul pe care l-am avut să fiu trimis atașat cultural la Londra, în primăvara 1940, și să rămîn de atunci departe de țară.

Dar mai sunt și alte întîmplări și întîlniri, parcă plănuite de Providență, de care n-am vorbit niciodată. Și pe care va trebui într-o zi să le mărturisesc pe îndelete.

5 iulie

Citesc *Entretiens avec Marcel Duchamp*. Deprimat. Omul fără nici o curiozitate – afară de șah. Suficiența cu care vorbește despre „artă" acest revoluționar este pur și simplu uluitoare.

8 iulie

Săptămâna aceasta am avut trei ședințe de înregistrare. Discuția mă pasionează, pentru că Rocquet înțelege și iubește multe din cărțile mele, în special *Fragments d'un Journal* și *Le vieil homme et l'officier*. Dacă n-aș vedea magnetofonul între noi, pe birou, aș fi mai spontan; așadar, mai precis și, îmi place să cred, mai „interesant".

Lui Rocquet îi place Place Charles Dullin, îi place să asculte vrăbiile ciripind în teii bătrîni, să vadă zburând porumbeii pe desupra Teatrului. Și pentru că, după fiecare ședință, spune: „Nous avons bien travaillé!" – încerc să par și eu satisfăcut.

iulie

De citit cartea hegelianului H. F. Augustus Damerow, *Die Elemente der nächsten Zukunft der Medizin, entwickelt aus der Vergangenheit u. Gegenwart* (anul?). Afirmă că istoria medicinei se integrează organic în totalitatea istoriei universale: cele mai importante evenimente din istoria universală, spune, au coincis întotdeauna cu marile momente ale dezvoltării medicinei. Exemple (pe care le găsesc în *Medicina romantică* a lui Werner Leibbrand): datorită creștinismului bolnavul a fost eliberat de groaza de a fi socotit o ființă inferioară; boala a început să fie înțeleasă ca o purificare și o dovadă de har; activitatea doctorului era considerată aproape ca o funcție religioasă; de aici, importanța medicinei în ordinele monastice (mînăstirile din St. Gallen, Fulda, Reichenau).

Renașterea: operele marilor maeștri ai anatomiei: redescoperirea „corpului clasic" în sculptură, dar și pasiunea pentru anatomie a lui Leonardo.

Paracelsus – un reformator de aceeași specie ca și contemporanul său, Martin Luther. Descoperirile geografice au coincis cu descoperirea unei „lumi noi a corpului"; anatomia lui André Vesale în secolul al XVI-lea. Iar fizica lui Galileu se află la baza teoriei circulației sîngelui a lui Harvey.

De comparat aceste observații ale lui Damerow cu cercetările recente ale lui Debus despre iatro-chimia Renașterii, Paracelsus etc. – și tot ce-am însemnat în legătură cu alchimia lui Newton și hermetismul secolului XVII-lea. (Toate acestea trebuie reluate și comentate așa cum se cuvine: *ultimul* moment „holistic" în istoria culturii occidentale!...)

* * *

Extraordinar de cald. Și totuși am lucrat foarte bine: aproape douăsprezece pagini scrise. În plus, am găsit și acest citat pentru E. Cioran: „La vie est courte, mais on s'ennuie quand même"[1] (Jules Renard, *Journal,* 24 mai 1902).

* * *

Admirabila expresie a lui Șcedrin; că nu există o singură bucată de pământ în Rusia pe care rușii să n-o fi acoperit cu scuipat. (Nu îndrăznesc să mă întreb dacă nu s-ar putea spune același lucru și despre noi, românii...)

21 iulie

A șaptea – și ultima! – „ședință de înregistrare" cu Rocquet. Mă asigură că textul final va fi „foarte interesant – și foarte util"; și sunt nevoit să-l cred. Deși sunt convins că dacă am fi stat de vorbă fără magnetofon, convorbirile ar fi fost mult mai spontane și aș fi spus lucruri noi, mai semnificative, mai îndrăznețe...

---

[1] „Viața e scurtă și totuși ne plictisim."

Am căzut amîndoi de acord că un titlu nimerit al acestor „Entretiens" ar fi: *L'Épreuve du Labyrinthe.* Pentru mine, cel puțin, întrebările pe care mi le punea Rocquet – despre copilăria și prima tinerețe în România, despre călătoria și experiențele din India, despre întîmplări și oameni întîlniți în timpul războiului la Londra și în Portugalia, despre primii ani petrecuți la Paris, apoi la Chicago (și cîte altele, în legătură cu cercetările mele de indianistică și Istoria Religiilor, cu literatura pe care am scris-o în țară și în exil etc.) – întrebările acestea constituiau uneori adevărate „épreuves initiatiques": eram proiectat deodată într-un trecut fabulos (în acea Românie pe care am părăsit-o în 1940 și care a devenit, pentru mine, un tărîm paradisiac, în care am trăit, pînă la treizeci de ani, o viață pe care mi-o amintesc încă în cele mai mici amănunte, dar care își descoperă, *acum,* atîtea dimensiuni secrete, încît o înțeleg mai bine ca o „mitologie personală" decât ca o autobiografie). „Épreuves initiatiques", pentru că uneori îmi dădeam seama, rămînînd singur, că „m-am rătăcit", că orbecăiesc încă într-un labirint. Treceau multe ceasuri pînă să mă regăsesc, și să regăsesc *timpul* de astăzi.

Am cunoscut o experiență similară acum vreo zece-cincisprezece ani, cînd începusem să scriu amintirile din copilărie și din prima tinerețe.

iulie

Ce-mi povestește Corina: astă primăvară se odihnea pe o bancă, într-un parc, la București. Se așază lîngă ea o doamnă, în vîrstă. Intră în vorbă și află că este Henriette Yvonne Stahl. Îi povestește că a fost la Paris, că romanele ei au fost traduse și publicate de Editions du Seuil, că a avut mare succes etc. La un moment dat Corina o întrebă dacă mă cunoaște și ce

crede despre mine. Răspunsul: „M. E. este un om lipsit de caracter..."

Corina nu cunoștea acest amănunt: în toamna 1976, Henriette Yvonne Stahl m-a rugat să scriu o prefață la autobiografia ei spirituală. și pentru că plecam în cîteva zile, am refuzat. În fond i-am făcut un serviciu pentru că a obținut prefața lui Jean Herbert mult mai utilă cărții. Dar refuzul meu a iritat-o – și nu m-a iertat.

La Valette, august

Oani închiriase mai demult vila aceasta imensă, ascunsă în pădure, doar la șase kilometri de Toulon. O închiriase pentru noi toți, căci speram că o vom putea aduce și pe Sibylle. Dar Sibylle e țintuită în patul ei din rue Lamarck; aproape tot corpul a ajuns o rană... A insistat să venim aici pentru două săptămîni. După ce ne vom întoarce la Paris, Christinel va rămîne lîngă ea, împreună cu infirmiera, și Jacqueline va veni să se odihnească aici, pînă la 1 septembrie.

Scriu, cu mare greutate (căci artrita – sau guta – mi-a prins degetele de la mîna dreaptă) prefața pentru *Forbidden Forest,* pe care o va publica Notre Dame University Press. Îmi pare rău; aș fi vrut să scriu un text destul de lung, analizînd pe îndelete ceea ce numesc „necesitatea narațiunii". În *Jurnal* și în cîteva conferințe am făcut de mai multe ori aluzie la această *nevoie existențială* de a asculta, sau de a citi, o „narațiune" (mituri, *contes des fées,* povestiri, nuvele, romane) – dar niciodată n-am prezentat problema în întregul ei.

* * *

Discursul lui Dostoievski la comemorarea lui Pușkin. Vorbind despre destinul poporului rus, exaltă „notre aptitude et notre tendance à la réédification de l'unité universelle et pan-humaine entre toutes les familles de la grande race aryenne. Oui, la signification de l'homme russe est incontestablement européenne et universelle. Être un vrai Russe, cela veut dire uniquement (retenez bien ceci) être le frère de tous les hommes, un *pan-humain,* si vous voulez. Tout notre slavophilisme et notre occidentalisme, voyez-vous, n'est qu'un grand malentendu entre nous, bien qu'il soit historiquement nécessaire..."[1] (*Journal d'un écrivain,* NRF, édition 1958, p. 633).

Ce e mai deprimant e faptul că Dostoievski *ar fi putut avea dreptate,* dacă... Dacă...

* * *

Puțini admiratori ai lui Dostoievski își aduc aminte de această mărturisire (în *Jurnalul unui scriitor):* „Nu există decît o idee supremă: că sufletul omenesc e nemuritor; toate celelalte idei profunde prin care trăiesc oamenii nu sunt decît prelungirea ei."

* * *

Două zile la Eygalière, la Ioan și Ileana Cușa. Ca aproape în fiecare zi, Christinel telefonează la Paris. Nu i se spune prea mare lucru – dar restul îl ghicim noi...

Cușa ne duce cu mașina la Gordes, l'Abbaye de Sénanque, la Aix. Îmi dau seama, cu melancolie, că abia acum descopăr adevărata Provence.

18 august

Ne-am reîntors astăzi la Paris.

19 august

Christinel doarme la Sibylle. Din fericire, infirmiera este excepțională. (Zadarnic caut alt adjectiv sau alt termen de comparație nu i se potrivește decît unul singur: are o „prezență" și o purtare „angelică"...)

---

[1] „aptitudinea și tendința noastră la reedificarea universală și panumană a tuturor familiilor marii rase ariene. Da, semnificația omului rus este incontestabil europeană și universală. A fi un rus adevărat nu înseamnă altceva (rețineți bine acest lucru) decît a fi fratele tuturor oamenilor, un *panuman,* dacă vreți. Tot slavofilismul nostru și occidentalismul nostru, vedeți, nu este decît o neînțelegere între noi, chiar dacă istoricește necesară..."

24 august

Azi, la 2,25, s-a stins Sibylle. Mi-a telefonat Christinel. Așteptam vestea. Cînd am văzut-o ieri, pentru ultima oară, adormise – dar presimțeam că sfîrșitul e aproape. Prea suferise mult. Tortura ultimelor luni. Și voința ei de a trăi, de a învinge boala...

Nu cred că ar trebui să mai adaug ceva.

septembrie

Este probabil că foarte puțini cititori vor înțelege *sensul* cărții pe care o numeam, pe vremuri, *opus magnum.* Așa cum am scris-o pînă acum, *Histoire I-II* nu mă mulțumește. Îmi spun uneori că am început prea tîrziu. Ar fi trebuit s-o scriu acum zece-cincisprezece ani, cînd eram „în plină formă". În orice caz, sper să reușesc să salvez măcar volumul III. Dar, oricum ar ieși pînă la urmă *Histoire* are, pentru mine, o semnificație autobiografică (și secretă, evident). Aproape de sfârșitul vieții, mai parcurg o dată, *pentru ultima oară,* întreaga istorie a credințelor și ideilor religioase, de la începuturi pînă azi. Este ca și cum aș „viziona" întreaga mea viață, într-o singură clipă, în acea ultimă clipă, *înainte de a trece dincolo.*

* * *

Aflu o mulțime de amănunte interesante în legătură cu „originea" gîndirii tradiționale (*philosophia perennis)* de la care se revendică René Guénon: sunt cărți de filozofie și ocultism de la începutul secolului al XIX-lea. E drept, cu timpul, Guénon a descoperit adevăratele izvoare, atît orientale cît și occidentale, ale tradițiilor ezoterice; și, mai ales, le-a *înțeles...*

Dar problema „originii" are și alt aspect: s-ar putea spune că acele cărți, în aparență banale, de filozofie, masonerie și ocultism pe care le citea tînărul Guénon reprezentau, la începutul secolului al XIX-lea, anumite concepții degradate, mutilate sau poate camuflate, din tradiția ezoterică occidentală, parțial redescoperită în Renaștere...

* * *

Citesc o bună parte din *Cahier de l'Herne* închinat lui Gombrowitz. Nu cunoșteam de el decît fragmente din *Jurnal* și dintr-un roman al cărui titlu îl uitasem.

Voința lui de a dovedi concret că se desolidarizează de condiția lui aristocratică: în restaurant se scobea în dinți cu furculița. Cum ar fi putut, altminteri, să proclame că, deși născut boier, este liber să se poarte *altfel?*

În Argentina, la început, a cunoscut mizeria. Întovărășea convoaiele săracilor pînă la cimitir, ca să poată mînca „de pomană". Și, *în același timp,* extremul lui orgoliu. Nu s-a putut alipi de nici unul din cercurile culturale ale Argentinei. Certitudinea că este excepțional, *unic,* nu l-a abandonat niciodată.

Chicago, 14 octombrie

Am sosit alaltăieri, la sfîrșitul după-amiezii. Amîndoi foarte obosiți. Christinel n-a dormit mai mult de două ceasuri și se luptă cu o răceală. Eu – extenuat. Poate datorită diferitelor medicamente pe care le iau (contra gutei, contra alergiei cronice nazale etc.). De fapt, de cîteva luni mă simt „atacat" din mai multe părți deodată: artrita și guta (din fericire, cele zece infiltrații pe care mi le-a făcut dr. X, mi-au vindecat pseudo „crampe de l'écrivain" care mă împiedica să scriu), urechile care mi se astupă din cauza alergiei nazale, ochii (un început de cataractă; de trei luni urmez tratamentul recomandat de dr. XX, dar nu cred că are vreun efect...)

17 octombrie

Încep să mă simt mai bine. De ieri, am renunțat să mai înghit acele pilule contra gutei, pe care le luam de vreo șase săptămîni. Nu știu dacă ele erau de vină, dar aveam impresia că sunt redus la o stare de larvă.

* * *

La 4,30, conferința lui Wendy O'Flaherty, numită de curînd *associate professor* în departamentul nostru de Istoria Religiilor și la South Asian Languages and Civilization. După conferința, la Quadrangle Club, cu Joe Kitagawa, Frank Reynolds și Paul Ricoeur. Wendy spune că în *No Souvenirs* a descoperit un Chicago pe care nu-l bănuia – și care o fascinează.

19 octombrie

Astă-seară de la 7,00 la 10,00, Joint-Seminar cu fostul meu student, de cîtiva ani colegul meu, Frank Reynolds: „Clasicii Istoriei Religiilor, de la Max Müller la G. van der Leeuw". Vreo patruzeci de studenți; Curtis Room, cea mai mare sală de conferințe de la Meadville, aproape plină.

J.T. prezintă o analiză destul de articulată a teoriei ritualului elaborat de Robertson Smith. Apoi, discuție. Le spun: într-un anumit fel, analizând teoriile lui Max Müller și Robertson Smith despre mit și ritual, reluăm monologul lui Faust. Aduceți-vă aminte problema care îl obseda pe Faust: la început a fost Cuvîntul? (așa credea Max Müller: *numina* = *nomina,* zeii au fost la început „nume", *cuvinte);* nu, proclamă Faust, la început a fost *fapta,* actul întocmit după cum Robertson Smith susține prioritatea ritualului asupra mitului; mitul este posterior și secundar, inventat ca să justifice ritualul).

Îmi aminteam de Seminarele cu Paul Tillich, ținute tot în această sală, acum mulți ani. L-ar fi stimulat comparația mea cu Prologul din *Faust!* ce discuție pasionată ar fi început, pe care am prelungit-o apoi în apartamentul nostru pînă spre miezul nopții...

Dar, poate, studenții sunt încă intimidați. Pe cei mai mulți îi văd astă seară pentru întîia oară.

octombrie

Un tînăr profesor de antropologie – Stephen W. Evers – îmi scria la 8 septembrie: „I come to wonder how «anthropologists» expect to be real students of man without familiarity with your work."

Evident, asemenea observații mă bucură – dar știu că, deocamdată, nu e nimic de făcut...

20 octombrie

Zi superbă; luminoasă, caldă, ca în mijloc de august. Dar îmi dau seama cît de mult mi-a scăzut vederea în ultimele luni. Văd cerul sticlos, albastru, arborii, clădirile din campus ca printr-o sticlă aburită. Sunt mereu ispitit să-mi scot ochelarii și să-i șterg cu batista... Și totuși oculistul m-a asigurat că procesul cataractei a fost oprit.

Imaginea lui Papini, cînd l-am văzut ultima oară, scriind dedicația cu tîmpla rezemată de cartea pe care mi-o dăruia...

* * *

Fostul meu student, G.O, astăzi profesor într-o Universitate din Sud. Îl întîlnesc din întîmplare, în librăria lui Staver. După cîteva minute, îmi dau seama că e ceva schimbat, și în comportament, și în limbaj.

– Mă atrage tot mai mult politica, îmi spune. Iar în gîndirea politică trebuie să recunosc, am învățat mult, în ultima vreme, citindu-l pe Marx.

Îl întrerup zâmbind și-i vorbesc despre atacurile „noilor filozofi" contra marxismului. Mă ascultă impresionat, aproape tulburat. La Paris, continuu, marxismul este „mort și îngropat".

– *Really!*, șoptește el, pe gînduri.

...Prestigiul, sau poate magia Parisului și a culturii franceze. Dacă la Paris marxismul nu mai e la modă, și-o fi spus G. O, de ce să-mi mai pierd timpul citindu-l pe Marx?...

3 noiembrie

Interesul, dar și melancolia, cu care am parcurs o „viață ilustrată" a lui Mark Twain; de fapt, un copios documentar, cu admirabile imagini și fotografii de epocă (orașe, locuințe, vapoare, reproduceri din ziarele timpului, portretele lui Twain și ale contemporanilor săi etc.). Această Americă mi-ar fi plăcut s-o cunosc. În afară de anumite peisagii, America aceasta de acum mai puțin de o sută de ani a dispărut aproape cu desăvîrșire.

10 noiembrie

Știind că refuz toate invitațiile de a conferenția sau de a face cursuri la diferitele Universități, J.S. a rămas surprins aflînd că voi petrece trei săptămîni, în martie 1978, la Universitatea din North-Carolina unde este profesor Chuck Long. Mă întreabă astăzi ce m-a făcut să accept. I-am răspuns, în glumă: pentru că ducele Bernhard a găsit un exemplar din *Faust* în posesia unui indian din N. Carolina (vezi scrisoarea lui Goethe către Zelter, din 28 martie, 1829).

Ce e mai curios: am impresia că J. S. m-a crezut.

19 noiembrie

În cadrul colocviului despre „Religious Studies and the Humanities: Theories of Interpretation", organizat de facultatea noastră, am ținut astăzi o scurtă conferință: „Literary Imagination and Religious Studies". Pentru întîia oară am vorbit despre scrierile mele literare în legătură cu Istoria Religiilor (așa cum o înțeleg eu). Dar n-am avut timp să dezvolt decît cîteva idei. În primul rînd, aceasta: că opera literară constituie un instrument de cunoaștere. Universurile imaginare create de romane, povestiri, nuvele revelează valori și semnificații ale condiției umane necunoscute sau imperfect înțelese pînă atunci. Am insistat de asemenea asupra necesității existențiale a *narațiunii*, oricare ar fi forma pe care decide s-o aleagă scriitorul contemporan. „Moartea romanului" – proclamată de mai multe ori după *Finnegans Wake, Glassperlenspiel* sau *Doctor Faustus* – nu mi se pare evidentă. Se poate, cel mult, vorbi de moartea romanului realist, psihologic, social sau de modele devenite desuete

(Balzac, Tolstoi, Proust etc.). dar „literatura epică“ – adică, romanul, nuvela, povestirea – nu poate dispărea, pentru simplul motiv că imaginația literară prelungește creativitatea mitologică și experiența onirică. Posibilitățile narațiunii sunt infinite, pentru că infinite sunt „personagiile“ și „evenimentele“ atît în viață și în istorie, cît și în universurile paralele pe care le fundează imaginația creatoare.

Dar n-am insistat de-ajuns asupra analogiei între fenomenul religios și opera literară. Întocmai după cum orice fenomen religios este o hierofanie (adică revelează sacrul într-un obiect sau un act profan), tot așa creația literară revelează semnificațiii universale și exemplare în evenimente și personagii de toate zilele.

23 noiembrie

Descopăr articolul lui Thomas Mann „The Making of the *Magic Mountain*“, apărut mai demult în *Atlantic Monthly* și reprodus ca Prefață la ediția Modern Librery. Thomas Mann afirmă hotărît că *Muntele vrăjit* este „a novel of initiation“. Un studiu al lui Howard Nemerov – „The Quester Hero“ – i-a relevat lui T.M. că și în *Muntele vrăjit* se caută „Graalul“, adică *lapis philosophorum, aurum potabile,* elixirul vieții. În *Muntele vrăjit,* scrie T.M., „there is great deal said of alchemistic, hermetic pedagogy, of *transmutation.* And I, myself a guileless fool, was guided by a mysterious tradition /.../ Not for nothing do Freemasonry and its rites play a role in *The M. M.,* for Freemasonry is the direct descendent of initiatory rites. In a word, the magic mountain is a variant of the shrine of the initiatory rites, a place of adventurous investigations in the mystery of life. And my Hans Castorp /.../ has a very distinguished knightly and mystical ancestry: he is the typical curious neophyte – curious in a high sense of the word – who voluntarily /.../ embraces disease and death, because his very first contact with them gives promise of extraordinarily enlightement and adventurous advancement, bound up, of course, with correspondingly great risks“.[1]

Și conclude: „Hans Castorp is a searcher after the Holy Grail“.[2]

Toate astea, Thomas Mann le-a înțeles după ce-a citit studiul lui Nemerov. Dar sunt curios să știu dacă această descoperire i-a revelat un înțeles mai adînc al altor opere, în primul rînd al lui *Doctor Faustus.*

25 noiembrie

Zăpadă ca în toiul iernii. Frig. Biroul meu de la Meadville era acoperit cu cărți, dosare, scrisori, hîrtii și hîrtiuțe; imposibil să continuu lucrul întrerupt aseară. Exasperat, încep să fac ordine. Găsesc și o seamă de însemnări, purtînd indicația *Jurnal.* Bunăoară: *Chicago, 19 ianuarie:* În taxiul cu care m-am întors azi din Loop citesc această inscripție: „Cancer cures smoking“.[3]

27 noiembrie

De trei zile ninge întruna. Nu am chef de lucru. Reușesc, totuși, să scriu cîteva scrisori.

28 noiembrie

Aflînd că Monica L. a fost atacată chiar în fața casei lor și sălbatic lovită, Christinel i-a telefonat astăzi. A putut vorbi chiar cu Monica; se întoarse de cîteva ceasuri de la spital. Din fericire, radiografiile n-au arătat leziuni cerebrale.

---

[1] „se vorbește mult de alchimie, de pedagogie ermetică, de *transmutație.* Iar eu, nebun inocent ce sunt, m-am luat după o misterioasă tradiție. /.../ Nu degeaba masoneria și ritualurile ei joacă un rol în *Muntele vrăjit,* căci masoneria descinde direct din ritualurile inițiatice. Într-un cuvînt, muntele magic este o variantă de altar pentru ritualurile inițiatice, un loc al investigațiilor curajoase în misterul vieții. Iar Hans Castorp /.../ al meu are o tradiție foarte distinsă, cavalerească și mistică: este neofitul curios – tipic curios în sensul bun al cuvîntului – care optează de bună voie pentru boală și moarte, căci primul lui contact cu ele promite o deschidere extraordinară și un progres plin de surprize, supuse, desigur, unor mari riscuri similare“

[2] „Hans Castorp e în căutarea Sfîntului Graal“.

[3] „Cancerul vindecă fumatul“.

Agresiunea face parte din campania de intimidare în legătură cu „scandalul" Paul Goma. A avut loc în chiar ziua sosirii lui Goma la Paris.

noiembrie

Anul trecut am primit o cărţulie, *The Futility God* (Mansfield, Ohio, 1975), trimisă de autor, Jack W. Hannah. Dar n-am apucat s-o citesc. Acum cîteva zile am dat peste ea şi am răsfoit-o. Aflu că Morgan Robertson, mediocru scriitor american, demult uitat, a tipărit, în 1898, *Futility,* roman ieftin şi sentimental, fără valoare literară, dar pasionant pentru acest motiv: povesteşte naufragiul unui transatlantic, pe nume *Titan.* Asemănarea cu *Titanic* şi naufragiul său *în 1912* este pur şi simplu uluitoare. *Titan,* vaporul imaginat de Morgan Robertson, avea patruzeci şi cinci de mii de tone, iar *Titanic* patruzeci şi şase de mii trei sute douăzeci şi opt; cînd s-a lovit de un aisberg, *Titan* înainta cu douăzeci şi cinci de noduri marine, şi *Titanic* cu 22 1/2; amîndouă naufragiile au avut loc în luna aprilie; amîndouă transatlantice făceau cursa Anglia–New York; *Titan* s-a izbit de aisberg după 9,30 seara, dar înainte de miezul nopţii; *Titanic* la 2,45 noaptea; cauza a fost aceeaşi: viteza prea mare pentru anotimpul în care se găseau şi ceaţa care se lăsase; *Titan* s-a scufundat la nouă sute de mile de New York, *Titanic* la 1 300; lungimea primului era de opt sute de picioare şi lăţimea de 80, *Titanic* avea o lungime de opt sute optzeci şi trei şi o lăţime de nouăzeci şi două de picioare; amîndouă erau construite numai din oţel: *Titan* dispunea de patruzeci de mii cai putere, *Titanic* de patruzeci şi şase; capacitatea lor maximă de pasageri şi echipaj era de respectiv trei mii şi trei mii trei sute douăzeci; *Titan* aparţinea unei societăţi din Liverpool, iar *Titanic* societăţii „White Star", tot din Liverpool; amîndouă erau conduse de ofiţeri din marina britanică şi erau puse în mişcare de trei turbine; din cei două mii de pasageri de pe *Titan,* au pierdut aproape toţi (Robertson nu indică pierderile suferite de echipaj); din cei două mii două sute opt pasageri şi echipaj de pe *Titanic* s-au înecat o mie cinci sute şaptesprezece; *Titan* avea douăzeci şi patru bărci de salvare, *Titanic* douăzeci; primul era prevăzut cu nouăsprezece uşi de securitate *(watertight doors)* celalt cu şaisprezece; şi la unul şi la altul, uşile se închideau automat îndată ce le atingea apa.

Cînd Robertson îşi scria romanul, cel mai mare vapor nu trecea de 680 de picioare; greutatea maximă era de 18 915 tone şi cel mai rapid transoceanic avea treizeci şi două de mii cai putere. Nu exista, pe atunci, nici un vapor cu trei turbine. Robertson îşi descrie imaginarul *Titan* aproape în aceiaşi termeni cu care fusese exaltat *Titanic* „cea mai mare dintre toate operele alcătuite de om" şi „peste putinţă de confundat". Tot atît de tulburător este numărul naufragiaţilor pe care îl imaginează Robertson: aproape două mii. Pentru că din 1892 pînă în 1901 (adică, aproximativ, cam în timpul cînd îşi scria romanul) peste trei milioane două sute cincizeci de mii de pasageri traversaseră Oceanul Atlantic între Anglia şi Statele Unite, cu numai şaptezeci şi trei de victime. Iar din 1902 pînă în 1911, cam şase milioane au făcut aceeaşi călătorie, şi numai nouă pasageri şi-au pierdut viaţa. Cifra indicată de Robertson – aproape două mii de victime – părea, în 1892, pur şi simplu fantastică.

Pe bună dreptate, Jack Hannah socoteşte că ne aflăm în faţa unei autentice, deşi stranii, „profeţii", care trebuie analizată într-o perspectivă teologică. Asta a încercat să facă el, scriind *The Futility God* (ce titlu admirabil!...). Mi se pare totuşi curios că n-a reuşit să intereseze o mare casă de editură – asta în SUA, singura ţară, se spune, unde teologia nu este o „ştiinţă moartă".

1 decembrie

Aseară, ultimul seminar (seminarul va continua şi în trimestrul de iarnă). O studentă, Catherine Bell, a prezentat opera lui Rafaelle Pettazzoni. După coffee-break, discuţie generală: le-am spus, între altele, că, într-un anumit fel, Pettazzoni a fost modelul meu. Am repetat oarecum „confesiunea“ de acum cîțiva ani, la Santa Barbara, la încheierea colocviului despre scrierile mele. Spuneam atunci: înțeleg prin *model* ceea ce *face* un istoric al religiilor, nu *cum* face. Pettazzoni era un istoricist, și eu nu sunt. Iar în multe probleme, soluțiile noastre erau diferite, mai exact contrarii. Dar exemplul lui m-a încurajat să fac la fel. R. P. a fost ultimul savant care s-a silit să cerceteze și să înțeleagă Istoria religiilor în *totalitatea* ei. Nu s-a mulțumit să se cantoneze într-un singur domeniu, deși ajunsese un „specialist“ în istoria religiilor grecești. A avut curajul să atace probleme generale: originea ideii de Dumnezeu, Misterele helenistice, structura gîndirii mitologice, confesiunea păcatelor etc.

– Este foarte greu!, a exclamat un student (unul din cei mai buni, de altfel).

Am ridicat din umeri, oftînd – și apoi am izbucnit toți în rîs.

5 decembrie

„It makes but little difference whether one dies in the trenches suddenly or in a factory day by day.“[1] Asta o scria A. K. Coomaraswamy în 1937 (What is the use of Art, anyway?“).

6 decembrie

Telefonăm Corinei, la București. Auzim mai clar decît, uneori, auzim New Yorkul. A fost răcită două săptămîni, dar acum e mai bine. Speranța ei (și a noastră...): să ne putem revedea în vara viitoare.

7 decembrie

Frigul care durează de două săptămîni. Zăpadă ca în iernile *noastre,* în România de acum o jumătate de secol...

---

[1] „N-are prea mare importanță dacă cineva moare subit în tranșee sau într-o fabrică zi de zi“

De identificat acest citat din Marx: muncitorul este „as much the invention of modern times as machinery itself“.

Una din puținele afirmații ale lui Marx *universal* acceptate (și de „moderniști“ și de „tradiționaliști“).

8 decembrie

Ninsoarea continuă, dar nu mai viscolește. La 1,00 vine la Meadville Giovanna Breu, redactoare la *People Magazine,* ca să-mi ia un interviu. Puțin timp în urmă ajunge și fotograful – tînăr bărbos și simpatic abia întors de la Paris.

Interviul durează mai mult de două ore. Apoi, tustrei, prin zăpadă, pînă la Swift Hall, unde începuse demult examenul lui Juan Campo, la care trebuia să iau parte. Fotograful mă oprește de mai multe ori în dreptul clădirilor care i se păreau interesante și mă țintește cu aparatul.

Spre seară, citesc biografia lui Ananda Coomaraswamy. Cunoșteam deja cîteva capitole pe care Roger Lipsey mi le trimisese, în manuscris, acum vreo șapte–opt ani. Îmi aduc aminte, între altele, de primele scrisori ale lui A. K. C., prin 1931–1937. Îi trimisesem *Yoga. Essai sur les origines de la mystique indienne.* Observa, pe bună dreptate, că termenul „mystique“ nu prea se potrivește, că Yoga este și *altceva.* Cînd i-am cerut colaborarea pentru *Zalmoxis* a acceptat cu entuziasm (îi plăcea să-și publice articolele prin reviste mai mult sau mai puțin obscure, în India de Sud, în Ceylon, în Portugalia...). Mi-a trimis manuscrisul acelui admirabil text „The Philosophy of Medieval and Oriental Art“, pe care Lipsey îl republică astăzi în primul volum din *Selected Papers.* Apoi, a treia sau a patra zi, am început să primesc scurte scrisori, indicînd modificarea unei fraze, adăugînd un citat, rectificînd o notă bibliografică etc. Asta a continuat și după ce articolul se afla în șpalturi, apoi în corectura în pagini. Încă și mai dramatică a fost tipărirea splendidului studiu *Svayamātrinna: Janua Coeli.* Mi-ar trebui cîteva pagini ca să povestesc aventura. Zeci și zeci de adaosuri, două, trei corecturi – apoi am plecat la Londra. Plumbul volumului II din *Zalmoxis* a fost topit, și cînd, după un an, volumul a fost cules din nou, nemaiexistînd manuscrisul au fost utilizate șpalturile – și multe cuvinte deveniseră ilizibile. Studiul a apărut mutilat; unele fraze erau ininteligibile. I-am trimis lui A. K. C. cîteva extrase, întîi de la Lisabona. în 1941–1942, apoi de la Paris, în 1945. Dar mi-era rușine... Din fericire, aproape totalitatea exemplarelor din *Zalmoxis* (vol. I și II) a fost distrusă în bombardamentul american din 1944.

10 decembrie

Din discursul pe care l-a ținut Coomaraswamy la banchetul oferit de prieteni și admiratori cînd împlinea șaptezeci de ani, aflu de dr. John Lodge, specialist în artele Indiei și funcționar la Museum of Fine Arts. Dr. Lodge, spune Coomaraswamy, a scris prea puțin; dar lumea își va aminti de el mai ales pentru acest aforism: „From the Stone Age, until now, *quelle dégringolade!*“[1]

16 decembrie

Zi superbă. Dimineața, examenul lui Gallagher: conversiunea în primele secole ale creștinismului. Ar trebui să notez pe îndelete (dar cînd voi avea timp?...) observațiile mele în legătură cu „convertirea prin Carte“ în Europa modernă (Franz Rosenzweig, Papini, R. P. Jean de Menasce etc.).

Mă întorc în biroul meu de la Meadville, dar nu am chef de lucru. Privesc pe fereastă cum se „dezarticulează“ scările de lemn care coboară din *Channing House* în grădină. Acum cîteva zile, Mike a descoperit primele termite. Devoraseră, din interior, o jumătate de balustradă, la primul etaj. Dacă, într-un an sau în cîteva luni, cineva s-ar fi aplecat pe balustradă...

Îmi trec prin minte scene din toamna 1956, din iarna și primăvara 1957, cînd locuiam în micul apartament de la etajul II (acolo unde mai tîrziu, în 1970, invitasem să locuiască,

pentru o lună, pe soții Adrian Păunescu). Veverița care intrase pe fereastră, în timp ce Christinel era în baie, și începuse să scotocească în cutia cu bomboane, în sufragerie. Și, cîteva săptămîni în urmă, aceeași veveriță (sau poate era alta?) care, în lipsa noastră, intrase în sufragerie pe fereastra întredeschisă și, nemaiputînd ieși, începuse să roadă pervazul de lemn...

Și, mai ales, pasărea albastră pe care o văzusem prin oglindă, în spatele meu, în timp ce mă bărbieream; am crezut, la început, că am avut o nălucire, și aproape că mi-a fost frică. Nu văzusem niciodată pînă atunci o *Jeanbird:* cînd își ia zborul, deschizîndu-și aripile, îți dai seama că e cu adevărat albastră.

20 decembrie

Azi noapte am terminat de citit, emoționat, *Monsieur Proust* de Céleste Albaret. De cartea aceasta mi-a vorbit Emil Cioran, într-o după-amiază de octombrie, în cafeneaua *La Martiniquaise.* Ne întîlnisem cu vreun ceas mai înainte – Cioran, Eugen Ionescu și cu mine – la Editura Belfond, unde ne aștepta fotograful. Apoi, cu întreg grupul, în Place Furstenburg, căci, așa cum spusesem lui Claude Bonnefoy, aici ne întîlnisem pentru prima dată, noi trei, în septembrie 1945, puțin timp după ce venisem de la Lisabona. Fotograful și-a dat silința să ne surprindă în diferite poziții și atitudini, vorbind între noi, eu privind cînd la unul, cînd la celălalt, Eugen rîzînd, perorînd, înălțîndu-și brațul, Cioran melancolic, politicos, resemnat. Apoi Eugen a plecat grăbit, se ducea la o ședință de lucru la Academie.

După ce s-a risipit grupul, Cioran și cu mine am intrat la *Martiniquaise,* să ne încălzim. El a cerut, ca deobicei, *une infusion de verveine,* eu o cafea. Acum, cînd scriu rîndurile acestea în biroul meu de la Meadville, ridicînd la răstimpuri ochii spre fereastră, privind cum se întețește ninsoarea, acum mă întreb cum de n-am evocat, acolo, în sala din fund a cafenelei, unde ne refugiasem ca să fim singuri – acel Paris fabulos din primii ani de după război, cînd eram toți trei săraci, necunoscuți și, deși fără prea multe iluzii, hotărîți, fiecare pentru alte motive, să rămînem ce-am fost în țară: scriitori. Ar fi fost amuzant să evocăm acei ani, cînd Eugen spera să fie acceptat, ca vopsitor, la Ripolin – după ce l-am văzut grăbindu-se să nu întîrzie prea mult de la ședința de lucru a Academiei Franceze...

---

[1] „Din epoca de piatră și pînă acum, ce *degringoladă!*“

Dar nu-mi pare rău. L-am ascultat pe Cioran vorbindu-mi entuziasmat despre *Monsieur Proust.* N-a crezut că poate exista un asemenea devotament, o asemenea totală dăruire de sine; acea femeie simplă, „fără cultură“, a ghicit unicitatea și grandoarea operei lui Proust înainte de mulți intelectuali și scriitori francezi. Întrebîndu-l dacă recitește cu aceeași pasiune ca pe vremuri *À la recherche du temps perdu,* Emil mi-a mărturisit că nu mai recitește decît *Le Temps retrouvé;* a recitit-o de vreo trei, patru ori. Iar cînd i-am spus că, pentru mine, este partea cea mai deprimantă din *À la recherche...,* a exclamat: Păi, tocmai de aceea!... Și este și cea mai adevărată...

Palm Beach, 24 decembrie

Am ajuns în seara de 21 decembrie. La Ocean View Hotel locuim aceleași camere comunicante pe care le-am avut acum patru ani. Odaia Lisettei este alături.

Cînd am plecat din Chicago, începuse din nou să ningă, și ne-a fost teamă că se va închide aeroportul. Am decolat doar cu un ceas întîrziere. Dar ne-a dezamăgit frigul și cerul înnourat din Palm Beach. A doua zi, cerul era limpede, sticlos, dar tot atît de frig. Acum patru ani, exact în săptămîna Crăciunului, ne plimbam în haină și plaja era întotdeauna plină. Îmi aminteam mai ales de fluturii și himenopterele din grădină, de șopîrlele care traversau trotuarul în dreptul hotelului. Din fericire, florile sunt tot atît de frumoase, și azi dimineață am zărit destule șopîrle, unele mărunte ca un fir de lînă, pe ziduri, pe sub tufe. De ajuns ca să regăsesc copilăria...

De cînd am venit, n-am făcut mare lucru. Nici măcar n-am răspuns la cele cîteva scrisori urgente, pe care le-am adus cu mine. Nesfîrșite plimbări pe malul Oceanului, în soare, cu vîntul în față. Și somn – parcă n-aș fi dormit de multe nopți. Cu efort reușesc să recitesc o parte din materialele, strînse și transcrise demult, despre religia chineză arhaică. Astă seară, am început cartea lui Ping-Ti Ho, *The Cradle of the East.*

26 decembrie

Am cinat aproape în fiecare seară la Lydia M. Plimbări, singur sau cu Christinel. (Lisette preferă să rămînă pe plajă. A descoperit de curînd o nouă bucurie: să vadă cum pescărușii prind din zbor bucățelele de pîine).

După miezul nopții, termin de citit cartea lui Ho. Dacă are dreptate, toate ipotezele în legătură cu originea civilizației chineze (agricultura, ceramica, metalurgia ar fi fost primite, direct sau indirect, din Mesopotamia și Balcani) cad de la sine. Încă un argument contra teoriei difuzioniste. De aici înainte, orice Istorie universală va trebui să ia în considerație cel puțin trei centre autonome de civilizație: Orientul Apropiat, China și America Centrală. Dar s-ar putea să fie chiar mai multe: Balcanii, bunăoară, și Africa. (Unii savanți au susținut mai demult că agricultura africană a fost descoperită de o populație preistorică locală).

Îl invidiez – dar și îl plîng – pe viitorul autor al unei *Istorii universale* (nu prea au fost mulți în ultima vreme! Ultima, și cea mai reușită, a publicat-o McNeill în 1963: *The Rise of the West).* Îl invidiez, pentru că are o perspectivă nebănuită pînă acum zece – cincisprezece ani; îl plîng, pentru că ghicesc cît îi va fi de greu să păstreze echilibrul între trei sau patru *narațiuni,* dintre care cel puțin două, trei (Orientul Apropiat, Africa (?) China, Balcani) sunt aproape sincronice.

28 decembrie

N-am întovărășit pe Christinel și Lisette, plecate cu Lydia M. la Miami. Am rămas aproape toată ziua în odaia mea, transcriind foile și hîrtiuțele pe care, de cîțiva ani, m-am obișnuit să scriu *Jurnalul.* Uneori grafia e indescifrabilă și, exasperat, mototolesc hîrtia și o arunc la coș. Îmi pare rău. Îmi spun că poate însemnasem acolo, în cîteva rînduri devenite acum ilizibile, observații pe care mi-ar fi plăcut să mi le pot aminti mai tîrziu.

29 decembrie

Prima dimineață caldă. Plimbarea obișnuită pe Gulf Street și apoi pe Middle Street, care-mi place cu deosebire pentru că, la acea oră, este totdeauna pustie. Mă opresc din nou în fața vilei care mă fascinează, adumbrită de palmieri, baubodi și alți arbori tropicali (ca o casă din Ceylon îmi repet de cîte ori o văd). Ce admirabilă locuință, făcută parcă anume pentru scris! (Evident, literatură – nu Istoria Religiilor...)

Puțin înainte de ora prînzului, plaja e aproape plină. Nu mai sunt talazuri, și au dispărut grupurile de adolescenți și tineri trudindu-se să învețe „surfing".

30 decembrie

Începe să se încălzească bine. Mă pot plimba fără haină chiar pe bulevard, în fața plajei, unde vîntul e puternic.

Curățenia aproape nefirească, artificială, a acestui oraș. Pe anumite străzi, parcă n-ai îndrăzni să arunci o țigară stinsă. Și totuși, între clădirile mari, elegante, străjuite de palmieri, din cînd în cînd un loc viran. Probabil că au dărîmat casele doar cu cîțiva ani în urmă. În așteptarea noilor construcții, maidanele se acoperă de bălării și scaieți și, acum, în plin sezon turistic, nu mai vezi, de la o zi la alta, decît cutii de carton, sticle goale, jurnale vechi. De-a lungul maidanelor, trotuarul e demult spart, și printre crăpături au crescut buruieni. Toate astea, doar la cîțiva metri de blocuri maiestuoase, de admirabile vile în stil hispano-colonial. Dacă acea doamnă elegantă, în rochie lungă de seară, s-ar fi coborît din mașină cîțiva pași mai departe, s-ar fi împiedicat în crăpăturile trotuarului, s-ar fi lovit de o sticlă de coca cola.

Oraș ultra modern: case fără „vecini"...

31 decembrie

Foarte cald, aproape înăbușitor. Lucrez toată ziua; transcriu foile disparate din *Jurnal* și încep *Prefața* la traducerea franceză a *Domnișoarei Christina* (care va apărea curînd, îmi scrie C. Tacu, la Éditions de l'Herne).

Cinăm la Lydia, apoi, la hotel citim: Christinel, *Monsieur Proust,* eu *Poezii* de Vasile Voiculescu (ediția „Cele mai frumoase pagini"). Și, ca de obicei, amintiri. Din anii 1934–1935, cînd îl întîlneam la Radio și la sediul Societății Scriitorilor Români. Am luat odată masa la un restaurant de lux, dr. Voiculescu, N.I. Herescu și cu mine, invitați de generalul Condiescu. Am rămas pînă dimineața. Cred că el a sugerat ca S. S. R. să-mi ofere un dejun la Capșa, în mai 1937, cînd eram zilnic atacat în ziare ca „scriitor pornograf" de C. Kirițescu, apoi de Cocoș (la *Neamul Românesc)* și începuse o adevărată campanie contra mea. Neuitat dejun: C. R. Motru, generalul Condiescu, Al. Rosetti, C. C. Giurescu, Nae Ionescu, Ionel Teodoreanu, și cîți alții, pe care i-am uitat. Astăzi nu mai trăiește nici unul. Cel din urmă, C. C. Giurescu, a murit toamna trecută.

Îl vedeam des pe dr. Voiculescu în ultimii ani petrecuți în țară. La Paris, prin 1946–1947, mi-a scris de cîteva ori. Era, pe atunci, pasionat de India, de Upanișade, de buddhism. Mi-a trimis odată manuscrisul unei nuvele fantastice și poemul „Adio Libertate!", pe care l-am publicat, fără semnătură, în fruntea primului număr din *Luceafărul.* Am aflat mai tîrziu că sta deoparte, sărac, uitat; nu voia „să colaboreze".

Și apoi, puțin timp după moartea lui, în 1963, marea surpriză: *Ultimele Sonete închipuite ale lui Shakespeare.* Cea mai importantă din întreaga lui operă poetică. (Cunoșteam cîteva *Sonete,* aduse de părintele Andrei Scrima; ni le-a citit odată la Paris). Și cele două volume de povestiri fantastice (care, din păcate, nu m-au entuziasmat).

4 ianuarie, 1978

Ajungem la aeroport cu un ceas mai devreme. Intrăm la *caffeteria* și așteptăm, mîncînd inevitabilele sandvișuri cu șuncă și bînd cafea. Alături de noi, alți călători, parcă tot aceiași pe care i-am văzut acum zece zile, acum zece ani...

Și totuși, sunt americani care pot lucra *oriunde,* într-o *caffeteria* ca și în avion. Acel profesor care a dictat peste o sută de scrisori într-un dictafon minuscul, în avionul care-l ducea de la New York la Los Angeles...

Chicago, 5 ianuarie

Surpriza: s-a topit zăpada de pe acoperiș și picură în salon. Seara de la 7 la 10 primul seminar despre *Metodologia Istoriei Religiilor.*

6 ianuarie

Unsprezece scrisori. Dar cum le scriu cu mîna, le scriu din ce în ce mai repede și mai prost. Fostul nostru coleg, Luther Adams, n-a publicat decît o singură carte – teza lui de doctorat. Dar e cunoscut pretutindeni și admirat pentru marea lui erudiție bibliografică, pentru conferințele pe care le ține și pentru imensa lui corespondență. Dictează secretarei, în fiecare zi, 10–20 de scrisori. Iar după ce rămîne singur, dictează la dictafon încă pe atîta...

9 ianuarie

Douăzeci și nouă de ani [de căsătorie]. Extraordinar de frig (–20° Celsius) și vînt. Dar cerul este de cleștar.

Recitesc referințele adunate de Coomaraswamy despre „cei morți în viață“. Eckhart: „the kingdom of God is for none but the thouroughly dead.“[1]. Evident, Platon *(Phaidon* 67 D, E), cu faimosul pasaj: „Adevărații filozofi practică moartea etc.“ De aceea Rumi și Angelius Silesius scriau: „Trebuie să mori înainte de a muri“. Căci nu vom putea „renaște“ dacă n-am murit. Rumi vorbește despre „a dead man living walking on the earth, like living men; yet he is dead and his spirit is gone to heaven...“[2]

---

[1] „Împărăția lui Dumnezeu este doar pentru cei morți cu adevărat.“

[2] „un om mort care trăia pășind pe pămînt, ca oamenii vii; dar el e mort și spiritul lui a plecat în cer...“

10 ianuarie

În *Nāladiyār,* colecție tamilă de versuri didactice (probabil, din secolul al VI-lea), găsesc acest elogiu al soției: „Castitea unei femei este asemenea unei săbii ascuțite în mîna unui bărbat curajos“.

12 ianuarie

Văd astăzi într-o librărie din cartier o nouă ediție *paperback* din *Patterns in Comparative Religion* (= *Traité).* Ediția a opta. Din vina mea, traducerea engleză a acestei cărți mi-a adus doar trei sute de dolari. Cînd Payot mi-a spus, prin 1951–1952, că un editor american vrea să traducă *Traité,* oferind fie procentajul obișnuit șapte la sută, fie o sumă globală de șase sute de dolari – eu am stăruit să accepte a doua propunere. Aveam mare nevoie de bani. Acei trei sute de dolari, încasați acum un sfert de veac, mi-au îngăduit să trăiesc liniștit o lună de zile. (Locuiam atunci în rue de la Tour și nu plăteam chirie.)

14 ianuarie

Printre cele patruzeci – cincizeci de cărți pe care le-am dăruit azi bibliotecii (Meadville), se află și cele două masive volume ale profesorului B. Weinberg, *The litterary criticism in the Italian Renaissance...* Mi-am adus deodată aminte de ultimele noastre întîlniri. Vorbeam mai ales de poezia franceză, de Parisul în care trăise prin 1950, de Florența. Erudit, ironic, timid. Cînd primea studentele în biroul lui de la Universitate, lăsa întotdeauna ușa deschisă. Nu cumva să bănuiască cineva că...

16 ianuarie

Lungă și pasionantă scrisoare de la Christina Ionescu, profesoară refugiată în Canada. Multe detalii din țară, de acum vreo trei ani, cînd voia să „strecoare“ cîte ceva despre mine în seminariile Facultății de Litere. „Bagă de seamă ce faci, i s-a spus, a doua oară să nu te mai prindem.“ Dar a îndrăznit și a doua oară, propunînd profesorului Alex. Dima, șeful catedrei, o teză de doctorat despre mine. Dima, la auzul acestei nemaipomenite obrăznicii, s-a repezit la ușa biroului, a ferecat-o, a aruncat paltonul peste telefon și, sufocat, abia a putut să îngaime: Dumneata o să mă omori pe mine. Vrei să ne dea afară pe amîndoi, ce vrei? Ești inconștientă!...

În aceeași epocă, ambasadorul Bogdan mă invita în numele Academiei să devin membru de onoare, să vizitez țara etc. etc.

17 ianuarie

Întreg campusul e troienit și ninsoarea continuă. Julie, studenta mea din California, îmi mărturisea ieri emoția cu care a privit zăpada cînd a văzut-o pentru întîia oară...

Aud bătăi în ușă și mă ridic de la birou; ca de obicei, furios – căci nu primesc studenții decît în anumite zile. Este Vicky, acea studentă care tot studiază de vreo cinci – șase ani (tibetana, Istoria Religiilor, simbolismul etc.) și nu izbutește să termine nimic. Îmi întinde o carte. A fost cu tatăl ei în România, acum două luni, și a cumpărat-o la anticar. S-a hotărît să mi-o dăruiască. Este o carte legată, cu cotorul de piele roșie. O deschid. Un manuscris pe hîrtie groasă, scris cu cerneală neagră, foarte clar, dar cu o grafie vetustă: *Le Regne de Saturne changé en siècle d'or...* Le tout traduit du Latin d'Huginus Barma, par Mr. Pi. TH. An... à Paris, aux dépens de Pierre Derieu, M. D. CCLXXX.

După ce rămîn singur, o frunzăresc cu melancolie și mare curiozitate. Cum a ajuns acest manuscris în România? Cine o fi fost proprietarul dintîi? Și, înainte de toate, de ce-a fost copiat acest text, cu atîta grijă, după ce cartea fusese tipărită, la Paris, în 1780?

25 ianuarie

Ninge întruna. Încerc să curăț biroul, îngropat sub dosare. Caut zadarnic o mapă în care adunasem ultimele însemnări în legătură cu capitolul XXXI din *Histoire*. În cele din urmă, renunț.

Astă seară, al treilea seminar: despre Van der Leeuw. Primele două – despre Freud și Jung, mai precis despre contribuțiile lor la înțelegerea fenomenului religios – au fost excelente. Unul din studenți a făcut aluzie la „jungianismul" meu. Am crezut că se referă la „arhetipuri", și pentru că problema mă interesa, i-am cerut să precizeze ce înțelege prin „jungianismul" meu. „Ați făcut parte din același cerc, *Eranos* de la Ascona", mi-a răspuns tînărul.

Nu știam ce i-aș putea răspunde ca să nu-l jignesc. În cele din urmă, m-am mulțumit cu o glumă.

– În acest caz, i-am spus, ar trebui să mă consideri unitarian, pentru că se întîmplă că biroul meu de lucru se află într-o clădire care aparține unitarienilor...

26 ianuarie

Ninge. Campusul e din nou întroienit. Privesc visător pe fereastră. Am regăsit mapa cu însemnări, dar lucrez anevoie, cu mare efort. Ceea ce mă farmecă mai mult: tăcerea, aproape neverosimilă. Nici o mașină, nici o voce pe stradă. Parcă am fi într-un sat de munte, iarna, acum multe zeci de ani...

27 ianuarie

Ieri după-amiază, un tînăr cu barbă roșie și ochi albaștri, sprinten, aproape agitat, zîmbind întruna, mă roagă să-l primesc a doua zi, „pentru un ceas sau măcar trei sferturi de ceas." De ce a doua zi? „Pentru că e o zi foarte importantă pentru mine!"

A venit azi la 1,00, cu un sac – din care a scos o sticlă de vin alb, o cutie de carton cu două pahare și cîteva sandvișuri. I-a părut rău că eu tocmai dejunasem, dar a cerut voie să mănînce el. A destupat sticla de vin (ținută desigur în frigider), a umplut paharele și am ciocnit. „E cea mai importantă zi din viața mea, începe. Este ziua mea de naștere și totodată ziua în care mi s-a spus, *exact acum trei ani,* că sunt vindecat de cancer..."

La douăzeci și unu de ani a descoperit că e condamnat: un cancer pulmonar pe cale de a se generaliza (dureri în tot corpul, de la stern la încheieturi). Doctorul anunță părinții că nu va trăi mai mult de un an și jumătate. Începe tratamentul (cobalt?, n-am înțeles prea bine; în orice caz, repetă că e vorba de o descoperire recentă, de acum cinci ani). Nopțile, după tratament, epuizat, încerca să înțeleagă ce se întîmplă. De ce tocmai *el?* Și de ce atît de tînăr? Etc. Apoi, după ultimul control, în ziua de 27 ianuarie, 1974, doctorul îl asigură că e complet vindecat. Pe neașteptate, simte *cu adevărat* că a început o viață nouă, căci vestea a primit-o exact în ziua lui de naștere. Povestindu-mi, rîdea și se agita tot timpul. Nu-și găsea locul. „Nu e un miracol? mă întreba mereu. Nu este extraordinar că tehnologia care a provocat poluarea atmosferei și atîtea altele, tocmai tehnologia a izbutit să mă vindece?..."

Își termină *Master in Religion* la vară. Nu știe ce va face după aceea. I-ar plăcea să viziteze spitalele de canceroși și să le vorbească de „minunea" tehnologiei. A băut cîteva pahare, a mîncat două sandvișuri. Vrea neapărat să fim fotografiați împreună. Roagă pe una din secretare din biroul alăturat să ne fotografieze cu paharele în mînă – arătînd cu cealaltă mînă, *trei degete.* Anul trecut a fost fotografiat cu profesorul lui, Langdom Gilkey.

De ce-a venit, deodată, la mine? Nu l-am văzut niciodată pînă ieri. Și acum îmi dau seama că nu știu nici măcar cum îl cheamă...

29 ianuarie

Aseară, am invitat pe soții Ricoeur și Lacocque la restaurantul *Army and Lou's.* Întîlnisem proprietarul acum vreo două luni: un negru căsătorit cu o belgiană, foarte simpatici amîndoi. Restaurantul se află undeva spre sud, la vreo douăzeci de „blocuri". Traversăm un cartier de negri, aproape îngropat sub zăpadă. La răstimpuri, de-o parte și de alta a străzii, case părăsite, cu ferestrele fără geamuri. Case cu cîteva etaje; cîndva, poate au fost chiar frumoase. Impresie sinistră, deprimantă...

31 ianuarie

Sanda, care a fost astă vară la București și a văzut-o pe Corina, mi-a adus trei caiete cu timbre, din clasele primare. I le cerusem eu Corinei; îmi închipuiam că, răsfoindu-le mă voi trezi deodată în anii 1916–1917 – așa precum faimoasa *madeleine* a lui Proust... Le-am răsfoit, dar nici o altă *nouă* amintire nu și-a făcut drum pînă la mine, cel din ziua de azi. Adevărul este că îmi aduc încă foarte bine aminte de toate întîmplările din copilărie și adolescență.

1 februarie

Azi-noapte, puternice dureri artritice. N-am putut adormi decît la 6,00 dimineața. Cînd ies să mă plimb, ninsoarea se întețește. În fața Meadville-lui văd că cineva se apropie zîmbind de mine. Recunosc figura, dar nu identific persoana. Mi se adresează în franțuzește, și înțeleg, deodată, că e N. Morcovescu (pe care-l știam, de mulți ani, în Australia). A fost la Chicago între Crăciun și Anul Nou, ne-a căutat zadarnic la telefon, și-a închipuit că suntem la Paris. Aflu că va rămîne cîteva luni. Impresionat de moartea Sibyllei.

Îmi reiau plimbarea, dar mă întorc după cîteva minute. Prea multe amintiri: Morcovescu, Julliand, Lola – prin anii 1948–1949, cînd veneau să mă vadă la Hôtel de Suède. Apoi, după 1950, în Rue de la Tour. Apoi, în 1956, Morcovescu cu Julland la New York...

5 februarie

Ciclurile temporale sunt din ce în ce mai scurte: ciclul geologic, biologic (viața speciilor), istoric (durata culturilor), individual (persoana umană). Dar numai omul înțelege despre „ce este vorba"; și numai el se poate elibera de Timp.

7 februarie

Zadarnic a încercat Randy să zvîrle zăpada de pe acoperiș. A rămas destulă, și cînd a început să se topească, a început din nou să plouă în salon.

Mașina la care dactilografiază Christinel ultimele texte s-a stricat. A sărit litera *a;* trebuie s-o scriu cu mîna...

Tot astăzi mi s-a stricat ceasul de mînă. Am rugat-o pe Christinel să-mi telefoneze la birou pe la 8.30 seara, ca să știu că se apropie ora mesei.

10 februarie

Astă seară, la Quadrangle Club, recepție și cină organizată de Social Thought în onoarea lui John Nef.

Mă întreb însă de ce nimeni nu s-a gîndit să-i pregătească un *Festschrift.* În fond Comitetul pentru Social Thought este creația lui.

14 februarie

Thomas W. îmi spunea astăzi cît a fost de surprins și, imediat după aceea, indignat, furios, aflînd că „Thomas“ nu e un nume ci un cuvînt arameean însemnînd „geamănul“ („the twin“). Dar de ce? l-am întrebat. A șovăit mult înainte de a-mi răspunde. Zîmbea, încurcat. Adevărul este că nu înțelegeam nici eu *de ce.* Era ceva instinctiv, parcă ar fi izbucnit din adîncuri, din inconștient.

17 februarie

Azi după-amiază, la librăria Universității, am semnat exemplare din *Forbidden Forest.* Ce stranie experiență! N-am mai „semnat“ de acum aproape patruzeci de ani: la București, de „Ziua cărții“ (mai-iunie), cînd apăruse *Șarpele* și cele două volume din *Scrierile* lui Hasdeu, și chiar în toiul polemicii provocate de Comunicatul Ministerului de Instrucție, în care se vorbea de „pornografia“ romanului *Domnișoara Christina.*

9 martie

Împlinesc șaptezeci și unu de ani. Și, din păcate, încă n-am încheiat vol. II din *Histoire des idées religieuses* (mai am de pus la punct și de transcris ultimul capitol) nici *Autobiografia* (am întrerupt-o acum cîțiva ani, în preajma plecării la Londra, aprilie 1940).

Seara, cu Evelyn și Joe Kitagawa și cu David Tracy, la restaurantul *Italian Village.* Ne-am întors acasă destul de devreme. Pe drum, în mașină, îmi tot spuneam: ar trebui să mă grăbesc, ar trebui să mă concentrez *exclusiv* asupra cărților încă neterminate... Dar acum îmi dau seama că este inutil; nu mai mă pot schimba. Se va întîmpla așa cum mi-este scris să se întîmple.

Chapel Hill (North Carolina) 13 martie

Chuck Long ne aștepta la aeroport. Noaptea aceasta o petrecem la *Carolina Inn,* dar de mîine vom avea o casă; admirabilă, ne asigură Chuck, în pădure.

Probabil că n-aș fi putut rezista, trei săptămîni, în aceste două odăi, fără chicinetă, fără refrigerator, fără o masă de scris.

Chapel Hill, 15 martie

Rămîn uneori mai bine de un ceas, privind, prin ușa de sticlă, păsărelele care se adună să culeagă semințele zvîrlite de noi cu cîteva ceasuri mai înainte. Nu recunosc decît cardinalii și acea pasăre măruntă, cu moțul albastru, al cărui nume îl uit mereu.

Cea mai frumoasă casă în care am locuit vreodată. Și este cu adevărat în mijlocul pădurii...

20 martie

Am lucrat toată ziua la ultimul capitol din *Historie.* Seara, întîlnire cu studenții. De cînd mă aflu în Chapel Hill, am „program“ aproape în fiecare zi. La 15 martie, de la 2,00 la 4,00, discuție cu profesorii de la Universitățile din Duke și Chapel

Hill. La 19 martie, cocktail și cină cu facultatea; a trebuit să vorbesc și eu...

21 martie

Către miezul nopții, încep să se audă acele zgomote ale pădurii, atît de misterioase: să fie numai o creangă uscată care cade leneș printre ramurile abia înmugurite? să fie vreascuri și frunzele aspre de stejar, brusc însuflețite de vînt sau pașii vreunei sălbăticiuni?...

Ascult fermecat, așa cum, adolescent, ascultam, nopțile, în pădurile din Carpați, cum, aproape o jumătate de veac în urmă, ascultam jungla care începea chiar în spatele *kutiar-ului* meu din Rishikesh, pe malul Gangelui.

22 martie

Ieri am putut lucra foarte bine, pînă seara, cînd am ținut conferința „The Myth of Alchemy".

Astăzi după-amiază, al doilea seminar cu facultatea. Seara, la dr.Peak; discuție cu studenții lui. Îmi pun nu numai întrebări în legătură cu psihologia religiei; îmi cer, mai mult sau mai puțin direct, să le vorbesc despre *mine,* să le povestesc amintiri din India (cum am ajuns acolo, atît de tînăr, la douăzeci și unu de ani? de ce am ales Yoga ca subiectul tezei mele de doctorat? de ce m-am întors din Himalaya?), amintiri despre C.G.Jung și întîlnirile de la Ascona, despre „existențialiștii din Paris"...

24 martie

Ieri și azi, lucru – de dimineață și pînă seara.

Din fericire casa este atît de frumoasă și de confortabilă (sunt aici Mary Stevenson și Jay Kim, și ar mai fi loc pentru încă doi-trei oaspeți), și pădurea care ne înconjoară atît de fermecătoare încît nu mai mă pot plînge că *trebuie* să întîlnesc atîția oameni...

De foarte mulți ani, n-am mai văzut cum *crește* primăvara, lîngă mine, în jurul meu. Și acest orășel clădit între coline, în pădure, pe muchia rîpelor, se schimbă de la o săptămînă la alta: înfloresc alți pomi, apar alte flori, auzi alte păsări...

27 martie

La 25, recepție la profesorul Tysen; a doua seară, recepție la Chuck Long (unde am reîntîlnit mulți colegi și foști studenți de-ai mei).

28 martie

Seara, conferința „Literary Imagination and Religious Structures". Apoi, la noi acasă, cîțiva prieteni. Vine și Mac Ricketts. Stau mult de vorbă cu Chuck.

30 martie

Ieri, Colocviul antropologilor; seara, de la 8 la 10, discuție. Erau și Victor Turner, Mary Douglas, Beidelman, etc.

Azi al treilea seminar cu facultatea. Seara, cină și recepție la profesorul Peacock (antropologie). Discuții pînă tîrziu noaptea.

Charlottesville, 2 aprilie

Chuck ne-a dus la aeroport, și la 2,30 am luat avionul spre Richmond. De cînd voiam să cunosc acest oraș, să vizitez statul Virginia... Amînăm pentru mai tîrziu. La aeroport ne așteptau Charlotte și Nathan Scott. Aproape două ceasuri pînă aici, în Charlottesville. Găzduiți în casa pe care și-au cumpărat-o. Superbă, luminoasă, înconjurată de arbori înalți. Biblioteci pretutindeni.

Stăm mult de vorbă, despre prietenii comuni din Chicago, despre cartea la care lucrează...

Charlottesville, 3 aprilie

De dimineață, vizităm campusul Universității Virginia. Îi amintesc lui Nathan pasagii din *Jurnalul* lui Julien Green. Foarte impresionat de odăile studenților, rămase neschimbate din timpul studenției lui Edgar Poe; ne oprim în fața odăii în care a locuit...

După-amiază, urcăm pînă la Monticello, casa – astăzi muzeu – lui Thomas Jefferson, de o nobilă, severă frumusețe. Tot el, acest prodigios enciclopedist, a elaborat și planul campusului și al Universității Virginia.

Seara, la masă, trei colegi ai lui Nathan, cu soțiile. Încerc să-mi închipui reacția lui Marcel Proust dacă cineva i-ar fi spus că, patruzeci de ani după moartea lui, unul din cei mai străluciți proustieni va ține cursuri și va scrie despre el aici, la Universitatea creată de Jefferson...

Chicago, 4 aprilie

Charlotte ne conduce la aeroport. Zburăm la Washington, unde așteptăm două ceasuri avionul pentru Chicago. Ca întotdeauna, fascinat de *ce se poate vedea* pe culoarele și în sălile de așteptare ale unui aeroport. Mai ales aici, la Washington DC, cu cei (îmi închipui) vreo zece mii de diplomați, agenți secreți, reprezentanți comerciali, militari și culturali, ai celor aproape două sute de ambasade și legații...

Acasă găsim, ca de obicei, o considerabilă corespondență și multe cărți. Printre ele, volumul lui Ioan Culianu despre opera mea istoric-religioasă. Prima carte scrisă de un român; dar de singurul român care este cu adevărat un istoric al religiilor...

6 aprilie

Ca în fiecare dimineață, plimbare pînă la *Midway,* apoi pe strada 58 (ca să văd florile în dreptul numărului 1320) și reîntoarcere pe strada 57. Și deodată îmi aduc aminte de întîlnirea de acum cîțiva ani, tot cam pe vremea aceasta, căci începuseră să înflorească tufele de liliac. Cei doi – unul mai în vîrstă, celălalt încă tînăr – se apropie de mine zîmbind. Zîmbesc și eu, puțin încurcat, pentru că nu-i recunoșteam. Ne-am întîlnit o singură dată în trecere, explică cel mai în vîrstă. Acum nouă ani, la New York, la Convenție... (Am clătinat din cap dar nu-mi aduceam aminte). Atunci cînd, venind vorba despre cîteva probleme centrale, care ar trebui discutate cu ocazia convențiilor, ați fost cu totul de acord... Acum îmi aduc aminte, l-am întrerupt. Și fiecare din noi am propus cîte o „problemă centrală“: structura mitului, simbolismul religios și așa mai departe.

Mi s-a părut că celălalt mă privește nedumerit; dar continua să zîmbească. Nu-mi amintesc precis aceste detalii, spuse. Dar grupul nostru a acceptat propunerea lui Tom, și anul următor am rezervat o zi întreagă discuției celor trei probleme... Și pentru că, la rîndul meu, îl priveam nedumerit, a precizat: cele trei probleme pe care civilizația romană s-a dovedit incapabilă să le rezolve: problema germanilor, a perșilor și triburilor arabe, a nomazilor...

M-am tot întrebat, de-atunci, cu cine mă confunda misteriosul meu coleg.

10 aprilie

Vine să mă vadă un tînăr. Îmi spune numele, dar nu rețin. Rămîne mai puțin de cinci minute. Se află la Chicago pentru cîteva zile, stă la o soră a lui. Și a venit doar ca să-mi strîngă mîna (știe cît sunt de ocupat!) și să-mi spună cum a aflat de numele meu: într-un vis! A auzit în vis numele meu și un glas i-a spus să caute cărțile mele și să le citească...

Pe atunci (acum doi-trei ani) era ateu. Tocmai se întorsese din călătorie (timp de cinci ani a fost chelner pe un transatlantic); a intrat într-o librărie din New York și a întrebat dacă are ceva de M.E. A găsit *The Sacred and the Profane,* în ediție *paperback* și a început să citească pe stradă. Dar, recunoaște, în ziua aceea nu a înțeles prea mult...

12 aprilie

Azi a început, la University of Notre Dame, un colocviu de trei zile, organizat de Norman Girardod: *M.E. sau Coincidentia Oppositorum.* Făgăduisem că voi asista și eu, dar aveam lucruri urgente de făcut (în primul rînd, documentele și fotografiile pe care le așteaptă Rocquet) și am renunțat.

14 aprilie

Ieri la 2,00 a venit să mă ia cu mașina un tînăr iezuit. Ajungem la Notre Dame înainte de 4,00. Am timp să ascult sfîrșitul comunicării lui Matei Călinescu (excelentă: Matei îmi timisese mai demult textul). Reîntîlnesc pe Chuck și Jerry Long, pe Jay Kim, Mary Stevenson, Mac Ricketts etc. Cunosc pe Virgil Nemoianu, Saliba, Dudley ID (și-au publicat de curînd tezele despre mine). După cină, la Washington Hall, Florence Hetzler (Fordham University) vorbește despre „Introductory Remarks on Eliade and Brâncuși". Urmează fragmente din *Endless Column*, admirabil puse în scenă de Miles Coiner (el însuși citind rolul lui Brâncuși). Scena goală: șase pupitre în stînga și două în dreapta (Fata și Brâncuși).

Ascult cu mult interes textul d-nei Hetzler. Știu că după ce a citit *Columna nesfîrșită* (în traducerea Mary Stevenson) Florence H. a vrut să meargă cu orice preț în India, să verifice ceea ce spusese Brâncuși (*în piesă*) despre Indore, despre labirint etc. – și a reușit. Ascultînd-o, nu înțelegeam prea bine dacă rezumă și comentează piesa, sau prezintă și analizează ce-a văzut sau a descoperit ea în India... Avem impresia că motivele Dedalos, labirint, lumina, tăcerea ca element esențial în muzică și poezie (și al cărui analog Brâncuși îl căuta în arhitectură) le inventasem eu; nu-mi amintesc să le fi citit undeva. Dar Florence H. le prezintă uneori ca și cum ideile acestea ar fi obsedat pe Brâncuși.

15-17 aprilie

Din agendă: la 15 aprilie, se întorc de la Notre Dame Duglas Allen și Doeing, care prepară o bibliografie a scrierilor mele. Dejunăm, apoi lucrăm la Meadville pînă seara. La 16, lucru cu Doeing; îi arăt alte dosare cu recenzii și articole. 17 aprilie: nu mă simt bine. Vagotonie.

30 aprilie

De două săptămîni sunt în *indifferent health.* „Vagotonia". Dureri la esofag. Mă îndop cu anti-acide și pansamente gastrice.

Am lucrat extrem de puțin și cu mare efort. Noroc că aveam corecturile în pagină ale volumului și am început Indexul. Dar nu izbutesc să închei ultimul capitol, unul din cele mai importante: *Le triomphe du Christianisme.* Ce destin curios a avut *Histoire!* Să muncesc zece, unsprezece ani – și să fiu silit să scriu ultimele capitole din vol.II la repezeală (pentru că tipografia a început să culeagă cartea mea încă din 1977...).

28 aprilie

Parcurg uluit uriașa bibliografie a lui Urs von Balthazar din ultimii zece ani. Și totuși, mărturisește, se ocupă *în primul rînd* de editarea operei acelei doctorițe elvețiene pe care marele teolog o consideră excepțională; au apărut deja, sub îngrijirea lui, patruzeci de volume...

2 mai

Vine să mă vadă Mike M. Speră să obțină, la toamnă, o conferință de psihologie religioasă la Universitatea din San Diego. Profesorul titular a murit de curînd, pe catedră, în timp ce-și ținea cursul despre „Death, Religion and Psychology". Jumătate din clasă a leșinat.

5 mai

Ieri seară, conferința lui Siegfried Unseld, despre Hermann Hesse. În sfîrșit, cum exclamă și el, ne întîlnim! Extrem de simpatic, vioi, rîzînd întruna, neobosit; îi place să vorbească, îi place „dialogul" (te ascultă cu interes, îți răspunde la întrebări). După conferință – foarte bine „spusă", cu mult brio, fără nici un fel de trac – ne ducem la Morris Philipson și bem șampanie. Dr. Unseld e entuziasmat de *Strada Mântuleasa.* Se miră că încă n-a fost publicată în englezește. Vrea să editeze *Gesammelte Schriften,* şi-mi cere să pregătesc un plan. Apoi, în iunie sau iulie, va veni la Paris să discutăm. Vrea să publice două volume pe an (de şase-şapte sute de pagini fiecare). Îmi repetă că marea lui ambiţie este să tipărească, în traducere germană, „operele complete" ale lui Cioran şi Mircea Eliade.

6 mai

Dr. Unseld a ţinut să ne vadă încă o dată, înainte de a pleca la San Francisco. A venit azi dimineaţă la noi, în Wodlawn Avenue. Insistă să pregătesc planul Operelor Complete. Se gîndeşte la opt-zece volume – şi nu îndrăznesc să-i spun că vor fi mai multe (poate douăsprezece sau cincisprezece volume).

7 mai

Toată ziua de ieri, pînă aproape de miezul nopţii şi astăzi pînă la 6,00 seara, Denis Doeing a lucrat aici, la Meadville; a sperat să completeze bibliografia articolelor şi recenziilor despre mine, dar va mai avea încă de lucru.

Melancolia cu care deschidem dosare cu articole din anii 1942–1943, 1948–1950... Nu le-am mai cercetat de cel puţin cincisprezece ani. De altfel, ca să le putem scoate din sertarele unde zăceau, a trebuit să facem adevărate excavaţii, să dăm la o parte sute de volume.

10 mai

După atîtea zile de frig, ploaie, întuneric – *glorious day!* Plimbare în Campus. Peste tot lalele înflorite (curtea noastră este plină). Parcă încep să-mi vin în fire. De cînd m-am întors de la Notre-Dame, aproape tot timpul bolnav: stomac, esofag, vagotonie etc. Somnoros, obosit... Nu m-aş plînge dacă n-aş avea de terminat ultimul capitol din *Historie II.*

mai /Agenda/

13 mai, cină la Alexandra şi Saul Bellow. Noaptea, teribilă furtună. 15–20 mai: lucru la ultimul capitol. 27 mai: foarte cald. Matei C. şi familia; după-amiaza, la Biserica românească pentru botezul băiatului.

mai (fără dată)

E destul să deschizi un ziar ca să-ţi dai seama că suntem condamnaţi, că – în afară de un „miracol" – nu există soluţie. *Totuşi:* oamenii trăiesc şi, unii din ei, *creează.* Aşa şi trebuie. Nu mă refer la cei care se mulţumesc „să trăiască", mai mult sau mai puţin inconştienţi de ce ne aşteaptă. Singurii pe care-i admir sunt cei care-şi continuă munca, şi creaţia, ca şi cum *lumea noastră* ar avea înaintea ei mii de ani de existenţă şi „progres". Imaginea poetului care îşi continuă poemul aşezat pe un butoi cu pulbere, *ştiind* că, dintr-un moment la altul ar putea sări în aer, dar neacceptînd să se lase paralizat de frică, stăpînit de o singură dorinţă: perfecţia şi autenticitatea versurilor pe care le scrie.

6 iunie

De cîteva zile, lucru ca pe vremurile bune: douăsprezece-treisprezece ore pe zi. În plus: scrisori, pachete cu cărţi.

8 iunie

Superb. După conferinţa lui Jacob Neusner, recepţie intimă la colegul nostru Morris Janowitz. Încep lucrul la 7,30 şi cinăm la 11,30 noaptea. Curios sentiment de *libertate:* să te simţi eliberat de timp, de programe; să faci *ce vrei* (chiar dacă, în fond, e vorba de ce *trebuie...)*

9 iunie

E tot atît de frumos. Zile de vară. La prînz, invitat de John Anduri – tînărul cu barbă roşie, care venise să mă vadă la sfîrşitul lui ianuarie – la *Disciple House:* şi-a luat diploma. Este tot atît de vesel şi încrezător, deşi va intra din nou în clinică; unii doctori se tem că boala n-a fost, încă, definitiv înfrîntă.

11 iunie

Azi la 10,00 noaptea, am terminat ultimul capitol din *Histoire II.* Apoi mi-am încărcat brațele cu dosarele în care adunasem (de cîți ani?) materialele pentru capitolele XXIX și XXX, și am coborît în curte, am umplut două pubele...

13 iunie

Expediez manuscrisul lui Payot. Scriu nenumărate scrisori.

Unul din studenții mei vine să mă vadă. Ar vrea, îmi mărturisește, să scrie „un studiu" arătînd că *morfologia* (sau structurile) *și istoria* religiilor corespunde faimoasei distincții a lui Saussure, *langue et parole,* synchronic și diachronic. Îl ascultam visător. Lucrul acesta îl spusesem de nenumărate ori, mai ales în cursul de istoria metodologiei. Nu puteam crede că băiatul *uitase* ceea ce învățase atît de curînd. Și cu toate acestea, așa era: uitase tocmai lucrul care-l interesa mai mult, și pe care l-a descoperit, zilele trecute, *singur...*

New York, 16 iunie

Am ajuns ieri seara. M-am apucat imediat să prepar *Indexul* la *Histoire II.*

Azi, aproape toată după-amiaza la Metropolitan Museum: Expoziție Claude Monet.

New York, 20 iunie

Am terminat *Indexul.* Expoziția Saul Steinberg. De cînd am venit, nu s-au ridicat pubelele pe străzi. New York arată ca un oraș la început de asediu...

Paris, 22 iunie

Am ajuns ieri dimineața. Ca de obicei, amețit și somnoros.

Paris, 24 iunie

Invitați de dr. Unseld, dejunăm la restaurantul *Méditerranée.* Este și fiul său, și Edith Silbermann. Semnez contractul pentru *Le Centenaire* și discutăm traducerile care vor veni: *Șarpele, Nuntă în Cer, Noaptea de Sînziene.*

Apoi, urcăm la Cioran, pe care Unseld îl văzuse cu cîteva ceasuri mai înainte. I-a vorbit de *Ges. Schriften* și i-a mai spus că, menționînd acest proiect lui G. Scholem, acesta i-ar fi atras atenția că am fost „fascist". Cioran a încercat să-i „explice" cazul.

30 iunie

Întîlniri în fiecare zi – și aproape în fiecare seară am cinat la prieteni.

Din ce în ce mai greu să țin *Jurnalul.* Mă mulțumesc să însemn în Agendă numele celor pe care i-am văzut. Cît voi regreta mai tîrziu că nu mi-am dat osteneala să notez măcar fragmente din convorbiri sau unele vești din țară...

2 iulie

Vine să mă vadă Șerban Cioculescu cu soția. Îl reîntîlnesc după treizeci și opt de ani – și mi se pare, totuși, aproape neschimbat. Stăm toată după-amiaza de vorbă; seara, cinăm la Carlos.

Șerban C. a fost la Payot ca să aranjeze traducerea a două cărți: *Traité* și *Zalmoxis.* Vor să mă publice repede (mă întreb de ce?). Mihnea Gheorghiu dorește mult să mă întîlnească, să-mi comunice „și alte detalii importante".

Îmi povestește mult despre Camil Petrescu și drama morții lui, despre G. Călinescu, Rosetti, Zaharia Stancu etc. Notez această scenă, la Editura „Univers" (dar poate mă înșel), la care a fost de față: Maitreyi venise cu Dinu Noica, pentru traducerea romanului ei *(It Never Dies),* roman care-l entuziasmase pe Dinu („ce interesant să dispunem de două versiuni ale aceleiași pasiuni, scrise la patruzeci de ani diferență"). Se discutau condițiile – adică, drepturile de autor – ale traducerii românești. Directorul Editurii a citat o cifră. Cît face asta în dolari? a întrebat M. Suma i s-a părut prea mică. Și, în orice caz, nu era transferabilă în dolari.

Atunci Dinu (sau traducătoarea ei) i-au sugerat lui M. să cedeze manuscrisul original (în bengali) Bibliotecii Academiei Române. – Dar cîți dolari îmi oferă? a întrebat ea. Șerban C. n-a îndrăznit să propună o sumă, pentru că Biblioteca Academiei Române nu dispune de valută.

5 iulie

Aseară, la noi, Jerry și Muriel Brauer, Cioran și Simone, Paul și Simone Ricoeur. Jerry îmi arată o tăietură dintr-un ziar american: în avionul National Airlines Flight 51, care zbura de la Miami la Los Angeles, izbucnește deodată, din clasa întîi în clasa turistică, o tînără blondă, frumoasă și goală, cu o sticlă de șampanie în mînă rîzînd și hăulind. Urcîndu-se pe un scaun, strigă că, puține ceasuri înainte, aflase că moștenise cinci milioane de dolari. Jerry e convins că această întîmplare confirmă interpretarea mea: nuditatea rituală proclamă regăsirea beatitudinii paradisiace. Cu deosebirea că, în acest caz, „beatitudinea paradisiacă“ este consecința celor cinci milioane de dolari.

Paris, 8 iulie

Acum cîteva zile vizita lui Mihnea Gheorghiu. Vine însoțit de consilierul cultural al Ambasadei. *Traité* și *Zalmoxis* vor fi imediat traduse, vor apărea la toamnă. Îi spun că nu cred; îi amintesc povestea cu *Aspects du mythe* tradusă de acum șapte-opt ani și încă nepublicată. M.Gh. mă asigură că această carte va apărea *foarte repede*. Lucrurile s-au schimbat. Sunt invitat în țară, oaspetele Societății Scriitorilor Români. Mă așteaptă chiar toamna asta. Și un detaliu amuzant: l-a văzut pe Ceaușescu înainte de plecare; aflînd că speră să mă întîlnească la Paris, Șeful l-a însărcinat să-mi transmită salutările lui.

15 iulie

Am petrecut zilele de 13 și 14 iulie la „moara“ lui Eugen. Ca să putem scăpa de infernul megafoanelor din Place Charles Dullin – și, mai ales, să mai putem sta de vorbă pe îndelete, numai noi între noi.

21 iulie

Aseară, la Corbin. Și, ca de obicei, același scenario, neschimbat de vreo doisprezece-cincisprezece ani: Henry nu-mi vorbește decît despre lucrările și succesele lui, despre ce pregătește sau are de gînd să facă etc. Unde, și de cine, este invitat să conferențieze, să publice etc. etc. Sunt cam doisprezece-cincisprezece ani de cînd nu mi-a vorbit, măcar în treacăt, despre una din cărțile mele recente. Mă întreb uneori dacă le mai citește. Admirabila lui concentrare *permanentă* asupra lui însuși mă exasperează, dar nu mă pot împiedica să nu admir forța neegalată a acestui egocentrism care se transformă pe nesimțite în auto-apoteoză.

25 iulie

Agendă. La 21 iulie, dejun cu C. Tacu și un redactor de la *Nouvelles Littéraires*. Sosește Nina Batalli. Seara vin Marga și Ionel Jianu. La 22 iulie, cinăm la Rocquet cu Claude Bonnefoy și soția. 24 iulie; întîlnire cu Cioran, apoi la Gallimard pentru revizia traducerii franceze a *Occultism* etc. Azi, 25 iulie, vine să mă vadă Henry Pernet de la Lausanne, pentru teză.

26 iulie

Se repetă bine cunoscuta poveste. *Trebuie* să pregătesc comunicarea pe care o voi ține la 29 iulie, la Cerisy. *Trebuie* să scriu cele cîteva pagini despre Mit, pe care le-am făgăduit lui Yves Bonnefoy, înainte de 1 august... Și nu mă pot gîndi la altceva decît la nuvela al cărei început l-am descoperit acum cîteva săptămîni.

Cerisy-La-Salle, 29 iulie

Azi după amiază, comunicarea mea: „Création littéraire et scénarios initiatiques“, în decada „Lieux et Figures de l'Imaginaire", organizată de Vanda Bannour și Maurice de Gandillac. (Am acceptat să vorbesc pentru că mă invitase Gandillac...) Discuție destul de animată, și inteligentă, după aceea.

În sfîrșit, cunosc și eu această fabuloasă organizație: „Les décades de Cerisy". Prea multe lucruri de notat; le amîn pentru altă dată.

Evgalière, 2 august

La 5,00 zburăm la Marsilia. Ioan Cușa ne așteapta la aeroport.Vreme de aur. Ajungem la *Mas du Tilleul* pe seară.

3 august

Cît aș fi fost de fericit să încep nuvela! Dar nu îndrăznesc, înainte de a pregăti scurtul text despre mitologie pe care i l-am făgăduit lui Yves Bonnefoy.

*

„The only poetic fact in the life of thousands and thousands is their death."[1] Emerson, *Journals,* august 1842.

4 august

Timpul se menține tot atît de frumos. Ce admirabil loc – pentru odihnă, pentru scris, pentru excursii în Provence (pe care o cunoșteam atît de puțin...). Iar Ioan și Ileana, prieteni și gazde așa cum rar se întîlnesc.

După-amiaza, la Abbaye de Sénanque, ca să ascultăm „La Camerata de Boston" (organizată în 1954 de Narcessa Williamson, și condusă din 1968 de Joël Cohen). Muzică medievală și renascentistă, creată de evrei, în Spania, în Italia, în Germania. Spectacol pur și simplu extraordinar, căci vocile sunt acompaniate de instrumentele muzicale ale epocilor. Notez cîteva cîntece, în speranța că-mi voi putea procura discurile: menestrelurile lui Mathieu le Juif

---

[1] „Singurul fapt poetic în viața a mii și mii de oameni e moartea lor"

(sec. XIII) și Süskind von Trimberg; liturghiile evreiești din Renașterea italiană; *Canticum Hebraicum* al lui Louis Saladin (1670).

Cinăm la *Le Mas Toustern.*

5 august

Christinel sfîrșește de dactilografiat textul pentru Yves Bonnefoy. Încep nuvela.

Vin, de la Marsilia, Oani și Lily.

*

„The sky is the daily bread of the eyes."[1] Emerson, *Journal* (25 May, 1843). O întreagă teologie concentrată într-o „butadă".

6 august

Scriu cinci pagini. Ca de obicei, descopăr „subiectul" nuvelei pe măsură ce scriu. Dar, de data aceasta, prima scenă e atît de stranie (de „misterioasă"!), încît descoperirea „subiectului" începe să mă obsedeze.

7 august

Pentru întîia oară de cînd am venit la Eygalière cerul e acoperit. Lucrez toată ziua: cinci pagini. Încă nu înțeleg „despre ce ar putea fi vorba"...

8 august

Mă scol obosit, puțin bolnav. Încerc să lucrez, dar sunt fără chef. Mă mulțumesc să corectez și să transcriu. Apoi, în amurg, reușesc să scriu cîteva pagini.

9 august

Zi fără seamăn. Scriu toată ziua aproape douăzeci de pagini. Dar sunt sigur că voi suprima multe din ele...

---

[1] „Cerul este pîinea de toate zilele a ochilor."

10 august

La Eygalière era tot atît de frumos ca ieri, dar neașteptat de răcoare. Ajungem la aeroportul din Marsilia la 3,30, iar în Place Charles Dullin în amurg.

*

„Si l'on n'est son esclave, on est son ennemi"[1] (Racine, *Alexandre).* Ceea ce se verifică în orice dictatură. Mai ales acum, în România lui Ceaușescu.

Cérisy, 11 august

Am plecat din Gare St. Lazare la 2,50. Foarte frig. La Cérisy întîlnim pe Rodica, Marie-France și Eugen; pe Gelu Ionescu, Țepeneag etc.

Cérisy, 12 august

La 3,00, improvizez o scurtă „comunicare" despre „Lumière et transcendance dans l'oeuvre d'Eugène Ionesco". (Dezvolt, de fapt, articolul publicat în englezește în volumul *The Two Faces of Ionesco,* apărut sub îngrijirea lui Josette Lamont și Melvin Friedman.)

Seara, „spectacolul" surprinzător de reușit. Maurice de Gandillac în academicianul din *La Lacune* și, mai ales, Marie-France jucînd rolul fetei din *La Leçon.*

Paris, 13 august

Am plecat din Cérisy la 1,00. Ne încîntă frumusețea serii, la Paris. În tren, lungi discuții cu Gelu Ionescu și Țepeneag.

Am uitat să notez surpriza lui X cînd, ieri după-amiază, îi mărturisesc că evenimentele și crizele istorice sunt, de fapt, „ocazii" pentru noi creații spirituale. I-am amintit (dar nu sunt sigur că l-am convins) că descoperirea agriculturii este decisivă pentru istoria omenirii *mai ales* pentru creațiile religioase pe care le-a făcut posibile.

---

[1] „Dacă nu ești sclavul lui, ești dușmanul lui."

Paris, 18 august

Agendă: 14 august, zi superbă de toamnă; reiau lucrul la nuvelă (cinci pagini). 15 august: scriu toată ziua. Seara, la 9,00 vine Adrian Marino. 16 august: dimineața sosește Jay Kim. Lucrez puțin. 17 august: superb. Scriu cinci pagini. 18 august: Superb. Scriu toată ziua. Seara, la Pușa cu Jay Kim și Maiza.

21 august

Toată după-amiaza și seara, cu Jay și Pușa în Marais. Pentru întîia oară văd acest cartier așa cum putea fi văzut acum 40–50 de ani; adică, *fără mașini.* (Cioran avea dreptate spunînd că Parisul își recapătă noblețea doar pentru două săptămîni, în mijlocul lui august...).

22 august

E curios că foarte puțini erudiți și poeți cunosc acest amănunt: Homayun, fiul lui Babur și tatăl faimosului Akbar, a murit în ianuarie 1556, alunecînd și rostogolindu-se pe scările *bibliotecii* lui din Delhi.

27 august

Agendă: la 23 august, invitați de Virgil și Monica la Pizzeria; apoi la noi acasă stăm de vorbă pînă la 1,00 dimineața. 24 august: pe seară, în Rue Ribéra (serviciu religios pentru Sibylle). 25 august: pleacă Jay Kim. 26 și 27 august: scriu foarte bine. Astă seară, Marie-France și Gelu Ionescu cinează la noi.

30 august

În ultima săptămînă am scris cîte șapte-opt ceasuri pe zi. Am deja transcrise 110 pagini; i le-am dat astăzi lui Christinel să le citească, deși, după socotelile mele, n-am ajuns nici la jumătatea romanului. Dar voiam să văd reacția primului meu cititor. Există întotdeauna un moment cînd nu-mi mai pot da seama de valoarea textului pe care l-am scris.

1 septembrie

Ieri am primit primul exemplar din *Histoire des croyances*, vol II. Azi noapte, din nou visul cu acel oraș magnific, așezat pe coasta unui deal, străbătut de parcuri și înconjurat de păduri. Căutam *rue Bellechasse:* știam în ce direcție se află, dar nu izbuteam s-o găsesc. Întîlneam, destul de rar, trecători; dar mi se părea că sunt, ca și mine, străini – și nu îndrăzneam să-i întreb.

*

Astă seară Christinel termină de dactilografiat cele 110 pagini manuscrise. Entuziasmul cu care le-a citit îmi dă curaj.

2 septembrie

Am scris toată ziua. Și am găsit titlul romanului: *Nouăsprezece trandafiri.* Seara, cu Giza și Dinu, la Pizzeria.

5 septembrie

Ieri a sosit Lisette de la New York. Și astăzi, pentru întîia oară în douăsprezece zile, am ieșit în oraș, ca să semnez, la Payot, exemplarele serviciului de presă.

Seara, la noi la masă, Ioan Culianu și Jacqueline.

8 septembrie

Întrerup lucrul la *Nouăsprezece trandafiri.* Seara, de la 9,00 la 11,00, Yannik Bourdoiseau, adus de Virgil Tănase, îmi ia un interviu. De fapt, stăm de vorbă, în timp ce fotograful își încearcă norocul din toate colțurile biroului. Ca de obicei în asemenea împrejurări mă simt pe jumătate paralizat și mă exprim din ce în ce mai aproximativ.

9 septembrie

Semnificația *culturală* a celor trei „religions du Livre"; anunță, și pregătește, cultura alfabetică, civilizațiile întemeiate pe *carte,* nu pe tradițiile orale.

10 septembrie

Vine să mă vadă Al. Rosetti însoțit de fiul lui. La București, acum cîteva zile, l-a întîlnit pe Mihnea Gheorghiu, care i-a povestit de vizita pe care mi-a făcut-o. Mă întreabă ce am de gînd să fac (vin la București – sau nu vin?) Îi explic de ce nu vin – și Al.R. e de acord cu hotărîrea mea.

Ținea de mult să-mi povestească această întîmplare: G. Călinescu avea într-o cameră, la subsol, mai multe cuști cu fel de fel de păsări. Îndată ce-i auzeau pașii pe scară, păsările începeau să ciripească. În timpul slujbei de patruzeci de zile de la moartea lui G.C., *toate* păsările au murit. Al.R. mă întreabă: cum explici asta?

11 septembrie

Recepție la F. Parlier, pentru Legiunea de Onoare. Ambasadorul Olivier, care a pregătit dosarul încă de la Chicago, citește un admirabil, prea elogios, text – după care îmi atîrnă decorația și-mi înmînează diploma de *officier.* Am invitat vreo patruzeci de prieteni și cunoscuți. Din păcate, Mariana n-a putut veni, confiscată de invitați la Tourrette.

N-am prea fost obișnuit cu „onorurile publice". Și nici nu le-am dorit vreodată. Îmi dau seama că sunt mai greu de suportat decît obscuritatea sau lipsa de succes.

Amsterdam, 12 septembrie

Christinel și Lisette au plecat azi la Roma. Cîteva ceasuri în urmă, luam avionul pentru Amsterdam. La aeroport mă așteptau Sorin și Liliana. Seara telefonăm Corinei, la București, apoi rămînem de vorbă pînă după miezul nopții.

Stockholm, 13 septembrie

Ajung la 4,00. René Cockelberg și Gabriella Melinescu – pe care nu-i întîlnisem niciodată pînă acum – vin să mă ia de la aeroport. Ne îndreptăm întîi spre Uppsala. De-abia azi am văzut cît e de splendidă Catedrala, luminată de amurg;

s-ar spune, îmbrăcată în aur... Ne plimbăm prin oraș, intrăm într-o imensă librărie.

Seara, la restaurantul Cattelinis. Traversăm, la întoarcere, partea veche a Stockholmului. De o nobilă, severă frumusețe. Un grup de studenți gălăgioși. Întreb gazdele de unde au bani acești tineri ca să bea; aflasem cît este de scump alcoolul. Se pare că, pentru a precipita efectul, tinerii toarnă un păhărel de vodcă într-o sticlă de bere...

Sunt găzduit de Cockelberg, într-un bloc elegant și luminos, la cîțiva kilometri de Stockholm.

Stockholm, 14 septembrie

Azi dimineață a sosit Paul Goma, de la Paris. După masă, vizităm Muzeul Strindberg, în Drottninggatan 85, unde scriitorul a trăit ultimii patru ani din viață (1908–1912). Muzeul a fost inaugurat de curînd (în 1973). Un apartament care, fără îndoială, părea confortabil și luminos *atunci,* dar pe care îl vizitez melancolic. Singurul lucru care mă consolează: de la ferestrele acestei case, la etajul IV, Strindberg a privit procesiunea organizată de muncitorii orașului, în seara de 22 ianuarie 1912, ca să-i prezinte ceea ce a fost numit „Premiul Anti-Nobel“: cincizeci de mii de coroane, strînse prin subscripție publică, după ce suedezii se convinseseră că Strindberg nu va obține niciodată Premiul Nobel. La procesiunea cu torțe din noaptea aceea au participat zece mii de persoane. Strindberg a ieșit pe balcon, și-a scos pălăria și a mulțumit – și ovațiile au continuat mult timp. (Suma de cincizeci de mii de coroane a fost dăruită de laureatul Premiului Anti-Nobel populației sărace din Stockholm.)

Strindberg a murit cîteva luni mai tîrziu, la 14 mai 1912; aflu că ziarul care reflecta opiniile Academiei suedeze i-a consacrat *șase rînduri,* în timp ce *Dagens Nyheter* a tipărit un articol pe *cinci pagini.* Carul funebru a fost urmat de un imens convoi: șaizeci de mii de oameni. Slujba a fost celebrată de arhiepiscopul de Uppsala, Nathan Söderblom, marele orientalist și istoric al religiilor, unul din „Founding Fathers“ ai disciplinei noastre...

*

Seara, suntem invitați de René la pitorescul, superbul restaurant Stallmästaregarden, noi cei patru autori ale căror cărți vor fi mîine lansate de editura Cockelberg (Paul Goma, două poetese americane și cu mine). Aflăm că acest restaurant „istoric“ (secolul al XVIII-lea) va fi curînd dărîmat, ca să se poată construi una din autostrade.

Întorși acasă, stăm de vorbă, Gabriella, René, Goma și cu mine, pînă la 2,00 dimineața. Evident discutăm numai probleme esențiale: existența lui Dumnezeu, dificultățile monoteismului, semnificația desacralizării societăților moderne, dar și „misterele“ Premiului Nobel. După previziunile celor „inițiați“ s-ar părea că anul acesta premiul va fi decernat lui Graham Greene. Unul din indicii: editorul Bosnier a retipărit, în tiraje masive, toate cele 16–20 de cărți ale lui Graham Greene traduse în suedeză...

Stockholm, 15 septembrie

Zi „plină“. La 2,00 la editura Cockelberg, recepție organizată de René pentru gazetari, critici și prieteni. Printre invitați ministrul culturii, președintele Băncii Naționale etc. Directorul colecției (admirabile!) de traduceri din marii poeți ai lumii ține o scurtă cuvîntare în limba engleză. Urmează poetesa americană, apoi sunt invitat să vorbesc despre „mitologie și creație literară“. Bufet copios: vinuri franțuzești, whisky, cognac.

Seara, cinăm un grup întreg – vreo douăzeci de persoane – la un restaurant francez din vecinătate. Lîngă mine, Ulla Wikander. Stăm mult de vorbă, despre România, pe care o cunoaște bine, despre Stig, (pe care nu l-am putut întîlni căci are brațul drept în ghips și nu poate părăsi apartamentul lui din Uppsala).

Sigtuna, 16 septembrie

Admirabilă plimbare. Ruinele, cimitirul. Orășelul în marginea golfului, cu case clădite acum cîteva veacuri – cele mai multe locuite și astăzi, păstrîndu-și mobila de-atunci, paturile, lămpile... Dar ce păcat! Christinel e la Roma... (Îmi dau deodată seama că ne despărțim, în călătorie... pentru întîia oară.)

Paris, 21 septembrie

Coctail organizat de Jean-Claude Pidoux Payot, în chiar librăria editurii, cu ocazia apariției vol. II din *Histoire des croyances.* Enorm de multă lume: savanți (G. Dumézil, Marcel Detienne, etc.), filozofi (Paul Ricoeur etc.), scriitori, gazetari. După un ceas, mă simt extenuat; aproape că nu mai puteam respira (de fapt, aveam impresia că mă sufoc), și mă retrag într-o odăiță alăturată, unde găsesc un scaun. O seamă de invitați se apropie de mine, simpatici, zîmbitori, și-mi pun multe întrebări. Nu-mi amintesc ce-am putut răspunde... (Mi-e teamă că le-am lăsat o foarte proastă impresie: ori că am îmbătrînit peste noapte, ori că sunt suferind...)

22 septembrie

După-amiază, interviu cu Catherine Clément. (Acceptasem ieri, la recepție, mai ales pentru că insistase Odile Pidoux-Payot.) Știind că e psihanalistă, eleva lui Jacques Lacan, mi-era teamă că-mi va pune întrebări în legătură cu experiența religioasă, limbajul, structurile imaginației etc., la care aș fi șovăit să răspund; pentru că nu pot exprima *oral* ceea ce mi se pare că trebuie gîndit *în scris.* Din fericire, discuția se menține la un nivel „agreabil", *détendu;* amintiri din tinerețe și din India, raporturile dintre cercetarea savantă și imaginație literară etc.

29 septembrie

Ieri, de la 3,00 la 5,00, la *L'Express,* discuție-interviu cu Jean-Louis Ferrier și Sophie Lannes. Era și Rocquet de față, așa că mă simțeam „în familie", nu mă paraliza prezența magnetofonului. Evident, răspunzînd la anumite întrebări, repetam ce-i spusesem lui Rocquet anul trecut. (Volumul, *L'Epreuve du Labyrinthe,* va apărea în cîteva săptămîni.) Dar mă consola promisiunea celor doi redactori de la *L'Express* că-mi vor trimite textul dactilografiat și voi putea suprima repetițiile și inadvertențele.

Azi, la 3,00, au început înregistrările lui Olender pentru France-Culture. (Acceptate tot datorită insistențelor lui Odile.) Un ciclu de cinci ședințe. Mi-e teamă că am fost mult sub cel mai modest nivel. Sentimentul că voi fi nevoit să repet, într-o franceză proastă, ceea ce am expus pe îndelete și destul de clar în atîtea cărți mă paralizează. Așa cum mă așteptam, nu pot gîndi în fața microfonului. Mă simt total lipsit de spontaneitate.

5 octombrie

Bolnav, amîn două zile discuția cu Olender pentru France-Culture. Îmi sugerează să discutăm, în ultima emisiune, problema „Malheur et Histoire", (cap. IV din *Le Mythe de l'Eternel Retour).* Recitesc capitolul, și înțeleg cît am pierdut *nerecitindu-mi cărțile mele* cînd am redactat vol. II din *Histoire des croyances.* Vechea mea obsesie, de a cunoaște ultimele publicații în legătură cu problema pe care o abordez, m-a deservit. Cartea ar fi fost mai vie și mai originală, dacă aș fi reluat și prelungit observațiile din propriile mele cărți.

7 octombrie

La 3,00, vine Dominique Grisoni pentru un interviu (*Magazine Littéraire).* Imediat după aceea, telefon de la Cioran: îmi anunță moartea lui Henry Corbin. Mă simt deodată foarte trist; încă o parte din viața noastră – a lui Christinel și a mea – care se duce; un *martor,* nu numai un prieten...

La 5,00 a patra înregistrare cu Olender. Pur și simplu catastrofală. Imposibil să continuăm discuția mai mult de 15 minute.

Seara, mă duc s-o văd pe Stella. Henry nu știuse că are cancer, că e condamnat. (Doctorul o avertizase pe Stella încă de acum cîteva luni.) N-a suferit. Știa că îl așteaptă îngerul *lui,* și asta îl împăcase...

8 octombrie

Toată ziua, amintiri despre Henry, împlinise șaptezeci și cinci de ani. Reușise să facă mult din tot ce-și făgăduise să facă – dar au mai rămas atîtea altele pe care, dacă ar mai fi trăit cîțiva ani, le-ar fi dus la capăt...

Seara, la Barbăneagră. Peste patruzeci de invitați. Deprimat, obosit, trist.

9 octombrie

Toată ziua pierdută în lecturi întîmplătoare. Iau o carte în mînă, citesc cîtva timp, apoi deschid alta, o închid după 10-15 pagini. Imposibil să mă concentrez.

Seara, invitați la masă, de Dehollain-ii la restaurantul lor chinezesc de lîngă Sévres-Babylone. Ne amintim despre primele noastre întîlniri la Corbin, despre *Eranos*-urile de la Ascona.

11 octombrie

Corneliu Mănescu s-a anunțat pentru astăzi, la ora 5,00, printr-un funcționar de la ambasadă. La 5,00 precis a sunat la ușă. – Am venit pentru că vreau să vă cunosc personal, mi-a spus.

Asta m-a liniștit. (Mi-era teamă că va relua tema lui Mihnea Gheorghiu și Dinu Noica: sunt așteptat în țară, „întîlnire la cel mai înalt nivel“ etc.)

Un bărbat înalt, frumos, cu părul argintiu. Ghicești repede că a trăit mult în SUA și Occident. Discutăm tot lucruri fără actualitate politică. Îl întreb – și pare încurcat de întrebare – despre M.R. Paraschivescu. Își aduce aminte de interviurile cu Adrian Păunescu (al lui și al meu), și mărturisește că „omul l-a decepționat“.

Venise cu un exemplar din *Traité* (ediție de buzunar) și mi-a cerut să-l semnez. Din fericire, aveam un exemplar din ediția normală (= lizibilă) și i l-am dăruit.

Chicago, 23–24 octombrie

Bolnav de cîteva zile. Stomac? Ficat? Mă simt foarte obosit, somnoros, imbecilizat. Mi se spune: te-ai întors extenuat de la Paris; atîtea interviuri, înregistrări pentru radio, recepții etc. E posibil. Dar de ce oboseala-mă doboară după o săptămînă, în care m-am simțit perfect și am putut lucra atît de bine? (Începusem chiar să pregătesc capitolul XXXI din *Histoire,* III.)

25 octombrie

Azi dimineață, mă deștept mai extenuat ca niciodată. *Black stoul.* Deci, îmi spun, o hemoragie internă. Christinel telefonează doctorului Cohen; doctorul cere să mă internez la Billings Hospital. La 1,00, începe *check-up*-ul. Apoi, în camera G 319, alți doi doctori îl continuă: cardiogramă, analiza sîngelui etc.

26 octombrie

Am dormit puțin și prost. În așteptarea rezultatelor celorlalte analize (un lucru pare sigur: nici urmă de sînge, deci n-a fost o hemoragie internă), toți trei doctorii propun această explicație: slăbiciunea și durerile se datorează excesului de aciditate provocat de aspirine (într-adevăr, în ultima săptămînă, din cauza durerilor artritice, înghițeam cîte șase-opt aspirine pe zi).

27 octombrie

De dimineață, pe nemîncate, radiografia stomacului și intestinelor; înghit două pahare de barium. Apoi, la specialistul de gît și urechi. Îmi spune că n-a remarcat nimic anormal (și totuși, îmi simt gîtul tot atît de uscat, vocea e tot voalată și sunt încă obosit...). Christinel vine să mă ia acasă la începutul după-amiezei. Este tot atît de superb ca ieri, și alaltăieri, și săptămîna trecută. *Niciodată toamna n-a fost mai frumoasă...*

30 octombrie

Încă nu-mi pot reveni. Sunt copleșit de frumusețea acestei toamne. Și, desigur, nu sunt singurul. Privesc oamenii pe stradă: par drogați.

Continuu revizia *Autobiografiei,* (partea II: *India)* pentru traducerea franceză pe care o va face Grigorescu. Pe seară, mă opresc în fața vitrinei librăriei *Red Door.* Un student al Seminarului mă salută, fericit că am ieșit din clinică. Zîmbind, caută în buzunar și îmi întinde o hîrtiuță. Am copiat-o pentru dumneavoastră, spune. Ca să vă anunț. O informație din *Vecerny Pravda,* Praga. Aflînd că soțul ei o înșală, Vera Czermak s-a azvîrlit de la fereastra apartamentului lor, de la etajul al III-lea. Acum se află la spital, în afară de orice primejdie; a căzut chiar pe soțul ei care a fost omorît pe loc.

5 noiembrie

Zilele sunt tot atît de frumoase; lumină de aur, și toți arborii din Campus pierzîndu-și leneș frunzele. Ca de obicei, plimbarea pe Midway înainte de a mă apuca de lucru. Aseară am recitit pentru a doua oară, și corectat, capitolele XI și XII din Autobiografie. Christinel crede, ca și mine, că ar trebui să las așa cum le-am scris – episoadele Maitreyi, Sorana, Nina. (Mă gîndisem să suprim pe cel dintîi și să rezum pe celelalte două.) Textul deja dactilografiat (în 1963 – 1964) duce istorisirea pînă în toamna 1938. Socotisem, multă vreme, că voi încheia volumul I în primăvara 1940, o dată cu plecarea mea la Londra. Cred însă că va trebui să scriu încă două capitole, povestind tot ce-am trăit și mi s-a întîmplat din aprilie 1940 în septembrie 1945, cînd am ajuns la Paris. De abia *atunci,* în toamna 1945, are loc ruptura – și încep o *nouă viață;* o viață de emigrant sărac, silindu-mă să scriu în altă limbă și adresîndu-mă unui alt public decît cel pe care îl dobîndisem, și-l „educasem“, în România, între 1928 – 1940, scriind în românește.

9 noiembrie

V.I. îmi trimite *Les Nouvelles Littéraires* din 26 octombrie: omagiu lui G. Dumézil (ales în aceeași zi la Academia Franceză). Ce păcat că dialogul meu cu G.D. a fost atît de banal, de neinspirat! (Ca de obicei, prezența magnetofonului mă paralizase.) Va trebui să evoc raporturile mele cu G.D. și prietenia care s-a închegat în ultimii 15 ani, în volumul din *Autobiografie* (1945-1977). Voi cita multe exemple de *rezistență* anti-dumézilianā, de la J. Vendriès (conversația noastră din 1947) la Zaehner (discuțiile din 1965 sq.). Marele noroc a lui G.D. a fost că a *trăit* (devine membru al Academiei la 80 de ani!). *A continuat,* adică a avut timp să corecteze și să precizeze, primele formulări ale sistemului tripartit indo-european *(Jupiter, Mars, Quirinos* 1941, *Mitra Varuna* 1940 etc.). De vreo douăzeci de ani mulți savanți străini îl acceptaseră cu entuziasm. Dar dacă producția lui G.D. ar fi încetat prin 1960 – 1965, mă întreb cîți savanți francezi l-ar fi folosit astăzi.

15 noiembrie

Dintr-o scrisoare a lui Stefan Fay aflu această poveste: Un sfînt își spune că cea mai frumoasă închinare pe care i-ar putea aduce lui Dumnezeu ar fi să-i cînte, aici, pe pămînt, cîntecele de slavă pe care i le cîntă, în cer, îngerii și heruvimii adunați în jurul tronului. Dar de la cine să le învețe? Sfîntul își aminti deodată că Diavolul se numărase cîndva în rîndul îngerilor. Și el, care toată viața se ținuse departe de Diavol, începe să-l cheme, zi și noapte. Precaut, Diavolul se apropie și află motivul pentru care devenise pe neașteptate atît de important în ochii Sfîntului. Dar, evident, acceptă să-l învețe cîntecele cu o singură condiție: ca sfîntul să-i dea *lui* sufletul. Începe atunci o luptă strînsă între ei, un fel de partidă de șah, și în fiecare zi partida se termină cu remiză. Odată, totuși, cînd diavolul adormise, obosit, Sfîntul îl leagă și începe să-l bată, strigîndu-i: cîntă! Văzînd că nu izbutește nici cu bătaia, îl amenință că-l stropește cu aghiazmă. Și atunci Diavolul începe să cînte așa cum îl slăvise el însuși, cîndva, pe Dumnezeu.

Auzind aceste cîntece venind chiar de pe pămînt și văzînd că cel care cînta era chiar Divolul, Dumnezeu s-a bucurat și aplecîndu-se peste nori îl ridică pe Diavol și-l așează din nou în ceata îngerilor. Apoi, văzînd pe Sfînt prosternat la pămînt și în extaz, fermecat de frumusețea cîntecelor, îl luă de păr și-l azvîrli în iad – pentru că, prin fervoarea lui, dezlegase pe Diavol de pedeapsa „veșnică" cu care-l pedepsise Dumnezeu...

New Orleans, 17 noiembrie

Din cauza furtunii, avionul nostru decolează cu trei ceasuri întîrziere. Ajungem la New Orleans la 11,00 noaptea, iar la hotel aproape de miezul nopții. *Lafite Guest House,* 1003 Bourbon Street. La etajul II o cameră cu baie și o imensă terasă. Rămînem mult timp privind luminile străzii, ascultînd melodiile care ajungeau pînă la noi. Și, din nou, îmi amintesc scena de azi dimineață: studenta care venise să mă vadă pentru că îi fixasem întîlnire acum două săptămîni. Venise ca să discutăm *Bhagavad-Gîtâ.* Își pregătise cîteva pagini de note. Imensa ei tristețe înțelegînd, după vreo zece minute, că nu o ascultam decît pe jumătate (mă întrebam mereu dacă nu sosise mașina care trebuia să ne ducă la aeroport...).

New Orleans, 18 noiembrie

După ce luăm micul dejun pe terasă, coborîm și ne îndreptăm agale spre marile hoteluri unde sunt găzduiți majoritatea congresiștilor. Chiar lîngă *Lafite Guest House,* cîteva case vechi, cu *patio* și grilajuri de fier; ai spune că ne aflăm într-un oraș spaniol (așa cum a fost, de altfel, la început, New Orleans).

Cu Evelyn, Ane Rose și Joe Kitagawa, plimbare în caleașcă prin French Town. Inutil să însemn nume de străzi și să descriu casele care ne-au plăcut mai mult. La întoarcere, intrăm în „Jean Laffitte's Old Absinthe House since 1807", unde bem (ni se spune) „cea mai bună cafea din oraș".

După-amiază, lungă plimbare în *Vieux Carré,* mai ales pe Saint Peter Street, atît de pitorească și „vie" (în ciuda turiștilor). Foarte multe prăvălii cu tablouri, expuse în vitrine, pe uși, pe pereți. N-are importanță că prea puține depășesc melancolica mediocritate a diletanților. Ceea ce mă încîntă este strada în sine, casele cu balcoane de fier forjat, trecătorii, mai toți tineri, zîmbind întruna, parcă ar fi în vacanță (și mulți din ei *nu* sunt).

Trecem prin fața faimosului *Preservation Hall,* unde vom încerca, azi, mîine, să găsim locuri, ca să ascultăm cele mai vechi și mai populare jazzuri.

*

...Din nefericire, astă seară n-am găsit locuri la *Preservation Hall.* Am cinat cu Andrei Lacocque, Jay Kim, Norman Girardot și Alf Hiltebeitel. Apoi, am ascultat, din stradă, cealaltă orchestră celebră, de la *Maison Bourbon.* După o jumătate de ceas de așteptare, ni s-a spus că este o masă liberă. Chiar lîngă estrada unde se afla pianul și cîntau trompetiștii și celebrul tenor Vicenzo (?). M-am trezit deodată în anii adolescenței și tinereții mele...

New Orleans, 19 noiembrie

De dimineață, plimbare în *French Market.* Apoi căutăm un restaurant. Dejunăm în grădină. La o masă, alături, Gadamer. Îl salut, și îmi face semn să vin să mai stăm de vorbă. Dar abia mă așez lîngă el, că se apropie un întreg grup de congresiști. Mă retrag, asigurîndu-l că voi veni să-l ascult, la 3,00, în marele amfiteatru.

Christinel și cu mine ne-am găsit anevoie locuri. A vorbit și David Tracy (în locul lui Paul Ricoeur, care este suferind, la Chicago).

După cele două conferințe, am plecat repede. Sperasem că voi putea cerceta pe îndelete publicațiile celor vreo 30 de editori, expuse pe mese și în rafturi, îmbiindu-te să le răsfoiești. Dar aici, în acest imens hotel, întîlnesc mereu colegi și mulți din foștii mei studenți, încîntați – dar și surprinși – să mă vadă la Congresul anual al „American Academy of Religion". (Nu le spun că, de fapt, mă aflu aici pentru oraș – nu pentru Congres.) Întîlnesc și necunoscuți. Bunăoară acel bărbat înalt, aproape chel, care se prezintă, îmi strînge călduros mîna și îmi mulțumește. Pentru că, mărturisește, era „fundamentalist" și n-a devenit *religios* decît după ce mi-a citit cărțile...

*

Seara, cinăm cu Kitagawa la hotelul lor, pe terasa etajului 41.

New Orleans, 20 noiembrie

Întîlnesc pe X. Mă privește foarte mirat. Parcă se întreabă: cum, este încă atît de sănătos și de energic? Nu iese la pensie? Nu se retrage?...

Aceeași impresie cu alți, n-aș spune „adversari", dar așa-ziși istorici ai religiilor care nu sunt de acord cu mine, mai precis: care nu vor să accepte vastitatea și importanța acestei discipline, așa cum o practic eu. Ar fi fericiți cu o părticică (de ce să strîngi în brațe o femeie întreagă? se mulțumesc cu un braț, sau un sîn, sau un genunchi...); cu o „specialitate".

Cît de mult îi încurcă *prezența* mea în SUA! Fără mine, ar fi fost fiecare din ei un mare „specialist" (în religia neobabiloniană, sau vedică, sau helenistică). N-ar fi fost obligați să-și bată capul cu „probleme generale": structura miturilor, *High Gods,* problema răului și a mîntuirii etc. Ce plictiseală: să fii obligat să citești cărțile colegilor tăi, „specialiști" în China, India, Egipt, Islam sau „primitivi" – ca pe vremurile bune, cînd Istoria Religiilor nu era considerată o *disciplină totală și autonomă* – și te puteai mulțumi să repeți ceea ce ai învățat de la profesorii generației tale...

Mai sunt și alții care suferă că *exist.* Unii dintre teologi sau din așa-zișii filozofi ai religiilor. Pentru cei dintîi, lucrurile sunt simple: de o parte, *Revelația* – de cealaltă parte „păgînii" (Belial). Pentru unii din așa-zișii filozofi ai religiei, cîte complicații la care nu se așteptau! Pe vremuri, era destul să știi ceva despre „păgînism", panteism și monoteism – apoi erai liber să-ți construiești „filozofia religiei" care-ți convenea. De ce să ne batem capul studiind religiile arhaice, să încercăm, bunăoară, să descifrăm înțelesul miturilor australiene?

Chicago, 22 noiembrie

Recitesc notele luate la New Orleans. Mi se par atît de oarecare încît mă întreb dacă merită transcrise. Și, totuși, îmi spun: citite după zece-douăzeci de ani, asemenea nimicuri ar putea deveni pasionante. (Dar pentru cine? Eu nu le voi mai reciti...) Din asemenea detalii se poate – *nu* reconstitui, dar *ghici* o epocă, un oraș, o frîntură din viața unui om.

23 noiembrie

Thanksgiving Day. Seara, la noi la masă, Lisette (care a sosit alaltăieri), Simone și Paul Ricoeur, cei trei Kitagawa, Bill Earl.

26 noiembrie

Ieri și azi, revizuiesc *Zalmoxis* pentru traducerea românească; adaug noi referințe bibliografice și scriu o scurtă prefață. Opt ani de la apariție, și după ce a fost tradusă în mai multe limbi, se hotărăsc și românii...

30 noiembrie

Din Agendă. Ninge. Ca de obicei, amintiri din copilărie. Seara la House of Hunan cu dr. Cohen și soția, Mihai Sturdza și Wendi O'Flaherty.

2 decembrie

Aseară, la Croissant, reîntîlnim după vreo patru, cinci ani, pe Marcia și Johnson. Știam că, în toamnă, băiatul lor murise călcat de o mașină. Marcia ne povestește, cu vocea ei clară, fermă, aceste amănunte: era la Universitate (unde predă un curs de muzică instrumentală) și i se telefonează de la spital că băiatul a avut un accident. Nu i se spune însă că accidentul fusese fatal. Marcia intră cu ghitara sub braț și dînd cu ochii de trupul băiatului înțelege – și împietrește. Peste putință să spună ceva, să plîngă, să se lamenteze. Se așază pe un scaun, lîngă patul copilului și începe să cînte, unul după altul, acompaniindu-se la ghitară, toate cîntecele lor favorite, ale băiatului, ale ei, ale lui Johnson.

Ce scriitor ar fi putut imagina o asemenea scenă, fără să alunece în ieftină melodramă? Poate doar Cehov...

3 decembrie

La 12,00 vine Leslie Mailland, de la *New York Times*, ca să-mi ia un interviu. (Hotărît lucru, este anul interviurilor. Am dat mai multe în patru luni decît în ultimii zece ani.) Tînăra a urmat cîteva cursuri de Istoria Religiilor la Universitatea din Chicago și apoi la Harvard. Cele mai multe întrebări mi le pune în legătură cu experiențele, credințele și instituțiile religioase în societățile contemporane. Mă întreabă cum s-ar putea explica recentul masacru ritual efectuat la ordinul lui James Jones, șeful comunității politico-mesianice „People's Temple“, stabilită în Guyana. Insistă: atîtea zeci de familii, tineri și bătrîni, femei și copii, masacrați sau convinși să se sinucidă la ordinul lui Jones... Îi mărturisesc că informațiile mele se reduc la cîteva reportaje de senzație citite în ziare; problema e prea gravă și prea complexă pentru a fi discutată *în treacăt*, într-un interviu. Ar trebui, înainte de toate, să cunosc istoria acestei comunități mesianice, și, mai ales, *faptele:* ce s-a întîmplat în ultimele zile, înainte de masacru.

*

Doeing a venit de la Buffalo ca să punem la punct anumite detalii pentru bibliografie. Discuție de la 3,00 la 8,00, cînd mergem să cinăm la restaurantul grecesc, *Agora*. Începe să mă exaspereze această muncă absurdă de verificare a cîtorva mărunțișuri bibliografice... Dar, pe de altă parte, îmi dau bine seama de utilitatea acestei bibliografii exhaustive.

sîmbătă, 16 decembrie

De cîteva zile nu fac altceva decît să citesc *term-papers* și să scriu scrisori. Cred că, în afară de scrisorile dictate lui Cathrine Bell, am scris aproape douăzeci... De altfel, n-aș fi putut face altceva – pentru că știu că luni 18 decembrie plecăm cu soții Ricoeur în Yucatan și Guatemala, nu mă pot apuca de nimic: nici de revizuirea părții a III-a din *Autobiografie*, nici de *Jurnal*, nici de *Nouăsprezece trandafiri*.

Azi după-amiază, de la 2,00 la 4,30, discuție cu Jean Pierre, venit de vreo două zile din Montreal. Pregătește o teză despre M.E., a citit tot ce-a putut (chiar și nuvelele traduse de Mary, și încă nepublicate) și-mi pune o seamă de întrebări interesante. Dar nu știu în ce măsură răspunsurile mele i-au fost de folos. Pe de o parte, nu sunt „inspirat“ cînd am impresia că mă repet (mai ales dacă sunt singur cu interlocutorul meu; lucrurile se petrec altfel în fața clasei, căci nu pot pretinde studenților să cunoască ideile mele asupra problemei pe care o discutăm). Pe de altă parte, pe măsură ce Jean Pierre îmi mărturisea interesele lui (psihanaliză, semiotică etc.), simțeam cum scade interesul meu de a participa cu adevărat la dialog. Am pierdut mult timp în tinerețea și maturitatea mea în asemenea *dialogues des sourds*.

Merida, Yucatan, 18 decembrie

Ca să fim siguri că vom prinde avionul de 7, 40 dimineața pentru Memphis, am petrecut noaptea la Hotel Hilton, chiar în aeroportul de la O'Hare. Surpriza: o cameră cu baie costă șaptezeci de dolari. Și, toată noaptea, auzim avioanele care-și iau zborul pe deasupra noastră.

Breakfast la Memphis, unde așteptăm un ceas avionul pentru New Orleans. Apoi, în al treilea avion ajungem la Merida pe la 2,00 după-amiază. Coborînd, ne lovește arșița: 90° Fahrenheit (azi dimineață, la Chicago, erau 30°). Avem camerele reținute la hotelul Maria del Carmen. Grădină tropicală, cu inevitabila piscină și mese rotunde, apărate de imense umbrele colorate. În hol pomul de Crăciun -- iluminat electric, ca pretutindeni în SUA – și cîteva zeci de valize; un grup întreg de turiști americani se pregăteau de plecare.

Ne îndreptăm spre centrul orașului. Admirabila grădină publică, Plaza Mayor, în jurul căreia se înalță Catedrala și Palatul Guvernatorului. Sub arcadele de tip hispano-maur – prăvălii, cafenele, restaurante. Paul Ricoeur, care și-a luat *Ghidul* cu el, ne dă cele dintîi informații: Merida, capitala statului Yucatan, a fost fondată în 1542, pe vechea metropolă Maya, Tiho. Metropola a fost, evident, distrusă, iar blocurile de piatră, unele meticulos sculptate de indienii maya, au folosit la construirea Catedralei (secolul al XVI-lea), a casei Montejo (1549) și altor clădiri ale nobililor spanioli. Don Francisco de Montejo y Leon conducea armata care a cucerit provincia Yucatan. Casa Montejo, ne citește Paul din *Ghid*, este cea mai veche *private mansion* din America locuită și astăzi de descendenții celui care a clădit-o.

Ne reîntoarcem într-o trăsurică, trasă de un singur cal. Seara, cinăm la restaurantul hotelului – vetust, melancolic. Îmi amintește, vag, de un restaurant descris de Eça de Queiroz, pe la sfîrșitul secolului trecut (Dar unde? În ce roman?).

Uxmal, 19 decembrie

Am adormit anevoie, după ce am recitit o parte din dosarul cu note despre civilizațiile meso-americane, adus de la Chicago.

La începutul după-amiezii, închiriem un taxi și, în mai puțin de un ceas, ajungem la Uxmal. După ce șoferul își așază mașina la umbră, ne îndreptăm spre ruine. Cel dintîi monument pe care-l vizităm este Piramida ridicată în cinstea faimosului erou divinizat Kukulkán, Șarpele cu pene de *quetzall* (echivalentul lui Quetzalcoatl al aztecilor). Piramida a fost restaurată de César Sáenz. (I se mai spune și „Maison hanté“). Ne aflăm, de fapt, într-un complex de cinci temple, zidite în diferite perioade. Trepte înalte, de piatră, pe care le urcăm încet, cu greutate. Ne oprim după vreo cincizeci de trepte, ca să privim – încercînd să le identificăm cu ajutorul planului celorlalte construcții din apropiere, unele din ele încă neexplorate. (Numai Paul a urcat pînă la ultima terasă, ca să se convingă încă o dată – și avea desigur dreptate – că vertigiile și durerile, care l-au ținut, luna trecută, zece zile în Clinica Universității, nu erau de natură cardiacă...)

Apoi ne îndreptăm spre cadrilaterul de alături – al lui Chac, zeul ploii și al furtunii – unde vom asista, astă seară, la spectacolul „Son et Lumière“. Inutil să încerc chiar cea mai sumară descriere. Mă mulțumesc să însemn în *Ghid* (dar paginile au margini atît de înguste!) anumite detalii pe care le voi reciti, și elabora, acasă. După o jumătate de ceas, escaladăm Templul Soarelui, zis „Palatul Guvernatorului“, apoi coborîm în Curtea jocului de pelotă (ritul care mă pasionează de mulți ani și despre care sper să pot scrie pe îndelete în capitolul religiilor meso-americane din *Histoire III)*. Tot atît de pasionantă „Casa de las Palomas“, în curs de dezgropare; numai fațada este complet descoperită, și deși rămînem aproape o jumătate de ceas privind-o, încă nu izbutesc să-i descifrez (cu ajutorul *Ghidului)* întreg scenariul.

În fond, valoarea, frumusețea și semnificația acestui faimos Uxmal le constituie decorațiile în stuc ale zidurilor exterioare. Nu poți să nu rămîi fascinat, bunăoară, în fața scenei figurate pe unul din pereții piramidei Kukulkán: un cap de om ieșit din gîtlejul Șarpelui cu pene de quetzall (în interpretarea lui Cesar Saénz, capul reprezintă Soarele). Și peste tot de toate mărimile, imaginile reptilei. Cîte ar fi de spus în legătură cu acest simbolism obsedant al Șarpelui! Nu este vorba, în nici un caz, de „ophiolatrie“. Sensul cosmologic mi se pare evident: noaptea pre-cosmogonică, fertilitatea, nașterea, renașterea...

Scriu aceste rînduri, în mare grabă, în *patio* restaurantului „Villa arheologica“: ziduri galbene în jurul piscinei; cîțiva copii se joacă printre vasele cu flori (imense vase de piatră, așezate sub umbrele). Așteptăm să fim chemați la masă. Melancolie, oboseală. Ca în atîtea alte locuri, îmi spun: aici ar fi trebuit să rămînem două-trei zile, ca fiecare din noi să putem revedea, dimineața și în amurg, fără grabă, ruinele noastre favorite...

Chichen Itza, 20 decembrie

De abia azi-noapte, datorită reflectoarelor felurit colorate (marea descoperire a spectacolelor „Son et Lumière“) am putut pătrunde în „țesătura“ iconografiei zeului ploii. Din fericire, comentariile orale erau simple, nepretențioase; am ascultat fragmente din mitologia zeului Chac, însoțite de melodii nemaiauzite pînă acum, întrerupte de flaute și sunete de gong.

La întoarcere, pădurea își recăpătase mirosul „sălbatic“ de junglă.

*

Am plecat azi dimineață, cu același șofer care ne-a condus ieri la Uxmal. Trecem prin cîteva orășele (și pretutindeni, o *plaza* frumoasă, bine îngrijită, cu arbori bătrîni în fața bisericii) și cătune pitoresc alcătuite din căsuțe și cabane, uneori ascunse sub arbuști, plante agățătoare și tufe de *bougainvillier.* După două ceasuri ajungem în Chichen Itza. *Mayaland Hotel* ne încîntă de cum dăm cu ochii de parcul tropical care-l înconjoară. Paul reușește să obțină o căsuță, în fundul parcului, două camere, cu terasă, la umbra cîtorva arbori înfloriți. Fără vecini, cea mai apropiată cabană se află

la cincisprezece-douăzeci metri de a noastră. La răstimpuri, auzim ciripitul metalic al unor păsări pe care încă nu le-am zărit ascunse între ramuri. Mă plimb fermecat de cărările întortocheate, încercînd să identific florile tropicale care-și fac loc printre pietre.

*

După-amiază, prima vizită a ruinelor. Complexul arhitectonic începe la cîteva sute de metri de hotel, de o parte și de alta a șoselei. Înaintăm încet pe marginea drumului; camioanele și mașinile se țin lanț. În apropierea porților de intrare, maghernițe cu mărunțișuri: „suveniruri“, limonadă și coca-cola. Grupuri de turiști, și nu numai tineri.

Citisem destul despre Chichen Itza și-mi procurasem un album cu reproduceri. Dar, așa cum știam, monumentele arheologice, mai ales cele din America Centrală, nu se lasă „surprinse“ decît de un fotograf de geniu.

Iată, bunăoară, această imensă, extraordinară piramidă, pe care o vedem de departe înălțîndu-se în cîmpie (a mai rămas doar un arbore bătrîn, la cîțiva metri de monument.) Nouă platforme suprapuse și în cele patru direcții cardinale, patru scări de piatră urcînd pînă la sanctuarul de sus, templul zeului Kukulkán. (Cultul zeului a fost introdus de populațiile care-și aveau centrul ceremonial la Uxmal.) Ascultăm explicațiile ghidului, la răstimpuri răsfoiesc volumul pe care l-am adus cu mine, notez amănunte în carnet. Inutil să le transcriu aici.

Dar nu voi uita platforma în care s-au păstrat, zidite, craniile victimelor decapitate (și acel schelet, cu un șarpe încolăcindu-i picioarele). Și nu cred că voi uita imensul paralelipiped (lung, de nouăzeci metri și lat de treizeci metri), în care avea loc jocul de pelotă, închis între ziduri de doisprezece metri înălțime – pe care se așezau, probabil, spectatorii. Este cea mai grandioasă curte ceremonială din toate cîte se cunosc. Și sunt nenumărate, le-am văzut la Uxmal, și în 1969 la Monte Albán, la Xochicalco (de fapt, cu excepția lui Teotihuacán, se găsesc în toate centrele ceremoniale și sunt pictate și în toate codicele care s-au păstrat). Foarte probabil, lupta între cele două partide simboliza confruntarea între forțe antagonice, dialectică, creatoare, pentru că asigura continuitatea vieții ciclice. (Dar cîte n-ar mai fi de spus! Simbolismul acestui joc ceremonial e inepuizabil...)

Să notez și această particularitate: acustica. Dacă șoptești la unul din capetele curții, se aude la o sută șaptezeci metri...

*

Și cît de naiv, de „provincial" este numele Marelui Palat (șaptezeci pe treizeci și cinci metri), cu atîtea săli și camere de locuit, cu scări sculptate și porți decorate cu hieroglife: cînd l-au văzut pentru întîia oară oamenii lui Francisco de Monteja, au crezut că e o mînăstire de maici. Și de-atunci așa i se spune în toată regiunea: *Las Monjas...*

*

Cîteva sute de metri printr-o pădure rară, ca să vedem un lac minuscul, o stranie frumusețe, care zace, între stînci, la cincisprezece-douăzeci metri sub nivelul nostru.

*

Ieșim, traversăm șoseaua și pătrundem în cealaltă arie arheologică. Umblăm destul prin pădure pînă ajungem la cele dintîi monumente excavate. Continuu să însemn în carnetul de buzunar – deși mi-e teamă că nu voi putea descifra întotdeauna cuvintele prescurtate, scrise cu creionul...

De pe platforma unui templu, zărim „Mayaland Hotel". Nu prea departe; mai puțin de un kilometru. Ne hotărîm să continuăm drumul prin pădure convinși că, destul de curînd, vom găsi cărarea care ne va scoate în dreptul hotelului. După o jumătate de ceas, înțelegem că ne-am rătăcit. Ne odihnim sub un cedru uriaș, apoi ne întoarcem.

*

Nu voi uita această seară în *patio* hotelului, ascultînd fîntîna. Nici parcul, la căderea nopții; rămînem mult timp pe terasa camerelor noastre, stînd de vorbă.

Isola de Las Mujeres, 21 decembrie

Trei ceasuri cu mașina. Trecem prin orășelul Valladolid, cea dintîi capitală a Yucatanului. Splendid parc și, evident, biserica în cel mai bun stil colonial.

Descoperim Oceanul, și ajungem la timp la debarcader ca să prindem vaporul pentru Isola de Las Mujeres. Palmierii din marginea plajei încă se mai zăresc cînd ajungem în larg.

Va trebui să aflu într-o zi de ce i se spune „Insula Femeilor". După ce coborîm în port, cîțiva localnici ne propun felurite plimbări în bărci cu motor. Aflînd că deocamdată vrem să dejunăm, unul din ei ne sugerează un restaurant chiar lîngă port. Într-un sfert de ceas, restaurantul se umple. Cea mai bună masă de cînd am sosit în Yucatan. Languste – specialitatea insulei – excelent preparate, și mai ieftine decît un prînz mediocru în Merida.

Vizităm puțin, și în grabă, cîteva străzi din fața portului. Multe restaurante pitorești, și case vopsite în culori luminoase, și peste tot, flori și arbuști înfloriți. Mulți tineri „artiști": zăresc ateliere improvizate, și cîteva vitrine cu tablouri. Lumina mi se pare mai clară și mai aurie ca în Yucatan. Asemenea luminii legendare din Provența secolului trecut.

Plimbare într-o barcă cu motor prevăzută, în mijloc, cu o placă groasă de sticlă, prin care putem privi fundul oceanului. Pești de toate speciile și de toate mărimile. Cînd li se aruncă bucăți de pîine sau pesmeți, în cîteva clipe se adună sub barca noastră sute de pești, parcă din ce în ce mai mari, se întrec unii pe alții, se lovesc între ei.

Pe mal, vile clădite în stil colonial. Vedem șoseaua iscusit construită între plajă și pădure. Mai departe, trecem printr-o „strîmtoare", între un grup de stînci și grădina unei vile somptuoase, cu plajă și debarcader. Mă întreb cine ar îndrăzni s-o locuiască.

Apoi, deodată, barca noastră își oprește motorul: ne aflăm deasupra unei mase uriașe de pești, înghesuiți unul într-altul, aproape nemișcați. Nu înțelegem prea bine datorită cărei cauze s-au adunat aici aceste, probabil, zece, douăsprezece mii de pești adulți. Ni se spune că, în acest spațiu, pescuitul e interzis...

*

Și de data aceasta ajungem chiar în ultimul moment, dar reușim să ne găsim locuri (în picioare) în vaporașul arhiplin. Cîteva grupuri de sud-americani tineri, gălăgioși, bine dispuși. Zărim de departe palmierii, reliefați în lumina amurgului...

Regăsim cu încîntare *Mayaland Hotel.* Noaptea, revăd și transcriu cîteva însemnări din carnetul de buzunar.

Merida, 22 decembrie

Zi de odihnă. Ne plimbăm prin oraș, revedem cîteva cartiere care ne-au plăcut. Scrisori.

*

Evident, sunt și cîțiva fericiți, convinși că au descoperit enigma întregii civilizații meso-americane. Bunăoară, José Diaz-Bolio, „a well known poet in Yucatan", după, cum stă scris pe coperta cărțuliei *Guide to the Ruins of Chichen Itza,* (Merida, 1971), și autorul volumului de succes (trei ediții) *La serpiente emplumada, eje de culturas.* Și ce frumos începe *Guide to the Ruins...:* „În 1942 am descoperit că șarpele cu clopoței era principalul simbol religios al populațiilor maya..." Și explică de ce. Pentru că maya credeau că în fiecare an coada crotalului crește cu un segment. Deci, erau convinși că șarpele cu clopoței are această virtute: poate calcula trecerea timpului. Drept care, maya considerau crotalul un șarpe solar...

Mexico City, 23 decembrie

Surpriza de la aeroport: biletele de avion pentru Guatemala nu mai sunt valabile, pentru că n-au fost reconfirmate 76 de ceasuri înainte. Marea problemă o constituie schimbarea întregului program. (Aveam camere reținute pentru astă seară în Guatemala City, locuri în avionul pentru Tikal etc.). Din fericire, Paul izbutește să găsească bilete în avionul de astă seară pentru Mexico. Aterizăm la 8:30, iar ceva mai tîrziu ajungem la Hotel Carlo (Plaza de la Republica). Încerc să mă plimb în jurul pieței, dar uitasem că ne aflăm la o mie opt sute de metri deasupra nivelului mării. După vreo zece minute mă întorc, obosit, la hotel.

Mexico City, 24 decembrie

Încercăm zadarnic să găsim adresa sau telefonul lui Eric Taladoire. Telefonăm lui N. Petra, dar nu răspunde nimeni.

Puțin înainte de amiază, la Muzeul Național de Antropologie, unde rămînem pînă la închidere. Este, fără îndoială, cel mai bogat și mai bine organizat muzeu arheologic din lume. E suficient să privești cu oarecare atenție colecțiile expuse, în ordine cronologică, în cele douăsprezece săli, să citești scurtele indicații, ca să te orientezi în istoria acestor complexe și încă puțin cunoscute civilizații meso-americane. Însemn cît pot în carnetul de buzunar și pe marginile excelentului Catalog editat de directorul muzeului, Ignacio Bernal. Nu voi reține aici decît cîteva date: între 1300 și 800 agricultura se dezvoltă și populația satelor crește. Pe coasta Golfului Mexic, se precizează profilul cultural al olmecilor. Între 800 și 200 apogeul colectivităților rurale, cu centre ceremoniale, temple, preoți și progrese în tehnologie, astronomie și matematică (exemple: Monte Albán, Tikal etc.). Între 200 a. Chr. și 200 p. Chr. încep să se distingă trăsăturile specifice culturilor maya, zapotec, Veracruz și probabil Teotihuacán: apar stelae și altare de piatră, calendarul și calculele matematice se perfecționează; ceramică pictată și vase tetrapode etc. Inutil să însemn aici diferitele complexe religioase: cultele fertilității și divinități feminine în Valea Mexicului, influențele olmecilor și noile sinteze religioase de tip sincretist.

Fascinantă și misterioasă este decadența și ruina diferitelor centre de civilizație. Cîndva între 200 a. Chr. și 150 p. Chr., populațiile din Valea Mexicului încep să se concentreze la Teotihuacán, faimos centru ceremonial unde clădesc, între altele, Piramida Soarelui și a Lunii. Epoca de glorie a acestei noi sinteze culturale ține de pe la 350 pînă la 650. Apoi decadența; Teotihuacán cade pradă triburilor „primitive“ care coboară din nord, și orașul este distrus. Totuși, treptat, cuceritorii se lasă civilizați de cei învinși, „toltecii“, adică, în limba cuceritorilor, „artiști și savanți“. Noua civilizație sincretistă durează între 900 și 1200, după care alte hoarde coboară din nord; aztecii sau mexica (la început, li se spunea „chichimeci“, adică nomazi). Nu mai amintesc mitul fundației metropolei Tenachtitlán, în 1325 (profeția zeului Huitzilopoctii: să fundeze centrul ceremonial pe locul unde vor zări un vultur devorînd un șarpe...).

*

De abia ajuns la hotel îmi dau seama că n-am notat nimic despre fazele civilizației maya, atît de dominante în Yucatan și Guatemala. Trebuie să însemn măcar cîteva date: primele expresii specifice între 1300–800; între 800 și 200, admirabilă ceramică etc. Epoca clasică, de la 200 la 300; decadența, 900–1500. Fără îndoială, cea mai creatoare dintre culturile meso-americane. Pasiunea pentru calendaristică, astronomie, matematică și muzică. Și, ceea ce mi se pare și mai important: cîteva populații maya supraviețuiesc și astăzi, și nu totdeauna aculturalizate. Poate că anumite „enigme“ ar putea fi descifrate cu ajutorul tradițiilor orale păstrate de ultimii reprezentanți ai civilizației maya.

Cinăm într-unul din puținele restaurante care au rămas deschise astă seară. Apoi, ne îndreptăm spre Catedrală, ca să apucăm „la messe de minuit“. Imensă și aproape plină. Flori, lumînări aprinse, miros de mînăstire...

Mexico City, 25 decembrie

De la 11,00 la 2,00, ascensorul e defect și rămîn în hol (Avem camerele la etajul 10...). Zi caldă. Afară, în Plaza de la Republica, zăresc mari fluturi roșii, portocalii.

*

Am umblat mult, și ieri, și azi, prin oraș, mai ales prin cartierele pe care îmi plăcea să mă plimb în 1965. Azi, din nou, la Catedrala de Santiago Tlatelolca (secolul al XVI-lea) clădită pe ruinele palatului ultimilor suverani azteci. Traduc din spaniolă textul înscris pe un panou în fața Catedralei: „În ziua de 13 august 1521, eroic apărată de Cuatitemoc, cetatea Tlatelolca a fost cucerită de Hernani Cortes. Nu a fost o victorie, nici înfrîngere; a fost nașterea dureroasă a poporului mestizo care alcătuiește Mexico de astăzi.“

*

Lungă plimbare în Parc, azi – în ziua de Crăciun – mai animat ca niciodată. Înconjurat de tot felul de *negocios.* Remarcabile acele mici „scene“ în aer liber, în care te poți fotografia așezat în echipaje arhaice sau alături de păstori și de magi, lîngă ieslea unde s-a născut Isus.

Guatemala City, 26 decembrie

Ne-am deșteptat în zori ca să putem ajunge la aeroport înainte de marea îmbulzeală de care ne prevenise șoferul. Și cu toate acestea culoarele erau deja ticsite. În fața ghișeului unde trebuia să arătăm biletele și să înregistrăm bagajele, o masă compactă; imposibil să ne facem loc. Dacă n-ar fi fost Paul, probabil că ne-am fi întors la hotel – și am fi petrecut restul vacanței în Mexico...

*

Fără îndoială, cutremurul de acum doi ani a desfigurat Guatemala City. Trotuarele sunt sparte, unele clădiri amintesc de orașele bombardate. Din avion am zărit căsuțele și cabanele în care se adăpostesc cîteva zeci de mii de oameni rămași fără locuințe. Dar mă întreb dacă murdăria din cartierul nostru este și ea o consecință a cutremurului. După o jumătate de ceas de plimbare, ne întoarcem deprimați la hotel. Din fericire, ni s-au rezervat camere la „Colonial Hotel“, o veche casă patriciană, cu *patio,* fîntînă și un papagal într-o imensă cușcă. Liniște, răcoare. Petrec o bună parte din după-amiază răsfoind dosarul cu note despre religiile meso-americane.

O dată cu căderea nopții, aspectul orașului se schimbă. Plecăm la întîmplare pe una din străzile care se deschid în stînga hotelului. Curînd, un nou parc, destul de modest luminat, dar încă „plin de viață“; pretutindeni, cineva – un copil, o bătrînă, un bărbat fără vîrstă – vinde ceva de mîncare, sau obiecte minuscule, cărți poștale, „suveniruri“.

Cinăm, excelent, într-un restaurant spaniol: un vast *patio,* cu toate mesele ocupate – înconjurat de camere transformate în sufragerii. În odaia în care am fost conduși, numai o singură masă ocupată. Un chelner bătrîn, simpatic, care își tîrîie anevoie picioarele, dar care zîmbește întruna. I-ar fi plăcut mult lui Ramon de la Valle Inclan...

Tikal, 27 decembrie

Deși ajunsesem la aeroportul din Guatemala înainte de 6,30 dimineața, nu ne-am îmbarcat decît după două ceasuri: Tikal era acoperit de ceață. Micul avion, cu numai douăzeci și patru de locuri, zboară pe deasupra munților împăduriți, apoi coboară brusc și aterizează pe o pistă minusculă, în marginea junglei, la cîteva sute de metri de „Jungle Lodge“, unde vom petrece noaptea. De cum pătrundem sub arborii tropicali – palmieri, mahoni, chicozapote, cedri – înlănțuiți de liane, un sentiment straniu, melancolic și totuși euforic: mă simt

proiectat cu cincizeci de ani în urmă, în decembrie 1928, cînd am intrat pentru întîia oară în junglă, în Ceylan, la cîțiva kilometri de Colombo. Ascult fermecat țipetele și ciripitul nenumăratelor păsări exotice, le descopăr fără prea mare efort pe cele mai înalte ramuri și mă bucur că pot identifica măcar cîteva specii: papagali, Chatilla Tropical („Tropical Kingbird“), Paurake (Pucuyo).

Ne lăsăm bagajele și pornim imediat spre ruine. Ghidul grupului nostru este o tînără americană, probabil o studentă în antropologie. Ne cucerește de la început: umblă cu un baston subțire și foarte lung, ca păstorii din Vechiul Orient (dar îi prinde bine cînd ne indică anumite detalii iconografice), vorbește limpede și fără emfază, dar cu umor. Înaintăm încet printre acești arbori imenși, pe cărăruile repede pierdute în iarbă și liane, ascultînd „introducerea generală“ pe care fata ne-o expune cu mult tact (căci încă nu ne cunoaște, nu știe ce ne-ar putea interesa: în ochii ei suntem, deocamdată, un grup de „turiști americani“). Aflăm că Tikal era locuit deja în secolul al VI-lea a. Chr., dar nu s-a găsit nici o clădire intactă. Populația maya avea obiceiul să distrugă vechile construcții ca să clădească altele, pe locul lor. La începutul erei creștine, ceea ce se numește astăzi Plaza Mayor avea deja forma pe care o va păstra secole de-a rîndul, cu platformele și scările ei caracteristice. Epoca clasică, ne amintește studenta, durează între 250 și 900, după care începe epoca post-clasică. Și pentru că unii din grup nu-și mai puteau ascunde nerăbdarea, fata se grăbește: majoritatea clădirilor, spune, au fost ridicate în epoca clasică, mai ales în a doua jumătate, între 550 și 900. (Tot atunci, Copan și Palenke au cunoscut epoca lor de glorie.) Și apoi, ceva s-a întîmplat, un eveniment pe care arheologii încă nu-l înțeleg, și creativitatea culturii Tikan încetează brusc. O parte din populație rămîne totuși aici, continuînd să celebreze cultul în templele și altarele din Plaza Mayor.

Grupul nostru începe să se risipească. Fata își ridică bastonul ca să ne adune și ne îndreptăm spre Plaza Mayor.

Trecem pe lîngă diferite monumente mai mult sau mai puțin restaurate, dar nu ne oprim decît după ce ajungem în fața Templului zis al Jaguarului Gigantic. (În Ghiduri, este numit: Templul numărul 1.) Pur și simplu extraordinar! E construit în calcar (pe la 100 p. Chr.); o vastă substructură piramidală cu nouă terase (căci 9 era, pentru maya, numărul sacru) susține o platformă pe care se înalță un templu cu trei săli. Pe acoperișul templului, la cincizeci de metri deasupra Pieței, o altă structură, din nefericire ruinată, în formă de un mare tron vopsit în mai multe culori. O scară de piatră, amețitor de abruptă, urcă pînă la poarta templului.

Plaza Mayor e alcătuită de fapt de un mare număr de temple și monumente, înghesuite unul în altul în jurul Templului Jaguarului Gigantic. N-am văzut niciodată o asemenea aglomerare de monumente pe un spațiu atît de restrîns. Impresia este cu atît mai puternică, cu cît această „cetate moartă“ este înconjurată din toate părțile de junglă; arbori înalți și stufoși, legați adesea între ei de liane și viță sălbatică.

*

Se cunoaște puțin istoria acestui centru ceremonial, și unii savanți se îndoiesc că va fi vreodată cunoscută. Probabil că un oraș rezidențial se întindea alături, dar și această ipoteză este controversată. Patru kilometri de jur împrejur s-au găsit platforme care ar putea fi temeliile caselor de piatră și de lemn. Unii socotesc că cincizeci de mii de locuitori trăiau în acești cîțiva kilometri pătrați. Altminteri, cum ar fi putut fi transportate aceste blocuri de stîncă, cum au fost ridicate piramidele și templele? Și alte mii de oameni cultivau cîmpurile cu legume, se ocupau de vite și orătănii.

Călcăm pretutindeni, ni se spune, peste locuințe ruinate și alte monumente, îngropate de veacuri sub pămînt. Excavațiile vor dura cel puțin optzeci de ani. Orice piramidă, o dată curățată de arbori și rădăcini, trebuie restaurată și întărită cu ciment, apărată de junglă, de ploi, de cutremure. S-au găsit pînă acum o sută de mii de scule: toporiști, obiecte de cult și ornamente, și un milion de fragmente de vase și ceramică, atît de prețioase pentru reconstituirea cronologiei.

*

...Știam, evident, că ne trebuie cel puțin trei zile ca să vizităm toate monumentele importante. Cîteva din ele le vom cerceta mîine dimineață. Azi ne mulțumim (după ce-am văzut în treacăt nenumărate alte ruine) să privim pe îndelete Acropolea de Nord, cea mai complexă din structurile excavate pînă acum. Platforma se înalță la vreo cincisprezece metri deasupra nivelului Pieței. Și cît ar fi de impresionantă Acropolea, aflăm că nu este decît forma finală, ridicată deasupra unei duzini de acopole îngropate. (S-au găsit vestigiile a vreo sută de construcții, zăcînd sub această masă arhitectonică; cele mai vechi, din anul 200 a. Chr.) Avem timp să admirăm cîteva stelae acoperite de hieroglife.

*

La *Jungle Lodge,* către apusul soarelui, suntem asurziți de țipetele paserilor. Umblăm pe sub arbori, cu ochii spre cer, ca să le vedem cînd își iau zborul.

Spre dezolarea mea și a lui Christinel, încă n-am zărit acele mărunte uluitoare, maimuțe, „spider-monkey“.

Cinăm (prost) la *Jungle Lodge,* apoi așteptăm noaptea așezați în mari, inconfortabile, scaune de lemn, în fața „cabanei“ unde vom dormi. (Este, de fapt, un fel de șopron de vreo douăzeci de metri lungime, acoperit cu nuiele și trestii. Camerele sunt despărțite prin pereți subțiri, de paiantă.)

Tikal, 28 decembrie

Neuitată noapte (cel puțin pentru mine!), prima noapte petrecută în junglă după aproape cincizeci de ani. Mi-am amintit de *kutiar*-ul meu din Rishikesh, în Himalaya, pe malul Gangelui (din toamna 1930 pînă în primăvara 1931).

„Se oye la respiración de la noche, enorme, feminina“.[1] Citisem fraza aceasta de Octavio Paz *(Arenas movedizas)* în avion, acum trei zile.

---

[1] „Se aude respirația nopții, imensă, feminină.“

Ne-am deșteptat foarte devreme, ca să putem vedea o parte din monumentele pe lîngă care am trecut ieri. Apoi, un ceas în micul dar foarte utilul Muzeu din marginea Junglei. Note și indicații bibliografice în carnetul de buzunar.

*

Paul mi-a dăruit *The Birds of Tikal* de Franck B. Smith. În avioneta cu care ne-am întors la Guatemala City, am răsfoit-o cu entuziasm, dar și cu melancolie. Din cele peste două sute de specii pe care le descrie autorul și le reproduce în culori, nu cred că am văzut mai mult de douăsprezece-cincisprezece. Evident, nu aveam un binoclu, așa cum avea bătrîna americană pe care o întîlnisem ieri, în amurg, și care descoperea fel de fel de paseri în ramurile cele mai înalte și mai stufoase, și le pronunța numele în șoaptă. Dar, în orice caz, vederea mi-a slăbit considerabil în ultimii doi ani. Un început de cataractă, spusese oculistul nostru din Paris. Spera s-o oprească pe loc cu acele picături și medicamente pe care le iau cu regularitate de doi ani; deocamdată, fără rezultat.

M-a asigurat însă că voi putea citi fără nici o dificultate. Or, a adăugat zîmbind, acesta este lucrul cel mai important pentru un om ca dumneata. M-am grăbit atunci, în septembrie 1977, să-i dau dreptate. Dar iată-mă acum, privind în cartea lui Franck Smith imaginile colorate ale paserilor care ciripeau ascunse printre ramuri, în junglă și pe care le-aș fi putut vedea și eu dacă, la miopia din adolescență, nu s-ar fi adăugat și „începutul“ de cataractă...

Antigua, 29 decembrie

Dimineață clară, luminoasă. Din mașină, vedem tot timpul vulcanul. S-ar spune că fumegă. Ne dăm însă repede seama că vulcanul e înlănțuit de un inel subțire de nori.

Intrăm în Antigua Guatemala și ne îndreptăm spre ruinele mînăstirii Los Capucinos. A fost și ea pe trei sferturi dărîmată în 29 iulie 1773, în acel cutremur care a distrus din nou orașul. De data aceasta, regele Spaniei decide, în 1775 să se înalțe un alt oraș departe de vulcan: Guatemala de Asunción, care a rămas pînă astăzi capitala.

*

Rareori destinul unui oraș a fost atît de tragic. Santiago de los Caballeros de Guatemala a fost ridicat de Pedro de Alvardo pe coasta vulcanului Agua. În noaptea de 15 septembrie 1541, paisprezece ani de la fundarea orașului și puțin timp după ce se aflase că Pedro murise în Mexico și văduva lui, Dona Beatriz, se proclamase stăpîna coloniei și dăduse ordin să se vopsească în negru interiorul și exteriorul palatului guvernatorial, incendii izbucnesc în mai multe părți deodată, urmate de ploi torențiale, care se prelungesc trei zile; apoi un puternic cutremur zguduie orașul și apele adunate în craterul vulcanului se revarsă. Santiago de Los Caballeros dispare și o bună parte din populație este îngropată sub ruine sau înecată. Printre victime era și Dona Beatriz, găsită îmbrățișînd un crucifix. Domnise două zile.

Și totuși, Consiliul orașului decide să zidească, la o mică distanță, un nou Santiago. Orașul este oficial fundat la 16 martie 1543, și foarte repede se înalță o nouă catedrală. Fata naturală a lui Alvarado, Dona Leonor Alvarado Xicotenati, scăpată ca prin minune, ordonă să se construiască două sarcofagii în care adună rămășițele tatălui și mamei ei vitrege, apoi le zidește în peretele catedralei. Dar puțin timp în urmă, peretele se prăbușește și osemintele sunt măcinate și risipite printre ruine.

*

Ne plimbăm agale, melancolici, prin ceea ce a fost faimoasa Mînăstire Los Capucinos. Din fericire, s-ar spune că soarele înflăcărează florile de *bougainvillier;* par niște ciorchini de lumină, cînd roșie, cînd mov. Intrăm într-un *patio* circular și vizităm celulele călugărilor (ghidul precizează: ale călugărilor bătrîni...) Coborîm în depozitele subterane, în care se păstrau făina, vinul, untdelemnul. Apoi vizităm capela subterană. Cînd ieșim, ne întîmpină pretutindeni acele flori de foc Pasqua. Ne mai oprim o dată în fața vitrinelor cu obiecte găsite în ruine: daruri și faianță din China, din Franța.

De abia cînd ajungem în Plaza principală, umbrită de arbori, înconjurată de clădiri în stil colonial și restaurante, descoperim farmecul atît de singular al Antiguei. Înțeleg de ce atîția scriitori și artiști s-au hotărît să locuiască aici. Antigua este unul din puținele orașe vetuste din America Centrală în care lumina, vegetația luxuriantă și frumusețea caselor te fac să uiți melancolia ruinelor și permanenta amenințare a vulcanului. Dejunăm într-un restaurant de sub arcade, apoi ne reîntoarcem în Piață, ne așezăm pe o bancă în fața fîntînii zise a Sirenei. Mi-ar plăcea să petrec aici cîteva zile, cîteva nopți, să privesc fîntîna sub lumina lunii...

*

După-amiază vizităm San Carlos Borromeo, fosta Universitate, azi Muzeul Colonial. Săli mari, răcoroase, și pereții acoperiți cu tablouri în stil baroc. Admirabilul portret al unei sfinte care-mi era necunoscută: Santa Clarissa. Traversăm claustrul cu multe flori și cu inevitabila fîntînă, apoi pătrundem în sala în care se păstrează cea mai veche tipografie a orașului: în vitrine, cărți ieșite de sub teascurile ei, acum trei secole. Cerneala e mai proaspătă, hîrtia mai frumoasă decît a cărților tipărite în Europa acum cîteva generații.

Cîțiva kilometri prin pădure, spre atelierele din San Felipe de Jesus, unde se lucrează obiectele în argint. Privim lucrătorii; ca pretutindeni, nu-și pot ascunde încîntarea că sunt admirați, că unii vizitatori îi fotografiază. În curte, sub cîțiva arbori înalți, de o nobilă senectute, un întreg grup de turiști americani. Își arată unul altuia ce-au ales, ce-au cumpărat.

Apoi, pe o șosea din ce în ce mai zdrențuită de ultimele răbufniri seismice, ajungem în satul S. Antonio Aguas Calientes, locuit aproape exclusiv de țesători. Admirabile, violent și totuși agreabil colorate stofe, rochii, voaluri. Bisericuța a fost distrusă în cutremurul din 1977. După apusul soarelui, parcă ne-ar face semne să ne apropiem mai mult de ruinele ei, să-i înțelegem mesajul. Dar cum să-l înțelegem? Ghicim doar atît: că e o prevestire...

Copan, 30 decembrie

Scriu rîndurile acestea în mare grabă, așezat pe o piatră, în timp ce ghidul explică grupului nostru istoria săpăturilor. Am plecat din Guatemala azi dimineață la 6,00, și după patru ceasuri de drum printre munți și păduri, am ajuns la frontiera Hondurasului. Îndată ce ghidul dispare într-un birou ca să vizeze pașapoartele, are loc ritualul „fumigării" autobuzului și în interior și pe afară. În ultimul ceas, șoseaua arăta tot mai deteriorată. Dar ceea ce a urmat a întrecut chiar cele mai pesimiste aprehensiuni. Șoseaua părea impracticabilă. Ne miram chiar că autocarul nostru izbutea să înainteze. Călătoria pînă la Copan a durat un ceas, deși nu erau decît vreo 15 kilometri.

Dar îndată ce-am ajuns în Copan, oboseala și enervarea au dispărut ca prin farmec. Am intrat în pădurea în care s-au descoperit ruinele ca într-o pădure din basme. Ne-au întîmpinat trei mari papagali, violent colorați: roșu, albastru, galben. Apoi am pătruns sub arborii imenși, care au ascuns atîtea secole, și totuși le-au scos la iveală, dislocîndu-le, primele piramide. Cum Copan este 80 la sută încă neexplorat, mă întreb cîți din acești arbori vor supraviețui săpăturilor arheologice. Pentru că rădăcinile lor au spart pietrele monumentelor, le-au ridicat, apoi le-au răsturnat în vale. Nici una din construcțiile încă ascunse, uneori pe trei sferturi îngropate în pămînt, nu putea fi excavată și reconstituită (mai precis, „re-adunată", pusă laolaltă) fără ca să fie sacrificați arborii din jurul lor.

Templul cu șapte etaje, primul monument pe care-l vedem intrînd în pădure. Cele două figuri antropomorfe... Inutil să copiez însemnările din carnetul de buzunar. Acea imensă piatră rotundă, cu semne și calcule astronomice, și datele eclipselor care au fost și care vor urma. (Ghidul precizează: monumentul acesta ar reprezenta concluziile „Primului Congres de Astronomie Maya".) Altare asemenea unei vaste tobe de piatră. Urcăm anevoie, pe cărărui improvizate, pe sub arbori, ca să ni se arate alte monumente, alte stelae cu reliefuri. Apoi coborîm tot atît de abrupt, căci apele au brăzdat întreaga regiune cu nenumărate văi. (Și tocmai aceste ploi torențiale îngreunează explorarea. „Prea multă apă!", ne explică ghidul.)

Ne oprim în fața unei stelae, ridicată în cinstea singurei femei care a stăpînit cîndva această populație maya.

Și inevitabilul cadrilater pentru jocul de pelotă. Iar, pentru mine, curînd după aceea, marea surpriză: un monument de cîțiva metri, reprezentînd profilul unui animal (într-adevăr, destul de enigmatic). Profilul a fost interpretat de unii antropologi drept trompa unui elefant. Dar elefantul n-a existat niciodată în continentul american. Desenul, afirmau partizanii „difuzionismului" (civilizația meso-americană ar fi de origine asiatică), constituie o nouă dovadă că populațiile maya își aminteau încă (e drept destul de vag) de patria lor de origine. Asia... În fața statuii, un trunchi de doi-trei metri diametru. Pretutindeni aceeași dramă: arborii au adus monumentele la lumină – și tot ei le-au distrus...

*

Ne-am întors la căderea nopții. Colierul de lumini al Guatemalei, pe care l-am zărit de departe, înainte de a coborî în vale. În autobuz, îmi aduceam aminte de acea după-amiază în Imperial Library, la Calcutta, în vara 1930, cînd am citit *Elephants and Anthropologists* a lui George Eliott-Smith. Titlul – provocator și agresiv – îi fusese sugerat de chiar monumentul pe care l-am văzut azi. Lui Eliott-Smith i se părea că „elefantul" din jungla Copan era cel mai bun argument pentru teoria lui „difuzionistă". Atîtea amintiri din India, pe care le trezește deodată titlul acestei cărți absurde, dar sclipitor scrisă. Prea obosit ca să încerc a le nota aici.

Chichicastenango, 31 decembrie

Trei ceasuri de autocar; din fericire, pe șosele bune. Curînd după ce ieșim din Guatemala City, peisajul se schimbă pe neașteptate: coline împădurite, văi adînci, apoi se profilează în depărtare cei trei vulcani. Unul din ei, cel mai primejdios, Agua, fumegă blînd. Cerul e atît de limpede și sticlos, încît uneori, descoperindu-l brusc la ieșirea din pădure, ni se pare artificial.

Ajungem la Chichicastenango puțin înainte de prînz. Ne îndreptăm direct către biserica Santo Tomas. Pe treptele din fața bisericii, zeci de indieni ard tămîie și rostesc rugăciuni către zei sau strămoși. În biserică, liturghia catolică este oficiată, cu mare pompă, la anumite sărbători. Duminicile, ni se spune, o singură liturghie, la 7,00 dimineața. Astăzi e duminică și pînă la apusul soarelui biserica se află la dispoziția indigenilor neconvertiți sau numai superficial încreștinați. Numai bărbații și văduvele au dreptul să efectueze ritualul. În spațiul larg între cele două șiruri de bănci, așezați în fața lumînărilor aprinse, rostindu-și rugăciunile cu glas tare, ferm, parcă ar fi fost singuri, cîțiva bărbați și două văduve cu copii alături de ei, se roagă; în primul rînd morților și „sfinților protectori". Foarte rar auzim cuvinte spaniole; majoritatea se roagă în limba lor: quiché.

Ce pasionant exemplu de, pe de o parte, sincretism și, pe de altă parte, de toleranță, căci ritualuri „păgîne" sunt săvîrșite chiar în fața altarului și a chipurilor de sfinți creștini.

*

Într-una din nopțile trecute am însemnat în celălalt caiet cîteva detalii despre acest faimos orășel. Bunăoară: Chichicastenango are și acum un „guvern" separat al indienilor, care se ocupă exclusiv de interesele comunității. Paralel cu acest „guvern" există organizația religioasă a grupurilor devotate diferiților sfinți (confradias). Aceste confradias și „specialiștii în rugăciuni" (chuchkajau) au mai multă importanță în viața religioasă a localității decît Biserica Romano-Catolică. Copiii sunt botezați în biserică, dar la căsătorii și înmormîntări serviciile religioase sunt împlinite de chuchkajau. Din cele 14 confradias, cea mai însemnată este cea a lui Santo Tómás, patronul orășelului. La praznicul fiecăruia dintre sfinți, statuia îi este purtată în procesiune în tot Chichicastenango și apoi e instalată în casa noului șef al confradia respective. Urmează un ospăț opulent; adesea, cheltuiala întrece veniturile noului șef pe întreg anul.

Și mai semnificativă pentru sincretismul religios este funcția „specialiștilor în rugăciuni". Ei servesc de intermediari între individ și sfinți sau „idoli". Ceremoniile au loc în biserică; sfinții și „idolii" (divinitățile indigene) sunt mult mai activi decît Dumnezeu; se interesează de nevoile mărunte ale oamenilor și, pe cît le este cu putință, le satisfac cererile...

Un întreg – și important – capitol din istoria religiilor rezumat într-un singur exemplu...

*

Celebrul tîrg din Chichicastenango, faimos încă înainte de venirea spaniolilor, e în plină activitate. Zeci de ulițe improvizate printre corturi și dughene, pe care mai mult le ghicești înapoia „vitrinelor", tot felul de cămăși, rochii, șaluri, basmale, prinse unele de altele și atîrnate în așa fel încît alcătuiesc un fel de perete multicolor, care freamătă și se ondulează de cîte ori un turist întinde brațul ca să pipăie o țesătură. Impresie de bazar oriental, mai ales cînd pătrunzi sub cearceafurile sau pînzele de cort suspendate între două șiruri de *negocios*, ca să ne apere de arșiță.

Înaintăm încet, făcîndu-ne anevoie loc printre grupuri compacte de turiști (nu numai americani din Nord, ci din toată America latină, din Europa, din Asia). Alături de „vitrinele" cu textile, așezați pe jos, vînzători de fructe, de limonadă, de tortilla, porumb fiert și alte mîncări necunoscute nouă, calde sau reci. La răstimpuri, întinse unul lîngă altul, oribile cromolitografii cu personaje și subiecte vag – sau prea violent – religioase.

După o jumătate de ceas, istovit, mă despart de grup și mă îndrept spre „secția" de ceramică și ornamente. Cîțiva metri pătrați acoperiți cu oale de lut, farfurii, vase de tot felul. În apropiere descopăr un mic parc, cu un bazin în mijloc și un palmier uriaș alături, din care se aude ciripitul nenumăratelor specii de păsări, întretăiat de guițatul purceilor pe care cumpărătorii îi poartă în brațe, sau ferecați într-o plasă atîrnată de spate.

Dejunăm la Hotel Tulkah. Cîteva săli ticsite de turiști, și alte odăi la etajul atît de pitoresc, cu scări de lemn și balcoane împodobite cu flori. În *patio* cîntă o orchestră locală, și cîteva vînzătoare privilegiate își înșiră marfa pe iarbă, în plin soare. După două ceasuri, ne îndreptăm din nou spre tîrg. Simone și Paul se întorc încărcați de daruri pentru copii și prieteni: pălării de paie, țesături, șaluri, înghesuite în două mari plase.

Am scris paginile acestea la o masă, într-una din odăile golite de oaspeți, așteptînd autocarul pentru Los Encuentros.

Panajachel, 1 ianuarie 1979

Autocarul a sosit la 5,00. Ne oprim la Los Encuentros, de unde vedem din nou, foarte jos, în fața noastră, lacul Atitlán. Apoi, într-un taxi, coborîm spre Sololo, printre plantații de cafea, privind cum apune soarele. La 7,00 ajungem la Panajachel, orășel așezat chiar pe malul lacului Atitlán. Avem camere la mini-motel Riva Bella. Sunt, de fapt, șase căsuțe, cu două odăi fiecare, într-o grădină luxuriantă, cu arbori încărcați cu flori și boschete de *bougainvillier* și *hibiscus* înfloriți, a căror frumusețe abia azi dimineață am descoperit-o.

Am cinat într-un restaurant pitoresc și amuzant, „La Laguna", condus de două tinere englezoaice. Exploziile se întețesc pe măsură ce se apropie miezul nopții. Ne întoarcem la mini-motel pe la 11. Descoperim că nu mai curge apa, nici la chiuvetă, nici la W.C. Cu greu găsim pe una din fetele proprietarului, care ne lămurește cum trebuie să deschidem, și să închidem, contoarul apei. Numai după ce ne culcăm, începe adevărata fiesta: focuri de artificii (pe care le vedem de la fereastră), explozii din ce în ce mai puternice, apoi sirenele pompierilor (nu se declarase nici un incendiu, am aflat azi dimineață, dar așa e obiceiul: la Sărbători, participă și pompierii și motocicliștii).

Ne trezesc paserile. *Breakfast* într-o grădină, sub arbori, înconjurați de flori. Panajachel, fundat în 1547, nu are decît vreo patru mii de locuitori; trăiesc aproape toți din produsele plantațiilor de cafea și ale grădinilor de zarzavat. Dar turismul va deveni curînd principalul lor mijloc de trai. Strada pe care am venit pînă aici, în această cafenea-restaurant-grădină, numără vreo opt, nouă hoteluri, și altele sunt în construcție.

Ne îndreptăm apoi spre lac. (Aflasem din *Ghid* că Atitlán înseamnă, în nahuatl, „loc cu multă apă“.) Lacul e doar la cîteva sute de metri, dar nu-l vedem decît după ce ajungem la capătul unei străzi cu vile elegante de o parte și de alta. Pocniturile încep din nou, și motocicletele, și, acum de curînd, se aud tranzistoarele pe care le poartă mîndri „oamenii locului“, care vorbesc încă nuhuatl. Într-o generație, zgomotele și țipetele vor cuceri lumea; mă întreb ce guvern va îndrăzni să le interzică (poate, în țările „socialiste“...)

Ni se descoperă, deodată, Atitlán, înconjurat de munți. Aici, unde ajungem, plaja e plină de fericiții turiști care au găsit camere în hotelurile moderne, ridicate chiar pe malul lacului. Dar zărim și grupuri de localnici; femeile poartă încă tradiționalul *huipel* roșu și fuste albastre, iar cîțiva bărbați își arată, mîndri, bluza scurtă croită dintr-o pătură, pe deasupra pantalonilor albi.

Nu ne mai săturăm privind lacul. Pe care îl vom revedea mai tîrziu, la începutul după-amiezii, din alte locuri, mai puțin aglomerate. Descoperim și cîteva bărci, și un vaporaș care face cursa de două ori pe zi, străbătînd o bună parte din lac: dar călătoria durează aproape șase ceasuri, și renunțăm.

Îmi amintesc ce scria Aldous Huxley: că Atitlán este cel mai frumos lac din lume. Către amurg, rămînem toți patru în grădină, sub arborii înfloriți, lîngă tufele de *bougainvillier.*

Scriu notele de față ca să nu mă ispitească melancolia, părerea de rău că, într-un ceas, va veni mașina și ne vom întoarce în Guatemala City...

Guatemala City, 2 ianuarie

În mapa cu note și extrase în legătură cu religiile mesoamercane, găsesc fotocopia acelor pagini din *Incidents of Travel in Central America, Chiapo and Yucatan* (ediția XII, New York, 1859, vol. I, pp. 90 ș. urm.) în care John L. Stevens povestește cum a intrat în satul Copan. „Am întrebat imediat unde se află ruinele, dar nici unul din locuitori n-a știut să ne îndrepte spre locul lor și ne-au sfătuit să mergem la *hacienda* lui Don Gregorio etc.“ După multe discuții, Stevens reușește să cumpere întreaga pădure în care zăceau ruinele, pe jumătate ascunse în pămînt sau mutilate de rădăcinile vînjoase, țepene, ale arborilor. „Am plătit 50 de dolari pentru Copan. N-a fost nici o dificultate în ceea ce privește prețul. Am oferit această sumă, drept care Don Juan Maria m-a crezut un mare prostănac; dacă aș fi oferit mai mult, fără îndoială, că m-ar fi considerat și mai prost.“

Traduc și pagina în care evocă descoperirea și explorarea ruinelor (vol. 1, p. 119). „Domeniul era cu desăvîrșire nou; nu existau nici ghiduri tipărite, nici călăuze; totul era teren virgin. Nu vedeam la trei metri în fața noastră; și niciodată nu știam de ce-o să ne împiedicăm. La un moment dat ne-am oprit ca să tăiem ramurile care ascundeau fața unui monument, apoi am început să săpăm împrejur și să scoatem la iveală un fragment, un stîlp sculptat care se înălța din pămînt. M-am plecat asupra-i anxios, ținîndu-mi răsuflarea, în timp ce indienii lucrau, și un ochi, o ureche, un picior sau o mînă era exhumată; iar cînd cuțitul lor gros se lovea de piatra șlefuită, îi dam la o parte și curățam stratul de pămînt cu mîinile mele. Frumusețea sculpturii, tăcerea solemnă a pădurii, tulburată numai de agitația maimuțelor și de gîngăvelile papagalilor, pustietatea cetății și tainelor care pluteau deasupra ei, toate acestea aveau un interes încă și mai viu, dacă e posibil, decît am simțit vreodată printre ruinele Vechiului Continent.“

*

Aflu că, după indicațiile cronologice descifrate pe stelae și altare, întreaga istorie a orașului Copan se desfășoară între 465 și 800. Locuitorii au perfecționat calendarul și au realizat mari progrese în astronomie. Ca să nu mai menționez splendida artă decorativă, care transfigurează unele monumente, asemănîndu-le florilor. Apoi, deodată, de la 800 încoace, nu mai apar monumentele indicînd data precisă cînd au fost construite – nu se știe din ce cauză. Curînd după aceea, civilizația Copan decade și dispare...

Această secvență: naștere, perfecțiune și o bruscă, enigmatică decadență urmată de dispariție – s-ar părea că e caracteristica tuturor centrelor de civilizație din America Centrală.

Guatemala City, 3 ianuarie

Visul de azi-noapte. Un bărbat necunoscut, pe care de altfel nu-l pot vedea prea bine, pentru că ne aflăm într-o încăpere lungă, îngustă și întunecoasă – îmi arată o găleată mare plină cu apă tulbure. Îmi spune că va așeza găleata la o anumită distanță în fața mea, apoi mă leagă la ochi, deși n-ar fi fost nevoie, pentru că în timp ce-mi vorbea ochii mi se împăienjeniseră și aproape că nu mai distingeam nimic, nici pereții, nici găleata, nici misteriosul personagiu (de care, într-un chip neînțeles, mă simțeam din ce în ce mai atașat – parcă aș fi recunoscut în el un Maestru sau un bun prieten necunoscut). Trebuia să înaintez cu pași mici, dar destul de repede, fără să mă opresc, să pipăi cu piciorul terenul. Era desigur o încercare inițiatică, pentru că dacă răsturnam căldarea sau îmi afundam un picior în ea „eram pierdut“ (dar nu precizase sensul acestei expresii).

Îmi aduc aminte că a bătut din palme și a strigat: Acum! Și, cu emoție, am făcut primii pași așa cum mi se indicase, mici și repezi. Nu știu ce s-a întîmplat după aceea.

*

La Chicago viscolește de cîteva zile. Desigur aeroportul este închis.

*

Am aflat de moartea lui Roger Caillois. Hemoragie cerebrală la 65 de ani... Primele amintiri: cărțulia lui, *L'homme et le sacré*, pe care am citit-o, prin 1942, la Lisabona; articolele din *Revue de l'Histoire des Religions* despre „Les démons du Midi“. L-am întîlnit pentru întîia oară la Georges Dumézil, în 1946. Cît îi admiram cultura lui enciclopedică și curajul de a scrie despre lucruri: rolul religios al călăului, literatura fantastică, romanul detectiv, cristale și minerale. În fond, el l-a tradus întîi pe Borges și l-a „lansat“ în Europa.

Amintiri: la Roma, în primăvara 1955, la Congresul de Istorie a Religiilor. Într-un restaurant, seara, numai noi patru. Îl deruta și-l amuza în același timp, încăpățînarea mea de a utiliza, ca titluri sau subtitluri, termenii de „Istorie și fenomenologie a religiilor“. În mediile universitare franceze, spunea, expresia: „Istoria („comparată“ sau nu) a Religiilor“ este compromisă. Dacă aș folosi termeni ca „Sociologia religiilor“ sau „antropologia religiilor“ sau „antropologia religioasă“, multe drumuri mi-ar fi deschise. Pasiunea lui pentru entomologie, în special pentru lepidoptere. Soția lui ne-a povestit această întîmplare: undeva, în Orient, R.C. asista, ca reprezentant al UNESCO-ului, la inaugurarea unui Institut. Într-un parc; muzică militară, oficialitățile, corpul diplomatic. În timp ce se intona imnul național, Roger zărește un fluture pe care de mult dorea să-l aibă în colecția lui și, părăsind grupul de notabilități, o ia la goană după el.

Guatemala-City, 4 ianuarie

Rămîn aproape toată ziua în camera noastră, încercînd să transcriu cîteva însemnări scrise cu creionul și în mare grabă, multe din ele deja ilizibile.

Sîmbătă ne întoarcem la Chicago (aeroportul este încă închis, dar mai avem două zile); iar marți seară, reîncep Seminarul cu Wendy O'Flaherty: vom discuta Shah-Nameh. Și, ca de obicei, în loc să recitesc „dosarul Shah-Nameh“, pe care-l pusesem în ultimul moment în servietă, mă las purtat de amintiri. (Dar cîți pot rezista ispitei de a retrăi primele descoperiri din adolescență, din tinerețe?) Cea dintîi călătorie în Italia, organizată de Liceul *Spiru Haret,* în primăvara 1926, într-un vagon cu paturi, care ne-a purtat de la București la Napoli și înapoi (dar pe altă rută). Într-o anticărie din Veneția am găsit cele opt volume ale traducerii lui Italo Pizzi, *Il Libro dei Re.* Nopțile, în odăile de hotel sau în vagonul nostru, am citit primele două volume, cu emoție dar și cu dificultate, căci traducerea era în versuri. După întoarcerea în țară, am reluat lectura, dar nu cred că am trecut de volumul IV. Am citit în întregime Shah-Nameh cinci, șase ani mai tîrziu în traducerea franceză a lui Jules Mohl.

Dar acel *Manuale di Lingua persiana* al lui Pizzi! L-am lăudat odată lui Lucian Bogdanov, făcîndu-l să rîdă (el care rîdea atît de rar). – Cum poți ridica în slavă gramatica unei limbi pe care n-ai învățat-o niciodată bine? m-a întrebat. – Pasiunea, aproape voluptatea, cu care am citit-o, i-am răspuns încurcat. Atunci, în acea după-amiază în Biblioteca Societății Asiatice din Calcutta, Bogdanov s-a oferit să mă învețe el, repede și bine, persana. Dar n-am apucat să lucrăm decît vreo două luni. Curînd după aceea, a trebuit să mă întorc în țară.

E curios, nu m-am mai gîndit de mult la Lucian Bogdanov, și din lecțiile lui de persană nu cred că mi-a rămas mare lucru. (E drept, au trecut de atunci patruzeci și șapte de ani...) Dar ce e și mai curios: îmi amintesc toate acestea fără melancolie. Toate acestea – tot ce mi s-a întîmplat, tot ce mi-am dorit, tot ce-am visat – au rămas ascunse undeva, nu în memorie, ci în adîncul ființei mele.

Poate de aceea scriu rîndurile acestea aproape cu euforie; tot ce mă privește a rămas cu mine; nu s-a pierdut nimic... Cu euforie, dar și cu oarecare teamă; căci, mi s-a spus, ar fi deajuns ca un electrod să atingă nu știu ce porțiune a creierului, ca o perioadă din trecut să revină întreagă, pînă în cele mai triviale amănunte, în conștiință. Și atunci...

Chicago, 7 ianuarie

Ne-am întors ieri după-amiază, după o noapte petrecută la același hotel, în Mexico City. Ne-a surprins neplăcut frigul, dar suntem totuși mulțumiți că ne-am întors.

Azi-dimineață încerc să pun la punct cîteva note din Yucatan; scrise cu creionul și în mare grabă, ar fi devenit cu totul ilizibile într-o săptămînă.

După-amiază, interviu cu o tînără japoneză, Myie Uchida, redactor la o revistă bimensuală, la prima vedere impresionantă: 200 de pagini: Întrebări despre: religie și desacralizare, Shinto și Zen, tineretul american etc. etc. Un ceas pierdut. Și îmi făgăduisem să nu mai dau interviuri:...

Scrisori: Barbu Brezianu și Edith Silberman.

Seara, cinăm la Kitagawa.

8 ianuarie

Zi pierdută cu parcurgerea corespondenței și a cărților adunate la Swift Hall: o ladă întreagă.

Aflu că o bună parte din ultimul număr (dar, care?) al *Secolului XX* îmi este consacrat: că în *Luceafărul* au apărut, pe o pagină întreagă, fragmente traduse din *L'Épreuve du Labyrinthe.* Dar redactorii respectivi nu s-au gîndit să-mi trimită și mie un exemplar. (Evident, pentru „colecție", și mai ales pentru bibliografia pe care o pregătesc Allen și Doeing: căci sunt mulți ani de cînd nu mai citesc ce se scrie despre mine.)

Primesc vreo zece cărți, pe care nu voi avea timp să le citesc; doar una singură: Edward H. Cousins, *Bonaventure and the Coincidence of opposites* (problema *coincidentia oppositorum* mă va fascina pînă la sfîrșitul vieții). Va trebui, totuși, să dictez scrisori de mulțumire autorilor.

Pe seară, încerc să scriu cele cîteva pagini despre „filozofia" mea, promise de astă-vară lui Amzăr. Imposibil. Și totuși nu mă încumet să mă apuc de ce mă interesează: nuvela întreruptă, sau capitolul despre religiile meso-americane pentru *Histoire III* sau revizia notelor din Yucatan și Guatemala.

I. Agendă. 10 ianuarie; scrisori: Douglas Allen, Gallimard.

II. ianuarie: scrisori: Al. Zub, N. Catauy, G. Anca, Sorin. Corectez (pentru trad. franceză) cap. XIV din *Amintiri.*

12 ianuarie

Primesc primul exemplar din *A History of Rel. Ideas,* vol. I și ed. a II-a din *Forêt Interdite.*

13 ianuarie

A nins toată noaptea. Aeroportul e din nou închis. Străzile întroienite.

14 ianuarie

A nins și azi noapte. Troienele înalte ca în iarna 1917, la București. Dar acum cerul e albastru, sticlos.

15 ianuarie

Cîteodată, sunt de perfect acord cu Karl Barth. Bunăoară, cu această afirmație: „Ce fel de Dumnezeu este acela a cărui existență trebuie demonstrată?"

Agendă. 16 ian.: Scrisori: I. Culianu, D. Allen, Rocquet.

19 ianuarie

Încep recenzia despre Spinoza, pentru *Journal of Religion.* Am promis-o editorului.

20 ianuarie

Termin recenzia; opt pagini manuscris. Seara la noi Ricoeur. Scrisori: V. Ierunca, D. Hăulică.

21 ianuarie

Încep redactarea interviului pentru *Le Monde.*

23 ianuarie

Seara la noi la masă, Siegfried și Joachim Unseld. Numai noi patru. Cină improvizată, cum știu că-i place lui Siegfried; caviar, icre de Manciuria, șampanie, cognac. Aflăm o sumă de lucruri interesante. Insistă să încep pregătirea primelor volume din *Werke.*

24 ianuarie

La 4,15, conferința lui Siegfried. Dar străzile erau troienite, anumite uși fuseseră închise, așa că sala (din fericire modestă) era aproape goală. Cinăm cu membrii departamentului de germanistică la Quadrangle Club, apoi venim la noi, pentru cognac și whisky.

Vorbind aseară cu Siegfrield Unseld despre Premiile Nobel, îmi spunea că, bineînțeles, Ernst Jünger l-ar fi meritat mai de mult, dar dacă i s-ar fi decernat, ar fi izbucnit un „scandal planetar". Nu pentru că Jünger ar fi fost nazist: toată lumea știe că n-a fost. Dar împărtășește idei de „aristocrat-conservator", de *samurai.*

25 ianuarie

Seminar: *Beowulf.* Termin interviul pentru *Le Monde.*

26 ianuarie

Ca de obicei scrisori; dar nu le voi mai menționa aici.

27 ianuarie

Seara la noi: Jonathan, Ricoeur, Wendy O'Flaherty, Tracy.

28 ianuarie

Scrisoare lui G. Dumézil.

1 februarie

Scrisoare lui Michel Waldberg, însoțind textul interviului pentru *Le Monde.* Ca de obicei, nu sunt mulțumit. Dar, pe de o parte, am prea multe de făcut și de terminat urgent, pe de altă parte interviurile scurte (i. e. precipitate, „specializate") nu mai mă interesează.

5 februarie

Recitesc *Nouăsprezece trandafiri.* Scriu – și reușesc să le transcriu – încă patru-cinci pagini.

4 februarie

De dimineață și pînă la 5,00, fără chef de lucru. Încep să scriu la 5,30. În trei ceasuri scriu douăsprezece pagini.

5 februarie

Extraordinar de frig: minus 8° Fahrenheit. Dar lumina e superbă. Scriu toată ziua: unsprezece pagini. Corectez și transcriu cinci pagini.

7 februarie

Aseară, seminar despre *Gesar.* Aproape trei ceasuri. Ce pasionant ar fi fost dacă măcar o parte din membrii seminarului ar fi citit admirabila monografie a lui R.A. Stein: *L'Epopée et le Barde au Tibet.* Le arăt voluminoasa (1000 de pagini) și controversata carte a lui Matthias Hermanns (S.V.D.): *Gling König Ge Sar* (Regensburg, 1965). Nimeni nu îndrăznește să mi-o ceară împrumut... (Îmi spun: probabil că sunt singurul care am citit-o și asta nu numai în Chicago...).

Azi am reluat *Nouăsprezece trandafiri.* Transcriu zece pagini și scriu opt.

8 februarie

Nu mă simt prea bine. Transcriu șapte pagini. Scriu lui Rocquet.

9 februarie

Nu mă simt bine (stomacul – poate și altceva). Continuu transcrierea.

10 februarie

Deși bolnav, scriu nouă pagini.

11 februarie

Scriu toată ziua: cincisprezece pagini.

12 februarie

Nici o pagină:

...Mi-am amintit de *Bêtes, homes et dieux,* cartea de mare succes a lui Ossendowsky, pe care am citit-o în adolescență. Cred că acolo am aflat de mitul mongol al lui Gesar. Apoi, cîțiva ani în urmă am citit traducerea Alexandrei David-Neel și a fiului ei adoptiv, un lama al cărui nume îmi scapă acum. Dar numai lectura cărții lui R.A. Stein mi-a revelat interesul acestei „epopei". Mă întreb cum de nu a avut succes...

14 februarie

De două zile n-am mai scris. Aseară, seminar despre Meister Eckhart. (Vorba lui Titu Maiorescu: „și cîte ar mai fi de spus...")

17 februarie

Ieri am scris șase pagini (dar nu sunt sigur că le voi păstra pe toate). Azi, șapte pagini.

19 februarie

Aseară cinăm la Quadrangle Club cu Ravi Ravindra, Professor of Physics and Religions, la Dalhousie University, Halifax, Canada. Mă anunță că *The Threshold Foundation* mi-a acordat jumătate din „The Threshold Award", douăzeci și cinci de mii, cealaltă jumătate biologului...

Va fi o recepție la New York, sau la Paris; va trebui să spun cîteva cuvinte. În principiu, va trebui să scriu un eseu care va fi publicat. Etc. Mă întreb cît îmi vor rămîne din acești douzeci și cinci de mii; probabil vreo zece mii. Nici nu e așa rău.

20 februarie

Ieri și azi am scris zece pagini și am transcris tot pe atîtea. Unul din studenții seminarului mă întreabă de ce nu mă interesează visurile. Îi răspund: dimpotrivă, mă pasionează. Între 1955–1956 am însemnat, în fiecare dimineață, serii întregi de visuri. Recitindu-le mai tîrziu, mi s-a părut că înțeleg unele „mesagii". Sunt cîteva visuri pe care nu le-am uitat: bunăoară, biblioteca din București pe care o vedeam cum se împuținează, cum colecții întregi (Papini, Istoria Religiilor, India) dispar, una după alta... Dar și orașul acela care urcă în amfiteatru, și cînd ajung sus, îmi dau seama că e pustiu și, în parte, ruinat. (Visul s-a repetat de mai multe ori, dar finalul nu e totdeauna trist.)

21 februarie

Aseară, seminar: *Graal.* Destul de interesant. Scriu trei pagini și transcriu zece.

22 februarie

Pentru că mă întreabă *cum* să compună lucrarea despre moarte – îi spun că Istoria Religiilor prezintă concepțiile colective despre moarte (mitologii, rituale, credințe) – nu meditațiile (personale) ale filozofilor. Acestea din urmă devin inteligibile și importante numai după ce lectorul le cunoaște pe cele dintîi și după ce s-a familiarizat cu cîteva teologii ale morții...

Mă îndoiesc că l-am convins. De altfel, la vîrsta și cu știința lui, nici n-ar putea să se încumete. Îl sfătuiesc să-și aleagă o „arie culturală" și s-o studieze exhaustiv. – Dar care? mă întreabă tulburat! Știu că te interesează India. Concentrează-te asupra concepțiilor indiene. Sau, numai un aspect: riturile, miturile...

A plecat pe gînduri, după ce mi-a mulțumit oarecum absent. Se întreba, probabil, cîte sute de pagini va avea de citit.

23 februarie

Am reușit să scriu, în fiecare zi, cîteva pagini. Azi, surpriza: douăzeci de pagini.

Aseară, la[*]..., ca să vedem pe Anne Rose Kitagawa în *The Mikado.*

26 februarie

Zi superbă. Soare. (Cu toată eclipsa anunțată: e drept, n-am văzut-o.)

Scriu optsprezece pagini.

28 februarie

Aseară, seminar: Australia. De acum înainte, ar trebui să devină și mai interesant. Ne concentrăm asupra religiilor arhaice.

Azi am scris cincisprezece pagini și am terminat. Corectez și transcriu douăzeci de pagini. Am ajuns la pagina 318.

1 martie

Noapte proastă. Transcriu; am ajuns la pagina 330.

2 martie

Scriu și expediez multe scrisori (E. Silbermann, Siegfried etc.) punînd în fiecare plic interviul lui L. Maitland din *New York Times.*

5 martie

În ultimele zile am scris vreo douăsprezece scrisori. Corectez textul dactilografiat al micului roman *Nouăsprezece trandafiri.* L-am dedicat Ilenei și lui Ioan Cușa. Sunt sigur că vor înțelege de ce.

7 martie

Trimis *Nouăsprezece trandafiri* lui Ierunca, Matei Călinescu, Edith Silbermann. De data aceasta, aștept cu nerăbdare răspunsurile. Nu că mă îndoiesc de reușita literară a romanului; dar mă întreb dacă mesajul atît de abil camuflat va fi înțeles.

---

[*] Spațiu necompletat în manuscris.

Aseară, seminar: Iroqois, Bantu.

9 martie

Deci, am împlinit șaptezeci și doi de ani. Aproape că nu-mi vine să cred. Ce fericit aș fi fost dacă n-aș avea de scris vol. III din *Histoire*. Marea mea greșeală: m-am apucat prea tîrziu de redactarea acestei cărți pe care o voiam *ultima* din producția mea științifică.

13 martie

Am pierdut astăzi cîteva ceasuri căutînd prin sertare, pe birou, printre manuscrise – toate însemnările din *Jurnal* scrise în iarna aceasta. Și nu sunt sigur că le-am găsit pe toate. De ce oare am renunțat să-mi scriu *Jurnal*, în caiete, așa cum am făcut între 1945 și 1971?

14 martie

Aseară, ultimul seminar și, probabil, cel mai bun. Larry Sullivan despre Trickster. La plecare i-am spus lui Wendy că textul ar trebui publicat în *History of Religions*. Singura dificultate: am hotărît de la început să nu publicăm articolele studenților noștri decît după ce-și trec doctoratul.

16 martie

Nu fac altceva decît să răspund la scrisori și să trimit cărțile mele cîtorva critici și istorici din țară.

Seara cinăm cu soții Philipson la restaurantul chinezesc. Evocăm întîlnirile cu Siegfrield Unseld. Și cîte altele...

17 martie

Vine să mă vadă, de la Notre Dame, fostul meu student Norman Girardot. Plictiseli: nu i s-a prelungit contractul cu Universitatea. Și îmi dau foarte bine seama de ce: Norman știe prea multe, e interesat de prea multe „subiecte“ (taoism, alchimie, folclor, imaginație literară), îmi povestește între altele de „prestigiul“ lui printre studenți pentru că *a cunoscut, a trăit,* fabuloasa epocă – devenită aproape mitică – a descoperirii drogurilor: anii 1960–1965. Studenții îl întreabă cum era pe-atunci? așa cum, îmi închipui, întrebau tinerii pe primii navigatori în Oceania, sau pe supraviețuitorii Terorii, sau pe veteranii întorși de la Moscova cu rămășițele din *La Grande Armée.*

18 martie

Cald. Deja vară... Scriu cinci scrisori.

19 martie

Expediez profesoarei Giulia Piccaluga articolul pentru *Festschrift* A. Brelich. L-am scris numai pentru că îl făgăduisem; pentru că voiam să omagiez și eu prezența unui text (chiar mediocru), un savant cu care am fost rareori de acord, dar pe care l-am admirat. Și *Gli Eroi Greci* – cîte lucruri n-am învățat citind-o!...

Agendă, 20–24 martie. Scriu un număr imens de scrisori, întîlnesc studenți, pregătesc dosarul pentru Islam.

24 martie

Încep capitolul „Mahomet et l'essor de l'Islam“.

31 martie

Mutînd un teanc de dosare dintr-un raft într-altul, dau cu ochii de o mapă de culoare roz (o aveam deja la Paris!) pe care scrisesem *Australia.* Eram sigur că incinerasem toate materialele (cu excepția ultimelor bibliografii) îndată după ce apăruse *Australian Religions* (Cornell University Press, 1973). Coborîsem în *basement* cîțiva saci de hîrtie, plini cu dosare, caiete, hîrtiuțe, fișe bibliografice, planuri de lecții etc. Eram obligat să procedez astfel (ca și cu materialele despre șamanism etc.). Nu mai puteam găsi nimic, printre atîtea kilograme de hîrtii. Deja mă întreb ce am să fac, cum – și unde – să transport (la Paris?) cele vreo 20 kg de corespondență, manuscrisele originale ale scrierilor literare în limba română şi mapele unde am adunat articolele mele şi, pe cît am putut, studiile şi articolele despre mine... Şi suntem singuri, numai noi doi, în acest Campus. Orice se poate întîmpla, oricînd. Şi cele 5000 de pagini ale *Jurnalului*... În loc să-mi văd de lucru, melancolie provocată, ca de obicei, de... ce-ar trebui să fac acum imediat. Dăruiesc mereu cărţi, dar asta nu e o soluţie; primesc altele. Deocamdată, umplu coşul de hîrtii cu vechile mele rezumate şi însemnări despre Australia.

2 aprilie

În biblioteca din faţa mea, un raft întreg e ocupat de dosarele, notele, manuscrisele şi materialele documentare (diverse articole primite în ultimii cincisprezece ani) în legătură cu proiectata monografie *Le Centre du Monde*. Deşi mă îndoiesc că voi mai apuca s-o redactez în întregime (păstrez încă şi adaug mereu noi materiale), această arhivă documentară. Astăzi am transportat vreo 12–13 pachete pe masă, ca să caut un articol al lui Werner Müller. Astfel am găsit acel dosar în care, anul trecut, în mai, adunasem o bună parte din fişele indexului pentru *Histoire* II. L-am căutat atunci zile întregi. A trebuit să-l refac, la New York şi la Paris, în iunie.

18 aprilie

Jean Montalbetti de la Radio France (France Culture) vine să mă intervieveze în ciclul de douăzeci de emisiuni: „Les Universités de l'universel". Îi spusese, la telefon, lui Christinel, că totul va dura cinci minute. Întrebările (se) vor purta asupra programului „Istoria Religiilor" la Universitatea din Chicago.

Interviul a durat cincizeci de minute: tînărul mi-a pus tot felul de întrebări despre ocupaţiile şi credinţele mele (gen *l'Épreuve du Labyrinthe)*. Plictisit, enervat, am răspuns la întîmplare, într-o franţuzească atroce.

25 aprilie

Am acceptat să vorbesc la *lunch*-ul Faculty-Students despre *Histoire des croyances*. Reuşesc să spun cîteva lucruri interesante: morfologie-tipologie-istorie; azi nu suntem într-o epocă alexandrină, decadentă, ci într-una comparabilă cu cea a lui Herodot (cînd, pentru întîia oară, grecii descoperă şi încearcă să înţeleagă societăţile arhaice sau barbare); Istoria Religiilor ar putea influenţa mediul cultural occidental aşa cum a făcut psihanaliza acum 50–60 de ani.

26 aprilie

Seara îmi telefonează Brutus de la New York: mă roagă să prezidez Comitetul Româno-American pentru eliberarea Părintelui Calciu. Se pare că Patriarhul şi doi Mitropoliţi se află în SUA, explicînd şi ilustrînd „libertatea religioasă" din ţară. Acest amănunt mă umileşte şi mă exasperează: Biserica însăşi persecutînd pe ultimii creştini, şi acceptînd să fie instrumentul terorii.

Evident, accept să fiu Preşedintele Comitetului. Probabil că asta mă va costa încetarea „recuperării" mele în România – dar nu puteam face altfel.

27 aprilie

Scriu o lungă scrisoare lui Sorin, explicîndu-i de ce nu pot accepta sugestia lui (în urma discuţiilor cu V. Cândea) de a vizita ţara. Cinci pagini. Am păstrat copia (fotografiată).

28 aprilie

Scriu lui Cazenave (Radio-France-Culture) că nu pot participa la Colocviul din Cordoba (octombrie).

*

Termin capitolul *Mahomet* (şaizeci şi două de pagini manuscris). Îmi rămîne de scris bibliografia critică şi *Etat des Questions*.

1 mai

Zi superbă. La 4.00 conferinţa lui Marjorie Reeves: *Dante and Gioacchino da Fiore*. Citisem cu mare interes voluminoasa ei lucrare *The Influence of Prophecy in the Latter Middle Ages*. Mi-am adus aminte de tinerețe, cînd îl descopeream pe Gioacchino prin studiile și scrisorile lui E. Buonaiuti. De atunci, de prin 1925–1927, „pasiunea“ mea pentru abatele calabrez nu s-a mai stins.

Profit de subiectul ales de Marjorie Reeves și o întreb dacă în faimoasele versuri: „Voi, ch'avette l'intelletti sani, Guardate la dottrina che s'asconde/ Sotto il velame degli versi strani,“[1] s-ar putea ghici o indicație la „profețiile“ lui Gioacchino. (Întrebarea mă persecută din tinerețe). Dar Marjorie Reeves nu îndrăznește să afirme nimic precis, deși ipoteza nu i se pare absurdă...

Agendă 2–4 mai

Scrisori, scrisori... Ca să mă odihnesc, adun în mape materialul pentru cel de-al doilea capitol „Islam“. Dar nu voi începe redactarea decît la Paris.

5 mai

Corectez manuscrisul *Entretiens* pentru *l'Express*. Ar fi atîtea de adăugat, de precizat, de nuanțat. Dar, la ce bun? Sper că cititorii de mai tîrziu îmi vor citi cărțile, nu interviurile.

Decid brusc să telegrafiez lui Fritz Kroeger, anunțîndu-l că nu voi putea ține conferința promisă – *Experiența sacrului* – la 21 iunie. Motivul – operația de cataractă la ochiul drept – este numai pe jumătate inventat. Oculiștii americani insistă... Eu urmez sfatul oculistului din Paris – picături etc. –, dar deocamdată nu prea văd rezultatele.

În orice caz, telegrama mi-a luat o piatră de pe inimă. Ar fi trebuit să încep lucrul la conferință imediat după ce ajungem la Paris 21–22 mai. Și „subiectul“ nu mai mă interesează. Nu înțeleg de ce am acceptat invitația, astă toamnă.

---

[1] „Voi, cei cu spirit ager de pătruns,/ cătați aci-n cîntarea mea ciudată,/ sub vălul ei, ce-nvață îmi zace-ascuns!“ Citat din Dante, Infernul, cîntul 9, vers. 61–63 (Eliade citează din memorie).

9 mai

Încep *In Search of History* a lui Theodore H. White, enorma autobiografie pe care Christinel a terminat-o de citit alaltăieri. Viața unei familii sărace de imigranți evrei din Rusia, în Boston. Îmi amintesc de copilăria mea: Strada Melodiei și toate celelalte străzi (Calea Moșilor etc.) populate de familii de creștini cu dare de mînă și de cîteva familii de evrei săraci. Maidanele pe care ne jucam împreună...

11 mai

Cinăm la Crossant, cu acel cuplu de indieni care voia de mult să mă întîlnească. Christinel vine pe la 10,30, după *Fidelio*. Ne amintim spectacolul de acum vreo șaisprezece-șaptesprezece ani, invitați de John Nef. Acel neuitat cor al pușcăriașilor.

12 mai

Toată ziua pentru mine... Și timpul e neasemuit de frumos... Dar, la 2,00, grupul de studenți pentru „informații“ în legătură cu examenele.

Scriu o seamă de note critic-bibliografice, *Indologica I*, pentru *History of Religions*. Mai tîrziu voi regreta timpul pierdut cu asemenea fleacuri. Dar voiam să spun ceva (să laud) despre *Opera minora* ale lui G. Tucci și despre admirabila ediție critică a lui Gnoli *(The Gilgit Manuscript)*.

Seara cinăm cu Mary Stevenson la restaurantul „Agora“.

13 mai

Termin cu chiu cu vai *Indologica I*. Doar cîteva rînduri despre cărțile lui Lommel și Gonda (și cîte aș fi avut de spus...). Apoi între 4,00–5,00, furtună. Seara cu soții Ed. Levi, la restaurantul chinezesc („The House of Hunan“). Christinel încearcă să afle ce s-ar putea face pentru Saul Bellow îndatorat pînă-n gît (a trebuit să depună cinci sute de mii de dolari) din cauza procesului intentat de penultima lui soție... Nu prea aflăm mare lucru.

14 mai

Ieri și azi, pregătiri pentru „lucrul de la Paris". Aranjez expedierea cîtorva pachete cu cărți și manuscrise. Azi, scrisori. Hotărîm ca studenta noastră (History of Religions), Catherine Bell, să locuiască apartamentul în timpul verii.

15 mai

Zi superbă. Zburăm la New York. Surpriza: bolnav de stomac. Imposibil să înțeleg de ce...

New York, 17 mai

Coctail cu cîțiva colegi de la Institutul Francez.

New York, 18 mai

Încerc să pregătesc „the address" pe care trebuie s-o citesc la dejunul oferit de „Threshold Foundation".

La 6,00, la Costel Teodoru.

New York, 19 mai

La 11,00, întîlnire și dejun; cunosc pe prințul iranian care finanțează „Threshold Foundation", pe Walter Kaufmann, pe Roger Lipsey. Citesc un scurt text, în care repetam pasagii întregi din diferite interviuri și articole recente.

Seara cinăm la Tantzi și Brutus Coste.

Paris, 22 mai

Ajungem la 8,30. La aeroport ne așteptau Ioan Cușa și Maiza. Cerul e mohorît, burnițează, e frig.

Acasă, surpriza: se repară cele două apartamente de la etajul I. Încerc să dorm o jumătate de ceas. Imposibil. Zgomot, ciocănituri în pereți.

23 mai

La 2,00 vine să mă vadă Sorin Popa. Îmi aduce cărțile lui Victor Ion Popa și o sumă de daruri: niște mătănii, ceramică din Ilfov, ouă încondeiate de la mînăstirile Agapia și Horezu, pămînt de la Agapia, cîteva pietre de pe plaja Mării Negre etc. Băiatul lui îmi trimite o duzină de pene de porumbel, iar fata lui o tărtăcuță. Îmi arată fotografii: el cu soția și copiii...

A stat șaisprezece ani în închisoare, după cei patru ani de război. Condamnat la douăzeci și cinci de ani de temniță, „complot în contra siguranței Patriei". Spune că i s-a dat pașaportul datorită scrisorii mele și celor cîteva volume *(Histoire I–II, Traité* etc.) pe care i le trimisesem. Le-a arătat cuiva de la Securitate și a obținut pașaportul. (De altfel are o părere bună despre Securitate. Spune: toți sunt oameni culți – doctori, ingineri, profesori, licențiați etc. – pregătiți pentru a culege informații despre „starea de spirit" a breslei respective. Securitatea e în conflict cu Miliția – alcătuită din bătăuși, torționari, oameni corupți etc.) Securistul care i-a dat pașaportul i-a spus să stea de vorbă cu mine și să afle „în ce condiții aș accepta să vin în țară".

25 mai

Încep transcrierea notițelor din *Jurnalul 1973* (unele în Agendă, cele mai multe pe foi de diferite mărimi; unele au apărut deja în *Limite* și *Rev. Scriit. Rom.).* Pierd un timp considerabil ca să le clasez, să identific, cît de aproximativ, data cînd au fost scrise. Poate că ar fi fost mai bine dacă le adunam fără ordine cronologică, sub formă de *Caiete* sau *Carnete.*

Seara telefonăm Corinei. Încă n-a primit pașaportul. V. Cândea i-a promis că „se va ocupa".

26 mai

De la 2,00 la 3,00, Sorin Popa. Îmi aduce desenul pe care mi l-a făcut Victor Ion Popa în 1937–1938.

La 4,00 mă duc la l'Herne. Tacou îmi arată *Andronic et le Serpent.* Coperta e frumoasă. Dar pe coperta interioară titlul este *Le Serpent.*

La 7,00 vin Marius Robescu (pe care nu-l cunoșteam) și Eugen Simion (pe care l-am întîlnit, tot la Paris, ultima oară acum doi ani). Cinăm toți patru la restaurantul algerian din colț (mediocru), apoi stăm de vorbă la noi, pînă aproape de miezul nopții. Am notat cîteva amănunte pe foițele care îmi vor servi pentru redactarea *Jurnalului*. La 9,30 telefon de la Sorin.

29 mai

Întîlnire cu Cioran la cafeneaua *Escorial*. Ca de obicei, scăpărător, pesimist, discret (nu vorbește niciodată despre el, despre „succesele“ lui, despre cartea la care lucrează). Între altele îmi spune (a aflat-o de la Taubes, sau de la alții) că în Berlinul de Vest sunt astăzi mai cunoscut (mai „popular“) ca scriitor decît ca istoric al religiilor. (Ceea ce nu-mi face plăcere; idealul meu este să fiu cunoscut „total“.)

Seara cinăm cu Ieruncii.

30 mai

Un sfert de ceas coadă la biroul poștal din Place des Abbesses, ca să ridic un pachet recomandat: un volum de poezii, al unui autor italian, tînăr probabil, necunoscut. Răsfoiesc cartea pe drum. Deprimat de mediocritatea poemelor. Apoi, mare tristețe: speranțele pe care, desigur, acest poet necunoscut și le-a legat de răspunsul meu...

Paris, 2 iunie

Agendă: întîlniri la 5,00, cu Grigorescu, la 6,00 cu E. Simion, la „Cluny“; la 8,00, la Cioran.

3 iunie

Sorin Popa îmi scrie din Viena, ceea ce nu îndrăznise să-mi spună la Paris: în prima noastră întîlnire, aflînd că nu mai are bani nici ca să-și plătească hotelul, i-am dat cinci sute de franci. Era fericit și m-a asigurat că îi va înapoia în lei, la București, Corinei. O jumătate de ceas după ce-a plecat, probabil în metrou, i s-a furat portofelul – cu banii și actele. (Afară de pașaport și de biletul de tren.) Cînd a venit să mă

vadă a doua oară, nu mi-a spus nimic, nu cumva să cred că s-ar aștepta să-i mai împrumut altă sumă.

De la consulat a obținut o sută de franci cu care și-a plătit hotelul. Agendă: 5 iunie. La 3,00 vine Grigorescu ca să verificăm traducerea *Autobiografiei (Mémoire I)*. Evident, e „exactă“; dar Greg are tendința să „expliciteze“, să adauge precizimi în note.

6 iunie

Dintr-o scrisoare a lui Culianu, retransmisă de la Chicago, aflu că Furio Jesi îmi consacră un capitol de calomnii și injurii în cartea lui recent apărută, *Cultura di destra*. Aflasem mai demult că Jesi mă consideră antisemit, fascist, *garde de fer* etc. Probabil că mă acuză și de Buchenwald. Și totuși, s-a angajat să traducă *Histoire* pentru Rizzoli. Anul trecut am aflat *(inside information)* că ar fi spus: „Cît sunt eu directorul acestei colecții (de Istoria Religiilor) cartea lui Eliade nu va apărea!“ I-am transmis lui Jean-Luc Pidoux această informație, rugîndu-l să vadă ce se întîmplă. J.L. Pidoux i-a scris lui Rizzoli. Peste cîtva timp, primesc o scrisoare de la Furio Jesi, în care se scuză că a întîrziat traducerea: catedra universitară care i s-a oferit, organizarea cursurilor etc l-au împiedicat să înceapă traducerea. Dar mă asigură că, ajutat de o echipă de studenți, va termina traducerea foarte curînd... Și, deodată, atacul perfid din *Cultura di destra*. De la un asemenea individ mă pot aștepta la orice. Voi cere lui Pidoux să intervină: 1) să pot verifica traducerea (este în stare să falsifice textul ca să mă scoată... nazist) și 2) să-mi comunice *Prefața*. Mi-e indiferent dacă mă înjură (n-am să-l citesc și deci nu-i voi răspunde); dar nu pot accepta să mă insulte în *Prefața* propriei mele cărți

7 iunie

Vine să mă vadă editorul spaniol al ultimelor cărți: *Histoire* și alte cîteva (Ediciones Cristiandad). Are planuri mari. Speră că și lucrările mele vor avea succesul cîtorva cărți recente de teologie...

Seara, la noi la masă, Doina și Virgil Tănase.

Paris, 8 iunie

Acum cîteva săptămîni am primit, retransmisă de la Chicago, scrisoarea unei doamne, Solange Pavlov; îmi spunea că a scris poezii (în română și engleză) și un roman (în franceză), dar nu poate publica. I-am răspuns sugerîndu-i să-mi trimită romanul, să văd ce se poate face.

Alaltăieri am primit un mare plic, cu vreo două sute de pagini, scrise cu mîna pe ambele fețe și incorect numerotate. „Nu am bătut-o la mașină fiindcă nu am găsit o mașină cu accentele în franceză. Dacă e publicată aș vrea să apară sub vechiul meu nume: Solange Blumenfeld". O clipă am fost ispitit să-i înapoiez manuscrisul fără a-l deschide. Dar m-a impresionat faptul că alesese cea mai ieftină hîrtie din S.U.A. și unele pagini aveau pe verso însemnări și exerciții de școală. O asemenea „economie" aducea mai degrabă a sărăcie lucie. Am început lectura; cu greutate, pentru că paginile erau numerotate alandala. Deprimantă descrierea lunilor petrecute în Israel; teribilă, experiența din New York. Din păcate, nu văd cine l-ar publica.

12 iunie

La 3,00, Grigorescu; această nesfîrșită verificare a unui text, într-o franceză exemplară, dar al cărui „tempo" nu-l mai recunosc... La 6,30, Al. Paleologu. Îl tot întreb despre țară, mai ales despre literatura și critica literară din țară... Regretă că n-am continuat *Oceanografie.*

Cinăm la Dehollain, cu Cioran.

14 iunie

De la 2,30 la 5,00, la Institut de France, pentru recepția lui Georges Dumézil la Academie. Preveniți de G.D. am ajuns cu o jumătate de ceas înainte și ne-am plimbat pe chei așteptînd

să se deschidă poarta. Din fericire, nu ploua. Intrăm pentru prima dată sub această faimoasă cupolă. G.D. și-a citit discursul (despre istoricul Republicii a III-a al cărei fotoliu îl va ocupa). I-a răspuns Claude Lévi-Strauss. Apoi, la recepția de la Collège de France.

15 iunie

Ce-mi spune Ioana Miereanu, după o lună petrecută la părinții ei, într-un sat din Gorj: magia se practică tot mai mult, și e luată în serios, nu numai de „cei care merg la biserică", dar mai ales de „funcționarii socialiști". Ce interesant subiect de cercetare: magia într-un stat socialist!

De la 2,30 la 5,30 la cafeneaua *Cluny.* Corectez ultimele capitole ale *Autobiografiei* traduse de Grigorescu.

16 iunie

Vine să mă vadă Zed, sanscritistul care îmi va traduce *Le Yoga* în limba sîrbocroată.

19 iunie

Parcă începe să se simtă vara... Seara, la Grigorescu, cu Ieruncii, ca să vedem filmul: *București 1928.*

22 iunie

La 7,30 la Tacou – recepție pentru căsătoria fetei, adorabila Florence, cu fiul lui Claude Mauriac. La 8,00 cu G. Dumézil la fiul lui, doctorul. Splendid apartament. La cină, Claude Lévi-Strauss – foarte drăguț cu mine. Dar nu apucăm să vorbim mult. De-abia în taxi îmi dau seama că luasem din greșeală pardesiul lui Lévi-Strauss. Corina a sosit la 9,30. La Orly s-au dus s-o întîmpine Christinel și Ioan Culianu.

26 iunie

Citesc corespondența lui Basil Munteanu. Deprimat de amintirile pe care mi le răscolește. Și acea faimoasă teză de doctorat a lui Basil, pe care a pregătit-o douăzeci de ani, și pe care n-a publicat-o căci, spune soția lui, manuscrisul s-a pierdut în timpul refugiului (primăvara 1940).

Agendă: 28 iunie. Cinăm cu soții G. Dumézil la restaurantul iugoslav.

29 iunie

Seara, cu Corina și Ieruncii.

30 iunie

Sosesc Charlotte și Gordon Collier. Seara cinăm cu toții (și Corina) la restaurantul *Le Relais Normand.*

2 iulie

Invitați de Claude Gallimard dejunăm – Eugen Ionescu, Cioran și cu mine – la un restaurant din cartier. Eugen îmi mărturisește că de un an nu mai poate citi nimic, cu excepția istoriilor teatrului modern. Caută să vadă cum va fi judecat de istorie. (Lui Cioran îi mărturisește, la telefon, cel puțin o dată pe săptămînă, cît de mult îi preocupă întrebarea: ce va rămîne după moartea lui?)

3 iulie

Constantin Sporea îmi trimite fotocopia unei pagini din Programul Universității Regensburg, secția *Religionswissenschaft.* Unul din seminarii îmi este dedicat: „Mircea Eliade: Nicht Ontologie, nicht Emanzipation, (aber) das Heilige"... Ca titlu, nici nu e așa de rău...

4 iulie

Barbăneagră îmi relatează ce i-a spus de curînd Jean Servier: că din Israel s-au primit instrucțiuni precise ca să fiu criticat și atacat ca fascist etc. Jean Servier, spune Barbăneagră, era indignat... Cred, dar nu se poate face nimic.

La 4,00 vine să mă vadă acel sinolog străin, cu burtă; o mapă întreagă de manuscrise. Încearcă să mă convingă că nu mai știu ce intrepretare a unui „maestru"e falsă...

Agendă. 5 iulie. Îi văd pe Robert Gallimard și pe C. Tacou.

16 iulie

La Baronne d'Oberkirch scria în 1789: „Je demande seulement pour mon gendre une haute naissance, car il y a remède à tout, sauf au manque de naissance"[1] *(Mémoires,* Paris, 1970, p. 32).

Paris, 17 iulie

Îmi scrie Alain Volut, prezentîndu-se „danseur de corde". Precizează: „Je marche sur la corde, mais ce que me touche le plus et ce que je travaille et pratique sur la corde ce sont plutôt des mouvements: une danse, ma danse. Ceci m'entraine corps et âme parfois dans des danses, voyages très importants et graves pour moi. J'aimerais étudier cela de plus près".[2] Îmi cere informații, sugestii bibliografice despre originile simbolismului și credințele în legătură cu „la danse de corde". Mărturisește că, pentru el, „la danse de corde n'est pas un exercice d'habilité, ni de cirque, mais une mise en présence très personnelle de notre relation au monde, à la terre, au ciel, à la pesanteur, à différents aspects".[3]

18 iulie

Cinăm la Rocquet.

Inutil să însemn aici cu cîtă dificultate „lucrez" la *Histoire III.* De fapt, subliniez (pentru a cîta oară?) anumite pasagii din însemnările mele de acum cîțiva ani...

---

[1] „Eu nu pretind de la ginerele meu decît o obîrșie aleasă, căci există un remediu la toate, în afară de obîrșia proastă."

[2] „Merg pe frînghie, dar ceea ce mă mișcă mai mult și la ceea ce lucrez cu pe frînghie sunt mai degrabă mișcările: un dans, dansul meu. Asta îmi atrage uneori corpul și sufletul în dansuri, călătorii foarte importante și grave pentru mine. Mi-ar plăcea să studiez toate astea mai îndeaproape."

[3] „dansul pe frînghie nu este un exercițiu de iscusință, nici de circ, ci o scoatere în evidență cît se poate de personală a relației noastre cu lumea, cu pămîntul, cu cerul, cu gravitația, în diferite aspecte."

19 iulie

La 11,45 la oculist. Cataracta progresează, dar destul de lent (datorită picăturilor din Japonia?). În orice caz, îmi voi schimba iar ochelarii. Citesc cu oarecare efort, dar izbutesc totuşi să citesc... Ar fi trebuit să închei *Histoire* cu capitolele despre Islam, Renaştere şi Reformă.

20 iulie

Somnoros. Recitesc, tulburat, *Nouăsprezece trandafiri.*

21 iulie 1979

Visul de azi noapte. Plec cu manuscrisul unui studiu, la care lucrasem cîteva luni, ca să-l fotocopiez. Ajung într-o grădină stranie, în vecinătatea biroului unde trebuia să fotocopiez manuscrisul. Un bărbat elegant şi multe animale mărunte în jurul lui. Nu ştiu de ce îndoiesc şi împachetez manuscrisul, îl reduc la proporţiile unui sandviş şi încerc să amenint, în glumă, cu el, un mic şobolan. Dar acesta apucă pachetul şi nu-i mai dă drumul din gură. Deşi nu muşca din el, nu mesteca, observ că manuscrisul se împuţinează. Imposibil să-l smulg din gura şobolanului. Nu am nimic la îndemînă cu care să-l lovesc. Alarmat, implor pe domnul elegant, care se afla chiar în faţa mea, să străpungă şobolanul. Îmi răspunde că, aici, nu are dreptul să tragă cu revolverul (?). Asist disperat la dispariţia precipitată a manuscrisului. Foarte curînd îmi rămîne în mînă doar o fişie îngustă (cîţiva milimetri) de hîrtie. De abia atunci şobolanul îi dă drumul – şi se depărtează. Eram disperat! Pierd un text important la care lucrasem atîtea luni: nu păstrasem nici o notă, nici măcar fişele... M-am îndreptat năuc spre biroul fotocopiilor. Din fericire, cîteva clipe în urmă m-am trezit... Dar n-am putu readormi multă vreme. Recunoşteam că visul constituie un „mesaj“, dar nu reuşeam să-l descifrez.

23 iulie

Vine să mă vadă C. Poghirc. Furios de imbecilitatea „responsabililor“ din ţară, care nu i-au lăsat soţia şi copilul să vină la Padova, unde e profesor de trei ani. El, subliniază Poghirc, care de cincisprezece ani a străbătut globul de mai multe ori, la congrese, pentru cursuri şi conferinţe – şi s-a întors întotdeauna. Probabil că un denunţ a provocat suspiciunea. De aceea a hotărît să rămînă definitiv în Occident. Îmi spune de asemenea de campania contra mea în Italia, provocată de F. Jesi. Scopul: eliminarea mea dintre favoriţii Premiului Nobel.

24 iulie

După 9,00, Ben Corlaciu şi soţia (pe care încă nu o întîlnisem). B.C. mi se pare tot atît de slăbit ca acum trei ani, pe esplanada Trocadero, după cincisprezece zile de greva foamei. Vorbeşte aproape numai el. A primit cele o mie cinci sute de pagini manuscrise ale *Jurnalului* din ţară. Selecţia de două-trei sute de pagini dactilografiate n-a interesat pe nici un român de la Paris – afară de C.-V. Gheorghiu. Evident, C.-V.G. i-a sugerat să scrie un roman autobiografic (cele douăzeci şi şase de zile de greva foamei) în care să introducă elemente din *Jurnal.* B.C. speră să termine romanul în septembrie.

Agendă. 25 iulie: Antoine Faivre. Ca de obicei, politicos, cîteodată onctios, erudit şi totuşi cu imaginaţie. Mă emoţionează admiraţia şi iubirea lui pentru Henry Corbin; l-au podidit lacrimile cînd i-am rostit numele.

26 iulie

Cald. La 3,00 vine Grigorescu. Seara cinăm la Gaby şi Jean Gouillard.

27–28 iulie

Cald. Cer de vară senin. Ar fi trebuit să notez ce-mi povesteşte Corina din ţară.

29 iulie

Termin de transcris fragmente din *Jurnalul 1974.*

1 august

Termin de compilat articolul despre „Mit“ pentru *Civiltà della macchina.* (Nu înțeleg de ce am acceptat să-l scriu...)

2 august

Corina pleacă la Amsterdam, unde o așteaptă Sorin și Liliana. De abia acum va începe să călătorească cu adevărat (și în mașină cum îi place ei...) Seara, la masă, Marie-France și cu Gelu Ionescu. Mă trezesc deodată trăind în trei, patru lumi...

4 august

Timpul se menține tot atît de frumos. Zile de vară, fără urmă de melancolie. Nu fac nimic; starea aceasta de „libertate“ mă întinerește cu zece-cincisprezece ani. Totul poate reîncepe de la început.

Lyon, 5 august

Petrecem toată ziua cu Oani și Lily. Orașul mă farmecă de cum îl descoperim: fațadele acelor clădiri nobile și austere totodată, pe malurile celor două fluvii, și casele care se înalță înapoia lor, urcînd tot mai sus, pe coline. Casa lor e așezată pe o colină, aproape de acel palat în mijlocul parcului, aparținînd astăzi orașului. Veranda casei lor se prelungește în grădină.

Plimbare cu mașina pînă la 9,00 seara. Oani și Lily sunt dezolați că acum, în august, „faimoasele restaurante“ sunt închise. Cinăm, excelent, la „Villa de Rome“.

Eygalières, 6 august

Plecăm din Lyon la 5,00. În două ceasuri suntem la Avignon, unde ne așteaptă Ioan Cușa... Ar fi trebuit să descopăr Provence acum cincizeci și mai bine de ani; cînd îmi plăcea să cutreier, cu piciorul, regiunile din țară, mai ales Carpații, săptămîni întregi, fără să mă satur și neobosit.

Eygalières, 9 august

Superb. Citesc Jules Verne. În fiecare zi înot în piscină. Dar mi-e teamă să rămîn prea mult în soare; și dacă mi-aș pune, ca toți ceilalți, o pălărie de vară pe cap, aș avea impresia că mă deghizez. Ieri am reluat lucrul. Azi, pentru întîia oară, arșița își pierde intensitatea: simțim cum se lasă răcoarea. Încep revizia *Jurnalului 1957.*

10 august

Mistralul. Ne trezim într-o zi de primăvară – de primăvară rece. Citesc *Manuscrit trouvé à Saragose.* Cît regret că nu-l cunoșteam, cînd am stat de vorbă, ultima oară, cu Roger Caillois...

11 august

Mistral. Răcoarea se menține. Seara la cină, Pierre Emmanuel și Janine. Prietenia Ioan Cușa – Pierre Emmanuel, cîte ar fi de povestit, de meditat... Aș putea scrie un *Dialog între doi poeți religioși.*

12 august

Mistralul continuă – dar ziua e superbă. Parcă s-a schimbat ceva – dar *unde?* Sosește Marie-France.

13 august

Lucrez pînă ce simt că e timpul să mă scald în piscină. Seara vizităm Les Baux-de-Provence. Apoi, cina la faimosul hotel-restaurant, în care mi-ar plăcea să locuiască într-o zi unul din personajele nuvelelor mele.

16 august

Ieri și alaltăieri, lucru. Totul este „pus la punct“, toată informația concentrată în cîteva pagini (meditate, scrise, rescrise de atîtea ori) – îmi rămîne doar să „redactez“. (Dar mă obsedează gîndul că acest *opus magnum* ar putea rămîne neîncheiat... Și atunci, la ce bun să continuu „redactarea“?).

După-amiază, cu Ioan și Claude-H. Rocquet, la Gordes ca să vizităm „le village des bories". Impresie extraordinară. Să poți pătrunde nestingherit într-un sat de structură neolitică, și care a fost totuși locuit pînă în secolul al XVII-lea... Doar puțină imaginație și ți se descoperă o lume de valori și înțelesuri pe care cu multă trudă vei reuși s-o vezi cu ajutorul cărților, fotografiilor și pieselor izolate din muzee... Pentru întîia oară, Ioan ni s-a părut cam obosit.

17 august

Uneori mă întreb dacă am făcut bine abandonînd volumul II din *Autobiografie* ca să pun la punct paginile alese pentru tomul II din *Fragments d'un Journal.* Ar fi trebuit să procedez tocmai contrariu: *Jurnalul* m-ar fi ajutat să înaintez mai repede în redactarea *Autobiografiei* din 1940 încoace, de cînd am plecat din România. Am puține însemnări de la Londra, și Oxford, 1940–1941, dar *Jurnalul portughez* e destul de copios (patru sute de pagini mărunt scrise). În plus din caietele pariziene am ales și publicat foarte puține pagini; restul „materialelor" le-aș fi utilizat în *Autobiografie II.*

Dintre puținele lucruri care-mi plac în „felul meu de a fi", este și acesta: inconștiența sau nepăsarea mea. Am trecut de șaptezeci și doi de ani și am „pe brațe" două din scrierile mele pe care le consider importante: *Histoire III* și *Autobiografie II* (dacă nu chiar III...). Și totuși, mă las antrenat în alte proiecte; nu mă grăbesc; parcă aș avea o viață întreagă în fața mea...

Paris, 21 august

Ne-am întors aseară, cu Marie-France. Fericită de săptămîna petrecută la Eygalières. Nu o mai recunoaștem...

Îi scriu lui Charles Smith (Macmillan și Free Press). Știu că mulți dintre colegii și foștii mei studenți se vor îndoi de cumințenia hotărîrii mele: sunt bătrîn, am atîtea lucruri de făcut și terminat etc. Dar mi-am spus că e preferabil ca o Enciclopedie de acest fel să fie plănuită și organizată de un istoric al religiilor decît de un sociolog, sau un psiholog, sau chiar un teolog, cît ar fi ei de competenți.

Paris, 23 august

Două zile de lucru, așa cum n-am mai avut de mult. Am scris aproape douăzeci de pagini. (E drept, le aveam pregătite de cîteva luni.) Către seară, întrerupeam scrisul ca să nu-mi obosesc prea mult mîna dreaptă.

26 august

Alaltăieri seara Dinu Tătărescu a venit să ne ia. Plouă. Cinăm și dormim în apartamentul lor din Parly II. A doua zi plecăm spre Honfleur. Ploaia încetase, dar cerul era acoperit. Vizităm Honfleur, apoi continuăm drumul. Toate aceste orășele și plaje celebre, pe care încă nu le văzusem... Ca de obicei, mă trezesc că trăiesc într-un alt timp. Imposibil de precizat mai mult... Vilele pe lîngă care treceam, îmi amintesc... Nu, nu-mi amintesc, ci mă „presează" tot mai mult în acel *timp* pe care nu-l pot recunoaște... Seara, cînd ne aflam pe șoseaua spre Paris, reîncepe ploaia, mai puternică, mai îndărătnică. Din fericire. Mi-am putut continua visul...

27 august

Seara, cină cu Vona. Discutăm, ca de obicei, despre ce i se întîmplă, despre ce s-ar putea întîmpla dacă etc. etc. Îl ascult, bineînțeles, cu mare atenție, dar gîndul mă aduce, din cînd în cînd, pe neașteptate, la începutul prieteniei noastre, prin 1949–1950; de cîte ori ne întîlneam, vorbeam despre „literatură", despre romanul lui care, deși prost tradus, plăcuse atît de mult lui Brice Parain și lui Roger Caillois și altor lectori de la Gallimard – și cu toate acestea, romanul n-a apărut...

28 august

Scriu *Prefața* la traducerea portugheză a cărțuliei *Images et Symboles.* Îmi propusesem să dezvolt anumite observații despre simbolismul acvatic, să evoc *Os Lusiados* a lui Camoëns, prima „apariție creatoare" a Oceanului Atlantic în literaturile europene... Dar, confiscat de atîtea alte treburi, renunț.

30 august

Ieri, la 5,00 întîlnire cu Waldberg. Îmi dăruiește cîteva texte, admirabil editate de el. Planuri pentru viitor. Astăzi, la aceeași oră, vine să mă vadă Nina Cassian. Auzisem atîtea despre ea, și bune și rele (mai ales rele) încît devenisem curios. Mă încîntă sinceritatea cu care își face „autocritica": prostiile (și altele, mai grave) pe care le-a făcut în „epoca stalinistă". Crezuse total în „miracolul istoric", comunismul... Din fericire, este și muzicantă. Compune (din ce în ce mai interesant, precizează). Dar nu va putea renunța la poezie...

5 septembrie

În afară de scrisori, am reușit să lucrez – și încă mai bine decît m-aș fi așteptat. Dar îmi dau seama că sunt încă departe de a încheia „programul" pe care mi-l fixasem pentru vacanța aceasta.

...Altădată, adică acum vreo douăzeci-treizeci de ani, cu cît aveam mai multe de făcut (de scris), cu atît le făceam mai bine și mai repede.

12 septembrie

Azi, telefon de la Douglas Allen. Se află la Paris pentru cîteva zile. Fixăm întîlnirea pentru 14 septembrie. ...Scrisori, scrisori. Și totuși reușesc să continuu lucrul.

15 septembrie

Inutil să însemn toate vizitele. Aseară, invitați la Paul Bărbăneagră, cu prietenii. (Întîlnirea ceremonială, de despărțire, ca în fiecare toamnă...)

Termin *Prefața* la cartea lui Jean Servier, începută ieri. Cartea e de mult epuizată, și îmi părea rău că nu o puteam

recomanda anumitor studenți, interesați de acest fel de a face antropologie.

18 septembrie

La 6.00, vine Olender. Îmi aduc aminte de lungul nostru interviu, de acea după-amiază, anul trecut, cînd a trebuit să încheiem ședința, abia începută, pentru că aflasem de moartea lui Henry Corbin.

19 septembrie

Printre altele, vizita lui Marino. Este sigur că va putea publica în țară voluminoasa lui lucrare: *Hermeneutica lui M.E.*

22 septembrie

Am plecat ieri cu Ioan și Ileana Cușa. Dejun la Orly. Cu avionul pînă la Frankfurt. Am ajuns pe la 5,00. Ioan rezervase o mașină, și după o jumătate de ceas eram pe autostradă. Drum superb pînă la Rothenburg, unde ajungem la căderea serii. Frig. Ileana ne-a reținut, la Hotelul Eisenhut (din secolul al XVIII-lea!), o cameră mare, superbă, ca dintr-un film istoric. Apoi, prima plimbare prin acest oraș fermecător, cel mai frumos oraș german pe care l-am văzut pînă acum. Păcat că e atît de frig.

Astăzi, pe o ploaie rece de toamnă, vizităm orașul. Inutil să însemn ce-am văzut, ce ne-a plăcut (în special zidurile cetății, St. Jakobs-Kirche, Primăria). Dar după un ceas, ne refugiem la hotel înghețați.

23 septembrie

Impresionat de slăbiciunea lui Ioan. Abia atingea felurile de mîncare – deși le alege, s-ar spune, cu multă poftă... L-am surprins mereu luînd aspirine; dureri reumatice, spune. Îmi explică lipsa lui de poftă de mîncare: după operația de acum un an, tot aparatul digestiv i s-a micșorat...

Paris, 26 septembrie

Încă o zi pe jumătate pierdută cu corespondență și vizite. Deschid la întîmplare *Jurnalul* lui Emerson și găsesc aceste rînduri care mă încîntă: „What a pity that we cannot curse and swear in good society! Cannot the stinging dialect of the sailors be domesticated? It is the best rhetoric, and for a hundred occasions those forbidden words are the only good ones[1] (24 Oct., 1840)".

Evident, lucrurile s-au schimbat de mult, dar, mă tem, nu în sensul în care ar fi voit Emerson...

Paris, 29 septembrie

La 4,00 mă duc să-l văd pe Georges Dumézil. Nu înțeleg cauza melancoliei care m-a cuprins îndată ce m-am așezat în jurul mesei, în salon. G.D. mi se pare tot atît de lucid, de energic, de creator. Îmi vorbește despre lucrul lui: parcă aș fi ascultat un tînăr „normalian" rezumîndu-și teza de doctorat.

Chicago, 2 octombrie

Am plecat ieri dimineață. Ne-au condus la aeroport Ioana și Costin Miereanu. Am decolat cu un ceas întîrziere (aeroportul de la Boston era închis din cauza vizitei Papei). La Boston schimbăm avionul, dar așteptăm încă două ceasuri. Ploaie. Decolăm la 7,30; zbor oribil; furtună. Ajungem după 10,00 noaptea , extenuați (era dimineață la Paris).

Astăzi, deși obosiți, cinăm la consulul general al Franței, G. Fieschi, ca să cunoaștem pe ambasador, M. Labouraye.

3 octombrie

Extraordinar de obosit – așa cum nu m-am simțit niciodată reîntorcîndu-mă din Europa. Petrec o bună parte din după-amiază în pat, dormitînd. Christinel se duce la inaugurarea Institutului nostru (Institute for Advanced Religious Research): pentru această „ceremonie", la care participa și președinta, Hanna Gray, am venit mai devreme la Chicago!...

Fac totuși act de prezență la cina de la Quadrangle Club. Strîng mîna președintei. Dar nu asist la conferința de la 8,00 seara.

5 octombrie

Oboseala (inexplicabilă, cel puțin pentru mine) continuă. Nu pot face altceva decît să răsfoiesc dosarele cu corespondența aglomerată astă-vară, și să desfac pachete cu cărți.

6 octombrie

Parcă încep să mă simt mai bine. Dar sunt (de ce?) *detașat* de Chicago. Ca și cum aș petrece ultimul meu an universitar aici. Scriu Corinei, apoi lui Ion Lotreanu și V. Nemoianu.

7 octombrie

Scriu traducătoarei mele în olandeză; Lisbeth des Plautes, și lui Ioan Cușa, ca să-i trimită *Noaptea de Sînziene.*

10 octombrie

Astă seară de la 7,30 – 10,00, seminarul cu Wendy; *Religious Symbolism in Historical Context.* Reușesc să vorbesc destul de bine. Dar nu mai am entuziasmul de altădată...

11 octombrie

Observ că nu mai pot recunoaște figurile de la trei-patru metri depărtare. În același timp: degetele mîinilor (îndeosebi de la mîna dreaptă) îmi sunt „prinse" (guta?) de dimineață pînă dimineața următoare; durerile le amorțesc cu opt Bufferin (*arthritis strength)* pe zi, dar scriu cu greutate și adesea nu pot ține o carte în mînă.

Și oboseala misterioasă continuă. Sunt istovit îndată ce fac cîțiva pași prin cameră. La birou mă duc agale, ca un bătrîn ieșit din spital...

---

[1] „Ce păcat că nu putem înjura și blestema într-o societate aleasă! Oare n-am putea adopta cu toții asprul limbaj marinăresc? Ar fi cea mai bună retorică în sute de ocazii în care doar aceste cuvinte interzise ar fi cele potrivite."

15 octombrie

Vine să mă vadă, de la New York, Charles E. Smith, Vice-President, Macmillan Publishing Co. Îmi scrisese deja la Paris, și îmi telefonase săptămîna trecută. Stăm de vorbă aproape două ceasuri. Insistă să accept direcția generală a noii *Enciclopedii de Științe Religioase* (în șaisprezece volume), pe care au de gînd s-o editez. Voi fi *Editor in Chief*, voi avea un *Board of Editors* ales de mine – și voi fixa liniile generale, metoda și colaboratorii. Accept.

23 octombrie

Renunț să mai însemn aici întîlnirile și scrisorile pe care le improvizez aproape zilnic. Sper că voi avea grijă să le notez în *Agendă.*

24 octombrie

De o săptămînă, mîinile, și mai ales degetele, înțepenite. Guta pe care, acum doi ani, o vindecase doctorița pariziană.

Deci: ochii (cataracta), „capul" (nu izbutesc să lucrez „serios"), mîna (scriu cu mare dificultate). Toate deodată...

30 octombrie

Zi superbă. Seara, David Tracy ne duce la circ. N-am mai văzut „circul" de nu știu cîți ani. Ca de obicei, fascinat. Dar, oricît mi-aș fi apăsat ochelarii pe ochi, nu vedeam decît cămilele, elefanții, caii. (Și doctorul care mă asigură că nu se poate să-mi prescrie lentile mai groase...)

La întoarcere, cinăm la cofetăria „Medicis", din strada 57. Miezul nopții, și abia am găsit locuri la o masă. Dar studenții nu păreau a fi prea numeroși.

5 noiembrie

Termin de transcris *Jurnalul* pe anul 1977. Acum cîteva zile, discuție despre *Life after Life.* Le spuneam: ceea ce mi se pare interesant în exemplele pe care le citează autorul nu este eventuala lor valoare de „documente" ilustrînd supraviețuirea sufletelor, ci scenariul lor. De ce revin de atîtea ori „motivele" podului, luminii orbitoare, frumuseții peisajului etc.? Să admitem, de la început, că sufletul nu „supraviețuiește". E vorba, atunci, de un fenomen nu mai puțin enigmatic: înainte de a pătrunde în neființă, omul asistă la desfășurarea unui scenariu dramatic, complex și fascinant. De ce? S-ar spune că viața (= materia vie) își mai revelează, pentru ultima oară, frumusețea și sensul. Dar – *de ce?*

13–17 noiembrie

La Billings Hospital. Încă din prima zi (marți 13 noiembrie) m-au examinat patru doctori. A doua și a treia zi, tot felul de analize (sînge, spută etc.) și radiografii. Dr. Cohen îmi sugerase internarea pentru că din analizele făcute săptămînile trecute reieșea că sunt ușor anemic și voia să identifice cauza. Au găsit o insuficiență a fierului. Dar mai erau și alte necunoscute: modulele din plămîni, care au crescut de la ultimele radiografii (reumatologul crede că poate fi în legătură cu artrita, un alt doctor crede că sunt urmele TB din tinerețe și o eventuală revenire a TB). După radiografia stomacului nu se mai îndoiesc: un ulcer, provocat probabil de excesul de aspirine (de șase-șapte săptămîni, șase-opt pilule pe zi). Deci regim: fără cafea, fără alcool, fără aspirine – și foarte multe anti-acide, medicație pentru fier etc.

Ce mă plictisește cu adevărat: nu mai pot lua aspirine (de fapt „Bufferin") în caz de puternice dureri artritice. Doar băi fierbinți. (Ieri am ținut mîinile într-un recipient cu parafină fierbinte. Admirabilă senzație, să nu mai simți durerile – întîia oară după aproape două luni de zile!)

Și totuși oboseala – să fie numai consecința ulcerului? Mi-au spus că nu sîngera prea virulent.

18 noiembrie

Extraordinar de frumos: *Indian Summer.* Încep nuvela *Dayan.* Scriu douăsprezece pagini.

19 noiembrie

Ploaie. Scriu opt pagini. Dar mîine, marți 20 noiembrie, plecăm la New York și nu știu dacă voi reuși să continuu nuvela.

New York – 20–25 noiembrie

Am încercat să scriu; a trebuit să renunț după două ceasuri de eforturi zadarnice. Am recitit *The Pursuit of the Millenium* a lui Norman Cohn – și am început *Visions of the End* a lui Bernard McGinn, excelenta antologie de texte apocaliptice medievale.

Lisette a invitat vreo paisprezece prieteni pentru *Thanksgiving.* Nu eram deloc „în formă“: am petrecut o bună parte din seară în odaia noastră, citind.

Durerile artritice (mîinile!) continuă. Am fost la Ruth Nanda Anshen, să discutăm textul pe care îl voi scrie pentru „Threshold Foundation“.

27 noiembrie

Cu mare efort, căci am mîinile anchilozate, am început capitolul despre balto-slavi. Din fericire, am găsit toate dosarele cu texte și rezumate, pregătite pentru cursul din toamna 1960, pe care, de altfel, nu l-am încheiat; studenții mă rugaseră, atunci, să le vorbesc și despre religiile egipteană și mesopotamiană.

Am găsit, de asemenea, materialele adunate în mapa pe care o păstrasem multă vreme în voluminoasa monografie a lui Evel Gasparini *Il Matriarcato Slavo* – mapă căreia îi pierdusem urma acum cîțiva ani.

28 noiembrie

La Billings, ca să văd pe dr. Cohn. Îmi spune că ulcerul este pe duoden – acolo unde l-am mai avut acum zeceunsprezece ani. Trebuie să continuu regimul și tratamentul pînă la Crăciun. Nu-mi dă nimic pentru artrită.

29 noiembrie

Ieri seară și astă seară, seminar. Am lucrat, puțin și prost la capitolul balto-slavi.

Agendă 23–26 decembrie, New York

Vin să ne vadă Juliana și Roger cu copilul. Încerc zadarnic să lucrez (capitolul despre altaici).

26 decembrie

Palm Beach. Superb. Ajungem la 5,00, Ocean Echo. Două odăi comunicante, cu baie. Lydia ne așteaptă la aeroport. La 9,30 se duce din nou, cu Christinel, ca s-o primească pe L/isette/.

27 decembrie – 2 ianuarie, 1980

Palm Beach. Tot timpul superb. La 30 decembrie mă reapuc de *Dayan.* Scriu vreo douăzeci de pagini. Dejun la Beach Club. 31 decembrie, la Lydia. Scriu. Am telefonat Corinei la 28 decembrie.

1 ianuarie 1980

Scriu toată ziua. Seara cinăm la Lydia.

2 ianuarie

Scrisori: Corina, Goma. C. Grigorescu, Tănase.

Seara la aeroport, surpriza: avionul pe care aveam locurile rezervate plecase la 2,10 (Christinel crezuse că e ora 21,00). Emoții. În ultimul moment, găsim două locuri. Ajungem la Chicago după miezul nopții.

5 ianuarie Chicago

Ninge și s-a făcut frig. Christinel e răcită: îi pare rău mai ales pentru că nu va putea veni la cina pregătită de Anthony și Priscilla în cinstea lui Nathan Scott.

De ieri, scriu cu fervoare la *Dayan.* N-am mai cunoscut de mult o asemenea euforie.

6 ianuarie

Am notat oare undeva această frază a lui Cecil B. de Mille: „Aş vrea o povestire (*i. e.* un scenariu) care să înceapă cu un cutremur de pămînt şi să devină tot mai senzaţională pînă ce atinge paroxismul“?

(„I want a story that begins with an earthquake and works up to a climax“.)

8 ianuarie

În ultimele două zile am continuat nuvela cu acelaşi entuziasm. Am scris şi transcris pînă acum optzeci şi una de pagini. Cu puţin noroc, aş putea încheia *Dayan* în cîteva zile. Dacă n-aş avea de răspuns la atîtea scrisori...

9 ianuarie

Treizeci de ani de la căsătorie. Cerul e mai senin decît niciodată, dar frigul continuă şi s-a dezlănţuit viscolul.

Trimit lui Christinel un „buchet romantic“ de Birds of Paradise. În seara aceasta va începe seminarul de Istoria Religiilor, dar Wendy îl va conduce singură. Noi vom cina la Kitagawa. Ne-au anunţat surprize: şampanie „şi alte amintiri simbolice“. Va fi, de altfel, prima ieşire a lui Christinel de la întoarcerea din Palm Beach.

12 ianuarie

Am scris în fiecare zi între zece şi cincisprezece pagini. Astăzi am încheiat *Dayan.* Prea obosit ca să transcriu finalul – deşi sunt nerăbdător – ca s-o citească Christinel.

14 ianuarie

Ieri am corectat şi transcris ultimele pagini.

Christinel e entuziasmată – deşi se întreabă cîţi cititori vor înţelege sfîrşitul nuvelei. Îi răspund, în glumă: ori toţi, ori nici unul!...

18 ianuarie

În ultimele cinci zile am fost aproape confiscat de corespondenţă şi de facerea pachetelor cu cărţi (majoritatea, traduceri recente din cărţile mele). Mă întreb uneori de ce accept această salahorie...

14 martie

Primesc cartea lui M. Handoca: *Mircea Eliade, Contribuţii biobibliografice.*

Prima carte despre mine care apare în R.S.R. O telegramă a lui A.M. de acum cîteva zile anunţă apariţia volumului lui Handoca: *M.E.*

15 martie

Jean Gouillard îmi trimite un exemplar din *Le Temps,* 9 martie 1907! Cu aceste rînduri: Le „temps profane“ retrouvé![1]

26 martie

Primesc cartea lui A. Marino *Hermeneutica lui Mircea Eliade.*

31 martie

Toată săptămîna trecută cheltuită în: 1) transcrierea a vreo treizeci de pagini din *Jurnalul* în Yucatan şi Guatemala (dec. 1978); 2) selecţia cărţilor pentru Meadville (aproape şaizeci de volume) şi pentru „studenţi“ (peste o sută de volume şi broşuri, care vor fi vîndute de L. Sullivan şi suma împărţită studenţilor).

Mai am de terminat transcrierea *Jurnalului* şi de făcut catalogul cărţilor pe care aş vrea să le trimit Corinei la Bucureşti, să înlocuiască, măcar în parte, cele vreo mie cinci sute de volume pierdute în 1943–1944.

Apoi voi începe, cu ajutorul lui Dumnezeu, clasarea dosarelor şi a manuscriselor.

---

[1] **„Timpul profan“ regăsit!**

28 aprilie

Hotărăsc să renunț la președinția Asoc. Inter. pentru H.R. pe care o acceptasem la rugămintea lui Z. Werblowski, în primăvara 1978. Prea multe plictiseli și multă politică etc. Voi anula deci și conferința publică anunțată pentru congresul din august, la Winnipeg.

iunie

Mă întreb dacă am făcut bine publicînd, acum, primul volum din *Mémoire.* Nu am recitit decît cîteva capitole, dar mi-e teamă că exagerata mea „sinceritate“ și “modestie“ minimalizează o anumită conduită (din prima tinerețe) care nu a fost lipsită de *măreție* și noblețe.

Paris, 5 iulie

O lună de cînd am sosit. În afară de primele patru-cinci zile, a plouat tot timpul. Cerul acoperit, greu, de plumb – cer de noiembrie. Deprimat, fără chef de lucru; simt nevoia luminii, a soarelui, așa cum o simt plantele. Frigul, în miezul verii, nu mă sperie; dar întunericul, care se prelungește de trei săptămîni, mă îmbolnăvește.

Paris, 16 iulie

Se prelungește neînțeleasa mea inhibiție: de o săptămînă după ce am recitit materialul adus de la Chicago despre religiile tibetane, încerc zadarnic să încep capitolul. Mă întreb dacă această atonie nu are și un sens mai adînc: mi se dă a înțelege că trebuie să renunț la volumul III din *Histoire;* să-mi concentrez ultimii ani de activitate la încheierea *Autobiografiei.*

21 iulie

Prima zi însorită. Cerul albastru, cu cîțiva nouri albi, leneși. Mă duc la Jardin des Plantes, unde nu mai intrasem de cîțiva ani. Ajung pe la amiază și mă plimb pe îndelete, fără gînduri, mai bine de un ceas. Muzeul de Științe Naturale e închis pentru reparații, dar aflu de expoziția „Les plus beaux insectes“, alături în 45 rue Buffon. O singură sală, dar cît de impresionantă! Rămîn pînă la 2,00. Descopăr cu emoție acel imens coleopter, verde cu două pete aurii pe elitre, pe care-l văzusem mort, în mîna unui copil, la Darjeeling, în 1929. Îi însemn aici numele, *Megaloxantna bicolor gigantea.* L-am cumpărat, atunci, cu șase *anna,* și l-am adus la Calcutta, în Ripon Street. Nu mai știu cui l-am dăruit.

Un superb fluture albastru, enorm (cinci cm) din Guineea, se numește *Papilio Zalmoxis* (Hewiton) – mă întreb de ce vizitez sera gigantică, cu acei arbori tropicali de doisprezece-cincisprezece metri înălțîndu-se dintre liane, și galeria de cactuși, și încăperea înăbușitoare în care simt cum mi se îngreunează respirația și încep să transpir.

Ultimele două ceasuri la „Menajerie“. Primele amintiri, din Parisul anilor 1947–1948. Ca de obicei, cei patru, cinci urși cerșesc, în două picioare, și cu gurile deschise – și prind îndemînatic alunele americane pe care le aruncă vizitatorii.

9 august, Eygalières

De cinci zile aici. Timpul se menține tot atît de splendid. Impresionat de cum l-am găsit pe Ioan.

12 august

Recitesc poeziile lui Eminescu în ediția lui D.S. Panaitescu. Continuu întrerupt.

octombrie

Sanda Loga, care a fost astă vară în țară ca să-și vadă părinții, a auzit la mînăstirea Agapia o ceată de țigani din Maramureș cîntînd în procesiune:

„Rugămu-te, Marie
Să ne ajuți mereu
Să credem totdeauna
Că este Dumnezeu...“

29 noiembrie

Fac un mare efort să scriu *lizibil* aceste câteva rînduri. De două luni, scrisul e un chin. De aceea, cînd sunt silit să iau cîteva note sau să redactez o pagină, două, mă mulțumesc cu semne și abrevieri; din păcate, după cîteva zile majoritatea acestor semne ajung indescifrabile...

Am început la 18 octombrie tratamentul recomandat de dr. Soerensen. Rezultate modeste. De o săptămînă, degetele de la încheieturile mîinii se par mai fragile ca înainte. La 15 decembrie voi începe cu un al „doilea front", cum ar spune Soerensen, tratamentul cu aur.

Sufăr mai ales pentru că nu mai pot scrie, nu pot lua note, nu pot răspunde la scrisori decît cu un efort ridicol (pentru o scrisoare de două pagini, lucrez cam atît cît îmi trebuia să scriu o recenzie sau un mic articol...)

11 ianuarie 1981

Cu cîtă convingere reflectă André Gide întreaga „ideologie" pe care o urîse în tinerețe: „Nous commençon à entrevoir la fin de l'époque mythologique".[1]

Journal, 25 oct. 1927

sau: – Mais qu'entendez-vous par mystique?

– Ce qui présuppose et exige l'abdication de la raison.[2]

9 nov. 1927

20 ianuarie

Padmasambhava a profetizat voga buddhismului și a tibetanismului în America. „When the iron bird flies and horses run on wheels, the Tibetan people will be scattered like ants across the world, and the Dharma will come to the land of the Red Man.[3]

---

[1] „Începem să întrevedem sfîrșitul epocii mitologice."

[2] – Dar ce înțelegeți prin mistic?
– Ceea ce presupune și reclamă abdicarea de la rațiune.

[3] Cînd pasărea de fier va zbura iar caii vor alerga pe roți, poporul tibetan se va risipi ca furnicile prin lumea largă, iar Dharma va veni în țara Omului Roș.

22 ianuarie

Aseară, primul seminar despre „Myths on the Origin of Death". Ce subiect pasionant! ... Ar fi trebuit să alcătuiască un capitol din cartea pe care o pregătesc de mult: *Mitologiile Morții.* Dar înainte de a încheia *Histoire des idées religieuses,* nu îndrăznesc s-o încep.

*

Azi, la Billings Hospital; prima injecție cu aur coloidal. Dr. Soerensen mi-a spus că tratamentul va dura mult timp; efectele aurului abia le voi resimți după zece-douăsprezece injecții...

27 ianuarie

A doua injecție. Pe la 5,00 după-amiază mă simt prost: vertigii, oboseală. Să fie, oare, reacția aurului? Dacă nu-l suport va trebui schimbat tratamentul...

28 ianuarie

Vertigiile și slăbiciunea continuă. Nu pot ține seminarul.

Seara cu Alexandra și Saul, Sanda și Chris Gamwel, la *Italian Village.*

Primesc primul exemplar din *Uniformes de général* și din noua ediție a *Images et Symboles* (coll. „Idées"), cu prefața lui Georges Dumézil. (Douăzeci de ani de la apariție, cărticica aceasta continuă să se retipărească – deși nu se compară cu celelalte cărți „populare" precum *Traité, Le Yoga, Le Mythe de l'Éternel Retour* etc.)

*

Continuu, cu încîntare, *Les Démons;* zece-douăzeci de pagini, în fiecare noapte. Dar izbutesc să întrerup lectura înainte de 1,00; altminteri m-ar apuca dimineața, citind (ca pe vremuri...)

2 februarie

Pregătesc planul articolelor din „Blocul B“ (instituții, ritualuri, concepții religioase etc.) pentru *Enciclopédie*. Încerc să găsesc, în același timp, colaboratorii cei mai potriviți; mă gîndesc, mai ales, la savanții europeni.

Ca și ieri, foarte frig.

3 februarie

Frigul continuă: -3° Fahrenheit. Lucrez la lista subiectelor; (pentru fiecare articol trebuie să scriu cîteva rînduri, indicînd autorului contextul în care va trebui redactat).

Seara, revin amețelile.

4 februarie

Deși încă amețit, țin seminarul. E curios că vertigiile nu mă împiedică să spun lucruri interesante...

5 februarie

Amețeli la prînz. Termin lista subiectelor pentru *Enciclopédie*, Bloc B. (Evident, nu este exhaustivă.)

6 februarie

Seara, la Qudrangle Club, cu Henry Fraige, de la Televiziunea franceză. Îmi propune – deși l-am refuzat prima dată cînd mi-a telefonat de la New York – să pregătesc și să dirijez un program de patru-cinci ședințe (fiecare de o oră!...) despre istoria universală a religiilor, începînd cu „primitivii“ (echipa televiziunii va filma în Australia, în Africa, în America de Sud...), prezentînd marile religii asiatice (se vor duce în India, în China, la Barabudur, oriunde le voi indica eu...) și închei cu religiile biblice.

I-am mărturisit că sunt incapabil să gîndesc și să vorbesc în fața aparatelor de filmat.

10 februarie

De obicei, nu prea citesc articolele despre mine (mai ales cele publicate în ultimii ani în România). Dar, din cîte am

citit, nicăieri n-am văzut punîndu-se în relief acest fapt: că sunt un autor *fără model*. Seamăn, sau vreau să seamăn, cu Hasdeu, Cantemir, cu Goethe – dar ia priviți cu oarecare atenție scrierile, ideile, credințele și *viețile* noastre. Care dintre marii mei predecesori a constituit, într-adevăr, pentru mine un model? Exemplul lor mi-a dat curaj. Atît.

20 februarie

Transcriu aici cîteva fraze din *Les Demons* (ed. Pléiade) pe care le-am notat în timpul lecturii. Singurul mijloc de-a le putea reciti mai tîrziu.

– „L'athéisme russe s'est toujours contenté de calembours“, grogne Chatov... (p. 151).

– „Il y a des gens chez lesquels le linge propre est presqu'une inconvenance“ avait répondu Lipoutine (p. 150).

– Lébiadkine către Varvara Pétrovna: „Madame! selon moi la Russie n'est qu'un jeu de la nature, rien de plus“ (p. 186).

– „Un athée se souvient d'être un Russe“. „Celui qui devient athée cesse immédiatement d'être Russe“ (Stavroguine,p. 263).

– „Pour faire un civet il faut un lièvre, pour croire en Dieu il faut un Dieu“(Stavroguine,p. 267).

– „Lorsque je servais encore dans les hussards, il m'arrivait souvent de songer è Dieu“[1] (le major (Maximovitch,p. 420).

---

[1] – „Ateismul rus s-a mulțumit întotdeauna cu calambururi“, mormăie Șatov...

– „Există oameni pentru care rufele curate sunt aproape jenante“, a răspuns Liputin.

Lebiadkin către Varvara Petrovna: „Doamnă! După mine, Rusia nu e decît un joc al naturii și nimic mai mult“.

– „Un ateu își amintește că este rus.“ „Cine devine ateu încetează imediat să mai fie rus“.

– „Ca să faci o friptură vînătorească cu sos de vin e nevoie de un iepure, ca să crezi în Dumnezeu e nevoie de Dumnezeu.“

– „Cînd mai eram încă la husari, mi se întîmpla deseori să mă gîndesc la Dumnezeu.“

2 martie

Hinduismul, buddhismul, creștinismul, Islamul – asimilează culte și divinități locale, după sistemul bine cunoscut. Astfel se unifică – integrîndu-se într-o tradiție religioasă majoră – o seamă de credințe și concepții marginale, „provinciale", condamnate, cu timpul, la fosilizare și dispariție.

Dar procesul acesta exista deja cu foarte multe mii de ani mai înainte. Zeus asimilase multe divinități ale cerului și furtunii. Iar în India vedică și brahmanică, asimilarea zeităților aborigene, contopirea lor în arhetipurile hinduismului, este un proces prelungit pînă astăzi.

Aceste nenumărate și continue asimilări solidifică structura divinității, îi reconfirmă universalitatea.

8 martie

Gide despre Freud: „Mais que de choses absurdes chez cet imbécile de génie!"[1] (*Journal,* 19 juin 1924).

15 martie

Cum spunea unul din personagiile mele din nuvela *Podul* – „se întîmplă multe lucruri". Abia îl cunoscusem, și John W., acest tînăr teolog (se zice, foarte înzestrat) mi-a mărturisit că, în seminarii, nu izbutea să uite aceste două propoziții din *Confesiunile Sfîntului Augustin:* „Sero te amavi" („I came to love you late") și „Iam te amabam" („I loved you long ago"). I se părea că alcătuiesc *adevărata* cheie a teologiei augustiniene. A îndrăznit să consulte pe unul din profesorii lui – care a zîmbit și l-a bătut părintește pe umăr. Dar nu s-a descurajat, și a continuat să mediteze asupra sensului secret al celor două propoziții: „Așa am pierdut cîțiva ani", adaugă melancolic.

21 martie

Bruce Lincoln, fostul meu student, astăzi profesor la Missouri, ne-a invitat la *House of Hunan.* Era cu soția și ținuse cu orice preț să cinăm împreună. Bruce este unul din cei mai înzestrați dintre foștii mei studenți, și mă mîndresc cu el, îndrăznesc chiar să mă laud. Ca și Ioan Culianu, cunoaște multe limbi și se interesează de probleme diverse și „interesante". Scrie nu numai despre religiile indo-europene, ci și despre „primitivi". Și e „productiv": zeci de articole, două volume publicate și altele în pregătire.

...Dar îmi spune, foarte sincer, că am făcut o mare greșeală acceptînd, la vîrsta mea, răspunderea de *Editor-in-Chief* al *Enciclopediei...* (Are, desigur, dreptate; dar „sacrificiul" meu are un sens profund.)

4 aprilie

Invit la *Maxim's* pe Siegfried Unseld (Christinel este încă răcită). Lungă discuție, Siegfried îmi arată planul celor zece volume din *Werke.* Îmi vorbește despre dr. Ludwig, pe care l-a însărcinat să se ocupe de această ediție.

New York – 15–20 aprilie (Agendă)

Ca niciodată, vedem două piese de teatru (ne-am reținut bilete acum o lună de zile) *Amadeus,* la 16 aprilie, și, în seara următoare, *Edith Piaf.*

Vizită la Arthur Cohen (18 aprilie). Cinăm a doua zi la Tantzi și Brutus Coste.

Chicago – 23–26 aprilie (Agendă)

Ședință de lucru pentru *Encyclopédie,* cu Conyear Charles Adams, Victor Turner și ceilalți.

Ședința finală, azi, la 26 aprilie. Seara, cinăm la Kitagawa.

Ce mi-a povestit Victor Turner despre Raymond Finth: la vreo șaptezeci și șapte – șaptezeci și opt de ani, invitat să țină o serie de conferințe la nu știu ce universitate (trăia, de cînd ieșise la pensie, retras la mica lui proprietate la țară) – toți îl înconjoară și îl felicită pentru excelenta lui condiție fizică. Ceea ce, la un moment dat, începe să-l supere... – Da, spuse

---

[1] „Dar ce de lucruri absurde la acest imbecil de geniu!"

Finth. Mă simt destul de bine. Tatăl meu, însă, nu prea stă bine cu sănătatea... Într-adevăr, cîteva luni în urmă, bătrînul murea, în Australia, la o sută patru ani...

6 mai

Copiez această frază din Fontenelle (mai ales pentru Emil Cioran!)

„Plus on a d'années, plus on voit de quelle importance il sarait de n'avoir pas tant!"[1]

9 mai

Mulți vicepreședinți ai Statelor Unite au fost uitați. Despre Thomas R. Marshall se știe doar că a spus: „What this country needs is a good five-cent cigar."[2]

22 mai

Telefon de la François Gochet, asociatul lui Ioan Cușa.

1 iunie

Ieri l-am întîlnit pe Hans P. Duerr, antropologul și filozoful german care pregătește un *Festschrift M.E.* de o mie de pagini. Apare (în două sau trei volume) în septembrie 1982, la Suhrkamp Verlag. Evident, va reproduce, în traducere germană, cîteva articole deja publicate. Dar vor fi multe contribuții inedite, multe din ele (adaugă zîmbind) destul de „critice". Se explică: vrea să prezinte o *viziune totală* asupra operei mele literare și științifice.

Un tînăr simpatic, cu părul (destul de rar) atîrnîndu-i pe umeri, îmbrăcat ca un student, fără cravată. Cinăm la Quadrangle Club cu soții Kitagawa (Joe i-a adus o cravată, altminteri n-ar fi fost acceptat în sala de mese). Apoi, la noi acasă, pînă la miezul nopții...

---

[1] „Cu cît ai mai mulți ani, cu atît constați ce important ar fi să nu-i ai!"

[2] „Țara asta are nevoie ca o țigară bună de foi să coste numai cinci cenți."

3 iunie

În ultimele luni am scris tot mai puțin în *Jurnal* (și am neglijat chiar *Agenda).* Scriu cu mare efort. Și, mai ales, oboseala, somnolența, „detașarea" (să fie oare efectul tratamentului cu aur coloidal?)

Pe la sfîrșitul lui aprilie am încheiat, cu chiu cu vai, capitolul XXXIII din *Histoire.* Am continuat să citesc și să iau note, dar n-am mai redactat nimic de atunci.

4 iunie

Pregătiri de plecare. Întîi la New York, la 9 iunie, apoi la Paris.

Neobișnuită oboseală. Și totuși, nu-mi vine să cred că sunt un *uomo finito.* (Mi se spune, din mai multe părți, că e rezultatul injecțiilor cu săruri de aur.)

6 iunie

Încep să-l înțeleg pe Y, care mărturisea astă iarnă că nu mai îndrăznește să-l recitească pe Nietzsche: prea a prezis, profetizat și anticipat tot ce se întîmplă în Occident de aproape un secol!... Într-un articol pe care-l răsfoiesc, distrat, dau peste această frază: „La démocratisation de l'Europe nous prépare, très involontairement, une pépinière de tyrans".[1]

Paris, 5 iulie

Reîntîlnesc pe Cella Delavrancea după patruzeci și unu de ani. (Cred că am văzut-o ultima oară la înmormîntarea lui Nae Ionescu, în martie 1940, cîteva săptămîni înainte de plecarea mea la Londra.) Mă duc s-o iau cu un taxi, pe care-l păstrez, ca să ajungem la timp la restaurantul *Chez Carlos,* unde ne aștepta Christinel.

---

[1] „Democratizarea Europei ne pregătește, absolut involuntar, o pepinieră de tirani."

rusească de argint, sub care ardea candela, în odaia părinților. Deci n-a mai trecut prin emoțiile de altădată, care-o istoveau. (În fond dacă aș fi primit invitația de a vizita țara, ce viață ar fi trăit Corina și cît ar fi fost de simplificată viața lui Sorin!...)

Văd primul exemplar din ediția lui E. Simion a nuvelelor fantastice. În șaizeci de mii de exemplare, dar numai treizeci de mii o sută s-au tras acum; restul la toamnă. Hîrtie proastă, cerneală cenușie. Cartea costă douăzeci și șapte de lei, dar nu se găsește; librarii au vîndut-o pe sub tejghea. La bursa neagră, îmi spunea Corina, a ajuns la trei sute de lei...

Singura mea satisfacție: în acest volum au apărut *Pe strada Mântuleasa* și *Les Trois Grâces*. Dar n-am timp – nici curiozitatea – să verific dacă au respectat textul original.

Eygalières – 4 august

Am ajuns aseară. Ca și anul trecut, Ileana a venit să ne ia cu mașina de la Avignon. Prezența Corinei i-a îngăduit, probabil, să-și stăpînească emoția.

Regăsim tulburați, și totuși cu încîntare, această magnifică vilă, pe care Ioan a zidit-o, în bună parte, cu mîinile lui. De azi dimineață cerul e de cleștar. Cald, dar adie vîntul. Ne plimbăm ca altădată, pe iarbă, pe sub arbori, pînă în fundul livezii, unde ne întîmpină ultimul miel care a mai rămas din turma anilor trecuți...

Eygalières – 6 august

Timpul se menține tot atît de magnific. Am înotat în piscină (fizioterapie!...), dar mîinile – degetele, încheieturile – îmi sunt amorțite. Scriu cu dificultate. Deocamdată, nu fac nimic: îmi spun că trebuie să mă odihnesc (deși sunt multe luni de cînd n-am mai făcut nici un efort).

*

Cinăm, invitați de dr. Bloncourt și Marie-Claude, la restaurantul din Beaux. Ileana ne-a adus cu un ceas mai devreme ca să putem arăta Corinei ruinele acestui castel-fortăreață, distrus de Richelieu în 1633. Revăd melancolica biserică St. Vincent (secolele XII-XIII); și încă o dată, regretul că n-am asistat la slujba de la miezul nopții, celebrată pentru păstorii din regiune.

Eygalières – 8 august

Petrec o bună parte din zi în „turnul“ clădit de Ioan, aproape singur, pentru a-și instala biblioteca; la masa lungă, grea, superbă, făcută parcă anume ca să te îndemne să scrii... Dar n-am chef de lucru. Recitesc *Les origines de la Kabbale* a lui Scholem, pentru paragrafele încă neredactate din capitolul despre mistica iudaică.

Iau anevoie note; fiecare rînd îmi cere timp și răbdare; degetele îmi sunt tot atît de „zgîrcite“ ca astă iarnă.

Eygalières – 14 august

Azi au plecat Rodica, Marie-France și Eugen Ionescu, sosiți acum șase zile. Lungi discuții. Dar Eugen mi se pare deprimat, „angoasat“ – și el însuși repetă de mai multe ori pe zi că așa e, nu are chef de lucru, nu poate nici măcar citi altceva decît ziare.

Acum o lună, cînd am stat două zile la „Moară“ (13–15 iulie), era mult mai bine. Încerc să-l consolez cum pot (în fond, îi spun, este un ciclotimic, ca mulți alții etc.).

Eygalières – 17 august

Din multele „gesturi spectaculoase“ ale dr. Bloncourt („spectaculoase“ pentru ceilalți, nu pentru el), aș vrea să notez acesta:

Un tînăr breton, condamnat de medici, îi mărturisește (cu vreo zece zile înainte de moarte) cît ar fi de fericit dacă ar mai putea să-și mai vadă o dată familia și satul lui din Bretania. Dr. Bloncourt îl asigură că dorința îi va fi împlinită. Împreună cu Marie-Claude scoate tot ce putea fi scos din avionul lui de patru locuri, ca să poată introduce pe bolnav – și cîteva ore mai tîrziu aterizează în vecinătatea satului lui natal. Astfel încît tînărul și-a putut lua rămas bun de la toți ai lui...

Doctorul abia îl cunoștea; nu era propriu-zis pacientul lui (Precizez: Bloncourt afirmă că el este ateist...)

Roma – 3 septembrie

Ajungem, la 2,30. La aeroport ne așteaptă Horia Roman. Mă bucur că-l regăsim neschimbat. Avem camere reținute la Hotel Plazza, în via Veneto. A noastră are fereastra într-o grădină interioară plină de flori.

Invităm la cină, la *Capriciosa,* pe dna Adamiu, Nina Batalli, Horia și dna Brezianu.

Corina revede Roma după exact cincizeci de ani. A fost în Italia – de la Abbazia la Palermo – în călătoria de nuntă.

Roma, 4 septembrie

Mă deprimă îmbulzeala, zgomotul, agresivitatea cîtorva perechi tinere, și alte multe... Mai ales pe via Veneto. Dar am regăsit calmul și singurătatea îndată ce-am ajuns lîngă monumentul lui Augustus; iar pe malurile Tibrului, se plimbau, dezorientați, doar cîțiva turiști.

Roma, 5 septembrie

După-amiază, vine să mă vadă Al. Căprariu; locuiește la pensiunea Petrașincu; stă în Italia de vreo lună, invitat de C. Drăgan. Îmi povestește o seamă de întîmplări și anecdote din țară.

Seara, cinăm cu Yvonne Rossignon la Nina și Nicola Ciarletta. Ca de obicei, lungă discuție cu Nicola.

La 6,00 vine să mă vadă Gherardo Gnoli, succesorul lui Tucci la direcția Institutului Oriental. Stăm de vorbă pînă la 8,00. Aflu o seamă de lucruri despre situația disciplinei noastre (Istoria Religiilor, Orientalistica) în Italia. Îl invit să scrie articolul despre religiile iraniene pentru *Encyclopédie.* Tucci e bolnav, dar îi va telefona și speră să-l putem vedea împreună.

La 8,30, invitat de Institutul Oriental (ISMEO) la restaurantul Mario (via delle Vite). Mai sunt: Mario Bussagli, L. Lanciotti (pe care nu-l mai întîlnisem de mulți ani), sanscritistul Rahiaro Gnoli și un tînăr indianist, Scialbi. Discuție pasionantă pînă la 11,00 noaptea. Mă simt „stimulat“, neobosit, optimist (în ceea ce privește lucrările mele în curs de elaborare) ca pe vremuri...

Roma, 6 septembrie

Petrec o bună parte din după-amiază la Muzeul Etrusc din Villa Giulia. Iau cîteva note în caietul de buzunar. Dar mă întreb acum dacă le voi putea descifra mai tîrziu. Ar trebui să le transcriu și să le dezvolt zilele acestea.

Apoi, la San Pietro, ca să mă întîlnesc cu Christinel și cu Corina. Încerc să nu-mi amintesc de lungile vizite pe care le făceam în tinerețe. Imposibil; mă întorceam mereu, și fără voia mea, în acea dimineață din aprilie 1927, cînd...

Invitați de dna Adamiu, cinăm într-un restaurant pitoresc de lîngă Piazza Navona. Ne îndreptăm pe jos către hotel. Aproape că nu ne venea să ne credem ochilor: faimoasa piață era de nerecunoscut. Pe jumătate ocupată de *hippies,* de drogați și aventurieri (dna Adamiu ne spune că aici se vînd, zilnic, droguri în valoare de un miliard de lire...)

Din fericire, îndată ce ieșim din Piazza Navona pătrundem în acea superbă Romă medievală în care am locuit nouă luni în primăvara 1928 (Via della Scrofa, numărul 3, dacă îmi aduc bine aminte). Parcă a rămas aceeași. Melancolică, încîntătoare.

Această lungă plimbare, noaptea, m-a împăcat cu Roma. Nu mai regret că am venit.

Roma, 7 septembrie

Pe la 3,30, Gnoli și Scialbi vin să mă ia în mașina Institutului Oriental. După ce ieșim din Trivoli, începem să urcăm. Satul – S. Pado dei Cavalieri – se află în vîrful dealului la șapte sute de metri înălțime. Ne simțim la munte.

(„Aici, a început deja iarna“, ne va spune Francesca Bonardi, de peste douăzeci şi cinci de ani tovarăşa de viaţă a lui Tucci.)

O casă imensă, cu trei etaje înalte, cu terase sau pereţi de sticlă de toate părţile. Şi o grădină care coboară în terase cîteva sute de metri.

Îl găsim pe Giuseppe Tucci în pat, îmbrăcat, acoperit cu o pătură. Accidentul de-acum cinci luni; şi-a rupt femurul şi a fost operat. Nu numai că nu poate umbla sprijinit în bastoane, dar am avut impresia că nu se poate mişca, singur, în pat. Îl întoarce Signora Francesca. Probabil că suferă şi de alte neajunsuri, căci figura e albă, cu mari pete roşii.

Vorbeşte clar, inteligent, cu umor – dar uneori ezită, căutîndu-şi cuvintele. Îi amintesc de prima noastră întîlnire: în ianuarie 1929, în casa lui Dasgupta, în 104 Bàkulbagon Road. A păstrat şi acum o mare admiraţie faţă de Dasgupta. Apoi mai vorbeşte de *Opus magnum* pe care speră să-l poată încheia: *Eros şi Thanatos în gîndirea indiană.* (Dar Gnoli îmi spunea că nu are chef să dicteze – iar scrisul lui Tucci a fost, întotdeauna, indescifrabil. Numai două persoane, la ISMEO, sunt în stare să-l descifreze). Îl ascult, de asemenea, cu melancolie, plănuind un Congres internaţional despre „Civilizaţia euroasiatică“ – la care ţine cu orice preţ să fiu prezent (cît regretă că nu pot asista la congresul din noiembrie de la Veneţia, despre culturile Asiei Centrale...).

Signora Francesca aduce *soft drinks* şi whisky. Eu mă mulţumesc cu un pahar de apă minerală. Tucci cere puţin scotch, pe care-l bea pur, fără gheaţă. „Scade tensiunea“, îmi spune. Cele cîteva pisici mărunte se fugăresc pe sub pat sau pe canapea. Tucci critică violent epoca pe care o trăim. E sigur că finalul (oarecum apocaliptic) se apropie. Dar nu deznădăjduieşte. „Lumina“ (i.e. spiritul) va rămîne, orice s-ar întîmpla.

Se interesează de activitatea Institutului: expediţiile arheologice, cărţile, revista *East & West.* De altfel, Gnoli îl vizitează cel puţin o dată pe lună, ca să-l ţină la curent. Îmi dau încă o dată seama că Tucci a fost singurul savant italian care a creat o şcoală. (Ce s-a ales, bunăoară, din „şcoala“ lui Pettazzoni, în care crezusem pe vremuri?...)

După un ceas, la plecare, ne sărutăm pe amîndoi obrajii. Impresia că a fost ultima noastră întîlnire mă copleşeşte. Din fericire, Signora Francesca m-a invitat să vizitez casa; plină de „antichităţi“ şi obiecte de artă (dar adevăratele „comori“ sunt depuse la Bancă. „Sperăm că sunt încă acolo“, adăugă Signora Francesca).

Roma, 8 septembrie

La 3,00 vin să mă vadă Mario Bussagli cu fiul lui, pictor, de vreo douăzeci şi trei-douăzeci şi patru de ani. Mare admirator al meu, îmi spusese Bussagli. Tînărul repetă, timid, că lectura cărţilor mele – în special *Forgerons et alchimistes* – l-a „iluminat“; pictura lui e dominată de simbolismul alchimiei. Îmi arată cîteva lucrări; admirabile, originale: unele de-a dreptul fascinante. Ce mă surprinde şi mă bucură: la prima lui expoziţie, au avut succes, şi de public şi de critică.

Bussagli revine asupra importanţei „capitale“ a primelor două volume din *Histoire.* (Îmi vorbise deja la cina de sîmbătă seara.) Capitolele despre religiile iraniene i se par „senzaţionale“. Mă gîndeam, ascultîndu-l, la destinul acestei opere: lucrez atît de greu: *scrisul* mă oboseşte şi mă deprimă – încît mă întreb dacă voi reuşi s-o închei vreodată aşa cum am visat-o. Dacă nu voi fi silit să mă limitez la partea I a celui de al treilea volum...

La 4,00 vine Dan Petraşincu. După cincisprezece ani, mi se pare neschimbat. Are şaptezeci şi unu de ani şi pare de cincizeci-cincizeci şi cinci... Va pleca în curînd, pentru a zecea oară, în India. A fost pretutindeni – în misiuni UNESCO, la Congrese internaţionale, cu burse de studii, ca ziarist etc. Pasionat de India, de Orient – şi-mi repetă că a învăţat multe din cărţile mele, din exemplul meu. Mă bucur întîlnind un scriitor român care a reuşit să-şi împlinească visul. Îmi mărturiseşte, franc, că are două maşini şi bani destui – pentru că îl ajută o prietenă bogată.

Îmi arată întrebările pentru un eventual interviu. Îi făgăduiesc să-i răspund la Chicago.

Roma, 9 septembrie

Aseară, pe la 6,00 au venit Camilian Demetrescu cu soția. Mi-a arătat fotografiile cîtorva lucrări pe care le va expune în toamna aceasta. Eram prea obosit (începusem „dialogurile" de la 2,00, cu dr. Sebastian Petrescu) ca să-i explic, așa cum aș fi vrut, anumite înțelesuri din *Nouăsprezece trandafiri.* Cartea l-a entuziasmat. Crede că „poartă un mesagiu important" pentru contemporani: cum ne putem salva într-o lume desacralizată și imbecilizată? Mă întreabă dacă *am spus tot* în această carte. Ce „tehnică" ne-ar putea ajuta ca să obținem *anamneza* mîntuitoare? etc.

Cină la Nina și Nicola Ciarletta. Era și văduva profesorului Onciulescu, de a cărui moarte auzisem de curînd.

Paris, 11 septembrie

Ne-am întors ieri. E tot atît de frumos ca la Roma. Scriu lui Horia Stamatu, în legătură cu Marcel Avramescu și alchimia.

Mi-am pierdut ochelarii de citit în avion. Vizită urgentă la oculist.

20 septembrie

De cîteva zile, deprimat, parcă m-aș lupta cu o astenie, pe care nu izbutesc s-o înfrîng decît către seară. Mă urmărește imaginea lui Tucci, în pat, acoperit cu pături – el care a umblat mii de kilometri de la un capăt la altul al Himalayei. Mă gîndesc la degradarea precipitată și fatală a globului: în cincizeci de ani cantitatea bioxidului de carbon va transforma planeta într-o „seră caldă"; dar la ce bun să continuu?

Chicago, 8 octombrie

Ajungem pe seară. Noroc că șoferul acceptă (contra recompensă) să ne urce bagajele pînă sus. (Cu mîinile și brațele mele nu mai pot face aproape nimic!...) La etajul I ne întîmpină lătratul furios al cîinelui lui Randy (funcționar și *fac totum* la Meadville), care s-a mutat aici în septembrie. Soția lui Randy e o negresă simpatică și inteligentă. Are o fetiță de cîțiva ani, și al doilea copil e așteptat pe la Crăciun. În sfîrșit, primul semn de „integrare rasială", în casa noastră...

Găsesc patru lădițe pline cu scrisori, reviste, cărți și – mai ales – „publicitate". Petrec cîteva ceasuri desfăcînd pachete și azvîrlind la coș ceea ce știam că nu mă interesează, sau că nu voi avea timp să citesc.

9 octombrie

La 10,00 întîlnirea în biroul meu cu Conyers, de la *Encyclopaedia of Religion,* ca să pregătim agenda pentru ședința de lucru de după-amiază. Discuții, *en petit comité,* de la 2,00 la 5,00. Sunt mulțumit că întreg grupul – Joe Kitagawa, Martin Marty, Conyers și secretarul lui – acceptă sugestiile mele.

Seara sosesc și Charles Adams din Canada și J. Needelman din California.

10 octombrie

De dimineață și după-amiază, lucru cu *Editorial Board* al *Enciclopediei.* E curios că nu mă simt obosit, deși a trebuit să găsesc soluții la nenumărate probleme (repartiția materialelor, numărul de cuvinte alocat subiectelor centrale, numele celor mai potriviți colaboratori etc.).

Am o mare satisfacție: *Enciclopedia* va fi cu adevărat o operă internațională: vor colabora savanți din toate continentele, iar din Europa vom invita specialiști nu numai din Occident, ci și din Rusia, România, Ungaria, Polonia etc.

11 octombrie

Azi dimineață, de la 10,00 la 11,00, ultima consfătuire a „editorilor". Are loc în camera nr. 1, la Quadrangle Club. Îmi aduc deodată aminte că, exact acum douăzeci și cinci de ani, locuiam aici în aceeași cameră. Sosisem la 1 octombrie de la New York. Credeam că vom rămîne la Chicago doar șapte-opt luni!...

Vremea – fără pereche de frumoasă, ca și atunci. Ca și atunci... Un singur lucru îmi dădea curaj: că mă voi reîntoarce curînd la Paris.

14 octombrie

Lisette telefonează ca să ne spună că numele meu se află în *Le Petit Larousse*, ediția 1981. Onoare care mă surprinde, dar și mă bucură (mai ales pentru bucuria altora...).

17 octombrie

Am ținut ieri primul seminar. Deprimat de cît de puțin cunosc în general – și nu numai în istoria religiilor! – noii studenți. Dacă o asemenea ignoranță aș fi descoperit-o printre studenții mei din 1956–1957, probabil că n-aș fi rămas la Chicago.

20 octombrie

Într-un studiu despre cele mai recente metode și descoperiri științifice, găsesc această anecdotă, care, afirmă autorul: „... may serve as an example of complementary approaches: Felix Bloch and Werner Heisenberg, on a walk along the shore, discussed problems of physics. Bloch was reporting to Heisenberg some new ideas about certain mathematical structures of space when Heisenberg, his mind drifting into complementary avenues of experience, exclaimed: «Space is blue and birds are flying in it!»“[1]

---

[1] „... poate sluji ca exemplu de abordări complementare: Felix Bloch și Werner Heisenberg, plimbîndu-se pe țărm, au discutat probleme de fizică. Bloch i-a relatat lui Heisenberg cîteva idei noi despre anumite structuri matematice ale spațiului, cînd Heisenberg, cu gîndul la unele căi complementare ale experienței, a exclamat: «Spațiul e albastru și păsările zboară în el!»“

10 noiembrie

De-abia astăzi îmi dau seama că mi-a dispărut dicționarul sanscrit-englez al lui Monnier-Williams. Cînd? L-am consultat, ultima oară, în mai. Cine mi l-o fi luat? Unul din profesorii sau studenții de aici, din Meadville-Lombard? Aproape oricine poate intra în biroul meu...

Este al treilea exemplar pe care l-am pierdut, după stabilirea noastră la Chicago.

16 noiembrie

Va trebui să închei *Histoire des croyancees religieuses* cu o prezentare generală a experiențelor și crizelor religioase pe întreg globul; dar va trebui să prezint și înțelegerea teoretică (filozofică) a religiei *astăzi*. După atîtea interpretări și atîta istorie. După materialism și pozitivism, după Marx, Freud și ceilalți reducționiști de geniu, după *God-is-dead-Theology* – ce se poate spune *astăzi* despre experiența religioasă?

Pentru prima oară în istorie se poate face asta.

20 noiembrie

Schiller îi scria lui Goethe la 2 noiembrie 1795: *„Niciodată n-a fost altfel, și niciodată nu va fi altfel“*.

Afirmația aceasta contrazice întregul *Zeitgeist* al iluminismului și al revoluției științifice și industriale; dar contrazice și optimismul „natural“ al lui Goethe. Volumele corespondenței Goethe-Schiller lipsesc din biblioteca noastră (Meadville). Va trebui să le caut la Regenstein. (Dar cînd?) Curios să aflu răspunsul lui Goethe.

25 noiembrie

Cartea lui Allan Ludwig *Graven Images: New England Stonecarving and Its Symbols* (Wesleyan University Press, Middletown, 1966) este pasionantă. Am copiat o seamă de inscripții. Mă surprinde și mă încîntă libertatea de care se bucurau primele generații de coloniști din New England.

Iată ce-și îngăduia un colon sărac să spună: *„Here lie I at the chapel door, / Here lie I because I'm poor; / The further in, the more you pay / Here lie I as warm as they"*.[1]

1 decembrie

De la 4,00 la 6,00 recepție organizată de John Shopp în Swift Commons: editura Harper & Row a ținut să mă „onoreze" cu prilejul apariției vol. I din *Autobiography. Journey East-Journey West.* Semnez vreo cincizeci de exemplare. Încerc să zîmbesc, discut cu cîțiva „admiratori", dar nu izbutesc să particip la această operație editorială (la telefon, acum vreo două săptămîni, am încercat în zadar să-l conving pe Shopp că „recepția" nu are sens).

10 decembrie

Aflu de moartea lui Sergiu Al-George, la 10 noiembrie. Colaps cardiac (deși cardiograma făcută cu o zi mai înainte era perfectă). Vestea mă deprimă nespus. Nu numai pentru că îl admiram ca om și savant și îl prețuiam ca om și prieten; dar, exasperat de ritmul în care redactez volumul III din *Histoire,* hotărîsem să-l rog să mă ajute, scriind o parte din lungul capitol despre India medievală și post-medievală. Nimeni altul n-ar fi putut-o face (adică: să prezinte materialul cu competență și cît mai aproape de interpretările mele).

Indianistica românească a dispărut prin moartea unui singur om...

17 decembrie

De aseară, teribilă criză de tristețe. În Polonia „armata" a intervenit. Zeci de mii de „arestări", și tot ce ne închipuim – pentru că, de cîteva zile, Polonia e complet izolată de restul lumii (i.e. de Occident). Și nu se poate face nimic. Alternativa: riscul unui război atomic. Încă o dată, Sovietele au dovedit că nu înțeleg să renunțe la nimic din tot ce au cucerit și nici din tot ce le mai rămîne de cucerit.

Palm-Beach, 23 decembrie

Am ajuns azi-noapte. Cald: 70° Fahrenheit. Lisette sosise cu douăsprezece ceasuri mai devreme. Locuim tot la *Ocean Echo.* După un sfert de oră de conversație, plec să mă plimb pe malul oceanului. Mă simt deodată ridicol, îmbrăcat cum sunt, cu pulover și pardesiu. Noaptea, insomnie. Cea dintîi în foarte mulți ani.

Scriu la întîmplare, ce-mi trece prin cap. Vreau să mă reobișnuiesc cu jurnalul, cu scrisul. Sunt multe săptămîni de cînd n-am mai lucrat „cu spor" (cum îmi plăcea să spun pe vremuri). Ceva s-a întîmplat cu mine și nu reușesc să înțeleg precis cauza. Să fie oboseala artrito-reumatologică, sau rezultatul tratamentului cu săruri de aur? Să fie detașarea de *Histoire III* care mă silește să scriu în silă ultimele capitole din a doua jumătate a cărții? În orice caz, niciodată pînă acum n-am cunoscut o asemenea oboseală, detașare, indiferență (dacă nu chiar „imbecilizare"). Dacă aș însemna *exact* și *complet* tot ce-am suferit în ultimele douăsprezece-paisprezece luni (injecțiile cu aur, tratamentul paralel cu șase pilule pe zi, fizioterapia etc.) poate că eventualul cititor ar înțelege starea de abulie în care mă aflu.

În plus (și încă mai penibil): nu pot scrie fără „aparatul" care-mi apără încheieturile; văd din ce în ce mai prost; nu țin minte ce citesc etc. etc.

Profit de această zi superbă (dar este totuși prea cald: 80°!) ca să scriu, notînd ultimele întîmplări și crize. Seminarul cu Frank Reynolds a fost destul de reușit. (Le-am povestit studenților într-o seară cum am început acest Joint-Seminar cu Paul Tillich, în 1965. Iar după moartea lui, l-am continuat așa cum am început: miercurea seara, 7,30–10,00, în *Curtiss Room,* aici la Meadville.) În schimb am lucrat destul de mediocru la *Histoire III.* Am terminat și transcrierea capitolului despre iudaismul medieval, început la Paris. Am început capitolul *Islam II* – dar merge greu.

---

[1] Aci zac eu, la poarta capelei / Aci zac eu, fiindcă sunt sărac / cu cît mergi mai departe, cu atît plătești mai mult / Aci zac eu, la fel de cald ca ei.

Azi dimineață, lungă plimbare pe malul oceanului. Aceleași șopîrle pe ziduri, aceiași fluturi portocalii plutind printre arbori – și valurile, aceleași...

Și totuși, nici o urmă de melancolie, deși trec anii, trec anii...

Lydia ne invită să dejunăm la *Country Club*. Îndată ce ne-am întors acasă, mă culc și dorm aproape un ceas. O curioasă oboseală. Îmi aduc aminte de tinerețe: primele zile la mare mă oboseau cît o ascensiune pe munte.

Apoi, o lungă plimbare prin oraș. Seara, Christinel și cu mine cinăm la *Hearth of Palm-Beach*. Lisette nu se simțea prea bine. Rămîne în odaia ei și citește paginile pe care le-a consacrat *Le Quotidien de Paris* ultimelor mele cărți.

Încep să-mi revin în fire. La Chicago, eram pur și simplu bolnav – și nu voiam să admit. Trebuie să mă vindec. Voi încerca tot ce-mi stă în putință.

Să mai notez cîteva amănunte: În ultimele zece-douăsprezece zile, incapabil să lucrez, am recitit (pentru a treia oară), biografia lui Goethe a lui Bielchowsky și *Dichtung u. Wahrheit*. Surprins, de data aceasta, de exasperantul egocentrism al scumpului meu Goethe.

Palm Beach, 24 decembrie

Superb! Aproape că ne este prea cald: 85° Fahrenheit.

Încerc să-mi aduc aminte: era tot așa, ca acum, o zi frumoasă, caldă, de vară (iulie? august?). Într-o cafenea desigur undeva. La o masă vecină, un bărbat încă tînăr, cu o barbă scurtă, *sel et poivre*, explica vecinului lui că nu știu ce varietate de coleoptere dispăruse din Europa „de circa patruzeci de ani“. M-a tulburat siguranța cu care precizase, rar și apăsat, „de circa patruzeci de ani“.

Palm Beach, 25 decembrie

Superb! Cald. Lungă plimbare pe Gulfstream Road. Cu privirile în jos, pe trotuar, ca să nu calc șopîrlele, la pînda musculițelor, în plin soare. Așa am zărit, pe jumătate acoperit de o frunză de ficus, un pandantiv de aur. Scuturîndu-l de praf, am văzut că e împodobit cu treisprezece mici safire.

Primul „obiect prețios“ pe care l-am găsit în lunga mea viață...

(N.B. – Dar nu mi-a purtat noroc. Cîteva săptămîni în urmă a fost descoperită tumoarea malignă, și înainte de a fi operată, Christinel a dăruit pandantivul de aur Bisericii din cartierul nostru, ca să-l vîndă și să împartă banii săracilor.)

Palm Beach, 29 decembrie

Azi a fost cea mai caldă zi: 85° Fahrenheit. Odaia noastră, cu cele patru ferestre, toate către soare – era fierbinte ca gara din Avignon la mijloc de august. Imposibil de suportat. Am coborît în grădină, ne-am tolănit pe chaise-longue, la umbră.

De cînd am venit, nici un nor...

Palm Beach, 31 decembrie

În ultimele zile, mi-am reluat lucrul. Scriu cu mare efort și aproape ilizibil, dar voi încerca, mai tîrziu, să dictez aceste pagini lui Christinel.

Palm Beach, 1 ianuarie 1982

Aseară, la Lydia, dar ne întoarcem acasă pe la 9,30. Ca în fiecare zi, plimbări pe malul oceanului și pe Middle Road. Timpul a fost, zi de zi, neverosimil: soare, 80° Fahrenheit, briză marină.

M-am gîndit mereu la o nuvelă, dar „subiectul“ s-a modificat, așa că n-am îndrăznit să scriu.

Azi, ca să marchez începutul anului, am redactat pagini despre Sohrawardi. Scriu cu aceeași greutate. Trebuie să-mi odihnesc mîna la fiecare cinci-șase minute.

Chicago, 11 ianuarie

Ieri a fost cea mai frigurosă zi din istoria Chicagoului. Titlul pe prima pagină din *Chicago Tribune: „The coldest day* *in history:* –28°“ (cu *windchill;* –80°). Străzile sunt pustii. Într-un sfert de ceas am zărit un singur trecător pe Woodlawn Av.

20 februarie

Azi noapte descoperim că Christinel are 39,9°. Telefonăm la doctor. La 11,00 la Billings. Vin cei doi doctori. Trebuie să rămînă aici; nu înțeleg cauza febrei.

21 februarie

Aflu de moartea lui G. Scholem. Christinel e încă la clinică. Nu i-au dat de rost febrei de ieri și alaltăieri.

1 martie

De trei zile Ch. e mult mai bine. Fără febră. Poftă de mîncare. Probabil va putea veni mîine acasă. Dar dr. Herbst spune că va trebui să reia terapeutica cu raze.

21 martie

Aseară, sîmbătă, 11,00 noaptea, Christinel n-a mai putut suporta durerile provocate de infecția unei măsele. Am telefonat doctorilor (doi dintre ei!) și ne-au sugerat să mergem imediat la „Emergency Service“ de la Billings. Din fericire, Sanda era la noi și ne-a dus cu mașina ei. (Ca și în noaptea cînd am descoperit că avea febră.)

... Unii dormeau cu capetele pe genunchi sau pe speteaza fotoliului. Alții fumau agresivi. Alții se plimbau nervoși prin sală.

Pe la 12,30, dentistul, avertizat de doctorul X, s-a apropiat de noi. Extracția măselei a fost, spune Ch., foarte abil efectuată. I-a dat o serie de pilule pe care le va lua toată noaptea.

22 martie

Din nefericire, excesul de medicamente i-a provocat o gravă criză stomacală. Nu mai poate mînca, nici bea nimic...

27 martie

Aseară s-a oprit caloriferul. Azi dimineață Christinel e răcită. Am ajuns să-mi fie groază de week-end! Toate plictiselile au avut loc în timpul week-end-ului.

18 aprilie

Nu sunt în stare să mă gîndesc la altceva decît la operația lui Christinel. La 4,00 mă duc la Billings să-i povestesc cum a decurs „recepția“. (Simt că începe să fie preocupată de operație.)

19 aprilie

Christinel a fost operată astăzi, la prînz. (Trebuia să fie la 8,30, dar au intervenit două „emergencies“.)

La 2,20 îmi telefonează dr. Herbst că operația a reușit în cele mai bune condiții. Christinel va rămîne un ceas, două în *recovery room* apoi va fi trasportată în camera ei, unde o așteaptă Charlotte Collier.

* * *

Am fost s-o văd pe la 6,00 (așa m-a sfătuit dr. Herbst, nu mai înainte). Dormea, după ultima injecție împotriva durerilor cicatricei.

Dar, strîngîndu-i mîna, m-a recunoscut prin somn și mi-a spus ceva (în românește?) pe care nu l-am înțeles.

Am angajat o *private nurse* care va petrece nopțile lîngă ea.

20 aprilie

Azi noapte, pe la 10,30, mi-a telefonat sora; Christinel vroia să-mi vorbească.

M-a întrebat dacă – și unde – am cinat... (Groaza ei că, singur, nu sunt în stare să-mi port de grijă...)

Tot aseară aflu de la Claire Lacocque că Ileana Cușa a telefonat de două ori.

Azi la 11,00 la clinică, Charlotte era deja acolo.

Christinel arăta mult mai bine, deși n-a băut nici o picătură de lichid de treizeci și șase de ore. Știa de telefoanele de la Paris. Și dr. Bloncourt a vorbit la telefon cu dr. Herbst.

* * *

Acum, la 2,45, telefon de la Paris: Paul Barbăneagră vrea să știe, în *amănunte,* cum a decurs operația.

Camera lui Christinel e plină de flori – și la biroul meu sună întruna telefonul. Ce buni sunt oamenii... Dragostea asta i-a dat mult curaj lui Christinel.

21 aprilie

Dimineața, telefonez Gizei ca să le dau vestea bună.

Apoi mă duc la clinică. Christinel se reface, încet, încet. I s-a îngăduit astăzi un *degetar* de apă.

22 aprilie

Timpul se menține frumos, dar e frig. Încep o nuvelă (titlul probabil: *Exil).* Între 3,00 și 6,00 scriu peste douăzeci de pagini. Dar multe sunt umplutură.

24 iunie

Christinel își revine încet, încet. Deși durerile continuă, nu ia decît foarte rar pilule cu narcotice...

La Étoile, coborînd din metrou, am simțit o amețeală atît de violentă, încît a trebuit să mă așez pe prima bancă. După vreo zece minute, am încercat să umblu, ținîndu-mă cu o mînă de perete, rezemîndu-mă cu cealaltă în umbrelă. Vreo douăzeci de minute, pînă am reușit să ies la lumină. Parcă mă simțeam mai bine. Încă douăzeci de minute pînă la doctor, 48 rue Kléber. Bănuiește o bruscă scădere de tensiune. Într-adevăr, deși îmi venisem în fire, aveam tensiunea joasă (9). Îmi face o injecție cu magneziu; apoi aplică vreo cincisprezece ace, apoi...

Și o lungă listă de medicamente homeopatice.

Eygalières, 5 iulie

Vineri, 2 iulie, Sorin ne-a dus la Gare de Lyon. Plecarea la 10,55 și ajungem la Avignon la 3,40. Deci cu aproape două ceasuri mai devreme – dar nu cu acel tren magnific, *Le Mistral* (care s-a desființat). La gară, Ileana și Gabrielle. Superb. La *Mas du Tilleul* găsim pe Maria și Cornelia (mama și sora Ilenei).

A doua zi, sîmbătă, 3 iulie, sosesc Thérèse Delpech și François Furet. (Tocmai citisem *L'atelier de l'histoire.)* Furet și Cornelia pleacă la 4 septembrie.

Timpul se menține superb. A treia „ședință“ la piscină (căci nu trebuie să înot prea mult). Nu prea am chef de lucru – dar mă retrag în turn și încep redactarea capitolului „Londra 1940“, din vol. II, *Autobiografie.* Scriu patru pagini.

Eygalières, 10 iulie

Am lucrat aproape în fiecare zi: am scris între patru și șase pagini. Dar am corectat capitolul deja dactilografiat (1938) și am renunțat la o seamă de amănunte „politice“, care n-ar fi putut interesa decît pe români; (paginile eliminate vor putea fi tipărite într-o eventuală ediție românească).

Ce e mai grav: deși scriu cu un bandaj elastic, mîna dreaptă obosește după treizeci de minute.

14 iulie

În ultimele zile, am continuat lucrul: elimin, refac, corectez, rezum. Aseară cu dr. Bloncourt și Marie-Claude, la Orange. Un ceas de mașină. Cinăm într-un restaurant construit în formă de peșteră. Apoi, la amfiteatrul roman, *La forza del destino* cu Cavaillë. Trei ceasuri pe piatră (adusesem pernițe...), fără să mă pot rezema. Anchilozat. Spectacolul se încheie aproape de 1,00. Ne întoarcem la 2,00 dimineața. Și imediat dureri puternice la șira spinării. Mă cobor cu greu din mașină. Abia pot urca scările care duc la camera noastră. Înghit nu știu cîte pastile.

Azi, durerile s-au mai potolit; dar se agravează îndată ce rămîn pe scaun mai mult de douăzeci-treizeci de minute.

În turn, reușesc totuși să pun la punct capitolul *Londra.*

19 iulie

Aseară au sosit Marie-France și Monica. Încă nici o veste despre Virgil Tănase. Dar Monica pare optimistă și s-ar putea ca Virgil să trăiască, sub protecția Serviciului secret francez.

26 iulie

De cînd am sosit la Eygalières, am făcut, zilnic, între doi și trei km cu Christinel. Uneori în două reprize. Mă uitam la ceas; ne întorceam după treizeci, șaptezeci și cinci sau șaizeci de minute (dar ne opream pe drum; Christinel trebuia să umble și, mai ales, să urce și să coboare scările – dar nu trebuia să se obosească).

Azi am fost în sat (doi kilometri și jumătate). Ne-am odihnit la o cafenea.

1 august

Ieri am reluat nuvela începută astă-primăvară la Chicago; am scris și transcris trei pagini. Azi am scris șase pagini și am terminat-o. Titlul (provizoriu?) *La umbra unui crin...* Dar nu știu dacă o pot număra printre nuvelele reușite.

2 august

Christinel a citit ieri *La umbra unui crin* și nu i-a plăcut. Azi am recitit textul întreg și am adăugat încă șase pagini. Cred că de data asta am terminat-o.

Eygalières, august

Deprimat de „puținătatea și mediocritatea" lucrului meu. Nu reușesc să citesc nici măcar cele cîteva cărți despre mistica bizantină pe care le-am adus. Nici măcar să rezum, în franțuzește, paragrafe din studiul meu *Popular religion* (pentru un capitol din *Histoire III*). În plus, același sindrom: detașare de *Histoire* și *Encycl. of Religion,* șovăială în ceea ce privește *Autobiografia.* (E adevărat, nu am cu mine – nici la Paris – *Jurnalul* anilor 1941–1945, Portugalia – Paris.) Ce mi se pare tot atît de grav – greutatea cu care izbutesc să scriu cîteva rînduri aproape indescifrabile.

Am renunțat la bucuria de a înota în piscină pentru că mi s-a părut că încheieturile mîinilor se înțepenesc și mai mult.

Paris, 1–2 septembrie

Vestea senzațională: V. Tănase trăiește! Citesc toate ziarele. Rocambolesc – și totuși admirabil roman de aventuri.

La 31 august, seara cinăm cu Marie-France și Mihnea Berindei. La 1 septembrie cu Ieruncii, P. Goma și Marie-France. Discutăm (mai precis) ascultăm discuțiile despre V. Tănase și „Monsieur Z", cel care trebuia să-i execute pe Goma și Tănase.

Paris, 10 septembrie

Răsufletul de ușurare cu care am dăruit, azi, vreo sută de volume lui Andrei Bordeianu și încă pe atîtea Bisericii din rue Jean de Beauvais (să le vîndă, să le păstreze?). Speranța mea: să „lichidez" încă două-trei sute de volume înainte de plecare. Iar dacă voi avea curaj și destulă putere, voi face același lucru, deși în mare – la Chicago. *Trebuie* să păstrez numai patru-cinci sute de volume și cărțile mele în diferite ediții și traduceri.

11 septembrie

Ruggiero Ruggieri îmi scrie de la Roma: mi s-a acordat „Premio Mediteraneo" (două milioane de lire) cu condiția de a fi prezent la Palermo în 20–21 octombrie, căci premiul se decernează personal. Îi voi telefona mîine că „din nefericire" nu pot accepta. La 2 octombrie plecăm spre New York, la 7 vom fi la Chicago, la 20 (?!) va trebui să țin conferința de mult promisă lui David Carrasco. Un savant american nu s-ar lăsa impresionat de această triplă traversare a Atlanticului în trei săptămîni. În halul de oboseală în care mă găsesc, mie mi-e imposibil.

... Dar refuzînd orice „onoare“ în străinătate și orice dialog sau interviu la radio și televiziune (cum a trebuit să refuz lungul „entretien“ – o săptămînă – cu Chostel), îmi limitez la minimum „publicitatea“. Înțeleg că editorii mei nu sunt prea încîntați.

24–26 octombrie

Boulder, Colorado. Suntem de trei zile aici, dar de-abia azi am fost cu mașina în Rocky Mountains. Păcat că după un ceas a început ploaia. Astă primăvară am acceptat invitația fostului meu student, David Carrasco: o conferință publică (am citit lungul text *Waiting for the Dawn)* și trei seminarii. Surpriza: sala imensă a fost neîncăpătoare, a trebuit să se „retragă pereții“; peste o mie două sute de persoane, majoritatea studenți. Veniseră și Peggy și Burton Feldman. Apoi am cinat cu toți, la restaurantul institutului, Holliday Inn, unde suntem găzduiți.

Notez cîteva amănunte: cina la alt student... Fred. (26 conferința, 27 cocteilul. Ne întoarcem la 29 octombrie.)

noiembrie

Mă simt din ce în ce mai prost: somnoros, fără chef de lucru, obosit. Sunt sigur că tratamentul cu aur nu-mi priește. Nu mai am dureri – dar mîna dreaptă tot țeapănă a rămas. Scriu cu enormă greutate. În plus, cataracta a progresat. De-abia reușesc să citesc; cel mai bine fără ochelari, lipindu-mi obrazul de pagină.

Și cu toate acestea, mă încăpățînez să cred în sensul „inițiatic“ al acestor suferințe și neputințe. Nu mă gîndesc numaidecît la moarte. La vîrsta mea, asta nu mai e o problemă. „Inițierea“ țintește către altceva: o „nouă viață“, *i.e.* o regenerare totală, care să-mi reveleze o altfel de creativitate. Trebuie să ies din țarcul preocupărilor minore în care m-am închis singur, fără să-mi dau seama, de atîția ani.

15 noiembrie

Prof. Robert Ellwood, fostul meu elev de acum vreo cincisprezece-șaisprezece ani, scriindu-mi ca să-mi mulțumească pentru *Ordeal by Labyrinth,* îmi spune că a fost la Calcutta, „and made it a point to walk along Ripon Street, where you had lived (...) Needless to say, no more an European area or what it was, but colorful and interesting. I also spent some time at the Theosophical Society at Adyar, Madras“.[1]

Iarna 1982–1983

Citisem demult (poate în J.H. Fabre?) despre curtea scorpionilor. Cît timp sunt „logodiți“, scorpionul și aleasa lui se plimbă, „en se tenant par la pince“[2] – și plimbările acestea au uneori o durată și o morfologie surprinzătoare. Acum cîteva zile, întîlnindu-l pe L.V., specialist în comportamentele animalelor, i-am cerut detalii. Surîzînd ironic, L.V. mi-a mărturisit că această „curte a scorpionului“, deși reală, e mai puțin interesantă decît ne-o închipuim noi, diletanții. Este o antropologizare a instinctului sexual. Mi-a spus [că] „logodna“ este numai faza preliminară a unirii sexuale etc. „Plimbarea-dans“ este, evident, reală – dar *noi* îi acordăm funcția și valoarea dansului etc. etc.

Eram dezamăgit. Dar mai tîrziu, i-am dat, într-un anumit fel, dreptate. Mă gîndeam: tot astfel istoricii chimiei apreciază anumite experiențe ale alchimiștilor pentru simplul motiv că văd în ele prefigurarea științei de mai tîrziu, i.e. o chimie embrionară. De fapt, alchimiștii urmăreau alte obiective decît chimiștii secolelor XVIII–XIX.

---

[1] „și și-a făcut un scop din a merge de-a lungul străzii Ripon, unde ai locuit (...) Nu-i nevoie să-ți spun, nu mai este un cartier european sau ce a fost cîndva, dar e o zonă colorată și interesantă. Am stat și eu un timp la Societatea Teosofică de la Adyar, în Madras.“

[2] „Ținîndu-se de clește“

*

Deprimanta banalitate a permanentei autocritici pe care și-o face inteligența americană. Pînă la urmă, este exasperant pentru un european să audă vorbind (în mediile academice) exclusiv despre crimele și injustițiile americanilor.

„L'imagination n'a jamais trompé que les faibles ou les lâches, incapables de porter le poids d'un grand réve."[1]

(Bernanos; lignes écrites peu après la publication du *Soleil de Satan.)*

Am făgăduit demult – astă primăvară – lui Siegfried Unseld o *Introducere* la cele zece volume de *Werke.* Trebuie, cu orice preț, s-o scriu înainte de a ne înapoia la Chicago. Ce admirabil prilej de a dezvălui, și comenta, unitatea profundă a scrierilor mele, atît literare cît și istorico-filozofice!... Am mai vorbit, în treacăt, despre această complementaritate (ultima oară în *L'Épreuve du Labyrinthe*), dar niciodată n-am adîncit problema.

Din nefericire, nu o voi putea face nici acum. Abulia continuă. Și efectul cu care scriu mă obosește. (Va trebui să mă obișnuiesc cu dictafonul...) Voi reproduce deci fragmente din *Amintiri,* dintr-o conferință publicată în *Criterion,* din *L'Épreuve du Labyrinthe.*

Să notez și aceste amănunte: 1) volumul din *Werke,* gata pentru toamnă, a fost amînat *(sine die?)* în așteptarea *Introducerii;* 2) cele două volume din *Festschrift,* editat de Duerr, au fost amînate pentru la iarnă, nu prea înțeleg din ce motiv. Mi-e teamă că și Unseld, și Duerr, ezită – nu cumva să reînceapă vechea poveste cu „fascismul".

Iarna 1983 (februarie)

Îmi mai rămîn de împărțit (la biblioteci, la prieteni, la studenți) încă vreo trei mii de volume. Am dăruit pînă acum bibliotecii Meadville peste cinci sute de volume, iar la studenți aproape o sută.

---

[1] „Imaginația nu i-a înșelat niciodată decît pe cei slabi sau pe cei lași, incapabili să poarte povara unui vis măreț."

Va trebui să împart tot într-un an. De-abia atunci voi avea loc în rafturi pentru cărțile *mele,* manuscrise, corespondență, teze și studii despre Mircea Eliade etc.

Ce simplu ar fi fost dacă aș fi putut dărui totul Bibl[iotecii] Academiei Române...

9 martie

Ninge. Îmi mai rămîne de completat État de Question la cîteva §, și cartea e terminată. Capitolul acesta, penultimul, nu e deloc faimos. L-am scris cu un imens efort, fără nici un interes, obosit și distrat înainte de a termina prima pagină.

Aseară, pe cînd transcriam ultima pagină, mi-am adus aminte de atacul de pericardită din 9 martie 1971, la Albion. Îmi spuneam că s-ar putea repeta în noaptea aceasta. Deci să mai fac un efort, să termin cartea...

* * *

Recitesc *Jurnalul* ianuarie 1972, toamna 1973. Îmi aduc aminte de atîtea amănunte inițiatice.

17 martie

Ieri seară a avut loc ultima ședință a seminarului cu Paul Ricoeur, titlul: *Mythical.* Discuție generală. La urmă, membrii seminarului aplaudă. De fapt, e ultima mea lecție la Uni[versitatea] din Chicago.

În sfîrșit *emeritus!* (Încă nu, căci în 1983–1984 voi figura în catalog ca *Professor in leave of absence...)*

Nici o urmă de melancolie. Nici măcar nu încerc să-mi aduc aminte de toamna 1956, cînd am venit ca *visiting Professor* și ca să țin *Haskell lectures.* Poate mai tîrziu voi încerca să fac bilanțul acestor douăzeci și șapte de ani de profesorat.

Oricum, nu regret că am rămas la Chicago. De asta s-a convins demult și Christinel. Nicăieri în Europa n-aș fi avut această libertate de a preda ce vreau și cum vreau eu. Și mă întreb dacă ideile mele ar fi devenit populare, așa cum sunt de mult în S.U.A., numai prin cărțile scrise la Paris și eventual traduse în engleză.

20 martie

Groaza cu care primesc și deschid, acum, pachete cu cărți, mai ales cele (foarte rare) din țară! Cea dintîi groază a mea este de a mă convinge dacă merită să le dăruiesc Bibliotecii Meadville; sau să le depozitez (mai ales cărțile românești) în pod – în așteptarea „lichidării“ (bibl. Regenstein? prieteni sau cunoscuți români?).

27 martie

În *Cartea vîlvelor,* culegere de folclor din Munții Apuseni publicată de Maria Ionică (1982), o legendă despre *„Păstorul lupilor“* (p. 193), culeasă la 4 dec. 1979, începe așa: „Pe vremuri erau vînători...“ Informatorul (de 68 de ani) vorbea de trecutul imediat parcă ar fi evocat o epocă fabuloasă... („Mai demult erau zmei...“, p. 204).

martie 1983

„Et cela, mon petit, pense que seul, en tant que Russe, j'étais alors en Europe l'unique Européen. Je ne parle pas de moi, je parle de toute la pensée russe...“ (L'Adolescent, ed. Pléiade, p. 507).

Viziunea aceasta a lui Dostoievski (dezvoltată în discursul pentru Pușkin, din 1880) ar trebui adoptată (dar poate că este deja...) de toți scriitorii români din exil.

6 aprilie

La 12,45 de mult promisa «conferință» (patruzeci și cinci de minute) la Swift Commons; ca de obicei, imediat după desert și cafea „Faculty-Students Wednesday Lunch“. Ultima oară am vorbit acum vreo patru-cinci ani, despre *Histoires des idée religieuses.* Azi *Cariera mea de istoric al religiilor și de scriitor.* Repet ce-am mai spus cu alte ocazii, improvizînd și

citind la întîmplare. Studenții păreau entuziaști, chiar și cei cîțiva profesori-colegi.

Tot timpul, m-a obsedat un *singur* gînd: că vorbesc pentru ultima oară în această sală, că deci ar trebui să fac efortul de a spune ceva nou și interesant. Nu cred că am reușit. Dimpotrivă, certitudinea aceasta că *trebuie* mă împiedică să mă concentrez.

8 aprilie

Recunosc: citesc cu interes studiile criticilor literari care utilizează inteligent și convingător cercetările mele de Istoria Religiilor.

Acum cîteva luni mi-a căzut în mînă studiul lui Edward J. Cronin. *Eliade, Joyce & the Nightmare of History (Journal of the american Academy of Religion,* vol. 50, sept. 1982, pp. 435–448). Excelent.

Ieri am primit de la Bob M. Pusa (New Orleans) un mare și pasionant articol: *„A Detective Story. The Influence of M.E. on Alejo Carpentier's Los pasos perdidos* (nu știu unde va apărea). De data aceasta autorul dovedește precis influența articolului meu *Simbolisme indien de l'abolition du temps* asupra genezei și construcției romanului marelui scriitor afro-cuban. Și încheie scrisoarea mulțumindu-mi „for your work in the history of religions which has been invaluable to my research“.[1]

9 aprilie

Librăria *(The Red Door)* din strada 57 s-a închis. Proprietarul nu i-a mai prelungit contractul. Bătrîna doamnă Staver a fost nevoită să vîndă cărțile cu reducere – și dacă le-ar fi vîndut pe toate...

Melancolie. Încă un „martor“ al vieții noastre la Chicago care se duce. I-am cunoscut acum vreo douăzeci de ani (Staver a murit, cred, de curînd). Nu treceam o dată prin fața vitrinelor fără să le privesc pe îndelete. Puținele cărți pe care le cumpăram, le cumpăram de la Staver. M-am întrebat adesea cum rezistă. În librărie, rareori vedeam cumpărători. Și librăria rămînea deschisă pînă la 10 noaptea...

---

[1] „pentru activitatea dvs, în istoria religiilor, care a fost inestimabilă pentru cercetarea mea“.

Chicago, 9 mai

Ieri seară, după cină, cu atîția profesori-colegi de-ai mei, foștii mei studenți – am inaugurat „mini-congresul" despre metodologia în Istoria Religiilor, cu o conferință, intitulată *Homo faber and homo religiosus: An experiment in method.* Sala, plină cum încă n-am văzut-o pînă acum. Jonathan Smith a citit o admirabilă și amuzantă „Introducere" de cincisprezece minute. Am citit conferința destul de bine (mă asigură Christinel); aplauze entuziaste.

Sunt mulțumit că s-a întîmplat așa. A fost ultima conferință publică pe care am ținut-o. Cîntecul Lebedei! cum îi spuneam lui Christinel. Voi mai lua parte la discuții și seminarii, dar nu voi mai ține, nicăieri, o altă conferință publică.

10 mai

Ieri și azi am asistat – de la 9,00 dimineața pînă la 5,00 după-amiază – la toate comunicările, conferințele și discuțiile. Ieri au vorbit Michel Meslin și Ugo Bianchi. Fiecare conferință urmată de observațiile „respondenților" și de discuții. Aseară, conferința lui Paul Ricoeur, dedicată – spune, cu oarecare emoție – lui Mircea Eliade, „master, colleague & friend". Azi după-masă conferința – mult scurtată – a lui Chuck Long.

Erau cel puțin douăzeci-douăzeci și doi din foștii mei studenți. Pe unii din ei nu-i mai văzusem de zece ani... Astă seară am invitat la noi acasă un grup întreg. Au venit și Wendy, L. Sullivan, Kees Bolle (care și-a amintit de anii cînd, student, îl invitam seara la un pahar de whisky și stam de vorbă ceasuri întregi). Venise și Mac Ricketts (cu care voi „lucra" mîine), și Sorin (încîntat de „atmosfera" Universității, de faptul că eram atît de iubit...).

Ar fi multe altele de adăugat, dar sunt obosit. De trei zile mă deștept la 7,00 dimineața și mă culc la 1,30...

13 mai

Înțeleg că „mini-congresul" de metodologie a fost plănuit pentru a sărbători „ieșirea" mea la pensie *(emeritus).* Dar, acum vreo două luni, l-am rugat pe decan, Chris Gamwell, să *nu* mă sărbătorească. L-am asigurat că vom păstra apartamentul încă doi ani, că voi continua să lucrez în biroul meu de la Meadville (volumul II *Autobiografia,* etc.), că vom avea *aici,* în Chicago, întîlnirile de lucru pentru *Enciclopedie.* Mă bucur că l-am convins. Nimic n-a fost spus. Dar prezența atîtor foști studenți ai mei, cuvintele pe care le-a spus Paul Ricoeur, aplauzele entuziaste și emoționante etc. – toate acestea arătau că, în fond, era vorba de un ceremonial în „onoarea mea". Și un „rămas-bun" – fără lacrimi...

20 mai

Vizită Matei Călinescu cu cele două tinere care-mi spun că în România nu se mai poate trăi chiar etnic.

mai 1983

„De ceux qui ne signent pas les manifestes on dit qu'ils ne s'intéressent pas à leur époque, ce qui de nos jours est tenu pour un délit; il arrive qu'on les insulte."[1] (Montherlant, *Tous feux éteints,* p. 71).

Paris 28 iunie

De cîteva zile, fără chef de lucru. Citesc pe Simenon; aproape două romane pe zi. (Îmi aduc aminte de o pagină a *Jurnalului* lui Gide, din Egipt.)

---

[1] „Despre cei care nu-și semnează manifestele se spune că nu sunt interesați de epoca lor, iar în zilele noastre acest lucru e considerat un delict; se întîmplă să fie insultați."

12 iulie

Ne duc la gară: Dinu și Giza. Foarte cald. Bruxelles. Seara la Royal Windsor Hotel. Două camere. Cinăm la Galerie, la Taverna.

15 iulie

Foarte cald. Plimbare în Piață. Dejunăm în Galeriile de la Reine. Librărie de lux.

16 iulie

La 1,00 vin să ne ia André și Claire Lacocque cu mașina la Bruges; Snack într-o grădină. Apoi cu taxiul 1/2 oră vizită Gent. Apoi spre Ostendes. Plimbare pe malul Oceanului. Cinăm la Club. Rest. f. elegant. La Bruxelles la 11,00 p. m.

iulie 1983

Dacă mi se întîmplă, uneori, din ce în ce mai rar, să iau tocul în mînă, hotărît să însemn ceva (o notă, o amintire), îmi amintesc durerea pe care o voi simți la încheietură după primele cuvinte scrise și mă întreb dacă *merită.* De cele mai multe ori renunț.

8 noiembrie

Scriu cu o imensă dificultate! Termin *Bollingen,* monografia lui McGuire. Pasionantă; și totuși pentru mine și Christinel melancolică. Prea multe amintiri.

14 noiembrie

Din nou la dr. Soerensen. Îi arăt mîinile îi și spun că aproape nu mai pot scrie.

Nu are altă soluție decît încă zece injecții săptămînale cu aur...

Trebuie să mă împac cu acest gînd: va trebui să învăț să dictez și să dactilografiez cu cîteva degete de la mîna stîngă.

15 noiembrie

E hotărît. Christinel va fi operată de hernie la 28 noiembrie. O săptămînă la clinică. Sperăm amîndoi că vor dispărea durerile care o tortureaază atîta (mai ales după ce mănîncă). Vor fi două operații, la un răstimp de cîteva luni – pentru că hernia a apărut și de cealaltă parte a stomacului.

19 noiembrie

Telefon de la Adriana Berger (se află la Los Angeles de astă vară). O invităm, pe spezele noastre, din ianuarie 1984 pînă la 1 aprilie. Mă va ajuta să fac ordine în bibliotecă. Imposibil să mă descurc altminteri. Nu pot ridica din rafturi cărți grele, nici nu pot scormoni printre dosare. Pachetele cu cărți și plicurile mi le desfac cei din jurul meu. La Swift Hall, Mrs. Rehova Arthur pune mîna pe foarfece îndată ce mă vede intrînd pe ușă.

Să fi fost pedepsit pentru – și prin – ce-am iubit toată viața: cărțile, scrisul?

20 noiembrie

Am terminat de pus la punct textul conferinței din mai: *Homo faber & homo religiosus.*

De cînd am venit, nu fac decît fleacuri: corectez teze, texte pentru Encicl. etc.

Thanksgiving, 24 noiembrie

Frig, vînt. Ne aducem aminte de prima cină de Thanksgiving – dată în 1956, la Harriet Platt. În mașină cu soții Charles Long și Kitagawa. Superbă casă într-un parc, la vreo douăzeci-treizeci km de Chicago.

Ce frumoasă a fost țara aceasta pînă acum o sută de ani!

25 noiembrie

Premiul Goncourt lui Tristan, află Christinel de la Ileana, care îi telefonează de la Paris. Sunt cît se poate de încîntat. Am citit *Les Égarés* cu interes; pe alocuri cu entuziasm.

26 noiembrie

Răsfoiesc colecțiile revistelor *Îndreptar* și *Cuvîntul*, ca să aleg cîteva articole pentru volumul pregătit de C. Poghirc și eventual pentru Gallimard (pe care le va traduce A. Paruit).

Melancolie. Agravată de greutatea cu care izbutesc să însemn aceste rînduri.

27 noiembrie

...o zi oribilă. Ploaie, rece, vînt...

Christinel se internează pentru operația de hernie, care va avea loc mîine dimineață.

Luni 28 noiembrie

Ploaie rece continuă, pe nesimțite începe să ningă.

Christinel a fost operată la 10. Cînd o văd, la 3 d. a., arată splendid. Din fericire are o cameră mare, spațioasă, cu un perete-fereastră care dă spre grădină.

Citește cînd e singură *Les Égarés.*

11 ianuarie 1984

Adriana Berger a sosit aseară de la New York. I-am găsit o cameră în apartamentul fostei soții a lui Richard Stern.

Astăzi la 2,00 după-amiază, împreună cu decanul Chris Gamwell, la Regenstein. Întîlnirea cu Rosenthal, directorul Colecțiilor Speciale (unde am dăruit și eu un număr de cărți și extrase, acum vreo doisprezece-treisprezece ani). Apoi, Rosenthal vine să inspecteze colecțiile de scrisori și manuscrise de la Meadville și de la noi acasă, 5711 Woodlawn.

Planul: în cîteva zile va trimite cîțiva tineri să ridice, ca să le depună la Regenstein, toate aceste materiale. A doua etapă: vor ridica miile de extrase (din lucrările mele și ale altora), și primul lot de cărți.

Etapa a treia: manuscrisul *Autobiografiei.* Mai tîrziu, caietele *Jurnalului,* ca să le fotocopieze.

20 ianuarie

Săptămîna trecută au încărcat corespondența de acasă și de la Meadville, plus lădițele cu extrase. Biroul meu e de nerecunoscut. Dar îmi dau seama, repede, că în dorința ei de a „curăța" camera, Adriana a rearanjat cărțile în rafturi, înghesuindu-le, schimbîndu-le locul – așa că nu mai găsesc nimic din tot ce-aș vrea să consult sau să citesc.

Un nou fel de disperare.

28 ianuarie

Prea trist, și deprimat, și obosit, ca să mai notez în acest caiet episoadele și aventurile „dispersiunii" bibliotecii. Adriana s-a certat cu Müller, colaboratorul lui Rosenthal, așa că lucrează acum într-o sală de cursuri aici, la Meadville. Uneori rămîne pînă noaptea tîrziu.

În același timp trebuie să adune dosarele cu articolele mele și ale criticilor mei, și să le „claseze"...

8 februarie

Am scris ambasadorului de la Washington, Malița, propunînd să dăruiesc Academiei Române o parte din biblioteca mea.

Ideea mi-a fost sugerată astă toamnă de C. Poghirc, asigurîndu-mă că, chiar dacă multe publicații (istoria religiilor etc.) vor fi interzise publicului, el crede că nu vor fi distruse.

Am păstrat copia scrisorii.

12 februarie

Mi se pare greu de înțeles (sau oarecum suspect) furia cu care îmi dispersez biblioteca. Aproape în fiecare săptămînă dăruiesc zeci de volume (uneori, cincizeci-șaizeci), o parte bibliotecii Meadville, o parte Bibliotecii Academiei Române (așa sper eu!), restul trimit la Regenstein, sau împart colegilor și foștilor mei studenți.

Și totuși, rafturile și biroul meu par aceleași: încărcate cu cărți. E drept, au dispărut lăzile de fier (pline cu reviste și extrase) și maldărele de volume care le acopereau.

21 februarie

De cînd am început „selecția" materialelor, nu mai pot face nimic. De-abia reușesc să scriu cîteva scrisori, scurte, anoste și, probabil, ilizibile. Și nu există altă soluție; trebuie, cu orice preț, să închei această primă fază a „dispersiunii" bibliotecii mele.

Din fericire, am de citit și controlat un mare număr de articole pentru *Enciclopedie*.

29 februarie

Telefon de la Los Angeles. Fratele mai mic al lui Maitreyi (născut prin 1928–29); venit cu un grup de indieni (nu prea am înțeles bine pentru ce scop: Congres? cercetări?). Ieri seară i-a răspuns la telefon Christinel și a fost obraznic. Spunea că apariția romanului meu i-a compromis familia, că se va adresa președintelui Universității. Vroia cu orice preț să-mi vorbească. M-a găsit astăzi. Nu știu ce să cred: șantaj? isterie? Mi-a spus că fetele lui nu se vor putea căsători, că sunt compromise. Maitreyi – citez – este nebună, pentru că s-a culcat cu Tagore, cu mine, cu mulți alții. Și este adevărat, precizează. E o stricată. Și, probabil, bolnavă de orgoliu. Spunea, acum un an, că vom obține Premiul Nobel, împreună, pentru romanele autobiografice pe care le-am scris. Ar trebui să dau o dezmințire, să spun care este adevărul. Altminteri familia îi va rămîne pe drumuri. Nu înțelegeam ce fel de dezmințire îi va îngădui să-și mărite fetele. I-am spus să-mi scrie, precis și cît mai amănunțit.

Între altele mă asigură că în România, unde a fost de curînd, sunt „un Zeu". Și acest amănunt enigmatic: o casă de film din România a început, la Calcutta, pregătirile pentru a filma primele secvențe din roman, dar „actorii" au descoperit „intrigile urzite de Maitreyi" și au întrerupt lucrul.

1 martie

Azi dimineață a fost operată Christinel. Dr. Herbst mi-a telefonat ca să-mi spună că totul este perfect. Am fost s-o văd pe la 5,00 după-amiază. Nici nu părea că fusese operată cu cîteva ceasuri înainte...

Seara, la Kitagawa, la *family dinner*. Christinel le telefonează, foarte bine dispusă.

Scriu din ce în ce mai greu. *Trebuie* să găsesc o soluție!... Poate, injecția cu cortizon la încheieturi, de care mi-a vorbit dr. Soerensen.

2 martie

Cum era de așteptat – „a doua zi după operație" –, azi Christinel se simte mai prost. Are și puțină febră. Probabil o infecție. Antibiotice direct în venă. După zece ore, temperatura scade la 37,5.

3 martie

Mai bine. Temperatura e în scădere. Nu pot lucra. (Aceeași poveste: trăiesc printre scrisorile și notele de acum douăzeci-douăzeci și cinci de ani).

5–8 martie

Mac Ricketts a venit pentru trei zile (e invitatul nostru la Quadrangle Club, ca să completeze informațiile bibliografice. A obținut o bursă din N.E.H., care îi va îngădui un an fără cursuri, și cîteva călătorii (va veni și la Paris, în octombrie). Toate acestea pentru cartea pe care o pregătește: *Mircea Eliade: Life & Works.*

Îmi mai povestește întîmplări și convorbiri din țară (unde a petrecut trei luni în 1981).

Cercetează, întovărășit de Adriana, colecțiile adunate (dar încă neclasate) de la „special collection". Apoi vine la

Meadville și răscolește mormanele de cărți destinate Bibliotecii Regenstein. Își alege o duzină de cărți românești, pe care nu izbutise să le găsească în țară.

Dar adevărata „cercetare“, singur sau ajutat de Adriana, o efectuează, șase-opt ceasuri pe zi, în sala de la Meadville; umblă prin toate pachetele cu articole, recenzii, studii etc. adunate în biroul meu și le răsfoiește atent, „unitate cu unitate“. Fotocopiază tot ce-i lipsește (deși, așa cum o recunoaște singur, posedă cea mai completă colecție eliadescă din lume, pentru că a transcris sau a fotocopiat, la Academia Română, peste o mie de articole și recenzii, apărute între 1921 și 1940).

Două seri am cinat împreună. Îmi punea mereu întrebări. Sunt încă sectoare numai parțial înțelese; bunăoară, acuzațiile sau aluziile la „nazismul (antisemitismul) meu din anii 1938–1939.

Încerc să-l lămuresc; îi amintesc anumite articole, convorbiri, întîmplări din acei ani.

Toate acestea sfîrșesc prin a mă epuiza. De aproape două luni trăiesc „în trecut“. Nu pot relua redactarea *Autobiografiei,* întreruptă la Palm Beach în preziua plecării, la 5 ianuarie.

Cu orice preț mîine, 9 martie, mă voi închide la mine cîteva ceasuri și voi scrie!

8 martie

La amiază se întoarce Christinel de la clinică. A adus și o parte din florile care-i luminau odaia.

Mac Ricketts pleacă la 2,30.

17 martie

Toată ziua pierdută cu controlul dosarelor de corespondență pe care le-a lucrat Adriana.

Apoi, seara, pregătesc cea de-a doua „donație“ de cărți (majoritatea de istorie și filologie și istoria artelor) pentru dna Perciali. Vor veni mîine să le încarce cu mașina. Apoi, vor trece pe la Meadville, unde le-am rezervat cîteva lăzi... Și cu toate acestea, bibliotecile rămîn pline; vrafuri de cărți pe podea.

Dar și sentimentul că anticipez „desfacerile“ care vor avea loc după moartea noastră.

20 martie

Am început să transport colecțiile revistelor destinate Academiei Române: *East & West, Journal Asiatique, Temenos, As Nuwers, Journal of Indo-European Studies, Indo-Iranian Journal.* Le-am depus la ultimul etaj, într-un colț întunecat. Sper să nu ispitească pe rarii vizitatori ai acestui pod îmbîcsit și prăfuit.

22 martie

Primesc, în sfîrșit, răspunsul lui Mircea Malița. Se scuză că a întîrziat (de altfel scrisoarea a făcut zece zile de la Washington la Chicago), dar a fost ocupat etc. Evident a trebuit să aștepte dispozițiile de la București, *recte* de la Ceaușescu. E de acord, și mă întreabă dacă îl pot primi, între 1 și 3 mai, cînd va veni la Chicago.

Singurul lucru care mă interesează este să văd încărcate și transportate maldărele de reviste și cărți pe care le-am pus deoparte pentru Academia Română.

31 martie

Nu mă mai pot îndoi, acum, că desfacerea bibliotecii și, mai ales, răscolirea manuscriselor și clasarea corespondenței a fost o imensă greșeală. Poate cea mai gravă eroare din ultimii douăzeci și cinci de ani. Nu numai că nu am putut face nimic, dar „programul“ acesta de fiecare zi (verifică, răspunde la întrebările Adrianei etc.) m-a extenuat. Și eu și Christinel așteptăm plecarea ca o ultimă șansă de a mă regăsi, măcar în parte...

4 aprilie

Azi noapte, dureri la glezna stîngă. (Curios, după douăsprezece-cincisprezece ceasuri de la injecția cu aur?) De-abia mă pot tîrî pînă la baie, ca să pot lua două pilule de Tylanol. Dimineața durerile persistă; dar, rezemîndu-mă în umbrelă, reușesc să ajung la biroul meu de la Meadville. Ca de obicei, Adriana lucrează. Zeci de dosare așezate pe covor, în odaia de alături; în birou, mă așteaptă pe masă un pachet întreg de scrisori, aproape toate din 1983. Încep să le clasez, dar nu rezist mai mult de o jumătate de ceas. Mă întorc apoi acasă, șchiopătînd.

Nu pot face nimic. Nu pot nici măcar citi. Acum cîteva săptămîni durerile au trecut în douăzeci și patru de ceasuri. Sper că și acum...

5 aprilie

Toată ziua în pat, somnoros (a trebuit să iau Tylanol cu codeină). Dr. Soerensen m-a sfătuit (ultima oară): odihnă, odihnă!... de altfel, umblu cu greutate, sprijinindu-mă în umbrelă.

Nu pot face nimic. Ca să n-o exasperez pe Christinel (care se luptă și acum, după cinci săptămîni de la operație) cu dureri de tot felul, mă prefac că mă concentrez asupra colecției de timbre, pe care n-am mai deschis-o de cîțiva ani.

6 aprilie

În sfîrșit, m-au lăsat durerile. Dar sunt prudent. Mă duc la Swift sprijinindu-mă în bastonul pe care mi l-a cumpărat Etiennette azi dimineață.

Cînd mă întorc, trec întîi pe la Meadville. Adriana o asigurase pe Christinel, la telefon, că nu voi mai recunoaște biroul! Într-adevăr, nu-l mai recunosc! A deschis a doua ladă de fier, a așezat pe podea toate extrasele și cărțile pe care le conținea, a „aranjat“ în rafturi cărțile de pe scaune etc. etc. Ca să nu izbucnesc, mă întorc acasă. Zadarnic am încercat să

dorm, trîntindu-mă pe canapea. Mă doboară seria de ghinioane (nenorocul pe care mi l-a adus Adriana). Pentru a nu știu cîta oară, îmi răscolește și „reorganizează“ biblioteca, dosarele, notele. Îmi va trebui cel puțin o săptămînă ca să mă orientez în noua „organizare“ a bibliotecii. Dar fără putere, nu pot ridica nici măcar o carte groasă. Va trebui să cer ajutorul cîtorva studenți.

10 aprilie

Mike Maliszewski („Alioșa“) îmi arată o cupură de ziar: G. Tucci a murit joi 5 aprilie.

Teribilă tristețe. Ultima întîlnire, în septembrie 1976, și îmbrățișarea la despărțire. Amintiri: întîlnirea, în casa lui Dasgupta, din Bhowanipore, în iarna 1929, și tot ce a urmat.

Cît regret pierderea *Jurnalului* din acei ani! (Poate va fi descoperit mai tîrziu, dar ce folos?...) Tucci împlinise optzeci și nouă de ani.

13 aprilie

Primesc, retransmisă de la New York *(Encycl. of. Rel.)*, o scrisoare din 23 martie a lui Gherardo Gnoli. Mă anunță, „de façon tout à fait confidentielle, que les condition du Prof. Tucci, ces derniers temps, se sont malheureusement aggravées, au point qu'il n'y a plus l'espoir qu'il puisse se remettre...“[1]

Mă gîndesc, cu tristețe, la „aceste ultime luni“. Să fi fost doborît de senilitate? Sau (așa cum sper) a fost vorba numai de o degradare fizică?

Seara, cu vreo douăzeci și cinci de colegi, „Dutch treat“ la restaurantul Thai. Frank și Mani Reynolds au organizat această cină – prilej de a mai rămîne de vorbă. Dar la o masă lungă de zece metri, nu poți vorbi decît cu vecinii tăi... Bruscă emoție la sfîrșit, cînd cîntăm în cinstea lui Frank, „For he's a jolly good fellow". Mă simt deodată la Calcutta, în 82 Ripon Street, sau în restaurantul din China Town. Aveam 22 de ani... Îmi spun, pe drum, la întoarcere: ar trebui să mă gîndesc „la plecare". Ar trebui să fac schimb, dacă nu de galaxie (căci așa m-am învățat să spun), cel puțin de oraș, și de „mediu". Din nou la Paris, bunăoară, sau în Provence, în Italia...

---

[1] „cît se poate de confidențial că în ultimul timp starea sănătății prof. Tucci s-a agravat considerabil, astfel încît nu mai există speranța că își va mai reveni...“

19 aprilie

Vine Rosenthal ca să discutăm cîteva „probleme" în legătură cu *special collection.*

Ultima oară îmi propusese să fotocopieze *Jurnalul* și să-mi dea mie fotocopia, păstrînd originalul la Regenstein. Dar asta înseamnă o lădiță de cel puțin douăzeci de kg. Înțelege imediat; singurul lucru important, îmi spune, este să asigurăm *Jurnalul* contra riscurilor (mai ales că voi călători, ca și vara trecută, cu vreo cinci-șase caiete în Franța și Italia). Deci săptămîna viitoare va veni să ridice cele cincizeci și șase de caiete și mă asigură că le va fotografia în cîteva zile (patru mii o sută de pagini). Voi păstra originalul la mine, rămînînd să precizez în actul de donație că, după moarte, va fi depus la Regenstein. Fotocopia, într-o zi, poate, va fi trimisă Bibliotecii Academiei Române sau la o altă instituție din țară...

Toate aceste discuții, proiecte mă extenuează. Mă simt mai obosit ca niciodată, melancolic, deprimat...

20 aprilie

L-am rugat pe Handoca să mă aboneze la *România literară.* (Este, de altfel, singura revistă din țară pe care o primesc – de la sfîrșitul lui martie – și o citesc.) Mă surprinde, dar mai ales mă amuză, un detaliu: numele meu a dispărut aproape complet. Nici vorbă de recenziile sau articolele care apăreau în anii trecuți. Asta se întîmplă în anul cînd, în Germania, Peter Duerr a editat în *Festschrift* nu știu cîte volume (am volumele în față și nu am făcut socoteala).

25 aprilie

Termin, în sfîrșit, un mic și neinspirat necrolog al lui Giuseppe Tucci, pentru *History of Religions.* Mi-au trebuit trei-patru după-amieze (e drept, două-trei ceasuri de lucru pe zi) ca să redactez și, mai ales, să transcriu lizibil, opt pagini, dintre care aproape trei cu note bibliografice...

Scrisul a ajuns pentru mine o tortură. La fiecare cuvînt scris îmi trosnește încheietura, și de multe ori sunt nevoit să mă opresc, cîteva clipe, ca să mă odihnesc!

Bruce a venit să mă vadă la birou, la începutul după-amiezei. Îi arăt primul lot de cărți pe care i l-am pregătit; aproape toată literatura germanistică pe care am strîns-o începînd încă de la Lisabona. (A venit azi, duminică 29 aprilie, pe la prînz, și le-a încărcat.) Al doilea lot – vreo cincizeci-șaizeci de volume (Dumézil, savanții italieni etc.) – îl voi trimite la sfîrșitul lui mai. O rară satisfacție, să știu că toate cărțile acestea, care mi-au fost scumpe, vor rămîne de acum înainte la Biblioteca lui Bruce Lincoln, unul dintre cei mai străluciți – și cel mai creator – dintre foștii mei studenți...

Vineri 27 aprilie

Recepție și dineu oferit de Facultate; *guest of honor,* președintele Hanna Gray. (Pentru prima oară Christinel nu ia parte la o asemenea ceremonie; după cele două ore, cît a durat concertul din down-town, nu mai îndrăznește să mai stea un ceas pe scaun. Și, tot pentru prima oară, nu mai invităm – sîmbătă seara – grupul de amici și colegi la noi acasă, la cognac, scotch și conversații.)

Pe seară, *tornado warning.* În timpul cinei, furtună, dar neașteptat de blîndă. Nu îndrăznim să ne întoarcem la Swift Hall, pentru *Panel session:* „ASSR in Retrospect & Prospect". Doi vechi membri – Joe Kitagawa și Kenneth Morgan – evocă începutul Asociației. Alți trei, mai tineri, discută „viitorul". Impresia curioasă și totuși stenică; simțeam că

„rolul și funcția“ mea încep să fie dacă nu uitate, cel puțin împinse în trecut; admirabilul titlu al articolului lui Ninian Smart, de acum cîțiva ani, în *Numen:* „Beyond Eliade“... Evident, ar fi fost deprimant să facem mereu același și același lucru.

Sîmbătă 28 aprilie

Ca de obicei nu asist la ședința de dimineață. La 2,30 vine la mine Seymour Cain și stăm de vorbă pînă la 3,15. Apoi la Swift.

Duminică, 29 aprilie

Am ajuns la 10,15 (de fapt, la 11,15, căci azi noapte a început orarul de vară). Am putut asculta o parte din observațiile lui Panikkar. Apoi, strîngeri de mîini; dar nu mai erau decît jumătate din membrii Asociației. Foarte probabil, nu voi mai apuca să le mai strîng mîna la sfîrșitul unui viitor congres.

aprilie

Nu mai știu dacă am însemnat undeva în acest caiet că Hans Peter Duerr mi-a trimis al treilea și ultimul volum din *Festschrift-ul* la care lucrează de cîțiva ani: *Die Mitte der Welt: Aufsätze zu Mircea Eliade* (Suhrkamp Verlag). Al doilea volum, *Sehnsucht nach dem Ursprung* (Syndikat, 1983, aproape șase sute de pagini) a impresionat pe unii din „admiratorii“ mei pentru articolele critice, „negative“, pe care le alesese. Primul volum, mult mai modest ca proporții, a apărut vara trecută, la „Qumran“, o editură de care încă nu auzisem.

Am ținut să însemnez acest amănunt bibliografic pentru că, în afară de cîțiva librari și jurnaliști din Germania, nimeni nu știe de *Festschrift* în trei volume. Poate doar aici în S.U.A., pentru că printre colaboratori se numără Edward Shils și alții. Informația nu poate fi publicată în revistele din țară și postul „Europa Liberă“ se aude din ce în ce mai greu.-

5 mai

Mă îngrozesc dîndu-mi seama de ce mi se întîmplă de mai multe luni: de-abia reușesc să scriu o pagină, două pe zi. Dar tot ce scriu trebuie corectat și rescris, oricît de modest ar fi „conținutul“.

E adevărat, sunt mereu hărțuit (întîlniri, rapoarte în legătură cu articolele pentru *Enciclopedie* etc.)

Nu mai vorbesc de sănătate: durerile de la încheieturile mîinilor s-au agravat, mă simt obosit, încep să uit de la o zi la alta... Cred că n-aș scrie cu bucurie, și destul de repede, decît *Autobiografia.*

15 mai

Astă seară la 7,00 a venit reprezentantul comercial al ambasadei, Gh. Folescu, să încarce primele lădițe de carton (trei cutii pline cu extrase – în afară de sutele de extrase pe care le-am trimis la Regenstein...). Va reveni mîine, la aceeași oră, cu un ajutor, ca să ridice cele vreo mie de fascicole din *Asiatique, Anthropos, East & West, Numen, Temenos* etc. Mi-a spus că le va expedia prin New York și de acolo, cu vaporul, în țară.

18 mai

Alaltăieri au venit, tot la 7 seara, Folescu împreună cu soția. Au urcat și coborît, în ascensorul Bibliotecii, de vreo trei, patru ori, încărcînd și descărcîndu-le în mașina lor toate revistele și extrasele depozitate la gura podului. (Le urcase acolo Peter acum cîteva luni.)

Astăzi, la 2,00, Folescu a revenit cu un ajutor, Adrian. Au încărcat peste o sută de volume (printre care Ibn Khaldum, cele patru volume din *Istoria filozofiei grecești* a lui Guthrie, *Platon* a lui Friendländer în trei volume etc.). Apoi au urcat în biblioteca mea din Woodlawn și au umplut cîteva lăzi (colecția revistei *Antaios,* o parte din *Complete Works* ale lui Jung, o parte din *Eranos – Jahrbücher* etc.).

Răsuflu ușurat. Aștept doar un semn de la biblioteca unde vor ajunge aceste colecții, ca să expediez alte opt sute – o mie de volume.

22 mai

Vine să mă vadă Monica Spiridon. Tot ceea ce îmi spune despre situația culturii în țară mă deprimă nespus. Și totuși ea, deși și-ar găsi de lucru în afara granițelor, se va întoarce în România. Dar nu speră că va mai putea publica „lucrări serioase“. Noile dispoziții ale regimului interzic cărțile de critică sau istorie literară care trec de două sute de pagini de tipar. Economie...

24–26 mai

Corectez articolele pentru *Enciclopedie:* am primit, zilele trecute, vreo trei kilograme. Sunt, totuși, mulțumit de această muncă; nu cred că aș fi putut face altceva, mai „personal“. De cîteva zile mă zbat să termin contribuția mea la articolul despre androginism, pe care îl voi semna împreună cu Wendy O'Flaherty.

27 mai

Încerc să-mi adun dosarele de lucru pentru vară.

New York, 30 mai

Am sosit alaltăieri la opt seara. Plecasem din O'Hare la 2,00, dar din cauza ploii am așteptat un ceas în avion: nu se putea ateriza la New York.

Ploaia a continuat toată ziua de ieri și n-a încetat nici acum. Am citit și corectat pachetul cu texte pentru *Enciclopedie* pe care l-am găsit aici.

Astă-seară am cinat la Arthur Cohen, cu încă trei prieteni de-ai lui. Am regăsit, astfel, pentru cîteva ceasuri, „atmosfera“ în care am trăit atîția ani (pe vremuri): discuții despre tot și despre toate, aluzii erudite sau răutăcioase, amintiri din trei continente...

New York, 1 iunie

Ploaia a continuat toată ziua de ieri. Am încheiat, spre seară, corectarea articolelor. Azi la 2,00 au venit Conyers și Beverly Moon și am lucrat împreună aproape trei ceasuri.

Nu mă așteptam la o asemenea salahorie, atunci cînd am acceptat postul de *Editor-in-Chief.* Totuși, nu regret; *Encyclopaedia of Religion* va fi aproape, aproape așa cum am visat-o eu (cel puțin în secțiunile pe care le-am controlat).

Paris, 3 iunie

Avionul a decolat ieri, la 8,30 seara, și am ajuns aici azi dimineață (9,00 ora Parisului). La aeroport ne așteptau Giza, Dinu, Ileana Cușa și François Cochet.

Paris, 5 iunie

În plicul retransmis de la Chicago, cîteva scrisori interesante: de la Suhrkamp Verlag (tăieturi de presă despre piesa lui Pavel Kohut, *Auf der Mântuleasa Strasse* care s-a jucat la Stadttheater din Basel), de la Mircea Handoca și Mac Ricketts întrebîndu-mă ce cred despre „actele civile“ publicate și comentate de Constantin Popescu-Cadem în *Revista de istorie și teorie literară,* ianuarie-martie 1983) și de la Matthias Dalvit, astrolog elvețian, cerîndu-mi data exactă – ora, minutul – a nașterii mele, ca să-mi facă horoscopul (o găsisem în articolul lui Popescu-Cadem: 28 februarie, ora cinci dimineața).

[Notă din septembrie 1985: N-am avut nici un răspuns, nici măcar confirmarea primirii scrisorii mele].

Paris, 9 iunie

În sfîrșit, prima zi de vară. De cînd am venit, frig și ploaie. Și totuși, în pofida oboselii (cele șapte ceasuri diferență!...) am văzut prieteni și cunoscuți aproape în fiecare zi. Aseară au fost la noi la masă Eugen, Rodica și Marie-France (ca de obicei, ne-am adus aminte de tinerețe!...).

Astăzi, au venit Monica, Virgil și I. Negoițescu. Prea multe lucruri de notat. Îmi dau seama că *Jurnalul* se transformă într-o *Agendă*. Scriu doar noaptea tîrziu, în mare grabă și fără chef. Va trebui, totuși, să păstrez agendele propriu-zise; indispensabile pentru redactarea volumului II (sau III?) din *Autobiografie.*

Paris, 11 iunie

La Chicago, adunasem într-un plic o seamă de însemnări și observații, tot speram că voi găsi timp să le transcriu și să le integrez *Jurnalului.* Azi dimineață descopăr printre dosarele de pe birou caietul început anul trecut și pe care îl intitulasem: *Note pentru Jurnal.* Îl răsfoiesc cu melancolie. Mai mult de jumătate din paginile scrise sunt ilizibile.

Paris, 14 iunie

Astă seară, la Ionel și Marga Jianu. Ionel a avut plictiseli de sănătate și se resimte. Am evocat, în legătură cu vizita recentă a unui român din țară, întîlnirile noastre din 1928 – și ne-am trezit că rîdem amîndoi cu poftă.

Ieri seară am invitat la noi pe Monica și Virgil; am stat de vorbă pînă la două dimineața. Încet, încet aflu cam tot ce s-a întîmplat în România și în colonia românească din Paris. Într-adevăr, alaltăieri seara, cu soții Goma și Poghirc, aproape că n-am vorbit altceva decît despre „români și România" (unde am auzit expresia asta?).

Paris, 15 iunie

Trecem pe la Virgil Tănase ca să-i vedem soția și băieții. Impresionat de tot ce văd și ce mi se spune.

Seara, cinăm la Giza și Dinu cu soții Dehollain.

În ultimele șase-șapte zile am scris nenumărate observații pe foi mari de hîrtie albă. De data aceasta, m-am silit să scriu lizibil (ceea ce, datorită artritei mele, nu e prea ușor).

Borgo, 17 iunie

Am plecat aseară, cu wagon-lit; am ajuns azi-dimineață la Pisa, unde ne așteptau Vittorio Vettori și soția. Ne-au condus în mașina lor pînă la Borga direct. Găzduiți într-un hotel vetust, dar fermecător, cu grădină – la cîteva sute de metri de castel.

Către apusul soarelui ne îndreptăm spre castel; alături se afla sediul Academiei *Cassentinese,* al cărei președinte este Vettori. Mi-au acordat premiul *Dante Alighieri.* Mă prezintă Vittorio. Apoi un actor inteligent citește fragmente din traducerea italiană a *Jurnalului.* Improvizez un răspuns oarecare, regretînd mai ales că nu-l pot improviza în italienește.

La Verna, 18 iunie

Dimineață superbă; cer senin, și e destul de cald (noaptea am dormit într-o cameră înghețată, acoperindu-ne cu trei pături...) În timp ce așteptam cafeaua, – în grădină, pe bancă, în plin soare – o *Cetonia aurata* se învîrtea în zbor, pe deasupra noastră. Mă trezesc deodată în vacanțele adolescenței, cînd stam la pîndă în zmeurișuri... *Cetonia aurata,* coleopterele de aur verde, pe care nu mă săturam să le privesc...

Urcăm spre Verna. Turnantele se țin lanț. Coline acoperite cu tufe mari de *ginestre* și maci.

Pătrundem în pădure. Lăsăm mașina și, pe jos, intrăm în „spațiul sacru": Verna, cu peștera în care San Francesco a fost îmbrățișat de un serafim și a dobîndit stigmatele. Ne oprim în fața patului unde dormea sfîntul. Vizităm – ca să ne facem datoria – Basilica și alte cîteva capele. Apoi coborîm între cei doi pereți ai muntelui. Impresie ciudată; parcă respirăm cu greutate, și totuși nu mă înduram să plec... Inutil să mai însemn alte amănunte...

Ne reîntoarcem pe la două după-amiază. Casa lui Vittorio; (cred că aici și-a petrecut tinerețea), spațioasă, superb mobilată, plină cu biblioteci supraîncărcate. Mama lui Vittorio (a trecut de optzeci de ani) ne pregătise dejunul.

Borgo, 19 iunie

După-amiază, ne îndreptăm spre Camaldoli (care ar însemna, ni se spune „Campo amabile“ sau „Casa di Maldolo“). Urcăm mult, prin pădure, pînă la Mînăstire (Cenobio). O superbă bibliotecă. Dar și o librărie, și săli pentru congrese. (Și, evident, un hotel, cîteva restaurante, cafenele...)

Apoi, mașina lui Vettori urcă lin pînă la 1 100 de metri, la Eremo San Romualdo. Vedem celula sfîntului, dar nu putem intra. Alături, *beata solitudine* a benedictinilor.

Roma, 20 iunie

Azi-dimineață Vittorio Vettori ne-a arătat încă o dată Florența, străbătînd-o cu îndemînare în mașina lui. Ne oprim, pentru scurt timp, în fața bisericilor și palatelor pe care voiam să le mai admirăm. Și o „aventură“: băiatul de vreo doisprezece-treisprezece ani care cerșește la ușa catedralei, scoțînd portofelul, bancnotele se risipesc pe jos și începem amîndoi să le culegem. Am văzut cum băiatul pune talpa pe o bancnotă de o sută de mii de lire, dar mi-a fost milă – și rușine – și m-am prefăcut că n-am observat. I-am dat apoi o hîrtie de cinci mii de lire și m-am îndreptat spre Vettori, întorcînd brusc spatele, îngăduind, astfel, micului cerșetor să scoată bancnota de sub talpă...

Am luat expresul de la ora 5,00 și la 6,00 eram la Roma.

Roma, 20 iunie

Locuim tot la *Plazza,* Via del Corso. În amurg, vizită scurtă lui Ruggiero Ruggieri, Piazza di Spagna, nr. 3. Nu se putea închipui o casă mai „senzațională“ (expresia, am aflat de curînd, e utilizată în ghidurile turistice). De la ultimul etaj, priveliștea este halucinantă. Dar Ruggieri îmi arată cadrilaterul de beton chiar în fața clădirii; camuflează, destul de imperfect, numeroasele toalete subterane, („toalete pentru cele trei sexe“, spunea cineva).

Roma, 23 iunie

Ieri dimineață m-am trezit din somn cîntînd „Christos a înviat din morți...“ ...M-am plimbat, singur, pe străzile atît de bine cunoscute, dar n-am încercat să-mi reamintesc anii tinereții mele, cînd le-am descoperit.

Azi după-amiază, întîlniri: la 2,30 cu Mario Bussagli; la 3,00 cu Ferrari (am discutat din nou proiectul seriei de filme pentru televiziune: *Viața lui Buddha);* la 6,30, Sante Bagnoli, directorul editurii „Jaca Book“, neașteptat de tînăr și foarte simpatic.

Paris, 24 iunie

Avionul de la ora 5,00 și-a luat zborul cu un ceas întîrziere. Am ajuns la Paris la 8,00 seara. Am visat tot timpul, am „văzut“ subiectele cîtorva studii și al unei lungi nuvele. Prea obosit ca să le însemn aici.

Și de data aceasta hotelul a fost plătit de Televiziunea italiană; evident, la cererea lui Ferrari. Va trebui să „colaborez“ la scenariul pe care-l pregătește Ferrari, sfătuit și ajutat de Bussagli. Dar – cum?...

25 iunie

Lucrez, cum pot, la *Autobiografie.* Corectez și transcriu cîteva pagini din capitolul XX, scrise în mare grabă astă iarnă, la Palm Beach.

26 iunie

Îmi dau seama de marea greșeală pe care am făcut-o: în loc de „clasarea“ corespondenței pentru *special collection* de la Regenstein, ar fi trebuit să lucrez paginile deja scrise, și să continuu capitolul XX din *Autobiografie.* Dar, recunosc, eram fascinat, și paralizat, de această dezgropare a trecutului: cei douăzeci și cinci de ani petrecuți la Chicago.

28 iunie

Ieri seară, cu Ioneștii și Cioran, am cinat la Colette și Claude Gallimard. Eram plictisit, fără chef, în cele din urmă, deprimat. Discuția generală: s-a vorbit mai ales despre boli...

Azi am primit, prin avion, expres, trei volume ale lui Piero Scanziani. Toate cu aceeași dedicație: „A frate Mircea, frate Piero“. Deschid, la întîmplare, *Libro Bianco;* textul mă cucerește de la început și citesc, cu încîntare, cîteva ceasuri. Bucuria de a descoperi, la vîrsta mea, un nou scriitor.

29 iunie

Telefonînd ca să-i invit la masă într-una din serile săptămînii viitoare, Christinel află de la Gaby că Jean Gouillard a murit acum două zile.

O imensă tristețe. Vara trecută nu l-am revăzut. Îmi amintesc de începuturile prieteniei noastre, prin 1948–1949. Atenția și talentul cu care îmi corecta manuscrisele; multe mii de pagini. Mi se părea că nu îmbătrînește; îl credeam cu cel puțin zece ani mai tînăr ca mine. Și, totuși, aflăm de la Gaby că împlinise 74 de ani.

30 iunie

Scriu patru pagini pentru *Albumul Siegfried,* pe care-l pregătește Ionel Jianu (va reproduce o parte din ultimele lui acuarele, mai ales cele din Veneția). Patru pagini oarecare; pe care le-am scris cu mare dificultate, abia reușind să țin creionul în mînă. Îmi repet (zadarnic!) că va trebui să învăț stenografia – sau măcar să dactilografiez cu un deget de la mîna stîngă.

1 iulie

Mă gîndesc mereu la Jean Gouillard. Îl revăd mai ales în camera mea de la Hotel de Suède, cînd purta încă sutană. Încă un „contemporan“ al vieții noastre – a mea, a lui Christinel, a exilaților români din anii 1946–1956 – care se duce...

Au sosit de la Groningen Carmen și Ioan Culianu.

2 iulie

Aseară, la Paul Barbăneagră. Ne-au dus Culianu, în mașina lor; stînd tot timpul de vorbă, ne-am rătăcit de mai multe ori în acel fermecător cartier, Le Marais, am ocolit Place des Vosges pe care n-o mai văzusem de cîțiva ani.

Paul ne-a arătat ultimul lui film pentru Televiziune, despre Atena. Unele secvențe, admirabile. Dar textul mă pune uneori pe gînduri. „Decadența“ Greciei clasice mă neliniștește... Va trebui să stăm odată, îndelung, de vorbă. Dar cînd? și în ce fel, ca să ne putem înțelege? Paul e un vizionar și un mare artist. Nu a avut timp să cerceteze simbolismul religios al orașelor, așa cum l-a analizat, bunăoară, Paul Wheatly în grandioasa lui monografie *The Pilot.* Din păcate, nu știe englezește. Și nici nu-l interesează *realitățile* istorice (vezi, bunăoară, cartea lui Weatly), al căror simbolism vrea să-l pătrundă.

3 iulie

La 11,30 într-unul din saloanele Sorbonei, invitat de Alphonse Dupront (împreună cu E. Cioran și Eugen Ionescu, dar Eugen se află la Spoletto). Ceremonia înmînării Cordonului Legiunii de Onoare. În lungul lui răspuns, Dupront vorbește de Cioran (în fond el l-a salvat, aducîndu-l la Paris, în 1938); la urmă, rostește și numele meu. După ceremonie, îmi strînge amîndouă mîinile, îmi vorbește emoționat (ar vrea să ne mai întîlnim, mă invită la el la masă etc.).

Obosit, amețit (căci am avut o noapte de insomnie), dar la 2,30 Culianu vine din nou, ca să ne conducă în mașina lui la Boulogne.

Ajungem după un ceas în fața bisericii; (numele?)... Cinci-șase minute în urmă e adus, de la spital, trupul lui Jean Gouillard. Între timp, apăruse C. Tacou cu soția și, după aproape doi ani, ne reîntîlnim. Îi șoptesc lui Christinel: (trebuie să-l iertăm...). În biserică, Gaby; mi se părea drogată (exces de calmante), dar poate nu era. O scurtă altercație cu preotul cînd, în fața sicriului, acesta își începe „slujba" (de altfel, simplificată la maximum). Nu înțelegem decît la sfîrșit, cînd N. Beldiceanu ne lămurește: Gaby e furioasă că preotul a refuzat să însoțească sicriul la cimitir. Jean fusese *„le père Gouillard"*, apoi dezbrăcase sutana și se căsătorise. Datorită lui Père Laurent, nu fusese, totuși, excomunicat. Dar „ierarhia", pînă la urmă, a ieșit învingătoare.

4 iulie

Scrisoare de la Vettori: mi s-a acordat premiul *Isola d'Elba* pentru „cea mai bună narațiune apărută în italienește în 1983" *(Nozze in Cielo,* roman scris în 1938...). Premiul (patru milioane de lire) mi se va decerna în octombrie, chiar în insula Elba.

„Cariera" mea literară în străinătate e plină de surprize. Datorită succesului primei traduceri *(Pe strada Mântuleasa...)*, Siegfried Unseld a hotărît să traducă integral opera mea literară. (Au apărut, pînă acum, vreo opt, nouă volume.) În Italia, apariția „scriitorului" M.E. a surprins – dar a și interesat, deși „Jaca Book" nu e prea cunoscută ca editură literară. În S.U.A., s-a tradus puțin și, cu excepția *Autobiografiei,* fără prea mare succes (deși *Forbidden Forest* își găsește, încet, încet, cititorii și admiratorii). Dar nu-mi dau seama ce se întîmplă în Franța, unde au fost traduse destule cărți literare. E drept au apărut în Gallimard – și exemplarele pentru critici erau însoțite de acel faimos carton: *„Hommage de l'auteur, absent de Paris"*[1] ...

6 iulie

Am tot amînat să însemn ce-mi spunea Ioana Miereanu, acum cîteva săptămîni, despre concepția vieții de după moarte

pe care a descoperit-o de curînd în satul părinților ei, în județul Gorj. De cîțiva ani Ioana petrece parte din vară în acea regiune, înregistrînd cîntece, versuri și credințe, mai ales cele în legătură cu vrăjitoria și moartea. Îmi închipuiam că, după patruzeci de ani de „socialism", credința în puterea vrăjilor, ca și toate celelalte „superstiții", au dispărut. Mă înșelam; cel puțin în regiunea pe care a cercetat-o Ioana, ritualurile și concepțiile magiei sunt mai actuale decît oricînd. M-a interesat în primul rînd creativitatea folclorului magico-religios. Nu se repetă pur și simplu riturile, credințele în vigoare acum cincizeci-șaizeci de ani, așa cum le-am cunoscut în copilăria și tinerețea mea. Se articulează, bunăoară, o nouă mitologie a morții și un nou sistem al riturilor funerare, greu de închipuit cu o jumătate de secol în urmă.

Nu mai e vorba de slujbele și pomenile făcute pentru liniștea sufletelor celor „pe care i-a chemat Dumnezeu" (cum se spunea pe vremuri). Oamenii cer preotului (contra plată, în bani sau în bunuri) să celebreze anumite slujbe și să rostească rugăciuni pentru propria lor „situație" post-mortem. Anume: nu numai liniștirea sufletului, ci confortul lui în lumea de dincolo. Fiecare se silește să-și facă, acolo, o *casă* a lui. O „clădește" pe etape: primele slujbe și pomeni pentru ziduri, apoi altele pentru ferestre, pentru podul casei, pentru pat și mobile (specificînd numărul scaunelor etc.). Oamenii își proiectează, în chip magic, locuința adevărată (adică *proprietatea* lor) în existența de care se vor bucura după moarte...

Am îndemnat-o pe Ioana să redacteze și să publice cît mai repede această nouă mitologie a morții. Este, oricum am fi dispuși s-o judecăm, o nouă creație spirituală a poporului.

10 iulie

Astă seară am invitat la masă pe directorul editurii, *„Jaca Book"* Sante Bagnoli, și pe colaboratoarea sa Maretta. Urcăm apoi la noi și stăm de vorbă aproape două ceasuri. Aflu multe lucruri despre situația culturală a Italiei. Ceea ce mă impresionează mai ales: traducerea scrierilor lui Henry de Lubac, în patruzeci de volume, și ale lui Hans von Balthasar, în șaizeci și cinci de volume. Ca și cum am trăi cu o jumătate de veac în urmă... „Jaca Book“ își organizează programul editorial pe zece-cincisprezece ani...

---

[1] „Omagiul autorului, absent din Paris"...

În ceea ce privește publicare colecțiilor de artă, arheologie, sociologie – curajul lor mă uluiește. E drept, difuzarea acestor cărți scumpe nu se face prin librării, ci de la editură la cititor, prin oficiile poștale. Și o bună parte din volumele de istoria artelor, cu o iconografie considerabilă, se tipărește în Iugoslavia...

Paris, 1 august

Termin (în sfîrșit!...) de scris și transcris prefața (scurtă și mediocră) la excelentul volum al lui Culianu, *Expériences de l'extase.* Ce-am ajuns!... Jean-Luc Pidoux-Payot îmi ceruse această Prefață (condiție *sine qua non* ca să publice cartea); era vorba de prima lucrare a lui Ioan în Franța; trebuia „recomandat de o autoritate“. Cum tot amînam, a trimis cartea la tipografie și mi-a rezervat două pagini. Apoi, de curînd, mi-a precizat *dead-line:* 20 august.

Admirația mea pentru Ioan este sinceră și fără margini. Dar, de curînd (de cînd? probabil, din iarna aceasta) mi-am dat seama că orice *dead-line* și orice text care mă depărtează de *Autobiografie* mă reduce la o stare de larvă: sunt incapabil să gîndesc, chiar cînd nu am de scris decît cîteva pagini.

Sper că voi putea scrie odată tot ce gîndesc despre Ioan Culianu.

august

Regăsesc sursa acelei admirabile metafore a morții: *departe.* G.T. Kirileanu a auzit-o de la o bătrînă din Broșteni. I-a spus că, în ceea ce o privește pe ea, *„nu-i mult pînă departe“*, adică: nu mai are mult de trăit (Corespondență, p. 51). Mă întreb dacă a cercetat cineva originea și difuziunea acestei expresii.

august

Îmi pare rău că, acum vreo zece ani, n-am încurajat pe vreunul din studenții mei să ducă mai departe observațiile mele în legătură cu importanța „filozofică“ a cultului morților; în fond, acest cult a impus ideea autonomiei spiritului.

O paralelă cu situația de azi: teologiile își pierd importanța și actualitatea, dar parapsihologia și spiritismul „demonstrează“, în ochii multora, autonomia și supraviețuirea sufletului.

15 august

Sfîrșesc cu oarecare melancolie ultimul volum din *Jurnalul* lui Ernst Jünger; *Soixante–dix s'efface:* 1965–1970. Mi se pare oarecum didactic și prolix.

Atîtea călătorii: în Asia, în Islanda, în Portugalia etc. etc. – și toate prezentate în amănunte. Întristat mai ales de uniformitatea orașelor din lumea întreagă. Nu erau așa acum vreo treizeci de ani. Ca să nu mai amintesc de Egiptul, Ceylonul și India din vremea tinereții mele, 1928–1931, când le-am cunoscut.

17 august

Pentru ecologia de astăzi, scrie undeva C. Noica, „mediul sau balta sunt mai adevărate decît broasca“.

Paris, 19 august

Misterele memoriei și farsele pe care ți le poate juca. Din atîtea versuri din *Os Lusiados* pe care le știam, îmi dau seama, astăzi, că nu-mi mai amintesc decît de acest fragment:

...E o piscosa Cizimbra.

Cred că înțeleg de ce: *piscosa* înseamnă „cu mult peste". Cuvîntul m-a impresionat de la prima lectură. Și nu l-am mai putut uita... Dar – pentru care motiv?....

Groningen, 23–26 august

Invitați de Ioan și Carmen Culianu, în locuința lor, din Korreweg 60A (de data aceasta, ca să ne evite scările etajelor, au cumpărat un mare și comod pat, pe care l-au camuflat în salon...). Zile superbe, pe care le petrecem „odihnindu-ne"; adică, fără excursii și fără conversații înregistrate. (Acel volum-interviu, pentru noua colecție pe care o conduce Paul Goma la Albin Michel. Un volum care ar trebui să completeze pe cel al lui Rocquet, discuția concentrîndu-se asupra scriitorului.) Ne plimbăm prin oraș doar atunci cînd aveam chef. Și cum suntem în vacanță, aproape toți profesorii sunt absenți. Cunosc numai pe africanistul Witte, pe care mă gîndesc să-l invit pentru capitolul respectiv din *Histoire IV*. Impresie excelentă.

Voluptatea de a nu avea program, de a nu face nimic, de a sta de vorbă despre tot și despre toate... Aș fi vrut un singur lucru: să cunosc casa lui G. van der Leeuw, să aflu parcul și străzile unde îi plăcea să se plimbe...

8 septembrie

Vizită la Alice Godel, în apartamentul ei din 2, rue Mermoz. Îmi arată biroul la care lucram în Val d'Or. Cărți, albume, fotografii. Prezența neîntreruptă a lui Roger Godel. Prea melancolic ca să adaug alte amănunte...

13 septembrie

Seara cu soții Poghirc, Allain Paruit și Mălina. Aflu multe despre viața universitară din R.S.R., dar și din Germania (Poghirc e profesor la Universitatea din Bochum). Grație entuziasmului și energiei lui Poghirc, „Centre Roumain de Recherches" și-a reluat activitatea.

14 septembrie

Termin capitolul XXII din *Autobiografie*. Am ajuns cu povestea în primii ani petrecuți la Chicago. Va trebui, de aici, să rezum, să condensez...

17 septembrie

De la 4,00 la 7,00 interviu cu Petru Cîrdu, poet din Iugoslavia. Nu știu ce revistă importantă ar vrea să-mi închine un număr întreg. Îmi aduce un exemplar din *Yoga* în sîrbo-croată. Este al șaselea volum.

21 septembrie

Reproduc scrisoarea către Edgar Reichmann, mai ales ca să subliniez importanța ultimului roman (și nu numai pentru mine!...)

19 septembrie

Dragă Edgar Reichmann,

Îți mulțumesc din tot sufletul! Ai scris o carte extraordinară! (Vorbesc, deocamdată, numai în numele meu; Christinel o va începe zilele acestea). M-a cucerit de la primele capitole. Și nu numai pentru că am cunoscut Kronstadt-ul și cîțiva brașoveni (poeți, negustori, pierde-vară). Ai reușit să evoci (cel puțin pentru mine) acea „atmosferă" a unui trecut apropiat, în care coexistau omenia și (uneori) neomenia a cel puțin patru tradiții: tradiții milenare, revendicîndu-se tacit (și cîteodată exploziv) din trei direcții cardinale (oh! de ce a patra – Occidentul – era atît de superficial reprezentată), din trei direcții, zic, și de la „Centru" („oamenii locului", cei din *Infelix Dacia*...). Îmi amintesc de această „atmosferă" din anii 1920–1935, care pregătea o cultură plurinațională. *Et in Arcadia ego!* Nu chiar în Arcadia – Kronstadt – dar în cîteva cartiere din București, la Sibiu, la Constanța, la Balcic...

Îți mulțumesc, mai precis: îți sunt recunoscător că ai evocat acest fragment de Istorie care, într-un alt mileniu, ar putea deveni exemplar. Deocamdată, știm că nu-l vom mai întîlni decît pe puntea vaporului atît de paradisiac iluminat – care din fericire, ne așteaptă pe fiecare din noi, la același țărm, ascuns de aceleași dune...

Te îmbrățișez, cu prietenie și recunoștință,
al Dtale

Mircea Eliade

24 septembrie

De ieri am început lectura celor cîteva sute de pagini dactilografiate: articolele *Enciclopediei,* expediate de la New York. Nu sunt întotdeauna în acord cu autorii lor, dar dacă documentarea e corectă și (pe cît se poate) completă, le dau O.K.-ul. Nu voi citi decît o mică parte din paginile celor șaisprezece volume de *Enciclopedie:* evident, nu am competența și nici curiozitatea de a judeca, bunăoară, istoria sectelor creștine sau sociologia mișcărilor religioase din China. Îmi închipui că Free Press va păstra întreaga arhivă; se va putea cunoaște, mai tîrziu, ce texte mi-au trecut prin mînă și cum le-am evaluat.

/27 sept. – 5 oct. 1984 – transcrise din carnetul de buzunar./

Pisa, 27 septembrie

La aeroport ne așteaptăVittorio Vettori. Se scuză că nu ni s-a găsit cameră decît la Hotel *Pace.* Imposibil să-mi amintesc cum arăta această parte a orașului cu patruzeci–cincizeci [de] ani în urmă. Dar tot ce vedem din mașina lui Vittorio mă încîntă. Și totuși: regretul că am lăsat să treacă atîția ani fără să ne oprim, măcar două, trei zile, în Pisa.

Seara, cinăm în pitorescul și excelentul restaurant *Da Bruno,* cu soții Vettori și prietenii lui. Încerc să evoc emoțiile unui tînăr student român – în primăvara 1927 – trezindu-se deodată în fața turnului. Apoi vorbim despre alte lucruri și îmi dau seama că memoria mă trădase: „emoțiile" pe care le evocasem le cunoscusem cu un an mai tîrziu, tot în fața turnului, dar în alte împrejurări...

Pisa, 28 septembrie

De dimineață, două interviuri (imposibil să refuz pe Vettori!...). La 12,00 sosesc în mașină, de la Milano, Roberto Mussapi cu soția. Roberto „reprezintă" (o spune cu o ușoară ironie) editura „Jaca Books". Dejunăm împreună, apoi alte două interviuri. Din fericire, gazetarii îmi pun întrebări interesante. (Aflu că unul din ei își pregătește doctoratul în istoria artelor.)

După-amiază, ceremonia la Academie (organizată, bineînțeles de Vettori). Sunt, nu înțeleg nici eu prea bine de ce, „sărbătorit". Vorbește Vettori, apoi un tînăr savant care cunoaște multe din cărțile mele; președintele îmi dăruiește o medalie și mulțumesc cum pot, într-o italienească îndrăzneț simplificată.

Vettori se întoarce la Florența; mîine dimineață va trebui să plece în Sicilia... Ne făgăduim să ne revedem cît mai curînd...

Între timp sosește de la Roma Nina Batalli, curioasă să viziteze insula Elba. Cinăm numai noi trei, românii.

Insula Elba, 29 septembrie

Azi dimineață, de la 10,00 la 12,00, interviuri. Nu mă mai recunosc! Ca să nu mîhnesc pe Vittorio, și nici pe cei de la Academie, de la „Jaca Books" etc., am acceptat toate cererile de interviu. Dar nu-mi închipuiam că vor fi atîtea...

În sfîrșit, la începutul după-amiezii, plecăm în mașina lui Mussapi la Piombino, ca să luăm vaporul pentru Elba. Este și Nina Batalli cu noi. Vorbim trei limbi deodată, pentru că Roberto preferă engleza, iar soția lui, limba franceză. Din fericire, discutăm mai ales literatură (de-abia acum descopăr că Roberto Mussapi este un admirabil poet...).

Traversare banală, pentru că cerul e acoperit și amenință a ploaie. Ajungem la Elba pe întuneric. Portul și împrejurimile – impresie detestabilă. Roberto ne asigură că nu va mai veni a doua oară: insula e prea tristă, portul pare părăsit, felinarele sunt prea rare și prea palide...

Din fericire, hotelul *Airone,* nou și superb, ne împacă: nu ne venea să ne credem ochilor cînd am pătruns în hotel. Ne așteptau cîțiva din membrii comisiei care mi-au decernat premiul și proprietarul hotelului. (Am aflat mai tîrziu că și-a început viața ca lucrător...)

După cină, ne adunăm toți într-un salon, ca să hotărîm „programul“ de a doua zi, adică, în fond, interviurile...

Elba, 30 septembrie

De dimineață, interviul cu tînărul trimis de RAI. Parcă vorbesc italienește mai prost ca niciodată. (Inutil să le explic – și tînărului de la RAI și celorlalți – că îndată ce sunt silit să vorbesc în fața unui „aparat“, nu mă mai pot concentra și nu-mi mai găsesc cuvintele...)

După-amiază, alte două interviuri. Începuse să plouă, mărunt; îmi plăcuse atît de mult grădina din fața hotelului, încît sperasem că o să putem sta de vorbă plimbîndu-ne. Dar a trebuit să ne închidem într-una din camerele neocupate.

Spre seară, plecăm spre Martino în mașina lui Alfredo Cattabiani, scriitor și gazetar venit de la Roma ca să asiste la ceremonie. Trebuia să aibă loc în celebra piață din Martino, unde se ridicase o tribună și se aliniaseră vreo două sute de scaune. Dar între timp se dezlănțuise furtuna. În acea jumătate de ceas, urcînd prin pădure, abia deslușind conturul turnantelor – n-am zărit decît, la răstimpuri, umbrele palide ale cîtorva vile.

Cinăm într-un restaurant pitoresc, vreo sută de oaspeți. Dar furtuna se întețește și plouă cu găleata; unul din gazetarii sosiți de la Roma n-a îndrăznit să coboare din mașină și să traverseze cei cîțiva metri care-l despărțeau de restaurant. A așteptat aproape un ceas, pînă l-a zărit unul din chelneri și i-a adus o umbrelă. Dar cînd a intrat în sala de mese, era ud pînă la piele. Avea totuși umor, deși părea posomorît: a început să-și întrebe vecinii cu ce personaj literar seamănă, așa cum își storcea, ca o rufă spălată, mînecile hainei...

Adăpostiți sub o umbrelă uriașă, am ieșit din restaurant și ne-am refugiat în biserica vecină. Acolo, lîngă altar, se improvizase „recepția“: o masă lungă, acoperită cu o stofă sobră, dar admirabil decorată. Nu erau decît șapte din cei doisprezece membri ai comisiei. Președintele a vorbit, amintind pe scurt istoria „Premiului Insula Elba“, apoi mi-a înmînat cecul. Am mulțumit, rostind acele cîteva fraze la care mă gîndisem în timpul cinei.

Dar adevărata surpriză a constituit-o concertul de flaut. Noaptea, pe furtună, într-o veche și frumoasă biserică abia luminată, melodiile păreau desprinse dintr-un vis uitat, visat în copilărie.

Mașina a trecut încet prin piață și am avut timp să privim tribuna și cele două sute de scaune, așteptînd corect, sub ploaie. Furtuna a încetat, brusc, cînd ne-am apropiat de hotel.

Roma, 1 octombrie

Am plecat la începutul după-amiezii. Portul Piombino ticsit de turiști. Cattabiani ne aduce în mașina lui pînă la Roma. Pasionantă discuție: și nu numai despre literatură. Am ieșit din ploaie, dar cerul rămîne acoperit, plumburiu.

Roma, 2 octombrie

Au apărut deja vreo patru, cinci articole și interviuri, dar Ferrari care vine să mă vadă la hotel Plazza îmi spune că vor mai apărea și altele. (Mă întreb, de unde știe?...)

Roma, 3 octombrie

Vine Mario Bussagli cu fiul său, pasionat de simbolismul religios medieval. Discutăm proiectul „Gautama Buddha“ care-l preocupa atît pe Ferrari: cel puțin zece secvențe, de cîte o oră, la Televiziunea italiană.

Roma, 4 octombrie

Răcit, luptînd cu un guturai, rămîn ziua în cameră, citind. Seara invităm prietenii (Nina, Nicola, Pufuleț) la restaurantul „Toto“. Ca de obicei, lungă discuție cu Nicola; a recitit de curînd, primele cărți (poezie, roman, teatru) ale lui D'Annunzio și a descoperit o seamă de lucruri interesante.

Paris, 5 octombrie

Am sosit, spre seară. Sper că am scăpat de răceală. Dar glezna piciorului drept e mai inflamată ca niciodată, deși am umblat destul de puțin. (Notez aceste amănunte în speranța că vor fi de folos doctorilor pe care îi voi consulta, aici și la Chicago. Încă n-au decis dacă inflamarea e provocată de artrita reumatoidă, sau e vorba de altceva, bunăoară, de tendonită.)

Paris, 7 octombrie

Azi am cinat cu soții Mac Ricketts și Adriana Berger. Christinel a rămas acasă, luptîndu-se cu răceala.

Mac a venit pentru o săptămînă la Paris ca să vadă hotelurile și apartamentele în care am locuit, să se plimbe prin cartierele care erau ale noastre cu treizeci de ani în urmă. Speră, de asemenea, să mai găsească „documente“ – scrisori, manuscrise, fotografii – pentru cartea pe care o scrie.

Paris, 9 octombrie

De la 2,00 la 4,00 cu Gyora Novak. Aranjasem această întîlnire prin telefon – el, la Londra, eu la Paris – acum cîteva săptămîni. Un bărbat frumos, de vreo patruzeci–patruzeci și cinci de ani, cu un farmec neobișnuit. Îmi arată planul, și mai ales îmi vorbește despre *Podul Păcii* pe care îl va construi la intrarea în Ierusalim. Emoționant. A „visat“ proiectul (o gigantică spirală înaltă de o sută de metri) într-o secundă, acum nu știu cîți ani. De fapt, nu e o ...spirală; nu știu cum s-o descriu. Va fi în întregime din metal și aurită. Va *întrupa* sacralitatea Ierusalimului (Cetate a Păcii) – nu numai pentru credincioșii (sau necredincioșii) celor trei religii biblice, dar pentru oricine: politeist, „primitiv“ etc. Cînd l-a văzut, acum doi ani, Dalai Lama, la Londra, i-a prins amîndouă mîinile în mîinile lui și i-a repetat, de douăzeci de ori: „Trebuie s-o faci!...“.

Novak îmi cere să compun cîteva pagini despre simbolismul și funcția acestui *Pod al Păcii.* Accept, dar îi atrag atenția că am fost suspectat, și calomniat, de mulți în Israel. Numele meu ar putea servi ca pretext celor care se vor împotrivi proiectului. Îmi spune că a aflat de toate acestea, dar că oamenii de știință care îl susțin l-au sfătuit să nu țină seama de ele.

Mi-e teamă că se înșală. Mi-ar părea rău; nu atît de reluarea campaniei împotriva mea, cît de compromiterea proiectului.

De la 4,00 la 6,00, cu Mac Ricketts. Nu-mi dau încă seama de „descoperirile“ pe care le-a făcut în legătură cu viața mea în Parisul anilor 1945–1956.

10 octombrie

Deprimat, după lectura cărții lui Marin Preda: *Cel mai iubit dintre pămînteni.* N-am mai putut adormi, chiar cu cele două pilule „Ansiolin“. Mă gîndeam mereu la ce-aș fi suferit rămînînd în țară profesor și scriitor.

12 octombrie

La Sorbona, în amfiteatrul Turgot. Ședință inaugurală a Centrului Român, sub președinția lui Cicerone Poghirc. Sala arhiplină. Mă simt prost: bolnav, cu mîinile prinse în „mănuși antiartritice; abia mișcîndu-mă, sprijinindu-mă în baston. Ar fi trebuit să iau loc lîngă președinte, pe estradă – dar n-am îndrăznit; aș fi fost nevoit să spun cîteva cuvinte (ca fost președinte al Centrului), dar mi-era teamă; îmi aduceam aminte de anii 1948–1955. Comunicarea lui Ierunca despre Mircea Vulcănescu, pur și simplu admirabilă. Aș fi vrut să adaug doar acele cîteva cuvinte – ultimele lui cuvinte – pe care Mircea V. ni le-a transmis nouă, celor din Occident: „Să nu ne răzbunați!!!...“

13 octombrie

Azi după-amiază Barbăneagră și echipa lui de la Televiziune au venit să continue filmul început acum vreo trei-patru ani. De la 5,00 la 7,00, cu reflectoarele în față și pe lături. A trebuit să mă supun. Cunoșteam întrebările – dar nu răspundeam întotdeauna așa cum aș fi vrut. În orice caz, am spus lucruri pe care le repetasem în multe din scrierile mele; dar uneori le-am spus fără nuanțe, poate chiar brutal.

Scriu această pagină ca să precizez următoarele: 1) acest interviu televizat nu exprimă decît aproximativ concepțiile mele; 2) textul nu va putea fi citat ca o referință la „sistemul" meu general (noul umanism „planetar", pe temeiul hermeneuticii recente a istoriei religiilor). Aș ruga pe executorii mei testamentari să țină seama de această„depoziție".

14 octombrie

Între 2,00–3,00 mă duc la hotel ca să le spun „drum bun" soților Mac Ricketts, care se înapoiază mîine în North Carolina. Au sosit la Paris la 7 octombrie. Nu se putea găsi un moment mai nepotrivit: Christinel bolnavă, eu în convalescență după răceala de la Roma; două ședințe de acupunctură; inaugurarea Centrului de Cercetări la Sorbona, invitații la masă, trei ceasuri de Televiziune (aseară) etc. Am avut doar prilejul să cinăm într-o seară la „Relais Normand". Din fericire s-a ocupat Adriana de ei. I-a plimbat peste tot: i-a arătat lui Mac casele sau măcar străzile unde am locuit. Mac a mai venit într-o după-amiază și am stat de vorbă două ore. Dar n-am reușit să răspund la toate întrebările, iar din manuscrisele promise, nu i-am dat decît fotocopiile primelor „compoziții literare", din 1920.

Eram prea obosit (acupunctura? răceala?) ca să încerc a găsi lădițele sau dosarele al căror conținut l-ar fi interesat.

17 octombrie

Cinăm la Alice Godel, cu Andrée Chédide și soțul ei, și cu dr. Dolto-Marette, pe care o revăd după vreo douăzeci și cinci de ani. Cunosc numai în parte „cariera" pe care a făcut-o de atunci (cărți, cicluri de conferințe la Radio și Televiziune etc.). Îmi amintesc cu emoție primele noastre întîlniri. Mă interesa, pe atunci, soluția pe care o găsise; căci era, pe de o parte, catolică practicantă, iar pe de altă parte nu accepta nici o rezervă față de construcțiile teoretice ale lui Freud. Izbutea totuși (sau așa mi se părea mie) să împace aceste două poziții spirituale; găsise „soluția". Dar mi-a fost imposibil s-o înțeleg.

18 octombrie

Termin de corectat și de transcris textul despre Liviu Rebreanu pe care mi l-a cerut mai demult Mircea Zaciu. De fapt, este o lungă scrisoare către Zaciu, în care am încercat să-i povestesc cîteva amintiri. Copiez aici esențialul.

„Nu-l întîlneam prea des pe Liviu Rebreanu, dar am avut norocul să stăm, de cîteva ori, îndelung de vorbă. Aș fi vrut să evoc mai ales convorbirile despre «arta și metodele romanului» (cum îi plăcea să spună lui Mihail Sebastian). Uneori, observațiile marelui scriitor păreau banale, datorită în primul rînd frazelor simple și vocabularului limitat; dar nu erau. Dimpotrivă, revelau judecăți, nuanțe și intenții care scăpau adesea ascultătorilor. Îmi amintesc, bunăoară, de *funcția creatoare* a transcrierilor repetate, pe care am înțeles-o în urma unei discuții, prin 1934–1935. Toți știam că Maestrul «scrie cu mare greutate», că «șlefuiește stilul», în timp ce recopiază, pentru a doua sau a treia oară, manuscrisul romanului. Dar pentru Rebreanu, recopierea manuscriselor făcea parte din același proces de creație care începuse cu «viziunea originară» a operei și se continuase cu alcătuirea primului «plan general» și cu primele fraze scrise. Nu era vorba de «șlefuirea stilului», ci de redactarea în continuare a romanului. În prima sau chiar a doua versiune, romanul era «imperfect» în sensul etimologic al termenului; era, adică, «neterminat».

Maestrului îi plăcuse *Întoarcerea din rai,* dar regreta că nu-l terminasem. Este doar primul volum dintr-o trilogie, am încercat să mă scuz. – Nu-ți vorbeam de asta, mă întrerupse Liviu Rebreanu cu zîmbetul lui blînd și grav totodată. *Acest prim volum* este neterminat! Dacă l-ai fi transcris măcar o singură dată, ai fi descoperit multe lucruri pe care încă nu le cunoști; lucruri importante pentru semnificația romanului (evident avea dreptate).

...Aș fi vrut să pot spune mai mult despre valoarea culturală și funcția socială a literaturii în concepția lui Liviu Rebreanu. Cum îi mărturisea odată lui Mihail Sebastian, un roman sau o piesă de teatru este asemenea unei case; muncești mult ca s-o ridici, dar după aceea o locuiești sau o închiriezi. La noi, însă, un roman este ca un lan de grîu; l-ai secerat, ai vîndut grîul – și gata! În toamna sau primăvara următoare, ca să ai o nouă recoltă trebuie să semeni din nou...

Cunoșteam toți această situație a scriitorului român, dar Rebreanu căuta necontenit «soluțiile». Printre ele, îmi amintesc de importanța pe care o acorda bibliotecilor publice (care ar putea cumpăra, direct de la editor, jumătate din tirajul inițial) și traducerilor în limbile de mare circulație. Într-una din ultimele noastre întîlniri (cred în iarna 1939–1940), am îndrăznit să-mi mărturisesc îndoiala în privința traducerilor. Nu orice editură străină poate lansa un autor necunoscut, dintr-o cultură minoră sau marginală; cu rari excepții, traducerea unei singure cărți riscă să treacă neobservată; încă și mai grav, o literatură necunoscută se impune prin traducerea a cît mai multor autori de calitate . Dumneavoastră, Maestre, am îndrăznit să-i spun, ați fi mult mai bine cunoscut în străinătate, dacă, în loc de Perrin sau Lanciano din Carraba, ați fi fost editat de Gallimard sau Mondadori și dacă, alături de operele D-voastră, ar fi fost traduse și unele cărți de Sadoveanu, Camil Petrescu, Matei Caragiale, Blecher și alții.

Mi-a dat dreptate. Dar cum am putea reuși să interesăm acei cîțiva editori străini de mare prestigiu? Poate avem noroc, am adăugat; norocul Danemarcei, bunăoară. Cultura daneză e cunoscută azi în toată lumea datorită aproape exclusiv a doi autori: Hans Christian Andersen și Soeren Kierkegaard..."

20 octombrie

Tradiționala „seară Eliade" la Barbăneagră. Cred că „tradiția" a fost inaugurată acum vreo doisprezece-treisprezece ani; cam treizeci-patruzeci de invitați (prieteni români, colegi francezi și cîțiva cineaști) pe care aș vrea să-i revăd înainte de plecarea noastră spre S.U.A.

Mă bucur că pot astfel reîntîlni anumiți savanți și scriitori, abia întrezăriți în timpul vacanței.

Dar, de data aceasta, oboseala mă stînjenește; trebuie să stau cît mai mult pe scaun, sau pe o canapea – și cei care se apropie și-mi vorbesc nu sunt întotdeauna cei pe care i-aș fi dorit eu. La răstimpuri, mă ridic, mă sprijin în baston și mă îndrept către un anumit grup. Uneori apuc de braț pe cineva (Antoine Faivre, Paul Goma etc.) și-l trag după mine.

Ne întoarcem acasă nu prea tîrziu și totuși extenuat.

Nu mă așteptam la această ultimă încercare inițiatică – decrepitudinea bătrîneții – dar trebuie să o înfrunt. Trebuie să-mi continuu „opera" (adică, ceea ce mi-a fost ursit să fac), cu toate invaliditățile care se aglomerează necontenit: pierderea memoriei, agravarea miopiei, oboseala fizică, durerile artritice și, mai ales, imensa greutate de a scrie lizibil...

21 octombrie

Vine să ne vadă doamna Louis Renou. (Ne-a invitat de mai multe ori la cină, sau la ceai, dar am fost mereu obligați să refuzăm.) O revăd după treizeci și opt de ani. Vorbim despre indianistica franceză, după moartea lui Renou și a lui Jean Filliozat. Teribilă melancolie, a cărei cauză mă prefac că n-o înțeleg...

25 octombrie

Aseară am cinat la soții Mihnea Berindei, turcolog și excepțional „activist“ în rîndurile rezistenței românești la Paris. De la Monica, de la Marie-France, de la atîția alții auzisem mereu, în ultimii ani, despre curajul, imaginația și dîrzenia lui Mihnea Berindei. Dar aseară am avut prilejul să-l ascult vorbindu-mi despre cercetările lui.

Cît de nouă și interesantă mi s-a părut interpretarea politicii Imperiului Otoman, în epoca lui de glorie...

27 octombrie

Astă seară la *Maison Roumaine* vorbește Monica. Excelentă prezentare a terorii culturale din R.S.R. Ca de obicei, o informație zdrobitoare; ai impresia că Monica a citit toate cărțile și revistele din România și că n-a uitat nimic...

Chicago, 2 noiembrie

Am sosit aseară, amîndoi obosiți. Am reușit, totuși, să parcurg cele cîteva kilograme de hîrtie tipărită (majoritatea, informații din India, Africa etc. etc. și cereri de contribuții pentru bolnavii din Africa).

Azi de dimineață regăsesc cerul albastru și lumina toamnei – dar nu și entuziasmul de altădată. Melancolie. În biroul meu de la Meadville mă întîmpină alte multe kilograme de hîrtie: scrisori, reviste, pachete de cărți, pe care nu mai reușesc să le desfac, și sunt silit să fac apel la secretarele de alături. Mă întreb, cu groază, cît timp voi mai fi în stare să țin aceste creioane în mînă...

Chicago, 3 noiembrie

Aflăm că Joe Kitagawa, după operație, era atît de slăbit încît nu putea articula un singur cuvînt. Apoi, după nu știu cîte zile, a început să vorbească: dar numai în japoneză. Evelyn a trebuit să aducă una din studentele lui Joe, o japoneză, ca să afle ce voia să spună. Joe nu mai înțelegea limba engleză; studenta îi traducea în japoneză, frază cu frază, ce-i spunea Evelyn. Și totul trebuia făcut repede, căci doctorii limitaseră „conversațiile“ la cincisprezece-douăzeci de minute pe zi.

Duminică, 4 noiembrie

L-am văzut pe Joe adineauri pentru douăzeci de minute. L-au adus acasă (după două luni de spital!...) alaltăieri. Nu arată prost, dar e slăbit și vorbește cu greutate, căutîndu-și cuvintele – iar vocea pare a fi a unui bătrîn.

6 noiembrie

Îl văd pe dr. Soerensen. Îmi prescrie injecțiile cu aur. de la început (astăzi) cincizeci de miligrame. O dată pe săptămînă. Pînă ce îmi „revin“. Dar nu prea înțeleg ce vrea să spună. Să-mi „revin“ din ce? Dureri? (nu prea am); slăbiciune mentală? În sfîrșit...

Merg cu greutate pentru că glezna piciorului drept este inflamată. După ce o examinează, dr. Soerensen îmi spune că e tendonită; nu are nimic de-a face cu artrita. Deocamdată, să nu mă obosesc etc. Vom vedea mai tîrziu ce e de făcut.

Mai tîrziu...

10 noiembrie

Surpriza. Printre cărțile care mă așteptau la Swift Hall, găsesc traducerea în limba cehă a *Domnișoarei Christina* (Odeon, 1984) și cartea lui Stanislaw Tokarski: *Eliade i Orient* (o sută optezeci de pagini, Polska Akademia Nauk, 1984). Mă gîndesc, cu tristețe, că nici un istoric literar român n-a scris despre această problemă – deși măcar unii din ei ar fi fost în stare s-o facă.

12 noiembrie

Îmi place această expresie a lui J.L.Borges, „las buenas causas perdidas...!“[1] Îmi place și pentru că poate fi înțeleasă în mai multe feluri.

---

[1] „bunele cauze pierdute...!“

14 noiembrie

În biroul secretarelor și al administrației, la cîțiva metri de biroul meu – am descoperit astăzi o figură nouă. Mi se prezintă Chatterjee, bengalez din Calcutta. Îi spun că acum cincizeci și patru de ani am locuit în cartierul Bhowanipore, în Bakulbagan Road. Îmi răspunde, zîmbind misterios, că și el a locuit în Bhowanipore și că e rudă (e drept îndepărtată) cu Rabindranath Tagore.

Cum spunea un personaj din nuvela mea *Podul*, „se întîmplă tot felul de lucruri..."

20 noiembrie

Aproape în fiecare zi, scrisori. Și fiecare pagină „mă costă", cum se spunea în liceu.

Din fericire, nu mai țin cursuri, nici seminarii. Am tot timpul la dispoziția mea. Pentru corespondența cu străinii, mă ajută un student al lui Joe, Peter. Tot el îmi corectează și dactilografiază textele pentru *Enciclopedie*. De asemenea, mă ajută să clasez restul cărților din bibliotecă.

24 noiembrie

Pentru prima oară mă scol cu glezna piciorului drept „anchilozată". Nu pot umbla decît ținîndu-mă de pereți. Durerea mă ține în pat douăzeci și patru de ceasuri.Christinel telefonează doctorului Soerensen; dacă criza nu încetează, o asigură doctorul, va veni a doua zi de dimineață și-mi va face o injecție cu cortizon. Din fericire, dimineața durerea trecuse. Dar deși Soerensen recomandase *rest, rest, rest!*, mă duc pînă la Swift Hall. Aveam multe hîrtii de semnat. Cînd mă întorc, mă dor mușchii și laba piciorului e umflată.

*

În fond, ar fi trebuit să integrez în *Jurnal* caietele de note și comentarii, și chiar unele citate (texte orientale și „primitive", prea puțin cunoscute); ar fi devenit o *Summa* fascinantă, deși anevoie de citit – și părînd, unora, pretențioasă.

Dacă măcar aș fi păstrat cîteva dosare de lucru, chiar insuficient datate; mi-ar fi plăcut să le recitesc, zece-douăzeci de ani mai tîrziu, împreună cu însemnările din *Jurnalul* propriu-zis.

Aș fi înțeles multe.

Abraham nu putea „înțelege" sensul sacrificiului lui Isaac; aparent, era un infanticid, și totuși Abraham știa că Jahve nu-i putea cere un asemenea act. „Sacralitatea" sacrificării lui Isaac era camuflată nu în „profan", ci în negativul pus în „crimă". De comparat cu situația actuală; azi experiența religioasă e irecognoscibilă, pentru că e camuflată în contrariul ei, în a-spiritualitate, anti-religie, opacitate etc.

Din *Jurnalul* ei, descopăr că Virginia Woolf nu era fascinată de *Ulysse*. (Cf. *Diary of a Writer*, p. 46). Detaliu care ar trebui să cîntărească greu într-o Istorie a romanului modern.

Creștinismul cosmic, popular, unde Dumnezeu și Isus apar țărănește etc. Tendința paralelă teologiilor și grupe care vedeau în Dumnezeu un *alter-ego*. Cf. articolul *Cahier*, cf. 6, 1980.

„Les mythes modernes sont encore moins compris que les mythes anciens, quoique nous sommes dévorés par les mythes. Les mythes nous pressent de toutes parts, ils servent à tout, ils expliquent tout."[1]

(Balzac, *La vieille fille*, Le livre de poche p. 213).

Inimitabilul Goethe: „Nu mi-am îngăduit niciodată să folosesc inducția!"

„Le monde ne sera sauvé, s'il peut l'être, que par des *insoumis*. Sans eux, c'en serait fait de notre civilisation, de notre culture..."[2] (Gide, *Journal*, 24 Février 1946).

---

[1] „Miturile moderne sunt și mai puțin înțelese decît miturile vechi, cu toate că suntem devorați de mituri. Miturile ne asaltează din toate părțile, ele slujesc la tot, ele explică tot".

[2] „Omenirea nu va fi salvată, dacă poate fi salvată, decît de nesupuși. Fără ei, s-a zis cu civilizația noastră, cu cultura noastră."

Cît era de fericit Gide, crezînd încă, acum vreo treizeci de ani, că *les insoumis* ar putea rezista poliției statelor concentraționare?... și cu toate acestea, avea dreptate: nu există altă soluție.

„If any two creatures grew into one, they would do more than the world has done“[1] , Browning, *The Flight of the Duchess.*

„Il (Victor Hugo) ne portait pas encore la barbe, mais on savait qu'il la porterait“[2] , Eugen Ionesco, *Hugoliades,* p. 88.

25 noiembrie

Îl văd, pentru a treia oară, pe Joe. Progresele sunt lente. Trebuie să doarmă – și doarme foarte mult. Către seară, vorbește greu; își caută cuvintele: uneori nu înțelegi ce vrea să spună. Dar eu m-am prefăcut tot timpul că-l înțeleg...

28 noiembrie

Aflu că în timpul operației, inima lui Joe a încetat să bată pentru nu mai știu cîte secunde. Foarte probabil, o anumită secțiune a creierului a fost necrozată. Așa s-ar explica uitarea limbii engleze, imediat după operație, și atît de lenta recuperare a vorbirii. Doctorii au asigurat-o pe Evelyn că, pînă la urmă, Joe va recupera cel puțin 80–90 la sută din vorbire.

1 decembrie

Am neglijat acest *Jurnal* mai ales ca să pun la punct un capitol din *Autobiografie.*

Nu știu dacă am notat acest amănunt; încă din vară, am predat lui Guilloux o nouă selecție de eseuri: *Brâncuși et les mythologies,* de editarea căreia se va ocupa Allain Paruit. Vreo șapte-opt eseuri sunt publicate în limba engleză. Nu mai îndrăzneam să le traduc. În plus, multe texte vechi (unele, corectate și amplificate) trebuie revizuite stilistic. Sunt fericit că Paruit a acceptat această răspundere.

---

[1] „Dacă există două ființe care se pot contopi, ele vor face mai mult decît a făcut omenirea.“

[2] „El (Victor Hugo) nu purta încă barbă, dar știa că va purta.“

7 decembrie

Nu-mi dau seama de rezultatele noii serii de injecții cu aur. Mîinile au rămas tot atît de „închistate“ și *l'abaissement du niveau mental* pare a se accentua.

Pe de altă parte, lucrez din ce în ce mai greu. Biblioteca, de două ori răscolită, a ajuns aproape inutilă; nu mai găsesc nici o carte și nu mai știu dacă am dăruit-o unei biblioteci (în țară, la Meadville, la Regenstein) sau vreunui fost elev. Sau, pur și simplu, a dispărut în timpul absenței mele.

10 decembrie

Ieri seară, la Palmer House, banchetul ritual al celebrei A.A.R. (American Academy of Religion); se comemorau cei șaptezeci și cinci de ani de la înființarea Asociației. În cea mai vastă sală, la etajul VII, vreo optzeci de mese rotunde, cu cei peste șase sute de oaspeți. Președintele (Ray Hart) și soția, eu și Christinel, Chuck Long, Nathan Scott și cel mai bătrîn președinte al societății „Biblical Studies“ – ne aflăm pe estradă. Cina și discursurile lui Hart și Chuck au ținut aproape două ceasuri. Apoi „Ritual Complex“, compusă de profesorul Brown în onoarea mea: vioară, pian, oboi. În sfîrșit, scurta prezentare a lui Chuck (prezentare pe care trebuia s-o țină Joe Kitagawa), și „dezvăluirea“ operei lui Noguchi, intitulată *Eliade* (o nouă *Coloană infinită,* confecționată din hîrtie): darul (fără preț!...) pe care mi-l oferea A.A.R.

Pentru prima oară în șaptezeci și cinci de ani, Asociația omagia, public și „oficial“, un cercetător al religiilor. Aplauze etc. Eram obosit – (trecuse de 10.30) și deci îmi pregătisem cîteva pagini, am improvizat vreo douăzeci de minute. Cu succes, se pare (așa îmi spun toți). Deși mie mi s-au părut fără interes. Aplauze; toți se ridică în picioare.

Urcăm apoi la etajul opt, la recepția organizată de președinte.

Palm Beach, 25 decembrie

Am sosit azi noapte. Gazda noastră, Mrs. Extor, ne aștepta la aeroport. La *Ocean Echo* regăsim camera noastră la etaj, de unde se zărește Oceanul.

Azi dimineață ne-a deșteptat lumina: soarele străbătuse prin perdele. Cald. Cerul neobișnuit de albastru. Visul de azi noapte, în legătură cu *Autobiografia* (*Notă* din iulie 1985: Din nefericire nu l-am notat. Nu-mi amintesc nimic). Prima, lunga, preumblare pe marginea Oceanului.

Seara sosește Lizette, de la New York. Cinăm la admirabilul restaurant *Crabe*, unde Lydia ne reținuse locuri cu multe zile înainte. Ne întoarcem la *Ocean Echo* aproape de miezul nopții, luptîndu-ne cu vîntul; nu ne dădusem seama cînd se pornise cu atîta vigoare.

Palm Beach, 26 decembrie

Azi noapte a plouat, dar, spre dimineață cerul se înseninează. Visul – în legătură cu „Introducerea" pe care va trebui s-o scriu la *Encyclopaedia of Religion.* Îmi aduc aminte de o lecție de acum vreo doisprezece-treisprezece ani. Rezumă. (*Nota* din iulie 1985; Din păcate, n-am „rezumat" visul și, evident, l-am uitat).

De la 11,00 dimineața la 11,30 am lucrat în grădină. Am început capitolul XXIII din *Autobiografie.* Am scris șapte pagini. (Sper că le voi descifra fără efort la transcriere.)

27 decembrie

Ieri după amiază, în camera noastră, am mai scris două pagini.

Îmi dau seama că sunt scrise la repezeală, dar n-am ce face. Important e să „continuu povestirea": primii ani petrecuți la Chicago. Voi corecta și voi adăuga (vor fi probabil, observațiile și comentariile cele mai semnificative) mai tîrziu, cînd voi ajunge cu „povestirea" prin anii 1967–1968.

Seara, noi trei am invitat-o pe Lydia la cină. Lydia ne-a sugerat un restaurant care este în același timp *caffeteria* și magazin de delicatese. Am fost neobișnuit de nervos, fără să înțeleg de ce...

Scriu rîndurile acestea în grădină, după o plimbare de numai cincisprezece minute, căci nu trebuie să-mi obosesc piciorul drept (tendonita care mă plictisește de cîteva săptămîni). Mă întreb dacă trebuie să notez asemenea mizerii fiziologice. Dar poate îmi vor fi de folos mai tîrziu. Oricum vor evolua „mizeriile fiziologice" de astăzi, trebuie să învăț să trăiesc cu ele.

29 decembrie

Alaltăieri, numai două pagini. Ieri, aproape cinci. Vremea se menține magnifică. Scriu – dar și citesc – în grădină.

Azi dimineață, prima plimbare de o jumătate de ceas pe Middle Road. (Rolul pe care l-a jucat această stradă, și străzile învecinate, în ultimii patru, cinci ani! Cîte nuvele n-am compus, în gînd, cîte probleme ale ultimului volum din *Histoire* n-am meditat?... Și tot pe Middle Road am găsit acea bijuterie...) Ca de obicei, șopîrlele traversînd, speriate, trotuarul la auzul pașilor. Și aceleași flori roșii, galbene, albastre, ale căror nume le-am uitat de mult. Cîțiva fluturi. Surpriza: o coccinelă!... (Ar trebui să mă întristez dacă am ajuns să notez „descoperirea": în corola unei flori roșii, o biată coccinela... Probabil că generația viitoare va cunoaște din milioanele de specii, doar muștele, țînțarii, fluturii cei mai banali, albinele și, să sperăm, cîteva coleoptere...)

Palm Beach, 1 ianuarie 1985

Zi de ploaie. Reiau lucrul la capitolul XXIII din *Autobiografie.* Reușesc să scriu trei pagini, după ce am corectat și am transcris vreo cinci, șase.

Ieri și alaltăieri, fără chef. (Poate pentru că mă gîndeam necontenit la prea multe „proiecte" în care m-am angajat. Tocmai acum, cînd sănătatea e mai șubredă ca oricînd...)

Aseară, revelion, la Lydia, cu soții Vergo, o văduvă și Donald Blackwood (fost om de teatru, acum bătrîn – dar atît de bine crescut și politicos, ca majoritatea homosexualilor; el nu se ascunde, locuiește cu prietenul lui un apartament, se pare luxos și admirabil mobilat).

Ne întoarcem la *Ocean Echo* curînd după 10,00 noaptea. Dar Christinel și cu mine citim pînă la miezul nopții, ca să ne putem spune: *Happy New Year!*

3 ianuarie

Ieri a venit G. Novak și am stat de vorbă în grădină de la 4,00 la 6,00 după-amiază. De fapt a vorbit mai mult el – și asta era interesant. Vrea cu orice preț să scriu acel text istoric-filozofic despre *The Gate of Jerusalem.*

Astă seară l-am invitat împreună cu soția lui, Juddy, la restaurantul *Famiglia.* Christinel, ca și mine, încîntați de proaspeții noștri prieteni. La Novak nu știi ce să admiri mai întîi: curajul, imaginația, voința...

6 ianuarie

Lucrez pînă se face întuneric. Transcriu douăzeci și nouă de pagini. La 4 ianuarie, Novak a venit din nou să mă vadă. S-a făcut frig, dar cerul e tot atît de albastru.

Seara termin de citit (de recitit) *A Boring Story* a lui Cehov. Extraordinar de impresionant. Adorm tîrziu.

7 ianuarie

Plecăm din Palm Beach pe la 2,00. Vom lua avionul pe la 4,00. *Deo concedente* (cum îi plăcea lui Jung să spună), vom fi la Chicago, ora locală, pe la 6,00.

Chicago, 8 ianuarie

Ninge. În două ceasuri, campusul dispare sub zăpadă. Lucrez puțin: corectez și transcriu cîteva pagini.

Treizeci și cinci de ani. Vom sărbători nunta numai noi doi. Lucrez doar cîteva pagini.

10 ianuarie

Ieri îmi aduce aminte de nunta noastră de acum treizeci și cinci de ani și de Stig Wikander, de soții Puech și soții Dumézil. Azi dimineață primesc scrisoarea, senină și tristă, a lui Georges Dumézil. Îmi spune că Madeleine a avut o bruscă scădere a numărului celulelor roșii și că i se face transfuzie de sînge. Adaugă: „Je ne travaille plus depuis des semaines et je m'aperçois avec effroi que cela m'est indifferent!“[1]

15 ianuarie

Primesc o scrisoare circulară *Rewriting History: Life Reeked with Joy,* alcătuită de Andern Henriksson. Prezintă fragmente din lucrările scrise de elevii unui curs al lui despre istoria lumii occidentale de la Evul Mediu încoace. E pur și simplu neverosimil. Dacă n-aș ști că „lucrările“ sunt la dispoziția oricărui cercetător, aș fi crezut că e vorba de o glumă. Ignoranța e atât de penibilă încît devine „hilariant-creatoare“. Aș vrea să citez numai cîteva pasaje, dar *l'embarras du choix* mă paralizează. Aleg la întîmplare:

“During the Middle Ages everyone was middle aged. Church and state were co-operatic. Middle Evil society was made up of monks, lords and surfs. It is unfortunate that we do not have a medieval European laid out on a table before us, ready for dissection. After a revival of infantile commerce slowly creeped into Europe, merchants appeared.”

“In the 1400 hundreds most Englishmen were perpendicular. A class of yeowls arose. Finally, Europe caught the Black Death.

The plague also help the amergence of the English language as the national language of England, France and Italy.

The Reformation happened when German nobles resented the idea that tithes were going to Papal France or the Pope thus enriching Catholic coiffures.”

---

[1] „Nu lucrez de săptămîni întregi și constat cu groază că asta mi-e indiferent!“

"The Popes, of course, were usually Catholic."
"The last Jesuit priest died in the 19th century."
"Louis XIV became King of the Sun."
"Vauban was the royal minister of flirtation."

"The Enlightenment was reasonable time. Voltaire wrote a book called Candy that got him into trouble with Frederick the Great."

"The French revolution was accomplished before it happened. The revolution evolved through monarchial, republican and totarian phases."

"History, a record of things left behind by past generations, started in 1815."

"Great Brittain, the USA and other European countrys had democratic leanings. The middle class was tired and needed a rest. The old order could see the lid holding down new ideas beginning to shake. Among the goals of the Chartists were universal sufrage and an anal parliment. Voting was to be done by ballad."

"Culture fomented from Europe's tip to its top. Richard Strauss, who was violent but methodical like his wife made him, plunged into vicious and perverse plays. Dramatized were adventures in seduction and abortion. Music labeled his seat "historical". Other countries had their own artists. France had Chekhov."

"World War I broke out around 1912–1914. Germany was on one side of France and Russia was on the other."

22 ianuarie

Termin de scris capitolul XXII, *„Încep să descopăr America“*. Destul de lung: vreo cincizeci de pagini manuscris. Dar, la recitire, mi se pare mediocru scris; fără sclipire; banal, repetitiv; prea puține observații interesante. (E drept, voiam cu orice preț să-l termin cît mai repede.)

24 ianuarie

De alaltăieri seara bolnav; în urma unei indigestii.

Cu mare efort, corectez și refac cîteva pagini din capitolul XXII. Adevărul este că scriu atît de greu încît oftez exasperat de cîte ori apuc tocul în mînă. Mă gîndesc: acesta e rezultatul a trei ani de tratament cu aur coloidal (am deja 2,5 grame). Și somnolența, și oboseala și, mai ales, scăderea progresivă a memoriei și tuturor facultăților mentale.

1 februarie

Trei zile la Mitchell Hospital, pentru un nou check-up. Din fericire, mă asigură dr. Cohen, nimic serios. Bătaia aritmică a inimii, îmi spune, nu prezintă nici o primejdie. Analizele făcute (și în special acel impresionant Echocardiograf, cînd vedeam și auzeam mușchii inimii zbătîndu-se) sunt mai mult decît încurajatoare. Am inima unui om tînăr...

Oboseala? Somnolența post-prandială?... Fără importanță, îmi spune dr. Cohen. Alt test îmbucurător: radiografia stomacului (după ce înghițisem cele două pahare cu barium) nu mai arăta ulcerațiile gastrice identificate acum vreo cinci-șase ani. Părerea mea: probabil că oboseala suspectă de care sufăr e consecința injecțiilor cu aur.

9 februarie

Zvîrl vreo cinci kilograme de hîrtie: corespondența lui Conyers cu diverși colaboratori ai *Enciclopediei*, copii după anumite articole, însemnările și comentariile mele în legătură cu „ședințele de lucru“. În total, vreo douăzeci de dosare pline, plus cinci mape cu articole.

Și totuși biroul meu a rămas tot atît de haotic și supraîncărcat de dosare. Uneori sunt ispitit să telefonez la Regenstein cerîndu-le să vină și să încarce tot.

Palm Beach, 19 februarie

Am ajuns sîmbătă, 16 februarie, aproape de 10 noaptea. Fericiți că vom uita, timp de o săptămînă, gerul și plictiselile de la Chicago.

A doua zi, duminică, ne trezește soarele. Aproape 80°. Christinel telefonează lui Caroll Owen și află că doctorul Gerald J. Strauss mă așteaptă a doua zi la 4,30 în cabinetul lui din 2625 N.E. 14th. Avenue, Wilton Manors, la vreo patruzeci-cincizeci de mile de Palm Beach. Caroll ne-a condus și ne-a reîntors cu mașina ei.

Prea complicat să rezum aici cum am luat această hotărîre. Gyora Novak a fost impresionat de artrita mea și de rezultatele (psiho-mental dezastruoase) tratamentului cu aur. S-a interesat prin cunoscuții și prietenii lui, a consultat-o mai ales pe Carroll, a cărei „specialitate“ mi-e greu s-o definesc (cunosc prea puțin din tot ce face).

Sfatul lor, să-l consult pe dr. Strauss, care „a făcut minuni“ cu acupunctura (învățată sau perfecționată în China) și chiropatia. Christinel a fost convinsă, dar eu am acceptat „experiența“ pentru că voiam să mai scap de iarna din Chicago.

Ieri, 18 februarie, l-am cunoscut pe acest faimos „healer“ care, ne-a mărturisit Carroll, i-a scăpat viața, cu mulți ani în urmă. (Tot Carroll a fost aceea care i-a comunicat telefonic lui Christinel, în timp ce eram la clinică pentru check-up, că tratamentul cu aur este, în cazul meu, dezastruos; ceea ce bănuiam de mult...) Dr. Strauss mă cucerește de la început. După ce a citit raportul adus de la Chicago (rezultatul analizelor) mi-a înfipt șase ace în ficat, în splină, în pîntece, în piept și în ceafă.

Îl voi revedea mîine, 20 februarie. De data aceasta, o va examina și pe Christinel.

La întoarcere, pentru că voiam să cinăm într-un restaurant pitoresc, Carroll ne propune *D'Anjou*, din suburbia Lake Worth. Excelent.

22 februarie

Timpul s-a menținut, pînă astă seară, așa cum nu ne închipuiam că e posibil. Am cinat cu Mary și Roger la *D'Anjou.* Ne-am întors acum un ceas. Încerc să rezum ultimele trei zile.

Miercuri Carroll ne-a condus la dr. Strauss. Alte șase ace, pe care le păstrez zece minute. Îmi spune că e încîntat de rezultate: fluidele care se adunaseră (nu numai la încheieturile mîinilor și ale degetelor, cum credeam eu, ci și în picioare și anumite zone interne) au diminuat în chip simțitor. Trebuie să beau opt-zece pahare cu apă distilată pentru cîteva săptămîni. Să încetez aurul. (Asta hotărîsem și eu și-i spusesem chiar doctorului Soerensen să întrerupem injecțiile pentru un an, să mă conving dacă aurul m-a adus în halul de slăbiciune de acum o lună, sau... bătrînețea...) Dr. Soerensen mi-a sugerat tratamentul cu prednison – dar Strauss e contra.

Nu știu cît de mult o poate ajuta pe Christinel. I-a luat vreo opt-zece radiografii, i-a prescris o seamă de exerciții. Și inevitabilele șase ace – care i-au provocat, a doua zi, dureri neașteptate. Dar durerile au dispărut a doua zi – și Christinel simțea cu adevărat o îmbunătățire generală.

Azi am fost, tot cu Carroll, a treia oară la Wilton Manors. Dr. Strauss a renunțat la o călătorie numai ca să mă vadă încă o dată. Din nou, șase ace. Apoi, sfaturi: de două ori pe zi, să-mi țin mîinile în parafină fierbinte. (Ceea ce îmi sugerase dr. Soerensen cu mulți ani în urmă). Încolo, e foarte satisfăcut. Îl vom ține la curent, telefonic. Îi făgăduim să revenim în aprilie.

23 februarie

Gyora Novak a venit să mă vadă la 5,00. Mi-a relatat „ultimele evenimente“ în legătură cu proiectul *The Gate.* I-am făgăduit textul articolului (pe care-l așteaptă *New York Review of Books)* în zece–douăsprezece zile (cel puțin, un text provizoriu, care va putea fi ameliorat după ce va fi citit de cîțiva savanți și jurnaliști). La 7,00 au sosit Judy Novak și Carroll – și (pentru a treia oară în cinci zile) i-am invitat pe toți la *D'Anjou,* ca să sărbătorim, cu șampanie *Veuve Cliquot* și vinuri franțuzești aniversarea lui Gyora. În fond, au venit de la New York ca să ne vadă și să stăm de vorbă despre visul lui – și al meu (și al multor alte zeci de mii): *The Gate.*

24 februarie

Seara, cinăm la Novak în micul lor apartament. Cîteva note pentru următorul capitol din *Autobiografie.*

Chicago, 25 februarie

La aeroport, unde ne-a condus Carroll, aflăm că avionul nostru are o întîrziere de un ceas.

Ajungem la O'Hare pe la 7,00. Din fericire, ne aștepta Stelian.

Mă duc la Meadville să văd dacă Peter (care în lipsa mea a încercat să pună ordine în sutele de mape, lădițe și cartoane din birou) a găsit dactilografia celor cinci-șase capitole din *Autobiografie* II și, în special, textele originale din *Fragments d'un Journal,* I, cîte adunasem, după ce L. Bădescu m-a anunțat că incinerase cele două exemplare dactilografiate.

N-a găsit nimic. Ultima speranță: Adriana o fi trimis *Jurnalul* la Biblioteca Regenstein.

27 februarie

Ieri seara am cinat cu K. și Edward Levi la restaurantul *Hunan.* Le vorbesc sumar, dar cu entuziasm, despre proiectul *The Gate.*

Azi: Întrebată dacă știe ceva despre textele românești ale *Jurnalului,* Adriana vine în biroul meu de la Meadville și-mi găsește repede întreg pachetul.

În sfîrșit, o bucurie... Dar mă doboară descurajarea, dîndu-mi seama că abia mai pot scrie... Va trebui să învăț să dictez.

8 martie

Invităm pe Evelyn și pe Joe Kitagawa la restaurant, ca să sărbătorim zilele noastre (8 și 9 martie). Este prima „ieșire" a lui Joe din august. Încerc să nu mă las doborît de tristețe. Ca de obicei, pe seară, Joe obosește, (mai ales mental). Îl înțelegem cu greutate și totuși toți facem efortul să nu ne trădăm, rîdem, îl felicităm pentru cutare sau cutare lucru, schimbăm vorba. Am aflat mai demult că, în timpul celei de-a treia operații, inima și-a încetat bătăile cîteva secunde, ceea ce a provocat, probabil, o necroză. Dar toți sperăm că, cu timpul, Joe își va redobîndi vorbirea lui, atît de limpede și de organizată.

9 martie

Alexandra și Saul Bellow ne invită – ca să sărbătorim ziua mea de naștere – la restaurantul *J. and B,* favoritul nostru de vreo doi ani încoace. Melancolie. Mă gîndesc mereu la Joe...

14 martie

Scriu din ce în ce mai rar în *Jurnal.* (Și nici nu mă învrednicesc să țin la zi *Agenda,* notînd măcar întîlnirile interesante.) Niciodată n-am cunoscut o asemenea perioadă de sterilitate, oboseală și „detașare" de ceea ce a însemnat pînă acum „viața și opera" mea. E drept, scrisul mă chinuie (dureri la încheietura mîinii drepte de cîte ori cuvîntul e prea lung!...). Cînd nu am chef de lucru – citesc ce-mi cade sub ochi: cărți de filozofie, reviste românești, romane etc. din fericire am de corectat (mi se trimit pachetele din două în două săptămîni) zeci de texte pentru *Enciclopedie.* Simt că-mi fac datoria de *Editor-in-Chief,* că nu-mi pierd timpul degeaba...

16 martie

Ieri n-am avut timp (nici dispoziție) să continuu descrierea „situației" în care mă aflu. Am impresia că tratamentul ultim (fără aur coloidal) sau experiența cu acupunctura, de la Palm Beach, mi-a provocat reacții negative. În primul rînd, „detracarea" și scăderea bruscă a facultăților mentale (blocaj de cîte ori caut cuvîntul potrivit sau numele autorului pe care vreau să-l citez, sau titlul unei cărți faimoase etc.). Dar, pe de altă parte, acest *abaissement du niveau mental* poate să fie provocat de un proces accelerat de senilitate, la care nu mă așteptam. Obosesc repede, chiar (sau poate, mai ales) fizic. Îmi trag cu greu sufletul după ce urc scările apartamentului nostru din Woodlawn Av. Sunt poate două luni de cînd n-am mai umblat pe străzi mai mult de douăsprezece-cincisprezece minute (de acasă pînă la Swift Hall).

20 martie

Acum, că am început, trebuie să continuu. Problema cea mai gravă: haosul hîrtiilor mele (caietele de *Jurnal,* manuscrisele, corespondența, dosarele cu note și lădițele cu studii și articole despre mine). Dacă aș fi invalidat pe neașteptate, nimeni nu va ști ce aveam de gînd să fac cu ele, ce materiale vor fi trimise la Regenstein, în Place Charles Dullin, la Culianu, la Biblioteca (Societății) Academiei America-România (profesor Manea-Manoliu). Va trebui să explic; dar cum? cui? Îmi spun că, cu puțin noroc, voi ieși și din criza aceasta și voi începe prin expedierea cărților românești (vreo trei–patru sute, restul le-am dăruit deja Bibliotecii Regenstein) la sediul AAR.

A doua fază: dăruirea altor cîteva sute de volume Bibliotecii Meadville, unde îmi rămîn ușor accesibile și au șansa să nu fie furate (ca la Regenstein).

În orice caz, înainte de plecarea noastră vor trebui expediate la Paris toate cărțile mele, în diferite ediții și traduceri, împreună cu anumite manuscrise, *Jurnalul* și o parte din corespondență. (Probabil că *Jurnalul* îl voi lua cu mine. Am nevoie pentru continuarea *Autobiografiei.)*

Washington, 15 aprilie

Alf Hiltebeital și Diana Apostolos – Cappadona vin să ne ia de la aeroport. Avem rezervată la *River Inn* o cameră spațioasă cu chicinetă. Seara, la rugămintea mea, suntem lăsați singuri. Cinăm la restaurantul hotelului, apoi urcăm la noi și ne culcăm. Amîndoi foarte obosiți.

Washington, 16 aprilie

Surpriză: pomii înfloriți, lalele și flori de primăvară tîrzie în fiecare curte.

După-amiază, vine să mă cunoască rectorul, Lloyd Hartman Elliott, însoțit de decanul Facultății „Religious-Studies", și alți doi profesori. Discuție (din fericire, mă simt „în formă") de la 4,00 la 5,00. Seara cinăm la Alf, împreună cu soții Nasr și fostul meu student Charles White. Nasr ne povestește cum a scăpat din Teheran. Mă întreabă dacă am primit traducerea persană a cărții *Le sacré et le profane,* apărută de curînd. (Habar n-aveam.) Și sunt anunțate și alte traduceri, adaugă Nasr. Îmi făgăduiește că mă „va ține la curent".

Ne întoarcem la *River Inn* aproape de miezul nopții.

Washington, 17 aprilie

Zi superbă. Cerul e mai albastru ca la Chicago.

Alf vine la hotel la 3,00, ca să mai afle ce se întîmplă în Swift Hall și cum evoluează programul Istoriei Religiei. E tulburat de faptul că Wendy, atît de erudită și sclipitoare, nu ia în serios „Sacrul".

La 4,00 ne îndreptăm, în mașina Dianei, spre Universitate. Aproape două ceasuri de discuție – „întrebări" și „răspunsuri" – cu membrii cursului predat de Alf și Diana, plus alți trei profesori (antropologie, filozofie, artă) în iarna și primăvara aceasta despre „M.E. istoric al religiilor și artist". Deși nu mă fac de rîs, nu sunt „în formă"; îmi caut cuvintele etc.

Pe la 5,45 mă simt brusc obosit și punem capăt discuției. Îmi dau încă o dată seama că nu mai sunt capabil să „discut" ca altădată. Știam eu (instinctul!!... cum spunea tata) de ce refuz conferințele și discuțiile, de ce am ezitat atîta înainte de a accepta invitația lui Alf Hiltebeital. Foarte probabil, conferința de mîine *(Homo faber and Homo religiosus)* va fi cîntecul lebedei. După cincizeci și cinci de ani de conferințe improvizate sau citite în românește, franțuzește și englezește, nici nu e așa de rău.

Washington, 18 aprilie

Ceremonialul a decurs mai bine decît mă așteptam. Diana a venit să ne ia la 7,00. La Universitate reîntîlnesc pe rector, pe decan și ceilalți profesori pe care îi cunoscusem alaltăieri, plus alți cîțiva. Îmbrac roba și pătrundem în procesiune, vreo treisprezece–paisprezece, cu rectorul în frunte – în sala pe trei sferturi plină. Mi se conferă titlul de *Doctor honoris causa* in Humanities; textul citit de rector, aproape superlativ. Prezentările, scurte dar foarte elogioase. Încep să-mi citesc conferința la 8,00 și închei lectura la 8,55. Aplauzele se prelungesc cîteva minute.

Ne retragem de pe estradă și traversăm sala tot în procesiune. Mă simt din nou obosit (stătusem în picioare prea mult, vorbisem aproape un ceas). Încerc să mă odihnesc pe o bancă, dar cîțiva auditori se apropie, mă felicită, îmi pun întrebări. O mașină ne conduce la Clubul Universității, unde avea loc recepția (brînză, fructe, vin alb etc.). Reușesc să-mi odihnesc vocea păzit de Diana și de un alt tînăr profesor, Mac Ricketts. Venise și el împreună cu soția.

Din toate părțile, elogii. Ce păcat că nu mă pot lăsa antrenat în discuții.

Revăd pe Razi și soția după vreo cincisprezece–douăzeci de ani. Încheiem seara la ei în George Town, unde îl vizitasem în iarna 1957, cînd venisem la Washington și fusesem găzduiți de Richman, care mă invitase să țin o conferință la „Centrul“ lui (imposibil să-mi reamintesc numele instituției pe care o crease și pe care o conducea).

Deci, așa cum hotărîsem, cîntecul lebedei. Sunt destul de mulțumit.

Washington, 19 aprilie

Cerul e tot atît de albastru, dar căldura mi se pare anormală: 90° Fahrenheit!

Vizităm, „ghidați“ de Arthur Smith, Muzeul Phillips. Sper că voi putea sta de vorbă mai pe îndelete cu Arthur Smith, artist, pictor și profesor de Istoria Artelor la Universitate. Spre deosebire de ceilalți colegi – Alf și profesorii de filozofie și antropologie – Smith vorbește perfect franceza și (cel puțin așa îmi spune) ar fi citit, la Paris, toate scrierile mele literare.

Ne întîlnim la 4,00 pentru a continua convorbirea. Dar după două ceasuri încep să simt oboseala și mă reîntorc la hotel. Sperăm amîndoi că vom avea mai mult noroc mîine.

Washington, 20 aprilie

La 3,00, scurtă vizită la John Nef; a căzut în baie, și-a rupt brațul, a fost transportat la spital și operat; dar a survenit o infecție, cu care se luptă și acum. S-a întors acasă ieri seară.

Evelyn, tînără, radioasă. A fost la înmormîntarea lui Chagal. Cînd John intră în salon, ținut de amîndouă brațele de valetul pe care l-au angajat după accident, abia mișcîndu-și picioarele – îmi dau lacrimile... Zadarnic stăm de vorbă despre „opera lui imensă“ și altele. Am impresia că asist la o altă înmormîntare...

De la 4,00 începe „programul“. Într-un salon cu fotolii și canapele confortabile, cu mese și măsuțe, vom rămîne aproape șapte ceasuri. Din fericire, Christinel n-a venit de la început; căci pînă aproape de 6,00, am răspuns la întrebările studenților și profesorilor. Charlotte și Nathan Scott au sosit de la Charlottesville pentru această „recepție“ (trei ceasuri de mașină – și vor trebui să fie acasă înainte de miezul nopții), iar Chuck Long sosise cu avionul. Mai erau și alți foști studenți ai mei: Norman Girardot (terorizat de soarta Istoriei Religiilor în SUA *după* ce eu nu voi mai fi), Mac Ricketts (care mi-a adus ultimele capitole traduse din *Autobiografie*, II), Charles White și alți cîțiva. Trecuse de 11,00 noaptea, și nu mă înduram să plec. În fond, știam că era, într-adevăr, „cîntecul lebedei“: ultima mea conferință publică, urmată de discuții...

Am scris paginile acestea ca să nu mă las ispitit de insomnie...

New York, 21 aprilie

Soții Hiltebeital și Girardot, și Diana, ne-au condus la aeroport.

Mă simt tot mai obosit, dar îmi repet mereu că am împlinit 78 de ani și, la o asemenea vîrstă...

New York, 22 aprilie

Conyers și Beverly Moon vin să mă vadă la începutul după-amiezii. *Enciclopaedia* trebuie să apară în decembrie 1986. Ultima *dead-line* pentru articolele în întîrziere: decembrie 1985. (Și eu am încă de scris vreo sută de pagini dactilografiate, plus *prefața...)*

Chicago, 24 aprilie

Ieri de la 3,00 la 8,00 seara am lucrat la *Jurnalul* 1949, încercînd să stabilesc textul românesc după caietele originale și după cîteva fragmente publicate în reviste. Mi-au trebuit *cinci* ceasuri ca să pun la punct cîteva pagini! Azi am reluat lucrul. Au trecut două ceasuri; sunt obosit, exasperat. Am impresia că nu voi termina niciodată. Și cred că am consacrat deja acestei munci cel puțin șaizeci–șaptezeci de ore!...

Toate acestea, pentru că bietul Lucian Bădescu, distrugînd cele două copii dactilografiate, a crezut că traducerea lui va lua locul originalului.

30 aprilie

Munca asta idioată am fost obligat s-o continuu cîte patru–cinci ceasuri în fiecare zi. Reușesc „să pun la punct" cîteva pagini. Dar de cele mai multe ori, în dimineața următoare descopăr că am uitat ceva, sau (și mai stupid!) că am transcris, cu enormă dificultate, pagini deja transcrise de Adriana, sau care figurau în manuscrisul original (nu *Caietele*, ci selecția pe care o făcusem, acum vreo cincisprezece ani, ca s-o dactilografieze Christinel).

1 mai

N-aș vrea să mă lamentez, dar așa e: deși stau la birou cel puțin șase, șapte ore pe zi, *nu fac nimic!* Adică, în fiecare zi reiau alt *work in progress,* fără a încheia nici una din aceste lucrări. Într-o zi capitolul despre hinduism din *Histoire IV;* a doua zi, capitolul despre religiile australiene; a treia zi, recitesc o bună parte din articolele mele românești (1945–1965) și încep selecția și corectarea lor, în vederea ediției de care îmi vorbea C. Poghirc vara trecută... Și în fiecare seară, acasă, încerc (uneori reușesc) să citesc și să judec circa patruzeci–cincizeci de pagini dactilografiate pentru *Enciclopaedia of Religions.*

Dacă aș fi brusc invalidat, nimeni nu s-ar putea descurca în haosul biroului meu. Uneori gîndul acesta mă terorizează. Îmi spun că trebuie să adun diferite caiete de *Jurnal,* să clasez măcar o parte din manuscrise, să precizez ce să rămînă la Regenstein etc.

3 mai

N-am însemnat „ieșirile" la restaurante *(J. and B., Hunan)* cu soții Bellow, Ed. Levi, cu François Furet etc.

Surpriza: scrisoarea lui Pericle Martinescu (pe care nu l-am mai văzut de aproape cincizeci de ani) și cartea lui de amintiri, în care introdusese și interviul cu M. Handoca. Evident, am citit-o în aceeași seară. Evocă tinerețea noastră, anii 1932–1939, cu o memorie excepțională. Nu uitasem acea epocă prodigioasă, dar nu mă mai gîndisem la ea de foarte mult timp...

8 mai

Adriana îmi rezumă articolul lui Northrop Frye din 1959, despre mine (mai precis despre primele cărți traduse pînă atunci în englezește)...

Adriana e furioasă că acest text din 1959 a fost reprodus într-un volum din 1978, reeditat în 1981 și 1985, fără nici o notă adițională. Deci, marele nostru Frye n-a mai citit nimic de mine; și nici articolele și monografiile închinate scrierilor mele literare...

9 mai

Acum cîteva zile mi-a telefonat decanul, Chris Gamwell, întrebîndu-mă dacă poate veni să mă vadă. Îmi dă această veste (pe care trebuie s-o păstrăm secretă pînă la 30 mai): Președintele, *Trustees* și Senatul Universitar au hotărît, în unanimitate, să creeze: „Mircea Eliade chair for History of Religions". Astfel, îmi explică Chris, voi continua să fiu prezent la Universitatea din Chicago. Precizează că este pentru prima dată cînd se „onorează" astfel un profesor *emeritus.*

Recunosc că vestea ne-a bucurat, și pe Christinel, și pe mine.

10 mai

Aseară, recepția și banchetul de la Quadrangle Club, precedată de două conferințe, în Swift Hall, despre cei zece ani ai decanatului lui Joe Kitagawa.

La banchet, cîteva omagii și toasturi. Chris G. mă rugase să vorbesc și eu: un toast de două–trei minute. Zadarnic am pregătit textul, în care evocam prietenia noastră. Ca de obicei, am improvizat; de abia am avut timp să amintesc de prima noastră întîlnire la Ascona, în vara 1955.

Eram în stînga decanului, iar Joe în dreapta lui, alături de Evelyn. Mi-a spus ceva (mulțumiri?), dar n-am înțeles nimic. Imensă tristețe. Joe a avut, desigur, o hemoragie cerebrală. N-a îndrăznit să vorbească. Strîngea doar mîinile zîmbind politicos, și-și îmbrățișa prietenii.

Au trecut deja opt luni de la operația fatală (a doua, cînd inima i s-a oprit pentru nu știu cîte secunde) și recuperarea limbajului merge tot mai încet...

13 mai

Încerc să mă conving că nu am prea mult de lucru înainte de a deveni cu totul și cu totul *liber,* adică de a-mi încheia „opera". Într-adevăr, ce trebuie să scriu?

I. Două capitole *(Oceania, Hinduismul)* și capitolul final din *Histoire IV,* cam o sută–o sută zece pagini dactilografiate.

II. Trei articole (cam patruzeci–cincizeci pagini dactilografiate) și introducerea (zece pagini) la *Enciclopedie.*

III. Vol. II din *Autobiografie.*

Nu-mi dau seama de numărul paginilor. Am, cred, vreo sută cincizeci pagini dactilografiate, reprezentînd anii 1938–1958. Aș vrea să pot „povesti", cît ar fi de sumar, evenimentele și viața mea între 1958–1977. Aș putea adăuga – într-un scurt Epilog – operele, „onorurile" și organizarea *Enciclopediei,* 1977–1985. Dar chiar dacă nu voi ajunge să completez *Autobiografia II* aș vrea să scriu măcar o parte din „experiența americană" și să rezum credințele și ideile mele de „venerabilă maturitate"...

Cu puțin noroc (și întreaga mea viață s-a desfășurat sub semnul norocului!), poate aș reuși. Dar mă lupt cu obstacole nebănuite pînă acum cîțiva ani: scriu cu mare greutate; simt că mă detașez de „operă"; și, mai ales, îmi pierd vremea cu mărunțișuri (refacerea *Jurnalului,* împărțirea cărților, „problemele" pe care le ridică imensa corespondență cu străinii și românii, organizate de Adriana anul trecut. Ce să fac cu aceste lăzi? Să le dăruiesc, pe toate, Bibliotecii Regenstein? Dar scrisorile primite de la români în ultimii douăzeci și cinci de ani, atît de prețioase pentru înțelegerea diasporei românești, nu ne pot interesa decît pe noi...).

15 mai

Recitesc ultimele trei pagini. Ce simplu ar fi fost dacă am fi avut *urmași,* dacă ar fi trăit Sibylle sau Ioan Cușa...

Boulder, 18 mai

Am ajuns ieri după-amiază. Locuim tot la Hilton Hotel. Invităm la cină pe David Carrasco, Jane și cei doi prieteni ai lor.

Azi la 12,00, o parte din membrii „Seminarului Eliade" invitați de prof. Senash („Academy of Independent Scholars"), în splendida lui casă în pădure. După dejun, un ceas de discuție în legătură cu *The Old Man and the Bureaucrats* (= *Mântuleasa).* Apoi cu toții la Universitate, pentru „ceremonie". Păstrez programul, mai ales pentru titlul: „Reception for Mircea and Christinel Eliade". Muzică (Händel, Bach etc.) urmată de o scurtă introducere a lui David, o lectură din *The Old Man* (Jane Swanberg) și dansurile românești, executate de fetițele prof. Mircea Fotino. Ascult, de asemenea, fragmente din studiile pe care mi le-au consacrat trei profesori, membri ai „Seminarului Eliade": Dawn: *Mircea Eliade in Perspective.* Volum pregătit și editat de David Carrasco și Jane Swanberg. De abia acum am prilejul să-l văd, să-l răsfoiesc. Fragmente din scrierile mele și trei conferințe ale membrilor seminarului și multe, foarte multe fotografii.

Semnez, aproape un ceas, exemplarele cumpărate de amatori.

Seara cinăm, numai noi doi, la Ingrid și Mircea Fotino.

Boulder, 19 mai

Întîlniri și discuții. Timpul e morocănos și pe seară începe ploaia. David plănuise cina într-un restaurant celebru, în munți, la o oră de mașină. Dar ne este teamă, căci, acolo, începuse să ningă. Cinăm, cu tot grupul, într-un restaurant franțuzesc.

Vom pleca mîine dimineață.

(N.B. Aceste două pagini au fost transcrise. Erau aproape ilizibile.)

Chicago, 21 mai

Primesc scrisoarea „oficială" de la Președintele Universității, Hanna Gray. Merită să fie reprodusă.

Dear Mr. Eliade,

I have the privilege of informing you that the University's Board of Trustees has formally established a new chair in your honor, to be designated as the Mircea Eliade Professorship in the History of Religions.

We are all delighted by this action. It is taken in recognition of your exceptional contribution to the world of scholarship and of distinction you brought to this University.

With every best wish,

Cordially
Hanna Halborn Gray[1]

22 mai

Regret că într-una din ultimele lecții de anul trecut, cînd vorbeam de docetism și mai ales de ispita docetismului, în fața căruia sucumbă atîtea ascetisme și fanatisme creștine (scîrba, oroarea aproape patologică de trup – în pofida credinței în întrupare), regret că nu le-am amintit studenților de acest pasaj din *Jurnalul* lui André Gide (24 aprilie, 1907); „Mme de Watterville. Grande «distinction» morale. Mais croit un peu trop que les vrais poètes ne vont jamais aux cabinets."[2]

---

[1] Stimate Dle Eliade,

Am onoarea de a vă informa că Senatul Universității a înființat oficial, în onoarea Dvs., o nouă catedră, ce va purta numele „Mircea Eliade, Profesor de Istoria Religiilor".

Suntem cu toții încîntați de aceasta. Hotărîrea a fost luată ca urmare a recunoașterii contribuției Dvs. excepționale în domeniul învățămîntului cît și reputației aduse Universității.

Cu cele mai bune urări,
Hanna Halborn Gray

[2] „Mme de Watterville. Mare «distincție» morală. Dar crede un pic prea mult că poeții adevărați nu merg niciodată la toaletă."

25 mai

Încă de anul trecut i-am dăruit lui Larry Sullivan aproape totalitatea lucrărilor despre religiile sud-americane. Lui Bruce Lincoln abia am apucat să-i dau vreo zece volume despre indo-europeni, dar i-am făgăduit restul (mai ales, opera completă a lui G. Dumézil, tot Wikander, G. Devoto, Bosh-Gimpera, şi alţii).

Textele sanscrite şi lucrările de indianistică, lui Wendy O'Flaherty, *Barabudur* şi alte lucrări despre buddhism lui Reynolds. Dar cîte alte sute şi sute de cărţi preţioase nu-mi rămîn de împărţit la foştii elevi şi actuali colegi! Asta, înainte de a dărui ce-a mai rămas (şi a mai rămas destul!...) bibliotecilor Regenstein şi Meadville.

Nu prea înţeleg de ce-am simţit nevoia să scriu nota aceasta. Ar fi fost mai util dacă aş fi întocmit lista celor la care mă gîndesc. Dar asemenea exerciţiu mă deprimă repede şi prefer să-l amîn pentru... altădată.

13 mai

Ieri, de la 4,30–5,30, „recepţie" în onoarea mea. Vorbesc: Larry Sullivan şi Frank Reynolds.

La 7,00, cina; la „desert" iau cuvîntul Bob Grant şi Wendy O'Flaherty: apoi, destul de lung şi pitoresc, vorbeşte Jerry Brauer despre „peripeţiile" instalării mele la Chicago. Aflăm că cel care a donat un milion de dolari (şi care vrea să rămînă anonim) a insistat să se creeze o nouă catedră de Istoria Religiilor purtînd numele meu. Crezusem la început că Senatul Universităţii hotărîse să numească astfel catedra pe care am ocupat-o eu aproape treizeci de ani.

1 iunie 1985

De cîteva săptămîni sunt confiscat de lucru la *Enciclopedie* şi de pregătirea textului românesc pentru *Fragments d'un Journal I.* Am încheiat, în sfîrşit, compilînd din *Shamanism* lungul articol pentru *Enciclopedie.* La 31 mai, seara, cinăm la dr. Sabău: locuieşte la vreo treizeci km. de Chicago.

* * *

Se deschide Art Fair. Mă mulţumesc să privesc o duzină două de „exponate": picturi, bijuterii, stofe, panglici. Îmi amintesc de curiozitatea cu care examinam această expoziţie în primii noştri ani de Chicago...

Dar sunt obosit, fără chef; în fond, sunt bolnav: artrita-reumatoidă sau doar consecinţele tratamentului cu aur. Şi am încă atîtea de făcut înainte de plecare...

11 iunie

Ieri după-amiază, interviu cu Kenneth Woodward, de la *Newsweek.* Este şi Martin Marty de faţă. Nu-mi dau seama cît am fost de prost; în orice caz, am fost mediocru. Mai ales că vedeam pe masă, lîngă mine „aparatul". Aş fi refuzat acest interviu dacă n-aş fi aflat de la Marty că Woodward a citit cîteva cărţi ale mele şi e *realmente* interesat...

Iar azi a trebuit să stau de vorbă (tot un interviu, pentru o excelentă revistă iugoslavă) cu indianista Milita – elevă a lui Wendy. De data aceasta, convorbirea m-a interesat. (Aflu, între altele, că traducerea sîrbocroată a *Le Yoga* – admirabil tipărită – a avut mare succes şi va apărea curînd într-o nouă ediţie.)

Chicago, 14 iunie

Toate proiectele pentru transportarea la Paris a manuscriselor şi articolelor mele etc. – au rămas baltă. M-am mulţumit să adun majoritatea cărţilor mele şi să le încredinţez lui Folescu, pentru a fi expediate prin avion. Am reuşit să selecţionez şi cîteva dosare: materialele de care voi avea nevoie vara aceasta la Paris. Cele zece–douăsprezece caiete din *Jurnal* le voi lua cu mine.

Înțeleg că pentru a putea expedia întreaga arhivă (nu vorbesc de 90 la sută din corespondență, dăruită Bibliotecii) mi-ar trebui vreo cîteva săptămîni de lucru; sper că o voi putea face la toamnă.

15 iunie

Ziua întreagă la birou, încercînd să fac ordine. Am reușit doar să curăț masa și să grupez cîteva dosare pe care mi le va expedia Peter.

Paris, 21 iunie

Suntem încă, amîndoi, somnoroși și obosiți...

Ieri seară au venit Ieruncii și Dinu Noica, însoțit de Simina, nepoata la care locuiește. Am discutat exclusiv problema publicării traducerii franceze a lui Lucian Blaga. Dinu Noica a descoperit originalitatea – și noutatea, actualitatea – gîndirii lui Blaga. A selecționat texte din principalele lucrări (în țară) și a obținut dreptul de a aduce manuscrisul (patru sute cincizeci de pagini dactilografiate). I-am făgăduit mai demult, într-una din scrisori, să găsesc editor. Mă voi adresa mai întîi lui Jean-Luc Pidoux-Payot.

Aproape că n-am stat de vorbă cu Ieruncii. Dinu, pare-se, e deprimat de ce se întîmplă în țară și îi e teamă că însăși cultura românească ar putea fi anulată...

iunie

Piața din fața ferestrelor noastre începe să dispară. Lucrătorii au spart cimentul, au scos trotuarul. Azi, arată ca o piață după bombardament: sfărîmată. Aud un bărbat spunînd că Place Charles Dullin „va deveni cea mai frumoasă piață din [arondismentul] al XVIII-lea". Nu!, nu, îl corectează bătrînul cu care vorbea; „va fi cea mai frumoasă piață din Paris!..."

Îmi repet aceste cuvinte de cîte ori mă asurzesc tîrnăcoapele și mașinile cu care cei cîțiva arabi sparg cimentul pieței Charles Dullin..

28 iunie

Aseară, această aventură neverosimilă (pentru mine, cel puțin, care credeam că, la șaptezeci și opt de ani, am învățat să mă apăr...) Anul trecut am fost invitat de prof. Chris Vidal la o ședință a Cercului Dasypeltis, „soirée en l'honneur de M.E.". M-am scuzat cum am putut, dar am făcut greșeala să promit că voi veni anul acesta. Credeam că e vorba de un dialog între cîțiva tineri scriitori și artiști, la care aș fi adăugat și eu cîteva observații.

Acum cîteva zile am primit invitația la a „41-ème Séance du Cercle Dasypeltis", Café de Flore, 1er étage. Un mic afiș pe hîrtie colorată, prevăzut cu un unicorn, anunțînd „onorarea" mea. Invitația sub semnul unicornului mă liniștește oarecum: e vorba desigur de un cerc intim. Nu voi risca să găsesc etajul întîi ticsit de „admiratori" și curioși.

Într-adevăr, l-am găsit aproape gol. După cîteva minute s-a apropiat de mine un tînăr scund, cu barbă neagră, opulentă: Monsieur Vidal. M-a așezat la o masă, între două perechi al căror nume nu l-am înțeles. Desigur, profesori, cercetători sau artiști. La celelalte mese, repede distribuite de-a lungul peretelui, încă vreo cincisprezece–douăzeci de tineri, și mai puțin tineri. Mă priveau cu simpatie, iar cei mai mulți îmi zîmbeau. Trecea timpul. Chelnerul aducea mereu cafele, apă minerală, bere și chiar cîteva pahare cu lapte – pe care clienții le achitau pe loc. Eu am cerut un Badoit.

După plecarea chelnerului, Monsieur Vidal s-a sculat în picioare și, adresîndu-mi-se, m-a rugat să le vorbesc despre „etapele formației mele intelectuale". Am reușit să mă stăpînesc, dar primele fraze au fost destul de dure. Mă așteptam la „un dialog", le-am spus. Totuși, am continuat: le-am vorbit despre activitatea mea din S.U.A. (Universitatea din Chicago, revista noastră *History of Religions, Enciclo-*

paedia). Cîteva întrebări, oarecare – dar cam aceleași. Pretexte de a relua „problema Indiei", a lui Aurobindo etc.

După un ceas, ca să nu-mi pierd calmul, m-am ridicat, mărturisind că sunt obosit: mă aflu încă în orarul american (șapte ceasuri diferență). Monsieur Vidal m-a condus pînă la capătul scării, la toamnă vor să publice o revistă și contează pe articolul meu. Evident am refuzat – dar nu cred că l-am convins.

Coborînd, singur, m-am trezit în decorul pe care nu-l mai văzusem de mult: luminile cafenelelor *La Flore* și *Les Deux Magots,* mesele înghesuite pe trotuare, grupurile de turiști privind în jurul lor cu emoție... Prea multe amintiri, deodată. Melancolie. Din fericire, mi-am adus aminte de ce aflasem de curînd: *dasypaltis* e numele unui șarpe din Africa orientală. Dar regretam că nu știam mai mult; de ce l-au ales ca nume al „Cercului interdisciplinar" și ce legătură are acest șarpe exotic cu unicornul?...

Paris, 29 iunie

Cu Gaby Gouillard de la 4,00 la 10,00 (dar a însoțit-o pe Christinel la cumpărături, și apoi au stat numai ele, de vorbă, vreo două ceasuri). N-am mai văzut-o de la înmormîntarea lui Jean, exact acum un an. Aflu multe despre boala lui, despre situația ei disperată (fără pensie, pentru că nu erau „căsătoriți oficial" decît de patru ani – deși toată lumea știa că n-ar fi fost posibil mai înainte pentru că soțul lui Gaby nu vroia să divorțeze...).

Aș vrea să notez și un amănunt din ultima lor călătorie în R.S. România (Jean participa la un congres de istorie). Guvernul fusese probabil nevoit să accepte un anumit număr de Biblii din Anglia. Foarte curînd după aceea clienții marilor hoteluri (congresiștii, dar și alții), găseau foile rupte din Biblii înlocuind, în W.C., hîrtia igienică.

Paris, 12 iulie

Pentru că a apărut în *Newsweek* din 15 iulie articolul lui Kenneth Woodward despre mine („A Scholar's Sacred Quest"), am cumpărat revista și am citit-o din scoarță în scoarță. Deprimare, tristețe. Nu afli decît despre succesele teroriștilor (în Liban, în Nicaragua etc.), despre revoluții, exterminări masive, progresele sovieticilor și altele de acest fel.

Mă felicit încă o dată de hotărîrea luată acum vreo douăzeci și cinci de ani de a nu mai citi jurnalele. Mă mulțumesc să privesc titlurile ultimelor informații. Uneori Christinel îmi rezumă știrile auzite la televiziune. În orice caz, știu întotdeauna dacă s-a întîmplat ceva important sau grav, iar îndată ce se declară o „criză", cumpăr și citesc cîteva ziare pe zi. În restul timpului, am măcar această consolare: că nu-mi otrăvesc viața în fiecare zi parcurgînd ziarul de dimineață.

Paris, 13 iulie

La 4,30 vine să mă vadă Alexandru Rosetti. Urcă scările încet, sprijinindu-se în baston. Ne îmbrățișăm emoționați: nu ne-am reîntîlnit de cîțiva ani. Între timp, profesorul a fost bolnav; astă iarnă era să moară de frig, în camera lui, la București; a scăpat ca prin minune, transportat la o clinică unde a rămas trei săptămîni (pentru că era încălzită!...). A slăbit, un umăr pare ghebos și e aproape surd: nici fiul lui nu-i poate întotdeauna transmite ceea ce încercam să-i spunem. E drept, va împlini curînd nouăzeci de ani.

Îmi arată exemplarul-pilot din ultima lui carte (studii de lingvistică generală). Îmi vorbește despre tinerii filologi și istorici din țară; deși nu au avut parte de buni profesori, unii din acești tineri sunt excepționali; îmi citează nume. Pare, de asemenea entuziasmat de „proiectul Golescu"; publicarea dicționarului enciclopedic al lui Golescu (patru mii cinci sute de pagini manuscrise, zăcînd la Biblioteca Academiei Române de un secol și pe care nu le-a răsfoit nimeni...).

După plecarea lui, imposibil să continuu lucrul: s-ar putea să fie ultima noastră întîlnire. Și lui, profesorului Al. Rosetti, îi datorez viața și libertatea. Imensul bine pe care l-a făcut din 1938 încoace, zecilor de scriitori, istorici, savanți.

Paris, 14 iulie

Am citit cu mare interes *La Vie de Alexandra David-Neel* a lui Jean Chalon. Mai ales pentru documentele reproduse (scrisorile către soțul ei; confesiuni etc.).

Mi-am adus aminte de prima lectură: *Voyage d'une parisienne à Lhassa.* Din biografia lui Chalon aflu multe amănunte în legătură cu greutățile excepționale ale altor călătorii în Asia. Extraordinara rezistență fizică și voință a acestei femei. Și totuși ce oarecare mi s-au părut – și atunci – la prima lectură, și acum – reflecțiile ei asupra buddhismului, ca să nu mai amintesc banalitățile anticreștine și teozofice.

Dar exemplul vieții Alexandrei David-Neel e aproape fără pereche. Ce admirabil subiect de roman. O mare artistă, îndrăgostită de muzică, fascinată de libertate și atrasă de nenumărate „experiențe" atît de rare la sfîrșitul secolului al XIX-lea – ghicind importanța Tibetului și a Asiei Centrale, ocrotită de soartă (sumele pe care le trimetea cu regularitate soțul, rămas acasă), profitînd de cîteva circumstanțe istorico-politice neașteptat de favorabile avînd norocul să conferențieze despre călătoriile ei în toate centrele de cultură și revelînd, în cele din urmă, „adevărul" pe care un cititor cultivat le-ar fi putut descoperi citind volumele, la îndemîna tuturor, de la Musée Guimet...

Eygalières, 15 iulie

Azi dimineață, înainte de a pleca la gară, am primit exemplare din *Actes du Colloque international d'Aix en Provence* (3–5 mai 1984): *M.E. et les horizons de la culture.* O carte de peste trei sute de pagini, al cărei sumar mă atrage de la început. Cred că am s-o citesc (ceea ce nu prea fac de obicei...) În orice caz, am luat cîteva exemplare cu mine.

Plecăm spre Avignon la 3,40 și ajungem la 7,00. Ca niciodată cerul se întunecă înainte de Lyon, iar în gară la Avignon începe să bureze. Ileana ne întîmpină rîzînd: de ani de zile vagonul nostru se află în fruntea trenului, departe de peron; de data aceasta, era ultimul. Ilenei îi fusese teamă că scăpasem trenul...

E curios cum acest amănunt banal mă fascinează. Parcă ar fi fost începutul unei nuvele...; sau, și mai interesant, un semn care mi s-a făcut (ca de obicei – cel puțin, aceasta este convingerea mea – misterele și revelațiile cele mai profunde sunt camuflate în întîmplări banale). Evident, nu fac nici o aluzie la această fascinație obsedantă.

...Cînd ne adunăm pe terasa din fața casei (este aici și Maria) mă copleșește liniștea, aproape neverosimilă; privesc fascinat teiul multisecular (ca și cum l-aș fi văzut pentru întîia oară), ascult melancolic cigalele...

Eygalières, 16 iulie

Am citit cu mare interes primele două studii din *Actes* despre romanele mele. Amîndouă bine informate, multe observații originale.

Eygalières, 18–29 iulie

Zile pur și simplu extraordinare. Cerul a rămas tot atît de senin ca în seara sosirii noastre. Cald, dar niciodată arșiță sau caniculă apăsătoare. Briză; o singură zi mistralul; seara destul de răcoare ca să avem nevoie de un tricou.

Am lucrat în fiecare zi, cel puțin patru-cinci ore. Retras în turn, înconjurat de cărțile și enciclopediile adunate de Ioan, ca să le avem la îndemînă, la bătrînețe... Și Ileana adaugă mereu în rafturi alte cărți și noi ediții din clasici.

Am corectat și transcris ultimele cincisprezece pagini din *Autobiografie*, redactate la Palm Beach, în ianuarie. Am reușit să scriu încă zece pagini și m-am încăpățînat să le transcriu – nu cumva să devină și ele ilizibile (scriu cu creionul...).

iulie

Trebuie să recunosc: în fond nu fac nimic. Adică, deși lucrez în fiecare zi cinci–șase ceasuri, nu reușesc să închei nimic. De cînd am sosit la Paris am început multe; restituirea textului românesc din *Fragments d'un Journal I*, punerea la punct a *Jurnalului* 1982–1985, pregătirea capitolului ultim din *Histoire IV* – și altele, mai mărunte.

Uneori, am impesia că mă amenință o senilitate rapidă. Mă simt detașat de tot ce-am iubit pînă acum: filozofia, Istoria Religiilor, literatura. Îmi spun că ultimele „tratamente" m-au obosit...

*

1 august

Zilele trec și, din păcate, se scurg și ultimele luni care mi-au fost îngăduite – și nu fac nimic. Oboseală, dar mai ales indiferență. Am atîtea de făcut, încît știu că, în orice caz, nu voi ajunge să le fac pe toate. Aș vrea, totuși, să continuu *Autobiografia* și să scriu ultimul capitol din *Histoire IV*, și trebuie, cu orice preț, să pregătesc *Prefața* la *Encyclopaedia of Religions*. Dar dacă tot amîn...

22 august

Pentru trei zile în Paris, Ginu, vărul meu și soția lui, Sabina. Pe Ginu nu l-am văzut de vreo treizeci de ani. E băiatul mătușii mele „favorite", Lina. A murit și ea, foarte tînără, de tuberculoză – ca și surorile ei Viorica, Vița, Marioara...

Știam de mult, de la Corina, că Ginu mă „admiră", că a citit tot ce-a putut găsi în țară. A ieșit de cîțiva ani la pensie. În sfîrșit, vara aceasta, a căpătat pașaport – și a venit pentru prima oară în Occident. Au locuit cîteva săptămîni la Amsterdam, găzduiți de Sorin.

24 august

Vine Mircea Handoca, de data aceasta, cu soția. Îl revăd, cred, după paisprezece–cincisprezece ani. Îmi amintesc ce prost l-am primit, atunci. Aproape n-am deschis gura. Cu o jumătate de ceas mai înainte aflasem că Titel Comarnescu e condamnat: cancer la plămîni, metastază...

Evident, nu-l recunosc. Are cincizeci și șase de ani, dar pare mai mult. Îmi aduce, între altele, copiile scrisorilor lui Cioran și Dinu Noica către mine și o scrisoare a lui Eugen Ionescu din Călărași; (1934 unde își făcea milităria).

Vor rămîne două–trei săptămîni ca să poată cerceta corespondența mea de aici și manuscrisele. Va fi, probabil, dezamăgit. În lăzi am găsit foarte puține manuscrise. Iar corespondența – destul de interesantă – se oprește pe la 1952–1953 (începe pe la 1950; restul se află probabil în cufărul din pivnița Jacquelinei. Le-am depus, împreună cu alte materiale – cărți, reviste – în 1951 ... N-am mai deschis de atunci acel cufăr uriaș...).

* * *

Veștile, destul de oarecare. De patru ani nu s-a mai tipărit nici o carte de-a mea. Acum se află „în program" mai multe: articolele despre Eminescu, primul volum din opera din tinerețe (manuscrisele din primii ani de liceu și articolele publicate între 1921–1926). Pe bună dreptate, Christinel e indignată că asemenea texte de adolescență vor fi tipărite în locul *cărților*. Totuși, punctul de vedere al lui Noica și Handoca nu e lipsit de interes. Noica spunea: această carte ar putea deveni exemplară pentru tineret; se demonstrează cum un licean, în acei ani după război, 1921–1925, fără cărți, fără biblioteci moderne, fără încurajarea profesorilor – a lucrat, nu s-a lăsat doborît de descurajare și a reușit să devină studentul și savantul de mai tîrziu.

29 august

Mircea Handoca. Inutil să descriu tot. Caută manuscrise și scrisori, pe care le fotografiază. (I-am împrumutat, pentru aceste cheltuieli, trei mii de franci).

Probabil datorită acestei întoarceri în trecut, mă simt deprimat, extenuat.

Am recitit scrisorile către L. Blaga, de la Berlin, după ce petrecusem o săptămînă împreună, invitați la pensiunea lor din Berna. Îi repetam mereu că *acum* (în 1937) ar trebui să-și traducă unele cărți de filozofie, în germană și franceză.

Nu mă pot împăca cu destinul lui Lucian Blaga. Ce era în acea epocă – 1937–1940 – și ce-a ajuns cîțiva ani mai tîrziu. Redus la tăcere, cu „o jumătate de normă“ leafă (la Biblioteca Universității), fără catedră, fără călătorii, sau măcar contacte în Apus... Mă gîndesc la mine; fără acea *felix culpa* (discipolul lui Nae Ionescu), aș fi rămas în țară. În cel mai bun caz, aș fi murit de tuberculoză într-o închisoare.

august

Cred că nu ar fi util, nici interesant, să notez toate scăderile și deficiențele pe care le-am observat în ultimul timp. Lapsusuri în memorie (uneori, mi-e imposibil să-mi amintesc un nume celebru, titlul unei cărți favorite etc.; toate îmi revin cîteva minute mai tîrziu); uitarea (reală?) a unor argumente pe care le utilizam curent în discuțiile de acum cîțiva ani. Inutil să mai adaug oboseala, somnolența, detașarea.

Dintre toate „plictiselile“ fizice care se înmulțesc (durerile de mîini și crizele artritice; miopia, tendonita de la glezna

dreaptă, durerile recente la genunchiul stîng etc.), cea mai gravă mi se pare oboseala fizică. Nu pot umbla mai mult de o jumătate de ceas. Trebuie, apoi, să mă așez, extenuat, pe o bancă. În vara asta, aproape că nu m-am plimbat în „Parisul nostru“: Cartierul Latin, Bd. St. Germain și împrejurimile.

9 septembrie

Din fericire, nu citesc decît la răstimpuri ziarele. Dar aflu mereu cam aceleași întîmplări: acte de terorism juvenil, violuri în tren, în stații de metrou, pe stradă; bănci sau supermarketuri luate cu asalt etc.

Ce fericiți sunt cei care cred în „sfîrșitul lumii“. Cel puțin, nu mai suferă de indiferența aproape totală a contemporanilor.

Paris, 14 septembrie

Edith Silbermann îmi scrisese astă primăvară – și îmi telefonase, în iunie, la Paris – în legătură cu ora pe care vrea să mi-o închine Televiziunea Germană. Am refuzat. Siegfried Unseld îmi scrie astăzi, propunîndu-mi același lucru. (Nu știu dacă e vorba despre aceeași secție a Televiziunii Germane.) I-am răspuns telegrafic că sănătatea nu-mi permite acest efort – ceea ce, în parte, e adevărat. Așa am refuzat, în ultimii ani, nu știu cîte alte propuneri ale Televiziunii franceze (printre altele *l'Apostrophe...)*

Probabil, unii din prietenii mei cred că sunt nebun, sau inconștient.

Paris, 15 septembrie

Din articolele pe care mi le dedică Ioan Culianu, înțeleg că în ultimii ani s-au înmulțit criticile „metodologice“ aduse concepției mele a Istoriei Religiilor. Vina este, în parte, a mea: n-am răspuns niciodată unor asemenea critici, deși trebuia s-o fac. Îmi spuneam că într-o zi „cînd voi fi eliberat de lucrările în curs“ (?), voi scrie o scurtă monografie teoretică, și voi explicita „confuziile și erorile“ care mi se reproșează...

Mi-e teamă că nu voi mai avea timp s-o scriu.

Roma, 23 septembrie

Aterizăm pe la 6,00. Cald. Senin. Direct la Hotel Plazza. Vine Pufuleț – și cinăm la *Capriciosa.* O pereche tînără – el cîntă acompaniindu-se cu chitara, ea cîntă numai romanțe americane și adună darurile într-o tamburină – își face loc printre mese. Muzică din 1950, dar sunt și cîntece pe care le-am auzit în primele mele călătorii italiene, 1927–1928. Extraordinară impresie. Parcă mi-aș fi regăsit prima tinerețe și, mai ales, Christinel și cu mine, primele noastre plimbări – la Napoli, la Capri, la Roma, la Veneția... dar Christinel suportă greu aceste întoarceri într-un trecut beatific. O podidesc lacrimile și pînă la urmă începe să plîngă (Ghicesc de ce: își amintește de Sibylle, de Mamy...)

Ne culcăm, extenuați, la 11 noaptea.

Roma, 24 septembrie

Cald, senin. Într-un cuvînt, așa cum rareori ne-a răsfățat Roma. Am venit aici pentru că, astă vară, editorul meu, Sante Bagnoli, ne-a propus să ne conducă în mașină la Orviette și Spoletto. Dar am preferat să începem cu Roma; să petrecem aici cîteva zile.

Îmi amintesc mereu de Via della Scrofa, unde am locuit vreo două-trei luni în primăvara 1928. Aș vrea s-o revăd, cu Christinel, într-o după-amiază, numai noi doi singuri. Dar la 1,30 ne simțim amîndoi obosiți și ne culcăm. Dormim un ceas. Apoi Christinel pleacă la Scala Santa. Mă gîndesc cu groază că va urca scara – cu cele două cicatrice ale operației de hernie.

Roma, 25 septembrie

Timpul se menține același: superb. Dar mă simt obosit după o plimbare de un kilometru. Mă tot întreb care să fie

cauza acestei neașteptate slăbiciuni. Tratamentele prin care am trecut?... Sau bătrînețea (în care mă încăpățînez să nu cred...).

Îmi repet mereu că *trebuie să profit* de această vacanță la Roma, în Italia. Ar putea să fie ultima. Dacă durerile de la glezna dreaptă și de la genunchiul stîng se vor agrava – orice plimbare îmi va fi interzisă...

26 septembrie

E curios, dar n-am chef să revăd colegii și prietenii din Roma: Mario Bussagli, Gnoli și ceilalți. N-au mai rămas mulți. Ultimii plecați: Horia Roman și Giuseppe Tucci. Iar înainte de ei Mircea Popescu, Pettazzoni...

Știam de mult că Roma nu mai e aceeași – Roma din prima mea tinerețe, din anii cînd veneam aici cu Christinel, invitați de Pettazzoni, de Tucci, de Giacomo.

Seara, cinăm numai noi doi, la *Nino.*

Roma, 27 septembrie

Superb. Dar, din păcate, mă simt obosit. Aceeași misterioasă somnolență, după micul dejun...

Totuși, ajung pînă la Piazza Colonna. Atîtea amintiri. Cîteva minute în librăria Rezzoli. Dar nu mai mă interesează aproape nimic. (Pe vremuri, îndată ce ajungeam în Italia, și intram într-o librărie, întrebam de ultima carte a lui Papini, de ultima publicație de istoria religiilor etc.) Și totuși, Roma rămîne tot atît de fermecătoare, deși o cutreierăm numai noi doi, Christinel și cu mine.

Dar astăzi am ajuns cu greu la hotel. După cîteva sute de metri, mă simțeam extenuat. Am urcat în cameră și am dormit un ceas. Cred că scăpasem de oboseală, dar nu aveam chef de nimic. (Aș fi putut răspunde la cîteva scrisori.)

O nuvelă care ar începe în acest imens hol al Hotelului unde, cu o cafea și o apă minerală, îmi place să mă odihnesc.

Nuvela: cineva se întoarce aici după zece–cincisprezece ani. Dar nu știu nimic altceva...

Încercînd să duc nuvela mai departe, mă trezesc „prins“ de un alt subiect. În legătură cu somnolența mea atît de suspectă. De fapt, o nuvelă autobiografică. Un scriitor care, lucrînd mai ales nopțile, suferă de insomnie, cu toate somniferele pe care le înghite. Ca orice scriitor, continuă să fie obsedat de personajele pe care le descoperă și le descrie. Odată i se întîmplă acest lucru: unul din personajele secundare, dintr-o nuvelă scrisă, de altfel, cu mulți ani înainte – îi reproșează că și-a bătut joc de el, că l-a descris repede și superficial, că, în fond, nu și-a înțeles nuvela, pe care a încheiat-o brusc, deși ar fi putut-o continua – căci de abia de acum începe să devină interesantă...

Întrerup aici rezumatul. Încep să notez pe foițe separate.

Orvietto, 28 septembrie

Sante Bagnoli vine să ne ia exact la 3,30. În mai puțin de trei ceasuri suntem la Orvietto. Aveam camera rezervată în acel fermecător hotel *Marino,* la cîteva sute de metri de piazza Domului, Santa Eufemia. Extraordinară impresie, acum, cînd soarele se apropie de amurg. Fațada: nu te mai poți sătura privind-o. Și totuși, corpul catedralei aparține altui stil: roman. Inutil să exalt puritatea și perfecțiunea întregului. Coloanele sunt fiecare ornamente cu un desen diferit. Iar aproape de altar, pe dreapta, o sală uluitoare cu picturile lui Luca Signorelli – o parte din istoria sacră, de la creația lui Adam la scene din Infern. În sfîrșit, la șaptezeci și opt de ani, m-am învrednicit să văd *originalul* acestei faimoase fresce a lui Signorelli!...

Inutil să însemn alte observații. Uluit de caracterul sincretist al Catedralei; stil roman cu fațada prebarocă.

Piața plină de copii care se joacă chiar de-a lungul zidurilor Catedralei, de perechi și grupuri tinere și, evident, de turiști.

Ne plimbăm puțin (căci nu am dreptul să mă obosesc!...) pe străzile care și-au păstrat încă structurile medievale. Sante a rezervat o masă la restaurantul *Molino,* care aparține hotelului nostru. Dar traversăm o bună parte din oraș pînă l-am găsit. Admirabil, și din toate punctele de vedere. La un moment dat, ne trezim discutînd teologia politicii catolice de azi. Îmi dau seama că, în timpul călătoriei, am discutat aproape tot timpul; în legătură cu Japonia (de unde se întorsese acum cîteva zile), cu revista *Umana Aventura,* care va apărea simultan în patru limbi și altele. Poate de aceea mi-a trecut oboseala, și mai ales somnolența, care mă exasperase în ultima săptămînă...

Evident, ne-am întors la hotel în mașina proprietarului.

Spoletto, 29 septembrie

Dimineața, după breakfast, îl găsim pe Sante în salon. Îmi arată o superbă carte despre arta medievală, pe care Jaca Book o va lansa curînd. Prea prețioasă pentru a o răsfoi acum; prea grea (cîteva kilograme?) ca s-o luăm cu noi. Mi-o va trimite la Paris.

Admirăm cîteva biserici din Orvietto, dar una singură era deschisă. Christinel e fericită că poate aprinde lumînări și se poate ruga pentru atîția dintre prietenii noștri.

Către amiază pornim spre Spoletto. Cît e de uluitoare Umbria; Și noi abia o cunoaștem.

Traversăm Spoletto cu greutate. Ne oprim în fața Catedralei (evident închisă). Dar ne așezăm la o masă, cerem cîte un sandviș și privim... Inutil să mai amintesc străzile pe care le-am cutreierat. Mă gîndeam la [cu] totul altceva. Detalii amuzante, pe care le auzisem în legătură cu festivalul din Spoletto. Dar și detalii neașteptate din nuvela pe care o „văzusem“ acum cîteva zile.

Mă simt, totuși, obosit. Sentimentul că am ajuns aici prea tîrziu...

Sante ne coboară lin de pe colina vechii cetăți medievale, și după două ceasuri de mașină, surpriza: satul Torgiano, și extraordinarul hotel *Le tre vasolli.* Într-adevăr, extraordinar. O superbă locuință seignorală, legată, subteran, de cîteva case de cealaltă parte a străzii. Totul – arhitectură, mobilier – de un gust perfect. Vizităm cîteva săli în care se țin conferințele. La opt seara sosește (cu trenul, de la Milano) Roberto Mussappi. Cina se prelungește; Sante ține cu orice preț să gustăm măcar două vinuri celebre: Torre de Giano și Rubesco.

Todi, Romá 30 septembrie

De dimineață vizităm acel unic „Museo del Vino“.

Discuțiile care încep în hotel și se continuă în mașină. Zărim de departe Todi. Îmi amintesc de primele lecturi din Jacopone da Todi, în adolescență, și le povestesc nedumeririle mele. Apoi gîndul îmi fuge spre nuvelă, și nu știu cum să le explic tăcerile bruște.

Ajungem pînă în piața Palatului și Sante izbutește să-și gareze mașina aproape de acel parapet uriaș, de unde se vede întreaga Umbria. Scurtă plimbare în piață. Christinel urcă cele șaizeci–optzeci de trepte ale Catedralei. Din fericire, tocmai se sfîrșise slujba și a putut intra.

Ajungem la Hotel Plazza la apusul soarelui. Din nefericire, noua cameră care ni s-a dat e măruntă, incomodă și zgomotoasă: se aude necontenit un zgomot surd, metalic, ca de ascensor (și totuși, e altceva, pentru că zgomotul a continuat, fără întrerupere, toată noaptea).

Seara cinăm numai noi doi și Pufuleț, la *Capriciosa.*

Roma, 31 septembrie

Noapte teribilă. Aproape că n-am închis ochii. Christinel reușește să ne schimbe camera.

Obosit, fără chef, îl aștept pe Mussappi, pentru interviul făgăduit. Vine la 2,00 cu un mic aparat, dar mă asigură că voi revedea textul în cîteva zile. Tema: despre rolul poeziei. Va apărea în primul tom al *Anuarului de poezie* pe care-l editează Roberto. Termină interviul pe la 3,30 și apoi stăm de vorbă

vreun ceas despre literatură, în special despre poezia modernă și contemporană. Curioase reacții: Mussappi adoră pe Beckett, dar nu-i place Ionesco: îl fascinează Ion Barbu, deși l-a citit în mediocre traduceri italiene și franceze.

Din discuțiile cu el și cu Bagnoli, înțeleg cît e de uitat Papini, și Panzini, și E. Buonaiuti (am propus să i se retipărească măcar cîteva opuscule – despre *Originile ascetismului creștin,* G. da Fiore etc.). Nu mai vorbesc de d'Annunzzio și alți „clasici“. În schimb, vor publica o monografie despre E. de Martino. Sante e fascinat de tot ce-i povestesc despre E. de Martino; în special, extraordinara lui afirmare, care l-a exasperat pe Croce (marele lui protector): „că *Natura è culturalmente condizionata.* În ce fascinantă *lume fizică* am trăit dacă E. de Martino ar avea dreptate! (Ar trebui să scriu un articol pe această temă.)

Seara, invitați la *Toto* de Nicola și Nina, împreună cu Șerban și Ninuska. Nu-l revăzusem pe Șerban de foarte mulți ani. Are barbă: a încheiat colecția timbrelor Vaticanului în 1975; speră să devină aeronaut în 1986–1987. Cu mine îi place să vorbească englezește.

Roma, 2 octombrie

Timpul se menține ca în primele zile: superb. N-am văzut nici un nour.

La amiază, pe o bancă în Piazza di Spagna. Pe la 1,00 încep să iasă „școlarii“ – de la clasele primare pînă la ultimele clase de liceu. Mă fascinează varietatea ghiozdanelor atîrnate pe spate, sau pe umăr: de toate formele (pungi, săculețe etc.) și de toate culorile. Ca și la Paris, multe fete își aprind țigara îndată ce ies pe poarta liceului.

Imposibil să mă concentrez asupra nuvelei. Știu că vom pleca spre aeroport pe la 6,00.

19 decembrie

Ieri seară, pe la zece, am auzit bătăi în ușa din dos. Vecinul nostru, de la etajul de jos, îmi spune: „Biroul Dtale arde. Am telefonat la pompieri. Lucrează acolo de cinci minute. Poate că ar fi bine să veniți, să vedeți ce s-a întîmplat."

M-am îmbrăcat cît am putut de repede și am plecat cu el. Auzeam cum pompierii sparg geamurile de la ferestrele biroului, apa care se scurgea năvalnic pe scările Meadville-ului îngheța îndată ce ajungea pe trotuar.

Nu mi-au dat voie să intru. Pe scara principală apa se revărsa ca un pîrîu de munte.

Așa a început. A trebuit să mă întorc acasă. Christinel mi-a dat un somnifer dublu.

Anexe

ADDENDA

Din manuscrisul original în limba română, corectat de Mircea Eliade, lipsesc însemnările din zilele de: 10 și 11 septembrie 1973, 24 februarie și septembrie 1976 și 18 septembrie 1978.

Aceste texte figurează în edițiile franceză și americană. Le reproducem în traducere:

Paris, 10 septembrie /1973/

Descopăr acest pasaj din *Jurnalul* lui Gide pe care am de multă vreme intenția să-l pun în fața anumitor scriitori și critici, pentru a le vedea reacțiile. „Opresiunea nu poate înjosi pe cei mai buni; în ceea ce privește ceilalți, n-are importanță. Trăiască gîndirea comprimată! Lumea nu poate fi salvată decît de unii. În epocile neliberale spiritul atinge cea mai înaltă virtute". (28 septembrie 1940). Ce ar gîndi despre aceasta scriitorii români de astăzi?

Paris, 11 septembrie 1973

A/lexandru/ R/osetti/ a venit să mă vadă la sfîrșitul după-amiezii. Nu i s-au schimbat trăsăturile. Mă ia deoparte pentru ca să mă felicite pentru „distincțiile ce mi-au fost conferite de trei Academii", pentru ediția japoneză a operelor mele complete, etc... Apoi, punîndu-și coatele pe masă, îmi dă noutăți din țară, unde totul merge din ce în ce mai rău. Singurii care scapă de soarta generală sînt turiștii și străinii. Un român prin simplul fapt că este plecat din țară, nu prezintă nici un interes. Dar dacă același român poate să fluture un pașaport străin, totul se schimbă: el reușește fără dificultate să găsească o cameră la hotel și să fie servit în restaurante.

Situația învățămîntului superior a devenit tragică: absolvenții Facultății de limbi romanice au fost numiți profesori de gimnastică.

Îi rezum pe scurt întrevederea cu M/aitreyi/ despre a cărei vizită l-am anunțat în ultima mea scrisoare. Este vizibil impresionat de ceea ce i-am spus. Apoi mă întreabă dacă știu ceva despre un anumit Al. Ghica. Acesta în a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-a convertit la budism și a făcut o călătorie în India. Ajuns în Himalaya a fost admis într-un *ashram* și a devenit chiar un fel de *guru*. Îi răspund că n-am auzit niciodată vorbindu-se despre asta nici la Calcutta și nici în *ashramurile* din Himalaya pe unde am trecut. Sfîrșesc prin a înțelege rostul unei astfel de curiozități: de curînd A.R... a primit vizita unui oarecare Sbierea, un tînăr colonel în rezervă, care, însuflețit de o adevărată pasiune pentru India, s-a cufundat în studiul sanscritei și a hindusei. A reușit chiar să ajungă în India, unde a rămas cîteva luni. La reîntoarcere i-a relatat lui A.R. că a regăsit urmele lui Ghica. A descoperit că acesta și-a dat seama de ceva: călugării mănăstirii unde a fost admis voiau să-l „folosească“ /?/ A plecat și nu se știe ce a devenit mai tîrziu. Nu pot să mă împiedic să gîndesc că A.R. îmi povestește toate acestea în speranța de a afla mai mult de la mine privitor la misterioasa dispariție a Doctorului Zerlendi.

New York, 24 februarie /1976/

Am sosit ieri după amiază. Lisette ține neapărat să-i fie povestită de Christinel, fără să omită ceva, ceremonia de la Sorbona și seara petrecută la restaurantul Beauvilliers.

Septembrie /1976/

22 septembrie: la Amsterdam, cu Sorin și Liliana. 23 septembrie: excursie la Edam. 24 septembrie: reîntoarcere la Paris. 26–27 septembrie: facem tot posibilul pentru a-l salva pe Ben Corlaciu, care e de trei săptămîni în greva foamei, ca să li se permită părăsirea României soției și copiilor săi. Trebuie să sfîrșesc alcătuirea bibliografiei mele pentru *Cahiers de l'Herne*. 27 septembrie: prînz la Eugen Ionescu cu Ștefan Augustin Doinaș și soția sa. 30 septembrie: termin bibliografia. Seara cină cu Ioan Culianu.

Paris, 18 septembrie /1978/

Termin de citit manuscrisul *Jurnalului* ținut de Paul Goma în timpul luptei sale pentru drepturile omului în România. Am început lectura în avionul care m-a adus de la Stockholm. Ce carte admirabilă! De data aceasta nu mai e vorba de teroarea anilor 1950–1960, ci de peripețiile unei „anchete“ a poliției. Paul Goma notează cu o anumită detașare și uneori chiar cu umor, conversațiile pitorești ale întrevederilor cu prieteni și necunoscuți și mai ales ieșirile sale din încurcătură cu ofițerii Securității. Dacă aș avea mijloace mi-aș oferi luxul de a cumpăra mai multe mii de exemplare și de a le trimite intelectualilor și ziariștilor din lumea întreagă; aceasta n-ar fi decît pentru ca ei să fie în cunoștință de cauză asupra declarațiilor lor publice sau a semnăturilor lor în josul unei telegrame colective de protest. Cine știe cîți scriitori sau intelectuali din Europa de Est ar fi avut viața asigurată în cazul în care confrații lor occidentali și-ar fi dat silința să manifesteze în timp util.

INDICE DE NUME

ACTERIAN, HAIG – I/272, 449; II/36
ACTERIAN, JENNY – I/331.
ADAMS, CHARLES – II/423.
ADAMS, LUTHER – II/300.
AFFAGART, GREFFIN – II/239.
ALBARET, CÉLÈSTE – II/295.
ALEANDRE, JÈRÔME – I/445.
ALEXANDRESCU, CORINA – II/31, 77, 169, 173, 175, 188, 207, 266, 280, 281, 292, 305, 325, 381, 382, 385, 386, 389, 390, 397, 401, 403, 415, 416, 418, 419.
ALEXANDRESCU, LILIANA – II/168, 169, 186, 188, 207, 265, 325.
ALEXANDRESCU, SORIN – II/31, 32, 68, 69, 130, 169, 173, 186, 207, 260, 265, 266, 325, 368, 377, 382, 416, 433, 443, 517.
ALEXANDRU, MACEDON – I/12, 392; II/229, 230.
AL-GEORGE, SERGIU – II/128, 130, 426.
ALEM, MAURICE – I/119.
ALLENDE, SALVADOR – II/131.
ALLEN, DOUGLAS – II/312, 367, 368, 394.
ALLINGHAM, MARJORY – II/266.
ALMAR, BEN – I/46, 47.
ALTHEIM, F. – I/340; II/229.
ALTIZER, TOM – I/446, 464, 494, 505, 543, 545, 557, 574; II/109, 135, 211.
ALVARDO, PEDRO DE – II/355.
AMIEL, HENRI, FRÉDÉRIC – I/86, 98, 198.
AMROUCHE, JEAN – I/163, 258.
AMSTUTZ, G.C. – I/380.
ANCA, GH. – I/368.
ANDERSEN, HANS CHRISTIAN – II/481.
ANDLER, CHARLES – I/333.
ANDRESKI, STANISLAV – II/114.
ANDREAE, J.W. – II/223.
ANDURI, JOHN – I/315.
ANGELICO, BEATO – I/291, 292, 293.
ANGHEL, PAUL – II/78.
ANTONESCU, ION, mareșal – I/89.

APOSTOLOS-CAPPADONA, DIANA – II/498, 499, 500.
APPOLONIUS, RHODOS –II/216.
AREND, HANNAH – I/391.
ARHIMEDE – I/542.
ARIOSTO, LODOVICO – II/63.
ARISTOTEL – I/34, 541; II/105, 132.
ARRIGON, L.J. –I/122.
ARTAUD, ANTONIU – I/602.
ARVAD, INGE – II/103.
ASBJÖRNSEN, PETÉR – II/29.
ASSISI, FRANCESCO D' – II/233.
ATAHNALPA, JUAN SANTOS – II/32.
ATVATER, KAY – I/385.
AUDEN, W.H. – II/273, 274.
AUER, ALEXANDER –I/234.
AUGUSTIN, AURELIUS – I/255; II/40, 41, 207.
AUREVILLY, BARBEY D' – I/553.
AUSONIUS, DECIMUS MAGNUS – I/445.
AVALON, ARTHUR – I/170.
AVRAMESCU, MARCEL – II/422.

BACH, JOHANN SEBASTIAN – I/62, 67, 96, 197, 198, 414, 420, 590; II/60.
BACHELARD, GASTON – I/58, 59, 72, 95, 140, 208, 458.
BACHOFEN, JOHAN JACOB – I/227.
BACON, FRANCISC – I/485; II/46.
BACONSKI, ANATOL – II/267.
BACOT, JACQUES – I/70.
BAGNOLI, SANTE II/463, 467, 522, 525.
BAIAZID – I/355.
BAILEY, ALICE – I/220, 221.
BALTAG, CEZAR – II/103.
BALTHASAR, URS VON – I/517; II/313.
BALTHESER, HANS VON – I/468.
BALZAC, HONORÉ DE – I/118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 131, 133, 134, 135, 167, 188, 315, 448, 463, 566; II/25, 77, 120, 164, 184, 186, 288, 485.
BANNOUR, VANDA -- II/320.
BÄNZIGER, DR. – I/226, 227, 249.
BARBĂNEAGRĂ, PAUL II/330, 386, 394, 465, 478, 481.
BAROJA, PIO – I/409.
BARBU, ION – II/525.
BARETT, JEAN – II/268.
BARR, JAMES – II/196.
BARRÈS, MAURICE – I/58, 112.
BARRETT, JOHN – I/172.
BARTH, KARL – I/308, 536, 558, 593; II/221, 368.
BARTHES, ROLAND – II/34, 36.
BARTÓK, BÉLA – I/420; II/60.
BARUZI, JEAN – I/257.
BASU, MAJOR – I/10.
BATAILLE, GEORGES – I/136, 138, 142, 189, 206.
BATALLI, NINA – I/327, 328; II/319, 373, 418.
BAUDELAIRE, CHARLES – I/465.
BAUDOIN, CHARLES – I/198, 206.
BĂDESCO, LUC – I/5; II/58, 76, 77, 79, 496, 502.
BĂLCESCU, NICOLAE – I/184.
BĂNULESCU, ȘTEFAN – II/54, 59, 103.

BEANE, WENDELL, CHARLES – I/480.
BEAUVOIR, SIMONE de – I/93.
BECKETT, S. – I/438, 464, 465; II/525.
BEETHOVEN, L. van – I/314; II/122.
BELDICEANU, N. – II/466.
BELL, CATHERINE – II/291, 339, 380.
BELLMAN (matematician) – II/43.
BELLOW, SAUL – I/549; II/196, 197, 314, 379, 407, 497, 503.
BENEDETTI, R.P. – I/578.
BENDA, JULIEN – I/163, 167.
BENGESCU, GEORGES – I/97.
BENINO, CARLO DEL – I/323.
BENETT, M. – I/395.
BENVENISTE, E. I/72.
BENZ, E. – I/536.
BERTERIAN, CATHERINE – I/579.
BERDIAEV, NICOLAI – I/28, 226; II/149.
BERGER, ADRIANA – II/445, 446, 447, 449, 451, 452, 453, 476, 496, 502, 505.
BERINDEI, MIHNEA – II/435, 482.
BERIO, LUCIANO – I/579.
BERNANOS, GEORGES – I/462; II/438
BERNARDT, GUY – I/101, 160.
BERNIER, RAFAEL – I/42.
BERNSTEIN, LEONARD – I/561.
BESANT, ANNIE – I/491.
BESTERMAN, THEODORE – I/97, 100, 116, 119, 143; II/144, 145, 268.
BIANCHI, UGO – II/442.
BIBESCO, ANTOINE – I/117, 198.
BIBESCO, MARTHE – II/253, 256, 257, 265.
BIRNBAUM, MAX – I/570.
BLACKWOOD, DONALD – II/489.
BLAGA, ISIDORA (DORLY) – I/398; II/197.
BLAGA, LUCIAN – I/119, 163, 169, 185, 394, 398, 534; II/197, 510, 518.
BLAGA, DNA – I/398.
BLAKE, WILLIAM – I/546, 572.
BLANDIANA, ANA – II/156.
BLAVATSKY, HELENA – I/100, 444, 479.
BLECHER. MAX – II/480.
BLOCH, FELIX – II/424.
BLOCH, JULES – I/72.
BLONCOURT (Doctor) – II/415, 416, 417.
BLONCOURT, MARIÈ-CLAUDE – II/416, 417, 433.
BLOY, LÉON – I/25.
BLUM, LEON – I/116; II/72.
BOELL, MARGARET – I/385.
BOGDANOV, LUCIAN – II/366.
BOGZA, GEO – II/277.
BOISDEFFRE PIERRE DE – II/205.
BOLLE, CORNELIUS – I/316.
BOLLE, KEES – II/182, 442.
BOLOGA, VALERIU – II/208.
BONARDI, FRANCESCO – II/420, 421.
BONHOEFFER, DIETRICH – I/423, 546, 575.
BONNARD, PIERRE – I/128.
BONNEFOIS, CLAUDE -- II/276, 295, 319.
BONNEFOIS, YVES – II/210, 319, 320.
BORDEIANU, ANDREI – II/435.

BORGES, JORGE LUIS – I/582; II/365, 483.
BOS, CHARLES DE – I/59, 60, 86, 97.
BOSCH, HIERONYMUS – I/15, 24.
BOSH-GIMPERE – II/508.
BOSS, profesor psihiatru – I/252.
BOSSE, HARIET – I/563.
BOTEZ, CĂLIN – I/261.
BOTKIN, R. GLEB – I/442.
BOUILHET, LOUIS – II/251.
BOURDEAU, JEAN – I/334.
BOURDOISEAU, YANNIK – II/324.
BOURGET, PAUL – I/124, 324, 354; II/75.
BOUTEROU, MARCEL – II/164.
BOUTEROUX, E. – I/261.
BRADFORD, ALEX. – I/476; II/181.
BRAQUE, GEORGES – I/228.
BRATU, S. – II/73.
BRAUER, GERRY. – I/463, 505; II/191, 198, 318, 508.
BRAUER, MURIEL – I/544; II/318.
BRAUNER, HARRY – I/594.
BRĂILOIU, CONSTANTIN – I/468.
BRĂTESCU, G. – II/235,
BRĂTIANU, GEORGE – I/467, 468.
BRĂTIANU GEORGE, DOAMNA – I/466, 467.
BRÂNCUȘI, CONSTANTIN – I/435, 436, 489, 568, 569, 570, 580; II/14, 123, 208, 274, 275, 312.
BRECHT, BERTOLD – I/579.
BRÉHIER, EMILE – I/150.
BREHM, ALFRED EDMUND – II/141.
BREN, GIOVANNA – II/293.
BRETON, ANDRÉ – I/108, 141, 142, 562.
BREWSTER, KINGMAN JR – I/560.
BREZIANU, BARBU – II 274, 367.
BRION, MARCEL – I/208; II/262.
BRONOWSKI, JACOB – I/313, II/63.
BRONSTEIN (rabin) – II/181.
BROWN, FRANK BURCH – II/487.
BROWN, JOHN – II/59.
BROWN, NORMAN O. – I/452, 453.
BRUNNER, E. – I/308.
BRUNO, GIORDANO – I/325, 440, 441, 505.
BRUNO, PÈRE – I/156, 275, 404.
BUDGEN, FRANK – I/394.
BUESCU, VICTOR – I/328.
BÜHLER, CHRISTINA – I/439.
BUITENEN, HANS, van – II/110.
BULTMAN, R. – I/382, 433, 536, 551.
BUMBEȘTI, V. – I/212.
BUNIN, IVAN – I/27.
BUONQIUTI, ERNESTO – I/74, 326; II/378.
BURCKHARDT, CARL I. – I/338, 339, 367, 465; II/80.
BURNOUF, EUGÈNE – I/541.
BUSSAGLI, MARIO – II/419, 421, 463, 475, 521.
BUSUIOCEANU, AL. – I/181.
BUTLER, SAMUEL – II/109.
BUTOR, MICHEL – I/463, 464, 465.

CAHEN, ROLAND – I/403, 404.
CAILLOS, ROGER – I/239; II/365, 391, 393.
CALCIU-DUMITREASA PR. – II/377.
CALVIN – II/207.
CAMMERLOEN, M.C. – I/373, 374.
CAMOENS, LUIZ VAZ de – I/9, 17; II/314.
CAMPANA, DINO – I/573.
CAMPANELLA, TOMASO – I/285, 440.
CAMPBELL, JOSEPH – I/296, 297.
CAMPION, SARAH – I/504.
CAMPO, JUAN – II/293.
CAMUS, ALBERT – I/93, 364, 392, 460, 463, 545; II/36, 186.
CANTACUZINO-ENESCU, MARUCA – I/129, 132; II/39.
CANTEMIR, DIMITRIE – II/409.
CAPPS, DONALD – II/181, 183.
CARAGIALE, MATEIU – I/289; II/480.
CARAION, ION – II/259.
CARANFIL, N. D-NA – I/111.
CARAVAGGIO, MICHELANGELO MERISI da – I/87.
CAROL CEL MARE – I/53.
CAROL I (al României) – I/58; II/414.
CARRASCO, DAVID – II/435, 436, 506.
CARROUGES, MICHAEL – I/152.
CARTER, HOWARD – II/249.
CASALIS, MATTHIEU – II/270.
CASAUBON, ISAAC – II/244, 248.
CASSIAN, NINA – II/394.
CATTABIANI, ALFREDO – II/474.
CATANY, N. – II/368.
CATON (MARCUS PORCIUS CATO) – II/37.
CATUL (CAIUS VALERIUS GATULLUS) – II/216.
CAVAFIS (KAVAFIS KONSTANTINOS) – II/248.
CĂLINESCU, G. – I/22, 23; II/317, 325.
CĂLINESCU, MATEI – II/107, 136, 184, 215, 216, 231, 312, 315, 373, 443.
CĂLINESCU, UCA II 215, 216.
CĂPRARIU, AL. – II/418.
CÂNDEA, VIRGIL – II/130, 269, 277, 415.
CÂRJE, NICOLAE – I/548.
CEAUȘESCU, NICOLAE – II/318, 451.
CEHOV, ANTON – II/338, 490.
CELSIUS, ANDERS – II/209.
CERBU, ANTON ZIGMUND – I/487.
CERBU, ELIZA – I/487.
CERVANTES, MIGUEL de – I/102, 103.
CEZAR, IULIUS – I/353, 578.
CHAGALL, MARC – I/454, 489; II/201, 501.
CHALON, JEAN – II/514.
CHAMISSO, ADALBERT – II/63.
CHAMPOLLION, JEAN FRANÇOIS – II/248.
CHANG GERMA – I/451.
CHAPLIN, CHARLIE – I/290; II/101, 102, 131, 273.
CHATEAUBRIAND, FRANÇOIS RENÉ – I/17; II/239.
CHARON, JEAN – I/561, 562.
CHAUVEL, JEAN – I/259.

CHAZAL, MALCOM de – I/141.
CHEDIDO, ANDRÉE – I/205; II/478.
CHESTERTON, GILBERT KEITH – I/70.
CHIRICO, GIORGIO de – I/577.
CHOPIN, FRÉDÉRIC – I/128; II/172.
CHRISTIAN, V. – I/275.
CHURCHILL, WINSTON – I/82, 356; II/174.
CIORLETTA, NICOLA – II/418, 422.
CIARLETTA, NINA – II/422.
CIOCULESCU, RADU – I/423; II/128, 317, 378.
CIOMAC, EM. – II/39.
CIORAN, EMIL – I/56, 57, 58, 60, 62, 73, 74, 79, 83, 84, 89, 109, 160, 170, 213, 214, 253, 260, 271, 309, 408, 413, 439, 463, 526, 541, 542; II/31, 32, 69, 75, 77, 127, 188, 193, 201, 203, 255, 257, 266, 279, 295, 296, 314, 317, 318, 319, 329, 382, 384, 386, 412, 464, 465, 517.
CÂRDU, PETRU – II/471.
CLAIN, SEYMOUR – II/456.
CLARKE, ARTHUR – I/416.
CLAUDEL, PAUL – I/464; II/248.
CLAUDIAN, AL. – I/217.
CLEMENT, CATHERINE – II/328.
COCHET, FRANÇOIS – II/459.
COCKELBERG, RENÉ – II/325.
COCTEAU, JEAN – I/465.
CODREANU, CORNELIU ZELEA – II/68.
CODREANU, LIZICA – I/138.
COHEN, ARTHUR – II/458.
COHEN, JOËL – I/522; II/320, 337.
COHN, NORMAN – II/129, 400.
COINER MILES – II/312.
COLLIER, CHARLOTTE – II/386, 431.
COLLIER, GORDON – II/386.
COLLIER, JOHN – I/368.
COLUMB, CRISTOFOR – I/466; II/37, 117, 142.
COMAN, IOAN – I/177
COMARNESCU, PETRU – I/580; II/224, 517.
COMENIUS (JEAN AMOS KOMENSKY) – II/223.
CONDEIESCU, general – II/299.
CONSTANTE, LENA – I/594.
CONTA, VASILE – I/276.
CONTE, ROZA del – I/474.
CONYERS, CLAUDE – II/423, 459, 493, 502.
CONZE, EDWARD – I/279, 479.
COOMARASWAMY, ANANDA – I/88, 115, 217, 265; II/292, 293, 294, 300.
COOPER, GERY – I/356.
CORBIN, HENRY – I/157. 171, 173, 175, 198, 204, 250, 272, 404, 417, 463, 583; II/158, 160, 221, 268, 319, 329, 330, 389, 395.
CORBIN, STELLA – I/171; II/268, 329.
CORLACIU, BEN – II/389.
CORN, MICHAEL – I/564.
COROT, JEAN BAPTISTE CAMILLE – I/89.
COREEA, JUAN – I/43, 44.
COSTA, NICOLAE – II/183.
COSTA, NUNUȘ – II/183.
COSTE, BRUTUS – I/213, 556, 557; II/162, 377.
COSTE, TANTZI – II/162, 380.
COSTIN, ANDREI – I/129, 130.

COTTESCO, SYBILLE – I/160, 200, 311; II/ 31, 66, 76, 77, 119, 126, 127, 164, 166, 170, 171, 172, 174, 186, 188, 193, 200, 204, 205, 206, 219, 220, 235, 236, 253, 257, 265, 266, 269, 271, 273, 281, 282, 283, 305, 323, 505.
COTRUȘ, ARON – I/289, 519.
COTRUȘ, OVIDIU – II/65.
COUCHOUD, PAUL LOUIS – I/65; II/235.
COUSINS, EDWARD H. – II/367.
CRABLE, ROBINSON HENRY – I/555.
CRACANERA, LICĂ – I/62, 193; II/203.
CRAIG, GORDON – I/602.
CRAINIC, NICHIFOR – I/594; II/77.
CREANGĂ, ION – II/70.
CROCE, BENEDETTO – I/150, 169, 223, 339, 507, 508; II/202, 525.
CRONIN, EDWARD J. – II/441.
CROWLEY, ALEISTER – I/237.
CRUSSARD, CLAUDE – I/62, 96, 104.
CUÉNOT, CLAUDE – I/458.
CULCER, DAN – I/5.
CULIANU, IOAN PETRU – II/174, 175, 191, 192, 193, 194, 197, 260, 310, 324, 368, 382, 385, 411, 465, 468, 498, 519.
CURDY, EDWARD MAC – I/427.
CURTIS, JIM – I/390.
CUSANUS, NICOLAUS – I/542.
CUȘA, ILEANA – II/282, 395, 431, 433, 445, 459, 515.
CUȘA, IOAN – II/169, 184, 282, 320, 373, 380, 390, 391, 392, 395, 397, 405, 412, 417, 505, 515.

DALVIT, MATHIAS – II/459.
DAMEROW, AUGUSTUS H. F. – II/278, 279.
DANIELOPOL, D. – I/584.
DANIELOU, ALAIN – I/322, 439.
DANIÉLOU, JEAN – I/160, 517.
D'ANNUNZIO, GABRIELE – I/140, 324, 590; II 170, 476.
DANTE, ALIGHIERI – I/23, 204, 205, 254, 329, 330, 388; II/88, 377, 378.
DARWIN, CHARLES – I/21, 486.
DASGUPTA, SURENDRANATH – I/64, 65, 127, 195, 196, 250, 257, 258, 286, 452, 517; II/420, 453.
DAUMAL, RENÉ – I/140, 572.
DAUMAL, VERA – I/140.
DAVID NEEL, ALEXANDRA – I/374, 375; II/371, 514.
DAVY MARIE-MADELEINE – I/167.
DECEBAL – I/518.
DEE, JOHN – II/223.
DEHOLLAIN, CHRISTIAN – I/319; II/169, 265, 384.
DEGAS, EDGAR – II/161.
DEHOLLAIN MARIE-LOUISE – I/319; II/169, 460.
DEKOBRA, MAURICE – I/516, 517.
DELAVRANCEA, BARBU ȘTEFĂNESCU – II/414.
DELAVRANCEA, CELA – I/130; II/413, 414, 415.
DELAY, JEAN – I/206.
DELIGIORGIS, STAVROS – II/59.
DELPECH, THÉRESE – II/433.

DEMETRESCU, CAMILIAN – II/422.
DEMETRESCU, GEORGEL – I/249.
DEMIEVILLE, PAUL – I/147.
DEMISCH, HEINZ – I/328.
DEMOCRIT – I/418.
DEMOSTENE – I/578.
DESMOND, CHUTE R. P. – I/450.
DESOILLE ROBERT – I/95, 96.
DESNOS, ROBERT – I/572.
DETIENNE, MARCEL – II/328.
DEVOTO G. – II/508.
DIANO, CARLO – I/269.
DIAZ-BOLIO JOSÉ – II/346.
DIKENS, CHARLES – I/448.
DIMA, ALEXANDRU – II/302.
DIMOCK, ED. – I/571.
DINESSEN, ISAK – I/224.
DIOGENE, LAERTIUS – II/150.
DIOSCORIDE – I/52.
DISNEY, W. – I/499.
DOBBS, B. T. – II/224, 225.
DOBLHOFER, E. – I/363.
DODDS, JOHN, W. – II/103.
DOEING, DENIS – II/135, 136, 312, 339.
DOLTO-MARETTE, DR. – II/478.
DONATELLO – I/293.
DOSTOIEVSKI, FEODOR MIHAILOVICI – I/20, 246, 278, 279, 308, 448, 463, 527, 566; II/281, 282, 440.
DOUGLAS, MARY – II/309.
DRĂGAN, IOSIF-CONSTANTIN – II/418.
DRESNER, SAMUEL H. – I/478.
DROUOT, PAUL – I/244.
DUCA, G. – II/186.
DUCHAMP, MARCEL – II/278.
DUCHESNE, GUILEMN J. – II/265.
DUDLEY, GUILFORD – II/312.
DUERR, HANS PETER – II/412, 438, 454, 456.
DUMAS, ALEXANDRE – I/566; II/56, 57.
DUMÉZIL, GEORGES – I/61, 64, 65, 68, 89, 100, 101, 104, 106, 111, 132, 134, 156, 160; II/79, 109, 140, 145, 175, 177, 188, 221, 328, 333, 235, 236, 365, 369, 384, 385, 386, 396, 407, 455, 491, 508.
DUMÉZIL MADELEINE – II/79, 177, 178.
DUMIER, GUY – I/315.
DEPONT, PIERRE – I/465.
DUPRONT, ALPHONSE – I/92; II/208, 220, 465.
DURKHEIM, EMILE – II/100.
DURRELL, GERALD – I/371.
DURRELL, LAWRENCE – I/371.
DUSE, ELEONORA – I/438; II/170.
DUQUESNE, FRANCK – I/147.
DUSSAUD, RENÉ – I/177.

EARL, BILL – I/549; II/337.
EBIN, DAVID – I/424.
ECKERMANN – I/336, 595, 601; II/117.
ECKART (ECKHART MEISTER) – I/388; II/371.
EDDINGTON, ARTHUR – II/203.
EINSTEIN, ALBERT – I/471; II/43, 64.
EISLER, ROBERT – I/66, 170, 225, 250, 251, 340.
ELIADE, CHRISTINEL – I/150, 162, 164, 168, 178, 179, 186, 195, 196, 240, 248, 261, 262, 279, 310, 314, 327, 341, 368, 397, 446, 450, 454, 480, 544, 555, 560, 573, 584, 590; II/7, 11, 43, 62, 66, 82, 89, 90, 97, 100, 103, 119, 130, 161, 169, 171, 175, 177, 188, 206, 207, 258, 269, 271, 281, 282, 283, 284, 289, 295, 297, 299, 306, 321, 323, 324, 325, 328, 329, 331, 332, 336, 353, 376, 379, 385, 396, 401, 402, 411, 413, 414, 415, 419, 428, 429, 430, 431, 432, 434, 439, 444, 445, 446, 448, 449, 450, 451, 452, 455, 464, 465, 476, 487, 490, 492, 494, 497, 501, 502, 504, 506, 513, 517, 520, 521, 523, 524, 526.
ELIADE, JEANA (mama) – II/169, 173.
ELIADE, MITACHE – I/366.
ELIADE (MAREȘ) NINA – II/332.
ELIOT, T. S. – I/60, 596; II/145.
ELIOTT-SMITH, GEORGE – II/358.
ELLWOOD, ROBERT – II/437.
EMANUEL, FR. THOMAS – I/550.
EMERSON, RALPH WALDO – II/320, 396.
EMMANUEL, PIERRE – I/464; II/210, 391.
EMINESCU, MIHAI – I/160, 169, 474; II/70, 231, 405, 517.
ENESCU, GEORGE – I/131, 132; II/39.
ENGLISH, FR. CHARLES – I/379.
ERIKSON, ERIK – I/551, 552.
ERIKSON, LEIV – II/15, 16.
ESCHIL – I/449.
ESPIEUX, HENRI – I/168.
EVERS, STEPHEN W. – II/285.
EVOLA, JULIUS – II/164, 165, 166.
FABRE, J. H. – II/86, 437.
FAIHLEY, BARKER – I/497.
FAIVRE, ANTOINE – II/179, 232, 389, 481.
FAULKNER, WILLIAM – I/207, 210, 528.
FAY, STEFAN – II/333.
FEBORE, LUCIEN – I/132, 133.
FECHNER, GUSTAV T. – I/417.
FEJOS, PAUL – II/103.
FELDMAN, BURTON – II/186, 199, 200, 216, 436.
FELDMAN, PEGGY – I/364, 384; II/186, 436.
FERDINAND I – I/58.
FERNANDES, VASCO – I/13, 14, 16.
FERRIER, JEAN-LOUIS – II/328.
FESSARD, P. P. – I/160.
FICINO, MARSILIO – I/285, 286, 440, 542; II/244.
FIESCHI, G. – II/396.
FILLIOZAT, JEAN – I/72, 174; II/107, 481.
FINTH, RAYMOND – II/411, 412.
FIORE, GIOACHINO de – I/285, 326, 327; II/149, 337, 378.
FITZGERALD, ELLA – I/492, 493.
FLAUBERT, GUSTAVE – I/203, 534; II/239, 250, 251, 255.
FOLESCU, GHEORGHE – II/457, 509.
FONDANE, B. – II/203, 204.
FONTENELLE, BERNARD – II/412.
FORMICHI, CARLO – I/286.
FOTINO, MIRCEA – II/506.
FOUCAULD, CHARLES de – I/81.
FOX, R. L. – II/229.
FRAENGER, WILHELM – I/24.

FRAIGE, HENRI – II/408.
FRANCE, ANATOLE – I/172, 324, 354.
FRANCK, PHILIP – II/64.
FRAZER, JAMES – I/473, 483, 486, 504; II/100.
FREITAS, JOSE PEDRO de – II/34, 35.
FREUD, SIGMUND – I/230, 231, 232, 249, 252, 332, 348, 361, 362, 383, 395, 403, 404, 435, 444, 446, 486, 490, 491, 502, 505, 567, 587, 595; II/44, 83, 157, 160, 303, 410, 425, 479.
FREUD, ANA – II/160.
FREÖBE-KAPTEYN, OLGA – I/170, 195, 196, 218, 219, 220, 221, 224, 225, 226, 229, 253, 255, 273, 274, 314, 315, 371, 372, 373, 405, 438, 439, 459.
FROBENIUS, LEO – I/22.
FRYE, NORTHROP – II/503, 504.
FUNKENSTEIN, AMOS – II/183.
FURET, FRANÇOIS – II/433.

GAFENCU, GRIGORE – I/259.
GALILEI, GALILEO – I/34; II/249, 279.
GALLIMARD, CLAUDE – II/386, 464.
GALLIMARD, COLETTE – II/464.
GALLIMARD, ROBERT – II/79, 387.
GAMWELL, CHRIS – II/407, 443, 446, 504.
GANDHI, MAHATMA – I/364, 401, 402, 444, 491, 551, 552.
GANDILLAC, MAURICE de – II/320, 322.
GARAUDY, ROGER – II/70.
GARCIA LORCA, FEDERICO – I/77.
GARIN, EUGENIO – I/542.
GASPARINI, EVEL – I/163, 278, 279; II/400.
GASTER, MOSES – I/171.
GASTER, THEODOR – I/589; II/87.
GAUGUIN, PAUL – I/103, 105, 158.
GAULLE, CHARLES de – I/76, 393.
GAUTHIER, THÉOPHILE – I/43, 465.
GEHOLEN, A. – I/149.
GENTILE, GIOVANNI – I/325.
GELLER, URI – II/128.
GENGIS-HAN – I/355.
GEORGESCU-COCOȘ – II/299.
GERBORE, PIETRO – I/289, 290, 324.
GHEORGHIU, C. V. – II/389.
GHEORGHIU-DEJ, GH. – II/259.
GHEORGHIU, MIHNEA – II/317, 318, 325, 330.
GHICA, MATYLA – I/498, 499.
GIARLETTA, NICOLE – II/108.
GICHTEL, GEORG – II/178, 180.
GIDE, ANDRÉ – I/21, 22, 72, 82, 97, 179, 200, 206, 215, 244, 362, 461, 464, 549; II/44, 55, 72, 75, 115, 233, 234, 266, 406, 410, 443, 485, 486, 507.
GILBERT, STUART – I/395.
GILKEY, LANGDOM – II/304.
GILKEY, SONJA – II/98.
GILMOR, VAUN – I/399; II/268, 269.
GILSON, ETIENNE – I/255, 256
GIMBUTAS, MARIJA – II/18[illegible].
GIRARDOT, NORMAN – II/311, 335, 374, 501, 502.
GIURESCU, CONSTANTIN C. – II/61, 299.
GNOLI, GHERARDO – II/379, 418, 419, 453, 521.
GNOLI, RACHIARO – II/419.
GOBBI, TITO – I/437.
GOCHET, FRANÇOIS – II/412.
GODEL, ALICE – I/198, 212, 243; II/470, 478.
GODEL, ROGER – I/175, 197, 198, 214, 243; II/48, 470
GOETHE, JOHAN WOLFGANG von – II/137, 141, 160, 184, 185, 336, 337, 348, 350, 357, 358, 362, 366, 367, 369, 370, 497, 498, 502, 555, 593, 601; II/53, 109, 116, 117, 118, 215, 287, 409, 425, 428, 485.
GOGH, VINCENT VAN – I/103, 105; II/162.
GOLDIN, JUDAH – I/488.
GOLDZIEHER – II/74.
GOLOPENȚIA, ANTON – I/90, 213.
GOMA, PAUL – II/276, 277, 290, 326, 327, 401, 435, 470, 481.
GOMBROVICZ, WITOLD – II/284.
GOMEZ, GARCIA – I/45, 54.
GOMPERZ, THEODOR – II/132.
GONCOURT, JULES – I/29.
GONZALEZ, DOMINGO DEL CAMPO – I/14, 40.
GORZ, IOAN DE – I/52.
GOTTFIEND, MARTIN – II/154.
GOUILLARD, GABY – II/170, 389, 464, 466, 512.
GOUILLARD, JEAN – I/137, 170, 198, 207, 404, 463; II/389, 403, 464, 465.
GOURMONT, RÉMY DE – II/203.
GRANT, BOB – II/508.
GRASS, GUNTHER – I/528.
GRASSI, ENRICO – I/269.
GRAUER, GERRY – I/453.
GRAUR, ALEXANDRU – I/487.
GRAVES, ROBERT – I/522.
GRAY, HANNA – II/397, 455, 507.
GREEN, GRAHAM – I/210; II/327.
GREEN, JULIEN – I/82, 97, 154, 200, 413; II/82, 93, 221, 230, 231, 263, 309.
GRIAULLE, MARCEL – I/101, 104.
GRIGORESCU, CONSTANTIN – II/382, 384, 385, 389, 401.
GRINDEA, MIRON – I/349.
GRISONI, DOMINIQUE – II/329.
GRUIA, BAZIL – II/197.
GUAMAN POMA DE AYALA-FELIPE – II/6, 10.
GUBERNATIS, ANGELO DE – II/51.
GUÉNON, RENÉ – I/19, 21, 259, 567; II/165, 166, 283.
GUETTA, MARIETTÉ – I/576.
GUILLERMOU, ALAIN – I/153, 245, 246, 261, 269.
GUILLOUX, L. – I/163.
GUINNESS, ALEC – II/53.
GUSSOW, MEL – II/154.
GUTHRIE, W. K. C. – II/132, 457.

HAAS, MONIQUE – I/438.
HAAVIO, MAARTI – II/124.
HAEKEL, JOSEF – II/17.
HAFIZ – I/349, 350.
HAGGART, RIGGARD – I/271.
HAMILTON, ETHEL – I/397, 505, 546.

HANDOCA, MIRCEA – II/152, 224, 403, 454, 459, 503, 517, 518.
HANNAH, JACK W. – II/290, 291.
HANSKA, EVELINE – I/120.
HART, RAY – II/61, 482.
HARTMAN-ELLIOT, LLOYD – II/499.
HARVA, UNO – II/124.
HASEN, SHEB – II/230.
HASDEU, BOGDAN PETRICEICU – I/289; II/45, 102, 231, 306, 409.
HAUER, OTTO – I/225.
HAUSER, ZELDA – II/195.
HAWTHORNE, NATHANIEL – I/413; II/85.
HAYWARD, JACK – I/476.
HAZM, BEN – I/45.
HĂULICĂ, DAN – II/129, 368.
HEATH, EDWARD RICHARD GEORGE – II/220.
HEGEL, GEORG WILHELM FRIEDRICH – I/25, 101, 110, 235, 236, 261, 298, 344, 353, 382, 472; II/36, 37.
HEIDEGGER, MARTIN – I/22, 74, 105, 252, 298, 382, 469, 508, 591; II/155.
HEILER, FRIEDRICH – I/269.
HEINE, H. – I/147.
HEINE-GELDERN, ROBERT – II/17.
HEISENBERG, WERNER – I/22; II/43, 424.
HENRIKSSON, ANDERN – I/491.
HERBERT, JEAN – II/281.
HERBST, doctor – II/341, 432.
HELLER, ERIC – I/362, 410, 549.
HERDER, JOHANN GOTTFRIED – II/215.
HERESCU, IOANA – I/407.
HERESCU, N. I – I/62, 73, 92, 152, 160, 164, 168, 406, 407; II/299.
HERESCU, TANTZI – I/406, 407.
HERMANNS, MATHIAS – II/370.
HERODOT – I/260; II/203, 218, 248, 377.
HESIOD – II/218.
HESSE, HERMAN – II/313.
HESSEN, BORIS – II/77, 78.
HETZLER, FLORENCE – II/312.
HEYENDAHL, THOR – II/16.
HILL, MELVIN – I/474.
HILTEBLITEL, ALF – II/335, 498, 499, 502.
HIPPOLYTH, JEAN – II/201.
HITLER, ADOLF – I/355.
HOBBES, THOMAS – II/46.
HŐFFLER, OTTO – II/108.
HOFMANNSTHAL, HUGO von – I/465.
HOLBEIN, HANS CEL TÎNĂR – I/376, 377.
HŐLDERLIN, JOHANN CHRISTIAN FRIEDRICH – I/236, 464.
HOMER – I/23, 359, 449, 541, 555; II/62, 218.
HORI, ICHIRO – II/272.
HORIA, VINTILĂ – I/205, 468.
HOUSSAYE, ARSÈNE – I/465; II/57.
HOWITT, A. W. – II/115.
HUGHES, LANGSTON – I/476.
HUGO, VICTOR – I/218; II/486.
HUMBOLDT, ALEXANDER VON – I/142, 143.
HUMBOLDT, WILHELM von – I/366.
HUME, DAVID – I/582.
HUNT, LEIGH – II/62, 63.

HUNTINGTON, CAIMS – I/397.
HUNWALD, ANNE – I/248, 322.
HUNWALD, HENRY – I/141, 147, 216, 237.
HUSSERL, EDMUND – I/261, 265, 586.
HUTCHINS, ROBERT – II/70, 72, 73, 257.
HUXLEY, ALDONS – I/85, 116, 340, 346, 567, II/61, 362.
HUXLEY, JULIEN – I/340.
HUYSMANS, JONS-KARL – I/173.
HYMAN S.E. – I/504.
HYPPOLITE, JEAN – I/236.

IBSEN, HENRIK – I/574.
IERUNCA, VIRGIL – I/109, 215, 245, 247; II/31, 68, 69, 260, 276, 277, 323, 368, 373, 386, 435, 460, 477.
IONESCO, EUGÈNE – I/59, 331, 356, 442, 443, 463, 464, 603; II/69, 125, 171, 197, 201, 220, 267, 268, 295, 318, 322, 386, 417, 460, 464, 465, 486, 517.
IONESCO, MARIE FRANCE – II/67, 69, 78, 164, 171, 201, 322, 323, 390, 391, 392 417, 434, 435, 460, 482.
IONESCO, RODICA – I/331, 402; II/67, 69, 164, 171, 201, 267, 322, 417, 460.
IONESCO, CRISTINA – II/301.
IONESCO, GELU – II/322, 323, 390.
IONESCU, NAE – I/18, 19, 21, 25, 109, 129, 130, 288, 323, 403, 464, 465; II/36, 101, 165, 173, 299, 413, 414.
IONICĂ, MARIA – II/440.
IORGA, NICOLAE – I/167, 177; II/19, 44, 58, 220, 231.
IVASIUC, AL. – II/267.

JACOBI, JOLANDA – I/373.
JACOBSEN, PANIKAR TH. – II/182.
JAFFÉ, ANIELA – I/308, 399, 400.
JAMES, HENRI – I/370.
JAMES, WILLIAM – II/122.
JANOWITZ, MORRIS – II/315.
JASPERS, KARL – I/213, 419.
JEANMAIRE, HENRI – I/70; II/234.
JEFFERSON, THOMAS – 499; II/310.
JENSEN, AD. E. – I/512.
JEREZ, RODRIGO DE – II/117.
JESI, FURIS – II/383, 389.
JIANU, IONEL – I/145, 435, 436, 580; II/36, 319, 460, 464.
JIANU, MARGA – I/580: II/319, 460.
JOFFRE, JOSEPH-JAQUES CÉSAIRE – I/124.
JOHANSON, ANDREYS – II/9.
JOHNSON, MARCIA – II/338.
JOHNSON, TED – II/338.
JONAS, HANS – I/551.
JONES, JAMES – II/338.
JOYCE, JAMES – I/168, 210, 394, 395, 431, 446, 447, 463, 475, 486, 573, 574, 579.
JUNG, KARL, GUSTAV – I/157, 171, 172, 173, 195, 196, 220, 221, 223, 224, 225, 226, 229, 230, 231, 250, 251, 255, 256, 271, 307, 308, 372, 373, 382, 399, 400, 403, 404, 405, 456, 593; II/44, 78, 107, 157, 268, 303, 308.

JŰNGER, ERNEST – I/244, 309, 494; II/78, 257, 258, 369, 469.

KAFKA, FRANZ – I/266.
KOHN, LOUIS – II/95.
KAKUZO, OKAKURA – II/137.
KANT, IMMANUEL – II/132.
KARAJAN, HERBERT VON – I/198.
KAUFMANN, WALTER – II/380.
KEATS, JOHN – II/62.
KEITH, A.B. – I/64.
KEITH, WARREN H. – I/44.
KEPLER, JOHANNES – II/60.
KERÉNYI, KARL – I/170, 220, 233.
KHALDUM, Ibn – II/457.
KIERKEGAARD, SÖREN – I/68, 109, 432, 433, 459; II/34, 481.
KILPINEN, YAJÖ – II/122.
KIM, JAY – II/42, 308, 312, 423, 335.
KING, HAROLD – I/100.
KING, NOEL – I/487.
KIRCHHOFF, PAUL – I/511, 512.
KIRILEANU, G.T. – II/468.
KIRIŢESCU, C. – II/299.
KISHIMOTO, HIDEO – I/390.
KITAGAWE, ANNE-ROSE – II/335, 373.
KITAGAWA, EVELYN – II/184, 307, 335, 482, 483, 496, 504.
KITAGAWA, JOE – I/297, 332, 378, 538; II/11, 27, 120, 121, 127, 156, 159, 163, 184, 216, 219, 221, 260, 370, 285, 307, 335, 336, 367, 402, 412, 423, 445, 449, 455, 467, 482, 483, 486, 496, 497, 504.
KLOPSTOCK, FRIEDRICH GOTTLIEB – I/601.
KOESTLER, ARTHUR – I/545; II/127.
KOHUT, PAVEL – II/459.
KOPPERS, WILHELM – I/297.
KROEGER, FRITZ – II/378.
KROPOTKIN, PIOTR-ALEKSEEVICI – I/203.

LABOURAYE, M. – II/396.
LACOCQUE, ANDREI – II/304, 335, 444.
LACOCQUE, CLAIRE – II/431, 444.
LA FONTAINE, JEAN DE – I/288.
LAFORGUE, DÉLIA – I/282, 310; II/187.
LAFORGUE, RENÉ – I/175, 188, 239, 261, 282, 310; II/187.
LAGERLÖF, SELMA – II/140.
LAGRANGE, R.P. – I/66.
LALOU, MARCELLE – I/68, 282.
LAMA, GRACIELLO DE LA – I/509, 510.
LAMENNAIS – I/555.
LAMOIS, MARGUERITE – I/105.
LANCIOTTI L. – II/419.
LANG, ANDREW – I/473.
LANNES, SOPHIÉ – II/328.
LARSON, C. J. – II/182.
LASARUS, LOU – I/137.
LAUFER, BERTHOLD – II/81, 143, 195, 196.
LAVASTINE, PHILIPPE – I/98, 99, 112, 113, 164, 448, 577, 578.
LAZUNKINA, DARIA – I/411.
LEACH, ED. – II/21.
LE BRAS, G. – I/111, 132, 133.
LEBRETON, LUISE – I/438.
LECLAIR, J. M. – I/63, 96.
LEENHARDT, MAURICE – I/70, II/168.

LEEUW VAN DER GERARDUS – II/168, 195, 224, 225, 285, 303, 470.
LEIBBRAND WERNER – II/278.
LEIBNIZ, GOTTFRIED WILHELM – I/34, 137, 261.
LEMAÎTRE, JULES – I/354.
LEMNARU, OSCAR – I/454.
LENIN – I/411.
LEONARDO DA VINCI – I/34, 137, 427.
LESCURE, JEAN – I/163, 258.
LEVASTI, ARIGO – I/290.
LEVI, EDWARD – II/55, 56, 57, 102, 159, 171, 233, 379, 496.
LEVI, KATE – II/55, 233.
LÉVI-BRUHL – II/100.
LÉVI-STRAUSS, CLAUDE – II/21, 36, 385.
LEVIN, HARRY – I/391, 392.
LÉVY, SYLVAIN – I/401.
LEWIS, R.W.B. – I/499, 500, 501.
LEY, RES – II/184.
LINCOLN, BRUCE – II/194, 261, 262, 410, 411, 455, 508.
LIPATTI, DINU – I/128.
LIPSEY, ROGER – II/293, 380.
LOBET, MARCEL – II/264, 265.
LODGE, JOHN – II/294.
LOGA, SANDA – II/97, 186, 215, 216, 305, 405, 407.
LOMBARD, ALF – I/219.
LONERGAN, B.J. – II/180.
LONG, ALICE – II/7, 148, 163.
LONG, CHARLES – I/459; II 7, 135, 148, 163, 287, 307, 309, 312, 442, 445, 487, 501.
LONG, JERRY – II/312.
LORD, ACTON – II/45, 46, 47, 48.
LOTI, PIERRE – I/354.
LOTREANU, ION – II/397.
LOVINESCU, HORIA – I/580.
LOVINESCU, MONICA – I/214, 215, 245, 251; II/68, 69, 277, 289, 290, 323, 434, 460, 482.
LÖVITH, KARL – I/224, 233, 298, 299, 353.
LOWRIC, WALTER – I/417.
LOYOLA, IGNAŢIU DE – I/588.
LUBAC, H. de – I/150; II/468.
LUCREŢIU – I/582.
LUDWIG ALLAN – II/425.
LULL, RAIMUNDO – I/171.
LUPESCO, STÉPHANE – I/63, 260; II/68, 203.
LUPESCU, ELENA – I/130.
LUTHER, MARTIN – II/207, 279.
LYELL, WILLIAM A. – I/414.

MACCHIARO, VITTORIO – I/233, 351.
MACEDONSKI, ALEXANDRU – I/589, 590.
MACLEÓD, JOSÉPHINE – I/401.
MAETERLINCK – I/164.
MAHLER, GUSTAV – I/245.
MAHOMED – I/37.
MAIMÓNIDES, MOISE – I/42.
MAILLAND, LESLIE – II/338, 373.
MAIORESCU, TITU – I/277; II/371.
MAITREYI, DEVI – II/103, 129, 267, 317, 318, 332, 448, 449.
MALCOLM, NORMAN – I/444.
MALISZEWSKI, MIKE – II/453.
MALIŢA, MIRCEA – II/447, 451.
MALLARMÉ, ST. – I/464, 508, 541; II/17, 55.
MANEA-MANOLIU, MARIA – II/498.
MANET, EDUARD – II/161.

MANN, THOMAS – I/369, 370, 601; II/288, 289.
MANOROS, WILTON – II/495.
MARAINI, DACIA – I/577.
MARCEL, GABRIEL – I/408, 409, 419.
MARETTE, DOLTO – II/38.
MARGHESCU – II/174, 192, 193.
MARIA TEREZA – II/42.
MARIAS JULIAN – I/258, 309.
MARINESCU, MIHAI – II/140, 141, 143.
MARINETTI FILIPPO-TOMMASO – I/289, 573.
MARINO, ADRIAN – I/589; II/395, 403.
MARITAIN, JACQUES – II/104, 201.
MARSHALL, THOMAS R. – II/412.
MARTEL, CHARLES – I/53.
MARTIN, AUREL – II/133.
MARTIN DU GARD, ROGER – I/215.
MARTINESCU, PERICLE – II/503.
MARTINO, E. DE – II/163, 525.
MARTY, MARTIN – II/423, 509.
MARUFFI, SILVESTRO – I/323.
MARX, KARL – I/224, 344, 348, 350, 379, 446, 472, 477, 490, 502; II/286, 293, 425.
MASPERO, GASTON – II/246.
MASSIGNON, LOUIS – I/173; II/168, 268.
MASSON-OURSEL, PAUL – I/69, 70, 72, 127, 138.
MASUI, JACQUES – I/212, 217.
MATEESCU, STELIAN – I/516.
MATISSE, HENRI – II/161.
MAUPASSANT, GUY de – I/354.
MAURIAC, CLAUDE – I/142; II/385.
MAURIAC, FRANÇOIS – I/255, 376.
MAYHEW, CHRISTOPHOR – I/424.
MAYNARD KEYNES JOHN – II/224, 225.
MĂMĂLIGĂ, LEONID (ARCADE L.M.) – II/78, 209.
MĂNESCU, CORNELIU – II/330.
MĂRCULESCU, ILEANA – II/73.
MĂRCULESCU, MIRCEA – II/120.
McGINN, BERNARD – II/400.
McGUIRE, WILLIAM – I/373; II/444.
McLUHAN, MARSHALL – II/37.
MEDICI, COSIMO DE – I/440.
MEGUIRE, WILLIAM – II/268.
MEISLER, JEAN, PIERRE – I/207.
MELHISEDEK – I/15.
MELINESCU, GABRIELA – II/325.
MELVILLE, HERMAN – II/85, 86, 271.
MENASCE, JEAN de (PÈRE) – I/144, 281, 313; II/141, 294.
MENUHIN, YEHUDI – II/220.
MERCATI, ANGELO – I/441.
MERLEAU PONTY – I/419, 460, 545.
MESLIN, MICHEL – II/219, 221, 442.
MEULI, KARL – I/150, 227, 256, 391.
MEYNIER, HYACINTHE – II/56.
MEYRINK, GUSTAV – I/170, 449, 553; II/180.
MICHAELSON, BOB – I/598; II/181.

MICHAELSON, FLORENCE – I/598.
MICHAUD, HENRY – I/66, 310, 403, 572; II/210.
MICHELANGELO – I/436, 461, 462.
MICHELET, JULES – I/541.
MIEREANU, COSTIN – II/396.
MIEREANU, IOANA – II/385, 396, 466, 467.
MIHALOVICI, MARCEL – I/438.
MIKHAILOVA, NELYA – II/128.
MILAREPA – I/203, 451.
MILLE, CECIL B. DE – II/402.
MILLER, HENRY – I/81, 449.
MILNS R.D. – II/229.
MILTON, JOHN – I/291, 470.
MINAR, OCTAV – I/276.
MIRBEAU, OCTAVE – I/127.
MISTRAL, FRÉDERIC – I/75.
MITITELU, ALEXANDRINA – I/406.
MIYAMOTO KETSU SHOSON – I/390, 568.
MOE, JÖRGEN – II/29.
MOE, MOLTKE – II/29.
MOHL, JULES – II/366.
MOISE – I/441.
MONET, CLAUDE – II/316.
MONTELBETTI, JEAN – II/376.
MOUSENAT, CABALLE – I/537.
MONTAIGNE, MICHEL DE II/49.
MONTEJA, FRANCISCO de – II/344.
MONTHERLANT, H. de – I/342; II/443.
MOON, BEVERLY – II/459, 502.
MOORE, HENRY – I/229.
MORAVIA, ALBERTO – I/577.
MORCOVESCU, N. – II/305.
MOREL, ABÉ – I/163.
MORENO, DOMINGO – I/515.
MORENO, JIMENES – I/518, 522.
MORET, ALEXANDRE – II/247.
MOREUX, ABBÉ – II/249.
MORGAN, KENNETH – II/455.
MORRELL, BOB – I/390.
MORRISSETTE, B.A. – I/475.
MOTOMOCHI, KYOTO – I/430.
MOZART, AMADEUS – I/349, 459; II/60.
MUGNIER, ABBÉ – II/253, 256.
MÜLLER, MAX – I/473; II/8, 79, 80, 285.
MÜLLER, OTTO – II/108.
MÜLLER, WERNER – II/376.
MUNCH, EDWARD – II/17, 23, 24.
MUNDI, TALBOT – I/224, 225, 271.
MUNTEANU, BAZIL – II/385.
MURRAY, MARGARET – I/441.
MUS, PAUL – I/71, 152, 308.
MUSSAPI, ROBERTO – II/473, 524.

NABOKOV, VLADIMIR V. – I/391.
NADAL, OCTAVE – I/465.
NADEEN, MAURICE – I/108.
NAGLOWSKA, MARIA DE – I/141.
NANDA, ANSHEN RUTH – II/400.
NAPOLEON – I/353, 441.
NAVARRO, EUGENIO – II/95.
NAVILLE ED. – I/539.
NEEDELMAN, JACOB – II/183, 423.
NEEDHAM, JOSEPH – II/132, 217.
NEF, EVELYN – II/57, 201, 233.

NEF, JOHN – I/340, 454; II/57, 104, 201, 233, 275, 306, 379, 501.
NEGOIȚESCU, ION – I/593; II/276, 277, 460.
NELSON, BENJAMIN – I/333, 404.
NEMEROV, HOWARD – II/288.
NÉMO, MAXIME – I/73.
NEMOIANU, VIRGIL – II/312, 397.
NERVAL, GERALD DE – II/239.
NEUSNER, JACOB – II/315.
NEWTON, ISAAC – II/223, 224, 225, 226, 249, 279.
NICHOLS, J. – I/537.
NICOLAE, NICOLAE – II/269.
NICOLINI, FAUSTO – I/507.
NIETZSCHE, FRIEDRICH – I/21, 334, 338, 354, 367, 443, 445, 446, 490, 505, 546; II/64, 108, 109, 112, 113.
NILSON, MARTIN – I/219.
NISTOR, OCTAVIAN – II/174.
NOAILLES, CONTESA DE – I/58.
NOCK, A.D. – I/391.
NOGUCHI, ISAMU – II/487.
NOICA, CONSTANTIN – I/106, 114, 237; II/32, 64, 66, 67, 68, 69, 128, 129, 317, 318, 330, 469, 510, 517.
NOICA, WENDY – II/64.
NOVAK, GYORE – II/476, 477, 490, 494, 495, 496.
NOVAK, JUDDY – II/490.
NOVALIS – I/606.

OBERKIRCH, HENRIETTE LOUISE – II/387.
OBERMILLER – I/571.
O'DEA, THOMAS – II/181.
ODEANU, ANIȘOARA – II/77.
O'FLAHERTY WENDY – II/285, 337, 365, 369, 397, 402, 442, 458, 508, 509.
OHLMARKS, AKE – I/73.
OLENDER – II/329, 395.
OLIMPIODOR DIN TEBA – II/91.
OLSCHKI, LEONARDO – II/142.
O'MAARA, WILLIAM – II/103, 104, 105.
O'NEILL, EUGEN – I/105.
ONICESCU, FLORICA – II/101.
ONICESCU, OCTAV – II/101.
OPPENHEIMER, ROBERT J. – I/313, 445.
ORIGEN – II/209.
ORS Y EUGENIO – I/26, 156, 164, 182, 189, 516.
ORTEGA Y GASSET – I/25, 223, 258, 418; II/125, 194.
ORTIGÃO, JOSÉ DUARTE KEMALHO – I/11.
ORWELL, GEORGE – I/155.
OSMOUD, HUMPHREY –I/567.
OSSARIO, ALFONSO – I/559.
OSSEDOWSKY, FERDINAND – II/371.
OSSIAN – I/555.
OSTADE, ADRIEEN VAN – I/174.
OTTO, RUDOLF – I/536.
OTTO, WALLER – I/360, 458.
OVIDIU – I/205.

PACIO, ANTONIO – I/320.
PADRE, PIO – I/400.
PALACIO, ASIN – II/88.
PALEOLOGU, AL. – II/384.
PANZINI, ALFREDO – I/269; II/116, 525.
PANNIKAR, RAIMUNDO – II/181, 456.

PAPINI, GIOVANNI – I/75, 218, 220, 221, 222, 223, 228, 247, 277, 278, 290, 318, 319, 324, 326, 328, 374, 407, 459, 461, 573; II/70, 94, 109, 116, 208, 286, 294, 372, 525.
PARACELSUS – II/223, 279.
PARAIN, BRICE – I/67, 76, 145, 161, 190, 205, 261, 262; II/236, 293.
PARASCHIVESCU, MIRON RADU – II/330.
PARLIER, FRANÇOIS – II/203, 325.
PARLIER, MARIANA – II/203.
PARMENIDE – II/94.
PARUIT, ALAIN – II/446, 470, 486.
PASOS, JOHN DOS – I/210.
PATRI, AIMÉ – I/141, 259.
PATRICK, GILL – I/341.
PAUKER, ANA – I/129; II/235.
PAULHAN, JEAN – I/256, 257.
PAULI, W. – I/322.
PAVEL, SORIN – II/32.
PAVLOV, SOLANGE – II/384.
PAZ, OCTAVIO – II/253.
PĂTRĂȘCANU, LUCREȚIU – I/594.
PĂUNESCU, ADRIAN – II/103, 295, 330.
PÂRVAN, VASILE – I/391.
PEAK, DR. – II/308.
PEASE, FRANKLIN – II/5, 6, 7, 10.
PELLIOT, PAUL – II/143, 144, 196.
PENNER, ANNE – II/124.
PENNER, HANS – II/62, 120, 124, 125.
PERGOLESSI, GIOVANI BATTISTA – I/197.
PERIN, NORMAN – II/260, 261.
PERLEA, IONEL – I/349, 537; II/110.
PERLEA, LIZETTA – I/270, 341; II/39, 92, 102, 118, 119, 162, 186, 275, 296, 297, 324, 325, 337, 400, 424, 428, 488.
PERNET, HENRY – II/319.
PERPESSICIUS (D. PANAITESCU) – II/405.
PERRIS, DNA – I/384; II/196.
PERSE SAINT-JOHN – I/341, II/248.
PESSOA, FERNANDO – I/237.
PETRASINCU, DAN – I/220; II/421.
PETÖFI, SANDOR – I/169.
PETRA, N. – I/519, 524; II/347.
PETRARCA – I/542.
PÉTREMENT, SIMONE – II/41.
PETRESCU, CAMIL – I/270; II/16, 317, 480.
PETRESCU, CEZAR – I/530.
PETRESCU, SEBASTIAN, dr. – II/422.
PETTAZZONI, RAFFAELLE – I/146, 148, 161, 180, 329, 351, 331, 483, 484; II/168, 291, 292, 421, 521.
PEYRE, HENRY – II/275.
PHILIPSON, MORIS – II/374.
PHILON DIN ALEXANDRIA – II/47.
PIAF, EDITH – II/411.
PICASSO, PABLO – I/228, 229; II/161.
PICCALUGA, GIULIA – II/375.
PICO DELLA MIRANDOLA – I/285, 293; II/183.
PIDOUX-PAYOT, JEAN – II/204, 205, 328, 383, 468, 510.
PIDOUX-PAYOT, ODILE – II/328.

PIERRE, JEAN – II/339.
PILLAT, DINU – II/129.
PIRON, MAURICE – II/265.
PITAGORA – I/441; II/223, 249.
PIZZI, ITALO – II/366.
PLANK, MAX – II/82.
PLATON – I/255, 264, 337, 397, 440, 441, 449, 542; II/41, 99, 223, 248, 300, 457.
PLATT, BOB – I/376.
PLATT, HARIETT – I/376.
PLAUT – II/46.
PLAUTES, LISBETH DES – II/397.
PLOTIN – I/255, 440, 542.
POE, EDGAR – I/553; II/310.
POGNIRO, CICERONE – II/102, 128, 388, 389, 446, 447, 470, 477, 503.
POGONEANU, TITUS – I/213.
POLANGI, MAGDA – I/551.
POLANGI, MICHAEL – I/551.
POLO, MARCO – II/200.
POPA, SORIN – II/380, 381, 382.
POPA, VASKO – II/77.
POPA, VICTOR, ION – II/380.
POPESCU-CODEM, CONSTANTIN – II/459.
POPESCU EMIL, DOCTOR – II/212, 231.
POPESCU, MIRCEA – I/406; II/208, 251.
POPESCU, PETRU – II/156.
PORUMBACU, VERONICA – II/267.
POSTEUCĂ, VASILE – II/84, 85.
POUND, EZRA – I/596.
POUSSIN DE LA VALLÉE – II/260.
PRASINOS, MARIO – I/63, 64.
PRAZ, MARIO – I/163.
PREDA, MARIN – II/237, 277, 477.
PROPP, VLADIMIR, JA – I/185.
PROUST, MARCEL – I/20, 58, 118, 342, 394, 395, 421, 422, 423, 448, 461, 463, 475, 495, 579; II/288, 295, 296, 299, 310.
PRZYBYSZEWSKI, STANISLAV – II/18, 23, 24.
PUECH, HENRI-CHARLES – I/70, 72, 107, 111, 113, 128, 132, 140, 147, 160, 257; II/491.
PUHVEL, JEAN – II/183.
PUINI, CARLO – I/286.
PULVER, MAX – I/224.
PURCELL, HENRI – I/197.
PUSE, BOB M. – II/441.
PUŞKIN, AL. – II/281, 440.

QUEIROS, JOSE MARIA DE ECA DE – I/11, 409; II/340.
QUENEAU, RAYMOND – I/184, 189; II/255, 256.
QUINET, EDGAR – I/541.

RACINE, JEAN – II/322.
RACOVEANU, GH. – I/234.
RADIN, PAUL – I/170, 173.
RAHMAN, R.P. – I/313.
RAHNER, KARL – II/180.
RALEA, MIHAIL – I/109.
RAMUZ, CHARLES FERDINAND – I/82.
RANK, OTTO – I/347.
RAO, RAJA – I/455; II/41.
RASMUSSEN, DAVID – I/591; II/182.
RAVINDRA, RAVI – II/371.
RAZI – II/500.
RĂDESCU, NICOLAE – I/161.

RĂDULESCU-MOTRU, CONSTANTIN – II/299.
READ, HERBERT – I/229; II/268.
REBREANU, LIVIU – I/409; II/479, 480.
REDFIELD, JAMES – I/414, 459.
REEVES, MARJORIE – II/377, 379.
REDFIELD, JAMES – I/414, 589.
RÉGNIER, PAUL – I/244.
REICHMANN, EDGAR – II/471.
REINACH, SOLOMON – I/449.
RENAN, ERNST – I/66; II/233, 235.
RENARD, JULES – II/46, 53, 232, 279.
RENOIR, AUGUSTE – II/161, 162.
RENOU, LOUIS – I/64, 71, 72, 89, 115, 140, 208; II/481.
REYNOLDS, FRANK – II/285, 427, 453, 454, 508.
REYNOLDS, MANI – II/453.
RICHMAN, ROBERT – I/455; II/500.
RICKETTS, MAC LINSCOTT – I/6, II/106, 135, 182, 309, 312, 442, 449, 459, 476, 477, 478, 500, 501.
RICOEUR PAUL – I/332, 419, 526, 565, 583, 594; II/132, 188, 195, 196, 201, 221, 238, 245, 285, 304, 336, 337, 339, 340, 341, 347, 349, 354, 361, 369, 439, 442, 443.
RICOEUR, SIMONE – II/238, 318, 337, 339, 361.
RIDOLFI, ROBERTO – I/277, 323.
RIKLIN, FRANZ – I/232, 248, 319, 322.
RILKE, RAINER MARIA – I/137, 502, 503.
RIMBAUD, ARTHUR – I/468.
RIVET, PAUL – I/81.
RIVIÈRE, JACQUES – I/145.
ROBBE-GRILLET, ALAIN – I/475.
ROBERTSON, MORGEN – II/290, 291.
ROBESCU, MARIUS – II/381.
ROCQUET CLAUDE-HENRI – II/276, 277, 278, 279, 280, 319, 328, 368, 370, 387, 392.
ROLAND ROMAIN – I/400, 401, 402.
ROMAN, HORIA – II/418, 521.
ROSENBERG, HAROLD – II/198.
ROSENZWEIG, FRANZ – II/109, 294.
ROSENTHAL, ROBERT – II/446, 447, 454.
ROSETTI, ALEXANDRU – I/71, 77, 104, 487; II/61, 76, 81, 289, 317, 325, 513.
ROSETTI-ROZNOVEANU Dna – I/61.
ROSSIGNON, YVONNE – II/418.
ROŞU, ARION – II/128.
ROUGEMONT, DENIS DE – I/198.
ROUSSEAU, JEAN-JACQUES – I/17, 74.
ROUVIÈRE, PHILIBERT – I/465.
ROYAUMONT, ABBAYE – I/151, 154, 155.
RUGGIERI, RUGGIERO – II/435, 462, 463.
RULFO, JUAN – I/523.
RUSAN, ROMULUS – II/156.
RUSSEL, BERTRAND – I/581, 595, 596; II/206.
RUYSDAEL, SOLOMON VON – I/174.

SABĂU, dr. – II/509.

SADOVA MARIETTA – I/272.
SADOVEANU, MIHAIL – II/480.
SAENZ, CÉSAR A. – I/521; II/341.
SAINT-SIMON – II/231.
SALADIN, LOUIS – II/321.
SALAZAR, ANTONIO DE OLIVIERE – I/18.
SALIBA, JOHN A, – II/312.
SALVATORELLI, LUIGI – I/296.
SAND, GEORGE – II/172.
SANIELEVICI, H. – I/272.
SANTOS DEL. – I/258.
SARRAUTE, NATHALIE – I/465.
SARTRE, JEAN-PAUL – I/75, 93, 261, 419, 461, 526, 545, 582; II/36.
SAUSSURE, FERDINAND DE – II/316.
SAVONAROLA, GIROLAMO – I/323, 324,325, 326.
SAYERS, DOROTHY L. – I/344.
SCAZIANI, PIERO – II/464.
SCHACHERMAYER, F. – II/229.
SCHÄRER, HANS – I/482.
SCHEBESTA, PAUL – I/67.
SCHELLER, MAX – I/419.
SCHELLING, FRIEDRICH – II/58, 89, 160.
SCHILLER, FR. – I/602, II/425.
SCHILERU, EUGEN – I/84, 85.
SCHMIDT, CARL – I/18, 19, 21, 24, 26, 520.
SCHMITH J.L. – I/539.
SCHMITZ, CARL A. – I/513.
SCHOLEM, GERSHOM – I/169, 170, 171, 173, 540; II/158, 216, 317, 430.
SCHÖNBERG – II/60.
SCHOPPE, dr. – I/252.
SCHRÖRDER, DOMENIK – I/313, 320.
SCHUMANN, ROBERT – I/245, 255.
SCHWEITZER, ALBERT – I/364.
SCOTT, CHARLOTTE – II/230, 309.
SCOTT, NATHAN – I/544, 549, 550, 560; II/184, 221, 230, 309, 310, 401, 487.
SCRIMA, ANDREI – II/299.
SEBASTIAN, MIHAI – I/85, 88, 119, 153, 198, 342; II/480.
SECA, MUÑOS – I/77.
SEJOURNÉ. LAURETTE – I/509, 512, 514, 515, 522.
SENECA – I/425, 426.
SÉNAUQUE, ABBAYE DE – II/320.
SERVADIO, DR. – I/435.
SERVIER, JEAN – II/386, 394.
SHAKESPEARE, W. – I/356, 425, 573, 574.
SHAW, BERNARD – I/169, 574.
SHAW,WEAVER, HARRIET – I/395.
SHERRINGTON, CHARLES – I/412.
SHILS, EDWARD – I/343; II/456.
SHIVANANDA SWAMI – I/26, 279, 280, 281, 572.
SHOPP, JOHN – II/226, 426.
SIBELIUS, JEAN – I/404; II/122, 123.
SIEGFRIED, W. – I/402, 439; II/206, 464.
SIGHIREANU, DINU – II/254.
SILBERMANN, EDITH – II/79, 316, 367, 373, 519.
SILESIUS, AUG. – II/51, 300.
SILONE, IGNATIO – I/561.
SIMENON, GEORGES – II/443.
SIMION, EUGEN – II/381, 382, 416.

SINGER, MILTON – I/274, 275.
SINOTT, EDMUND – I/313.
SION, G. – II/265.
SISER, SANDY – II/148.
SMART, NIUIEN – II/456.
SMITH, ARTHUR – II/500.
SMITH, CHARLES – I/454; II/392, 398, 501.
SMITH, FRANK B. – II/354.
SMITH, JONATHAN – II/183, 191, 444.
SMITH, ROBERTSON – II/285.
SOCRATE – I/118, 203, 418.
SÖDERBLONI, NATHAN – II/326.
SOEDERBLOM, NATHAN – II/8.
SOERENSEN, dr. – II/406, 407, 444, 452, 483.
SOFFICI, ANDANGO – I/289, 290.
SOREL, GEORGES EUGENÈ – I/228.
SORESCU, MARIN – II/54, 59, 103.
SORET, FREDERIC – II/109.
SPALTMANN, GÜNTHER – I/159, 190, 214, 235, 247, 253.
SPIEGEL, SHALOM – II/75.
SPINOZA, BARUCH – II/368.
SPIRIDON, MONICA – II/458.
SPOREA, CONSTANTIN – II/386.
STAHL, HENRIETTE YVONNE – II/280, 281.
STALIN – I/355, 356, 411; II/154.
STAMATU, HORIA – II/422.
STANCU, ZAHARIA – II/317.
STANISLAWSKI, K.S. – I/602.
STĂNILOAIE, DUMITRU – II/277.
STEEN, JAN – I/174.
STEIN, R.A. – II/370, 371.
STEINER, RUDOLPH – II/197.
STEINHARDT, N. – II/197.
STENDHAL – I/205, 463.
STERIAN, PAUL – I/288.
STERN, ALFRED – I/506.
STERN, PH. – I/70.
STERN, RICHARD – I/544, 545; II/273, 446.
STEVENS, JOHN L. – II/363.
STEVENSON, MARY – II/74, 105, 106, 181, 308, 312, 379.
STEWARD, PRINCESS – I/476.
STOILOV, SIMION – II/220.
STRABON – I/340.
STRAUSS, LEO – I/470.
STRAUSS, WALTER – I/464.
STREINU, VLADIMIR – II/128.
STRENG, FREDERIC – I/448.
STRINBERG, SAUL – II/316.
STRINDBERG, JOHAN AUGUST – I/117, 562, 563; II/9, 18, 23, 24, 25, 26, 29, 30, 77, 326.
STURZA, MIHAI – II/337.
SUE, EUGÈNE – I/566.
SUHAID, BEN – I/45.
SUIDA, WILHELM – II/37.
SULLIVAN, FRANCIS – II/182.
SULLIVAN, LARRY – II/374, 403, 442, 508.
SUZUKI, T. – I/397.
SWANBERG, JANE – II/506.
SWEDENBORG – I/562; II/26.
SYKES, GERALD – I/558, 559; II/41.
SYMONDS, JOHN – I/237, 584.

ȘCEDRIN – II/279.
ȘESTOV, LEON – II/33.
ȘORA, MIHAI – II/104.
ȘULUȚIU, OCTAV – I/84, 85; II/221.

TACOU, CONSTANTIN – II/78. 299, 319, 381, 385, 387, 465.
TACOU, FLORENCE – II/385.
TAGORE, RADINDRANATH – I/401; II/157, 448, 484.
TAINE, H. – I/334.
TALADOIRE, ERIC – II/342.
TANNERY, PAUL – II/101.
TARN, W.W. – II/229.
TASSO, T. – II/63.
TAUBES, JACOB – I/487.
TĂNASE, DOINA – II/384.
TĂNASE, VIRGIL – II/324, 384, 401, 434, 435, 460.
TĂNĂSESCU, ANNA – I/514, 515.
TĂNĂSESCU, HORIA – I/514, 515, 516, 518, 519, 522.
TĂNĂSESCU, ŞTEFAN – I/514.
TĂTĂRĂSCU, DINU – II/66, 69, 119, 164, 170, 174, 219, 324, 393, 444, 459, 460.
TĂTĂRĂSCU, GIZA – I/73, 89, 90, 102, 105, 143, 207; II/66, 69, 119, 164, 172 , 174, 219, 324, 432, 444, 459, 460.
TEILHARD DE CHARDIN, PIERRE – I/160, 365, 366, 439, 457, 458, 535; II/149, 190, 192.
TELEMANN, GEORGE PHILIPP – I/96.
TEODOREANU, AL. O. (PĂSTOREL) – II/212.
TEODOREANU, IONEL – I/88; II/69, 299.
TEODORU, COSTEL – II/380.
TESSIER, VALENTINE – I/105.
TÉZENAS, SUZANNE – I/310, 400.
TIERNEY, J.J. – II/185.
TILGHER, ADRIANO – I/150.
TILLICH, HANNAH – I/544, 558; – II/198, 199.
TILLICH, PAUL – I/480, 481,543, 544; II/111, 135, 198, 285, 427.
TITEL, SORIN – II/68.
TITULESCU, NICOLAE – I/259.
TITUS, FLAVIUS VESPASIANUS – I/12.
TOKARSKI, STANISLAW – II/483.
TOLSTOI LEV – I/27, 182, 463, 549; II/38, 212, 288.
TORES, LUIS DE – II/117.
TRACY, DAVID – II/336, 369, 398.
TRAIAN – I/355, 518.
TREVELYAN, G.M. – II/98.
TRILLES, O. HENRI – I/67.
TSUNG, HSIAN – II/156.
TUCCI, GIUSEPPE – I/125, 161, 162, 195, 196, 208, 220, 257, 286, 325, 341; II/158, 200, 379, 418, 420, 453, 455, 521.
TUDOR, SANDU – I/288.
TUNG, KUAN – I/409.
TURDEANU, EMIL – I/152.
TURNBULL, C. – II/92.
TURNER, VICTOR – II/53, 83, 309, 411.
TWAIN, MARK – II/286, 287.

ŢEPENEAG, DUMITRU – II/34, 237, 322.
ŢINCU, BUCUR – II/257.
ŢOPA, SORANA – II/31, 32, 332.
ŢUŢEA, PETRE – I/18, 458.

UCHIDA, MYIE – II/367.
ULIERU, GEORGE – I/88.
UNAMUNO Y JUGO, MIGUEL DE – I/102, 103, 513,; II/33.
UNGARETTI, GIUSEPPE – I/163, 258, 293.

UNSELD, JOACHIM – II/368.
UNSELD, SIEGFRUED – II/313, 314, 316, 317, 368, 369, 373, 374, 411, 438, 466, 519.
USTINOV, DMITRI – I/437.
UTRILLO, MAURICE – I/91.

VALÉRY, PAUL – I/465, 499; II/33, 75.
VANDEVILLE, CHARLOTTE – II/219.
VAN MANEN – II/195.
VAN NUFFEL, S.J. – I/491.
VARDALA, ION – II/44.
VARENNE, JEAN – II/78, 126.
VARESE, STEFANO – II/5, 10, 32.
VASTO, LENZA del – I/137.
VĂCĂRESCU, ELENA – I/58.
VENDRIES, J. – II/335.
VERDI, GIUSEPPE – I/437.
VERGILIUS – I/180; II/91.
VERGNAS, RAYMON DE – I/205.
VERMEER, JAN – I/174.
VERNE, JULES – I/270, 271, 315; II/391.
VERONESE PAOLO – I/83.
VESALE, ANDRÉ – II/279.
VETTORI, VITTORIO – II/461, 462, 466, 473.
VICO, GIOVANNI BATTISTA – I/344.
VIDAL, CHRIS – II/511, 512.
VIGELAND, GUSTAV – II/18, 19.
VIVALDI, ANTONIO – I/63.
VIVEKANANDA, SWAMI – I/126, 401.
VOEGLIN, ERIC – I/382; II/230.
VOICULESCU MARTHA – I/143.
VOICULESCU, VASILE – II/212, 299.
VOLTAIRE – I/97, 119; II/145.
VOLUT, ALAIN – II/387.
VONA, ALEXANDRU – I/214, 215; II/393.
VORONCA, ILARIE – I/61, 71.
VOSSLER, KARL – I/508.
VRIÈS, JAN DE – II/109.
VUIA, OCTAVIAN – I/74, 95.
VULCĂNESCU, MIRCEA – I/288, 320; II/32, 104, 477.
VULLIAUD, PAUL – I/71, 207, 209.

WAARDENBERG, J. – II/183.
WACH, JOACHIM – I/107, 172, 268, 299, 332, 345; II/148.
WAGNER, RICHARD – I/187, 197, 354, 436, 465; II/60.
WAHL, JEAN – I/163, 258, 419.
WALDBERG, MICHEL – II/369, 394.
WATTS, ALLAN – I/311; II/82.
WEATLY, PAUL – II/465.
WEBER, HANS HERMAN – I/579.
WEBER, MAX – I/172, 470; II/228, 229.
WEIDNER, HANS GEORG – I/393.
WEIL, SIMONE – I/266, 395.
WEINBERG, B. – II/301.
WERBLOWSKI, ALICE – II/28.
WERBLOWSKI, ZWI – I/420; II/120, 121, 156, 182, 189, 270, 404.
WESTON, JESSIE – I/596.
WHELER, GEORGE – I/483.
WHITE, CHARLES – II/499, 501.
WHITE, THEODORE H. – II/379.
WHITMAN, W. – I/501; II/86.

WIDENGREN, GEO – II/7, 8, 9, 81.
WIENER, NORBERT – II/227.
WIKANDER, STIG – I/158, 219, 279, 541; II/6, 7, 8, 109, 171, 188, 327, 491, 508.
WIKANDER, ULLA – II/327.
WILDER, THORNTON – I/210.
WILLAMOWITZ VON – II/208.
WILLIAMS, MARION – I/476.
WILLIAMSON, NARCESSA – II/320.
WILSON, JOHN A. – I/484, 485, 539.
WILSON, ROBERT – II/154, 155.
WOLF, KURT – I/195, 282.
WOLF, PHILIP – I/309.
WOODWARD, KENNETH – II/509, 513.
WOOLF, VIRGINIA – I/485.
WRIGHT, GEORG, HENRIK von – I/444
WRIGHT, JACKSON – I/70.
WRIGHT, YVONNE – I/95, 96.
WURMBRAND, RICHARD – I/556, 557.

XANTIPA – I/26.

YATES, FRANCES – II/158.
YEETS, WILLIAM BUTLER – I/169; II/180.
YOSEF, R. YAAKOV – I/478.
YOUNG, THOMAS – I/363.
YÜAN, TUNG – I/409.

ZACIU, MIRCEA – I/87, 479.
ZAHRA, AZ – I/50, 51.
ZAIDUM, BEN – I/46.
ZAMBOTTI, LAVIOSE – I/153.
ZAVALA, SILVIO – I/511, 524.
ZELETIN, C.D. – I/462.
ZENON – II/131.
ZILIACUS, KONNI – I/116.
ZIMMER, H. – I/225.
ZIMMERMAN, CHARLOTTE – I/547.
ZOLA, EMIL – II/25.
ZOLLA, ELÉMIRE – II/271.
ZUB, AL. – II/368.
ZWEIG, ȘTEFAN – I/124.

Culegere și paginare computerizată
Secția Fotoculegere - R.A.I. - Imprimeria Coresi
Tipărit sub comanda nr. 30 642
Regia Autonomă a Imprimeriilor
Imprimeria CORESI București
Piața Presei Libere Nr. 1
ROMÂNIA